TATVINE V SOMOPOSTREŽNIH PRODAJALNAH

LJUBLJANA 1978

R-504/419-75
R-504/3525-76
R-504/6658-77

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA
LJUBLJANA
1

Inv. štev. 7787/79

INŠTITUT ZA KRIMINOLOGIJO PRI PRAVNI FAKULTETI UNIVERZE V LJUBLJANI

Raziskava štev. 50

TATVINE V SAMOPOSTREŽNIH PRODAJALNAH

Ljubljana 1978

Za raziskavo je bila sklenjena pogodba z:
- Raziskovalno skupnostjo Slovenije in
- Poslovnim združenjem za trgovino v Ljubljani

Razmnoženo v 8 izvodih

V S E B I N A

	stran
PREDGOVOR	X.
SODELAVCI	XIII.
I. UVOD (dr. Janez Pečar)	1
1. Namen študije	3
2. Metoda	7
3. Gradivo	9
a. Predmet opazovanja	9
b. Obseg in izbor gradiva	12
c. Prostorska in časovna izhodišča	13
d. Uporabljena sredstva za zbiranje podatkov	17
4. Organizacija raziskovalnega dela in obdelava gradiva	19
5. Hipoteze	21
II. MILICA IN OBRAVNAVANJE TATVIN (dr. Janez Pečar)	23
1. Splošne ugotovitve	24
2. Postaje in oddelki milice - posebnosti	36
3. Različnost pomembnosti nekaterih ugotovitev	39
4. Območja postaj in oddelkov milice v mestih z nad 15.000 prebivalci v primerjavi z ostalimi kraji	41
5. Območja enot splošne milice s 5 ali več in manj kot 5 prodajaln	44
PRVI DEL: PRODAJALNE IN TATVINE (dr. Janez Pečar)	50
III. VIKTIMOLOŠKE SESTAVINE (SAMOPOSTREŽNIH) PRODAJALN	52
1. Nekateri vzpodbujajoči dejavniki	54
a. Vzdušje v prodajalni	55
b. Blago in njegove značilnosti	57
c. Nekaj spremljajočih dejavnikov	60
2. Kupec kot možni tat	61
3. Psihologija prodaje in tatvin (kraje)	64
4. Viktimogena razmerja	66

stran

5. Nekaj podatkov ankete, povezanih z viktimološko problematiko 68
   a. Zunanji dejavniki 69
   b. Notranji (viktimološki) dejavniki 75

IV. PREDSTAVE (OSEBJA) O POGOSTNOSTI TATVIN V PRODAJALNAH 81

A. MNENJA O NEPOŠTENOSTI KUPCEV 82

1. Pogostnost tatvin 83
2. Ocena o obsegu odkritih tatov 84
3. Stališča o naraščanju tatvin v zadnjih letih 87
4. Vzroki za naraščanje ali upadanje tatvin 88
5. Pogostnost tatvin posameznih vrst blaga 89

B. NEPOŠTENOST V PRODAJALNAH ZAPOSLENEGA OSEBJA 90

1. Ukrepi ob prijetju 93
2. Oblike nepoštenosti in škoda 95
3. Doba zaposlenosti nepoštenega osebja 97
4. Vrednost od osebja ukradenega blaga 97
5. Možnosti prilaščanja blaga 99
6. Ukrepi za preprečevanje nepoštenosti med prodajnim osebjem 100
7. Samoupravljanje in poštenost 102

V. OBRAVNAVANJE TATVIN 105

1. Obravnavanje nepoštenih kupcev 106
2. Sodelovanje milice po prijetju storilca 111
3. Morebitno neustrezno ravnanje s sumljivimi kupci 112
4. Strokovnost v obravnavanju tatov 114
5. Reakcije nepoštenih kupcev ob prijetju 117
6. Splošna mnenja (poslovodij) o (prijetih) nepoštenih kupcih 121
   a. Tatovi po spolu 122
   b. Starostne skupine 124
   c. Gmotni položaj 125
   d. Narodnost 126

stran

VI. SODELOVANJE (PRODAJALN) Z ORGANI PREGONA IN KUPCI PRI ZATIRANJU TATVIN 127

1. Milica in organi pregona 128
2. Posredovanje državnih organov kot motnja v poslovanju .. 130
3. Stališča o obravnavanju tatov pred sodiščem 132
4. Sodelovanje kupcev pri odkrivanju nepoštenosti drugih kupcev 137

VII. PRIZADEVANJA ZA ODKRIVANJE IN ZATIRANJE TATVIN 142

1. Vzpodbujanje za zatiranje nepoštenosti kupcev 144
2. Odkrivanje tatov 150
3. Načini zatiranja tatvin 151
4. "Posebni" ukrepi pri zatiranju 156
5. Izobraženost osebja za uspešnejše zatiranje kriminalitete (kupcev) 158

VIII. POSKUS UGOTAVLJANJA RAZMERIJ MED VEČ VPRAŠANJI (Cveto Trampuž - Janez Pečar) 163

1. Morebitna povezanost enot milice in prodajaln 163
2. Preverjanje razlik med delovnimi organizacijami 164
3. Faktorska analiza vprašanj, ki zadevajo obravnavanje tatvin 164

S K L E P 168

1. Trgovina kot žrtev 168
2. Razširjenost nepoštenosti 170
3. Osebje in tatovi med seboj 173
4. Trgovci o "tatovih" 175
5. Pregon 175
6. Zatiranje 177

DRUGI DEL: STORILCI TATVIN V PRODAJALNAH (dr. Janez Pečar) 181

IX. SKUPNE ZNAČILNOSTI ALI RAZLOČKI GLEDE NA ODRASLOST IN MLADOLETNOST STORILCEV 184

A. DEMOGRAFSKI PODATKI 184
1. Spol 184

stran

2. Starost 186
3. Kraj storitve v razmerju do prebivališča storilca 187
4. Stalnost prebivališča 189
5. Narodnost 189
6. Stan 190
7. Izobrazba 191
8. Poklic 192
9. Zaposlenost 192

B. MODUS OPERANDI 193

1. Prihod v prodajalno glede na nastalo posledico 193
2. Motiviranost 194
3. Način storitve 197
4. Posebne okoliščine ob storitvi 199
5. Vrednost "ukradenega" blaga 201
6. Delovanje v sostorilstvu 203
7. Ugotavljanje dejanj 204
8. Mnenja o lastnem ravnanju 205

C. DELOVANJE PRODAJALN 206
1. Vpliv reklame na tatove 206
2. Ravnanje osebja 207
3. Ukrepi nasproti "tatovom" 209
4. Čakanje na milico 210

a. Čas 211
b. Kraj 212

D. OKOLIŠČINE PO PRIJETJU 213

1. Neprijetnost spomina na prijetje 213
2. Obveščenost v okolju 215
3. Ponovitev dejanja 216
4. Pomembnost izkušnje 218

X. POSEBNOSTI GLEDE NA SPOL STORILCEV 223

A. ODRASLI IN MLADOLETNIKI 223

1. Temeljne značilnosti 223

stran

2. Okoliščine dejanja 225
3. Ukrepanje zoper nepoštenost kupcev 227

B. ODRASLI 231

C. MLADOLETNIKI 232

XI. SOCIALNE IN DRUGE RAZMERE DEVIANTOV 238

A. MLADOLETNIKI 239

1. Mladoletniki v prostem času 239
2. Gmotne razmere mladoletnikov 242
3. Zdravje 247
4. Družinske razmere staršev mladoletnih anketirancev 248
5. Stanovanje ali življenje v času dejanja 250
6. Druge razmere v družini 254

B. ODRASLI 258

1. Odraščanje 258
2. Predkazni odraslih 261

XII. PSIHIČNO IN TELESNO ZDRAVJE 264

1. Simptomatičnosti vedenja otrok in mladoletnikov 266
2. Težave s telesnim zdravjem odraslih 267
3. Duševne motnje anketirancev 268

XIII. PREDDELIKTNO STANJE 270

1. Stalnost nakupovanja v prodajalni 270
2. Namen prihoda 271
3. Duševno stanje pred storitvijo 275
4. Zahajanje v prodajalne 277

XIV. DEJANJE 280

1. Motiv 280
2. Storitev 285
3. Spremljajoče kriminogene sestavine 289
4. Vrednost blaga in ravnanje prodajnega osebja 290
5. Pomembnost predmetov za kupca 292
6. Počutje storilca pri čakanju pred blagajno 294

stran

7. Povratniki in "kraja" 296
8. Psihične posledice dejanja in reakcije ob prijetju 298

XV. POSTOPEK OSEBJA IN MILICE 303

1. Ravnanje z nepoštenimi kupci 303
2. Priznanje 305

XVI. POSLEDICE PO DEJANJU 307

1. Zaznamovanost 308
2. Razumevanje dejanja 309

XVII. MNENJA "TATOV" O (SAMOPOSTREŽNI) PRODAJI 315

1. Pomen samopostrežnih prodajaln za poštenost kupcev 316
2. Varstvo pred nepoštenostjo 317
3. Varovalna urejenost prodajaln 318
4. Spoznanja "tatov" o tem, zakaj ljudje kradejo 319
5. Vednost o tatvinah drugih 321

XVIII. STALIŠČA (TRDITVE) ANKETIRANCEV 324

1. Splošni pregled 324
2. Stališča glede na spol storilcev 325
3. Faktorska analiza skupnih spremenljivk (Likertova skala) 332

XIX. STORILCI - POSKUS UGOTAVLJANJA RAZMERIJ MED VEČ VPRAŠANJI (Cveto Trampuž - Janez Pečar) 335

A. ODRASLI 335

1. Faktorska analiza 335
2. Regresijska analiza 340

B. MLADOLETNIKI 341

1. Faktorska analiza 341
2. Regresijska analiza 345

TRETJI DEL: ODKRIVANJE, "DOKAZOVANJE" IN PREPREČEVANJE NEPOŠTENOSTI (kriminalistična izhodišča) - Darko Maver 347

XX. NAČINI DELOVANJA KUPCEV - STORILCEV (MODUS OPERANDI) 347

stran

A. DELOVANJE NEPOŠTENIH KUPCEV 349

1. Skrivanje predmetov 349

a. Skrivanje predmetov v oblačila 350
b. Skrivanje predmetov na telesu 350
c. Skrivanje predmetov v prtljago 350
d. Skrivanje v posebna skrivališča 351

2. Taktika storilcev pri skrivanju 353

a. Posamezniki 353
b. Skupine 355

3. "Vzemi in beži" 357
4. Zamenjavanje predmetov 358
5. Zamenjavanje nalepk s ceno 358
6. Odnašanje predmetov 359
7. Zaužitje predmetov 360
8. Tatvine s pomočjo zastarelega blagajniškega listka 360

B. TIPOLOGIJA 361

1. Poklicni tatovi 362
2. Priložnostni storilci 364

a. Otroci 364
b. Mladoletniki 366
c. Moški in ženske 367
d. Stare osebe 367
e. Pijane in drogirane osebe 368
f. Tujci 368

XXI. ODKRIVANJE IN "DOKAZOVANJE" NEPOŠTENOSTI 370

1. Neposredno odkrivanje 370
2. Posredno odkrivanje s pričami 372
3. Posredno odkrivanje z indici 373

a. Indici pred dejanjem 374
b. Indici med dejanjem 376
c. Indici po dejanju 377

4. Storilec kot vir podatkov 378
5. Materialni indici 378

stran

XXII. ORGANIZACIJA ODKRIVANJA, NADZOROVANJA IN PREPREČEVANJA ... 380

1. Splošne ugotovitve 380
2. Varnostna ocena prodajalne 382
3. Okoliščine, ki omogočajo tatvine 383
4. Osebje, ki odkriva in preprečuje nepoštenost 392
5. Lastnosti varnostnega osebja 398
6. Varnostni načrt 402

XXIII. TEHNIČNA SREDSTVA 403

1. Ogledala 407

a. Navadna stenska ogledala 408
b. Konveksna panoramska ogledala 409
c. Enosmerna ogledala 410

2. Televizijske kamere z zaprtim krogom 412
3. Skrivno opazovanje 415
4. Ostali tehnični pripomočki 415

XXIV. NEKAJ TAKTIČNIH NAPOTKOV PRI NADZOROVANJU 417

1. Nadzorovanje in odkrivanje 417
2. Prijetje storilca 420
3. Postopek 424
4. Razgovor 427

XXV. DOKAZOVANJE TATVIN IN POSTOPEK PRED SODIŠČEM 432

1. Preizkušanje dejstev 432
2. Dokazovanje 434

XXVI. "DOMAČA" KRIMINALNOST 437

1. Splošno o osebju prodajalne kot storilcih 437
2. Fenomenologija nepoštenosti 438

a. Nepoštenost na blagajni 439
b. Nepoštenost v prodajnem prostoru in skladiščih 440
c. Nepoštenost v sodelovanju s kupci 442

3. Odkrivanje in preprečevanje 442
4. Ravnanje z "domačimi" storilci 448

stran

ČETRTI DEL: MATERIALNOPRAVNI IN PROCESNOPRAVNI POGLEDI NA TATVINE V SAMOPOSTREŽNIH PRODAJALNAH - (dr. Živko Zobec) 451

XXVII. MATERIALNO PRAVO 451

1. Uvod 451
2. Zatajitev 452
3. Goljufija 454

a. Prilepljanje nalepk z nižjo ceno 454
b. Zamolčanje vzetih (skritih) predmetov pri blagajni 456

4. Čas in kraj storitve tatvine 459

XXVIII. PROCESNO PRAVO 460

1. Prijetje 460

a. Storilcev 460
b. Sostorilcev in drugih udeležencev 462

2. Osebna preiskava 463
3. Naznanitev kaznivega dejanja in storilca 468
4. "Zasebna justica" 471

XXIX. SKLEPNA RAZMIŠLJANJA (dr. Janez Pečar) 474

LITERATURA 483

PRILOGE 494

P R E D G O V O R

Tatvine, zlasti v samopostrežnih prodajalnah, največkrat res niso spektakularna kriminaliteta. Javnost zaradi njih ne postaja vznemirjena, tako kot v novejšem času zaradi kake druge ekscesivnosti in odklonskega vedenja. Toda zaradi njih se marsikje po svetu sprašujejo, kam pelje množičnost majhnih tatvin v prodajalnah, ki jih marsikdaj delajo ljudje, o katerih si kaj takega sploh ne bi mislili. In ne samo to. Zaradi ogromne škode, resda bolj v kapitalističnih družbah, naraščajo cene blaga, ki ga prodajajo. Kupec nosi vse breme, ki nastaja zaradi tatvin. Ker pa je to enakomerno in neopazno porazdeljeno na vsakega, ki kupuje - ni splošnega preplaha.

Ker v prodaji in sploh v trgovini sledimo sodobnim načinom menjave blaga, je nujno, da tudi pri nas družbeno-gospodarske procese na tem področju spremlja ustrezna kriminaliteta, ne sicer v tako alarmantnem obsegu kot drugje, pa vendarle. Zato smo se tudi mi lotili raziskovanja tatvin v (samopostrežnih) prodajalnah. Poslovno združenje za trgovino v Ljubljani je za to pokazalo izreden posluh in prav tako večina delovnih organizacij te stroke in poslovodje prodajaln - toda ne vsi.

Ob nesodelovanju prenekaterega dejavnika; zaradi bojazni marsikaterega poslovodje, da ne bi pokvaril "podobe" o sebi in o prodajalni, ki jo vodi; zaradi nezaupljivosti v diskretnost raziskovalnega dela; iz bojazni za kupca ali pred njim in še marsičesa, tudi ni bilo več smotrno in koristno ugotavljati, koliko je tovrstnih tatvin in kolikšno škodo povzročajo. To se nam je zaradi neštetih neznank in "skrivnosti", že od vsega začetka zdelo iluzorno in brez smisla. Zato smo raziskovalno nalogo o "Tatvinah v (samopostrežnih) prodajalnah" zastavili z drugih zornih kotov in dokaj drugače od doslej znanih raziskav tega področja. V središču naše pozornosti sta tako trgovina kot kupec in tista razmerja med njima, ki kakorkoli segajo v "nepoštenost".

S tem v zvezi obravnavamo samopostrežni način prodaje kot dejavnost, ki s svojo vlogo tudi napeljuje k nepoštenosti in zato nujno postaja sam

svoja žrtev oziroma oškodovanec - iz nas ljudi pa ustvarja "tatove". Tako kot cestni promet in avtomobilizem ustvarjata "svoje žrtve", podobno tudi (samopostrežna) trgovina zahteva "svoj davek". Toda ne prvega in ne drugega ne bomo prepovedali, da bi se izognili žrtvam. Lahko pa dosti storimo, da bo "žrtev" čim manj. In prav to je bil smoter pričujoče raziskave. Koliko smo pri tem uspeli, je seveda drugo vprašanje.

Ena sama raziskava ne more razjasniti vseh ugank in dati vseh odgovorov za vsakdanjo rabo v vsakem primeru. Vendar smo se pisci skušali prilagoditi tudi tem zahtevam. Zato se lotevamo vloge prodaje pri nastajanju nepoštenosti, kako nepoštenost odkrivati, kako ravnati s kupcem, kako se izogibati škodi, upoštevajoč pravilo, da naj trgovini ne gre za odkrivanje tatov, marveč za zatiranje tatvin, ker se to od nje v naši samozaščitno naravnani družbi tudi pričakuje, seveda v mejah zakonitosti in korektnosti. Ne nazadnje se ukvarjamo tudi z ugotavljanjem stanja v slovenskih prodajalnah.

Ker je trgovina, še posebej samopostrežna v boju z nepoštenostjo kupcev odvisna predvsem od lastne iznajdljivosti in zmogljivosti, vsebuje raziskava tudi nasvete, kako naj to nalogo opravlja. Nasveti so lahko uporabni za vse vrste prodaje in ne samo za tisto, kateri smo namenili posebno pozornost. Vse kar želimo svetovati, je seveda idealen model za preprečevalno dejavnost. Zato ga je treba uporabljati tako, da bi se čimbolj približali tistemu, kar je spričo posameznih razmer v (samopostrežnih) prodajalnah mogoče doseči.

Glede na to se tatvin v prodajalnah lotevamo s sociioloških, kriminoloških, viktimoloških, kriminalističnih in kazenskopravnih izhodišč, z namenom spreminjati in izboljševati dosedanjo prakso. Le-ta je doslej različna, na splošno neenotna in celo nasprotujoča. Če bomo v tem pogledu kaj prispevali, smo dosegli naš namen.

Ob tej priložnosti ne gre prezreti prizadevanj tovariša Ilije Kaufmana, ki se je kot trgovinski strokovnjak najbrž prvi v Sloveniji med drugim začel ukvarjati tudi z razmišljanji o preprečevanju tatvin v samopostrež-

nih prodajalnah. Nosilec raziskovalne naloge je z njim pogosto sodeloval, zlasti pa v komisiji za zatiranje tatvin v trgovini, ki jo je ustanovila bivša trgovska zbornica Slovenije, pa je pozneje, žal prenehala delovati.

Zahvala za sodelovanje gre zlasti: Republiškemu sekretariatu za notranje zadeve, ki je dovolil intervjuvati komandirje postaj in oddelkov milice, poslovodjem anketiranih prodajaln pa tudi "nepoštenim kupcem", ki so se "pustili" spraševati in prav tako socialnim delavcem, ki so to delo opravili.

V dragoceno pomoč so nam bili pogledi in mnenja posameznih delavcev poslovnega združenja za trgovino, kot so tov. Mirko Fetih, tovarišica Švent Mara in nekaterih drugih iz te stroke (kot npr. tovarišica Draga Pilih itd.) na katere smo se obračali za podatke iz njihovih bogatih izkušenj.

Končno se zahvaljujemo vsem, ki so v tej raziskavi kakorkoli sodelovali.

Za študijo je bila sklenjena pogodba z Raziskovalno skupnostjo Slovenije in Poslovnim združenjem za trgovino v Ljubljani.

Ljubljana, september 1978

Nosilec raziskovalne naloge
in redaktor:

Prof.dr. Janez Pečar

S O D E L A V C I

1. Pisci

- Janez Pečar, diplomirani pravnik, doktor pravnih znanosti, redni profesor za kriminologijo, znanstveni svetnik, inštitut za kriminologijo v Ljubljani - nosilec raziskovalne naloge
- Darko Maver, diplomirani pravnik, strokovni asistent, Inštitut za kriminologijo v Ljubljani
- Živko Zobec, diplomirani pravnik, doktor pravnih znanosti, izredni profesor za kazensko pravo, sodnik vrhovnega sodišča, Vrhovno sodišče SR Slovenije
- Cveto Trampuž, profesor matematike - fizike, predavatelj fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani

2. Računalniška in druga obdelava podatkov

- Ivan Glonar, diplomirani pravnik, načelnik oddelka, Zavod SRS za statistiko
- Boris Uderman, diplomirani pravnik, tajnik ZROS, strokovni svetnik, Inštitut za kriminologijo v Ljubljani
- Peter Kozmik, predmetni učitelj sociologije, vodja terminala, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani
- Marija Milenković, višji knjižničar, Inštitut za kriminologijo v Ljubljani

3. Drugi sodelavci

- Vinko Skalar, diplomirani psiholog, doktor psiholoških znanosti, docent filozofske fakultete v Ljubljani, sodelavec inštituta za kriminologijo v Ljubljani
- Miro Kline, diplomirani psiholog, magister psihologije, vodja raziskave tržišča, Lek Ljubljana

- Tone Brejc, diplomirani psiholog, Zavod za rehabilitacijo invalidov v Ljubljani
- Bojan Dekleva, diplomirani psiholog, strokovni asistent, Inštitut za kriminologijo v Ljubljani
- Ivanka Sket, profesorica angleščine in francoščine, dokumentalistka, Inštitut za kriminologijo v Ljubljani

4. Anketarji - socialni delavci

Adam Tone, Aljančič Janez, Avberšek Sašo, Avguštin Alojz, Bernot Breda, Cafuta Silvana, Čebulj Jožica, Črešnovec Anica, Jerančič Cvetka, Jurca Ivanka, Kenk Lučka, Kneževič Olga, Koblar Štefan, Kokalj Frida, Kovačec Anita, Krapež Dragica, Kropivšek Danica, Kržanič Anastazija, Lah Božena, Markoja Jelka, Mladenić Sonja, Omerza Lenka, Petrič Meta, Pirih Mihaela, Plevčak Martin, Prelog Metka, Pukelj Greta, Raić Anica, Rakovec Tatjana, Rankelj Irena, Ruparčič Lučka, Rutar Ana, Simčič Vida, Strmšek Kristina, Šinigoj Vera, Širok Joža, Valant Nevenka, Velikanje Anica, Verboten Ladislava, Vilhar Marija, Vittori Bojana, Vujca Lidija, Zanjkovič Milica, Ziherl Vida, Zorčič Milena.

5. Luknjanje IBM kartic

Železnik Sonja, RSNZ SRS

6. Strojepisna dela

Fani Klašnja, Dragica Kernc, Inštitut za kriminologijo v Ljubljani

I. UVOD (dr. Janez Pečar)

Začetki samopostrežnega načina prodaje blaga segajo v leto 1912, ko je Clarence Saunders v Kaliforniji - ZDA prvi odprl tovrstne prodajalne, imenovane Piggly - Wiggly. V 30 letih tega stoletja pa se je samopostrežba v trgovini ZDA predvsem razmahnila z nastajanjem velikih blagovnih hiš s prehrambenimi predmeti.[1] V Evropi so odprli samopostrežne prodajalne leta 1938 najprej v Nemčiji in leta 1941 na Švedskem, nato pa se v naslednjem desetletju z razvojem in modernizacijo trgovine na malo, razširijo po večini držav evropskega kontinenta.[2] Danes je samopostrežba v trgovini prevladujoča oblika prodaje blaga za vsakdanjo uporabo. Poprečje števila prebivalstva na eno samopostrežno prodajalno je z vsakim letom nižje skoraj povsod po svetu, kar kaže na ekspanzijo tovrstne trgovine na eni in splošno sprejemljivost pri kupcih na drugi strani.

Prva samopostrežna prodajalna v Jugoslaviji je začela s poslovanjem 17.12.1956 v Ivancu pri Varaždinu, druga v Zagrebu (12 dni kasneje), medtem ko je bil prvi "Supermarket" v Jugoslaviji odprt 28.4.1958 pri podjetju "Vraćar". Morda so zgledi na Hrvaškem vplivali na to, da prva slovenska samopostrežna prodajalna datira iz leta 1958; ustanovljena je bila v Ljutomeru.[3] Ob koncu leta 1959 so na Slovenskem tri samopostrežne prodajalne, ob koncu leta 1960 pa 18.[4] Od tedaj jih je vsako leto več.

Z razvojem samopostrežnega načina prodaje, modernizacijo ponujanja blaga, novimi oblikami vplivanja na kupce in vzbujanje njihove pozornosti, nastaja tudi nov pojav, v katerem trgovina sama poraja

---

1 Zečević, R., Bedenković, D.: Pojava i razvoj samoposluživanja u Jugoslaviji, ITZ Zagreb, 13/14.4.1973, s. 9

2 Zlatković, s. l, Bethge, s. 7

3 Iz "Analize poslovnih rezultatov ... "Gospodarske zbornice SRS - služba za tržišče, za leto 1968, s. 1

4 Iz poročila "Samopostrežne prodajalne v Sloveniji v letu 1960", s. l, Arhiv poslovnega združenja za trgovino v Ljubljani

svojo viktimizacijo in s tem v zvezi porast množice majhnih tatvin. Le-te vsaka zase navadno res ne pomenijo posebne škode, vse skupaj v določeni družbi pa v zadnjih letih glede na splošno domnevo o njihovi "eksploziji" vodijo do vprašanja, ali ni morda kraja v samopostrežbi normalen pojav oziroma, ali ne postajamo narod tatov v trgovini itd. Teh vprašanj si ne zastavljamo toliko pri nas kot drugje. Škoda, ki nastaja s tatvinami v trgovini, v samopostrežni pa še posebej, sploh ni najbolj ključno vprašanje, čeprav ga v svetu, kjer je zasebnik lastnik blaga, tudi dajejo v ospredje. Najbolj smo pomembni mi ljudje, naše vedenje in razmerja, ki jih kažemo do tuje lastnine. S tem pa majhna tatvina s svojo množičnostjo in latentnostjo prestopi meje neznatnosti in se spremeni v pomembno družbeno in socialno vprašanje, v katerem so zatiranje, samozaščita, vzgoja, odkrivanje, postopek, sankcije, kaznovanje, rehabilitacija itd. samo posamezni deli zamotanega odnosa do pojava, pred katerim si neredko tudi zatiskamo oči.

V svetu je v zadnjih letih čedalje več zanimanja za tatvine v trgovini, zlasti tiste, ki nastajajo od nepoštenih kupcev, čeprav se tudi kriminal (domačega) trgovskega osebja ne zanemarja. Zorni koti proučevanja problema niso samo gospodarski (ugotavljanje kala, primanjkljajev, izračunavanje dopustne ravni izgub, primerjava tatvin v nacionalnem, evropskem in svetovnem merilu), marveč tudi sociološki, kazenskopravni, kriminološki, kriminalistični, preventivni (samozaščitni), psihiatrični, socialnopedagoški itd. in ne nazadnje viktimološki, saj se trgovina sama ponuja za žrtev kaznivih dejanj kupcev, ki jih zvablja materialno in psihično.

Odtod tudi obravnavanje tatvin v samopostrežnih prodajalnah glede na to, kako jih odkrivati in nagrajevati prijavitelje, kako pravno učinkoviteje, in smotrneje urejevati problem in kakšne naj bi bile sankcije zoper tatove. Velika pozornost se daje etiologiji pojava, vštevši s proučevanjem osebnosti tatov, motiviranosti, načinom delovanja, dojemanju tovrstne odklonskosti, tja do vloge opazovalcev in ugotavljanja t.i. "temnega polja". Nemajhen pomen se daje iskanju modelov, ki bi bili zanesljivi v pogledu omejevanja tatvin ob hkratnem korektnem razmerju do kupcev, ki ne smejo biti ovirani v pogledu sproščenosti

v prodajalni itd. Pomembna vloga se pripisuje trgovskemu osebju ter njegovi osveščenosti in usposobljenosti.

1. Namen študije

Tatvine v samopostrežni in njej podobni trgovini z razširjanjem tovrstnega načina prodaje povsod po svetu naraščajo in postajajo vse večji problem, tako zaradi škode kakor tudi zaradi ugodnih priložnosti, ki jih ustvarjajo pri nekaterih skupinah prebivalstva kot so mladi ljudje, posamezniki v morebitni gmotni stiski, poklicni tatovi (?) ali tatovi iz navade, ljudje z nekaterimi za to dejanje ustreznimi psihičnimi dispozicijami (patološki pogoji v osebnosti ljudi) itd.

Pri nas, zlasti v Sloveniji so tatvine v samopostrežnih prodajalnah vredne raziskovanja, posebno zaradi tega, ker gre za neurejeno politiko zatiranja tega pojava, ker naraščanje življenjskih stroškov našega kupca vpliva na domnevno povečevanje tatvin, ker sam način prodaje vzpodbuja k nepoštenosti prenekaterega kupca, ker je obravnavanje tatvin pretežno prepuščeno trgovskemu osebju, ker trgovsko osebje samo odbira storilce, ki naj prihajajo pred pravosodje itd., kolikor ni do odkrivanja tatvin celo nezainteresirano in dopušča možnost kraje tudi zaradi malodušja, ki nastaja ob brezizhodnosti obravnavanja.

Tatvina (ali nepoštenost) v samopostrežbi, kot kaže, je precej masoven pojav, zlasti med mladimi ljudmi, migranti in nekaterimi sloji prebivalstva in zaradi tega tudi socialnopedagoško, kriminalnopolitično vprašanje. Ponekod ustvarja vidno škodo, ki jo na splošno v trgovskih delovnih organizacijah rešujejo v okviru "kala", ki marsikje prekoračuje dopustno raven. Ker se lahko na račun tatvin, storjenih od kupcev, skriva tudi nepoštenost trgovskega osebja (ki ga ni tako malo), je problem še toliko bolj zamotan (tuje raziskave to potrjujejo) in opravičevanje primanjkljajev še bolj nejasno.

Pričujoča raziskava je prva te vrste v Jugoslaviji, čeprav zgodovina samopostrežne prodaje blaga znatno presega dve desetletji. Kljub

prenekaterim praktičnim rešitvam in poznavanju kazuistike, področje tatvin, ne glede na zorni kot, sploh ni obdelano z nobenega vidika. Zato ni pričakovati, da bi samo ena študija odgovorila na vsa vprašanja. Glede na celovitost in raznovrstnost nepoštenosti v samopostrežni prodajalni se za začetek loteva samo tatvin od kupcev, pretežno v živilskih prodajalnah in delno samoizbirnih. Teh je seveda največ in so tudi po številu pojavov najbolj ogrožene, čeprav najbrž škoda ni največja. Toda v središču naše pozornosti so ljudje in njihova razmerja do stvari, ne pa toliko stvari (zaradi škode) same.

Varstvo družbenega premoženja, ogroženega s tovrstnim kriminalom narekuje pri nas drugačen pristop od tistega obravnavanja, pri katerem je lastnik - zasebnik. Hkrati gre pri nas za družbo, ki tudi samozaščitno ureja razne dejavnosti omejevanja in zatiranja kriminalitete in obravnavanje storilcev. Kazenskopravno varstvo se je pokazalo kot povsem neučinkovito, politika zatiranja tatvin v samopostrežbi pa nedefinirana in (če je sploh) raznovrstna, neenotna ter (prepogosto) prepuščena nepravim (ali neosveščenim) in nepristojnim subjektom.

Domnevno (po izjavah odgovornih oseb v prodajalnah) tatvine naraščajo (hkrati ko ne vemo, kolikšna je njihova prikritost), ne spremljajo pa jih ustrezni ukrepi, kajti pravosodni organi se za pojav premalo zanimajo, trgovsko osebje pa je nemočno in nezaščiteno. Zaradi tega je tudi marsikdaj po eni strani agresivno, maščevalno, sumničavo itd. kot je po drugi tolerantno, če ne celo brezbrižno in obrezhrabreno. Dejanskost pa je pogosto zameglena ali z iracionalnim ukrepanjem ali z puščanjem stvari vnemar, obenem ko se nihče ne zanima dovolj, ne za odkrivanje, ne za pregon, ne za preprečevanje in ne za kako drugačno pravno ureditev, ki bi bila učinkovitejša in cenejša, hkrati pa bolj smotrna in družbeno sprejemljiva.

Zato naj bi raziskava prišla do nekaterih spoznanj in izhodišč za ustreznejše obravnavanje pojava bodisi v trgovskih delovnih organizacijah, bodisi v tistih organih, katerim prodajalne prijavljajo nepoštene kupce oziroma sploh organih kazenskega pravosodja, in ne nazadnje ne bi bilo odveč razmišljati o morebitnih pravnih spremem-

bah. Po 20 letih poslovanja samopostrežnih prodajaln v Jugoslaviji pa bi najbrž tudi naša kriminologija in druge znanosti o človeškem vedenju morale kaj več vedeti o tovrstnih pojavih pri nas doma, da se ne bi vzbujal vtis, da nam je vse znano, če preberemo nekaj ugotovitev iz tujine in da je vse tuje dosledno podobno našemu.

Praktične izkušnje kažejo, da je mogoče v samopostrežnih prodajalnah odkriti ali dokazati izredno majhno število tatvin. Nekateri menijo, da naj bi znašalo to število približno od 5 do 10 %, toda to so le ugibanja, ki pa vendarle opozarjajo na obseg pojava in njegovo razširjenost, čeprav so regionalne ali celo lokalne posebnosti lahko različne in odvisne od tega ali gre za visoko urbanizirana območja, za tranzitne predele, za obmejne ali turistične kraje, za prodajalne v bližini šol, lokacij z avtobusnimi, železniškimi in drugimi prometnimi objekti, ali pa za območja z dokaj stabilnim prebivalstom (kjer tatvin navadno sploh ni).

Glede na to in na večkrat izražena mnenja, da bi končno vendarle morali začeti z raziskovalnim delom na tem področju, ima pričujoča in prva raziskava tatvin v samopostrežnih prodajalnah pri nas, več namenov in sicer:

- praktični pomen za trgovske delavce in kazensko pravosodje, pri čemer so predvsem mišljeni organi za notranje zadeve oziroma zlasti delavci milice,
- trgovsko osebje oziroma trgovino[5] zlasti glede razmišljanja o številu tatvin, storjenih od kupcev, kar je dokaj iluzorno. Zato gre pozornost predvsem naslednjim vprašanjem: oblikam in načinom tatvin, socialnodemografski strukturi (prijetih) nepoštenih kupcev (tipologija), katero blago je najpogosteje predmet tatvin, viktimološkim sestavinam samopostrežne prodaje, načinom vedenja ljudi v prodajalnah, načinom in organizacijo nadzorstva in odkrivanja nepoštenih kupcev, vloga posameznih delovnih mest v prodajalni glede na omejevanje pojava, ukrepom samozaščitnega delovanja in tako dalje, vštev-

---

[5] Glej tudi Paškvan, B.: Obrazovanje kadrova za samoposlužne prodavaonice, s. 15 v ITZ, Zagreb, 13/14.4.1973, Drugo izdanje

ši opazovalno tehnologijo, tehnično zavarovanje in podobno. Kot zelo pomembno področje se kaže postopek trgovskega osebja z osumljenimi kupci, ker se le-ti največkrat pritožujejo nad neustreznostjo obravnavanja, kar ni v prid ne trgovini, ne ugodnim razmerjem med njo in javnostjo.

- Kazensko pravosodje z organi za notranje zadeve in delavci milice. Tatvine v samopostrežbi izključno odkriva trgovsko osebje. Izjemoma jih prodajnemu osebju prijavljajo drugi kupci."Dokazni" postopek je torej v veliki meri odvisen od trgovskega osebja, ki za to navadno ni usposobljeno, niti ne pozna svojih, niti tujih "pravic". Milica z organi pregona ima prav na tem področju pomembno vlogo, ki pa jo močno zanemarja. Ureditev razmerij: trgovsko osebje - milica - javno tožilstvo itd. je glede postopka s "tatovi" eno izmed ključnih vprašanj. Drugo neizdelano področje pa je skupno načrtovanje preprečevalne dejavnosti in izobraževanje ustreznih dejavnikov v tej smeri ter sodelovanje pri omejevanju pojava in morebitne pocenitve formalnega postopka pred pravosodjem.
- Raziskovalni in znanstveni pomen prihaja do izraza zlasti v proučitvi pravne problematike pojava z morebitnimi predlogi za spremembe v vsebinskem ali organizacijskem smislu (materialno in formalno).

Hkrati za naše razmere zelo malo vemo o vzročnosti,bodisi na strani ljudi, bodisi v provokativnem načinu prodaje, kolikor ne upoštevamo morebitnih širših družbenogospodarskih razlogov (inflacija) naraščanje cen, povečevanje izdatkov za hrano v strukturi dohodka prebivalstva itd.).

Samo v okviru družboslovnoznanstvenih smeri se raziskovanje tatvin v samopostrežnih prodajalnah nakazuje v sociološkem, kriminološkem, viktimološkem, kriminalističnem in pravnem pogledu. Pri vsem tem pa ima razmišljanje v okviru vseh teh disciplin za samozaščitno (preprečevalno) delovanje - ključni pomen.

- Družbena in socialnopedagoška vloga raziskovanja tovrstne problematike pa je v osveščanju strokovne in širše javnosti glede vedenja

v samopostrežnih prodajalnah. Kajti če so tatvine v trgovini na Slovenskem problem, (ne toliko zaradi škode kolikor bolj zaradi zavesti in morale) potem niso samo skrb trgovine (čeprav jih vzpodbuja in nosi težo pojava), marveč širše družbene skupnosti. Glede na to bi morali morda razmišljati o širših vzgojnih prijemih, ustrezno razširjanju samopostrežnega načina prodaje pri nas. V ta namen gre misliti na vlogo sredstev masovnega obveščanja, vzgojo v šolah, osveščanje šolskih vodstev in sploh na načrtovanje socialnopedagoških, vzgojnih in preprečevalnih dejavnosti v okviru obstoječe politike zatiranja kakršnihkoli družbi škodljivih pojavov, kjer se zato kaže dejanska potreba.

Raziskava se ne loteva negativnih pojavov, storjenih od nadzorovalcev, kakor tudi ne kriminala, povzročenega na škodo prodajaln od zunaj, njeno osrednje vprašanje je vedenje kupcev pri nakupu blaga. Prav tako ne načenja gospodarske, organizacijske, poslovne in druge problematike samopostrežbe in samoizbire, oziroma se s tem ukvarja samo toliko, da lahko pojasnjuje posamezna osrednja vprašanja glede na namen raziskave in njene hipoteze.

2. Metoda

Za raziskavo o tatvinah v prodajalnah smo uporabili predvsem tri vrste podatkov, ki smo jih zbirali posebej in zanje pretežno dotlej ni bilo obstoječih evidenc. To so:

- podatki o domnevnih storilcih tatvin v prodajalnah. Pri tem smo se izključno omejili na nepoštene kupce, ki so bili po ocenah prodajnega oziroma trgovskega osebja prijeti kot tatovi;
- podatki o problematiki tatvin v posameznih samopostrežnih prodajalnah glede na praktične izkušnje poslovodnih organov in z zornega kota odkrivanja in omejevanja pojava, ocene nevarnosti in pogostnosti, osveščenosti trgovskega osebja glede preprečevanja tatvin in drugih vprašanj, ki zlasti zadevajo razmerja trgovina - kupec. Kot posebno področje pri tovrstnem zbiranju podatkov je tudi poskus prodreti nekoliko globlje v problematiko morebitne "nepoštenosti"

v lastni hiši pri posameznih prodajalnah ter njihova stališča (ali praksa) glede prijavljanja tatov pristojnim državnim organom in ravnanje trgovskega osebja z domnevnimi nepoštenimi kupci;

- podatki o stališčih postaj in oddelkov milice glede obravnavanja tovrstne kriminalitete, ki pretežno pomeni majhne tatvine z neznatno družbeno nevarnostjo (po svoji škodi in posamično). Ker gre pri majhnih tatvinah v samopostrežnih prodajalnah za pojave, ki jih odkriva trgovsko osebje, ki je na kraju samem in ker ne gre za iskanje neznanega storilca, so intervencije milice relativno redke in s tem tudi zanimanje zanje ni posebno zadovoljivo.

Z našo metodo lotevanja smo želeli zbrati podatke zlasti za naslednja področja raziskovanja:

- odnos do prijavljanja tatvin glede na morebitno kasnejše obravnavanje storilcev. Praksa namreč kaže, da trgovsko osebje ni naklonjeno prijavljanju tatvin pristojnim organom, predvsem zaradi slovesa prodajalne in obdržanja kupcev, zaradi očitkov iz javnosti, da sumniči kupce, zaradi težav in izgub, ki jih povzroča formalni postopek pred pravosodjem, ki izreka mile sankcije, hkrati ko nastajajo položaji, ko se tožnik spreminja v toženca itd. Trgovsko osebje tudi meni, da mu milica ne kaže ustrezne pozornosti in pomoči, obenem ko veliko enot milice sodi, da trgovsko osebje ne sodeluje z njimi. Iz takega stanja izhajajo mnogi drugi problemi, ki zadevajo postopek in obravnavanje pojava in storilca;
- etiološka in viktimološka problematika je v naših razmerah dokaj neznana, čeprav so tuji avtorji prišli že do marsikaterih spoznanj, ki pa jih ne gre presajati k nam brez verifikacije;
- ker tuje raziskave zlasti v Zahodni Nemčiji, Angliji in ZDA ugotavljajo, da je do 60% z nepoštenostjo povzročene škode, storjene v prodajalnah od domačega osebja, smo zbrali podatke tudi o varovanju blaga in drugih vprašanjih, ki zadevajo trgovsko osebje glede možnosti morebitnega prilaščanja dobrin v lastni hiši. Naša raziskava ne prinaša v tem pogledu posebenih spoznanj. Izražena iskrenost nam ni pomagala odkriti prave resnice;

- tatvine po svojih fenomenoloških in morfoloških sestavinah so naslednje pomembno področje, ki ga skušamo dojeti z raziskavo s postavljenim instrumentarijem, še posebno glede na edukativno naravnanost raziskave;
- z našim lotevanjem smo skušali kar največ zvedeti o preprečevalnih prizadevanjih, ki so v procesu samozaščitne socializacije v naši družbi eno izmed ključnih vprašanj. Zbrani podatki in stališča dajejo možnosti za razvoj in napredovanje tovrstne osveščenosti zlasti pri trgovskem osebju, ki je in bo, glede omejevanja pojava, ostalo tudi v prihodnje kot najpomembnejši dejavnik, ni pa edini (kot doslej).

To so glavna metodološka izhodišča glede vsebinske problematike raziskave. Podatke za zgoraj omenjeni smeri smo iskali v okviru vseh treh skupin zagotavljanja informacij, v vsaki iz njenih zornih kotov tako, da smo jih lahko konfrontirali in tudi ob nasprotujočih si stališčih morebiti vendarle preverjali dejanskost. Kajti vsak izmed subjektov v trikotu trgovec - tat - miličnik, včasih brani svoj položaj, ki je neredko konflikten z drugima.

3. Gradivo

a. Predmet opazovanja

Raziskava se ukvarja predvsem z:

- nepoštenimi kupci v samopostrežnih prodajalnah oziroma z domnevnimi tatovi, ki so bili prijeti ali spoznani kot osebe, ki niso imele namena plačati vzetega blaga;
- stanjem v samopostrežnih (deloma samoizbirnih) prodajalnah v zvezi s problematiko tatvin, ki jih store kupci;
- stališči in reagiranjem postaj in oddelkov milice pri obravnavanju tatvin s pretežno neznatno družbeno nevarnostjo in razmeroma majhno gmotno škodo.

Nepošteni kupci oziroma tatovi

Čeprav je v svetu na splošno sprejeta praksa, da je kupec ravnal v samopostrežni prodajalni nepošteno takrat, ko pri blagajni ni nazna-

nil svojega nakupa oziroma je prikril blago, je vendarle v vsakdanjem življenju nešteto konfliktnih položajev, ki vzbujajo dvom bodisi v korektnost sprejetih načel, bodisi v ravnanje v posameznih primerih, v katerih se kupci "stigmatizirajo" kot nepošteni. To stigmatizacijo opravlja trgovsko osebje večinoma samo, le redkeje s pomočjo drugih kupcev - očividcev. Glede na laičnost v ocenjevanju, kdo naj bi bil tat, je odbira ljudi na tatove in poštenjake v samopostrežbi zelo delikatna in pogosto ne preveč preprosta. Ker večina domnevno nepoštenih kupcev ne prihaja pred pravosodne organe, spoznani za krive in obsojeni pa so sploh zelo redki, tako da sploh ne predstavljajo pravega števila oziroma populacije nepoštenih kupcev, smo se pri izbiri gradiva o "tatovih" naslonili na tisto, kar je razpoložljivo, kajti nihče, razen sodišča ni pristojno za vrednotenje posameznega dogodka.

V primerih ko domnevni nepošteni kupec ni štel svojega dogodka (očitanega mu kaznivega dejanja) za protipravnega (oziroma ni "priznal") in zoper njega ni bila izrečena nobena sodna odločba v pogledu krivde in odgovornosti, so za naš namen tudi odpadli razlogi za intervju, ki temelji na sodelovanju anketiranca. Ker prihaja pri tatvinah v prodajalnah zelo poredkoma do sodne odločbe, je dvomov v korektnost ocen, ki jih daje trgovsko osebje, da je nekdo tat, zelo veliko. In s tem v zvezi prav toliko ugovorov. Dosti lažje je tam, kjer ustvarjajo ob dogodku ustrezno dokumentacijo z navedbo vseh (tudi za kazenski postopek) ustreznih okoliščin, in kjer zaloteni kupec podpiše zapisnik, kar pomeni, da se strinja z ugotovljenimi dejstvi (čeprav jih neredko tudi pozneje preklicuje).

Glede na to smo se kot raziskovalci zavedali zapletenosti anketiranja in deontoloških vprašanj obravnavanja domnevne nepoštenosti ljudi, ki naj bi sodelovali v raziskavi s tem, da smo jih izpraševali o (formalnopravno) "nedokazanih" dejanjih. S tem v zvezi vsebuje raziskava podatke o "nepoštenih kupcih", kolikor so želeli sodelovati in ki so se v glavnem "priznavali" kot take.

Prodajalne oziroma poslovodje

O stanju prodajaln glede tatvin, storjenih od kupcev in o drugih vprašanjih poštenosti v samopostrežni (in samoizbirni) trgovini, so nam

dajali podatke večinoma poslovodje. Kljub posredovanju Poslovnega združenja za trgovino v Ljubljani in čeprav smo se nekajkrat obrnili za pomoč k odgovornim osebam oziroma poslovodnim organom trgovskih delovnih organizacijah, ki imajo v svoji sestavi tovrstne prodajalne, je anketiranje poslovodij potekalo s težavo in s precejšnjim nerazumevanjem (vsaj ponekod).

Nedvomno je neprijetno odkrivati domače slabosti, zlasti če škodujejo ugledu in lastni podobi o sebi, zato tudi poslovodje niso bili izjema. S tem v zvezi se vzbuja vtis, da so bili tisti, ki so pred kratkim prevzeli to vlogo, bolj odkriti, toda manj poučeni. Tisti, ki pa v prodajalnah že dlje opravljajo poslovodno funkcijo, pa so se pokazali bogatejši po izkušnjah, toda previdnejši po izjavah, kajti njihova odgovornost za stanje je v tem pogledu moralno ali kako drugače znatno večja.

Glede izjav, kako ravnajo s tatinskimi kupci in o poštenosti v domači hiši pri svojih ljudeh, čutimo premejhno zaupanje. Podatke o kupcih lahko konfrontiramo z njihovimi izjavami, zlasti glede ravnanja in morebitnih nekorektnosti, medtem ko bo treba ob kaki drugi priložnosti še verificirati stališča o "domači nepoštenosti" v trgovini.

Milica

Milica je lahko glede tatvin v prodajalnah pomemben dejavnik, ker tovrstna kriminaliteta sodi predvsem v njeno operativno področje. Poleg tega je glede samozaščitnega delovanja in vplivanja na politiko omejevanja tatvin po kupcih tisti državni organ, ki je v najpogostejših stikih s poslovodji ali trgovskim osebjem. Ker zbira temeljne informacije o človeškem vedenju in mora obvladovati teren tudi s svojo organizacijo varnostnih okolišev, je ni mogoče prezreti pri raziskovanju "kriminalne politike" tudi na tem področju. To pa zlasti še zato ne, ker od vseh državnih organov, nihče bolj kot milica, ni poučen o domnevnih nepoštenih kupcih. Oboji, trgovsko osebje in kupci, bodisi zaradi pojava, ki ga sami povzročajo, bodisi zaradi podatkov, ki jih lahko dajejo, so za milico "predmet" obravnavanja.

Zato smo se v naši raziskavi bolj kot na katerikoli drugi državni organ, ki se v smislu zakonitosti odbiranja ljudi za kazenski postopek ukvarjali s tatvinami, predvsem obrnili na milico, da nam s soglasjem pristojnih odgovornih oseb v Republiškem sekretariatu za notranje zadeve SR Slovenije posreduje nekaj podatkov o problematiki, zlasti z njenega zornega kota.

Poleg nekaterih vprašanj, ki kažejo predvsem na njeno vlogo v politiki omejevanja pojava, je sodelovanje delavcev milice (komandirjev postaj in oddelkov) koristno tudi za primerljivost podatkov iz drugih virov. Ker milica navadno tudi začenja uradni postopek zoper tatove, odpira v raziskavi tudi vpogled v funkcioniranje kazenskega pravosodja na tem področju.

b. Obseg in izbor gradiva

Glede na možne vire podatkov za raziskavo, ki so: tatovi (kupci), poslovodje in milica smo morali določiti tudi obseg gradiva in način zbiranja (ali odbiranja) informacij, ki naj bi koristile za naš namen. Pri tem je šlo za različna merila, odvisno tudi od tega, kolik obseg podatkov potrebujemo za to, da lahko zbrano gradivo analiziramo, sintetiziramo, posplošujemo in uporabimo za ustrezne sklepe.

Kupci

Glede na moralnoetična vprašanja anketiranja ljudi, za katere ni s sodno odločbo ugotovljena krivda in odgovornost za nastanek pojava, nismo z intervjuvanjem kupcev želeli povzročiti več neprijetnosti kolikor jih smemo zaradi morebitne raziskovalne radovednosti in zagnanosti in še to je vprašljivo, če je lahko opravičilo. Ker pa smo želeli priti globlje od tistega, kar omogočajo obstoječi pisani podatki, smo se raziskovanja lotili pač tako, kot smo si ga zastavili glede na cilj in namen raziskave. Zato je bila prostovoljnost sodelovanja izhodišče in merilo za oceno, kako daleč smemo z intervjuvanjem kupcev.

To načelo pa ima seveda za posledico "izgubo" velikega števila domnevnih storilcev tatvin, ki izpadejo iz iskane populacije. Toda med dvema "zloma" gre najbrž izbirati med blažjim, ki pa gre seveda na

račun raziskave. Ker pa smo doživljali tudi stisko in strah pred diskretnostjo, smo prepričani, da smo se odločili pravilno.

Anketiranja kupcev smo se zato lotili v 50 izbranih prodajalnah širom Slovenije, za katere smo upali, da bomo ugotovili značilnosti slovenskega poprečja ali morebiti še kake regionalne posebnosti.

Poslovodje

S posredovanjem Poslovnega združenja za trgovino v Ljubljani smo prejeli sezname vseh trgovskih delovnih organizacij, z navedbo njihovih samopostrežnih (in delno samoizbirnih) prodajaln s stanjem maj/junij 1976. Čeprav smo želeli doseči odgovore vseh 495 na seznamih vpisanih prodajaln, nam je to uspelo za 363 prodajaln ali 73,3 %, kar omogoča posploševanje in sklepanje na celoto. Precej poslovodij nam ni hotelo odgovarjati ali pa se je izgovarjalo, da pri njih problematike ni, nekateri pa so pokazali tudi popolno nezainteresiranost. Ponekod pa so se ravnali po vodstvu, katero jim je celo prepovedalo sodelovati pri raziskavi. Končno smo nesporazume v glavnem odpravili.

Milica

Z milico ni bilo nobenih težav. S soglasjem republiškega sekretariata za notranje zadeve SR Slovenije smo dobili vse odgovore komandirjev postaj in oddelkov milice v Sloveniji.

c. Prostorska in časovna izhodišča

Območje

Z željo, da bi naša spoznanja o predmetu raziskovanja kar najbolj ustrezala dejanskosti in da bi kar najbolj obsegli pestro problematiko, ki ima poleg drugih lahko tudi regionalne posebnosti, smo se odločili v pogledu zbiranja podatkov od poslovodij in delavcev milice za celotno Slovenijo.

S tem v zvezi nam je uspelo od oddelkov in postaj milice zbrati ustrezno problematiko za vso slovensko območje, medtem ko smo se morali pri

poslovodjih zadovoljiti z nekoliko skromnejšimi dosežki, ki pa še vedno dopuščajo možnost sklepanja na slovenske razmere. Menimo, da tudi število poslovodij, ki so bili pripravljeni sodelovati, kaže na potrebnost raziskave, še posebej zaradi tega, ker ni bilo nikogar, ki bi izjavil, da raziskovanje problema ne bi bilo koristno. Na ta način sta bili tudi zanikani prvotni mnenji dveh trgovskih delovnih organizacij, v katerih so odgovorni posamezniki izjavili, da je o problematiki tatvin v samopostrežnih prodajalnah že vse znano in da raziskava ne more prinesti nič novega od tistega, kar so že ugotovili v tujini. Anketiranje poslovodij je pokazalo, da temu sploh ni tako. Toda o tem več v tistem delu raziskave, ki se ukvarja prav s temi vprašanji.

Popolnoma drugačno lotevanje pa je zahtevalo anketiranje "nepoštenih" kupcev in to predvsem iz naslednjih razlogov:

- Negospodarno bi bilo anketirati "tatove" v vseh 495 prodajalnah te (in podobne) vrste v Sloveniji, še posebej, ker ni na razpolago zadovoljivih sredstev in moči, in kar je najbolj pomembno
- nesmotrno, nemoralno in v nasprotju z etičnimi načeli raziskovalnega dela bi bilo, če bi za naš namen intervjuvali veliko število "nepoštenih" kupcev, ki so to (le) domnevno, če lahko istovrstne informacije dosežemo z izborom vzorca, ki bi omogočal domnevanje celote.

Glede na to smo celotno slovensko območje razdelili na večja mesta, podeželske predele, industrijske kraje, obalo, turistične kraje in obmejni pas, ter številu prodajaln na posameznih območjih določili ustrezen odstotek poslovalnic, ki so prišle v vzorec. Izbrani vzorec je obsegal 50 prodajaln ali nekaj nad 10 % s tem, da je v odstotku tudi rezerva za morebitni izpad.

Tak način izbora vzorca omogoča, po našem mnenju, poleg glavnega namena, po katerem smo želeli priti do domnevno nepoštenih kupcev, zlasti morebitno ugotavljanje kakih posebnosti, različnosti kupcev, raznovrstnosti tatvin glede na način storitve, postopke s tatovi, zanimanje poslovalnic za problem itd.

V vzorec so prišle posamezne prodajalne vseh večjih trgovskih delovnih organizacij kot so Emona, Mercator, Merx, Koloniale, Nanos, Živila, Loka, Potrošnik in druge, ne glede na to,kje so v Sloveniji locirane.

Ne vemo, če bi do istih izidov prišli, če bi izbrali določeno število prodajaln v krajih, ki bi bili priročnejši za anketiranje, kajti naš vzorec je dokaj razpršen. Toda naša odločitev se nam je zdela najbolj korektna. Tuje raziskave pa ne govore o tem, kako so izbirali tatove v samopostrežnih prodajalnah za ustrezne naloge. Naš namen za to raziskavo pa je bil priti do spoznanj, ki kolikortoliko predstavljajo slovenske razmere in ne samo zgolj interpretacijo podatkov določenega števila anketiranih tatov. V tem se tudi naša raziskava razločuje od podobnih tujih študij.

Prav glede na to moramo že takoj v uvodu raziskave poudariti, da smo se morali odpovedati anketiranju vsem ugotovljenim "tatovom" s prebivališčem v inozemstvu, vsem prijetimi iz drugih republik in sploh vsem migrantom. Skušali pa smo najti vse ljudi stare nad 6 let (po posvetovanju z ustreznimi strokovnjaki za psihološka vprašanja) iz vse Slovenije.

Ker tudi poslovodje prijavljajo tatove po svoji "diskreciji in selekciji" in se naša raziskava opira na njihovo pripravljenost sodelovati z nami, je seveda populacija obravnavanih tatov drugačna od tiste, ki je v resnici.

Zbiranje podatkov o nepoštenih kupcih je močno ovirala zadržanost nekaterih poslovodij, ki niso hoteli sporočati imena prijetih ljudi ali pa so na to pristajali s pridržki.

Najpogostejše utemeljitve za tako zadržanje so bile naslednje:

- da bi s sporočanjem imen prijetih oseb odvračali kupce,
- da s tem škodujejo ugledu prodajalne,
- da vsa vprašanja nepoštenosti uredijo sami in brez sodelovanja organov kazenskega pravosodja,
- da gre pri njih le za tatvine malenkostnih reči, zaradi česar se ne splača dvigati hrupa,

- da se le od časa do časa kot tatovi pojavijo otroci in mladoletniki, podatke o tem pa sporočajo staršem ali šoli,
- da pri njih sploh ni pojavov take vrste.

Ta vprašanja obravnava raziskava še iz nekaterih drugih zornih kotov, zlasti pa v vsebinskem smislu. Ob tej priložnosti jih omenjamo predvsem zato, ker se povezujejo z dosegljivostjo števila v vzorec zajetih ljudi - domnevnih nepoštenih kupcev. V tem prav tako tiči razlog, da so anketirani kupci v tej raziskavi dokaj selekcionirana populacija.

Čas

Pravkar opisane in druge izkušnje (zlasti v negativnem pogledu) glede oblikovanja vzorca anketirancev so nam narekovali čas, v katerem naj bi zbirali podatke o njih. Poskusi so namreč pokazali, da ni mogoče priti do podatkov za nazaj, potem ko smo pripravili načrt raziskave, marveč je upati na uspeh, če se odločimo za zbiranje podatkov od določenega trenutka naprej. Neobstajanje evidenc ali pomanjkljivost evidenc, odbira "tatov" po različnih, često subjektivnih ali kakih drugih merilih itd. sploh niso zagotavljali, da bi prišli do zanesljivih podatkov.

Po drugi strani pa s potekom časa ali oddaljevanjem trenutka anketiranja od dogodka nastajajo velike težave z dosegljivostjo anketirancev zaradi migracije, smrti itd., pa tudi vzbujanje občutka krivde zaradi majhnih tatvin, storjenih v preteklosti (o katerih pa največkrat sploh ni bilo ustrezno ugotovljeno dejansko stanje po pristojnih organih), ki bi ga v takih primerih sprožilo anketiranje - ni dopustno itd.

Zato smo v začetku leta 1976 nekajkrat obvestili vse poslovodje prodajaln, ki so prišle v vzorec raziskave, da bodo anketirani glede tatov in kakšna pričakovanja gojimo glede njihovega sodelovanja. Vnaprej smo jih obvestili, naj dosledno zapisujejo priimek in ime prijetih oseb, rojstni datum, prebivališče in kaj so nameravali vzeti (ne da bi imeli namen plačati) z navedbo vrednosti (ceno).

V vzorec tatov naj bi prišle vse osebe, prijete zaradi "tatvin" (nepošteni kupci) od prvega julija 1976 do 30. junija 1977 v 50 posebej določenih prodajalnah.

Čeprav je nekoč Gospodarska zbornica SRS oziroma njena komisija za preprečevanje tatvin v trgovini skoraj pred desetletjem oblikovala in posredovala po vseh prodajalnah ustrezni "Zapisnik", ki naj ga sestavljajo ob tatvinah in pošiljajo po en izved upravam javne varnosti oziroma postajam milice, se je sčasoma pozabilo na to prakso ali pa je ostala kot redkost v posameznih prodajalnah.

Zato se je naš pristop tudi glede časa pokazal kot ustreznejši, čeprav je v praksi nastalo nešteto vrzeli, saj nismo mogli v celoti doseči tisto, kar smo želeli. Toda krivda ne leži na strani raziskovalcev.

d. Uporabljena sredstva za zbiranje podatkov

Za raziskavo smo pripravili naslednji instrumentarij:

- Vprašalnik za trgovske prodajalne s samopostrežnih načinom prodaje (Obrazec TST-P)
- Vprašalnik za postaje in oddelke postaje milice glede tatvin v samopostrežnih prodajalnah (Obrazec TST-M)
- Vprašalnik o storilcih v samopostrežnih prodajalnah - odrasli (Obrazec TST-S)
- Vprašalnik za mladoletne storilce tatvin v samopostrežnih prodajalnah, stare od dopolnjenih 6 do 18 let (Obrazec TST-Sl), in
- Likertovo skalo trditev, ki jo izpolnjujejo anketiranci, če so dopolnili 16 let.

Še preden smo se lotili oblikovanja instrumentarija za zbiranje temeljnih podatkov za raziskovalno nalogo, smo pregledali vse obstoječe gradivo ali bi lahko prišlo v poštev za naš namen.

Zlasti smo pregledali naslednje:

- statistične liste o kaznivih dejanjih, ki jih izpolnjujejo v organih za notranje zadeve in na sodiščih

- sodne spise o storilcih tatvin (čl. 249 KZ) in majhnih tatvin (čl. 259 KZ), in
- "zapisnike" o ugotovljeni tatvini, ki jih izpolnjujejo oškodovane prodajalne.

Ugotovili smo, da vsako od navedenega gradiva vsebuje le določen, docela namenski obseg in naravo podatkov, ki sta predvsem operativnega pomena za organizacije, ki jih zbirajo. Vsak od teh instrumentarijev je naravnan k svojemu cilju, ki v nobenem pogledu ni raziskovalen, čeprav ni brez dragocenih informacij.

Kar pa je bilo za raziskavo najbolj neugodno pa je tole. Pred sodišča prihaja izredno majhen del odkritih tatov. Vsi ostali zaradi različnih razlogov ostajajo za kazensko pravosodje in organe za notranje zadeve v glavnem neznani, ker tovrstno odbiro opravlja "trgovina" po svojih "zakonitostih" ekonomske, prestižne, subjektivne in druge narave. "Zapisnike o ugotovljeni tatvini" pa izpolnjujejo le nekatere prodajalne in to v izredno nizkem odstotku od celote, hkrati ko večina sploh nima nobene evidence o odkritih nepoštenih kupcih ali pa je ta izredno pomanjkljiva.

Iz teh razlogov ni bilo upati na možnost, da bi obsegli večje število tatov, niti da bi dobili zadovoljive podatke iz neenotno urejenih obstoječih evidenc, povrhu vsega pa smo za raziskavo potrebovali podatke, ki jih ni v obstoječem gradivu še posebno, če smo želeli spoznati kaj več od tistega, kar vemo doslej. Zato smo se morali odločiti za instrumentarij, ki smo ga sestavili po predhodnem pilotnem preizkušanju in po konzultacijah s psihologom, statistikom in med drugimi tudi s Poslovnim združenjem za trgovino v Ljubljani in Republiškim sekretariatom za notranje zadeve SR Slovenije.

Vprašalnik za prodajalne vsebuje splošne podatke o prodajalni, ugotovitve o tatvinah, ki izražajo hkrati stališča o problemu, osveščenost osebja in mnenja o škodljivosti za poslovanje. Zlasti nas je zanimalo razmerje prodajnega osebja do tatov v pogledu njihovega vedenja pred in po prijetju in priložnosti, ki jih ponuja prodajalna, zagovor

prijetih tatov in postopek osebja s tatovi. Z vprašalnikom smo se lotili tudi delikatne problematike poštenosti trgovskega osebja, čeprav smo vedeli, da sprejemanje tovrstnega raziskovanja ne bo naletelo na ugoden odmev, že zaradi človeške narave same, ki sodi o sebi vse najbolje. Še posebej smo zastavili vprašanja o preprečevanju in zatiranju tatvin.

Vprašalnik za oddelke in postaje milice je bil namenjen za ugotavljanje razmerij med prodajalnami in milico glede obravnavanja tatvin. Še posebej so nas zanimali dejavnost in stališča milice na tem področju, zlasti zaradi tega, ker je prijavljanje odvisno od trgovskega osebja in vloge milice, ki jo ima pri tem.

Vprašalnika za storilce sta določena glede na odrasle in mladoletnike. Skupni so jima temeljni demografski podatki, vzpodbujajoče okoliščine, motiv, način dejanja, reakcije na prijetje, postopek trgovskega osebja, morebitni postopek kazenskega pravosodja in stališča storilcev do pojava. Med tem ko se pri odraslih zanimamo še za njihovo življenjsko pot, biopsihično zdravje in pritiske okolja, so pri mladoletnikih v ospredju še družina in njeno vzgojno delovanje ter šolanje ali uk.

Likertova skala za anketirance z dopolnjenimi 16 leti pa nam dopolnjuje stališča do pojava, dejanja in poštenosti na drug način, nekoliko bolj psihoanalitično in zaradi morebitnega ugotavljanja "skritih motivov", ki jih ni bilo mogoče zaznati z neposrednim anketiranjem. Ta instrumentarij nam naj pomaga pri oceni osebnosti na način, ki se ga posameznik na splošno sicer manj zaveda.

Za vse vprašalnike so bila napravljena navodila za izpolnjevanje.

4. Organizacija raziskovalnega dela in obdelava gradiva

Preden smo se lotili izdelave instrumentarija za zbiranje podatkov, smo pregledali in proučili najmanj sto bibliografskih enot tujih avtorjev, ki so se ukvarjali s področjem. Poznavalci stanja vedo, da je v (kapitalističnem) svetu izredno raziskovalno zanimanje za problem,

ki ga tudi mi (kot prvi v Jugoslaviji) obravnavamo v pričujoči študiji. Čeprav so v tujini prišli do prenekaterih dognanj, ki jih gre morda tudi verificirati pri nas (v drugačni družbeni ureditvi in z drugačnimi vrednotami) pa v metodološkem smislu nismo našli dosti (ali skoraj nič) takega, kar bi bilo lahko uporabljeno za naš namen. Zato smo se morali prav v tem pogledu znajti sami in pripraviti tak instrumentarij, ki naj bi skladno z razpoložljivimi sredstvi in zahtevnostjo raziskovanja prinesel optimalne izide.

Pripravljen instrumentarij je prirejen tako, da je k problemom tatvin mogoč tudi multidimenzionalni pristop. Z njim naj bi prišli do informacij, ki smo jih uporabili zlasti za kriminološko, viktimološko, kriminalistično, pravno in samozaščitno pojasnjevanje.

Vprašalnika za delavce milice in poslovodje prodajaln vsebujeta predvsem odgovore, ki jih je bilo treba obkrožiti, čeprav omogočata tudi dodatna in poljubna pojasnila. Ker je šlo več ali manj za strokovne ljudi, ki poznajo problematiko, za katero smo se zanimali in ker so pretežno ljudje z izkušnjami, smo za razliko od njih pri zbiranju podatkov od nepoštenih kupcev - tatov uporabili anketarje - socialne delavce.

Socialni delavci so bili za anketiranje primerni in ustrezni iz več razlogov:

- ker imajo ustrezno izobrazbo glede ravnanja z ljudmi bodisi deviantnimi, bodisi drugačnimi,
- ker poznajo lokalne razmere in ker so jim dostopne že obstoječe evidence o ljudeh,
- ker je tudi anketirancem mogoče zaupati v njihovo diskretnost in korektnost v ravnanju že zaradi narave njihovega dela (poklica), in
- ker so na razpolago v vsaki občini, naš vzorec pa je segal na posamezna območja širom Slovenije.

Pri vsakem terenskem zbiranju podatkov, ki zaposluje nekaj desetin ljudi, nastaja množica težav, ki se jih tudi pri naši raziskavi nismo

mogli izogniti. Te so bile toliko večje, zaradi nedosegljivosti precejšnjega dela anketirancev in pa zaradi tega, ker često niso pokazali (tako kot poslovodji) želja po sodelovanju v raziskavi. Vsak neuspeh v tem pogledu pa je prav tako veljal časa, moči in denarja. Toda brez tovrstnega tveganja ni mogoče računati na uspeh.

Po anketiranjih smo izdelali šifrante, podatke prenesli na IBM kartice in jih po programih obdelali v republiškem računskem centru.

Pri analizi in sintezi podatkov je sodelovalo več ljudi različnih strok.

5. Hipoteze

Raziskava izhaja iz naslednjih hipotez, ki jih tudi skuša preizkusiti.

- Varstvo družbenega premoženja v samopostrežnih in njim podobnih prodajalnah je zlasti spričo samozaščitne naravnanosti pri nas, mogoče zastaviti drugače od stanja, kakršno je, in morda tudi bolj učinkovito.
- Pri "politiki" prijavljanja in obravnavanja nepoštenih kupcev je mogoče doseči nekatere spremembe, tako da bi bilo v njej več zakonitosti, smotrnosti in pravičnosti in da bi se s tovrstno "kriminalno politiko" lahko ukvarjali tudi pristojnejši mehanizmi.
- Pristojni državni organi se ne zanimajo dovolj za ta domnevno masovni pojav, katerega reševanje je v bistvu prepuščeno trgovskemu osebju. Le-ta po svojih zakonitostih delovanja in kot docela nepristojno opravlja "kriminalno" ali celo "kaznovalno" politiko na tem področju.
- Etiološka problematika tatvin je izredno pestra in sestavljena ter ima svoje posebnosti.
- "Modus operandi" ima svoje značilnosti tudi v povezavi z raznimi viktimološko-ekološkimi variablami.
- Reakcija trgovskega osebja po prijetju domnevno nepoštenih kupcev ni najbolj ustrezna, hkrati ko visok odstotek osebja ni veščč, niti

seznanjen s tovrstnimi pravicami in dolžnostmi, ne v pravnem in ne v kakem drugem smislu.

- Visoki odstotki dejanj v samopostrežnih prodajalnah so vzpodbujeni z viktimološkimi okoliščinami in nastajajo v trenutnih odločitvah.
- "Kraja" prav določenega blaga je lahko imanentna tudi socialnemu statusu nepoštenega kupca, prav tako kot njegovemu spolu, pri čemer pa se kažejo določene posebnosti.
- Nekatere tatvine so pogojene tudi s posebnimi osebnostnimi značilnostmi kupcev.
- Tudi v naših razmerah se pojavlja vprašanje umestnosti uvedbe nadzorovanja opazovalne tehnologije, zlasti v velikih prodajalnah v poslovalnicah, ki so zelo obiskovane, bolj ogrožene itd.
- Tatvine v prodajalnah niso toliko gospodarski, kolikor predvsem kriminalnopolitični, družbenovzgojni in samozaščitni problem.
- Kaznovalne politike ne gre zaostrovati, toda pri tovrstni kriminalnosti s pretežno neznatno škodo gre razmišljati o drugačni pravni rešitvi socialnopedagoškega vplivanja na možne "tatove", ki naj bi jih vzgajali morda s pestrejšimi "sankcijami" od dosedanjih tudi ob sodelovanju kakega drugačnega in ne samo državnega nadzorstva.

II. MILICA IN OBRAVNAVANJE TATVIN (dr. Janez Pečar)

Raziskave o tatvinah, storjenih od kupcev v samopostrežnih prodajalnah se navadno ne ukvarjajo z razmerji formalnega družbenega nadzorstva (policije, tožilstva, sodišč oziroma sploh organi kazenskega pregona) do tega vprašanja:

Iz dosegljive tuje literature je v tem pogledu mogoče sklepati na naslednje:

- V nesocialističnih deželah je oškodovanec hkrati tudi zasebni lastnik premoženja, ki je napadano s tatvinami. Ker gre pretežno za manjše škode z neznatnejšo družbeno nevarnostjo, mu tudi država z njeno pravno ureditvijo daje možnost diskrecije v pogledu pregona.
- Konkurenčni razlogi zasebnemu oškodovancu najbrž ne dovoljujejo, da bi njegova prodajalna zaradi tatvin prišla na slab glas, da bi kupci občutili, da so nadzorovani in s tem ogroženi ali ker bi lahko pričakovali, da bodo izročeni policiji in podobno.
- Ponekod je zasebnemu lastniku dovoljeno (izrecno ali "in tacite"), da sam odloča, kaj bo storil s prijetim nepoštenim kupcem. Odtod tudi razna opozorila, določitev nadomestila za izgubljeni čas, ki ga mora povrniti prijeti in drugi ukrepi, ki spominjajo na "samozaščito".
- Ker kazenski pregon ali intervencija policije povzročajo oškodovancu več škode s pregonom, kot je vrednost blaga najdena pri prijetih kupcih (ki pa je vrnjena) in ker je odkrivanje tatov neučinkovito, dajejo izreden poudarek preprečevanju tudi z organiziranjem zasebne, hišne ali kakšne drugačne detektivske službe.
- Policija oziroma varnostni organi že zaradi narave tatvin, okoliščin samopostrežne prodaje in večne deficitarnosti svojih vrst ne morejo predstavljati kakega posebnega prispevka pri odkrivanju in obravnavanju tega pojava.

Zato ima zasebni lastnik - oškodovani trgovec poseben interes pri ravnanju s tatovi in se najpogosteje ne identificira z "državno kriminalno politiko" na tem področju. Na to kažejo prenekateri ukrepi, ki jih sam določa in prenekatera opozorila policistom, da morajo pri morebit-

nih intervencijah najprej poskrbeti za podpis oškodovanca, da želi pregon prijetega nepoštenega kupca.

V naši družbenopolitični ureditvi pa je položaj docela drugačen. Oškodovanec ni zasebni lastnik, ker je premoženje oziroma blago v prodajalni družbeno premoženje in kot tako pod posebnim kazenskopravnim varstvom. V naših razmerah v tem pogledu ni diskrecije, po kateri bi trgovec odločal ali bo nepoštenega kupca preganjal ali ne, ker bi po pozitivni zakonodaji moral prijaviti vsako tatvino, še tako neznatne vrednosti pristojnim državnim organom - milici ali javnemu tožilcu.

Prav s tem v zvezi smo za namene raziskave in za morebitne spremembe v "politiki odkrivanja in pregona" skušali ugotoviti, tako pri poslovodjih samopostrežnih prodajaln kot pri komandirjih postaj in oddelkov milice, njihov odnos oziroma stališča do obravnavanja tatov v prodajalnah.

V tem delu se lotevamo stališč oziroma prakse postaj (in oddelkov) milice v Sloveniji. Z ustreznim instrumentarijem smo želeli ugotoviti zlasti naslednje:

- kakšno je sodelovanje med osebjem v prodajalnah in milico pri obravnavanju tatvin,
- ali enote milice zvedo (ali sploh vedo) za morebitne nepravilnosti pri ravnanju z domnevnimi nepoštenimi kupci,
- kaj vedo miličniki o morebitni nepoštenosti samega trgovskega osebja,
- kaj mislijo v milici glede politike obravnavanja tatvin v prodajalnah in o stališčih njihove službe do tega vprašanja,
- kateri ukrepi so po mnenju delavcev milice najuspešnejši za zatiranje tatvin, in
- kakšen je odnos miličnikov do njihovega obravnavanja spričo tega, da v glavnem posredujejo potem, ko je storilec prijet.

1. Splošne ugotovitve

V času anketiranja komandirjev postaj in oddelkov milice v Sloveniji sredi leta 1976 je bilo 127 tovrstnih enot. Anketirali smo tiste ko-

mandirje, ki s svojimi organizacijskimi enotami "pokrivajo" posamezna območja, torej splošne postaje milice z njihovimi dislociranimi oddelki. V Sloveniji ima vsaka občina eno postajo milice z ustreznim številom oddelkov glede na obsežnost območja. Komandir postaje milice je odgovarjal na vprašanja vedno, če njegova postaja na sedežu občine opravlja operativno nadzorovanje na določenem delu območja občine. Tako so bili anketirani vsi komandirji postaj milice, razen v občini Maribor, kjer je npr. poleg postaje 8 dislociranih oddelkov, ki v celoti nadzorujejo vse občinsko območje.

Upoštevaje to izhodišče je anketne vprašalnike izpolnilo 59 komandirjev postaj milice (ali njihovi namestniki) in 68 komandirjev oddelkov - skupno 127. Ker pa na območju postaj milice (ali občine) Trebnje ni bilo nobene samopostrežne prodajalne, prav tako tudi ne na območju oddelkov Videm pri Ptuju, Gorišnica, Videm ob Ščavnici, Šalovci, Dornberk, Anhovo, Videm-Dobrepolje, Bizelsko, Velike Lašče, Majšperk, Žužemberk, Destovnik, Kungota in Rudnik, so obdelani podatki o tovrstni problematiki za 112 enot splošnih postaj milice in sicer 58 postaj in 54 oddelkov.

Enote postaje milice so nam sporočile, da je na območju Slovenije 578 samopostrežnih prodajaln, kar pa se ni skladalo z nobenim od obstoječih podatkov. Kakšno je dejansko številčno stanje samopostrežnih prodajaln v Sloveniji smo skušali ugotoviti in primerjeti na podlagi:

- ugotovitev posameznih enot milice,
- podatkov zavoda SRS za statistiko in
- izjav trgovskih organizacij, ki imajo v svoji sestavi samopostrežne prodajalne.

Razlike v številu samopostrežnih prodajaln nastajajo predvsem zaradi netočnega razločevanja med samopostrežnimi na eni in samoizbirnimi in podobnimi prodajalnami na drugi strani. Ker to ni vedno dovolj jasno niti med poslovodji prodajaln, tudi ni pričakovati, da bi milica razločevala bolje od drugih.

Raziskava se je ukvarjala s številom prodajaln toliko, kolikor je bilo potrebno zaradi vzorca prodajaln in menimo, da smo glede dosegljivega

števila obsegli tisto, kar je potrebno za naš namen.

Podatke vprašalnikov za postaje in oddelke postaj milice smo obdelali na več načinov, in sicer:

- ugotavljali smo, ali so kaki razločki v stališčih in praksi med postajami in oddelki,
- iskali smo morebitne zveze in značilnejše povezanosti med posameznimi variablami,
- preizkušali smo ali so razločki med postajami in oddelki v krajih z več kot 15.000 prebivalci in drugimi kraji, in
- ugotavljali ali so kake posebnosti med območji postaj in oddelkov, na katerih je 5 ali več prodajaln in tistimi območji, kjer je teh prodajaln manj.

Že samo število poskusov najti posebnosti ali značilnosti kaže na uniformnost prakse milice v obravnavanju tatvin v prodajalnah. Preizkus z metodo hi^2 je le redko pokazal pomembnost kake variable. Prav glede na to pojasnjujemo dobljene podatke z dveh zornih kotov:

- Najprej podajamo nekaj ključnih podatkov za celotno organizacijsko strukturo (splošne) milice v pogledu problematike tatvin, nato pa posebej
- obravnavamo tiste spremenljivke, ki so se v zgoraj omenjenih obdelavah pokazale kot značilne.

a. Anketa ugotavlja, da so delavci milice prepričani, da je tatvin znatno več od števila, ki jim ga sporoča trgovsko osebje. Nekateri menijo, da pa so dosegli s poslovodji takšno stopnjo sodelovanja, ki ne dopušča dvomov v to, da jim prodajalne ne bi prijavljale vseh njim znanih pojavov.

b. Glede prizadevanj, da bi enote splošne milice dosegle boljše sodelovanje in s tem ustreznejšo obveščenost o tatvinah, in o ljudeh, ki jih morajo zlasti v primerih sumljivosti tudi nadzorovati, pravijo, da so le v 7 primerih prepuščali trgovskemu osebju, da ravna po svoje. Na vseh ostalih enotah (od 111 enot milice) pa so vlagali več ali manj

truda v to, da bi pravočasno prejemali podatke o prijetih tatovih. Pri tem menijo, da jim je pri 22 enotah docelo uspelo, pri 67 le delno, pri 15 pa samo takrat, kadar naj bi pozneje prišlo do kazenskega pregona storilcev.

Kasnejši oziroma drugi odgovori bodisi odprti bodisi posredovani, kažejo na manj ugodno podobo o tem vprašanju. Ker je vprašanje o prizadevanju ali delavnosti na tem področju dokaj neposredno, je razumljivo postaji milice težko priznati zanemarjanje tovrstne problematike. Toda na to se bomo vrnili še pri ustreznih vprašanjih.

c. Seveda pa so prizadevanja eno, uspešnost pa drugo. Toda milica ima formalne in druge možnosti za doseganje upoštevanja svojih ukrepov. S tem v zvezi smo odgovore pod b. zgoraj preverjali tudi z vprašanjem, kako trgovsko osebje sodeluje z enotami milice pri obravnavanju tatvin. Respondenti menijo takole: 59 % včasih ali pa sploh ne, 17 % vedno, ostali pa pogosto ali pa zelo pogosto.

Primerjava obeh vprašanj pokaže razločke, ne samo v kakovosti sodelovanja, marveč tudi v količini njegove ustreznosti.

Ker se v vprašanju prenaša odgovornost iz milice na trgovsko osebje, ni več potrebna bojazen za posledice. Zato so tudi odgovori nehote bolj sproščeni in morda tudi resničnejši. To pa seveda potrjuje dvom v odkritost odgovorov pri prejšnjem vprašanju.

č. Skoraj 53 % odgovorov kaže na to, da v enotah splošne milice v Sloveniji vedo, da trgovsko osebje nepravilno, neustrezno ali nestrokovno ravna s prijetimi tatovi. Ostali pa izjavljajo, da kaj takega niso slišali.

Neprijavljanje protipravnega vedenja kupcev v prodajalnah in neustrezno ter večkrat celo nezakonito ravnanje s tatovi, ki jih zaloti trgovsko osebje, sta simptoma, ki sta značilna za obravnavanje tatvin v kriminalni politiki na tem področju.

d. S tem v zvezi je tudi vprašanje od koga so v enotah splošne milice zvedeli o nepravilnem ravnanju z domnevno nepoštenimi kupci. Odgovori znova kažejo, da v več kot polovico enot vedo za taka dogajanja (52,6 %). Od tega so jim le v 9 enotah povedali sami storilci, potem ko so jih po prijetju v prodajalni obravnavali tudi na milici, pri 50 enotah pa so za podatke o tem izvedeli od osebja prodajaln ali od drugih ljudi. V približno 47 % enot pa menijo, da se kaj takega pri njih, ali ne dogaja ali pa za nekorektno ravnanje s "prijetimi" ne zvedo.

Ob tej priložnosti seveda še ne definiramo, kaj bi bilo nepravilno ali nekorektno ravnanje z domnevno nepoštenimi kupci. Ocena je bolj odvisna od počutja prizadetega in je zato relativna, ter se spreminja od osebe do osebe. Več o tem nam bodo povedali sami kupci v ustreznem delu raziskave. Pri anketiranju delavcev milice nam je šlo predvsem zato, ali milica sploh zve za dejanja trgovskega osebja, ki si prilašča določene vloge nasilja in represije, ki sta imanentna državnim organom, zlasti pa milici.

Nepravilno (ali celo nezakonito in samovoljno) ravnanje kogarkoli z drugimi je zlasti v naši družbi še posebej nedopustno in protipravno, če pa ne posega v področja pravno urejenih prepovedi, pa vsaj v nasprotju s prevladujočo etiko in moralo. Kajti nihče (tudi v samozaščitni naravnanosti) si zaradi varstva premoženja, ki ga upravlja, ne more prilaščati pravic, ki mu ne gredo.

e. Na vprašanje: Od česa je odvisna uspešnost sodelovanja med enotami splošne milice in trgovskim osebjem pri zatiranju in sploh obravnavanju tatvin, smo dobili sicer različne odgovore, toda prevladujeta predvsem dva izmed njih. Po prvem je to odvisno od trgovskega osebja, po drugem pa od "vodje varnostnega okoliša". Vmesni odgovori pa zadevajo možnosti medsebojnega razumevanja.

Kolikor zadeva trgovsko osebje, bi lahko ugotovitev strnili v naslednje. Poslovodje se izogibajo stikov z milico zaradi varstva kupcev in bojazni, da jih ne bi izgubili. V milico ni pravega zaupanja, poslovodje niso

zainteresirani za prijavljanje tatvin, prijavljajo le tatvine večje vrednosti blaga, še nimajo ustrezne samozaščitne zavesti, ni jim "všeč", da bi miličnik uradno pogosto zahajal v prodajalno, z obravnavanjem tatov izgube preveč časa in podobno.

Za milico pa velja v tem pogledu spoznanje, da je sodelovanje predvsem odvisno od "miličnikov na terenu", od njihove sposobnosti za navezovanje stikov z ljudmi, zlasti pa s trgovskim osebjem, pogostejšim obiskovanjem prodajaln, strokovno - pedagoške vloge vodje varnostnega okoliša in "navodil", ki naj bi jih v tem pogledu dajali trgovskemu osebju, iniciative delavcev milice, medsebojnega zaupanja itd.

Ugotovitve so nedvomno točne, toda gotovo pa je, da za pobudo odgovarja milica, še zlasti, če upoštevamo samozaščitno naravnanost v zadnjih letih in njeno socialno pedagoško vlogo, ki jo pri tem ima.

f. Eno izmed pomembnih vprašanj (vsaj za raziskavo) je, kaj enote splošne milice sodijo o težavnosti obravnavanja tatvin v prodajalnah storjenih od kupcev. Vprašanje smo v anketi poustili popolnoma odprto in ga zaradi spontanosti odgovorov namenoma nismo kakorkoli uravnavali. Pokazalo se je, da je težavnost odvisna od več dejavnikov in da zanjo ne more biti enotnih meril za vse. Različna je že glede na to, ali je na območju posamezne enote milice ena ali več prodajaln, ali gre za urbana ali ruralna območja, tranzitna ali ne, turistična, obmejna ali industrijska območja, ali je v bližini prodajaln važen prometni objekt, šola, delavsko naselje in podobno. Težavnost obravnavanja tatvin v prodajalnah zavisi tudi od osveščenosti nadzorovalcev, dejanskosti in od razmerja tovrstne problematike nasproti celotni deviantnosti določenega kraja, ki ga "pokriva" posamezna enota splošne milice.

Relativno nezanimanje za tatvine (o tem bomo videli več še kasneje), neuspešnost odkrivanja tatov od prodajnega osebja (ali tudi nezanimanje za to) in domneva, da ponekod tatvin res ni (?) dopušča prenekaterim enotam milice odgovor, da "težav ni".

Le-teh je večina.

Da "težav ni" omogoča prepričanje, da je tatvin malo, da so enote milice o tem slabo obveščene, da kradejo pretežno otroci in še to v glavnem malenkostne stvari.

Kolikor pa težave so, zadevajo predvsem postopek s prijetimi tatovi in "dokazovanje", hkrati ko nekatere enote same ugotavljajo, da se miličniki neradi ukvarjajo s tovrstnim kriminalom.

Med podrobnostmi, ki pomenijo "težavo" za milico, so zlasti: storilci (predvsem otroci in mladoletniki) nimajo dokumentov o istovetnosti, navajajo lažna imena[6] in jih pozneje ni več mogoče najti, neprijetni so postopki s tujimi državljani (posebno v turistični sezoni in v obmejnih krajih), osebje prodajaln pogosto ne prijavlja tatvin, ki jih store "ugledne osebe", obvestila prihajajo v enote milice prepozno ali pa največkrat sploh ne, storilci ne priznavajo tatvin in se branijo z najrazličnejšimi zagovori (ali izgovori), dogaja se tudi, da prijetim prodajalne samo zaračunavajo odvzeto blago in tatov sploh ne identificirajo. Tatvine v prodajalnah (ne le v samopostrežnih) je težko dokazovati pri povratnikih. Prodajno osebje ponekod noče sodelovati pri zbiranju predhodnih obvestil in se izogiba pričevanju pred sodiščem. Ob "uradnem" posredovanju milice na kraju dejanja se storilci upirajo, nedostojno vedejo, branijo in ovirajo postopek. Težko je tudi preverjati nasprotujoče si izjave.

Določeno "malodušnost" ustvarja po mnenju respondentov tudi premila pregonska politika tožilstev in neustrezna kaznovalnost sodišč.

g. Tuje raziskave o tatvinah v trgovini ugotavljajo, da je glede na celokupno škodo, ki nastaja z nepoštenim ravnanjem na tem področju, več kot polovica povzročene od domačega ter prodajnega in drugega osebja. Deleži med kupci in trgovskim osebjem se v raznih delih sveta sicer precej razlikujejo, toda dosedanja dognanja v Angliji, Združenih državah Amerike in drugod kažejo, da po kupcih storjena škoda znaša okoli 30 do 40 %, vse drugo pa odpade na škodljivo delovanje znotraj prodajaln.

---

[6] Tudi pri našem anketiranju nismo mogli ugotoviti visokega odstotka "tatov", ker so navedli ob prijetju lažna ali "izposojena" imena.

Naša raziskava se neposredno ne ukvarja s temi vprašanji. Ker pa smo iskali podatke pri poznavalcih stanja, nas je zanimalo tudi to, kakšen je morebitni obseg nepoštenosti prodajnega osebja. Vse kaže, da je v "menjavi blaga" največ možnosti za prilaščanje in pomembno bi bilo raziskovati, ali posamezna gospodarska panoga zaradi tovrstnih predispozicij sama ne privlačuje prav določenih ljudi, ki nato v tem področju močneje postajajo devianti kot drugod. Za mnenje o tem nismo vprašali le delavcev milice, marveč tudi trgovsko osebje. Čeprav se lahko dejanskost razlikuje od stališč pa so mnenja vendar lahko opozorilo, ki ga ne gre puščati vnemar.

V 26 enotah splošne milice (v 110) so nam izjavili, da so trgovski delavci v samopostrežnih prodajalnah v zadnjih treh letih storili kazniva dejanja, medtem ko na območju 84 enot niso storili kaznivih dejanj ali respondenti za to ne vedo.

Glede na količino kaznivih dejanj so bila pri 20 enotah storjena le tri dejanja trgovskega osebja, pri dveh od 4 do 6, pri štirih enotah pa 7 in več.

Podatki imajo predvsem orientacijsko vrednost in nič več, še posebno, ker pomembnejše "trgovske afere" gredo mimo enot splošne milice, ker jih obravnavajo specializirani delavci v službah javne varnosti in drugi pravosodni organi. Za naš namen jih navajamo predvsem zaradi morebitne primerjave izjav poslovodij, ki jih vprašanje "poštenosti" trgovskega (zlasti prodajnega) osebja znatno bolj zadeva (tudi čustveno).

h. Poznavanje stanja še pred raziskavo, še posebej pa vloge milice, zlasti vodje varnostnega okoliša (kateremu tudi odgovori te ankete dajejo precejšen poudarek) pri samozaščitnem naravnavanju pristojnih samoupravnih in drugih dejavnikov v trgovski stroki so narekovali tudi vprašanje, kaj vodje terenskih enot splošne milice menijo o tem, kateri ukrepi bi bili najuspešnejši pri zatiranju tatvin v prodajalni. Odgovori so pomembni z več razlogov:

- Po izhodiščih za delovanje samozaščite v organizacijah združenega

dela[7] ima vodja varnostnega okoliša pomembno socialno pedagoško funkcijo,

- Preprečevalna dejavnost postaja tudi področje dela enot splošne milice,
- Miličnik je pri tem v krajevni skupnosti in organizacijah združenega dela dejavnik, ki naj strokovno in politično obvladuje svoje delo ter sodeluje z vsemi samozaščitnimi subjekti na terenu,
- Če naj opravlja to svojo vlogo, mora imeti o pojavih in ukrepih neko predstavo, ki ustreza pričakovanjem službe in tistim, ki potrebujejo njegove "usluge", saj družbena skupnost investira vanj potrebna sredstva.

Od 108 enot so komandirji naslednjega mnenja. Kar 74 (68,5 %) komandirjev (ali njihovih namestnikov) meni, da je potrebna boljša poučenost in pazljivost prodajnega osebja, 19 respondentov sodi, da bi bilo v samopostrežni trgovini potrebno več varnostno opazovalne tehnologije (te pri nas v Sloveniji sploh ni). Po stališčih 3 komandirjev bi do boljših izidov pripeljalo nagrajevanje trgovskega osebja za odkrivanje tatvin (ostalih 19 pa predlaga različne druge ukrepe).

Potreba po boljši poučenosti in pazljivosti, kot bomo videli pozneje, poudarjajo tudi poslovodje prodajaln. Ti dve lastnosti sta očitno preslabo razviti tako pri delavcih milice, kot pri trgovskem osebju. Tovrstna nezadostnost ene pogojuje in vzdržuje pomanjkljivost druge. Ali bi bilo stanje boljše, če bi bil eden od njiju ustreznejši? Kje so razlogi zato, da tako v enotah milice kot v prodajalnah niso bolj osveščeni potrebe po zatiranju predvsem majhnih tatvin?

i. Naslednje področje, s katerim se ukvarja raziskava, so nekatera vprašanja "politike" obravnavanja tatvin glede na to, koliko postaje obvladujejo podatke o pojavu. Spričo splošne zanemarjenosti tega vprašanja v pravosodnih organih, sicer ni bilo pričakovati posebnih odkri-

---

[7] Glej ustrezno brošuro "Mala knjižnica družbene samozaščite" št. 3

tij, toda ugotovljeni podatki so koristni za oblikovanje stališč v prihodnje. Majhne tatvine v kriminalni politiki niso tako preprost problem, posebej zaradi tega, ker se zdi, da njihova politika "obravnavanja" sploh ni koncipirana oziroma se različno tretirajo, odvisno kako se razumeta njihova težina in družbena nevarnost.

Komandirjem postaj in oddelkov smo v ta namen zastavili tri vprašanja:

- ali spremljajo kaznovalno politiko pri tatvinah v samopostrežbi, posebno če so bili zaloteni na njihovem območju,
- kaj menijo o ukrepih sodišč, izrečenih zoper tatove, in
- ali poznajo stališča svoje službe glede obravnavanja tatvin in tatov v samopostrežnih prodajalnah.

Na vprašanje, ali spremljajo kaznovalno politiko nam 9 komandirjev sploh ni odgovorilo. Od 103 odgovorov pa je 43 takih, ki kažejo na to, da se komandirji ne zanimajo za kaznovalno politiko na področju tovrstnih tatvin, zlasti zaradi tega, ker gre za neznatnejša dejanja. Druge pa pri 19 enotah zanima problem v celoti, pri 41 pa le deloma.

Če za vprašanje uporabimo nekoliko dodatno izhodišče, se od 112 komandirjev kar 52 ne zanima za kaznovanje, 60 pa vendarle, kolikor pa upoštevamo, da je odgovor "deloma" bodisi rešitev iz zadrege, bodisi dejanskost, je zanimanje nižjih vodilnih kadrov milice (ki naj bi praktično vodili obravnavanje majhnih tatvin v samopostrežnih prodajalnah) - minimalno.

Čeprav podoba o "informiranosti" komandirjev s področja kaznovalne politike ni ugodna, pa podatki o oceni ukrepov sodišč kažejo nasprotno. Od 106 komandirjev kar 60 sodi, da so ukrepi (kazni) preblagi, 32 komandirjev o tem nima nobenega mnenja, le 14 meni, da ustrezajo oziroma se strinjajo s kaznovalno politiko, ki jo poznajo. Odkod taki razločki med(ne) poznavanjem kaznovalne politike pri prejšnjem vprašanju in oceno ukrepov sodišč, ko je prvo in drugo med seboj povezano in drugo povsem odvisno od prvega?

Splošni vtisi se ustvarjajo pogosto na podlagi kakega primera in milica ni imuna zoper "halo efekt". Po drugi plati pa je ustanova, ki je nujno represivna in zato njena stališča izražajo bodisi kaznovalnost, bodisi nepoznavanje stvari (zaradi nezanimanja). Ker je postaja oziroma oddelek milice v "prvi liniji" boja s kriminalom (pomeni nasprotnika za tiste na drugi strani črte), pa njen odnos v tem pogledu pri večini delavcev te vrste ne more biti samo poklicen, marveč tudi človeški in zato čustven (nenaklonjen, pogojen s težavami, nasprotovalen itd.). S podobno "mentaliteto" se bomo srečali tudi pri poslovodjih oziroma trgovskemu osebju, ki tatvine neposredno odkriva, in se srečuje s tatovi, napadajočimi premoženje, ki ga upravljajo.

Kaj je s stališči službe glede obravnavanja tatvin? Terenske enote splošne milice so v pogledu "politike" vedno odvisne od določene službe v organih za notranje zadeve. Ker gre v milici za dejavnost, ki je hierarhično utemeljena, ni pričakovati samostojnosti. Čeprav "politiko" obravnavanja v občini vodi tožilec ali pravosodni organi, ima lahko tudi "služba" svoj koncept, ki ga nismo opredelili, marveč smo ga prepustili stališčem respondentov, kaj o tem mislijo.

Od 108 odgovorov so pojasnila naslednja: 48 komandirjev meni, da so stališča službe jasna in se z njimi strinjajo, 7 sodi, da so stališča sicer jasna, toda se z njimi ne strinjajo, kar 46 anketirancev pa izjavlja, da bi stališča šele morali oblikovati, hkrati ko jih 7 o tem še ni razmišljalo. Dvom v "stališča" vzbujajo vsi odgovori, ki niso pritrdilni službi in primeri brez odgovora. Okoli 57 % mnenj ne kaže, da bi bila stališča uporabna in napotilo za dejavnost. Ali to negira vrednost ugodnih mnenj? Sodba o dejanskosti ostaja odprta, kaže pa, da v globalnem smislu glede obravnavanja tatvin ni vse v redu.

j. Odnos delavcev milice do odkrivanja in raziskovanja ter sploh obravnavanja tatvin je posebno vprašanje. Kaže na to, kaj tovrstne tatvine v problematiki dela postaj in oddelkov pomenijo, kakšno je sploh stališče"do neznatnejšega kriminala in ne nazadnje, ali je spričo vzdušja, kakršno je, mogoče pričakovati, da bo vloga milice in njene socialno

pedagoške dejavnosti nasproti trgovskemu osebju večja (ali ne) ne glede na to, ali gre za uspešnejše odkrivanje tatov ali korektno ravnanje z njimi. Ker uprave javne varnosti v Sloveniji prepuščajo "preiskovanje" neznatnejše kriminalitete postajam milice, je ključ za reševanje tega, verjetno najbolj masovnega kriminala, iskati predvsem pri njih, zlasti še, ker v novejši dobi po svojih vodjih varnostnih okolišev, v strokovnem pogledu, odgovarjajo za svojo mobilizatorsko, strokovno vzgojno in svetovalno vlogo. Čeprav je ob splošni samozaščitni naravnanosti predvsem vsaka prodajalna odgovorna za zatiranje tatvin, se vloga postaje milice kot strokovne službe v ničemer ne zmanjšuje. Hkrati pa (kot bomo videli še pozneje) tudi poslovodje in sploh prodajno osebje pričakuje od postaj več kot daje njihova današnja praksa.

Na vprašanje, ali se delavci milice s tatvinami v samopostrežnih prodajalnah radi ukvarjajo, smo dobili 108 odgovorov (od 112). Od tega je 41 komandirjev odgovorilo, da se radi ukvarjajo, 55 na splošno ne vsi, marveč le kak posameznik, 5 pa je odgovorilo, da se s temi tatvinami nihče ne ukvarja rad.

Vzroki za tako stanje pa so naslednji: 35 komandirjev meni, da je razlog za manjše zanimanje delavcev milice iskati v neznatni družbeni nevarnosti tega pojava, 9 komandirjev misli, da ni interesa, ker so v tovrstne tatvine vpleteni predvsem mladi ljudje in 9, ker je storilec znan takoj že z odkritjem dejanja, 44 sodi, da pri njihovih delavcih ni tovrstnih pomislekov, pri 6 respondentih tatvin ni ali se z njimi ukvarja samo prodajno osebje, 9 komandirjev pa na vprašanje sploh ni odgovorilo.

Glede na "uniformnost" stališč v tej službi in spričo odgovornosti za obvladovanje območja, na katerem vsaka enota splošne milice opravlja svojo dejavnost, ni bilo pričakovati odgovorov, ki ne bi kazali želja po olepševanju, toda odgovori na obe vprašanji podpirajo drug drugega. Čeprav je marsikak komandir v bojazni pred morebitnimi očitki podal milejši odgovor od ustreznega, se v globalnem smislu vendarle kaže, ali dokajšnje nezanimanje za problematiko tatvin pri postajah milice v Sloveniji, ali nemoč pred pojavom, za katerega vedo, da obstaja, toda pogosto ni mogoče kaj več storiti od tistega, kar se dela, hkrati ko je vsakemu respondentu jasno, da brez sodelovanja s poslovodjem

lahko še tako optimistična pričakovanja usihajo. Toda, ali naj se komandir pusti odpraviti s samovoljno "politiko" poslovodje? Odkod neupoštevanje ustreznih kazenskopravnih norm tako pri poslovodjih kot pri komandirjih? Zakaj od postaje do postaje različna merila, različna izhodišča in različna zavzetost?

k. Komandirji imajo glede na poznavanje stvari tudi nekaj zamisli, ki zadevajo pravno ureditev vprašanja, organizacijo prodaje, izmenjavo podatkov o pojavih itd.

Med pravnimi vprašanji so: kazenski pregon naj bo bolj odvisen od splošnih gospodarskih razmer, majhne tatvine naj bi delovne organizacije preganjale na zasebno tožbo, potrebno bi bilo oblikovati posebno kaznovalno politiko in poenostaviti postopek, tatvine blaga do določene vrednosti naj bi se štele kot "prekršek", tovrstne tatvine naj bi obravnavali v nekakšnem "mandatnem" postopku in sploh naj bi oblikovali nove ukrepe kaznovanja.

Kar zadeva prodajo predlagajo: prostorska zasnova prodajaln naj upošteva možnosti preprečevanja tatvin. Primanjkljaji, ki nastajajo zaradi neustreznega ravnanja prodajnega osebja naj se ne krijejo z dražjim zaračunavanjem blaga, pod "krinko" tatvin se skrivajo zlorabe, ki jih povzročajo zaposleni v prodajalnah, primanjkljaji se opravičujejo s tatvinami, storjenimi od kupcev, prodajno osebje ne pozna taktike "odkrivanja" tatov in pridržanja osumljencev do prihoda milice.

O sodelovanju in izmenjavi podatkov pa so stališča naslednja: organizirati bi morali obveščanje o tatovih v širšem regionalnem prostoru, poenotiti merila za vso Slovenijo ter tatove evidentirati po enotnem obrazcu, problematični so zlasti Romi, tujci, in ponavljalci, glede otrok in mladoletnikov je potrebno tesnejše sodelovanje s socialno službo in šolami, poslovodje nimajo enotnih navodil v pogledu sodelovanja z milico itd.

2. Postaje in oddelki milice - posebnosti

Temeljni razločki med postajami in oddelki splošne milice so predvsem

v njihovi prostorski porazdeljenosti. Medtem ko so postaje milice izključno v krajih, kjer so sedeži občin, torej na bolj urbaniziranih območjih, so oddelki pretežno bolj na podeželskih oziroma redkeje naseljenih predelih. Urbanizacija pa prinaša vrsto nasledkov, ne samo v družbenogospodarskem življenju, marveč tudi v navadah ljudi in ne nazadnje v nadzorovanju prebivalstva. Ne gre zanemariti tudi dejstva, da postaja milice vodijo bolj izkušeni kadri, hkrati ko sodijo oddelki kot dislocirane enote k postaji milice.

Glede na družbenogospodarske pogoje, zmogljivosti enot milice, njihovo odgovornost nasproti družbenopolitičnim skupnostim, morebitno organizacijo in razumevanje samozaščitne naravnanosti, socialnopedagoško vlogo komandirjev ter vodij varnostnih okolišev itd. smo poskusili ugotoviti tudi razločke ali posebnosti obravnavanja tatvin v samopostrežnih prodajalnah v primerjavi med postajami in oddelki.

Pri tem gre najprej poudariti, da je gostota trgovske mreže in s tem tudi samopostrežnih in njim podobnih prodajaln odvisna od gospodarskih razmer posameznih krajev, gostote in kupne moči prebivalstva in sploh od njihovih potreb ter ekonomskih zakonitosti, ki omogočajo večjo prodajo in s tem seveda večji prihodek trgovskim organizacijam. S tem v zvezi je tudi nujno večja gostota prodajaln v bolj urbaniziranih krajih, s čemer samoumevno nastajajo tudi morebitni razločki med območji in problematiko postaj nasproti oddelkom milice. Toda na splošno v obravnavanju tatvin in v odnsou do njih kot delovnemu problemu, med postajami in oddelki ni pomembnih posebnosti. Ker je milica kot hierarhično urejena pol-vojaška organizacija z uniformiranostjo, ne samo ljudi, marveč pogosto tudi pogledov in ker je vezana na enotna napotila za delovanje (ali na odsotnost napotil) je ta pojav normalen, čeprav smo vendarle pričakovali nekoliko več različnosti. Toda za naš namen smo na podlagi anketiranja komandirjev postaj in oddelkov milice ugotovili samo tri.

Tabela 1: Mnenja o razmerjih med odkritimi in milici prijavljenimi tatvinami

Koliko je tatvin	enote milice: število postaje	število oddelki	sestava postaje	sestava oddelki
Skupaj	58	53	100	100
veliko več	17	6	29,3	11,3
več	25	22	43,1	41,5
toliko kot jih odkrijejo	3	8	5,2	15,1
niso obveščeni o vseh	13	17	22,4	32,1

hi^2 = 8,06, pomemben na ravni 0,05

Kjer je več prodajaln, to je na območjih postaj (ali sedežih postaj - izjema od pravila je Maribor) tudi prevladujejo stališča, da trgovsko osebje odkriva znatno več tatvin, kot jih sporoča milici.

Tabela 2: Težave milice pri obravnavanju tatvin

Težave	enote milice: število postaje	število oddelki	sestava postaje	sestava oddelki
Skupaj	52	46	100	100
trgovsko osebje ne prijavlja vseh tatvin	12	10	23,1	21,7
ugotavljanje identitete pri mladoletnikih in otrocih	7	5	13,5	11,0
ugotavljanje pomote od naklepa	9	7	17,3	15,2
različne druge težave	11	2	21,1	4,3
ni bilo težav	13	22	25,0	47,8

hi^2 = 30,88, pomemben na ravni 0,001

Večja gostota prodajaln pogojuje več tatvin in več tatvin nujno poraja postajam več težav, ki jih imajo nasproti oddelkom precej več. Značilen je visok odstotek "ni bilo težav".

Tabela 3: Mnenja glede obravnavanja tatvin

Mnenja	enote milice število postaje	oddelki	sestava postaje	oddelki
Skupaj	58	54	100	100
potreba po izobraževanju osebja	7	5	12,0	9,2
tožilstva in sodišča so premila	7	2	12,1	3,7
osebje ne prijavlja tatov, da ne bi izgubili kupcev	12	4	20,7	7,4
razna druga stališča	9	3	15,5	5,6
tatvin ni ali stanje ni problem	3	9	5,1	16,7
ni mnenj	20	31	34,5	57,4

hi^2 = 15,38, pomemben na ravni 0,01

Manj problematike in manj težav pogojuje manj stališč, mnenj in predlogov. Če naj komandirji postaj hkrati pomenijo še boljši intelektualni potencial, je normalno, da dajejo več pobud in rešitev. V tem pa je tudi njihov razloček v primerjavi postaj in oddelkov.

3. Različnost pomembnosti nekaterih ugotovitev

Razen, spremenljivk navedenih v nadaljevanju, ni bilo drugih podatkov, ki bi s preizkusom hi^2 pokazali kake značilnosti. Zato navajamo le-te.

Tabela 4: Prizadevanja za ugotavljanja tatvin in pripravljenost milice, ukvarjali se z njimi

Prizadevanja, da bi izvedeli za tatvine	ukvarjanje s tatvinami število		
	radi	neradi	brez odpora
Skupaj	83	18	11
so si prizadevali	81	13	9
si niso prizadevali	2	5	2

hi^2 = 54,45, pomemben na ravni 0,001

Kaže se pomembna povezanost med prizadevanji delavcev milice zato, da bi čim več zvedeli o problematiki tatvin in med tem, ali se miličniki v enotah splošne milice radi ukvarjajo z njimi. Izraženi sta dve tendenci, ki izključujeta druga drugo in sicer, kjer se radi ukvarjajo je več poskusov tovrstnega zbliževanja s trgovskim osebjem in narobe, kjer ni zanimanja za tatvine, je to očitno tako pri preiskovanju kot pri socialnopedagoški in preprečevalni vlogi milice.

Tabela 5: Prizadevanja za ugotavljanje tatvin in zanimanje za kazensko politiko na tem področju

Prizadevanja, da bi izvedeli za tatvine	zanimanje za kazensko politiko			
	število		sestava	
	se zanimajo	se ne zanimajo	se zanimajo	se ne zanimajo
Skupaj	60	52	100	100
so si prizadevali	58	45	96,7	86,5
se niso zanimali	2	7	3,3	13,5

hi^2 = 8,41, pomemben na ravni 0,01

Tovrstna primerjava kaže podobne težnje kot prejšnja z razločkom, da je znatno več enot milice v katerih se ne zanimajo za kaznovalno politiko. Sicer pa je v enotah, kjer se zanimajo in spremljajo delo pravosodnih organov tudi več prizadevanj, da bi izvedeli, kaj se v prodajalnah dogaja.

Tabela 6: Prizadevanja za ugotavljanje tatvin in mnenja o ukrepih sodišč

Prizadevanja, da bi izvedeli za tatvine	mnenja o ukrepih sodišč		
	so preblagi	se strinja	brez mnenja
Skupaj	60	14	38
so si prizadevali	59	13	31
si niso prizadevali	1	1	7

hi^2 = 8,84, pomemben na ravni 0,05

Visoko število (44 %) respondentov brez mnenja ali sploh odgovora pomeni očitno nezanimanje za kaznovalno politiko, ki je lahko posledica splošnega zanemarjanja majhnih tatvin, tistih v samopostrežnih prodajalnah pa še posebej. Ne glede na stopnjo prizadevanj, da bi zvedeli za tatvine, ki so lahko različno odvisne od prenekaterih dejavnikov, (kot smo videli v dosedanji analizi), je kaznovalna politika premalo v ospredju organov, ki naj bi opravljali sicer pomembno, če že ne represivne, pa vsaj preprečevalno vlogo. Zlasti znatni so razločki v stališčih o ukrepih pri tistih, ki menijo, da so preblagi in tistih, ki jih to ne zanima.

Tabela 7: Prizadevanje za ugotavljanje tatvin in mnenja o stališčih milice o obravnavanju tatvin

Prizadevanja, da bi izvedeli za tatvine	stališča službe so jasna	treba jih je oblikovati	ne ve ali brez odgovora
Skupaj	54	46	12
so si prizadevali	52	42	9
si niso prizadevali	2	4	3

$hi^2 = 6,08$, pomemben na ravni 0,05

Tisti, ki sodijo, da je treba stališče službe o obravnavanju tatvin šele oblikovati, so se s podobno intenzivnostjo prizadevali ali neprizadevali zato, da bi kaj več zvedeli o njih na njihovem območju. Tisti, ki menijo, da so stališča jasna, so bili relativno bolj nedelavni od tistih, ki o tem ne vedo dosti ali ki niso odgovorili. Statistična jasnost si pri teh dveh variablah stoji nasproti vsebinski konfuznosti ali pa kaže na to, da so odgovori pri teh dveh vprašanjih bolj improvizirani zaradi varovanja "ugleda" in zato, da ne bi razočarali pričakovanj.

4. Območja postaj in oddelkov milice v mestih z nad 15.000 prebivalci v primerjavi z ostalimi kraji

Omenili smo že povezanost urbanizacije z gostoto prodajaln. To podobno potrjuje tudi nekaj naslednjih tabel.

Tabela 8: Gostitve prodajaln glede na območja mestnih in drugih enot milice

Število prodajaln	enote milice število z več kot 15000 prebivalci	drugje	sestava z več kot 15000 prebivalci	drugje
Skupaj	21	91	100	100
do 5	3	74	14,3	81,4
6 do 10	6	15	28,6	16,4
več kot 10	12	2	57,1	2,2

hi^2 = 54,47, pomemben na ravni 0,001

Pri tem je treba upoštevati različno ureditev temeljnih enot splošne milice. Medtem ko so oddelki imanentni predvsem podeželju (razen mesta Maribora), so postaje na občinskih sedežih, ki so (če so) v znatno bolj urbaniziranih krajih. Glede na to je nujno (v slovenskih urbanih aglomeracijah) da je postaj v krajih z več kot 15.000 prebivalci znatno manj po številu, hkrati pa se prav tu očitno kažejo gostitve samopostrežnih prodajaln. Narobe, za veliko število postaj in oddelkov pa je značilno nizko število prodajaln, razpršenih v manj urbaniziranih naseljih podeželja.

Tabela 9: Mnenja o količini tatvin glede na mestne in druge enote splošne milice

Koliko je tatvin glede na obvestila	enote milice število z več kot 15.000 prebivalci	drugje	sestava z več kot 15.000 prebivalci	drugje
Skupaj	21	90	100	100
veliko več	8	15	38,1	16,7
več	9	38	42,9	42,2
toliko kolikor zvedo ali sploh ne zvedo	4	37	19,0	41,1

hi^2 = 6,04, pomemben na ravni 0,05

Podatki potrjujejo že ugotovljeno dejstvo, po katerem v enotah milice na bolj urbaniziranih območjih ugotavljajo, da je več tatvin od števila, za katerega so obveščeni. V tem smislu prednjači mnenje "več" pred "veliko več". Skladno s porazdelitvijo prodajaln na podeželju je tudi mnenje o obvladovanju podatkov o pojavih.

Tabela 10: Sodelovanje prodajnega osebja glede na mestne in druge enote milice

Ali osebje sodeluje z milico	enote milice: število		enote milice: sestava	
	z več kot 15.000 prebivalci	drugje	z več kot 15.000 prebivalci	drugje
Skupaj	21	91	100	100
vedno	1	16	4,8	17,6
pogosto	10	19	47,6	20,9
včasih ali sploh ne	10	56	47,6	61,5

$hi^2 = 6,86$, pomemben na ravni 0,05

V urbaniziranih krajih je razdalja (v sociološkem smislu) med obema skupinama, to je med trgovci in miličniki zaradi lažje in hitrejše dosegljivosti manjša in zato glede komunikacij - učinkovitejša. Manj sodelovanja se kaže pri enotah milice na manj urbaniziranih območjih ali na podeželju, čeprav bi morda pričakovali drugače, zlasti zato, ker so manj urbanizirani kraji manj obremenjeni s premoženjsko kriminaliteto, toda poznavanje ljudi med seboj in zadržki pri prodajnem osebju, izhajajoči prav iz tega dejstva, preprečujejo prijavljanje in sodelovanje. V urbaniziranih krajih, kjer so pogosto ljudje med seboj v razmerju tujec proti tujcu, je prodajalnam laže prijavljati nepoštene kupce, čeprav so očitne podobne tendence tudi na podeželju zlasti, če ne gre za stalne kupce.

Tabela 11: Nepravilno ravnanje prodajnega osebja in mestne ter druge enote milice

Od koga je milica izvedela za nepravilno ravnanje s tatovi	enote milice: število z več kot 15.000 prebivalci	enote milice: število drugje	enote milice: z več kot 15.000 prebivalci	enote milice: drugje
Skupaj	14	45	100	100
od prijetih storilcev	5	4	35,7	8,8
drugače	9	41	64,3	91,2

$hi^2 = 4,16$, pomemben na ravni 0,05

Na vprašanje ni odgovorilo 53 respondentov. Morda res pri 53 enotah milice niso zvedeli za nepravilno ravnanje z nepoštenimi kupci, ker morda takega ravnanja sploh ni bilo. Kolikor je zaradi tega v statističnem smislu prikazana tabela dvomljive vrednosti, se vendarle kažejo tendence neustreznega ravnanja predvsem na podeželskem območju.

5. Območja enot splošne milice s 5 ali več in manj kot 5 prodajaln

Enote splošne milice opravljajo temeljne dejavnosti s področja notranjih zadev. Od njih se pričakuje obvladovanje terena in prilagajanje njihove pozornosti tistim vprašanjem, ki so glede na gostitve in težino najpomembnejša za posamezna območja. Spričo tega je pričakovati, da bi se tiste enote, kjer več prodajaln, bolj zanimale za tovrstna vprašanja, ker je več težav za obravnavanje pojavov, kot pri tistih postajah ali oddelkih, kjer problematika tatvin ni akutna.

Tabela 12: Obseg tatvin glede na število prodajaln po enotah milice

Ali je tatvin več kot zvedo	enote milice: število sestava: s 5 in več prodajaln	enote milice: število sestava: z manj kot 5 prodajaln	enote milice: sestava: s 5 in več prodajaln	enote milice: sestava: z manj kot 5 prodajaln
Skupaj	44	67	100	100
veliko več	16	7	36,4	10,4
več	14	33	31,8	49,3
prav toliko kot zvedo	14	27	31,8	40,3

hi^2 = 11,04, pomemben na ravni 0,01

Enote z večjim številom prodajaln menijo, da je pri njih več tatvin kakor zvedo, kot na tistih območjih, kjer je manj kot 5 prodajaln, koder so tudi bolj prepričani, da zvedo za toliko, kolikor jih odkrije prodajno osebje.

Tabela 13: Odkod enote milice zvedo za nepravilno ravnanje trgovskega osebja s tatovi

Od koga so izvedeli za nepravilno ravnanje	enote milice: število sestava: s 5 in več prodajaln	enote milice: število sestava: z manj kot prodajaln	enote milice: sestava: s 5 in več prodajaln	enote milice: sestava: z manj kot prodajaln
Skupaj	44	68	100	100
od storilcev	7	2	15,9	3,0
od prodajnega osebja ali drugih	20	30	45,4	44,1
ni primerov ali ne zvedo zanje	17	36	38,7	52,9

hi^2 = 6,77, pomemben na ravni 0,05

Več ko je prodajaln na območju enote milice, več zvedo o nepravilnem ravnanju in narobe. Odvisnost ene spremenljivke od druge je pri tem dokaj logična.

Tabela 14: Potrebnost ukrepov za zatiranje tatvin

Kateri ukrepi bi bili potrebni	enote milice število sestava			
	5 ali več prodajaln	manj kot 5 prodajaln	5 ali več prodajaln	manj kot 5 prodajaln
Skupaj	44	64	100	100
uvedba varnostne tehnologije	11	8	25,0	12,5
večja poučenost osebja	29	45	65,9	70,3
nagrajevanje za odkrivanje	2	1	4,5	1,6
drugo	2	10	4,5	15,6

hi^2 = 6,11, pomemben na ravni 0,05

Enote milice z večjim številom prodajaln se bolj navdušujejo za uvedbo varnostne tehnologije kot tiste z manjšim številom, ki menijo, da je pri obravnavanju tatvin iskati rešitve v boljši poučenosti prodajnega osebja. Toda v večji poučenosti in prizadevanjih osebja vidijo enote milice pretežno obliko delovanja, ki naj bi prineslo pozitivne izide. Glede na samozaščitno naravnanost naše družbe je tako izhodišče pravilno in vsaj za začetek skladno s pričakovanji. Ali gostitve prodajaln in razmah "super" in "maksi" marketov ne zahteva uvedbe opazovalne tehnologije? In, ali je škoda s tatvinami že tolikšna, da bi bila taka tehnologija že rentabilna? O tem v enotah milice še ne razmišljajo.

Tabela 15: Odnos delavcev milice do obravnavanja tatvin

Ukvarjanje miličnikov s tatvinami	enote milice število sestava			
	5 ali več prodajaln	manj kot 5 prodajaln	5 ali več prodajaln	manj kot 5 prodajaln
Skupaj	44	57	100	100
se radi ukvarjajo	16	25	36,4	43,9
ne vsi, le posamezniki	25	30	56,8	52,6
nihče se ne ukvarja rad	3	2	6,8	3,5

hi^2 = 6,02, pomemben na ravni 0,05

Večje gostitve prodajaln porazdeljenih v urbanih aglomeracijah, ki povzročajo enotam milice večje skrbi kot so majhne tatvine, oblikujejo nagnjenost miličnikov v preiskovanje. Večje ko so gostitve prodajaln, manj veselja povzročajo na splošno. Raje jih raziskujejo miličniki v enotah na čigar območju je manj prodajaln in kjer je spričo prostorskih značilnosti (tudi manj nevarnosti) manj pojavov in kjer je posamezen pojav lahko deležen nekoliko več pozornosti - morda tudi v samopostrežbi.

Sklep

Ne glede na to, da smo ljudje nagnjeni k temu, da o sebi in svojem delu mislimo predvsem dobro, in da tudi delavci milice ne morejo biti drugačni, nam ta del raziskave kaže, na ne preveč razveseljivo podobo o odnosu milice do majhnih tatvin v samopostrežnih prodajalnah. Nedvomno pritisk (ki bi ga zlasti predstavljala storjena škoda) ni tolikšen, da bi tatvine vzpodbujale k splošnemu alarmu in s tem v zvezi tudi pogojevale drugačno ravnanje vseh tistih, ki v stvari lahko prispevajo. Milica je gotovo eden izmed njih.

Odnos delavcev milice do zatiranja pretežno majhnih tatvin je tak, kakršen je, odraz stanja, ki ga narekuje njihova služba, kakor tudi razmerij trgovskega osebja do nepoštenosti v lastni hiši. Majhna tatvina kljub svoji množičnosti ter nezavarovanost blaga v prodajalnah še nista ustvarila takega vzdušja, ki bi bilo ugodnejše za samozaščitno naravnanost, zlasti tudi zato, ker so primanjkljaji, ki pri tem nastajajo, kriti s ceno blaga, ki ga kupujemo. Ker pa posamična škoda ni velika, se pozablja tudi na ljudi, ki so njeni povzročitelji.

Ne nazadnje ni tako redek pojav, da milica sploh ni zaželena kot uraden gost v prodajalnah, ker povzroča bojazen za ugled podjetja, hkrati ko poslovodja ali trgovsko osebje samo selekcionira kupce na tatove in poštene po svojih izhodiščih, ki so: socialni položaj kupca, poznanstvo, družbena moč, stalnost kupca itd. Ali lahko potemtakem naprtimo odgovornost za stanje, kakršno je samo milici, ki je v lokalnih razmerah često potisnjena ob stran in nemočna pri zbiranje podatkov o ljudeh,

katerih vedenje v samopostrežnih prodajalnah ne ustreza pričakovanjem? Toda pri tem ne more ostati in bo za tako stanje odgovorna tudi milica, če se stvari ne bodo obrnile na bolje.

Sodelovanje med milico in trgovskem osebjem tudi po mnenju delavcev milice na splošno ni zadovoljivo (kaj mislijo trgovci o milici nam prav tako odkriva ta raziskava). Delavci milice navajajo vrsto pomanjkljivosti v tem sodelovanju, ki so predvsem subjektivne narave. Postavlja se vprašanje, kdo naj prevzame pobudo za spremembe, kako naj poteka sodelovanje, kaj delati, da samopostrežna prodaja ne bo kazala znakov pasti za labilne osebnosti, do kam z milico v prodajalnah in podobno? Prenekatera vprašanja je treba še urediti, odvisno od razmer in medsebojnega razumevanja.

Nejasnosti v tem pogledu spoznavajo tudi delavci milice, ki so negotovi v intervencijah, v postopkih in "dokazovanjih" glede na to, kdaj verjeti kupcu, ki "se je zmotil" ali "pozabil plačati", kar tudi ne gre izključevati. Še več, trgovsko osebje je ponekod milico kratkomalo izrinilo od možnosti obravnavanja tatov, obenem ko so se nekatere enote, pod domnevno neškodljivostjo tatvin docela sprijaznile s stanjem in tako ureditev "in tacite" sprejele.

Odtod tudi deljena mnenja o tem, ali je "politika službe" v tem pogledu jasna, dvomljive vrednosti ali celo neizdelana. Kaže, da "služba" sploh nima izdelanih meril in da se kazenska zakonodaja, veljavna za to področje, uporablja kakor kje žele, obenem ko miličnike (pa tudi trgovsko osebje) moti mila kaznovalna politika, ki kot kaže vpliva na "energijo prijavljanja" tatvin v samopostrežnih prodajalnah.

Čeprav so nepošteni kupci najbolj občutljivi za ravnanje ob prijetju in vedo dosti povedati o nekorektnostih v postopku, trgovskega osebja (ki ga pogosto celo nerado izvaja - odtod tudi izhaja zanemarjanje odkrivanja tatvin), milica relativno malo ve o tem, ali pa se solidarizira z osebjem in zato ne daje izjav.

Milici je prav tako malo znano o nepoštenosti trgovskega osebja v razmerju do dobrin, s katerimi ravnajo, ne samo v prodaji, marveč tudi pri prevozu, skladiščenju, pakiranju itd. oziroma na sploh v prometu z blagom.

Kar zadeva stališč o tem, kaj storiti za uspešnejše obravnavanje tatvin, se delavci milice pretežno opredeljujejo za boljšo poučenost in strokovno izobraženost prodajnega osebja, vendar ne pozabljajo na vlogo vodje varnostnega okoliša, kar jim je šteti v dobro, ker se zavedajo, da je rešitev odvisna tudi od milice in ne samo od trgovskega osebja, ki je glede na "samozaščitno filozofijo" prvenstveno odgovorno za rezultate.

Dokaj neustrezno zanimanje za tovrstno problematiko pri delavcih milice v velikem številu enot ter neprivlačnost obravnavanja tatov nas znova z druge strani pripelje v krog dejavnikov, ki pogojujejo zanemarjenost vprašanja in prepuščenost krajevnim razmeram.

PRVI DEL: PRODAJALNE IN TATVINE (dr. Janez Pečar)

Ob raziskavi smo vložili veliko truda in prizadevanja, da bi za sodelovanje pridobili čim več poslovodij (samopostrežnih) prodajaln. Toda kakor smo na eni strani naleteli na izredno pripravljenost in odobravanje, smo po drugi lahko ugotovili tudi odklanjanje, kolikor ne celo v posameznih primerih pojave izrazite nenaklonjenosti in zavračanja.

Upoštevajoč psihološke sestavine sodelovanja praktikov pri posredovanju podatkov za raziskovalno delo, ki pretežno neradi pripovedujejo o dogodkih, ki jih lahko štejejo za "poklicno skrivnost", smo instrumentarij za ta del raziskave tako priredili, da je bil čimbolj preprost in razumljiv, pa vendarle tak, da nam je z nekaterimi kontrolnimi vprašanji omogočil približati se resnici, čeprav so jo posamezniki namerno prikrivali. Toda zakaj?

Od skupnega števila sredi leta 1976 poslujočih samopostrežnih in njim podobnih prodajaln, smo iz vseh predelov Slovenije anketirali 371 poslovodij. Po razčiščevanju gradiva smo morali zaradi izostanka določene količine odgovorov ali zaradi prenekaterih nejasnosti in pomanjkljivosti izločiti nekaj vprašalnikov, tako da je v raziskavi zajetih 363 prodajaln. Od tega je pripadalo: 57 prodajaln Mercatorju, 46 Koloniale, 31 Emoni, 28 Merxu, 14 Loki, 12 Potrošniku, 11 Živila, 6 Manos itd., ostalih 158 prodajaln pa so bile enote raznih drugih sicer na splošno manjših delovnih organizacij trgovinske stroke z manjšim številom enot ali le z nekaterimi.

Večina anketiranih poslovodij se je potrudila po svojih močeh čim več prispevati k odkrivanju resnice, ki nas je zanimala glede razmerja "prodajalne in tatvine". Le redki so bili previdnejši, kot da bi hoteli prodajati tudi "podobo o prodajalni", ki ju vodijo na način, po katerem naj bi bila čim lepša in brezhibna.

Ker škoda v prodajalnah ne nastaja samo zaradi nepoštenosti kupcev, marveč tudi zaradi delovanja prodajnega osebja kot je npr.: napačno odtipkavanje števil na registerski blagajni ali celo opustitev odtipkava-

nja, namerno pozabljeno knjiženje, itd. tja do tatvin, storjenih od osebja, primankljajev zaradi kala, zaradi prekomerne teže in podobno, so nas, v tem smislu zanimala tudi ta vprašanja vendar samo mimogrede in "pilotno" glede na to kako se osebje vede nasproti premoženju, ki ga upravlja. V to smer smo se spustili tudi zaradi tega, da bi videli, koliko je računati na sodelovanje pri ugotavljanju lastne nepoštenosti v prodajalnah, če bi kdaj kasneje raziskovali "nepoštenost v prometu z blagom", kar je za trgovino ključno vprašanje, čeprav morda ne tako masoven pojav kot tatvine kupcev v prodajalnah (vsekakor pa z večjo škodo).

Ugotavljamo, da so odgovori dosti bolj sproščeni, če gre za kupce, kot za lastne pomanjkljivosti, kar je seveda normalno. Nihče se ne razgalja rad pred drugimi. Ponekod so poslovodje celo dobili navodilo, kako naj ravnajo glede anketiranja, čeprav smo pozneje uspeli marsikatero nesoglasje urediti in spraviti v sklad z zbiranjem podatkov za raziskavo. Prav glede na to menimo, da bodo v tem smislu poslovodje od raziskave prejeli to, kar so vanjo vložili, kajti prav zanje bi lahko rekli, "če pomagaš pri raziskavi, pomagaš sam sebi". Prenekateri so pokazali, da tega še ne razumejo v zadostni meri, čeprav smo jim povedali zakaj gre, kaj je naš namen in jim jamčili za diskretnost.

V tem delu raziskave obravnavamo naslednja vprašanja, ki izhajajo iz zbranega gradiva: viktimološka problematika tega načina prodaje, predstave o pogostnosti,nepoštenosti, postopek s kupci, reakcije nepoštenih kupcev ob prijetju, mnenja poslovodij o tatovih, sodelovanju prodajaln z organi pregona in prizadevanja za odkrivanje in zatiranje tatvin.

Osrednje vprašanje tega dela raziskave je nepoštenost kupcev v očeh trgovcev.

III. VIKTIMOLOŠKE SESTAVINE (SAMOPOSTREŽNIH) PRODAJALN

Z zanimanjem nekaterih družboslovnih znanosti za oškodovanca - žrtev se polagoma spreminjajo tudi pogledi na kazniva dejanja, zlasti pri tistih vrstah, pri katerih geneze v socialnopsihološkem smislu ne gre iskati samo na strani storilca kaznivega dejanja. Čeprav počasi, pa vendarle, si utirajo poti razmišljanja za praktično rabo, kako in kaj ukreniti, da bi možni oškodovanec sam opravil tiste nujne ukrepe, da bi do njegove lastne viktimizacije z njegovo udeležbo čim redkeje prišlo. Še posebej je to pomembno za kakršnekoli ukrepe, ki bi v naprej preprečevali morebitne škodljive posledice. Ne nazadnje so celotna družbene samozaščitna prizadevanja pri nas naravnana prav v to smer, katere izhodišče bi moralo biti izraženo takole: vsakdo naj v prvi vrsti sam stori vse potrebno, da ne bo žrtev kakega tujega ravnanja ali škode, šele nato naj zahteva od drugih, da bi ga varovali. Čeprav imamo milico, kazensko pravosodje in sploh organe pregona, ki kot državna represija na svoj način razrešujejo konfliktne situacije, se to dogaja šele potem, ko je nastala posledica, torej v vsebinskem smislu - prepozno. Kolikor zadeva vsakdanje življenje pa tudi trgovino in še posebej samopostrežne prodajalne, se pojavlja vprašanje, ali je mogoče ustvarjati takšno stanje, da do škode zaradi nepoštenega ravnanja sploh ne bi prihajalo.

V (samopostrežnih) prodajalnah pa se kaže problem še v drugačni luči, ki daje položajem še drugačen pečat. Samopostrežna prodajalna je v tem oziru:

- pretežno brez varstva ali pa je varstvo zelo pomankljivo, nestalno, občasno, ad hoc, in največkrat nestrokovno;
- sam način prodaje pa je tak, da vzpodbuja k jemanju blaga, včasih tudi brez razmišljanja, torej impulzivno.

Čeprav je namen samopostrežne prodaje čim hitrejši pretok blaga od prodajalca do porabnika na čim cenejši in preprostejši način, tako da ga kupec kratkomalo vzame, imajo prav te okoliščine izreden (za kupca) kriminogen in (za prodajalca) viktimogen pomen. Toda kot na marsikaterih področjih vsakdanjega življenja se tudi tu lahko dobra zamisel v sploš-

nem spreminja v svoje nasprotje pri podrobnostih. Tak način prodaje vzpodbuja k tatvinam, kar je seveda pričakovati, toda nastaja ključno vprašanje, kako uravnavati tak način prodaje, da bo vzbujal kar najmanj konfliktnosti v vedenju kupcev?

V klasični prodajalni si kupec ne jemlje blaga sam, marveč mu ga posreduje prodajalec, ki je obenem tudi varuh blaga, kar ni tako nepomembno (tako za varstvo kot za preprčevanje nezakonitega prilaščanja). V samopostrežni prodajalni pa ni prodajalca, vsaj ne v taki izraziti vlogi. Blago, ki je tudi ustrezno pakirano in razstavljeno (brez varstva) mora samo opravljati vse tiste psihološke funkcije, ki jih v klasični trgovini kolikortoliko, poleg vabljivosti blaga, izvršuje prodajalec. Razloček je tudi v tem, da navadno ni nikogar na kraju samem, ki bi skrbel za blago ali vsaj vzbujal vtis neke nadzorovanosti, tako kot je to očitno pri nesamopostrežnem načinu prodaje. Ti momenti pa dajejo samopostrežnim in njim podobnim prodajalnam poseben viktimološki in obenem kriminogeni značaj.

Viktimološki pomen samopostrežnih prodajaln je v tem, da način prodaje sam po sebi ustvarja priložnost za oškodovanje. Sama prodaja je taka, da bi vsaka drugačna ureditev spremenila posredovanje blaga, ki ne bi bilo več samopostrežno. Prodajalna napeljuje, vzpodbuja, zapeljuje, izziva in povzroča pomisli na tatvino oziroma jemanje blaga brez namena plačila. Oškodovanec sam pa v naprej ve, da bo okraden in privoljuje v škodo, ki jo glede na možni "riziko" vkalkulira v ceno blaga (če ni konkurence med prodajalnami, moramo kupci v ceni nadomeščati škodo, ki je storjena s tatvinami po kupcih).

Kriminogen pomen tovrstnih prodajaln pa je v tem, da s svojimi sestavinami predvsem v psihološkem in sociološkem smislu omogočajo, da kupci postajamo tatovi. Samopostrežna, ali njej podobna prodajalna ustvarja posebno vzdušje, v katerem popuščajo ljudem "zavore", da z nepoštenimi nameni jemljemo blago, medtem ko se v drugem okolju sploh ne bi spomnili, da bi kaj vzeli. Na ta način vabi h kriminalu in je njen vpliv v nepoštenost usmerjajoč in zato objektivna sestavina proti-pravnega ravnanja.

1. Nekateri vzpodbujajoči dejavniki

Spoznanja kriminologije o sestavinah, ki vzpodbujajo k t.i. premoženjski kriminaliteti dajejo dovolj podlage za razmišljanja ali je to, kar nam je poznano, uporabno tudi za sklepanje o zunanji ali objektivni plati tatvin v (samopostrežnih) prodajalnah. Če je ta plat pomembna za preprečevanje pojava, potem je v tej objektivni plati toliko več možnosti za dejavnosti, ki peljejo k temu cilju še posebej, ker sam način prodaje ponuja priložnost. "Priložnost pa dela tatu" in tega preprostega reka ne gre zavračati v še tako zamotanih kriminološko-viktimoloških raziskavah.

Vsaka uspešna prodaja temelji na vrsti dejavnosti, ki jih gospodarska propaganda in psihologija prodaje še kako dobro poznata in nanje še posebej v porabniški družbi z določeno zanesljivostjo tudi računata. Tako imenovano " promotivno dejavnost" uravnavajo tako, da kar najbolj (tudi s pomočjo masovnih medijev) vplivajo na nakupovalno vedenje, kolikor ga ponekod celo ne oblikujejo tako daleč, da nekateri predmeti postajajo zunanja znamenja socialnega statusa posameznega kupca. Prodajalci na drobno pa se še posebej trudijo obvestiti in privesti kupca v prodajalno in s tem tudi posredno vplivati na deviantno vedenje na krajih, kjer poteka proces menjave oziroma prodaja - nakup. Na splošno bi lahko rekli, da "isti dejavniki, ki delujejo vzpodbujajoče na nakupovalno vedenje, delujejo napeljujoče tudi na deviantno vedenje v samopostrežnih in samoizbirnih prodajalnah".[8] S tem v zvezi pa lahko prav tako uporabimo izhodišče, po katerem na odločitev o tatvini vplivajo: situacija v prodajalni, značilnost blaga, značilnosti kupca in nekateri spremljajoči dejavniki.[9]

Vse štiri skupine dejavnikov lahko v najširšem smislu predstavljajo etiologijo nepoštenega ravnanja v samopostrežnih in njim podobnih prodajalnah in presegajo viktimološko problematiko v ožjem oziru. Čeprav

---

8 Kline, Tipkopis, s.

9 Glej Petz, s. 31 in 32, glede odločitve o nakupu tudi nekoliko drugače

bomo motiviranost za tatvine oziroma nepošteno vedenje sploh, in posebnosti "tatov" obravnavali posebej, je potrebno navesti nekaj spoznanj, ki zadevajo (nepoštenega) kupca v tistem delu, ko se viktimološke variable odražajo v njem tako, da odločujoče delujejo na njegovo ravnanje.

a. Vzdušje v prodajalni

Na kupčevo vedenje vpliva že vzdušje v prodajalni (ne sicer v vsaki - pri tem je mišljena sodobna prodajalna), ki z barvitostjo, privlačnostjo in razpoložljivostjo blaga deluje nenavadno, olajšujoče in sproščeno. Vabljivost blaga, ki je za ta namen še posebej prirejena in reklamno psihološko preračunana, ob pomanjkljivi kontroli (ali sploh ob izostajanju kontrole) tvori pomembno stanje, v katerem je prodajalna že v naprej determinirana za žrtev tatvin. Nezavarovano, razstavljeno blago venomer deluje kriminogeno tako, da pomeni tovrstna prodajalna (za obe plati v tem razmerju - to je za kupca in prodajalca) kriminogeno-viktimogeni kompleks med prodajalno kot žrtvijo in množico kupcev (izmed katerih bo prodajalna marsikatere napravila za tatove) kot možnimi storilci tatvin. To "interakcionistično" oziroma med seboj delujoče stanje traja nepretrgoma in ves čas obratovanja, zlasti še, ker pogled na obsežno prodajalno, pretežno količinsko majhnega in vabečega blaga, naloženega v velikem številu, pri labilnem kupcu vzbuja včasih težko premagljiv vtis, da ne bo napravil posebne škode, če bo vzel eno ali dve stvari. Ker so te stvari pogosto tudi majhne in za veliko predmetov ne posebne vrednosti (?) bo marsikdo tudi za sebe ostal pošten, ne da bi ga moral skrbeti občutek krivde.

Trgovina na drobno neprestano razširja velikost prodajnega prostora. Od klasičnih prodajaln je pripeljal razvoj do "marketov", "supermarketov", "super super marketov" ali "hiper marketov" [10] itd., kar kaže na ekspanzijo tovrstnega načina prodaje in viktimogen pomen napredujoče ekspanzije samopostrežbe (na to v letu 1977 posebno opozarjajo v zahodnem svetu, še posebej pa v ZDA, Zahodni Nemčiji itd., kjer straše tudi z "eksplozijo" tatvin v samopostrežnih prodajalnah).

---

[10] Glej tudi Kline, s. 4

V samopostrežni prodajalni imajo vsi kupci enake (vsaj v objektivnem smislu) možnosti vzeti kake stvari brez namena, da bi jih plačali, ker je blago nalašč tako razstavljeno in nastavljeno, da bi ga lahko vzeli. V tem je tudi smoter prodaje, ki pa je hkrati tudi kriminogen (viktimogen). Čeprav je odločitev o tem ali bo ravnal pošteno ali ne, predvsem kupčeva, toda viktimoloških sestavin takega (v glavnem nenadzorovanega okolja), ne gre zanemariti v etiologiji tovrstne kriminalitete.

Tudi prostor v prodajalnah se tako prilagaja, da imajo police in razstavljeno blago ugodno obliko in položaj, ki mimoidočim omogočajo nepretrganost gibanja[11] in s tem čim večjo možnost sprejemanja vtisov, ki nanje delujejo. Kolikor razpored v prostoru ovira preglednost prodajaln, pa taka ureditev povečuje priložnost za nepošteno - skrivanje blaga.

Sama notranjost prodajalne (poleg medijev, ki jih sicer uporablja trgovina za svojo propagando) pogosto deluje na kupca še s svojim splošnim izgledom, propagandnimi trakovi, stojali, oglednimi kartoni, plakati in nalepkami ali kako drugače, kar poleg ustvarjanja želenega vzdušja pogosto tudi oblikuje skrivališča, mrtve kote, trenutne priložnosti itd., da nepošteni kupci kaj vzamejo, skrijejo, da se izognejo opazovanju ali da se izognejo nadzorovanosti drugih kupcev.

"Dekoracija, glasba, kotrljajoča stopnišča, razporejanje žarkov, ki poudarjajo blago na policah, reklama in publiciteta so še druge dodatne sestavine, združene s privabljanjem kupcev in za vzburjanje nakupa"[12] in tudi jemanja predmetov brez plačila.

Celokupnost vplivov ima namen čim bolj delovati in vzbujati želje po predmetih, ki so na razpolago. Prepričljivost vtisov je tolikšna, da ne poraja samo impulzivnih nakupov,[13] marveč tudi impulzivne tatvine

---

11 Kline, s. 6

12 Ottenttof, s. 463

13 Pacard navaja, da je 7 od 10 nakupov impulzivnih, to je brez predhodnega razmišljanja, Cheskin pa govori o 60 % impulzivnih nakupov v supermarketih in 75 % v samopostrežnih restavracijah. V eni izmed naših raziskav smo ugotovili, da je pri pralnih praških vsaj 45 % nakupov impulzivnih. Iz sestavka Kline, s. 11.

(zlasti pri priložnostnih tatovih).

Ob vsem tem marsikatera samopostrežna prodajalna pomeni za naš namen "maksimalno priložnost in skušnjave za prilastitev blaga, povezano z minimalnim tveganjem glede prijetja ob skrivanju pridobljenega pred prodajnim osebjem"[14].

Samopostrežna prodajalna ustvarja torej v viktimološkem smislu posebne in izjemne priložnosti ter zapeljujoče vzdušje, ki vzpodbujata k nepoštenosti, še zlasti, ker velike prodajalne za marsikoga pomenijo sprehod po javnem prostoru, ki zadovoljuje želje po kakih rečeh, za drugega pa je "drugi dom, lepši, večji, razkošnejši, drugačen, kamor lahko gre kamorkoli ..."[15] itd. Vsakdo lahko najde svoje razloge zakaj hodi tja in tam ostaja dlje, kot bi bilo potrebno zaradi tistega, zaradi česar je prišel vanjo. K temu ga vabijo ne samo reklame, pisana beseda itd., marveč tudi "znaki, signali (optični, akustični, senzorični), barve, luči, temperatura in človeške izrazne možnosti, kot so mimika, drža, gibanje itd."[16].

b. Blago in njegove značilnosti

Blago oziroma predmeti, ki so vsakomur dosegljivi, so prav tako vzbujajoči in pospešujoči dejavniki za nepošteno ravnanje obiskovalcev samopostrežnih in njim podobnih prodajaln. Prav zaradi načina prodaje je blago (predmet) v središču pozornosti psihologije prodaje. Zato ga po obliki, barvi, vsebini in lastnem reklamiranju ali prodajni propagandi tako prikrajajo, da samo vzbuja pozornost kupca. Percepcija blaga je torej ključno vprašanje prodaje in njene uspešnosti. In če je torej tako za prodajo ali je lahko dosti drugače za tatvino? Če je percepcija ista, je vmes le odločitev ostati pošten ali ne, kolikor ne gre pri tem za docela drugačne silnice v človeškem ravnanju, ki jih ne gre meriti z enim samim modelom pri vseh nas.

---

14 Dickens, s. 465

15 Moyson, s. 17

16 Lakaschus, C.: Wert-vorschtellungen im Wandel, Selbstbedienung, 1977/5, s. 29.

Blago, ki vzbuja želje po njegovem imetju sproža tudi pobude za devi-antno motiviranost. Ta je psihološka in socialna, ustrezna ali neustrezna, zakonita ali nezakonita oziroma dopustna ali nedopustna. Prenekateri ne morejo vzdržati pred napadalnostjo blaga.

Če v psihologiji prodaje ugotavljajo, da je v samopostrežnih prodajalnah okoli polovica ali še več nakupov impulzivnih, torej takšnih, da se je možni kupec odločil za nakup predmeta, ne da bi imel ta namen (oziroma je prišel v prodajalno z drugimi nameni), potem ima blago pri t.i. "nakupovalni intenciji" pomembno vlogo in odločilne vplive na nakupovalno vedenje.

Psihologija prodaje in gospodarska propaganda spremljajo in razčlenjujejo nakupovalno vedenje in ga seveda oblikujejo in usmerjajo. Znani "prikriti prepričevalci" (hidden persuaders) zmorejo v porabniški družbi celo delovati na statusne simbole, pri čemer posest ali imetje kakega predmeta predstavlja statusno podobo tistega, ki tak predmet ima, znamka blaga pa je pogosto sploh "psihološka celota - osebnost, ki prihaja iz dobre hiše"[17].

Prav glede na to se zlasti v samopostrežnih, samoizbirnih in njim podobnih prodajalnah blago prodaja v posebnih embalažah (ki neredko opravljajo svojo samostojno funkcijo), v pestrih barvah in vpadljivo, razporejeno tako, da vzbuja pozornost, s posebnim poudarkom v izložbenih oknih, ali znotraj prodajaln, dodatno opremljeno z napisi in cenami, (če je le mogoče na način, da je opazno morebitno znižanje). Posebno publiciteto imajo sezonske razprodaje blaga ali razprodaje zaradi poteka časa itd., da pri tem ne omenjamo še propagande, ki se razvija zunaj prodajalne in s pomočjo sredstev javnega obveščanja.

"Barva je najpomembnejša sestavina embalaže, kajti človekovi občutki so najbolj občutljivi za njen vpliv. V človeku sproščajo reakcijo in se zato vtisnejo v spomin bolje kot katerikoli drugi dejavnik. Njene funkcije so naslednje: argumentira pismeno besedo, priteguje pozornost,

---

17 Lakaschus, C.: prav tam, s. 24

vpeljuje v vsebino embalaže, ustvarja prijetno vzdušje in povečuje kupčevo receptivno sporočilo. Ker samo ustvarjanje pozornosti ne zadostuje, mora embalaža nakazovati še vsebino in še več - z zapeljivo sliko mora vžbujati potrebo po nakupu"[18].

Možni kupec je torej v prodajalni izpostavljen množici dražljajev, ki se v njem zrcalijo tudi v viktimološkem smislu, ker ga kratkomalo zapeljujejo. Od njega zahtevajo reakcije, ki se jim mora upreti ali željo zatreti ali pa ukrepati, bodisi v obliki nakupa, bodisi v obliki nepoštene prilastitve, kar ni tako redek slučaj. Ker marsikaterega kupca zmoti ali zavede priložnost, ki jo nudi blago z ugodnimi spremljajočimi okoliščinami, je privlačnost blaga pomembna sestavina (če že ne ključna) v etiologiji tovrstnih tatvin in morebitna "koristoljubnost" kot motiv za nepoštenost pri nakupu (v psihološkem smislu) niti ni vedno najbolj v ospredju.

Prav v zvezi s tem se poleg docela fizičnega usmerjanja kupcev z raznimi pripomočki, njihovo uravnavanje k nakupu opravlja še s "pomočjo magnetnega blaga ali vročega blaga"[19] in podobno. Raziskave ugotavljajo, da visoki odstotki kupcev kupujejo blago samo zato, ker so ga videli razstavljenega, hkrati ko je nekatero blago v tem pogledu manj občutljivo ali odvisno od splošne uporabnosti.

Sestavine prodajnega prostora skupaj z blagom in spremljajočimi dejavniki tvorijo celokupnost vplivov, ki delujejo na kupca tako, da trgovina upravičeno pričakuje, da bo kupil več kot je mislil. Cilj trgovine je prodati več blaga, zaslužiti več denarja in ustvariti več dobička. Toda tu je vmes še človek z zapletenostjo svoje osebnosti, ki lahko vidi to objektivno nujnost drugače in s svojega zornega kota, ki je odvisen od njega samega. Zato tudi krade po podobnih zakonitostih, kot ga trgovina "sili", da kupuje. Če takega pritiska ali "nasilja" trgovine ne bi bilo, bi se tatvine v trgovini pojavljale v "normalnem" obsegu in tako tudi škoda s tatvinami ne bi bila tolikšna, kakršna je.

---

[18] Kline, s. 9 - 10

[19] Kline, s. 6

Viktimogeni pomen samopostrežnega in podobnega načina prodaje je torej očiten in je z njim treba računati.

c. Nekaj spremljajočih dejavnikov

Poleg splošnega vzdušja, ki ga ustvarjajo tovrstne prodajalne in privlačnost blaga gre omeniti še nekaj k tatvinam ali nepoštenemu vedenju napeljujočih dejavnikov. Taki so npr.:

- Ugotovljeno je, da kupci najbolj uravnavajo svojo pozornost k tistim prostorom v prodajalnah, ki so najbolj osvetljeni, ki imajo najširše prehode ali kjer se že tako zadržuje največ ljudi[20]. Od iznajdljivosti nepoštenega obiskovalca je, kako bo izkoristil te objektivne okoliščine za najugodnejšo priložnost, da bo kaj vzel ali skril. Kakor je gneča lahko po eni strani je možnost, da ljudje niso pozorni na ravnanje drug drugega, je po drugi lahko položaj, ki mu ta zaupa, ker ve, da poklicni nadzorovalci prav gnečam dajejo večji poudarek. Toda ker kupci vedo, da v naših prodajalnah ni poklicnih nadzorovalcev, je odsotnost kontrole v danih okoliščinah nedvomno napeljujoč in olajšujoč dejavnik za "prehod na dejanje".
- Manjši ko so predmeti, lažje jih je na skrivaj odnašati. Manjšim in glede na tatvine posebno "vročim" predmetom naj bi šla posebna pozornost pri razstavljanju.
- Tudi v naših razmerah se je pokazalo, da so prodajalne, ki so locirane na takih krajih, kjer so dnevna gibanja prebivalstva zelo velika, najbolj ogrožene s tatvinami. Morda bi za take prodajalne veljalo načelo: bolj ko so prodajalne privlačne glede na gostoto kupcev, več nepoštenega vedenja se v njih pojavlja. Večja privlačnost in funkcionalnost prodajaln v prostorsko gospodarskem oziru ustvarja večjo viktimogeno vlogo. Ker pa je gospodarno prodajalne razmeščati tam, kjer bodo dosegle večji smoter, je torej skladno s tem vedno računati na višje stopnje nepoštenosti. Zato trgovina ne bi smela pozabljati na dejstvo, da več prodaje ustvarja tudi več kriminala.

---

20 Glej tudi Kline, s. 6.

- Velike samopostrežne prodajalne zlasti v večjih krajih, kjer se ljudje ne poznajo med seboj, omogočajo anonimnost nakupa. Anonimnost nakupa pomeni, da med kupcem in prodajalno (osebjem) ni nobenega čustvenega razmerja, razen tiste motiviranosti, ki kaže na potrebo po določeni dobrini. Anonimnemu kupcu se ni treba ozirati na ljudi, ki jih sploh ne pozna in mu zato tudi ne pomenijo veliko. Zanj ne predstavljajo sekundarne kontrole, kot je to na vasi, kjer ljudje drug drugega poznajo in je to poznanstvo močan preprečevalni dejavnik. V anonimnem vzdušju, ki ga ustvarja velika prodajalna, zlasti v visoko urbaniziranih krajih (še posebno migrantom, ki sploh ne prebivajo v kraju prodajalne), se je tudi željam po nezakonitem prilaščanju teže upirati. Viktimiteto je torej iskati tudi v anonimnosti kupcev.
- Toda anonimen ni samo (nepošteni) kupec, anonimna je zanj tudi prodajalna, v kateri najpogosteje ne sreča, razen blagajnika, nikogar od prodajnega osebja in če ga, mu ta posameznik ne predstavlja tolikšne avtoritete, da bi ga odvrnilo od nepoštenosti, marveč je tovrstna navzočnost lahko le opozorilo na previdnost. Ostali kupci pa se neradi vpletajo v neprijetne dogodke (primerjaj "honesty patrol" v ZDA).
- Odsotnost ustreznega, vendar diskretnega in uspešnega nadzorstva (ni važno, ali je poklicno ali kako drugače organizirano) je velikega pomena za vzdrževanje poštenosti kot sestavini nakupovalne kulture (tudi varnostne kulture). Samopostrežna trgovina še zdaleč ne sledi samozaščitni naravnanosti v naši družbi, čeprav sama v prvi vrsti pogojuje lastno viktimizacijo. Resda občutek morebitne nadzorovanosti moti nakupovalno vzdušje in neprijetno je, da smo zaradi nepoštenih sumljivi vsi, toda odgovornost za premoženje zahteva tudi nadzor.
- Nepoštenost v tovrstni prodaji ne pušča sledov, razen tistih, ki so na odnesenih predmetih. Ker je tudi prijetje (vsaj pri nas) prava redkost, je nepozornost nepoštenim kupcem vzpodbuda za druge. Če je sama samopostrežna prodaja viktimogena, pa je vedenje prodajnega osebja glede na možnosti tatvin še posebej pospešujoč dejavnik.

2. Kupec kot možni tat

V ugodni priložnosti, pri privlačnem blagu, ob izostajanju nadzora in drugih okoliščinah, med katerimi so posamezne navedene tudi v tem delu,

je lahko vedenje kupca tako ali drugače pogojeno z objektivnimi, viktimogenimi (kriminogenimi) sestavinami prodajalne. Čeprav je od njega odvisno, kako bo ravnal v situacijah, ki so "viktimne" pa bo marsikdo v posameznem trenutku reagiral impulzivno ali kako drugače, kolikor ni kdo v prodajalno sploh prišel, da bi si kaj pridobil na nepošten način.

Če ugotavljajo, da je koristoljubnost klasičen motiv, ki na splošno velja za tatvine, ta trditev prav zaradi vpliva sodobne (agresivne in vsiljive) samopostrežne trgovine ne drži v celoti. Zato se vzbuja pomembno vprašanje, zakaj v samopostrežni prodajalni inteligentni, pošteni, dobro situirani in spoštovani ljudje nenadoma postajajo tatovi? Tudi ta raziskava potrjuje, da kradejo ljudje, ki jim sploh ne bi bilo treba, ki imajo ugoden družbeni položaj, ugled itd., zaradi česar kaj takega od njih sploh ne bi pričakovali. Zato tudi tovrstno problematiko raziskujejo z različnih konstitucionalnih, psiholoških, psihiatričnih, karakterioloških, psihoanalitičnih, sociloških in drugih zornih kotov, da bi ugotovili osebnostno sestavo ljudi, ki pogosto, vsaj zdi se tako, ne bi mogli imeti razumljivih motivov (razlogov) za tovrstno nepoštenost (predvsem v samopostrežnih prodajalnah).

Osebnost (nepoštenega) kupca in njegovo reagiranje na sestavine viktimogenega okolja, oziroma vedenja v prodajalni, vštevši porabniško obnašanje, so pmembni tudi za ugotavljanje, ali trgovini sami prepustiti, da kroji usodo ljudi in prenekatere spravlja v nevšečnosti zaradi svojega vpliva nanje, ali naj se s tem ukvarja še kdo drug - bolj kvalificirano in z drugačnih gledišč, ne samo z vidika ustvarjanja dobička?

Kupec, ki prihaja v samopostrežno (samoizbirno) prodajalno s svojim vedenjem odraža svojo osebnost. "Če beseda osebnost sploh kaj pomeni, potem pomeni relativno stalno trdno obliko vedenja, navade in težnje, ki jih je neka oseba razvila tekom življenja na podlagi svoje pretklosti in v reakcijah na nagrade in kazni, ki jih je prejela v življenju"[21]. Morda bi lahko rekli, da je prav samopostrežna prodajalna, za določeno število osebnosti, preizkušnja, na kateri marsikdo pade zaradi nepelju-

---

[21] Eysenck v navedbi Petz, s. 38

jočih in zapeljujočih okoliščin, ki jih vsebuje in dražljajev, ki jih ustvarja na kupce, iz katerih dela tatove. Ugotavljajo namreč, da je 60 % nakupovanja storjenega zaradi brezdelja, zaradi zabave in zapolnitve dolgega časa[22].

Kupec se morda ne zaveda tveganja, ki ga sprejema s tem, da se podaja v nepoštenost ali pa si ga predstavlja kot neznatnega in zato sprejemljivega. Tudi njegovo t.i. psihosocialno tveganje je po navadi drugačno pri tatovih v samopostrežnih prodajalnah, saj se večina med njimi sploh ne šteje kot take, kar pomeni lahko, da je z občutkom krivde nekaj narobe. Hkrati pa z najrazličnejšimi zagovori racionalizirajo svoje ravnanje, ki ga samopostrežni način nakupovanja, zaradi svobode, ki jo dopušča - res omogoča.

Ker sodobna psihologija prodaje tudi ugotavlja, da pri poprečnem nakupu (in ta v samopostrežbi je tak po svoji naravi, obsegu in količini) prevladujejo iracionalni razlogi nad racionalnimi in da ima vzrok za nakup pogosto zelo majhno vlogo[23] pri odločitvi, se pojavlja upravičena domneva, da tudi pri tatvinah ali nepoštenosti vseh vrst v samopostrežni prodajalni nastopajo iracionalni in včasih težko razložljivi motivi.

Odtod tudi izgovori, da je kupec pozabil plačati, da je pomotoma vtaknil v žep, da je blago kupil v drugi prodajalni, račun pa izgubil itd., tja do zagovorov, da sploh ne razume, kako se mu je moglo kaj takega zgoditi.

Samopostrežna prodajalna je vredna proučevanja, ker zavaja na tisoče ljudi v nepošteno ravnanje, ne da bi bili prijeti. Tisti, ki jih poznamo pa so le neznatni del, ki najbrž ne morejo predstavljati celote. Toda to kar vemo, vendarle opozarja na dejanskost in zamotanost pojava.

---

22 Lakaschusm prav tam, s. 24

23 Glej Kline, s. 11

3. Psihologija prodaje in tatvin (kraje)

Celotna prodaja v samopostrežnih in njim podobnih prodajalnah je po svoji zasnovi, prostorski ureditvi, psiholoških posledicah in namenu prirejena tako, da privablja k (često slabo obvladovanim) nakupom. Ob reklamni propagandi in drugih vplivih, ki jih ustvarja sodobna trgovina, se oblikuje vzdušje, da ob velikih količinah sicer majhnih predmetov, res ni kaj posebnega, če kupec vzame nekaj več blaga, kot je nameraval. Te silnice morajo imeti za posledico tudi na popuščanje zavor pri nepoštenem prilaščanju.

Ker ni prodajalcev kot v klasični trgovini, ki morajo imeti svojo psihologijo prodaje (o tem obstaja veliko študij in trgovsko osebje se zato tudi pripravlja s posebnim namenom, da bi čim več prodalo in s tem ustvarilo čim več dobička), mora njegovo vlogo nadomestiti celoten splet okoliščin v prodajalni, ki naj na kupce vpliva stimulativno. Za naš namen je bistveno, nezavarovana ali slabo nadzorovana razpoložljivost blaga, ki sili obiskovalce k jemanju ne glede na to, ali bo reči plačal ali ne.

Kupci se po spoznanjih psihologije prodaje razločujejo predvsem glede na strokovnost pri poznavanju blaga, po starosti, po spolu, po svojem gmotnem položaju in izobrazbeni ravni[24]. Njihove potrebe se izražajo tudi skozi te variable in prispevajo k odločitvi o nakupu. Za tatove veljajo še drugi razlogi, ki poleg objektivnosti, ki jih predstavlja prodajalna označujejo njihovo osebnost. Ta prepogosto ni tako preprosta. Kajti vemo, da ljudje prav v samopostrežni prodajalni ne kradejo samo za voljo klasičnih psiholoških premoženjskih motivov, ampak tudi zaradi vedenjskih motenj, zaradi tega, ker iščejo pozornosti, samopotrditve (npr. otroci in mladoletniki, da bi se "postavili" pred vrstniki), samokaznovanja, zaradi seksualne zadovoljitve in t.d. tja do tistih procesov, v katerih ljudje žele sproščati svoje impulze sovražnosti[25] itd.

---

[24] Petz, s. 123

[25] Glej npr. Ordway J.A.: "Successful" court treatment of shoplifters, Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science, 1962, s. 344 - 347.

Ljudi z duševnimi motnjami hitreje premaga neskončno obilje nezavarovanega in razstavljenega blaga. Neredko razni biološki pojavi peljejo k slabemu počutju, splošni razdražljivosti in agresivnosti, ki vplivajo na tatvine. Pri ženskah povezujejo domnevno pogostejše tatvine tudi z nosečnostjo, dojenjem, menstruacijo, klimakterijem itd. in res prenekatere tuje raziskave poudarjajo, da je tatvina v prodajalni predvsem ženski delikt, ne samo zaradi tega, ker je največkrat tudi gospodinja in skrbi še za druge, marveč, ker naj bi šlo pri njihovem ravnanju še za nekakšno koincidenco s seksualnimi funkcijami, z zakonskimi razprtijami, osamljenostjo, navzkrižji s starši itd. Tudi nekatere druge bio-psihološke spremembe se povezujejo s tovrstnim kriminalom kot npr. puberteta itd.

V samopostrežnih prodajalnah prihajajo do izraza kot nepošteni kupci še ljudje s posebnimi telesnimi, zlasti pa duševnimi sindromi kot so: kleptomanija (ali bolezensko nagnjenje h kraji), fetišizem (ljubezen do kakih predmetov, zlasti nasprotnega spola zaradi zadovoljitve spolnosti), epilepsija, nevroza, histerija, depresija, razdražljivost , labilnost, infantilnost itd. Vse pa kaže, da je predvsem pri nas poklicnih tatov še najmanj ali zelo malo (v preteklih letih je v Sloveniji poznana ena sama taka skupina).

Samopostrežna prodaja računa z normalno človeško osebnostjo in z ljudmi s poštenostjo (?) v laičnem jeziku povedano. Trgovina zanemarja ljudi, ki se odklanjajo od povprečja. Za družboslovje, pravosodje, samozaščito ter družbeno etiko in moralo pa so pomembni predvsem ljudje, ki jih priložnost spravlja v nesrečo. Kako vskladiti oboje, da bo v prid ljudem? Rešitve najbrž ni, obstajajo pa blažitve problema, podobno kot v prometu. Verjetno se moramo do določene stopnje sprijazniti s tem, da dokler bo v samopostrežbi veljalo reklo: "prišel, videl, kupil (vzel)" ni pričakovati znatnega izboljšanja, na kar se je zlasti slovenska samopostrežna trgovina navadila in sprijaznila (in z njo v glavnem tudi pregonski organi). Toda, ali je to prav? In v smislu idej o družbeni samozaščiti?

4. Viktimogena razmerja

Pod viktimogenimi položaji ali situacijami razumemo največkrat tista objektivna že v naprej podana stanja, ki vplivajo na to, da zaradi možnosti, ki so ponujene ali izzvane, drugi postajajo storilci (kaznivih dejanj). Količina viktimogenih situacij pa predstavlja viktimiteto, ki v nasprotju s kriminaliteto kot vsoto delovanja družbi škodljivih (odklonskih, negativnih, socialno patoloških, kriminalnih itd.) pojavov, šteje kot ustvarjanje takih življenjskih položajev, v katerih nastajajo priložnosti za kazniva dejanja. Glede na to sta v viktimogenem paru vsaj dve strani in sicer tista, ki zaradi ponujene priložnosti pozneje postaja žrtev (oškodovanec) kaznivega dejanja in tista, ki izkoristi ugodno priložnost zato, da z njo postane storilec kaznivega dejanja. Verjetno je samopostrežni način prodaje najbolj tipičen primer za to razlago. Na eni strani je prodajalna z vso privlačnostjo in izpostavljenostjo vnaprej določena žrtev, ki jo bodo (nepošteni) kupci oškodovali, če se jim bo ponudila priložnost, po drugi pa zahaja vanjo na desetine ali stotine kupcev, ki jih bo razpoložljivost blaga zapeljala, da se bodo uvrstili med tatove. V tem viktimološkem smislu žrtev - prodajalna sama ponuja in pristaja na to, da bo viktimizirana, (nepošteni) kupci pa to možnost, ki prihaja sama od sebe (zaradi načina prodaje) izkoriščajo.

Posebej prirejeno in večkrat nenadzorovano ponujanje blaga ustvarja situacije, ki psihično vplivajo na vedenje kupcev ali vsaj na določen del. Obilje vabljivih predmetov ob pomanjkanju kakršnihkoli zavarovanih ukrepov ali ovir, se marsikateri sicer pošteni kupec ne more upreti. Ker možni storilci občutijo, da je zaradi pomanjkljivega nadzora tveganje zelo majhno (ali sploh izostaja, se večinoma impulzivno odločajo za nepoštenost[26].

Nekaj takih viktimogenih stanj pa je naslednjih:

- Velike količine blaga, ki je nakopičeno in lepo pakirano, ter vabi na jemanje.

---

26 Glej tudi Gibbens: Referat na IV. kriminološkem kongresu v Haagu, leta 1960, na temo: Theft in department stores.

- Nenavzočnost in izostajanje nadzora, gneče po eni strani ali prazne prodajalne na drugi, delujejo vzpodbujajoče.
- Neugodno in zapeljivo delujejo velika ali razsežne prodajalne, nepregledni trgovski lokali, neprimerne prodajne police in nepregledni kareji.
- Prostori z obsežnimi vogali, nepotrebnimi pritiklinami in mrtvimi koti zavajajo h kraji.
- Nepreglednost razstavljenega blaga, ki vzbuja občutek nereda, vpliva negativno.
- Nesmotrno prirejene in previsoke police z razstavljenim blagom onemogočajo pregled nad dogajanjem kakor tudi spontano kontrolo kupca nad kupcem. Občutek morebitne nadzorovanosti od sebi enakih pa v samopostrežni prodajalni ni nepomemben.
- Nepazljivost prodajnega osebja, prevelika obremenjenost, nezanimanje za poštenost kupcev, odsotnost z delovnega mesta itd. prav tako pogojujejo tatvine in druge oblike neustreznega prilaščanja blaga (npr. zamenjavanje etike s cenami blaga, price - tag switching).
- Čakanje pred blagajnami vzpodbuja, napeljuje in omogoča skrivanje predmetov.
- Prodajno osebje ponekod zanemarja ugotavljanje lokacij ukradenega blaga, tistega, ki najbolj vabi na krajo, zlasti glede razporeditve, uporabnosti, vrednosti, vabljivosti, varstva, nadzorovanosti in zanemarja preprečevalne ukrepe za odstranjevanje priložnosti.
- Večina slovenskih prodajaln ne stori dovolj, da bi kupec pomislil, da ga vendarle lahko kdo diskretno opazuje. Le-to ne sme povzročati nelagodnosti, splošne sumničavosti, neprijetne nadzorovanosti, očitnega opazovanja in zasledovanja itd.
- V prenekaterih naših prodajalnah jim sploh ni do ugotavljanja tatov in zatiranja tatvin.
- Prodajno in drugo osebje je pretežno strokovno neusposobljeno za zatiranje kriminalitete v prodaji. Kolikor je po eni plati tolerantno do nepoštenosti, pa je po drugi nasproti kupcem preveč agresivno, nekorektno, sumničavo in obtoževalno.

5. Nekaj podatkov ankete, povezanih z viktimološko problematiko

Z viktimološko problematiko se v določenem pogledu povezujejo nekatere okoliščine, ki niso samo lastnost samopostrežnih prodajaln - kot možnih žrtev, ker pač nudijo priložnost zaradi načina prodaje, pri katerem so na milost ali nemilost prepuščene poštenosti kupcev, marveč gre pri njih še za nekaj sestavin. Te marsikdaj prispevajo k večji stopnji viktimizacije, zlasti zaradi tega, ker se morata sodeben način prodaje in sploh možnost čim boljše prodaje vključiti v družbeno gospodarsko življenje nekega prostora. Vsaka prodajalna sodi v določen prostor, in trgovina ga izbira prav glede na ugodnost prodaje.

Viktimoloških sestavin samopostrežnih prodajaln (in sploh vsake prodajalne - samopostrežnih pa še toliko bolj) torej ne gre iskati samo znotraj prostora, v katerem se blago razstavlja in prodaja, marveč tudi izven njega, v širšem okolju, s katerim se prodajalna predstavlja kot ekološka celota.

Viktimološke sestavine, ki vplivajo na večjo ali manjšo stopnjo "viktimizacije" so (za naš namen raziskovanja) zunanje in notranje.

Med zunanje sodijo zlasti: lokacija prodajalne v širšem prostoru, krajevne posebnosti, ki se povezujejo z gostoto tatvin (in sploh pojavov nepoštenosti in napadov na premoženje prodajalne) in posebno tudi letni čas.

Pri notranjih viktimoloških dejavnikih pa gre posebej omeniti možnosti, ki nastajajo v prometu (ali kroženju) blaga v prostorih prodajalne v zvezi s časovnimi priložnostmi ali s položaji, ki jih ustvarjajo kupci v prodajalni, sam način prodaje, neevidentiranost blaga itd.

Podatki, ki jih uporabljamo za pojasnjevanje - so izjave delavcev prodajaln - pretežno poslovodij. Glede na to izražajo njihove poglede na dejanskost, ki je najbrž takšna zato, ker jo tudi ustvarjajo in nanjo vplivajo (hote ali nehote).

a. Zunanji dejavniki

Lokacija prodajalne

Pri tem je mišljena postavitev prodajalne glede na urbaniziranost naselja, v katerem prodajalna upravlja vlogo posredovanja blaga.

Tabela 16: Prodajalne glede na stopnjo urbanizacije[27]

Naselja	število	%
Skupaj	363	100
visoko urbanizirana naselja	45	12,4
urbanizirana naselja	184	50,7
podeželje	133	36,6
brez odgovora	1	0,3

Prostorska porazdeljenost prodajaln jasno kaže tendence, po katerih se je samopostrežna trgovina močneje uveljavila v urbaniziranih naseljih (in verjetno ne le samopostrežna), kjer je možnost ustvarjanja prihodka trgovine večja kot v manj naseljenih krajih. Komaj dobra tretjina prodajaln je na deželi, ki v prostorskem pogledu predstavlja večino slovenskega ozemlja, medtem ko za stalno prebivalstvo v Sloveniji ne bi mogli reči, da ga je večina v mestih. Toda samopostrežna prodajalna (in sploh trgovina) v urbaniziranih krajih mora računati tudi s podeželskim kupcem (in tudi s tatovi od drugod).

---

27 V nadaljevanju smo izračunali hi^2 v vsaki tabeli, čeprav je število odgovorov manjše od 90 do 95 % anketiranih prodajaln. Če se je preizkus pokazal kot pomemben, ga navajamo, četudi ga ni mogoče posplošiti na celoten vzorec. V takih primerih velja pomembnost preizkusa oziroma značilnost hi^2 le za tisto, kar vsebuje tabela, ker nam vendarle kaže neke tendence pojava.

Tabela 17: Urbaniziranost kraja prodajalne in število zaposlenih v prodajalni

Kraji, kjer so prodajalne	Prodajalne glede na število zaposlenih			
	število		sestava	
	do 10	11 in več	do 10	11 in več
Skupaj	201	142	100	100
visoko urbanizirani	11	30	5,5	21,1
urbanizirani	81	94	40,3	66,2
podeželski	109	18	54,2	12,7

hi^2 = 66,97 pomemben na ravni 0,001

Stopnja urbanizacije narekuje vrsto prodajaln tudi glede na število zaposlenih. Zadovoljevanje potreb po menjavi blaga je torej odvisno od gospodarskodemografskega okolja, v katerega se vključuje trgovina s svojimi poslovalnicami. Preglednica očitno kaže dve koncentraciji, na zgoščanje manjših prodajaln na podeželskih območjih in na povečevanje števila prodajaln z večjim številom zaposlenih v urbaniziranih in visoko urbaniziranih naseljih. Prostorske gostitve večjih prodajalnic pa se domnevno mora povezovati z večjimi koncentracijami tatvin v mestnih prodajalnah.

Tabela 18: Največja pogostnost tatvin glede na letni čas in lokacije prodajaln

Letni čas	Prodajalne glede na naselja			
	mestna	podeželska	mestna	podeželska
Skupaj	217	123	100	100
spomladi	23	16	10,6	13,0
poleti	34	33	15,7	26,9
jeseni	50	24	23,0	19,5
pozimi	90	43	41,5	34,9
enakomerno ves čas	20	7	9,2	5,7

hi^2 = 7,92 nepomemben

Čeprav ni statistično značilnih razločkov med prodajalnami na mestnih in podeželskih območjih, se vendarle nakazujejo nekatere posebnosti glede na večjo obremenjenost prodajaln po posameznih letnih časih. Tako podeželske nekoliko prednačijo pred mestnimi spomladi, zlasti pa poleti, mestne pa pred podeželskimi jeseni in še posebej pozimi, ko je sploh obdobje, ki pogojuje največ kriminala v (samopostrežnih) prodajalnah.

Letni čas

Anketirani poslovodje takole ocenjujejo pogostnost nepoštenosti kupcev v prodajalnah. Od celote jih 40 % sodi,da je največ tatvin pozimi, nato pa slede po vrstnem redu: 20,4 % jeseni, 18,4 % poleti, 10,7 % spomladi in 7,4 % ocenjuje, da so pri njih tatvine enakomerno porazdeljene skozi vse leto.

Večja ogroženost prodajaln pozimi se tudi pri nas ujema z ustreznimi ugotovitvami tujih raziskav. Način oblačenja v zimskem času in večje možnosti skrivanja pod oblačili in pokrivali raznih vrst pospešujejo tatvine, ki močno upadejo, ko se začenjamo oblačiti skladno z drugimi letnimi časi. Če je v mesecih z zimskim načinom oblačenja skoraj polovica tatvin v prodajalnah, potem je ta ugotovitev hkrati opozorilo trgovcem na večjo previdnost in preprečevalno dejavnost.

Letni čas je v tem "prispevajočem" pomenu glede na vedenje kupcev upoštevanja vredna okolnost, ki pa jo gre vrednotiti še z drugimi viktimološkimi sestavinami znotraj prodajalne. Hkrati pa tudi s posameznimi dnevi, ki imajo glede na življenjski ciklus nas ljudi, ali zaradi tradicij itd. večji pomen in pogojujejo večje potrebe po nakupu kot npr.: "dekek Mraz", "Miklavž", "Božič", novoletni prazniki itd.[28]

Ne glede na krajevne in druge posebnosti ali na podeželske in mestne predele itd. je zima na splošno čas, v katerem je v trgovini največ tatvin, storjenih od kupcev.

---

28 Glej tudi Loitz, s. 96

Tabela 19: Največja pogostnost tatvin glede na letni čas

Letni čas	Prodajalne glede na pogostnost			
	število		sestava	
	pogoste	redke	pogoste	redke
Skupaj	111	230	100	100
spomladi	10	29	9,0	12,6
poleti	13	54	11,7	23,5
jeseni	28	46	25,2	20,0
pozimi	44	90	39,7	39,1
enakomerno ves čas	16	11	14,4	4,8

hi^2 = 15,88 pomemben na ravni 0,01

Mnenja o pogostnosti tatvin so vendarle samo mnenja, do katerih prihajajo poslovodje ob svojih delovnih izkušnjah, ob gostoti odkritih tatov in škodi, ki nastaja z morebitnim primanjkljajem (četudi ga ni pripisati samo nepoštenosti kupcev).

Preglednica prikazuje isto vprašanje kot prejšnja, samo z drugega zornega kota. Ker je tatvin največ odkritih pozimi, se tudi domneve o pogostnosti (ki vključujejo tudi temno polje oziroma prikrite tatvine) ujemajo glede tega, toda hkrati je več prodajaln, kjer so tudi pozimi tatvine redke. Toda glede na pogostnost se v obeh skupinah v zimskem času enaki odstotki prodajaln. Posebnosti preglednice so: relativno več prodajaln, kjer so spomladi in poleti redke, ter relativno več prodajaln, kjer naj bi bile tatvine pogostejše jeseni in enakomerno skozi vse leto.

Tabela 20: Največja pogostnost tatvin glede na letni čas in število zaposlenih v prodajalnah

Letni čas	Prodajalne glede na število zaposlenih			
	število		sestava	
	do 10	11 in več	do 10	11 in več
Skupaj	185	137	100	100
spomladi	22	14	11,9	10,2
poleti	48	13	25,9	9,5
jeseni	42	38	22,7	20,5
pozimi	62	67	33,5	48,9
enakomerno ves čas	11	15	6,0	10,9

hi^2 = 18,76 pomemben na ravni 0,001

Če so prodajalne z večjim številom zaposlenih tudi večje po obsegu, površini, prometu na površino itd., potem prav pri njih ugotavljamo, da imajo največ tatvin pozimi. Velike prodajalne, gneče v njih itd. vzbujajo anonimnost kupcev, ki pozimi prej zapadajo vplivu ugodnih priložnosti, kar je iz preglednice več kot očitno. Manjše prodajalne se od velikih razločujejo predvsem po tem, da domnevajo, da imajo več tatvin poleti.

Te ugotovitve ne povedo sicer nič koristnega če dejstev, ki jih prikazuje statistika ne povezujemo z drugimi okoliščinami, kot so: lokacija prodajalne, njen tranzitni pomen, okoliško prebivalstvo, pozornost tatovom itd., vštevši različne zunanje in notranje dejavnike.

Kolikor gre za letni čas pa je vendarle pomembno to, da je večja pogostnost v času, ko so gospodarsko-časovno ritmični pogoji za tatvine v prodajalnah ugodnejše od kakega drugega letnega časa. Zimskemu času velja tako v preprečevalnem pogledu kot glede odkrivanja tatov največji poudarek, čeprav tudi ostalih letnih časov glede na lokalne razmere ne gre zanemarjati.

Krajevne posebnosti prodajaln

Med krajevne posebnosti prodajaln v viktimološkem smislu smo šteli tiste sestavine geografskega okolja, ki glede na lokacijo, prostorske in demografske značilnosti in drugo, prispevajo tako k večji prodajni učinkovitosti kot k višji stopnji viktimizacije.

Od skupnega števila anketiranih prodajaln (363) je 263 ali 73,2 % takih, ki so na območjih z dejavniki, ki bi jih lahko za naš namen šteli kot kriminogene. Taki so npr.: šole, gradbišča in delovišča, mestna središča, zelo prometni kraji in sploh urbani predeli, ki s svojimi prostorsko intenzivnimi dejavnostmi privlačujejo večje število obiskovalcev, naselja s samskimi domovi in sploh prebivališča, v katerih so ljudje dalj časa s kakim posebnim namenom (vojašnice, stanovališča za samce, vajeniški in študentski domovi, bolnišnice, prebivališča sezonskih delavcev in podobno), naselja z neintegriranim in iz različnih krajev došlim prebivalstvom (konflikt kultur), kraji, kamor prihajajo predvsem prehodni kupci, tujci (iz inozemstva) in predeli ob meji, prodajalne v turističnih krajih itd. V izjemnih primerih (6 prodajaln) se je pokazalo, da območja, naseljena s prebivalstvom z nizkimi osebnimi dohodki, vplivajo na gostoto tatvin v samopostrežnih prodajalnah.

Od skupnega števila 374 hipotetično kriminogenih okoliščin, ki "obremenjujejo" 263 prodajaln (ali skoraj tri četrtine anketiranih) je porazdeljenih takole.

Tabela 21: Domnevno obremenjujoče oziroma kriminogeno okolje

Vrsta	število	% navedb
Skupaj	374	100
šola	179	47,8
nova naselja	56	15,0
gradbišča, delovišča	50	13,4
območje z velikim gibanjem prebivalstva	50	13,4
prehodni kupci	18	4,8
naselja s stacionariji	14	3,7
predeli naseljeni z nižjimi sloji	6	1,6
drugo	1	0,3

Nekatere prodajalne so na območjih z dvema ali več hipotetično prispevajočimi dejavniki, zlasti tiste v novih naseljih (šola, gradbišče, neintegrirani prebivalci), v visoko urbaniziranih predelih (mestno središče, prehodno območje, železniška ali avtobusna postaja, prehodni kupci, tujci itd. - tipičen tak primer je prodajalna v Ljubljani, Cigaletova ulica) itd.

Med vsemi pa se največkrat povezujeta in med seboj dopolnjujeta šola in gradbišče kot verjetno najpomembnejši okoliščini.

b. Notranji (viktimološki) dejavniki

Znotraj prodajaln deluje precej viktimogenih dejavnikov, toda med vsemi, s katerimi se ukvarjamo, smo anketirance vprašali samo za tiste, za katere smo domnevali, da se jih lahko zavedajo.

Promet blaga

V prometu z blagom nastajajo v prodajalnah neštete možnosti za različne vrste protipravnega prilaščanja, bodisi po kupcih, bodisi po domačem trgovskem osebju ali celo od drugih in na poseben način (npr. vlomi itd.). S tem v zvezi pa ima prodajno osebje možnost prilaščanja tako v skladišču in tranzitu, kot pri prodaji in razstavljanju blaga, medtem ko imajo "normalni" kupci priložnost krasti le pri prodaji ali razstavljanju.

Odgovori ankete kažejo naslednje:

Tabela 22: Priložnosti za tatvine (v prodajalnah)

Položaj	število	sestava %
Skupaj	363	100
pri prodaji blaga	141	38,9
pri razstavljanju blaga	137	37,7
pri prodaji in razstavljanju	68	18,7
v skladišču, tranzitu in druge možnosti	16	4,4
brez odgovora	1	0,3

Sicer pa je med 453 odgovori o tem naslednje število navedb o kriminogenih stanjih: pri prodaji blaga 222, pri razstavljanju blaga 213, v skladišču 11, v tranzitu 4, drugje 3.

Trgovci torej sodijo, da je največ priložnosti za nepoštenost na kraju, ki so dostopni kupcem. Čeprav se bomo v tej raziskavi ukvarjali z nepoštenostjo trgovskega osebja le mimogrede, odgovori vendarle kažejo na splošno prepričanost v to, da "domače" nepoštenosti ni ali da jo je vsaj zelo malo. Resda že od vsega začetka ni bil namen te raziskave ugotavljati prispevek trgovcev v primanjkljajih, ki nastajajo zaradi tatvin, pa se že sedaj pojavljajo vpogledi v tovrstne viktimizacije, zlasti naslednje domneve:

- ali "domače" nepoštenosti res ni
- ali je tako prikrita, da se vzbuja vtis, da je sploh ni
- ali gre morda za različne stopnje tolerantnosti v pogledu poštenosti, pri čemer se manjša "nepoštenost" še prenaša
- ali trgovci o tem neradi dajejo podatke, ker je razmišljanje o tem neprijetno in škoduje dobremu imenu "firme".

Vsekakor pa je normalno kazati na "grešnega kozla" tam, kjer se očitneje pojavlja. To pa je kupec v prodajalni.

Normalnost tatvin v samopostrežbi

Majhna tatvina, kamor sodi tudi pretežna večina "zmikanja" v prodajalnah, je brez dvoma najbolj razširjena oblika neprilagojenega in odklonskega vedenja. Ker je način prodaje tako prirejen, da zavaja kupca k nenadzorovanemu in celo neosveščenemu nakupu, smo z raziskavo želeli ugotoviti tudi kaj mislijo trgovci s tem v zvezi glede tatvin.

Tabela 23: Mnenja poslovodij glede tatvin v zvezi z načinom prodaje

Mnenja	število	%
Skupaj	363	100
tatvine so predvsem posledica načina prodaje	138	38,0
tatvine so deloma posledica načina prodaje	199	54,8
niso	10	2,8
drugo	6	1,6
niso razmišljali, ne vedo in brez odgovora	10	2,8

Izjave kažejo, da se trgovci sami zavedajo viktimoloških sestavin prodaje blaga na tak način in z njimi čisto preprosto računajo, saj 95 % odgovorov tako ali drugače vsebuje pomislek na to.

Ali s tem v zvezi "normalnost" zmikanja ni že tako vsakdanje, da sploh ni treba zaradi tega vzdigovati prahu? Ali je cena za tatvine, ki jo plačujemo z nakupom - rešitev vprašanja? Ali način prodaje in upoštevanje tveganja v trgovini hkrati tudi ne povzroča zanemarjanje vprašanja "poštenosti" kupcev (in trgovcev)? Ali tovrstna "indolentnost" ne kvari tako kupce kot trgovce, ker se vzbuja vtis, da gre nepoštenost v prodajalnah vrednotiti podobno kot zrak za dihanje, ker brez njega ni mogoče živeti, kot ni mogoče pričakovati samopostrežne prodaje brez kraje?

Deficitarnost blaga

Z zunanjimi in notranjimi viktimološkimi sestavinami samopostrežnega in njemu podobnega trgovanja se pojavlja tudi vprašanje, ali v naših razmerah ni zaradi morebitnih množičnih tatvin prodaja kakega blaga sploh deficitarna. Pri tem je mišljeno to, da bi bilo kako blago zaradi privlačnosti, popularnosti, ki se ustvarja z reklamo potreb posameznih slojev in podobno, tako ogroženo, da tatvine ustvarjajo tolikšno izgubo, da se prodaja blaga več ne izplača.

Tabela 24: Prodajalne glede na deficitarnost blaga zaradi tatvin

Ali se zaradi tatvin prodaja kakega blaga ne izplača	število	%
Skupaj	363	100
da	33	9,1
deloma	89	24,5
ne	162	44,6
ne ve in brez odgovora	79	21,8

Kot kaže naslednja tabela, prodajalne ne vodijo evidence blaga po kosih. Zaradi tega tudi ni verjetno, da bi trgovci izpovedovali svoje stališče na podlagi bilanc po posameznih vrstah blaga, katero od njih je zaradi kraje deficitarno. Hkrati ko je najpogosteje nemogoče ugotavljati zaradi česa nastaja "kalo" ali zaradi tatvin storjenih po kupcih, ali zaradi domačega osebja, ali zaradi česa drugega ali zaradi vseg skupaj.

Vendar skoraj polovica poslovodij izjavlja, da pri njih ne gre za deficitarnost blaga, ki bi nastajala zaradi tatvin. Nekaj manj kot četrtina o tem ne ve ničesar, druga četrtina sodi, da se to dogaja le deloma in samo okoli 10 % poslovodij, da gre pri njih prodaja kakega blaga v izgubo prav zaradi tatvin.

Evidenca blaga po kosih

V samopostrežbi so v prodaji velike količine majhnega blaga. Racionalnost in gospodarnost poslovanja ob morebitnem izračunavanju stroškov in koristi (cost/benefit) gotovo kažeta, da je ob domnevni poštenosti učinkoviteje prodajati blago brez zamudnega štetja in evidentiranja po kosih, zlasti ker gre največkrat za reči "majhne" vrednosti. Prav ta okoliščina pa ima glede na izhodišča pri trgovcih in možnih nepoštenih kupcih različne posledice. Množici kupcev "zmikanje" majhnih predmetov marsikdaj ne ruši predstave o njihovi "poštenosti", neevidentiranost blaga pa omogoča pri prodajalnah nepazljivost, nezanimanje za navzočnost blaga in t.d., kjer je znana le njegova vrednost, kar prav tako lahko napeljuje v drugačne oblike nepoštenosti znotraj prodajaln.

Tabela 25: Pregled blaga po kosih

Ali imate evidenco blaga po kosih	število	%
Skupaj	363	100
da, v celoti	8	2,2
da, deloma	39	10,7
ne	314	86,5
drugi odgovori	2	0,6

Neevidentiranost blaga je torej splošna značilnost za samopostrežno trgovino. V celoti evidentirajo blago po kosih le v izredno nizkem odstotku prodajaln, ki se nagibajo k samoizbirni ali kaki drugi obliki prodaje in manj samopostrežbi. Podobno je s prodajalnami, v katerih evidentirajo blago le deloma.

Neevidentiranje blaga je že samo po sebi viktimološka okoliščina. Vprašanje je le, za koga je bolj napeljujoča in vzpodbujajoča in kako jo povezovati s tatvinami in nepoštenostjo vseh vrst, ki nastaja v trgovini in kaj prej zanemariti v prizadevanju za večji prihodek?

Pogostnost tatvin glede na viktimogene položaje v prodajalni

Ocena pogostnosti tatvin temelji na poznavanju znanega oziroma izkušenj, ki jih trgovci doživljajo ob prijetju domnevno nepoštenih kupcev. Morda izkušnje sploh ne predstavljajo dejanskosti, toda kar se spoznava, vendarle daje možnosti za razmišljanje, kako preprečevati škodo, da ne bo še večja.

Ne glede na možnosti neskončnega števila kombinacij viktimogeno - kriminogenih položajev, ki se ustvarjajo v prodajalni ob interakciji: ljudje in blago v prodajalni, je vendarle nekaj temeljnih situacij, ki jim gre posebna pozornost: to sta zlasti gneča in položaj, kadar sploh ni (dosti) kupcev. Čeprav sta skrajnost druga nasproti drugi pa imata pomemben vzpodbujajoč vpliv.

Domnevanje pogostnosti in spoznavanje napeljujočih položajev je nedvomno pomembna intelektualna dejavnost, ki je ne gre zanemarjati k današnji samozaščitni naravnanosti, v katerihkoli delovnih organizacijah. Ugotovitve, do katerih prihajajo trgovski delavci glede nevarnosti posameznih položajev pa naj bi bila tudi pobuda za varstvo.

Viktimogene priložnosti se v odgovorih na anketo pojavljajo v naslednjem številu:

Tabela 26: Najpogostejše možnosti za tatvine

Možnosti	število odgovorov	%
Skupaj	585	100
v gnečah	267	45,6
pred prazniki	97	16,6
kadar je malo kupcev	67	11,5
ob koncu meseca	58	9,9
ob koncu tedna	39	6,7
pred koncem obratovanja	26	4,4
ob začetku obratovanja	11	1,9
vse druge možnosti	20	3,4

IV. PREDSTAVE (OSEBJA) O POGOSTNOSTI TATVIN V PRODAJALNAH

Nedvomno so razmišljanja o "temnem polju" (ali o resnični toda neznani ali prikriti kriminaliteti" v samopostrežnih prodajalnah med vsemi ugotavljanji, kakšen je sploh dejanski obseg posameznih vrst kaznivih dejanj) verjetno najzanimivejša, toda hkrati tudi najbrž najbolj nedoločljiva. Čeprav obstajajo poskusi iz znanega in odkritega sklepati na celoto, pa je marsikaj kar ugotavljajo, še vedno le domnevanje. Najbolj zanesljiv kazalnik je morda primankljaj, ki se pojavlja v posamezni prodajalni, toda še ta je pogosto težko ugotovljiv v svoji vzročnosti, ker se pod njim skriva, ne samo kriminal in sploh nepoštenost kupcev, ampak še dosti drugega. V tem primankljaju tudi niso samo tatvine, storjene od kupcev in osebja, marveč vsako škodljivo ravnanje, ki prihaja tako od znotraj kot od zunaj.

Celotna problematika je zelo zamotana in hkrati dokaj nepoznana. Vsako leto nastajajo v samopostrežnih prodajalnah miljonske izgube in poznavalci stanja menijo, da je "temno polje" najmanj 90 %[29]. Po nekih raziskavah je ugotovljeno, da 20 % ukradenega blaga odnašajo prodajalci in drugo zaposleno osebje, 60 % vseh tatvin pa naj bi izhajalo iz povezanosti med prodajalci in kupci.[30] Analize v Belgiji ugotavljajo,da je vsaki deseti kupec tat[31], v Veliki Britaniji naj bi bil tat vsak petdeseti obiskovalec samopostrežne prodajalne.

V Zvezni republiki Nemčiji naj bi tatvine v samopostrežnih prodajalnah od leta 1963 do 1975 narasle za 359 %, tatvine na splošno pa le 28 %[32]. O naraščanju tatvin v samopostrežnih prodajalnah poročajo iz vseh delov sveta, zlasti pa tam, kjer je ta način prodaje najbolj dovršen in psihološko preračunan, kot v ZDA, Veliki Britaniji, Franciji, Italiji, Švedski, Švici itd.

---

29 Fedtke, Selbstbedienung 1977/1, s. 6

30 Nova trgovina s. 25

31 Delo 19.7.1977, s.11

32 Selbstbedienung 1976/10, s. 6

Z naraščanjem števila tatvin, se veča tudi škoda. Tako sodijo, da v Veliki Britaniji ukradejo tatovi v samopostrežnih prodajalnah letno najmanj za 25 milijonov funtov šterlingov blaga ali 2 milijardi 700 milijonov dinarjev, v Zvezni republiki Nemčiji 1 milijardo DM[33] itd. Na simpoziju mednarodnega združenja trgovcev na drobno oktobra 1977 v Ženevi so ocenili, da prodajalne zgube letno na svetu za okoli 2 milijardi dolarjev blaga s tatvinami.

V ZRN je bilo samo leta 1974 prijetih 161.251 tatov v prodajalnah. S pogostnostjo tatvin pa je povezano tudi vprašanje, kolikšen je sploh odstotek škode zaradi tatvin (primanjkljaj) in kakšna je še dopustnost takšnega primanklјaja. V nekaterih prodajalnah v tujini je ta primanjkljaj tudi do 3 %.

Naš namen v raziskavi ni bil ugotavljati obseg primanjkljaja, število tatov in odstotek (kala), ki ga je še mogoče dopuščati, marveč ugotoviti nekatere druge podrobnosti iz vsebine nepoštenosti v prodajalnah. Glede na to, kaj mislijo poslovodje o poštenosti ali nepoštenosti je tovrstna problematika razdeljena na kupce in domače osebje.

A. MNENJA O NEPOŠTENOSTI KUPCEV

Najbrž je normalno, da si vodilno osebje v prodajalnah predstavlja, da je izvor nepoštenosti v prodaji blaga iskati pri kupcih in da je "zlo" predvsem pri njih, kajti zaupanje v osebje je nujno vse dotlej, dokler se pri posamezniku ne odkrije nasprotno. V koga bolj verjeti je torej dokaj na dlani.

---

33 Večer 2.11.1977, s. 16

1. Pogostnost tatvin

Tabela 27: Domnevanje pogostnosti tatvin

Tatvine so	Prodajalne število	Prodajalne sestava
Skupaj	363	100
zelo pogoste	15	4,1
pogoste	101	27,8
ne posebno pogoste	159	43,3
redke	87	23,0
jih sploh ni	1	0,3

Pogostnosti tatvin ni mogoče vedno določati s številom, ker gre upoštevati pri tem celovitost problematike, ki velja za vsako prodajalno posebej. Tako je lahko v neki prodajalni na vasi 10 tatvin zelo veliko, medtem ko to število za prodajalno v središču visoko urbaniziranega mesta ne pomeni ničesar. Ocenjevanje pogostnosti smo zato prepustili poznavalcem razmer. Ocenjevanje je vsekakor lahko subjektivno, toda ločili smo ga na razmišljanje o domnevni količini tatvin v celoti in na odstotke odkritih tatov.

Tabela 28: Pogostnost in letni čas

Letni čas	Pogostnost število pogoste	Pogostnost število redke	Pogostnost sestava pogoste	Pogostnost sestava redke
Skupaj	111	230	100	100
spomladi	10	29	9,0	12,6
poleti	13	54	11,7	23,5
jeseni	28	46	52,2	20,0
pozimi	44	90	39,7	39,1
enakomerno	16	11	14,4	4,8

hi^2 = 15,88 pomemben na ravni 0,01

V prodajalnah, kjer so tatvine pogostejše jih je več kot v tistih, kjer so redkejši pojav zlasti jeseni, pozimi in enakomerno v vseh letnih časih. Kjer pa so tatvine redkejše, pa jih je narobe, več spomladi in poleti, hkrati ko tudi manj vedo o tej problematiki verjetno zato, ker jih redkost pojava ne opozarja na budnost in pozornost.

Tabela 29: Pogostnost in obravnavanje tatov

Tatvine obravnavajo	število		pogostnost sestava	
	pogoste	redke	pogoste	redke
Skupaj	116	247	100	100
sami	27	117	23,3	47,4
včasih pokličejo milico	79	115	68,1	46,6
vedno pokličejo milico	9	5	7,7	2,0
drugo	1	10	0,9	4,0

hi^2 = 24,76 pomemben na ravni 0,001

Sami znatno pogosteje obravnavajo storilce tam, kjer so tatvine redkejše. Milico pa bolj kličejo v prodajalnah, kjer so tatvine pogostejše. To pomeni načelo: <u>več ko je tatvin, večja je ogroženost in bolj se kaže potreba po pomoči milice</u>, in manj ko je tatvin, laže se je prepuščati samemu sebi tudi pri obravnavanju tatov.

2. <u>Ocena o obsegu odkritih tatov</u>

Poznavalci stanja v svoji prodajalni nedvomno lahko po izkušnjah domnevajo, koliko je približno nepoštenosti storjene od kupcev, če se zanesejo na poštenost v domači hiši. Če poznajo primanjkljaj in izvor, iz katerega nastaja, najbrž lahko razmejijo (vsaj približno) del, ki nastaja zaradi kriminala, kolikor jim seveda "nepojasnjeni" viški ne zamegljujejo podobe resničnega stanja.

Tabela 30: Domneve o odstotkih odkritih tatvin

Odstotek odkritih tatvin	prodajalne število	prodajalne sestava
Skupaj	363	100
do 5 %	82	22,6
do 10 %	52	14,3
do 20 %	48	13,8
do 50 %	19	5,2
več kot 50 %	19	5,2
ne more oceniti	143	39,4

Skoraj 40 % poslovodij ni moglo ničesar izjaviti glede odstotka odkritih tatov. To je sicer res dokaj iluzorno, toda po svetu se dokaj trudijo domnevati koliko je prijetih in koliko ne, ker jim je domnevanje opozorilo na nevarnost in vzpodbuda za preprečevalno dejavnost. Ponekod v tujini sodijo, da odkrivajo le okoli 10 % tatov, vsi ostali pa ostajajo v t.i. temnem polju. Če bi to izhodišče uporabili tudi v naših razmerah, potem bi bilo stanje (upoštevaje poslovodje, ki so se izjavili o odstotku) podobno kot v tujini pri 61 % prodajaln, le okoli 30 % prodajaln odkriva tatove v višjem razmerju kot je 10 %.

Domneve poslovodji so pomembne zaradi osveščenosti problema in zaradi protiakcij, ki pa izostajajo. Hkrati njihova mnenja kažejo na resnost poštenosti našega kupca v prodajalnah. Odstotki ne odpirajo samo vprašanja njihove resničnosti, marveč tudi ali odkrivati več tatov ali več storiti za preprečevanje tatvin.

Tabela 31: Prijeti tatovi v posameznih prodajalnah

Število prijetih tatov	prodajalne število	prodajalne sestava
Skupaj	363	100
do 5	53	14,6
do 10	104	28,7
do 25	111	30,6
do 50	48	13,2
do 100	19	5,2
več kot 100	15	4,1
noben	5	1,4
brez odgovora	8	2,2

Prodajaln, kjer ne odkrivajo tatov je zelo malo, vendarle so. Četudi k njim prištejemo tiste, ki niso odgovorili, ne pomenijo znatnega povečanja. Večina prodajaln odkriva oziroma prijemlje tatove v majhnem številu, če upoštevamo letno poprečje. Kar 206 prodajaln ali 57,5 % jih ima manj kot 25 na leto. Toda število odkritih tatov je lahko odraz dveh sklopov dejavnikov: prizadevanj za odkrivanje na eni in dejanskega kriminala na drugi strani. Ob tej priložnosti ne razpravljamo o prevladujočih dejavnikih. Iz števila prijetih in poznavanja problematike sklepamo, da je odkritih tatov najmanj v prodajalnah z relativno majhnim prometom in v naseljih, ki z vidika pogojenosti za tatvine niso problematična.

Več kot 100 tatvin odkrivajo samo v velikih "marketih" v bolj urbaniziranih naseljih in še tu je število morda odvisno od zagnanosti prodajnega osebja za prijemanje nepoštenih kupcev.

Tabela 32: Število tatov in njihovo obravnavanje

Tatove obravnavajo	prodajalne po številu odkritih tatov			
	število		sestava	
	do 25	nad 25	do 25	nad 25
Skupaj	267	82	100	100
vedno sami	122	18	45,7	21,9
tudi z milico	139	64	52,1	78,1
drugo	6	-	2,2	-

hi^2 = 6,87 pomemben na ravni 0,01

Število napadov na premoženje v prodajalnah in s tem v zvezi tudi količina prijetih kupcev vplivajo na potrebo po sodelovanju in intervencijah milice oziroma sploh kazenskega pravosodja. Bolj ko so prodajalne ogrožene (kolikor na ogroženost sploh kaže število odkritih tatov) močneje se navezujejo na pravosodje. Tabela jasno kaže tendenco, ki je očitna v naslednjem izhodišču: več ko je prijetih v prodajalnah, bolj se osebje opira na posredovanje milice in narobe, manj ko je "tatvin" bolj osebje samo obravnava posamezne primere in s tem v zvezi izvaja tudi določeno (čeprav samovoljno) vlogo, ki gre le državnim pregonskim organom.

3. Stališča o naraščanju tatvin v zadnjih letih

Tabela 33: Naraščanje ali upadanje tatvin

Tatvine	prodajalne	
	število	sestava
Skupaj	363	100
zelo naraščajo	13	3,6
naraščajo	90	24,8
so na znosni ravni	208	57,3
upadajo	44	12,1
zelo upadajo	6	1,7
brez odgovora	2	0,5

Več kot četrtina poslovodij meni, da tatvine v prodajalnah naraščajo, več kot polovica pa se je zatekla k odgovoru, ki ne pomeni naraščanja niti upadanja. Za upadanje pa se je odločilo manj poslovodij kot za naraščanje. Ključna ugotovitev, ki izhaja zgolj iz teh podatkov je ta, da tatvine kažejo tendence naraščanja, podobno kot drugje v svetu, ki se prav na primeru samopostrežnih prodajaln in tatvin v njih vprašujejo "ali smo narod tatov".

Tabela 34: Naraščanje ali upadanje tatvin in mnenja o postopku

Tatvine v prodajalnah	Mnenja o postopku pred sodiščem			
	število		sestava	
	kaznoval-nost	nesmisel-nost	kaznoval-nost	nesmisel-nost
Skupaj	97	71	100	100
naraščajo	29	11	29,9	15,5
so na normalni ravni	53	53	54,6	74,6
upadajo	15	7	15,5	9,9

hi^2 = 10,29 pomemben na ravni 0,01

Čeprav se 141 poslovodij ali skoraj 39 % ni izreklo o vlogi sodišč pri obravnavanju tatvin, razpoložljivi podatki kažejo na kritičnost vprašanja

z dveh plati in sicer, več je poslovodij, ki izražajo potrebo po strožji kaznovalnosti kot tistih, ki menijo, da je postopek pred sodiščem bolj nesmiseln kot koristen. Toda višjo stopnjo kaznovalnosti izražajo poslovodje v prodajalnah, kjer tatvine naraščajo in upadajo, medtem ko so poslovodje iz prodajaln, kjer so tatvine na normalni ravni, mnenja o nesmiselnosti obravnavanja pred sodiščem.

4. Vzroki za naraščanje ali upadanje tatvin

Pri vprašanju, ali tatvine pri njih naraščajo ali upadajo, so poslovodje v 208 prodajalnah izjavili, da je stanje pri njih normalno in da so tatvine pri njih na znosni ravni. S tem v zvezi v 203 primerih odpade odgovor na vprašanje, ki je sledilo o vzroku prvega in drugega.

Poslovodje dajejo naslednje utemeljitve glede naraščanja:

- življenjski stroški rastejo, kupna moč upada, ljudje imajo prenizke osebne dohodke, premalo denarja, visoke cene — 37 ali 10 %
- premalo prodajalcev, prešibka kontrola, preslabo zavarovana prodajalna, povečan promet, prepogosta gneča, možnosti za tatvine — 16 ali 4,4 %
- premile kazni, prepočasen kazenski postopek, slaba vzgoja mladine, filmi, pokvarjenost in objestnost, nemorala kupcev — 12 ali 3,3 %
- naraščanje števila prebivalstva, prihod novih učencev (za bližino šol smo že ugotovili, da je pomemben kriminogeni dejavnik), sezonski delavci, prehodni kupci, nepoučenost kupcev. — 19 ali 5,2 %

Razloge za povečanje tatvin pojasnjuje 84 poslovodij ali skoraj četrtina (23,1 %) anketiranih prodajaln. Največja teža je dana kupni moči prebivalstva ali porastu življenjskih stroškov, šele nato slede drugi razlogi pri ostali polovici mnenj. Poslovodje pri tem poudarjajo tudi viktimološko plat samopostrežnih prodajaln, neučinkovitost kaznovalne politike itd., hkrati ko so na drugem mestu tudi okoliščine, ki zadevajo ljudi in njihove lastnosti.

Upadanje števila tatvin (kjer to je) pa razlagajo takole:

- strožje nadzorstvo v prodajalnah, vestnost nadziranja, ki ga izvajajo prodajno osebje in njihova pozornost 26 ali 6,9 %
- boljša organizacija prodaje, ustreznejša razporeditev blaga, namestitev ogledal, prepovedan vstop za tatove, ki jih poznajo, boljša vzgoja kupcev, zlasti pa otrok 10 ali 2,8 %
- domači kupci se ustale in navadijo na ukrepe oziroma računajo z njimi, samopostrežna prodaja se razširja in postaja vsakdanja, upadanje prometa, končana (sezonska) dela. 19 ali 5,2 %

Anketiranci so podali še 22 pojasnil, ki jih ni bilo mogoče razvrstiti v nobeno od navedenih skupin razlogov, pa zadevajo ali naraščanje ali upadanje tatvin. Skupno je vzročnost dinamike tatvin pojasnjevalo 160 poslovodij ali 47 %.

5. Pogostnost tatvin posameznih vrst blaga

Čeprav v obdelavi podatkov upoštevamo 363 prodajaln, nam je na vprašanje, katere vrste blaga kupci najbolj kradejo, odgovorilo 371 prodajaln. Vprašanja so bila odprta z možnostjo enega ali več odgovorov. Na ta način smo prejeli 1022 navedb o blagu, ki ga najbolj kradejo v zadnjih letih. (Anketiranje poslovodij je bilo opravljeno leta 1976.)

Tabela 35: Skupine ukradenega blaga (od kupcev)

Vrsta blaga	število odgovorov	%
Skupaj	1022	100
sladkarije, (čokolada, bonboni, žvečilni gumi, piškoti)	266	26,1
živila in delikatese (sladkor, maslo, salame, meso)	162	15,8
alkohol (in žgane pijače)	124	12,1
kozmetika	107	10,4
kava	83	8,3
drobni predmeti (baterijski vložki, zamaški, vezalke, itd.)	69	6,7
oblačila, perilo, tekstil	58	5,7
konzerve, juhe	57	5,5
nogavice	46	4,6
šolske potrebščine (igrače)	35	3,4
razno	15	1,4

Raziskava o storilcih tatvin v prodajalnah nam bo pokazala, kaj pravijo ljudje glede na spol, položaj itd., toda že sama vrsta blaga vzbuja domneve, katero blago koga bolj privlači. Tako npr. otroci jemljejo sladkarije, igrače in šolske potrebščine, ženske: živila (na zahodu sploh sodijo, da je kriminaliteta v samopostrežnih prodajalnah domena žensk - gospodinj)[34], kozmetika, kava (?), nogavice, moški: alkoholne pijače itd.

Blago, ki ga najbolj kradejo zagotovo potrebuje tudi večje varstvo, zlasti če vrednost posameznega kosa ni majhna.

B. NEPOŠTENOST V PRODAJALNAH ZAPOSLENEGA OSEBJA

Vsak obstoj nekih dobrin, s katerimi ljudje kakorkoli upravljajo v proizvodnji, menjavi ali kako drugače, daje možnosti tudi za neupravičeno,

---

[34] Glej npr. Sohier, Shoplifting, International criminal police review, 24(1969), 229, s. 161

da ne rečemo nezakonito ali protipravno prilaščanje. V prodajalnah je to poleg kupcev, zlasti še domače osebje.

Prenekatere tuje raziskave ugotavljajo, da v prodajalnah več škode s kriminalom nastaja od osebja prodajaln kot od kupcev, ki tja zahajajo. Zmotno in krivično bi bilo zaradi posameznikov sumničiti celoto in vse, ki imajo opravek z dobrinami v prodajalnah šteti za nepoštene. Toda poslovodje so nam vendarle povedali marsikaj, kar kaže na nekorektnost v ravnanju z družbenim premoženjem.

Znani so razni načini prilaščanja blaga in izkupička, odnašanje predmetov, menjave listkov s ceno, prilaščenje razsutega, razlitega, razbitega ali kako drugače podobno poškodovanega blaga itd. S tem v zvezi nas je nek poslovodja celo opozoril "kaj pa neplačevanje ali prilaščanje malic v prodajalnah živilske stroke, ste upoštevali pri vaši raziskavi"?[35] V prodajalnah je torej ob nepoštenih posameznikih ali za kriminal primernem vzdušju izredno veliko priložnost za prilaščanje po osebju, ki se kaj lahko vešče sprevrže na račun kupcev, ki se ne moremo braniti. Kajti ob tako majhni raziskanosti tatvin v prodajalnah smo upravičeno sumljivi vsi, in ne samo tisti, ki to zaslužijo. "Načini prilaščanja blaga se razločujejo glede na to, kakšen položaj ima osebje in služba, kateri posameznik pripada".[36] To je lahko poslovodja, prodajalec, blagajnik zavijalec, raznašalec itd., da ne omenjamo priložnosti v transportu, pri skladiščenju, pakiranju, razmeščanju itd.

Tabela 36: Razmerja tatvin glede na kupce in osebje

Ali so tatvine kupcev po številu pomembnejše od tatvin osebja	prodajalne število	%
Skupaj	363	100
da	267	73,6
ne	62	17,1
sploh ni tatvin	6	1,5
brez odgovora	28	7,7

[35] Iz anketnega lista TST-P štev. 185

[36] Michaux, Revue internationale de police criminelle, 1975, štev. 292

Skoraj tri četrtine poslovodij meni, da so tatvine storjene od kupcev po številu pomembnejše od morebitne nepoštenosti domačega osebja. Po številu so dokaj podobni tudi podatki o škodi v razmerju do domačega osebja, če to ravna odklonsko med delovnim časom. V obeh primerih je 62 oziroma 61 poslovodij izjavilo, da je število tatvin ali škoda povzročena od domačega osebja večja od tistega, kar je storjeno od kupcev. Toda glede na druge dokaj previdne izjave in domneve o olepševanju dejanskosti se vzbuja dvom v resničnost marsikatere navedbe.

Priložnost in vzdušje, v katerem se lahko primanjkljaji blaga prelagajo na rovaš kupcev, razpoložljivost blaga itd., ne more imeti drugačnega vpliva na osebje (še posebno, če izostaja kontrola, če ni zavestnih akcij za oblikovanje trgovske morale itd.) kot na kupce, ker delujejo na vse podobne zakonitosti. Morda je v trgovini sploh še posebno vprašanje,[37] kje se nepoštenost, ne formalno, marveč dejansko, šele začne in od kdaj oziroma zaradi česa nekoga šteti za nepoštnega. Ali zaradi storitve enega večjega prestopka, ali zaradi več malih, zaradi ponavljanja itd. Ali je "zmaknitev" svinčnika oziroma malice na račun firme že nepoštenost ali ne?

Za ta namen nismo ugotavljali stopnje od katere dalje je osebje v prodajalnah šteti za nepošteno, marveč smo to razlago prepustili poslovodjem v okviru posameznih vprašanj. Stališča in morebitne razmejitve so torej njihova. Ker je šlo za delikatno vprašanje, pomembno hkrati tudi zaradi slovesa na sploh in firme še posebej, ni mogoče pri tem odmisliti morebitnega olepševanja, zamolčanja, prikrivanja kakih dejstev itd. Vsekakor je vzdušje glede etike poklica v velikih prodajalnah drugačno od tistega, kjer je zaposlenih le nekaj delavcev, kolikor ne (v enem primeru v naši raziskavi) en sam prodajalec, ki odgovarja za vse. Toda poštenost je vedno bil in bo problem zlasti v trgovini.

---

[37] Kriminalna statistika kaže, da je notranja trgovina na sploh s kriminalnimi napadi na premoženje vsa leta med najbolj ogroženimi.

Tabela 37: Zaradi tatvin odkrito osebje v letih 1973-1975

Število odkritih	prodajalne	
	število	sestava
skupaj	363	100
nobeden	273	75,2
eden	62	17,1
dva do pet	25	6,9
več kot pet	1	0,3
poslovodja ne ve	2	0,6

Skoraj v četrtini prodajaln je bil vsaj (in največkrat) eden od osebja odkrit zaradi tatvine v letih 1973-1975. To se zdi kar precej glede na prodajalne in manj v razmerju do velikega števila zaposlenih. Toda, ker se marsikdaj ničesar ne ukrepa in ker je tolerantnost lahko različna, je pojav znatno večji, še posebno, ker se pogosto postopki končajo samo z razgovorom, opozorilom ter premestitvijo v drugo prodajalno in sploh z milejšimi ukrepi.

Prav v tem oziru se tudi kažejo razločki v dojemanju enakega dejanja, če ga stori kupec nasproti tistemu, ki ga stori osebje. Na splošno je vrednotenje prestopkov lastnega osebja milejše kot za nepoštenega kupca, čeprav so tudi nasprotni primeri, ki pa ne pomenijo pravila. Nek poslovodja izjavlja na vprašanje "Kaj storite, če ugotovite nepoštenost pri vaših delavcih" takole: "Nič, sovraštvo si pridobim".[38]

1) Ukrepi ob prijetju

S tem se odpira pestra problematika ravnanja z nepoštenim osebjem, ki je sicer lahko v določenem obsegu interna zadeva stroke, hkrati pa je (ali naj bi bila) del splošne kriminalne ali kaznovalne politike. Ker pa je usoda vsakega devianta odvisna od prijavitelja, gre tudi pri obravnavanju nepoštenega prodajnega osebja za selektivne mehanizme, ki nepoštenost odkrivajo diskrecionarno in odvisno od prenekaterih okoliščin.

---

38 Iz anketnega vprašalnika TST-P štev. 364

Tabela 38: Ukrepi zoper nepošteno osebje

Ukrepi	Število	prodajalne sestava
Skupaj	363	100
ni bilo primerov obravnavanja	275	75,8
disciplinski postopek	51	14,1
delavec zapustil delovno organizacijo	10	2,8
poslovodja sam obravnaval	17	4,7
drugo	3	0,8
brez odgovora	7	1,9

Praksa obravnavanja nepoštenega osebja je zelo različna, hkrati ko je po eni strani dokaj tolerantna in se omejuje na razgovore z domnevnim storilcem, na vplivanje, opozorila, sestavo zapisnika in interno premestitev, pa gre po drugi strani tudi za izključitev iz delovne organizacije, kolikor storilec sam ne zapusti prodajalne, kjer je bil prijet kot nepošten.

Nekaj poslovodij je izrazilo sume, ki pa niso bili dokazani, veliko jih je hipotetično ocenjevalo, kaj bi storili, če bi ugotovili pojave nepoštenosti v svoji prodajalni, le posamezniki so izjavili, da s pomočjo milice sprožijo kazenski postopek. Razpravljanje o konkretni nepoštenosti posameznih delavcev na sestankih delovne organizacije prav tako niso bili redki primeri.

Težina dejanja je nedvomno ključna sestavina za ukrepanje zoper nepoštenost v lastnih vrstah prodajnega osebja. Glede na to so bili podrobnejši ukrepi naslednji: v 32 prodajalnah so delavci izključili iz delovne skupnosti, v 27 so bili razporejeni na druga delovna mesta, v 8 so bili disciplinsko kaznovani, toda so še naprej ostali na svojem delovnem mestu, v 38 so poleg disciplinskih ukrepov sami zapustili delovno organizacijo, pri 2 sta bila delavca po prestani sodni kazni znova sprejeta na delo itd.

Res da urejevanje razmerij ljudi med seboj v združenem delu omogoča obravnavanje kršitev delovne discipline in drugih prestopkov, ki so po-

vezani z delom po samoupravni poti, kar bo v prihodnje glede na podružbljanje posameznih represivnih funkcij čedalje pogostejše, pa bi vendarle poudarili razločke v dojemanju nepoštenosti glede na to, ali prihaja od zunaj ali od znotraj. To hkrati pomeni, da morebitni nepošteni kupec nima enakega položaja kot domači tat, čeprav so morebitne disciplinske sankcije prav tako hude ali neprijetne, zlasti če delavec izgubi zaposlitev. Na sploh pa se tako pri domačem osebju, kot pri nepoštenih kupcih, izraža v samopostrežni trgovini (in morda v trgovini sploh) močna tendenca po obravnavanjih (zlasti manj nevarnega) kriminala brez udeležbe kazenskega pravosodja, kot legitimnega predstavnika državne represije.

Prav s tem v zvezi so le v 4 prodajalnah redno obveščali milico in pravosodje o tatvinah in drugem kriminalu domačega osebja, v 6 prodajalnah se je to zgodilo le včasih, v 54 prodajalnah pa so ukrepali sami in brez pravosodne intervencije, čeprav smo ljudje pred zakonom enaki.

2) Oblike nepoštenosti in škoda

V 75 % ali še nekaj več (odvisno od izpolnjenih odgovorov) prodajaln ni bilo ugotovljenega kriminala, za katerega bi vedeli poslovodje. V četrtini vseh anketiranih prodajaln pa so imeli opravek s prestopniškim (kriminalnim) vedenjem osebja. Iz dodatnih pojasnil poslovodij se vajenci kažejo kot bolj deviantna skupina od drugega osebja. Težko je reči, ali so vajenci oziroma učenci v gospodarstvu res bolj neprilagojeni, ali so za krajo enako dovzetni kot drugi mladi ljudje, ki zahajajo v samopostrežno prodajalno, ali pa so bolj pod udarom nadzorstva pri delu ali pa manj spretni od drugih, kolikor ne gre za vse štiri možnosti in še kako drugo povrh.

Po podatkih ankete je osebje v 36 prodajalnah jemalo blago, v 16 prodajalnah denar (z denarjem imajo opraviti predvsem pri blagajnah), v 18 prodajalnah oboje, tako denar kot blago, pri 6 so ustvarjali primanjkljaj, v 5 prodajalnah pa so ugotovili še kake druge oblike kriminala. V letih 1973-1975 so v 84 prodajalnah ali 23,1 % anketiranih ugotovili nepoštenost med osebjem.

Anketirani poslovodje so glede blaga, ki ga odnaša v prodajalnah zaposleno osebje podali 102 navedbi.

Tabela 39: Skupine ukradenega blaga (od osebja)

Vrsta blaga	število navedb	% od skupnega števila
Skupaj	102	100
prehrambeni predmeti (živila, sokovi, malice)	25	24,5
razno blago in luksuzni predmeti	17	16,6
denar	15	15,7
cigarete	9	8,9
alkoholne pijače	9	8,9
sladkarije	8	7,9
kozmetika	7	6,8
nogavice	6	5,9
oblačila, perilo, tekstil	6	5,9

Za razloček od kupcev jemlje prodajno osebje tudi denar, kar seveda obiskovalcem prodajaln ter kupcem ni dostopno. Ker tudi denar v prodajalni ni vsakomur dosegljiv, gre pri tem predvsem za nepoštenost blagajnikov.

V ostalem pa so nekatere skupine blaga podobno privlačujoče tako za osebje kot za kupce, to so zlasti živila. Vse kaže, da je naraščanje cen prehrambenih predmetov enakovreden pospeševalni dejavnik za vse, hkrati ko so seveda živila na sploh prevladujoče blago v tovrstnih prodajalnah. Sladkarije, ki so pri kupcih (otroci) na prvem mestu, za osebje niso pomembne (vsaj glede na reakcijo pri "poštenosti").

Odstotki v strukturi v obeh tabelah, ki prikazujejo vrste ukradenega blaga, omogočajo približno primerjavo nagnjenosti osebja in kupcev do kraje predmetov, ki so v prodaji.

V prodajalnah ima osebje neskončne možnosti prilaščanja dobrin in to vsakdo, ki ima kakršenkoli vstop v prostore, kjer je blago. Od snažilke

do poslovodje ali direktorja imajo priložnost za odnašanje. Najbolj kritična je situacija ob odhodu iz prodajalne, če se opravlja pregled, sicer pa se je zanesti na poštenost. Vsako omejevanje in preprečevanje nepoštenosti pa po drugi strani navaja tudi k inventivnosti in iskanju obhajanja obstoječega režima zatiranja kriminala. Odtod tudi povezovanje med osebjem, med osebjem in kupci (sorodniki in prijatelji), toleriranje neplačevanja blaga itd.[39]

3) Doba zaposlenosti nepoštenega osebja

Nekatere tuje raziskave ugotavljajo, da z leti zaposlitve v določeni delovni organizaciji narašča občutek delavčeve pripadnosti tej organizaciji, ki se lahko šteje za močan preprečevalni in antikriminogen dejavnik. Po drugi plati peljejo tovrstne ugotovitve k izhodišču, čim krajša je doba zaposlitve, tem več je možnosti, da bo posameznik lahko na delovnem mestu tudi kriminalen.

V našem vzorcu so bili pri 20 prodajalnah nepošteni posamezniki zaposleni manj kot 6 mesecev, pri 24 do enega leta, pri 11 do dveh let, pri 20 več kot dve leti in pri 8 prodajalnah različno obdobje. Čeprav pri tem ne preštevamo posameznikov marveč prodajalne, se vendar kažejo tendence, ki potrjujejo pravilo, po katerem je več nepoštenega osebja z relativno kratko dobo zaposlenosti v prodajalnah.

To lahko tudi pomeni nasvet, da gre mlajšim in novodošlim več pozornosti glede poštenosti, toda nikakor ne v diskriminacijskem smislu.

4) Vrednost od osebja ukradenega blaga

Ker so predstave o poštenosti ali nepoštenosti ter podoba oziroma razločki med "zmikanjem" in tatvino lahko zelo različne, smo z anketiranjem želeli ugotoviti tudi mnenja, kdaj se kako dejanje glede na škodo ali vrednost prilaščenega blaga šteje za resno nepoštenost in kdaj ne, oziroma ali so sploh meje med poštenostjo in nepoštenostjo pri kakem odnašanju.

---

[39] Glej tudi Michaux

Tabela 40: Stališča o vrednosti blaga, ki meji na nepoštenost

Vrednost	prodajalne število	sestava
Skupaj	363	100
do 250 din	249	68,6
do 500 din	10	2,8
do 1.000 din	4	1,1
več kot 1.000 din	9	2,5
brez odgovora	91	25,0

Četrtina poslovodij ni hotela odgovoriti niti to, kakšna je hipotetična vsota, od katere se šteje (ali ki se šteje za nepoštenost v trgovskem poslovanju) pa se morebiti nanaša na odnašanje in"zmikanje" kakega blaga, krajo ali na nekaj, kar je temu podobno, pa ima lahko drug bolj milozvočen ali celo strokoven izraz. Ker pa je tri četrtine poslovodij izjavilo, da pri njih še ni bilo odkritih tatvin, storjenih od domačega osebja, je po drugi strani izostanek četrtine odgovorov na vprašanje "kakšna mora biti vrednost prilaščenega blaga, da se šteje za resno nepoštenost" razumljiv in tudi opravičljiv.

Skoraj 69 % anketirancev se je odločilo za mejo do 250 dinarjev. V tej skupini so tudi odgovori "vsaka vrednost". Vsi ostali odgovori na zadevajo višjo vrednost. Kaj sklepati iz tega?

- Najprej, stališča o poštenosti niso povsod enaka (kar je normalen pojav),
- Le majhen del anketirancev šteje za nepoštenost vsako prilaščanje blaga ali vsako vrednost prilaščenega blaga,
- Večina dopušča majhno zmikanje ali odnašanje ter
- Za majhen del se že dokaj visoka vrednost blaga (ali zneska) še vedno šteje za nekaj, kar ni tako resno glede poštenosti.

Nekateri raziskovalci ugotavljajo, da smo vsi tatovi, toda v zelo majhnem obsegu in da je včasih še vedno mogoče biti "pošten", če je to

odvisno tudi od tega, komu in kaj kradeš. Hkrati pa se kriminaliteta na delovnem mestu ali povezanost z delom še vedno vrednoti drugače, bolj popustljivo in manj zaskrbljujoče, ker največkrat ne gre za osebnega oškodovanca. Poleg tega pa je ocenjevanje nepoštenosti v kakem sloju ali skupinah ljudi drugačna kot pri drugih. Ali gre pri trgovskem osebju za to? Morda razmišljanje o tem dopolnjuje naslednje vprašanje.

5) Možnosti prilaščanja blaga

Vsaka prodajalna je celota, v kateri objektivno stanje in razmerje med osebjem predstavlja splet dejavnikov, ki so bolj ali manj ugodni za odklonsko ravnanje in zato lahko kriminogeni in nasprotno. S tem v zvezi je bilo tudi vprašanje, kako si delavci v prodajalnah glede na nadzor nad njimi in med seboj ter moralno vzdušje morebiti prilaščajo blago, ki je predmet prodaje.

Tabela 41: Možnost prilaščanja

Kako si prilaščajo blago	prodajalne število	sestava
Skupaj	363	100
zelo lahko	12	3,3
lahko	31	8,5
težko	31	8,5
zelo težko	38	10,5
do tega sploh ne pride	226	62,3
brez odgovora	25	6,9

Večina anketirancev zagotavlja, da pri njih do tega sploh ne prihaja. Toda število tovrstnih odgovorov je že manjše od tistega, ki zadeva odkrita kazniva dejanja. Razločkov po njihovi logičnosti ni mogoče utemeljevati z drugim, kot da respondenti niso bili v stanju nadzorovati kje v vprašalniku so morebitne pasti za preskušanje odgovorov. Toda to je drugo vprašanje.

Pri odgovorih, ki sploh pomenijo kaj določenega je več tistih, ki mislijo, da si je pri njih težko prilaščati blago od tistih, ki so nasprotnega mnenja, ali pri katerih je prilaščanje lahko izvedljivo.

Odgovori kot celota kažejo na optimizem, ki se nekako ne sklada s podatki na vprašanje, kje se nepoštenost začne. Ali ni morda tolerančni prag premaknjen na škodo poštenosti? Ali pa se morda kot poštenost še vedno šteje tudi majhna nepoštenost? Čeprav moramo izhajati iz domnevne poštenosti, vendar vprašanja ne gre gledati brez kritičnosti, še posebno, ker gre za način prodaje z izrazitimi viktimogenimi seetavinami in trgovanje, ki pretežno ne temelji na kosovni evidenci. Toda resnico o tem bi morala razkrivati druga in drugače zastavljena raziskava, kot je pričujoča.

6) Ukrepi za preprečevanje nepoštenosti med prodajnim osebjem

Glede na nemajhne priložnosti za kriminal tudi med prodajnim oziroma trgovskim osebjem, ki ne more ostajati nedovzetno za kriminogene vplive samopostrežne prodaje, se samo po sebi ponuja vprašanje, kako preprečevati tatvine in drugo nepoštenost na delovnem mestu.

Tabela 42: Ukrepi za preprečevanje

Ukrepi	prodajalne število	prodajalne sestava
Skupaj	363	100
preiskovanje oseb in predmetov	27	7,4
nastavitev varnostnika (čuvaja)	4	1,1
zmanjšanje možnosti za nepoštenost	51	14,0
zaostritev ugotavljanja primanjkljaja	18	5,0
preverjanje pred sprejetjem na delo	18	5,0
zaostritev odgovornosti	65	17,9
drugo	14	3,9
nobeni ukrepi niso potrebni	149	41,0
brez odgovora	17	4,7

Pri tem vprašanju je 41 % poslovodij zagotavljalo, da niso (bili) potrebni nobeni ukrepi za izboljšanje poštenosti, hkrati ko je le 14 anketirancev navedlo odgovore, ki jih nismo predvideli v vprašalniku. Pri nekem drugem sorodnem vprašanju, ali se sploh v kakšni obliki prizade-

vajo za preprečevanje nepoštenosti delavcev njihove prodajalne, pa je bilo le 15 prodajaln, v katerih niso storili ničesar. Razloček je le prevelik (med 149 in 15 prodajaln), da bi ga smeli zanemariti, vzrok zanj pa naj si respondenti poiščejo sami.

Kot redkost (kar je v tujini zlasti na zahodu pravilo) je omeniti nastavitev čuvajev (varnostnikov, paznikov itd.) v 4 prodajalnah.

Glede na ukrepe za zmanjšanje in zatiranje tatvin med osebjem ter podatke o številu zaposlenih v posameznih prodajalnah smo prejeli odgovore za 327 prodajaln.

Tabela 43: Številčnost osebja ter ukrepi za preprečevanja

Ukrepi	Število osebja po prodajalnah			
	število		sestava	
	do 10	11 in več	do 10	11 in več
Skupaj	189	138	100	100
preiskovanje osebja in prtljage	10	16	5,3	11,6
zmanjšali možnosti za krajo	24	27	12,7	19,6
zaostrili ugotavljanje primanjkljaja	10	8	5,3	5,8
preverjali osebje pred zaposlitvijo	9	8	4,8	5,8
zaostrili odgovornost	28	31	14,8	22,5
drugo	9	8	4,8	5,8
ukrepi niso bili potrebni	99	40	52,3	28,9

hi^2 = 19,61 pomemben na ravni 0,01

Število zaposlenih ni edino merilo, po katerem bi lahko prodajalne razvrščali med večje in manjše, toda ker poštenost zadeva predvsem ljudi in ukrepe med osebjem, smo upoštevali le število zaposlenih.

Primerjava med prodajalnami, ki imajo do 10 zaposlenih, nam najprej pokaže, da pri njih (po njihovem mnenju) niso bili potrebni ukrepi za omejevanje in preprečevanje v več kot polovici primerov. Večje proda-

jalne oziroma prodajalne z več kot 10 zaposlenimi pa so ukrepe za doseganje poštenosti med lastnim osebjem izvajale v večini, le 28,9 % prodajaln ni ukrepalo ničesar, ker to (zopet po njihovem mnenju) ni bilo potrebno.

Večje prodajalne oziroma, tam kjer je več zaposlenih, so bolj kot v manjših prodajalnah zlasti preiskovali svoje delavce ali njihove osebne predmete, zmanjševali priložnosti za tatvine in zlasti povečevali odgovornost.

Kar pa zadeva zaostrovanje pri ugotavljanju primanjkljajev, doslednejšega preverjanja osebja pred zaposlovanjem in drugih ukrepov pa med večjimi in manjšimi prodajalnami ni razločkov. Poudariti gre le, da so imeli v izjemnih primerih čuvaja ali varnostnika le v večji prodajalni.

7) Samoupravljanje in poštenost

Čeprav samoupravljanje in nekatere njegove institucije za nadzorstvo (kot npr. samoupravna delavska kontrola) niso zato, da bi se neposredno ukvarjale s kriminalom, pa vendarle ne morejo mimo pojavov nepoštenosti v svojih lastnih vrstah in ne mimo dogodkov, ki kakorkoli od zunaj vplivajo na to, da je družbeno premoženje, ki ga upravljajo - ogroženo. Tako ali drugače, posredno ali neposredno, sami ali s pomočjo pravosodnih organov so dolžni storiti ustrezne ukrepe za omejevanje in zatiranje škodljivstva na premoženju in za spreminjanje ravnanja ljudi (tako domačih kot tujih oziroma osebja in kupcev). S tem v zvezi in da bi v raziskavi kakorkoli prišli do kakih rešitev smo se zanimali zlasti za delovanje samoupravne delavske kontrole in za samoupravne akte, ki obravnavajo poštenost ali nepoštenost domačega osebja.

Tabela 44: Poštenost v samoupravnih aktih

Poštenost je urejena	število	prodajalne sestava
Skupaj	363	100
zelo podrobno	143	39,4
na splošno	158	43,5
pomanjkljivo	20	5,5
sploh ni	5	1,4
brez odgovora	37	10,5

Po dobljenih podatkih samoupravni akti pretežno ne urejajo zadovoljivo vedenja osebja glede poštenosti pri ravnanju z družbenim premoženjem. V tem se trgovina ne razločuje od delovnih organizacij na drugih področjih, kjer so podrobnosti v odgovornosti zanemarjene, morda prav zaradi zaupanja ljudi med seboj.

Podobo o tem dopolnjujejo tudi podatki o delovanju samoupravne delavske kontrole. Samoupravni akti in delavska kontrola so lahko pomembni dejavniki, ki poleg poslovodnega organa ali poslovodje delujejo na stanje in zaostrovanje poštenosti, tako pri osebju kot pri kupcih, ki k njim zahajajo.

Tabela 45: Samoupravna delavska kontrola

Delavska kontrola	število	prodajalne sestava
Skupaj	363	100
deluje in je učinkovita	212	58,4
deluje toda ni učinkovita	74	20,4
ne deluje, a obstaja	36	9,9
še ni organizirana	23	6,3
brez odgovora	18	5,0

Anketiranje poslovodij smo končali v drugi polovici leta 1976. Zato je bilo takrat še vedno nekaj organizacij, kjer kontrola ni bila organizi-

rana, ali o njej niso vedeli ničesar. Toda takih poslovalnic je bila komaj dobra desetina. Značilen pa je optimizem pri več kot polovici prodajaln, v katerih so izjavili, da samoupravna delavska kontrola deluje in je učinkovita. Taka pričakovanja so nedvomno znatno nad slovenskim poprečjem, kjer že nekaj let z analizami družbenopolitičnih organizacij ugotavljajo, pomanjkljivost in neuspešnost tovrstnega samoupravnega nadzorstva. Anketa pa v našem primeru nakazuje neučinkovitost le pri tretjini poslovalnic.

V tem smislu dajemo še eno primerjavo.

Tabela 46: Samoupravna kontrola in nadzorovanje osebja

Nagrajevanje osebja za odkrivanje tatvin	Učinkovitost delavske kontrole v prodajalnah			
	število		sestava	
	je učinkovita	ni učinkovita, je ni	je učinkovita	ni učinkovita, je ni
Skupaj	204	128	100	100
materialno ali (in) moralno	66	26	32,4	20,3
ni nagrajevanja	138	102	67,6	79,7

$hi^2 = 2,55$, nepomemben

Preizkus kaže, da učinkovitost samoupravne delavske kontrole in moralno ali materialno nagrajevanje nista povezana tako, da bi bila odvisna drug od drugega.

V. OBRAVNAVANJE TATVIN

Odkrivanje nepoštenih kupcev in postopek z njimi je ena izmed pomembnih vprašanj, ki ga ni mogoče obiti v naši raziskavi. Čeprav nam ob tej priložnosti ne gre za kriminalistično in pravno plat, mu gre vendar nekaj pozornosti z drugih zornih kotov, zlasti pa: kako prodajno osebje ravna z domnevnimi tatovi, kdaj se odloči poklicati milico, ali je mogoče prodajnemu osebju dojeti, da lahko s kupci ob takih priložnostih postopa tudi nekorektno, kolikor kdaj pa kdaj celo nezakonito in po čem se sploh ravna, kadar ukrepa v sumljivih primerih.

Postopek z nepoštenimi kupci je toliko bolj zanimiv za razmišljanje, ker se s kupci pogosto ravna selektivno in diskrecionarno glede na poznanstvo, ugled kupca, njegovo moč ter vpliv in razne druge okoliščine, spričo katerih osebje tehta, ali biti zavestno okraden ali sploh kaj storiti ali energično ukrepati zlasti če se mu ni treba bati vzvratnih sankcij itd.

Pravilen in diskreten postopek po odkritju je tema drugega dela te raziskave. Toda pestrost v ravnanju, neinventivnost, togost v ukrepanju ter sploh neobveščenost in strokovna neustreznost so včasih tako očitni da prihaja do zanemarjanja korektnih razmerij med trgovino in javnostjo. Ni naš namen iskati vzrokov za to, marveč le ugotoviti in opozoriti na posledice, ki so v tej raziskavi prišle očitno do izraza tako pri prodajnem osebju kot pri prijetih tatovih. Oboji opozarjajo nanje.

Po svetu ugotavljajo, da se ugodna razmerja med trgovino in kupci ne načenjajo v svoji škodljivosti z odkrivanjem tatov, še manj z izročanjem tatov policiji in sodišču, temveč z neustreznimi postopki po prijetju[40] v prodajalni. O tem nam bodo marsikaj izjavili tudi anketirani "nepošteni" kupci.

Prodajaln ne gre spreminjati v "policijsko ekspozituro", toda po drugi strani ni mogoče tolerirati kriminala in prepuščati družbenega premoženja nevarnostnim, ki ga vzpodbuja sam način prodaje.

---

[40] Glej npr. Bethge, s. 66

1. Obravnavanje nepoštenih kupcev

Po naši kazenski zakonodaji je treba prijaviti vsako tatvino na škodo družbenega premoženja pristojnim državnim pregonskim organom ne glede na družbeno nevarnost in višino škode. Pri neznatnih dejanjih, kakršna v prodajalnah tudi so, je prijavljanje lahko neprijetno zlasti še, če naj milica v vsakem primeru prihaja ukrepati zoper nepoštene kupce, po drugi plati pa bi to pomenilo, odtegovanje milice od pomembnejših nalog. Položaj je lahko dvakrat absurden, obenem pa ga nihče noče spremeniti, zaradi česar praksa, (ki mora nekaj storiti) ubira svojo pot kakor ve in zna,v vsaki prodajalni skoraj drugače.

Glede na to v 144 prodajalnah (39,7 %) vedno sami obravnavajo zadevo, v 194 (ali 53,4 %) le včasih pokličejo milico, ki nato prevzame postopek z nepoštenimi kupci, v 14 prodajalnah vedno pokličejo milico, v 9 prodajalnah ukrepajo kako drugače, 2 prodajalni pa nam nista odgovorili na vprašanje.

V zvezi z obravnavanjem tatov je tudi sestavljanje zapisnikov o tatvinah, ki naj bi potekalo že po navodilih bivše trgovske zbornice. Čeprav je bilo nekoč dano priporočilo od ustrezne komisije za preprečevanje tatvin v samopostrežnih prodajalnah in izdelan tudi določen obrazec, je šla praksa svojo pot in bolj malo upoštevala pripravljena napotila. Zlasti glede na to, kdaj in kako sodelovati z milico oziroma UJV.

Tabela 47: Obravnavanje tatov in sestavljanje zapisnikov

Zapisnike sestavljajo	obravnavanje tatvin			
	število		sestava	
	vedno sami	tudi z milico	vedno sami	tudi z milico
Skupaj	116	203	100	100
redno	32	83	27,6	40,9
le če gre za večjo škodo	68	97	58,6	47,8
drugo	16	23	13,8	11,3

hi^2 = 5,67 pomemben na ravni 0,05

V prodajalnah, kjer vedno sami obravnavajo tatove, ne da bi poklicali milico ali v reševanje problematike tatvin kako drugače vpletali kazensko pravosodje, redkeje izdelujejo zapisnike o dogodku, oziroma le, če gre za večjo škodo. V prodajalnah, v katerih pa tatvine rešujejo tudi z milico, pa pogosteje sestavljajo zapisnike oziroma postopke v določeni meri formalizirajo. V to jih najbrž sili že sodelovanje z milico in obličnost obravnavanja tatov, ker morajo za ukrepanje zoper tatvine pripraviti in ohraniti tudi dokaze. To je zagotovljeno le z sestavljanjem zapisnika, z navedbo ustreznih podatkov in prič, ki onemogočajo morebitni preklic priznanja.

Tabela 48: Obravnavanje glede na vrsto območja

Območje prodajalne	obravnavanje tatvin			
	število sestava			
	vedno sami	tudi z milico	vedno sami	tudi z milico
Skupaj	225	126	100	100
urbanizirano	71	73	31,6	57,9
podeželsko	154	53	68,4	42,1

hi^2 = 11,08 pomemben na ravni 0,001

Način obravnavanja je različen glede na prodajalne v urbaniziranih ali ruralnih naseljih. Življenje v mestu ali na vasi vpliva na potrebe po komunikacijah med prodajalnami in organi družbenega nadzorstva. Že pri analizi delovanja enot milice je prišla do izraza ugotovitev, po kateri je sodelovanje med prodajalnami in postajami oziroma oddelki milice odvisno od prenekaterih okoliščin. Med njimi gre predvsem omeniti gostoto tatvin v mestnih prodajalnah, kjer je nuja po državni intervenciji vedno večja od tiste na vasi, kjer se ljudje med seboj poznajo in v razmerjih med njimi delujejo tudi primarne kontrole. Od tod tudi domneva, da je na podeželju manj tatvin, če pa so, pa poslovodja pogosteje raje sam v "svoji pristojnosti" uredi zadevo, kar je razvidno tudi iz gornje tabele. Povrhu vsega pa tudi na poslovodje na vasi delujejo prenekateri vplivi pri odločitvi ali uporabiti državno intervencijo ali ne, le-ti niso vedno prijetni. Prav s tem v zvezi nam je marsikateri poslo-

vodja povedal, da je "vlekel ta kratko", če je koga prijavil, ker je le-ta imel moč, da mu je pozneje škodoval (ali komu iz njegove družine). Prav glede na to za prodajno osebje ni vedno preprosto odkrivati in preganjati tatvine v prodajalnah, kot bi se to zdelo na prvi pogled, ker je često treba ukrepati v razmerah življenjske realnosti. Te pa so različne glede na življenje na vasi in v mestu. Tudi zato so v urbaniziranih naseljih bolj pogosto preganjali tatove z milico kot na vasi.

Ravnanje z nepoštenimi kupci po odkritju njihovega dejanja je nedvomno določeno s predsodki oziroma s stališči prodajnega osebja, posebno poslovodij. Če se jim obravnavanje oziroma sploh ukvarjanje s tatovi zdi smotrno, koristno itd., potem je treba pričakovati tudi ustreznost v postopku in narobe.

Tabela 49: Obravnavanje v prodajalni in stališča o postopku pred sodiščem

Stališča o postopku pred sodiščem	Obravnavanje tatvin: število		sestava	
	vedno sami	tudi z milico	vedno sami	tudi z milico
Skupaj	73	145	100	100
izražajo kaznovalnost	41	53	56,2	36,6
nezaupanje v sodstvo	15	44	20,5	30,3
izgubljen čas	4	28	5,5	19,3
drugo	13	20	17,8	13,8

$hi^2 = 12,88$ pomemben na ravni 0,01

Čeprav je na obe vprašanji odgovorilo komaj 60 % respondentov, zlasti so izostali odgovori na vprašanje "Kaj menite o postopku z nepoštenimi kupci - tatovi pred sodiščem" (vprašanje pa je bilo odprto) nam razpoložljivi podatki vendar kažejo razločke, ki jih gre upoštevati pri razmišljanju o tej problematiki.

V tistih prodajalnah, kjer sami obravnavajo tatove, pogosteje izražajo kaznovalnost. Ta se kaže v zahtevi po strogih kaznih, po hitrejšem postopku, po javnem obravnavanju tatov, po ostracizmu prijetih itd. Kaznovalnost je na sploh močno poudarjena, saj se je zanjo izreklo kar 43 %

respondentov. To pa vzbuja morebitne dvome v korektnost postopkov povsod tam, kjer v prodajalnah sami obravnavajo tatove, ne da bi poklicali milico ali nepoštene kupce prijavili ustreznim organom.

Tisti, ki pa problematiko tatvine rešujejo tudi z milico, bodisi v celoti, bodisi delno, pa pogosteje kažejo nezaupanje v pravosodje (kajti le redki pridejo pred sodišče, sodišča so popustljiva, kazni premile itd.) ali pa menijo, da je ukvarjanje s tatovi pred sodiščem izgubljen čas zlasti, če morajo prodajalci nastopati kot priče še posebno, ker pravijo, da je postopek dolgotrajen, da poteče veliko časa, je neučinkovit itd.

V ravnanju s tatovi je zlasti pomembno kaj mu daje ton, kakšno znanje ima o tem prodajno osebje in sploh, kakšna je osveščenost odkrivalcev kriminala v prodajalnah, kjer je ugotavljanje tatov sicer postranska, toda ne tako nepomembna dejavnost, če pomislimo, da gre hkrati s trgovanjem vendarle za občutljive kriminalnopolitične posege v svobodo ljudi in za postopek z njimi.

Tabela 50: Obravnavanje tatov v prodajalni glede na navodila

Po čem se ravnajo	obravnavanje tatvin			
	število		sestava	
	vedno sami	tudi z milico	vedno sami	tudi z milico
Skupaj	141	199	100	100
po navodilih milice	5	41	3,5	20,6
po pismenih navodilih DO	18	32	12,8	16,1
po navodilih s predavanj	31	26	22,0	13,1
po izkušnjah in kakor kdo ve in zna	87	100	61,7	50,2

hi^2 = 24,22 pomemben na ravni 0,001

Na splošno se skoraj tretjina respondentov ravna kar po svojih izkušnjah. Kakšne so, nam ni znano. Glede na rezultate ankete so lahko tudi močno dvomljive in nekorektne (več o tem povedo tatovi). Če k temu prištejemo še tiste, ki so odgovorili "kakor kdo ve in zna), kar je zelo

podobno izkušnjam, potem je 54 % prodajnega osebja prepuščeno samemu sebi in svoji iznajdljivosti, ki verjetno nima vedno načel, ker se lahko ravna danes tako, jutri drugače ali zoper X tako, zoper Y drugeče (kar je bilo ugotovljeno tudi med anketo).

Tam, kjer vedno sami obravnavajo tatove, (ne da bi jih izročali pravosodju) bolj upoštevajo navodila s predavanj in se bolj ravnajo po izkušnjah oziroma kakor kdo ve in zna. V prodajalnah, kjer pa tudi z milico obravnavajo zadeve, pogosteje uporabljajo navodila milice. Sodelovanje z milico vsebuje torej hkrati navdihovanje, kako ravnati s tatovi.

Preglednica kaže relativno majhen vpliv milice na ravnanje prodajnega osebja z nepoštenimi kupci.

Tabela 51: Število osebja v prodajalnah in obravnavanje tatov

Število delavcev v prodajalnah	obravnavanje tatvin			
	število sestava			
	vedno sami	tudi z milico	vedno sami	tudi z milico
Skupaj	139	139	100	100
do 10	108	82	77,7	42,5
11 in več	31	111	22,3	57,5

hi^2 = 19,75 pomemben na ravni 0,001

Število osebja (ali velikost prodajalne) kot kaže gornja tabela, močno vpliva na to, ali se zaposleni v prodajalnah sami ukvarjajo s tatovi ali jih obravnavajo ob sodelovanju milice in po ovadbi javnemu tožilstvu izročajo tudi sodišču. Če poslovodja sam "uredi" s storilcem, ni pozneje nobenih "preglavic" kot bi lahko s skupnim imenovalcem ponazorili vse, kar anketiranci pretežno menijo, da jih čaka po ovadbi storilca.

Glede na to je očitno, da tam, kjer je zaposlenih manj ljudi, pretežno "doma" urede vse, kar mislijo, da je treba storiti z nepoštenim kupcem. V prodajalnah z večjim številom zaposlenega osebja pa se bolj nagibajo k obravnavanju z milico. Sodelovanje milice in sploh prijavljanje pra-

vosodju, udeležba na glavni obravnavi itd. pa zahtevajo izgubo časa, ki v menjavi blaga ničesar ne prispeva pri pridobivanju prihodka prodajalne, narobe, ne samo, da ni prihodka, sodelovanje pri pregonu nepoštenih kupcev tudi ni dobra reklama za prodajalno, kar se zlasti zavedajo tam, kjer je zasebnik - tudi lastnik ukradenega blaga. Toda podobne sestavine so očitne tudi v razmerjih, kjer je lastnik premoženja - družba.

2. Sodelovanje milice po prijetju storilca

Glavni razlogi za opiranje na milico pri pregonu nepoštenih kupcev so zlasti naslednji.

Tabela 52: Od česa je odvisna odločitev, da pokličejo milico

Odvisnost	odgovori število	odgovori sestava
Skupaj	529	100
če gre za blago večje vrednosti	171	32,4
če se nepošteni kupec upira	161	30,4
če blaga noče plačati	74	14,0
če nima osebne izkaznice	71	13,4
če gre za skupino	36	6,8
drugo	16	3,0

Več prodajaln se je sicer odločilo za več kot en odgovor, tako da število danih pojasnil omogoča gornji vrstni red položajev, ki pogojujejo odločitev, kdaj poklicati milico. Docela "trgovska razloga" za to sta, skrb za blago večje vrednosti in kadar nepošteni kupec noče plačati (blaga ali večkratne vrednosti blaga?). Takih razlogov je kar 46 % in so prevladujoči. Druga skupina možnih položajev pa obsega upiranje (prijetju, obdolžitvi itd.) in nepripravljenost omogočiti ugotovitev osebne istovetnosti. Kupec se torej noče "legitimirati", kar predstavlja način njegove obrambe. V to drugo skupino sodi 44 % odgovorov.

Preostala pojasnila ne predstavljajo posebnosti, kolikor ne štejemo, da so "skupine" pri kraji glede obravnavanja zelo problematične, toda

k sreči se pojavljajo le občasno in še to bolj pri otrocih in mladoletnikih.

3. Morebitno neustrezno ravnanje s sumljivimi kupci

Razmere ob prijemanju nepoštenih ali sploh sumljivih kupcev privedejo pogosto tudi do morebitnega neustreznega ukrepanja ali do prekoračevanja korektnih razmerij, ki veljajo v trgovini. To je še toliko bolj mogoče, ker veliko ljudi med prodajnim osebjem ne ukrepa po nekih izdelanih načelih, marveč se neredko ravna kakor ve in zna, kar ugotavlja tudi pričujoča raziskava.

Kazuistika ukrepanja zoper sumljive kupce je bila še do nedavnega zelo pestra in je pogosto kazala na neustrezen, kaznovalen in celo dvomljiv postopek s kupci, kar ni v skladu, ne z zakonitostjo, ne s pravili ravnanja osebja v vlogi dobrega trgovca. Kolikor se (ali so se) prirejajo kaki seminarji ali predavanje zgubljajo na svoji vrednosti s fluktuacijo prodajnega osebja, na katerega se le redko prenašajo izhodišča za ravnanje z ljudmi, kadar so osumljeni tatvin. Znani, toda največkrat prikriti primeri prekoračevanja pooblastil pa še toliko bolj nakazujejo problematičnost izvajanja nekakšne "kaznovalne politike", ki ni le manifestacija samovoljnosti posameznih delavcev v trgovini, marveč tudi uzurpacija ukrepov, ki marsikdaj še po pravu ne gredo državnim represivnim organom. Ker je nepošteni kupec s kakim samovoljnim ukrepom delavca v prodajalni nekako amnestiran pred legitimnim pregonom, je seveda pripravljen molčati, ker se mu zdi, da je vendarle potegnil boljši konec, če je neprijetnost "uredil" kar v prodajalni in se mu ni treba bati, da ga bo obravnavala še milica oziroma kazensko pravosodje. Iznajdljivi posamezniki v prodajalni, ki si na ta način jemljejo "pravico postopka" v svoje roke, vedo za te okoliščine in se jim največkrat ni treba bati, da bi zaradi tega imeli sitnosti, kajti obe strani (nepošteni kupec in samovoljni prodajalec) vesta, kaj lahko po taki ureditvi zadeve, pričakujeta drug od drugega.

Čeprav je bilo od anketiranih poslovodij pričakovati "zid molka", kajti nihče ne pripoveduje rad svojih "grehov", in ni pripravljen odkrivati

slabosti, smo vendarle poskusili ugotoviti ali prihaja pri ravnanju z nepoštenimi kupci do kakih nepravilnosti. Zaradi poznavanja te problematike iz preteklosti smo pripravili tudi ustrezne odgovore. Anketiranci so nam bili pripravljeni povedati naslednje.

Tabela 53: Nepravilnosti pri ravnanju

Ravnanje	odgovori	
	število	sestava
Skupaj	393	100
fizično nasilje	6	1,5
začasno pridržanje, dokler ne pride milica	165	42,0
zaračunavanje enkratne ali večkratne vrednosti "ukradenega" blaga	91	23,2
izsiljevanje	4	1,0
nalaganje kakih dolžnosti ali obveznosti	3	0,8
drugo	28	7,1
nikoli nič takega	96	24,4

Začasno "pridržanje" dokler ne pride milica, je razumljiv ukrep čeprav ne vemo, kje se to dogaja in kaj se medtem zgodi. Vendar je še nekaj nepravilnosti, ki grobo kršijo celo zakonitost. To so zlasti: fizično nasilje, izsiljevanje raznih vrst, nalaganje obveznosti in kakršnokoli dodatno zaračunavanje blaga, ki si ga je nameraval nepošteni kupec prilastiti.

Nekatere prodajalne (čeprav gre domnevati, da so anketirani poslovodje tudi kaj zamolčali, kajti prenekateri sploh niso želeli odgovoriti na vprašanja) "obremenjuje" celo več kot eden od ukrepov, ki jih uporabljajo pri svojem obravnavanju tatov.

Odsotnost ukrepanja milice, jemanje "postopka" v roke prodajnega osebja, nemoč pred tatvinami in nezanimanje pravosodja za tatvine v prodajalnah, nujno rojevajo stanje, kakršno je in drugačnega najbrž tudi pričakovati ni mogoče. Če trgovsko osebje ne čuti ustreznega odziva (pri čemer so

pričakovanja res večja od možnosti in upravičenosti), potem (praksa potrjuje) v svoji obrambi ukrepa kakor ve in zna, tudi za ceno zakonitosti, kar pa seveda ni mogoče dovoljevati.

Posebno vprašanje, ki samo posredno sodi v to razmišljanje, je tudi ocenjevanje, kdaj si je nekdo nekaj prilastil in kdaj ne, kar prav tako lahko pomeni nepravilnost v ravnanju s kupci.

4. Strokovnost v obravnavanju tatov

Čeprav so izkušnje v ukrepanju zoper nepoštene kupce lahko zelo koristne, je vendarle potrebno kako znanje o tem, kako ugotavljati tatove, kako preprečevati tatvine, kako ravnati s kupci, da ne bo več neprijetnosti in škode kot koristi, kako si urediti sodelovanje z milico itd. Čeprav pri nas še ni izdelane ustrezne metodike (kar je naloga tudi te raziskave), pa vendarle iz bližnje preteklosti obstajajo tovrstna navodila ali niso tako redka prizadevanja posameznih delovnih organizacij trgovske stroke, ki skušajo urejati stanje na tem področju, hkrati ko so prenekaterim trgovcem lahko poznani tudi ukrepi trgovine v tujih državah, s katerimi se otepajo zlasti naraščajočih tatvin v samopostrežnih prodajalnah. Kako se torej v Sloveniji ravnajo pri obravnavanju nepoštenih kupcev?

Takole: po navodilih milice v 46 prodajalnah (12,7 %), po pismenih navodilih njihovih delovnih organizacij v 51 prodajalnah (14, %), po navodilih s predavanj v 57 prodajalnah (15,7 %), po izkušnjah iz preteklosti v 108 prodajalnah (29,8 %), kakor kdo ve in zna v 85 prodajalnah (23,4 %), kako drugače v 13 prodajalnah (3,6 %), tri prodajalne pa na vprašanje niso odgovorile.

Za obdelavo smo združili v eno skupino vse prodajalne, ki delajo po kakršnihkoli navodilih in v drugo pa vse, ki kupce obravnavajo kakorkoli, samo ne po navodilih.

Tabela 54: Obravnavanje in evidenca tatov

Ali vodijo evidenco tatov	obravnavanje tatvin: število po navodilih	število po izkušnjah	sestava po navodilih	sestava po izkušnjah
Skupaj	144	183	100	100
da	100	92	69,4	50,3
ne	44	91	30,6	49,7

hi^2 = 5,72 pomemben na ravni 0,01

Kjer ukrepajo zoper tatove ali se s tatvinami ukvarjajo po navodilih milice, lastne delovne organizacije ali po napotilih s posvetovanj, se bolj nagibajo k evidentiranju tatov kot v prodajalnah, kjer poteka ravnanje s kupci spontano, po izkušnjah ali kakor kdo ve in zna.

Tabela 55: Obravnavanje tatov glede na navodila in število odkritih tatvin

Število zalotenih tatov	obravnavanje tatvin: število po navodilih	število po izkušnjah	sestava po navodilih	sestava po izkušnjah
Skupaj	150	187	100	100
do 10	58	90	38,7	48,2
do 25	48	59	32,0	31,6
do 50	21	27	14,0	14,4
nad 50	23	11	15,3	5,8

hi^2 = 9,08 pomemben na ravni 0,05

Pri prodajalnah z nekako srednjim številom odkritih tatov, to je od 11 do 50 povprečno na leto, ni razločka. Ti se pojavljajo pri prodajalnah z malo in z veliko tatov. Glede na to se v prodajalnah z malo odkritih tatov bolj ravnajo po izkušnjah ali kakor kdo ve in zna, v prodajalnah, kjer odkrivajo veliko tatov pa nekoliko bolj ukrepajo po navodilih.

Tabela 56: Obravnavanje in stališča o postopku s tatovi pred sodišči

Stališča o postopku s tatovi pred sodišči izražajo	obravnavanje tatvin: število po navodilih	število po izkušnjah	sestava po navodilih	sestava po izkušnjah
Skupaj	106	109	100	100
kaznovalnost	39	56	36,8	51,4
nezaupanje v sodstvo	37	21	34,9	19,2
izgubljen čas	14	17	13,2	15,6
drugo	16	15	15,1	13,8

hi^2 = 7,73 pomemben na ravni 0,05

Formaliziranost postopka zoper tatove in ukrepanje po navodilih (kakršnihkoli) mora vplivati tudi na to, kakšno prepričanje si osebje ustvarja ob njihovem praktičnem izvajanju. Po drugi strani pa tisti, ki pri obravnavanju tatov ravnajo po svojih, nekonformnih izhodiščih, prav tako prihajajo do nekih nasprotnih ugotovitev.

Čeprav je le 59 % respondentov odgovorilo na vprašanje, "kaj menite o postopku tatov pred sodišči" nam razpoložljivi podatki kažejo tendenco, da tisti, ki delajo po navodilih bolj izražajo nezaupanje v sodstvo, tisti, ki pa po svoje ukrepajo s tatovi, pa močneje izražajo kaznovalnost. To tudi pomeni, da osebje, bolj ko ima opravek z organi državne represije, manj veruje v njeno smotrnost in koristnost in narobe. Bolj ko delavci v prodajalnah delajo s tatovi po svoje, večja je njihova kaznovalnost.

Iz tega nujno izhaja posledica "jemanje pravice" v svoje roke, kajti tisto, kar ukreneš sam, je najbolj gotovo in za poslovanje prodajalne tudi bolj racionalno oziroma gospodarno, ni treba pričevati pred sodiščem, ne se izpostavljati sovraštvu in podobno.

Kar zadeva stališč o izgubljenem času, ki ga je treba utrpeti pri obravnavanju tatov, ni bistvenih razločkov med obema skupinama.

Preskusi glede na to, ali število prijetih tatov, obravnavanje ob sodelovanju z milico ali ne, spol tatov, stališča osebja o postopku s tatovi pred sodiščem itd., pomenijo kake značilnostne razločke, so pokazali negativne izide. To pomeni, da ravnanje po napotilih ali po svoje, vpliva enako na obe skupini (oziroma nima posebnega vpliva).

Ugotovitve znova poudarjajo, da so učinki "formaliziranosti" ravnanja s kupci različne narave in bi jih morali v praksi "tehtati", kolikor je to v moči lokalnih dejavnikov, vštevši z milico in sodišči in dejavnost prilagajati po njih ugotovitvah.

5. Reakcije nepoštenih kupcev ob prijetju

Prijetje nepoštenega kupca ali osumitev kupca, da je ravnal nepošteno, je najpogosteje konfliktna situacija, ki je toliko bolj zamotana, koliko manj se opravlja diskretno. Izjave prodajnega osebja neredko kažejo, da mu je "prijemanje" nepoštenih kupcev prav tako neprijetno kot kupcem, ki jih "osumijo", da se niso vedli korektno. Če je nekaterim v zabavo, da zalotijo tatu, je drugim v breme, ki prinaša dodatne delovne napore. Nasploh pa je "ugotavljanje" tatov v prodajalnah delikatna dejavnost, ker se je lahko v resnici kdo tudi pomotoma spozabil, kar ima na videz prav take posledice kot pri tistem, ki je ravnal naklepno nepošteno. Trgovsko osebje pa pretežno ni izvežbano za lovljenje nepoštenih kupcev in to tudi ni njegov namen, vendar mora varovati blago, ki ga prodaja. Varstvo blaga pa je treba opravljati hkrati z njegovo prodajo. Reakcije kupcev ob prijetju pa niso samo posledica, samega dejstva nepoštenosti, marveč tudi trgovčeva reakcija na kupčevo "akcijo". Čeprav je to razmerje celovito in tudi pogojeno z ravnanjem drug drugega (tatu in nadzorovalca), smo tudi prodajnemu osebju zastavili vprašanje " kakšne so najpogostejše reakcije nepoštenih kupcev ob odkritju tatvine". Odgovori so naslednji:

Tabela 57: Obnašanje ob prijetju

Način obnašanja	prodajalne število	sestava
Skupaj	363	100
se opravičujejo	120	33,1
tajijo	98	27,0
zmanjšujejo krivdo	40	11,0
obžalujejo	21	5,8
prosijo za oprostitev	44	12,1
skušajo skriti ali odvreči vzeto blago	25	6,9
skušajo zbežati	8	2,2
drugo	2	0,6
brez odgovora	5	1,4

Za obdelavo bi posamezne skupine združili takole: se opravičujejo in prosijo za oprostitev (164), tajijo ali zmanjšujejo krivdo (138), obžalujejo (21) in preprečujejo dokazovanje (32).

Pri tem gre seveda za povprečne ocene in stališča trgovcev, ki pa so pomembna zlasti z zornega kot različnih akcij zoper nepoštene kupce.

Glede na morebitne različnosti obnašanja glede na spol ugotavljajo, da je tovrstna kriminaliteta predvsem domena žensk in da je v zvezi s tem spolom povezanih več simptomov, ki se biopsihološko navezujejo tudi na nekatere faze življenja tega spola. Moški v biopsihološki genezi devianantnosti sicer niso izvzeti, vendar nekatera dognanja kažejo, da jih zadeva manj težav v samopostrežbi kot ženski spol. Toda o tem več v tistem delu te raziskave, ki se bo ukvarjal z zadevno problematiko v poglavju o spolu storilcev. Ob tej priložnosti nas zanimajo le reakcije po spolu glede na to, kako jih vrednotijo anketirani poslovodje.

Tabela 58: Reakcija prijetih tatov glede na spol

Reakcija ob prijetju	Spol tatov po prodajalnah število		sestava	
	moški	ženske	moški	ženske
Skupaj	55	237	100	100
se opravičujejo ali prosijo za oprostitev	18	111	32,8	46,8
tajijo ali zmanjšujejo krivdo	30	90	54,5	38,0
obžalujejo	1	17	1,8	7,2
preprečujejo dokazovanje	6	19	10,9	8,0

$hi^2 = 5,16$ nepomemben

Pri tem smo izpustili vse tiste prodajalne, v katerih so izjavili, da noben spol ne prevladuje med tatovi ter upoštevali tiste prodajalne, ki so se odločile, da eden izmed obeh spolov prednjači tako močno pred drugimi, da so se odločili zanj.

Na splošno so torej ženske "tatovi" tudi v Sloveniji v večini.

Glede na reakcije pa med spoloma ni statistično ugotovljenih posebnosti.

Čeprav se jih največ opravičuje ali prosi za oprostitev, je ta reakcija morda nekoliko bolj tipična za ženske kot moške, kar je razumljivo glede na osebnosti ženskega spola. Moški relativno pogosteje tajijo ali zmanjšujejo krivdo. Medtem ko se kaže, da morebitno obžalovanje zaradi storjenega delikta sploh ni njihova lastnost in je to bolj reakcija žensk. Oboji skupaj pa izmed vseh oblik postdeliktnega vedenja še najmanj obžalujejo, marveč vse prej kot to.

Preprečevanje dokazovanja sicer ni tako pogosto in ne kaže med spoloma posebnih razločkov.

Čeprav poprečje vtisov o reakcijah nepoštenih kupcev ni zanesljivo, pa vendarle omogoča razmišljanja o metodiki ravnanja s kupci po prijetju in zlasti to, kako še izboljšati pravilno ukrepanje trgovskega osebja in kako se izogibati neprijetnostim. Iz tega razloga tudi navajamo gornje podatke po spolu.

Več tatov pomeni več izkušenj pri osebju. Več izkušenj pa oblikovanje postopka s tatovi in "politiko" ukrepanja,ki se kaže v vrednotenju vedenja in tudi vpliva na reakcije kupcev. Delovanje osebja in reagiranje tatov je lahko zato v marsičem vzajemno in odvisno od reagiranja drug nasproti drugem. V tem interakcionizmu verjetno ni razločkov nasproti drugim nadzorovalcem vedenja.

Ker domnevamo kakšna je dejanskost lahko rečemo, da najbrž tudi količina odkritih nepoštenih kupcev deluje na prodajalčevo oceno in vrednotenje kupčevega vedenja. Možna je domneva, da osebje reagira nasproti kupcu čim bolj agresivno, čim več tatov se pojavlja v prodajalni. Ali je reagiranje nepoštenega kupca lahko vzvratna podoba reagiranja osebja? Ali je oblika kupčeve obrambe prilagojena nastopu osebja? Vse kaže, da je v tem treba tudi iskati različnost obnašanja enih in drugih.

Svoje nepošteno ravnanje po prijetju (po izjavah poslovodij) pa kupci opravičujejo še takole (pri tem je imel vsak anketiranec na razpolago več možnih odgovorov).

Tabela 59: Zagovor o nepoštenem ravnanju

Opravičilo	odgovori	
	število	sestava
Skupaj	655	100
da so blago vzeli brez razloga	265	40,5
da so se nenadoma odločili za tatvino	113	17,3
da so vzeli iz potrebe	91	13,9
da so blago vzeli za šalo	85	13,0
najrazličnejši izgovori	101	15,4

Odgovori nepoštenih kupcev neposredno po prijetju so verjetno še dokaj spontani, ker ni časa za razmišljanje. Zato so kolikortoliko resnični. In četudi zgornji podatki predstavljajo poprečje v gledanju trgovcev na reakcije kupcev, so vsekakor koristni za razmišljanje o postopkih s tatovi ob prijetju.

Po ocenah anketiranih poslovodij se večina ljudi opravičuje s tem, da so, ali blago vzeli brez razloga, ali se za tatvino odločili brez raz-

mišljanja. Ta ugotovitev podpira spoznanje, da priložnost dela tatu, da je večina tatvin v (samopostrežnih) prodajalnah, tako kot nakup - impulzivnih, storjenih od ljudi, ki so sicer lahko pošteni in jim sploh ne bi bilo treba krasti, in ne nazadnje, viktimogeni vpliv prodajaln s svojim načinom prodaje in odsotnostjo nadzora, vzpodbuja k nepremišljenemu vedenju. Ta "nepremišljenost" tako pri nakupu kot pri tatvini je funkcija vzdušja, v katerem poteka prodaja, ki je prirejena tako prav zato, da zavaja kupca.

Relativno majhen del ljudi opravičuje svoje ravnanje s potrebo po določenem blagu, ki so ga vzeli. Podrobnejši zagovori posameznikov, v naši raziskavi anketiranih storilcev bo pokazal, koliko so stališča poslovodij o tem pojavu skladna z dejanskostjo, čeprav je zagovor s "potrebo" vedno relativen in lahko tudi izmišljen. Na sploh pa je odvisen od odgovora, kakšna naj bo intenzivnost neke potrebe, da opravičuje nezakonito prilaščanje blaga - čeprav impulzivno in pod vtisi, na katere kupec, preden je vstopil v prodajalno, sploh še ni računal oziroma se jih ni zavedal, dokler ga ni "zapeljala" situacija.

Niso redki, ki se opravičujejo s šalo, s tem, da so hoteli poskusiti kaj bo, ali jih bodo opazili itd.

6. Splošna mnenja (poslovodij) o (prijetih) nepoštenih kupcih

Čeprav splošna mnenja anketiranih poslovodij lahko sprejemamo z rezervo, nam njihove predstave o posebnostih pojava zlasti pa o tatovih vendarle omogočajo določeno predstavo, zlasti še, ker je prodajno osebje pri "viru podatkov" in (kar dokazuje naša raziskava) organi odkrivanja in pregona nikoli ne zvedo niti tistega, kar odkrivajo v trgovini. Čeprav nezanesljiv, toda kljub temu pomemben vir informacij, je iskati tam, kjer pojavi so in pri tistih, ki se z njimi najbolj ukvarjajo. Podoba o dejanskosti, do katere prihajamo s splošnimi podatki o tatovih pa je bliže resnici kot tisto, kar so nam za raziskavo bili pripravljeni posredovati isti anketiranci. Pripovedovati o čem na splošno je torej dosti laže kot pa nuditi podatke o nečem, kar bi utegnilo imeti neprijetne posledice (zlasti za prodajalno ali poslovodje). Le konkretno rojeva odgovornost in tega so se zavedali tudi poslovodje, ki so nam odklonili marsikateri potrebni podatek za naš namen.

a. Tatovi po spolu

Pri oceni prevladovanja spola se je vsak anketiranec lahko odločil samo za enega od obeh, toda ne glede na to pričakovanje se je vendarle zgodilo, da se je več poslovodij odločilo za oba. Z vprašanjem smo želeli zlasti preveriti hipotezo, da je tatvina v (samopostrežnih) prodajalnah predvsem ženski delikt, čemur pa nekatere raziskave oporekajo z utemeljitvijo, da tega na splošno ni lahko kar tako preprosto trditi, dokler ne zvemo, koliko je sploh izmed kupcev žensk in moških in šele nato naj bi ugotavljali ustrezne koeficiente. Naša trgovina nima podatkov o tem, koliko je žensk in koliko moških med kupci, da bi vsaj približno opravili ustrezno primerjavo. Toda ocenjevanje po občutku in nabranih izkušnjah navsezadnje, kljub pomislekov nekaterih piscev, pri nas kaže, da je žensk med nepoštenimi kupci vendarle več kot moških.

Tabela 60: Nepošteni kupci po spolu glede na prevladovanje v prodajalnah

Spol	prodajalne število	sestava
Skupaj	363	100
moški	55	15,2
ženske	239	65,8
oboji enako	42	11,6
ni tatvin v prodajalni	5	1,4
brez odgovora	22	6,0

Dve tretjini prodajaln najbolj ogrožajo ženske, moški znatno manj, čeprav se je desetina poslovodij izrekla v enakem deležu. "Slovenski" podatki torej izražajo močno tendenco po tem, da je pri nas tatvina v "samopostrežni" prodajalni predvsem domena žensk.

Tabela 61: Spol tatov glede na letni čas tatvin

Letni čas	prodajalne, kjer prevladuje en spol: Število moški	ženske	sestava moški	ženske
Skupaj	53	231	100	100
spomladi	8	23	15,1	10,0
poleti	11	46	20,6	19,9
jeseni	18	43	34,0	18,6
pozimi	14	103	26,5	44,6
enakomerno čez vse leto	2	16	3,8	6,9

hi^2 = 9,90 pomemben na ravni 0,05

(v tabeli niso upoštevane prodajalne, kjer se moški in ženske kot tatovi pojavljajo po enakem deležu).

Kaj pogojuje številnost tatvin je pogosto odvisno tudi od življenjskega ritma, ki ga v marsičem narekuje letni čas, poleg drugih dejavnikov, kot so podražitve posameznega blaga, individualne potrebe po njem, priložnosti, ki se kupcu hipoma odkrijejo itd., torej različne psihološke in družbeno gospodarske sestavine in z zornega kota prodajalne razni endogeni in eksogeni faktorji, ne da bi pri tem znova ponavljali viktimološko vlogo samega načina prodaje, ki se prav tako prilagaja letnemu času in "vsiljuje" prodajo blaga.

Kriminološke raziskave, posebno pri kaznivih dejanjih iz koristoljubnosti pogosto ugotavljajo naraščanje premoženjske kriminalitete proti koncu leta, ki se utemeljuje z motiviranostjo po oskrbovanju za zimo, kar ni imanentno samo človeku. Če je torej kraja v samopostrežnih prodajalnah predvsem domena žensk in če ženske (kot gospodinje) v glavnem skrbe za družino, zlasti glede oskrbe (prehrana in oblačila) potem morda spravimo v sklad tatvine in zimski čas tudi v tej splošni zakonitosti.

Zgornja tabela nam potrjuje, da je skoraj polovica prodajaln, v katerih prevladujejo ženske, ta spol najbolj kriminalen prav čez zimo, znatno manj pa v drugih letnih časih. Ta okoliščina je v očitnem nasprotju

s kriminalnostjo moških, ki enakomerneje kradejo čez vse leto, čeprav relativno pogosteje kot ženske predvsem spomladi in jeseni. Jeseni (ali proti koncu leta) iz iste (podzavestne) motiviranosti živih bitij, ki jim je morda iz pradavnine jasno, da morajo preživeti zimo.

Skladno s tem pa sploh ne gre zanemariti načina oblačenja v hladnih dneh, to je jeseni, pozni jeseni in zgodnji spomladi, ki bolj kot v drugih letnih časih omogoča skrivanje in odnašanje blaga iz prodajaln. S tem v zvezi ne pri moških in ne pri ženskah, poletje ni obdobje, v katerem bi ljudje najbolj kradli (razen izjemoma v turističnih krajih).

b. Starostne skupine

Naslednje vprašanje, ki je nepomembno, za oblikovanje ustreznih odnosov trgovine z javnostjo, za preprečevanje in sploh zatiranje tatvin in vseh vrst nepoštenosti v prodajalnah je, katere starostne skupine se najbolj pogosto pojavljajo kot tatovi. V tej raziskavi smo že obravnavali zunanje viktimološke dejavnike skupaj z nekaterimi demografskimi značilnostmi okoliškega prebivalstva, ki (zlasti v netranzitnih krajih) določajo da je ogroženost prodajaln takšna in ne drugačne in da je navadno prav toliko tatvin in ne manj.

Tabela 62: Starostne skupine tatov

Starostne skupine	prodajalne	
	Število	sestava
Skupaj	363	100
otroci	126	34,7
mladina	62	17,1
odrasli	71	19,6
starejši ljudje	8	2,2
otroci in odrasli	48	13,2
otroci in starejši ljudje	29	8,0
drugačne kombinacije	11	3,0
ni tatvin	8	2,2

Pri polovici prodajaln se otroci in mladina najpogosteje pojavljajo kot tatovi, odrasli in starejši nekaj manj kot pri četrtini, pri ostalih prodajalnah pa gre za razne kombinacije vseh vrst starostnih skupin.

c. Gmotni položaj

Gmotne situiranosti nismo definirali v naprej, marveč smo prepustili anketirancem, da sami glede na razmere v socialnem okolju, iz katerih njihovi kupci (in tatovi) izhajajo, odločijo o razvrstitvi. Kajti stopnja gmotne situiranosti je odvisna tudi od občutka podobe kupca o sebi, lokalnih razmerah (razloček npr. med Ljubljano in kaki vasi na Bloški planoti) in prenekaterih drugih okoliščinah, ki so različne spričo tega, da v anketi nastopajo prodajalne iz vseh predelov Slovenije in tako izražajo vse regionalne, demografske, socialne in druge posebnosti.

Tabela 63: Gmotni položaj tatov

Skupine	prodajalne število	prodajalne sestava
Skupaj	363	100
socialno šibki	47	12,9
primerno situirani	146	40,2
dobro situirani	49	13,5
ne ugotavljajo socialnega položaja	116	32,0
ni tatvin in brez odgovora	5	1,4

V večjih mestih ni mogoče presojati socialnega položaja večine kupcev in ker je tam več tatvin, izostajajo tudi ocene o kupcih, ki so vendar lahko samo približne, če prodajno osebje tatov ne pozna dobro. Odtod tudi razlogi za izostajanje odgovorov v tretjini prodajaln. Čeprav najbrž nihče ne živi več v takih razmerah, da bi s krajo reševal svoje potrebe, se je skoraj 13 % poslovodij odločilo, da se socialno šibki kupci najpogosteje pojavljajo kot tatovi. Vsekakor primerno in dobro situiranim ne bi bilo treba krasti, če ne bi bilo vmes specifičnega načina prodaje z viktimološkimi sestavinami, ki ustvarjajo impulzivne priložnostne tatove. Da pa kupci nižjih socialnih slojev vedo za tatvine drugih, ki "jemljejo" več od njih, kažejo tudi izjave kot npr. "mene ste dobili, tiste, ki pa res kradejo, jih ne dobite" (iz anketnega vprašalnika TST-P št. 171) itd.

d. Narodnost

Tabela 64: Narodnost tatov

Narodnost	število	prodajalne sestava
Skupaj	363	100
slovenska	176	48,5
druge jugoslovanske narodnosti	39	10,7
slovenska in druge jugoslovanske narodnosti	29	8,0
tuji državljani	7	1,9
slovenska in tuji državljani	5	1,4
tuji državljani in druge jugoslovanske narodnosti	3	0,8
vse kombinacije	3	0,8
ne ugotavljajo narodnosti in brez odgovora	101	27,8

Geografske lokacije, demografske razmere, sezonska delovna sila, turizem in druge posebnosti določajo kupce in s tem tudi tatove po narodnosti.

Tako kot pri socialnem položaju tatov, tudi glede narodnosti - več kot četrtina anketiranih poslovodij ni mogla odgovoriti, kaj so po večini pri njih odkriti tatovi po narodnosti.

VI. SODELOVANJE (PRODAJALN) Z ORGANI PREGONA IN KUPCI PRI ZATIRANJU TATVIN

Pri analizi delovanja milice glede zatiranja in omejevanja tatvin v (samopostrežnih) prodajalnah ugotavljamo, da sodelovanje s prodajnim osebjem ne poteka ravno najbolje, niti ni tako, da bi lahko bilo učinkovit dejavnik preprečevanja tega pojava.

V tem pogledu je pomembno predvsem dvoje:

- prodajno osebje (ali anketirani poslovodji) pretežno meni, da je obravnavanje tatvin v glavnem njihova domena, in neradi preganjajo kupce z milico in pravosodjem, ker to lahko škoduje ugledu podjetja ali prodajalne. Res da je to pogosto odvisno od lokacije prodajalne in krajevnih razmer, vendar se tatvina le šteje za interni delikt, pa čeprav prodajalci sem ter tja vabijo milico na posredovanje;
- milica meni, da bi jih prodajalne morale pogosteje obveščati o pojavih in tatovih, da bi lahko kakorkoli ukrepali, da pa ni pravega razumevanja za tovrstno sodelovanje. Ker na splošno raziskovanje tatvin v prodajalnah, potem, ko je storilec že ugotovljen, ni posebno zanimivo z operativnega stališča. za tovrstni kriminal tudi pri milici ni posebnega zanimanja.

Izjave komandirjev enot milice in poslovodij pa kažejo tudi na to, da iščejo vzroke za neustreznost v skupnih napakah za omejevanje pojava drug pri drugem in le redko kdaj vsak pri sebi, čeprav se tudi to dogaja. Toda doslej ne enim, ne drugim ne gre posebno za to, da bi se stanje obrnilo na bolje, kar gotovo vedo tudi nepošteni kupci.

Seveda pa milica in pravosodje, poleg prodajnega osebja (ki je res v prvi vrsti odgovorno za preprečevanje tatvin in odkrivanje tatov - samozaščita) niso edini dejavniki, ki jih je mogoče vpreči v ta namen. Tu so še (pošteni) kupci, ki marsikaj lahko vidijo, da pri nakupovanju drugih ljudi glede na ustaljena pravila vedenja v (samopostrežni) prodajalni nekaj ni v redu. Kako upoštevati to možnost, pri kateri imajo, kot se kaže v zadnjem času prav ti "opazovalci" (bystanders) pomembno vlogo.

1. Milica in organi pregona

Pripravljenost sodelovati z milico in kazenskim pravosodjem se v prodajalni začne že z zapisovanjem dogodkov, evidentiranjem tatov, sestavljanjem zapisnikov in druge dokumentacije, iz katere je vsak hip razvidna problematika tatvin. Kljub prizadevanjem trgovske zbornice in ustrezne komisije za preprečevanje tatvin v prodajalnah pred leti je danes to stanje dokaj zanemarjeno in ukrepanje neenotno tako pri milici (oziroma pravosodju) kot v prodajalnah.

Tako npr. sestavljajo zapisnike v vsakem primeru v 115 prodajalnah (31,7 %), le kadar gre za tatvine večje vrednosti v 166 prodajalnah (45,7 %), pri vseh ostalih pa ali nam poslovodje sploh niso odgovorili na vprašanje ali pa ukrepajo kako drugače in mimo tega po svoje urejajo razmerja z nepoštenimi kupci. Podobno je z evidenco tatov. Po izjavah poslovodij imajo evidenco (pri tem je mišljena zapisanost podatkov o nepoštenem kupcu, da lahko vsaj milica izve za tatove) v 198 prodajalnah (54,5 %), pri ostalih pa je, ali nimajo, ali sploh o vprašanju niso dali odgovora. Pri tem je treba ugotoviti, da je nekaj prodajaln, kjer tatvin sploh menda ni (!) in pri njih zato seveda odpade kakršnokoli razmišljanje o zapisnikih, evidencah in podobnem.

Tabela 65: Sestavljanje zapisnikov in smotrnost prijavljanja tatov pravosodju

Smotrnost prijavljanja	prodajalne, kjer sestavljajo zapisnike število		sestava	
	redno	neredno	redno	neredno
Skupaj	97	140	100	100
ni smotrno	16	21	16,5	15,0
delno smotrno	32	76	33,0	54,3
smotrno	49	43	50,5	30,7

hi^2 = 13,01 pomemben na ravni 0,01

Zaradi precejšnjega števila neposredovanih odgovorov je tabela sicer manj reprezentativna, vendar kaže na naslednje ugotovitve. Glede na

stališča o nesmotrnosti ni razločkov med prodajalnami, kjer redno sestavljajo in kjer neredno sestavljajo zapisnike o tatvinah, kadar zalotijo nepoštenega kupca. Da je taka prizadevnost le delno smotrna, se to zdi predvsem tistim, ki neredno sestavljajo zapisnike, za smotrnost prijavljanja tatvin pa se potegujejo zlasti tam, kjer zapisnike sestavljajo redno.

Prepričanost o smotrnosti pregona je na splošno boljša v prodajalnah, kjer torej že tako ali drugače marsikaj postore, da bi njihova prizadevanja prišla do izraza v ustreznejši politiki zatiranja pojava.

Materialno in moralno stimuliranje ne prinaša posebnih razločkov pri prodajalnah, ki redno ali neredno sestavljajo zapisnike, vsaj tako je pokazal ustrezni preizkus (hi^2), prav tako tudi ni posebnosti ali se pri tem ravnajo po kakšnih navodilih ali po lastnih izkušnjah.

Nobenih posebnosti tudi ni pri evidentiranju tatov glede na število povprečno zalotenih kupcev na leto, čeprav bi na splošno pričakovali, da se bodo tam, kjer je več tatvin, bolj ukvarjali z morebitno dokumentacijo, kot tam, kjer jih je prijetih manj (že zaradi obrambe pred morebitnimi očitki kazenskega pravosodja, da ne ravnajo dovolj zakonito). Toda kot kaže, ni nobenih zakonitosti glede števila tatov, ker jih odbirajo, če hočejo biti pozorni nanje (ali ne) in vodijo evidenco in dokumentacijo, če jo hočejo (ali ne) ali po svoji volji prijavljajo tatove (ali ne). Brez medsebojnega vpliva sta tudi variabli ravnanje po navodilih (ali ne) in obstoj (ali neobstoj) evidence o tatovih ter morebitno evidentiranje tatov nasproti razpoložljivi literaturi ali pisanemu gradivu, ki ga imajo (ali nimajo) v prodajalnah za strokovno usposabljanje in napredovanje boja s kriminalom, zlasti tistega, ki ga povzročajo kupci.

Ker je trgovsko osebje glede na svoje izobraževanje, odnose z javnostjo, reklamo in sploh vplivanje na kupce itd. ni vezano samo na navodila, lastno iznajdljivost in podobno, marveč kot v vsaki drugi stroki (in trgovska je zelo pomembna, saj je menjava eno izmed ključnih področij gospodarstva), sodeluje tudi v nacionalnem ali širšem mednarodnem posredovanju izkušenj, ker je samopostrežna prodaja izredno razvita in

po svetu obstajajo specializirani inštituti za raziskovanje kakršnihkoli pojavov v tej trgovini, smo preizkusili tudi ali tovrstno sodelovanje lahko vpliva na evidentiranje tatov (in s tem v zvezi tudi posredno na ustreznejše dokumentiranje dejstev, ki so pozneje pomembne za morebitni kazenski postopek).

Tabela 66: Strokovno sodelovanje osebja in evidentiranje tatov

Strokovno sodelovanje zaradi obravnavanja tatvin	Vodenje evidence o tatovih število		 sestava	
	da	ne	da	ne
Skupaj	188	138	100	100
so sodelovali	100	63	53,2	45,7
niso sodelovali	88	75	46,8	54,3

hi^2 = 0,76 nepomemben

Čeprav ni statistično značilnih razločkov o tem, ali je kdo od osebja v prodajalnah kdaj sodeloval pri strokovnem obravnavanju tatvin ali ne, se vendarle kažejo rahle tendence po tem, da je tam, kjer so sodelovali, v tem smislu ugodnejše stanje kot v tistih prodajalnah, kjer nihče nikoli ni bil nikjer na kakem posvetovanju ali sploh o tem ni ničesar slišal.

Strokovno izobraževanje glede zatiranja tatvin v prodajalnah bi bilo zato torej zelo potrebno in družbenopolitično vzdušje o oblikovanju in razvijanju družbene samozaščite je tudi v trgovini kot nalašč priložnost za to.

2. Posredovanje državnih organov kot motnja v poslovanju

V tej raziskavi večkrat ugotavljamo nerazpoloženje prodajnega osebja nasproti ukrepanju oziroma angažiranju milice ali pravosodja za obravnavanje nepoštenih kupcev, hkrati ko je odstotek prodajaln, kjer "sami" obravnavajo tatove, dokaj zgovoren dokaz za to, da trgovina (in ne samo pri nas, marveč povsod po svetu) ni naklonjena, da bi milica preveč zahajala v prodajalne. Gotovo je trgovina svet zase, ki deluje po svojih

zakonitostih že od vsega začetka menjave blaga in prodaja se ravna po svoji psihologiji, ki jo mora upoštevati v prizadevanjih za čim večji učinek. Prijemanje nepoštenih kupcev zatorej nekako ni v skladu z najrazličnejšimi (tudi perfidnimi) prizadevanji trgovine zato, da bi se čim več blaga "prijelo" kupcev, s čemer bi bil ustvarjen tudi čim večji prihodek. Prijemanje tatov deluje kot hladen tuš na kupce in prenekateri "tat" v naši raziskavi nam je zagotavljal, da se "samopostrežne" trgovine na moč izogiba, ker je zanj nevarna. Če se trgovci morda ne zavedajo "nevarnosti" nekaterih načinov prodaje (medtem zlasti samopostrežnega ali samoizbirnega) potem se znatno bolj zavedajo neprijetnosti prijemanja tatov še posebno, če gre za "malenkosti". Precej poslovodij v tem oziru izjavlja, da raje tolerirajo tatvine (če so manjše) če gre za njim poznane ali ugledne osebe, če gre za krajevne razmere, kjer vsi vse poznajo itd.), kot da bi prejeli nepoštenega kupca ali ga celo prijavili milici zaradi nadaljnjega postopka.

Kaj mislijo anketirani poslovodje o posredovanju milice?

Tabela 67: Pomen posredovanja milice za trgovino

Posredovanje milice pomeni	odgovori število	odgovori sestava
Skupaj	332	100
motnjo v obratovanju	41	12,3
zmanjševanje ugleda prodajalne	42	12,7
odvračanje kupcev	92	27,7
izgubo na času	62	18,7
izgubo na zaslužku	7	2,1
razni drugi odgovori	88	26,5

Od 363 poslovodij se je 74 ali 20,4 % izognilo odgovoru. Ni mogoče reči, ali ne mislijo o posredovanju milice nič neprijetnega in ga sprejemajo. Če ga sprejemajo in ker so odgovori vseh drugih anketirancev pretežno negativni, potem so stališča na splošno kolikortoliko jasna. Večina poslovodij ne sprejema posredovanja milice v prodajalni kot ugodno za vlogo prodajalne. Čeprav so odgovori na naslednje vprašanje, (ki prav

tako zadeva to področje) nekoliko manj odločni, pa je ta nenaklonjenost še vedno precej poudarjena.

Vprašali smo "Ali sodite, da zaradi tega sploh ni smotrno prijavljati tatov organom javne varnosti in pravosodju?". Odgovori so naslednji.

Tabela 68: Smotrnost prijavljanja tatov

Tatov ni smotrno prijavljati	prodajalne število	sestava
Skupaj	363	100
da	55	15,2
da, deloma	128	35,3
ne	121	33,3
drugo	34	9,4
brez odgovora	25	6,9

Vprašanje ne zadeva le milice, marveč tudi pravosodje, s čemer so mišljena zlasti sodišča, s katerimi anketiranci nimajo vedno ugodnih izkušenj zaradi dolgotrajnosti postopka, čakanja pred razpravnimi dvoranami, zasliševanja na obravnavi in ne nazadnje zaradi domnevno milih kazni (kaznovalna naravnanost anketirancev), ki se jim zde, da nikakor ne morejo odtehtati vsega, kar so morali sami utrpeti, da je do nekega ukrepanja zoper storilce sploh prišlo.

Le tretjina anketiranih poslovodij sodi, da je tatvine smotrno prijavljati. Vsi ostali pa se bolj nagibajo k negativnim ali odklonilnim stališčem, kolikor se neposrednemu odgovoru sploh ne izognejo.

Stališča imajo svoj odraz v vsakdanji praksi, ki se ustrezno kaže v neprijavljanju ali selektivnemu in diskrecionarnemu obravnavanju prijetih nepoštenih kupcev.

3. Stališča o obravnavanju tatov pred sodiščem

Stališča o postopku s tatovi pred sodiščem so različna in bi jih zaradi ugotavljanja vzdušja med poslovodji razvrstili v tri skupine ne glede

na statistično obdelavo odgovorov, prav zaradi tega, da bi s posameznimi odgovori prikazali ostrino vprašanja. V oklepaju navajamo številke vprašalnikov, kjer so izjave zapisane.

Neugodna stališča

- Odnos sodišča je glede na družbeno premoženje in prizadetost osebja malomaren in celo nezaželen (1)
- Izguba časa, premile kazni, neprijeten občutek pred kupci (4)
- Nizke kazni in premilo obravnavanje storilcev (20)
- Izguba časa na obravnavi (29)
- Celotna procedura nam ustvarja veliko neprijetnega in zamudnega dela, ker je že samo obravnavanje kraje zamudno in delikatno opravilo (30)
- Tatove bi morali kaznovati strože kot doslej (106)
- Menimo, da je treba tatove kaznovati, in ne, da si sam kaznovan, tat pa oproščen (140)
- Kazni so premile (153)
- Po mojem, sodišče vzame stvar včasih tako daleč, da ni kriv tisti, ki krade, ampak prodajalec, ki ga je zalotil (163)
- Ne želim pred sodišče, ker imajo tatovi prav (173)
- Zavlačevanje, pogoste oprostitve, ni efekta, izguba časa (248)
- Časovna odmaknjenost dogodka je že običajna, izguba časa trgovinskih delavcev, mile kazni za povratnike (296)
- Hitrejše obravnavanje in strožje kazni (303)
- Večja izguba časa kot je vrednost ukradenega blaga (363)

Zmernejša spoznanja

- Zelo neprijetna zadeva za podjetje in kupce (42)
- Tatvine se na sodišču obravnavajo po daljšem času (leto dni) do takrat pa že pozabimo razne detajle (49)
- Postopek bi moral biti bolj ekspeditiven (120)

- Naj ne kličejo trgovinskih delavcev na sodišče, ker je že tam zapisnik, podpisan od storilca (209)
- Postopek uvesti v najkrajšem času (347), postopek bi moral biti končan pred sodiščem največ v šestih dneh (348).

Ugodnejše ugotovitve

- Štejem za pravilno, da se vsaka kraja prijavi (17)
- Mislim, da je postopek primeren, predvsem za vzgled drugim oziroma za opozorilo drugim (64)
- Mislim, da bi morali vsakogar, ki ga zalotimo v prodajalni, prijaviti sodišču (264).

Razvrstitev odgovorov v sorodne skupine za statistično obdelavo pa ustvari naslednjo podobo o stališčih.

Tabela 69: Mnenje o postopku s tatovi pred sodišči

Mnenja	prodajalne število	prodajalne sestava
Skupaj	363	100
storilci naj pridejo pred sodišče, naj bodo primerno kaznovani, postopek naj bo hitrejši, strožje kazni, javno obravnavati storilce, sodišče ščiti tatove, tatovi imajo pred sodiščem prav	97	26,7
sodišča preveč popuščajo, so premalo stroga, kazni so premile, redki tatovi pridejo pred sodišče	60	16,5
neučinkovitost postopka, dolgotrajnost, preveč časa poteče od dejanja, izguba časa	32	8,8
drugačni odgovori toda naklonjeni postopku pred sodiščem	33	9,1
brez odgovora in neznano	141	38,8

Število poslovodij, ki niso odgovorili na vprašanja "Kaj menite o postopku z nepoštenimi kupci (tatovi) pred sodišči" je veliko, tako da ostali odgovori zgubljajo na svoji vrednosti za posploševanje stališč

o vrednotenju celokupne pravosodne dejavnosti zoper tatove. Stališča iz odgovorov več kot četrtina poslovodij pa so hkrati tudi kaznovalna, maščevalna in izjave izražajo nepomirljiv odnos do tatov.

Na splošno kažejo odgovori razočaranje nad "justico" glede obravnavanja tatvin, ki ne ustreza predstavam poslovodij, kakšna naj bo uradna reakcija (pravosodja) nasproti tistim, ki jim delajo škodo in zmanjšujejo dohodek.

Nedvomno so stališča - posledica negativnih izkušenj. Spretnost nepoštenih kupcev, ki si izmišljajo bolj ali manj utemeljene zagovore ni majhna. To smo ugotovili tudi sami med anketiranjem tatov, ki so neredko zvračali vso krivdo na prodajno osebje, ki jih je prijelo. Dokazovanje dejanja, dokumentiranje dejstev in ugotavljanje krivde niso preprosta dejavnost. Zato ni čudno, če tudi sodišča kličejo na pomoč prodajno osebje pri obravnavanju iznajdljivih tatov, ki znajo dogodek (tatvino) tudi tako prirediti, da se lahko izmuznejo v "nekorektnost" ravnanja prodajnega osebja ali v "sumničenje" predčasnega prijetja, pomoto, lastno pozabljivost itd. Če je torej sodišče v dvomih o resničnosti pojava, o krivdi in odgovornosti, se bo moralo odločiti za načelo "in dubio pro reo", kar pomeni v prid osumljenca.

Toda tu se začenja ogroženost prodajnega osebja, njegovo malodušje, jeza in srd, ki se konča v maščevanju in kaznovalnosti in nato poslošuje na vse osumljence, kot na sodišča na splošno. Prav s tega zornega kota bi moralo tudi prodajno osebje prevzeti nase del svoje odgovornosti zlasti v pogledu dokumentiranja dejstev, ki so potrebna za kazenski postopek. Prizadevanja za uniformnost postopka, ki jih je nekoč pokazala komisija trgovske zbornice, so šla že v pozabo, novejših ukrepov pa ni in obravnavanje tatov se prepušča kakor komu prija.

Odklonilna stališča zoper ustreznost obravnavanja tako pred sodiščem in nezaupanje v kazenski postopek sploh porajajo po drugi strani "jemanje" ravnanja z nepoštenimi kupci v lastne roke, kar pa je nezakonito, toda lahko kolikor toliko uspešno za trgovsko osebje. S tem si seveda osebje jemlje samovoljno pravico do obravnavanja ljudi, opravlja funkcijo, ki mu ne gre in praktično deluje na področju, za katerega ni pristojno.

Prav zaradi teh dveh skrajnosti nastajajo ključni problemi tudi za pravno varnost kupcev, če jih upravičeno ali neupravičeno sumi prodajno osebje.

Tabela 70: Mnenja o obravnavanju tatov pred sodišči in mnenja o pogostnosti tatvin

Poslovodje izražajo	število		Pogostnost tatvin sestava	
	pogosto	redko	pogosto	redko
Skupaj	85	137	100	100
kaznovalnost	33	64	38,8	46,7
nezaupanje v sodstvo	27	33	31,7	24,1
izgubljen čas	15	17	17,7	12,4
drugo	10	23	11,8	16,8

hi^2 = 3,78 nepomemben

Pričakovati bi bilo, da imajo poslovodje prodajaln, kjer menijo, da je več tatvin, bolj izoblikovana stališča o tem, kaj doseči z obravnavanjem tatov pred sodišči, kot tam, kjer je tatvin malo (ali kjer mislijo, da jih je malo). Toda na odnos v postopku pred sodišči vplivajo še drugi dejavniki kot npr. ali so se v prodajalnah strokovno izobraževali za ravnanje z nepoštenimi kupci, ali vodijo zapisnike o tatvinah in ustvarijo sploh kakršnokoli dokumentacijo o tem, koliko kupcev zalotijo pri tatvinah itd. Seveda pa so pri tem najbolj pomembne izkušnje, ki jih imajo delavci prodajaln s sodišči, glede na to, da hodijo tja pričevati, da se pojavljajo kot zastopnik domnevnega oškodovanca, da sodišča zahtevajo od njih izjave, ki obremenjujejo osumljenca, da delavci prodajaln prenašajo določene pritiske in da so, vsaj tako kažejo tudi njihove izjave, podvrženi raznim stiskam, ki izhajajo iz t.i. "forenzične zbeganosti", zaradi katere imajo občutek, da se z njimi ravna pred sodiščem kot z obdolžencem, z obdolžencem pa tako, kot prodajalci mislijo, da ni prav.

V gornji tabeli izostaja 39 % odgovorov od vprašanja, kaj mislijo o obravnavanju tatov pred sodišči in tudi mnenja o pogostnosti še zdaleč niso dejanskost. Toda mnenje je odločilnega pomena za dejavnost oziroma

ukrepanje. Ker pa je velik odstotek prodajaln, kjer sami obravnavajo vse tatove in ker je nekaj prodajaln, kjer pravijo, da sploh ni tatvin, je tabela še vedno lahko koristna za namen, ki ga želimo poudariti. To pa je: ni statistično značilnih razločkov o mnenjih glede sodišč, čeprav je v prodajalnah veliko ali malo tatvin. Na splošno so vsi nezadovoljni.

4. Sodelovanje kupcev pri odkrivanju nepoštenosti drugih kupcev

Tabela 71: Sodelovanje kupcev pri prijavljanju nepoštenosti

Kupci prijavljajo nepoštenost drugih kupcev	prodajalne število	sestava
Skupaj	363	100
pogosto	10	2,8
včasih	262	72,2
nikoli	88	24,2
brez odgovorov	3	0,8

V četrtini prodajaln kupci nikoli ne prijavljajo nepoštenosti drugih kupcev, pogostejše sodelovanje kupcev je ugotovljeno le v redkih prodajalnah (pri čemer je seveda vprašljivo, kakšna je ta pogostnost in od česa jo meriti). Občasno prijavljajo oziroma sporočajo sumljivo nakupovalno vedenje skoraj v treh četrtinah anketiranih prodajaln.

Z vprašanjem smo želeli zvedeti, kakšno je pri nas (vsaj po izjavah poslovodij) vedenje kupcev, če opazujejo nepoštenost drugih v njim enakem položaju in kako reagirajo če spoznajo kaj nepravilnega. Za ustreznost dognanj bi bilo potrebno posebno raziskovanje[41], ki zlasti v tujini niso tako redka. Na splošno se zanimajo za vedenje in sploh reagiranje

41 V tem pogledu je ženski list "Jana" leta 1976 napravil nekaj intervjujev s kupci, ki so pretežno izjavili odklonilna stališča za prijavljanje tatvin drugih kupcev. Če bi iz "Janinih" ugotovitev o vprašanju potegnili načelo našega kupca za te situacije, bi se lahko glasilo takole: "Kaj me briga, kaj delajo drugi, važno je, da mene puste pri miru".

t.i. tretjih oseb, torej ljudi izven neposrednega kriminogenega (viktimogenega) kompleksa, ki jih nazivajo "opazovalce" (bystanders). Čeprav samo "opazovalci" imajo lahko pomemben vpliv na vedenje obeh glavnih protagonistov, to je ali žrtve ali storilca.

V (samopostrežni) prodajalni gre prav tako za poseben odnos kupcev (opazovalcev) do obeh glavnih akterjev v tem kompleksu. Gre za:

- odnos opazovalca do prodajalne, ki je možna žrtev, čim se kupec v svojem nakupovalnem vedenju začne ravnati nepošteno in jo namerava oškodovati, in za
- odnos opazovalca do nepoštenega kupca glede na to, ali bo v primeru neustreznega vedenja stopil na stran oškodovanca ali pa bo pokazal solidarnost s tatom in mu omogočil "krajo" s tem, da ne bo ničesar storil.

Opustitev kakršnegakoli ukrepanja je v nekem smislu privolitev v to, da drugi kradejo, če ne celo identifikacijo z ravnanjem nepoštenega kupca.

Najbrž bi naši trgovini (zlasti samopostrežni in samoizbirni) moralo biti veliko do tega, kako kupci reagirajo zoper nepoštenost drugih kupcev, in kako sprejemajo antisocialna dejanja drugih, ki so v enakem položaju kot sami. Kupec je lahko pomemben sodelavec pri odkrivanju tatov in zmanjševanju škode v prodajalnah. V procesu oblikovanja družbenosamozaščitne naravnanosti pa gre sploh za udeležbo slehernika pri preprečevanju škodljivosti. Zato je pošten kupec v središču zanimanja tako trgovine kot družbe, ker gre hkrati tudi za moralo.

Vloga "opazovalcev" pri kraji v prodajalni pa je pomembna še z zornega kota sodelovanja z žrtvijo in pomoči, kadar je ogrožena. Če sta sodelovanje in pomoč kolikortoliko v redu, če gre za žrtve - fizične osebe, pa postajata vprašljivi, če je žrtev - neosebna (torej trgovina).

Kaj ugotavljajo nekatere tuje raziskave?

- Obiskovalci prodajaln oziroma kupci ne prijavljajo tatvin, ki jih opazijo pri drugih spontano, vsaj večina ne.

- Stopnja prijavljanja je večja, če ima kupec - opazovalec občutek, da je nepoštenost opazil tudi prodajalec ali kdo drug od osebja v prodajalni.
- Ženske raje prijavljajo tatvine kot moški in
- Pomembna okoliščina, ki vpliva na prijavljanje je, kakšen je splošni izgled "nepoštenega kupca" oziroma so iz tega posredno sklepali, da so spodnji socialni sloji glede prijavljanja diskriminirani nasproti višjim.[42]

Pri nas premalo poznamo okoliščine, ki vplivajo na to, da kupci prijavljajo nepoštenost drugih kupcev. Vsekakor pa bi bilo zanimivo ugotoviti, kaj vzpodbuja k prijavljanju in kaj vse obiskovalce prodajaln zadržuje, da ne sodelujejo z žrtvijo pri varovanju pred škodo, ki nastaja zaradi kriminala.

Če so pri tretjih osebah zanimivi razlogi za kaj prijavljajo, niso nič manj nezanimivi motivi, zakaj ne prijavljajo tatvin oziroma nepoštenosti v prodajalnah, če jih spoznavajo ali če so jim sploh priča. Resda zaradi neprestanega naraščanja cen, trgovina čisto objektivno ne more uživati naklonjenosti vseh obiskovalcev, hkrati pa se vendarle vzbuja vprašanje, zakaj sodelovanje kupcev pri zatiranju kriminala v prodajalnah ni boljše, od tistega, ki ga opisujejo poslovodje, ko ugotavljajo, da je prijavljanje nepoštenosti kratkomalo redkost, ki bi ji morali posvetiti tudi več raziskovalne pozornosti.

Morebitni odpor proti ovaduštvu je pomembna okoliščina, ki jo gre upoštevati, kajti veliko ljudi je podzavestno na strani tistega, ki je "šibkejši", in to je v našem primeru "tat", ki bi imel sitnosti s prijetjem. Pri vsakem posamezniku pa gre še za vrsto okoliščin, ki bi jih bilo treba premagovati, da bi pri ljudeh dosegli ustreznejšo samozaščitno zavest, ki je prav glede poštenosti v samopostrežnih prodajalnah najbolj načeta (verjetno bolj kot kjerkoli drugje).

---

[42] Glej tudi Stufenmüller, Dertka in drugi.

Toda kdo naj se sploh trudi za oblikovanje ustrezne nakupovalne morale, ki jo gre privzgajati našemu kupcu hkrati, ko se takoj pojavi vprašanje, ali pa je "trgovina" v vsakem primeru moralna in ali ravna s kupcem tako, kot bi želela, da bi jo upoštevali drugi, in ne nazadnje, ali je vsak posamezni kupec v enakem položaju s trgovino, in ali ni tatvina v prodajalni obrambni mehanizem pred trgovino, s katero je povprečni kupec v neenakem položaju (in ne samo on)?

Tovrstna razmišljanja o širših sociooloških razlogih za masovno "krajo" v trgovini ne gredo v kontekst te raziskave, najbrž pa jih v kaki drugi priložnosti ne bi smeli zanemariti. Gotovo pa je, da se mora trgovina sama truditi za preprečevanje škode s tatvinami in nepoštenosti različnih vrst in ne nazadnje tudi za privabljanje kupcev za sodelovanje pri tem, saj so lahko najpoglavitnejši dejavnik.

Glede na to smo poslovodje tudi vprašali: "Ali nagrajujete prijavitelje tatvin, ki niso delavci vaše prodajalne?" Dobili smo naslednje odgovore.

Tabela 72: Nagrajevanje kupcev za prijavljanje tatvin

Ali nagrajujejo prijavitelje	prodajalne	
	število	sestava
Skupaj	363	100
da, redno	8	2,2
da, včasih	16	4,4
ne	297	21,8
drugo	31	8,5
brez odgovora	11	3,0

Čeprav je le nekaj prodajaln, kjer domnevajo, da pri njih sploh ni tatvin, pretežna večina ne goji posebnih razmerij s kupci glede sodelovanja pri odkrivanju tatov. Pri tem je sploh vprašljivo, kako stimulirati morebitno prijavljanje, da bi ne rojevala nasprotnih učinkov od tistih, ki so zaželeni. Nekatere znane trgovske hiše v svetu ne zanemarjajo teh razmerij, na splošno pa menijo, da je sodelovanje pri odkrivanju tatvin treba nagrajevati bodisi materialno, bodisi moralno.

Kako ravnajo naše (samopostrežne) prodajalne v primerih, kadar jim kupci sporočajo podatke o nepoštenosti drugih kupcev? Med vsem zbranim gradivom se nakazujejo naslednje oblike nagrajevanja (vključno s številom primerov):

- Primerno, skromno, manjše darilo	5 prodajaln
- Manjše darilo ali pijača v bifeju	1 prodajalna
- Kavica v bifeju	3 prodajalne
- Čokolada, keksi, kava	3 prodajalne
- Kakšno blago	1 prodajalna

Poleg teh trinajst prodajaln, v katerih omenjajo predvsem materialno nagrajevanje, pa v devetih prodajalnah izrekajo še pohvale ali zahvale.

Najbrž gre upoštevati lokalne razmere in navade okoliškega prebivalstva pri morebitnem stimuliranju prijavljanja tatov. Vsekakor pa za prijavljanje tatov, trgovina ne bi smela "vrbovati" kupcev za to, da ji sporočajo nepoštenost drugih, še zlasti ne, če gre za otroke (glej npr. anketni vprašalnik štev.251).

Pridobivanje kupcev za sodelovanje, če gre sploh za "pridobivanje" je delikatno vprašanje in "pozitivne sankcije" v tem primeru se lahko odrazijo pri različnih ljudeh različno. Zlasti bi bilo treba skrbno pretehtati, kako "stimulirati" otroke in mladino. O tem najbrž ne more odločati trgovina sama, ne da bi se posvetovala z ustreznimi pedagoško-vzgojnimi dejavniki v lastnem okolju.

Morda je zahvala (ne pohvala) vedno bolj na mestu kot kakršnakoli druga oblika "nagrajevanja" poštenih kupcev za odkrivanje tatov.

VII. PRIZADEVANJA ZA ODKRIVANJE IN ZATIRANJE TATVIN

Dober trgovec, ki ravna z vestnostjo dobrega gospodarja pri upravljanju (in sploh trgovanju) z blagom, ki je splošno družbeno premoženje, ne more pustiti vnemar varnost dobrin, ki jih prodaja. Čeprav osveščenost glede varstva blaga v prodajalnah ni na višini tako kot v družbenopolitičnih ureditvah, kjer je tudi kriminal znatno hujše vprašanje kot pri nas, pa gre v naših razmerah vendar tudi zato, da "varnost" razglašamo kot pomembno dobrino. Varnost česarkoli in na sploh ter med drugim tudi premoženja, zlasti družbenega, je eno izmed pomembnih vprašanj, za katerega politizacijo niso bila storjena tako majhna prizadevanja (zlasti v zadnjih letih). V tem pogledu najbrž tudi trgovina ni mogla ostajati neprizadeta in stati ob strani vsega tistega, kar želimo doseči z družbeno samozaščito in navsezadnje tudi s samoupravnim nadzorstvom znotraj delovnih organizacij - tudi trgovske stroke.

Varnost blaga, denarja, sploh premoženja in delovanja pa prav tako zadeva ustrezno pozornost kupcem, med katerimi je računati na določen odstotek z nepoštenimi nameni. Kolikor gre za to in v prodajalnah, kjer gre za to, da bi varovali premoženje (in bili hkrati previdni, toda korektni nasproti kupcem) mora biti vpeljana takšna ali drugačne stopnja odgovornosti, ki vzdržuje primerno vzdušje, v katerem zatiranje raznih vrst škodljivstva (vštevši z ustvarjanjem primanjkljajev) ni zgolj fraza. Prav glede na to smo vprašali poslovodje: "Ali je pri vas vpeljana materialna odgovornost za zatiranje tatvin?"

Tabela 73: Materialna odgovornost za zatiranje tatvin

odgovornost	prodajalne število	prodajalne sestava
Skupaj	363	100
kolektivna	170	46,8
individualna	46	12,7
kolektivna in individualna	67	18,5
drugo	2	0,6
sploh ni vpeljana	57	15,7
brez odgovora	21	5,8

Pretežni del poslovodij je bil anketiran sredi leta 1976 in je v tem času res lahko bila v več kot polovici prodajaln vpeljana (materialna) kolektivna odgovornost tudi za škodo, ki nastaja zaradi ne dovolj zagotovljenega varstva blaga in sploh "kolektivna odgovornost delavcev v prometu blaga na drobno za primere, kjer se ne more ugotoviti posamezna odgovornost.[43] Pri kriminaliteti tatvin, ki jo store kupci, pa je ostala prikrita in tako povzročila primanjkljaj, pa gre za škodo, pri kateri se ne da ugotoviti odgovornost kdo je opustil ukrepe za varstvo blaga. Zato so marsikje zagotavljali kolektivno odgovornost za te (in še za druge) primere tudi po nasvetih določenih strokovnih organizacij, ki so najbrž imele bolj pred očmi preprečevanje škode, ne pa zakonitosti (glej časopis "Nova trgovina" 1975/2).

Ustavno sodišče SR Slovenije je odločilo, da se razveljavi ureditev, ki nalaga kolektivno materialno dogovornost za škodo, ki bi nastajala v samopostrežnih in samoizbirnih prodajalnah "zaradi brezskrbnosti prodajalcev, kraje blaga po kupcih ali po samih prodajalcih, napačno postavljeni ceni in podobno".[44] Taka ureditev po mnenju ustavnega sodišča ni v skladu z odgovornostjo v našem samoupravnem sistemu, ki ne pozna kolektivne odgovornosti za povrnitev škode (vsaj za zdaj še ne). Ustavno sodišče SR Slovenije ugotavlja, da je nezakonito določilo, ki bi predpisovalo kakršnokoli odgovornost za škodo, če ni mogoče ugotoviti za vsakega delavca posebej, kolikšen del škode je povzročil in se ne more šteti, da so vsi enako odgovorni in pri čemer naj bi tudi škodo povrnili po enakih delih. V naši pravni ureditvi je namreč uveljavljanje materialne odgovornosti delavca v združenem delu mogoče le, če je delavec škodo povzročil po svoji krivdi.

Poleg formalnopravne odgovornosti (ali še kake druge) je mogoče še na razne načine oblikovati ustrezno "varnostno kulturo", ki ustvarja splošno pripravljenost delavcev v prodajalni za preprečevanje in zatiranje tatvin.

---

43 Iz 1. člena samoupravnega sporazuma o kolektivni materialni odgovornosti delavcev v prometu blaga TOZD "Detail" Kranj, ki je bil v oceni ustavnosti pred ustavnim sodiščem SR Slovenije 23.11.1976 (U I 34/76) in razveljavljen kot nezakonit.

44 Iz poročila sodnika na javni obravnavi na ustavnem sodišču 23.11.1976

V tem pogledu gre za kakršnokoli ustvarjanje zanimanja, saj konec koncev se formalnega prava poslužujemo vedno takrat, in kot zadnje sredstvo, potem ko navadno odpove vse drugo.

Tabela 74: Zainteresiranost za odkrivanje tatvin

Vzpodbujanje zainteresiranosti	prodajalne število	prodajalne sestava
Skupaj	363	100
materialno	7	1,9
moralno	63	17,4
materialno in moralno	23	6,3
so zainteresirani, toda ne nagrajevani	245	67,5
drugo	4	1,1
niso zainteresirani	8	2,2
brez odgovora	13	3,6

Materialno ali moralno nagrajevanje (ali sploh stimuliranje) je bilo vpeljano komaj pri petini prodajaln. Glede na to, da je nagrada, pohvala, graja, kazen itd. bodisi pozitivna, bodisi negativna sankcija, se tovrstno oblikovanje ustrezne naravnanosti delavcev v trgovini kaže kot precej zanemarjeno področje usposabljanja osebja za zatiranje tatvin.

1. Vzpodbujanje za zatiranje nepoštenosti kupcev

Ker je materialno in moralno nagrajevanje vpeljano v relativno nizkem številu prodajaln, in ker je domnevna "zainteresiranost" za odkrivanje tatvin lahko samo navidezna, ni pričakovati posebnih izidov. Hkrati pa se kar samo ponuja vprašanje, ali so in kakšni so različki med prodajalnami, ki odkrivanje in zatiranje tatvin stimulirajo in kakšni tam, kjer tega ne delajo.

Tabela 75: Nagrajevanje glede na število zalotenih tatov

Število odkritih tatov	Prodajalne glede na nagrajevanje			
	število		sestava	
	materialno in moralno	brez	materialno in moralno	brez
Skupaj	89	243	100	100
do 10	34	108	38,2	44,5
do 25	30	79	33,7	32,5
do 50	9	38	10,1	15,6
več kot 50	16	18	18,0	7,4
hi^2 = 9,14 pomemben na ravni 0,05				

Ogroženost od kupcev sili prodajalne k organizaciji takega načina varstva, ki bi bil učinkovitejši. Gotovo pa je mogoče karkoli več storiti predvsem tam, kjer je več delavcev oziroma v večjih prodajalnah. Na splošno narašča število prodajaln, kjer odkrivajo več kot 50 tatov v povprečju na leto in narobe, manj ko je odkritih tatvin, več se pojavlja prodajaln, kjer ni vpeljanega nobenega načina stimuliranja.

Iz tega bi lahko speljali naslednje pravilo: več ko se odkriva tatov, bolj ta dejavnost zahteva določene oblike nagrajevanja, ali drugače, bolj ko se zanemarja stimuliranje osebja, manj tatvin se odkriva. Čeprav ne posebno očitno, pa se kljub temu kaže določena povezanost med odkrivanjem in nagrajevanjem, katere ne bi smeli prezreti pri organizaciji samozaščite v samopostrežnih in njim podobnih prodajalnah.

Seveda pa se pri tem pojavlja vprašanje, do kakšne mere nagrajevati in tudi kako, da ne bi odkrivanje tatov in zatiranje tatvin postalo samo sebi namen in se spremenilo v nekaj, kar ni zaželeno. Odkrivanje tatov je za osebje postranska in ne ključna dejavnost, ki jo je treba opravljati mimogrede in prilagojeno razmeram v prodajalni tudi glede na ogroženost.

Zato je treba prodajo in varstvo glede na morebitno nagrajevanje urediti sorazmerno nevarnostim, s katerimi se računa in v razumnih mejah, nikakor pa ne za vsako ceno.

Tabela 76: Nagrajevanje in način obravnavanja tatov

Kako obravnavajo tatove	Prodajalne glede na nagrajevanje: število		sestava	
	materialno in moralno	brez	materialno in moralno	brez
Skupaj	91	246	100	100
vedno sami	32	104	35,2	42,3
tudi z milico	59	142	64,8	57,7

hi^2 = 0,85 nepomemben

V raziskavi ugotavljamo, da ima milica na postopek s tatovi v prodajalnah le neznaten vpliv, na splošno pa dokaj omejen, hkrati ko se tudi sama ne prizadeva (vsaj do anketiranja za našo raziskavo ne), da bi bila njena vloga pri zatiranju tovrstnega kriminala večja. Narava kriminalitete v prodajalnah je pač taka, da bi se zanimanje državnih organov odkrivanja in pregona moralo začeti vsaj po prijetju. Toda odgovornost zanj je obosjestranska, tako trgovine, kot pravosodja, le sporazumevanje med njima ne poteka zadovoljivo.

Toda glede sodelovanja z milico pri obravnavanju tatov v konkretnih primerih, se kaže rahla povečanost stimuliranja v tistih prodajalnah, kjer pogosteje kličejo na pomoč pregonske organe. Tam, kjer pa sami obravnavajo tatove, in se ne opirajo na "pomoč" državne prisile, marveč menijo, da lahko v celoti sami rešujejo stvari, ki v pravnoformalnem smislu ne sodijo v njihovo pristojnost, pa raje ne nagrajujejo svojega osebja. Seveda gre pri tem za koincidenco več dejavnikov hkrati, izmed katerih so nekateri bolj, drugi zopet manj statistično pomembni.

Tudi gornja preglednica ni statistično značilna. Toda povezanost nagrajevanja se začenja tudi z vpletanjem milice v postopke. Ta obenem opozarja na očitnejšo formalizacijo obravnavanja tatov, kar pomeni, da sodelovanje z milico zahteva več dela pri sestavljanju (ali pripravljanju) ustrezne dokumentacije, kar naj vzpodbuja tudi, bodisi moralno, bodisi materialno nagrajevanje za odkrite tatove.

Relativno visoko število prodajaln z le nekaj osebja v nobeni obliki ne stimulira obravnavanja tatvin. Seveda je vprašanje, ali je nagrajevanje povsod potrebno. Najbrž ni nujno nikjer tam, kjer menijo, da ni tatvin ali kjer jih je le nekaj na leto in še to so lahko neznatne in storjene od otrok ali od oseb, ki se ne bodo več pojavile. Drugo pa je seveda vprašanje nagrajevanja v večjih prodajalnah, v urbaniziranih, turističnih, letoviških, obmejnih in sploh krajih, kjer gre za tranzitna območja z velikimi migracijami neznanega prebivalstva, ki ga na kraj prodajalne in okoliško prebivalstvo ne veže ničesar, najmanj pa ne kake primarne ali sekundarne kontrole.

Nagrajevanje v takih krajih pa se najbrž že kaže kot nujnost, ker je tudi možnost ogrožanja večja in tveganje trgovine znatnejše. Verjetno bi se lahko oprijeli tudi izhodišč, da je več možnosti za krajo tam, kjer je prodajalna "večja". Velikost prodajalne hkrati obsega tudi domnevo o večjem prometu in večjem številu osebja, ker to narekuje lokacija prodajalne glede na njeno prostorsko gospodarsko vlogo v posameznih krajih.

Toda naša preglednica kaže nepričakovano podobo, po kateri je kakršnakoli oblika materialnega in moralnega nagrajevanja skoraj enako porazdeljena med "večje" in "manjše" prodajalne in med njimi ni statistično pomembnih razločkov, čeprav je pretežno število prodajaln, kjer ne stimulirajo odkrivanja med majhnimi, ki jih je tudi sicer največ.

S tem pa se glede smotrnosti nagrajevanja znova vračamo na izhodišče, po katerem gre za odločitev, kako zastaviti in vzpodbujati pozornost osebja. Stopnja ogroženosti in nevarnosti, ki se pojavlja, naj bi bilo najpomembnejše merilo.

Kakšne pa so sploh oblike nagrajevanja za večja prizadevanja pri zatiranju tatvin? Na to vprašanje smo prejeli relativno malo odgovorov, ne zato, ker bi bilo morda na vprašanje težko odgovoriti, marveč ker res najbrž ni pravega stimuliranja, ki bi bilo tako premišljeno in prilagojeno, da bi dejansko pomenilo neko smotrno trgovsko politiko pri samozaščiti premoženja, ki ga trgovsko osebje upravlja. Tudi tu ni razlik

med "malimi" in "velikimi" prodajalnami. Očitna je torej splošna neurejenost vprašanja.

Tabela 77: Načini vzpodbujanja za odkrivanje tatov

Načini	prodajalne število	prodajalne sestava
Skupaj	363	100
strah pred primanjkljajem, tatvine vplivajo na dohodek, zainteresiranost za poslovni uspeh, materialna odgovornost, boljše stanje inventure	18	5,0
nagrada v odstotkih vrednosti blaga, ki ga je zaloteni kupec nameraval odnesti	16	4,4
nagrada v obliki dopusta	10	2,8
pohvala (ustna ali kako drugače)	15	4,1
odkrivanje in preprečevanje tatvin jim je v ponos, interes zaradi kolektivne odgovornoti, možnost osebnega napredovanja, moralna zainteresiranost, prispevek k boljšemu uspehu prodajalne	16	4,4
drugačni odgovori	1	0,3
ni izdelan sistem nagrajevanja	17	4,7
brez odgovora	270	74,4

Neko določeno vzpodbujanje, ki se kolikortoliko zavestno sprejema in sploh šteje za stimulans glede zatiranja kriminalitete storjene od kupcev, poznajo komaj pri petini prodajaln.

Če sta pravo nagrajevanje v bolj materializiranem smislu le nagrada v obliki dopusta in določen odstotek od vrednosti blaga, (ki ga je skušal kupec odnesti, ne da bi ga nameraval plačati), potem je to oblika vzpodbujanja, ki je vpeljana le pri 26 prodajalnah ali 7 %. Ker gre pohvalo prav tako šteti za vzpodbudo, ki je očitna in ki posameznika, ki jo je prejel, razločuje od drugih delavcev (vsaj v določenem trenutku) potem je stimulirano osebje komaj ene desetine prodajaln.

Seveda pa vseh ostalih pozitivnih odgovorov ne gre zanemariti ob razmišljanjih, kaj lahko vpliva na večja prizadevanja pri zatiranju tatvin.

Načini, ki so nam jih povedali anketirani poslovodje, so nedvomno stimulativni, toda so lahko motiviranost le, če se jih osebje zaveda in tam, kjer to izrecno poudarjajo, če predstavlja delovno moralo in prizadevanja za večjo učinkovitost. So hkrati tudi lahko splošno gibalo, v katerikoli delovni organizaciji, ne samo trgovske stroke, in prav zaradi tega se postavlja vprašanje, zakaj tri četrtine poslovodij ni reklo ničesar temu v prid (vprašalnik za ta namen namenoma ni predvideval možnih odgovorov).

Glede na to so za naša razmišljanja pomembnejše tiste oblike, ki pomenijo neko očitnejše vzpodbujanje kot nagrada, dopust in pohvala.

Nagrada, ki pomeni določen odstotek od vrednosti ugotovljenega in pri kupcu najdenega (prikritega) blaga je različno urejena. Največ je takih prodajaln, ki dajejo 30 % od vrednosti blaga. Nihče ni izjavil, da bi bila tovrstna nagrada višja. V nekih prodajalnah je določena 10 %.

Ponekod so šele v zadnjem obdobju uvedli nagrado v obliki dopusta. V tem pogledu pa so ureditve nekoliko pestrejše: dan dopusta za odkrito tatvino, dan dopusta, če gre za "večjo" tatvino, dan dopusta za tri odkrite tatvine in podobno.

Pohvala nedvomno sodi med moralno nagrajevanje in vzpodbujanje. Pri tem gre za naslednje oblike: pohvala od poslovodje (ustna ali pismena) in pohvala pred kolektivom.

Ustvarjanje in oblikovanje pripravljenosti za odkrivanje in obravnavanje tatvin torej v Sloveniji ni ključna sestavina neke "politike" trgovine, ki bi bila tako zasnovana, da bi pomenila smotrno prizadevanje za varstvo pred "kriminalnimi napadi" kupcev. Hkrati ko tudi, kot smo ugotovili, samo odkrivanje in obravnavanje tatov v prodajalnah ni načelno in se prepušča temu, kakor kdo ve in zna ali kakor kdo želi in hoče.

Toda kakršnegakoli smotrnega in psihološko preračunanega vzpodbujanja osebja za korektno ravnanje z nepoštenimi kupci in za preprečevanje škodljivstva v prodajalnah, ne bi smeli zanemarjati.

2. Odkrivanje tatov

Glede na vse dosedanje ugotovitve se postavlja zelo pomembno vprašanje, kdo izmed prodajnega osebja največkrat odkriva nepoštenega kupca? Ugotovitev je važna zlasti zato, ker je treba področjem dejavnosti, ki imajo največ možnosti za odkrivanje tatov, posvetiti tudi največ pozornosti v strokovnem usposabljanju. Najbrž že samo spoznanje, kdaj je lahko tatvina pri tovrstnem nakupu sploh storjena, vpliva na to, katero "delovno mesto" nosi največjo odgovornost za zatiranje. Toda vse druge možnosti pri tem niso izključene, lahko pa imajo svoje posebnosti.

Tabela 78: Kdo najpogosteje odkriva nepoštene kupce

Delovno mesto	število odgovorov	% od skupnega števila
Skupaj	480	100
prodajno osebje	191	39,1
blagajniki	120	25,0
poseben varnostnik (nadzornik)	1	0,2
vsi delavci prodajalne	144	30,0
posebej organizirano opazovanje	14	2,9
drugo	10	2,1

Vprašanje je omogočalo več možnih odgovorov hkrati, tako da je v marsikateri prodajalni, glede na izkušnje, več dejavnikov, ki najpogosteje prispevajo k odkrivanju nepoštenega kupca. Ker je opazovanje "sumljivih" dejavnost, ki spremlja kupca od trenutka, ko je blago skril in do takrat, ko se je pojavil pri blagajni in blaga ni predložil za obračun pri plačilu, je zato nedvomno "prodajno" osebje v ospredju. Toda med vsemi delavci prodajalne je blagajnikov verjetno najmanj.

Posebej organizirano opazovanje navajajo le v 14 primerih, medtem ko je varnostna služba ali nadzornik za ta namen v Sloveniji prava redkost.

Glede na vse ugotovitve te raziskave in strokovno neusposobljenost večine prodajnega osebja za obravnavanje tatvin in splošno nezanimanje za

problematiko se vzbuja vtis, da se največkrat ravna po načelu "primi kakor moreš" (catch as catch can), kar pa seveda ni dobro.

3. Načini zatiranja tatvin

Kakšna so sploh neposredna in konkretna prizadevanja v naših (samopostrežnih) prodajalnah za zatiranje tatvin, seveda storjenih od kupcev.

Tabela 79: Ukrepi za zmanjšanje tatvin

Ukrep	prodajalne število	prodajalne sestava
Skupaj	363	100
opazovanje, nadzorovanje, budnost	134	36,9
spremljanje sumljivih kupcev, prodajalci se pomešajo med kupce	39	10,7
čimveč osebja v prodajalni, lokal ni nikoli brez prodajalca, pomoč pri izbiri, sodelovanje pri zlaganju v torbe	41	11,3
blago večje vrednosti na vidna mesta, kombiniranje s klasično prodajo	23	6,3
namestitev ogledal, ureditev prodajalne, nakupovanje izključno s košarami, drobnarije pri blagajni	7	1,9
drugačni odgovori	16	4,4
brez odgovora	103	28,4

Več kot četrtina prodajaln ni odgovorila na vprašanje, kakšna so prizadevanja za zmanjševanje tatvin. Ker ni mogoče utemeljeno domnevati, da sploh nič ne ukrepajo v tej smeri, ali karkoli drugega, jih bomo v nadaljnjih dveh obdelavah podatkov izpustili. To je sicer škoda za sklepanje o dejanskosti, toda če bi jih upoštevali kot da ničesar ne store, bi kdo utegnil sklepati, da nekorektno špekuliramo s podatki.

Opazovanje, nadzorovanje in budnost so najštevilnejši ukrep v prodajalni. To je najbrž hkrati tudi dejavnost, ki je najbolj elementarna in ki ne zahteva posebnega inventivnega prizadevanja. Pomeni v bistvu "čuvanje" blaga. To zna vsakdo, čeprav morda o prodaji in obravnavanju in

zatiranju tatvin ne ve mnogo. To dejstvo soglaša z ugotovitvami raziskave, po katerih osebje v prodajalnah pretežno ni kdo ve kako seznanjeno s spoznanji, kako se varovati pred nevarnostjo.

Ta dejavnost je zlasti naravnana na gneče ali položaje, ki nastajajo, kadar so prodajalne prazne, če prihajajo v prodajalne otroci, ki jih ponekod odvračajo že kar pri vratih ali postrežejo pri vhodu (anketni list štev. 164), ponekod na vsak način žele ustvariti vtis opazovanosti kupcev (anketni list 97), tako da sumljive "fiksirajo" z očmi (anketni list 251), ali da je v prodajalni "čim več belih halj, tem manj tatvin v prodajalni" (anketni list 300), ali da ob gnečah določijo posebno opazovalno mesto itd. V eni izmed prodajaln celo klasificirajo sumljive obiskovalce s tremi nevarnostnimi stopnjami (anketni list 155).

Nekoliko višja stopnja nadzorovanja in budnosti je spremljanje sumljivih kupcev in opazovanje neposredno med kupci. To se opravlja tako, da posamezni prodajalci spremljajo sumljive kupce po prodajalni, da jim pomagajo pri izbiri ali svetujejo (?), se postavljajo za policami in opazujejo, da "krožijo" po prodajalnah v delovnih haljah, da osebje menjava prostore glede na sumljive kupce, tako da jih ima vedno pred očmi ipd.

Ta način je že bolj indiskreten in je glede na vrsto nadzorovanja lahko zavestno upadljiv, pri čemer je vprašljivo, kdaj tako nadzorovati, da kupec to čuti, in pomeni dejavnik preprečevanja kraje, pri ljudeh, ki ta namen resnično imajo, in kdaj je to preprosto "žalitev" za kupca, če mu prodajalna daje vedeti, da mu ne zaupa. Ni verjetno, da bi v psihologiji prodaje neizobraženo osebje vedno ustrezno prilagojevalo svojo dejavnost právilnemu ravnanju s kupci na sploh in med nepoštenimi še posebej.

"Nasičenost" prodajalne z osebjem ali "vidnost" morebitnih varovalcev, je prav tako uporabna oblika preprečevanja, ki pa zahteva, kot so odgovorili prenekateri poslovodje, da "je čim več osebja v prodajalni in ne v skladišču" (anketni listi štev. 52, 113 in drugi). Na sploh je namen tovrstnega prizadevanja vzbuditi občutke, da "kontrola" ni samo pri blagajni, marveč ves čas kupčevega "bivanja" v prodajalni. Zato osebje

pred očmi kupcev (ki jih opazuje) polni police in se tam čim dlje zadržuje, opravlja numeriranje blaga in ustvarja vtis, da kupci niso sami, da so opazovani in da jim osebje posveča pozornost, ne glede na to, da z njimi neposredno ne komunicira.

Vse doslej omenjene oblike preprečevanja zadevajo osebje glede na njegov odnos do kupcev in ustvarjajo vzdušje nadzorovanosti in budnosti. Gre torej za nekaka razmerja med kupci in osebjem, ki so zelo občutljiva in pomembna v psihologiji prodaje in lahko rojevajo med kupci različna reagiranja, od toleriranja takšnega bolj ali manj vidnega "nezaupanja" do upora zoper tovrstne oblike pritiska, ki odvračajo možne kupce od samopostrežnega načina prodaje.

Pošteni kupec se bo rad vračal v prodajalno, kjer mu zaupajo. Zaupanje si bo pridobil s svojim nakupovalnim vedenjem. Njegov sloves bo legitimacija zanj, kako ravnati z njim. Poznavanje kupca olajšuje budnost, ker je treba pozornost usmerjati predvsem na nekatere. To je seveda laže v kraju, kjer se vsi med seboj poznajo in kjer te sekundarne kontrole delujejo bolj kot kakršenkoli drug nadzor. V takem okolju tudi pojav, da je prodajalcu, ki ugotovi "nepoštenost" bolj nerodno kot tistemu, ki je "nerodnost" storil.

Drugače je v prodajalnah na tranzitnem, turističnem in visoko urbaniziranem območju. Tu smo ob takem nadzoru sumljivi vsi. Nepoznavanje kupcev dejansko narekuje nekoliko drugačen, morda včasih tudi "vsiljiv" odnos do kupcev. Toda vprašanje je, ali naj bo "vidnost" nadzora res občutna ali ni mogoče glede na posamezne razmere nadzorstva vendarle tako urediti, da je bolj diskretno, neopazno, pa še vedno učinkovito, ter tako prirejeno, da ima kupec vtis, da je vsa pozornost osebja obrnjena obiskovalčevemu nakupovanju in ne preizkušanju ter nadzorovanju njegove poštenosti.

Poleg oblikovanja takšnih ali drugačnih razmerij s kupci, ki se izražajo skozi budnost, opazovanje in sploh kakršnokoli nadzorstvo, pa je še ena možnost zatiranja kriminalitete v prodajalnah, ki se zlasti pri nas najpogosteje zanemarja in ostaja v veliki meri le preslabo izkoriščena.

To je taka ureditev razstavljanja blaga, ki že zaradi prostorskih sestavin otežkoča odklonsko nakupovalno vedenje.

Danes psihologija okolja ni več nova disciplina, in jo čedalje bolj upoštevajo pri oblikovanju prostora, v katerem kakorkoli živi ali vanj prihaja človek za katerikoli namen. Z njeno pomočjo so prišli tudi do tako imenovanega spoznanja, o "branljivem prostoru" (defensible space), ki naj bi bil sam po sebi že tako pripravljen, da si zagotavlja določeno varstvo, ali da vsaj sam ne vzbuja več napadov, kolikor ima sestavin branljivosti.

Način (samopostrežne) prodaje pa je viktimološko zelo ugoden za napade, čeprav po drugi strani razvrščanje blaga v prostoru, ureditev polic, preglednost, postavljanje figur, ogledal, ali sodobne opazovalne ali svarilne tehnologije hkrati vendar omogoča samoobrambo. In prav zato gre v prodajalnah, ki dokaj nezavarovano in vzpodbujevalno ponujajo blago. Gre zato, da bi v takem "fizičnem" okolju poleg osebja in vzdušja, ki ga kakorkoli ustvarjajo s svojo navzočnostjo, prihajala tudi do izraza ureditev, ki obenem s "spodbujajočim" okoljem prav tako vzpostavlja neko ravnotežje z oblikovanjem sestavin "branljivega" prostora.

V naših razmerah (v Sloveniji) bi lahko kot sestavine "branljivega" prostora v prodajalnah šteli predvsem npr. razvrščanje blaga večje vrednosti na vidna mesta oziroma na mesta, ki preprečujejo nekontrolirano prilaščanje, razmeščanje blaga tako, da je stalno pod nadzorstvom, vztrajanje na tem, da se nakupovanje dovoljuje le s košarami ali ustreznimi vozički, da se blago, ki je bolj napadano, premešča na težje dostopna mesta za stranke (?) in vidnejša za osebje (anketni list 201) itd., da ne omenjamo, "prodaje nekaterih artiklov na klasičen način, tako da imajo večji pregled nad kupci" (anketni list 304), ali da je sam prostor oziroma prodajalna tako urejena, da se kupcu vzbuja vtis, "da v prodajalni vladajo red, čistoča, urejenost in da je prodajno osebje na svojih mestih" (anketni list 367).

Glede na to, da se v naših prodajalnah (še) ne uporablja opazovalna tehnologija, je domiselnost ustvarjanja, oblikovanja ter prirejanja sesta-

vin branljivega prostora še relativno majhna, toda jo je vendarle čutiti. Položaj pa kaže, da je treba o psihologiji fizičnega okolja prav v zvezi z varstvom blaga v prodajalnah več razmišljati.

Prostor, ki je tako pripravljen, da sam vsebuje sestavine preprečevanja in onemogoča tatvine, je boljša in verjetno tudi cenejša, bolj smotrna in bolj kulturna ureditev od tiste, v kateri je osebje (če s to možnostjo nekoliko pretiravamo) bolj čuvaj kot pa prodajalec blaga, čeprav blago samo prevzema dosti funkcij prodajalca (in je to tudi namen samopostrežnega načina prodaje).

Tabela 80: Zatiranje tatvin glede na urbanizacijo

Oblike preprečevanja	Prodajalne na območjih			
	število		sestava	
	urb.	neurb.	urb.	neurb.
Skupaj	168	91	100	100
budnost na sploh	97	37	57,7	40,6
opazovanje sumljivih	20	19	11,9	20,9
razmeščanje osebja	22	19	13,1	20,9
ustrezna ureditev prostora	29	16	17,3	17,6

$hi^2 = 8,74$ pomemben na ravni 0,05

Pozornost t.i. branljivemu prostoru je, kot kaže preglednica, povsod enaka, po kazuistiki stereotipna in po obsegu nezadovoljiva. Psihologija fizičnega okolja v prodaji še nima ustreznega odraza, kar po drugi strani lahko priča tudi o neosveščenosti in strokovni pomanjkljivosti prodaje, ki se bolj posveča "čuvanju" blaga in "pokrivanju" prodajnega prostora kot pretežni obliki preprečevalne dejavnosti.

Pri tem pa gre za dve posebnosti, ki prihajata do izraza glede na prodajalne na urbaniziranih in podeželskih območjih. V prodajalnah na urbaniziranih območjih se večinoma ukvarjajo z opazovanjem in nadzorovanjem kupcev na splošno. Na to jih nedvomno sili nepoznavanje kupcev in njihova številnost. Za te prodajalne so pretežno "sumljivi" vsi, čeprav je

ta način pogost tudi v podeželskih prodajalnah, pa je pri njih vendarle več opazovanja sumljivih, kar pomeni, da že bolj delujejo razni selektivni mehanizmi, ki so zlasti v mestnih prodajalnah redkost zaradi večjega števila nepoznanih kupcev. Nekoliko bolj značilno je tudi preprečevalno razmeščanje osebja po prodajalnah.

Ustreznejše prostorsko urejanje in s tem "branljivejše" razmeščanje blaga pa je pomembno zlasti za večje prodajalne, kjer so tudi večje prostorske možnosti za izrabo njegovih sestavin pri ustvarjanju preprečevalnega vzdušja.

Izobraževanje osebja se torej kaže kot potreba, ki lahko v marsičem spremeni položaj zatiranja kriminalitete v prodajalnah.

4. "Posebni" ukrepi pri zatiranju

Ali je kriminaliteta kupcev v prodajalnah že tolikšna, in samozaščitna osveščenost trgovskega osebja že taka, da v Sloveniji narekujeta, poleg tistega, kar omenjamo doslej, še kaj drugega, kar je v tujini vsakdanjost? Pri tem zlasti mislimo na posebej organizirano nadzorno službo (pazniki, varnostniki "hišni detektivi" itd.) in rabo kakršnekoli "opazovalne tehnologije".

Tabela 81: Raba raznih ukrepov in sredstev

Sredstva in ukrepi	prodajalne	
	število	sestava
Skupaj	363	100
ogledala	107	29,5
skrivno opazovanje	129	35,5
ogledala in skrivno opazovanje	42	11,6
nadzornik	2	0,6
neznano in brez odgovora	83	22,8

"Nadzornik" ali hišni detektiv je bil v prodajalnah v Sloveniji prava redkost (v času našega anketiranja). Imeli so ga le v eni sami prodajalni oziroma samo v nekaterih, toda ne stalno.

Odločitev, ali imeti nadzornika ali ne, zavisi od vrste dejavnikov, med katerimi gospodarski račun nedvomno ni na zadnjem mestu. Če presojamo vprašanje iz tega zornega kota, ki je zelo upoštevan, potem sledi sklep, da prodajalne pri nas zaradi tatvin kupcev še niso tako ogrožene, da bi se jim "splačalo" nastaviti "hišnega detektiva". Odtod tudi tako malo zanimanja za tovrsten način preprečevanja, za katerega v tujini često ugotavljajo, da je bistveni dejavnik odkrivanja nepoštenih kupcev le prodajno osebje. Toda v velikih "marketih", "supermarketih" itd. se hišnim detektivom le ne odpovedujejo. Namenjajo jim posebno vlogo tudi glede organizacije varnosti v obratu.

Pri nas se s podružbljanjem varnosti in procesom oblikovanja družbene samozaščite pred prodajalne postavlja vprašanje, kako organizirati varstvo zlasti velikih prodajaln. Čeprav je lahko "nadzorna služba" sestavina družbene samozaščite v prodajalni se vendarle ni mogoče odreči vlogi slehernika med osebjem, ki jo lahko ima pri odkrivanju tatov in preprečevanju tatvin. To bi moralo biti izhodišče kljub stroškom, ki jih za prodajalno predstavlja posebej nameščen hišni detektiv ali nadzornik. Le-temu gre tudi posebna pozornost v strokovnem izpopolnjevanju tako osebja kot drugih.

Kar zadeva "opazovalno ali preprečevalno tehnologijo" kot bi lahko imenovali najrazličnejša sredstva za rabo pri zatiranju nepoštenosti kupcev, ostajamo v Sloveniji vsaj za zdaj še samo pri ogledalih, kar prav tako kaže na dve okoliščini:

- na osveščenost potreb po preprečevalni dejavnosti zaradi zmanjševanja škode (tudi s tehničnimi sredstvi) in
- na še ne dovolj močan pritisk tovrstne kriminalitete na pojavne oblike zatiranja, ki še ne sproža (kot smo videli prav v tem delu raziskave) domiselnosti in ustvarjalnosti pri preprečevanju tatvin, kakor tudi na nujo po vlaganju v ustrezna čeprav najnujnejša tehnična sredstva.

Zato so ogledala edini "tehnični" pripomoček, ki so jih imeli pri 149 anketiranih prodajalnah (41,1 %). Toda pravi poslovodja iz anketnega vprašalnika 278: "Prosimo za ogledala, vendar jih ne dobimo, opazujemo

med službo", ali "Potrebno bi bilo prodajalno opremiti s kontrolnimi napravami. Blagajničarke ne morejo paziti na kupce pred ogledal, ker nimajo časa in jih tudi kupci hitro opazijo pri kontroli... "(anketni vprašalnik 191), ali "... "Poleg tega uprava podjetja v dosti primerih ne sliši prošnji zaposlenih v samopostrežbah. Tak tipičen primer je naša prodajalna: Prosimo za ogledalo že dve leti. Vendar so izgovori vedno isti - ogledalo je naročeno ... Prepričani smo, da bi v primeru postavitve ogledala v naši prodajalni zmanjšali ali pa preprečili najmanj 60 % tatvin" (anketni vprašalnik 193), ali "Problem opazovanja v naši prodajalni je v tem, da sploh ni opazovalne line ... in nameščenih nobenih ogledal, tako da je vsako intenzivno opazovanje onemogočeno" (anketni vprašalnik 332) itd. Čeprav bi vendarle redki poslovodje želeli imeti kaj več od tega, ni še posluha za to, da bi sledili zavarovanju, ki ga uporabljajo moderne prodajalne na zahodu, od koder sam način prodaje tudi posnemamo.

V času anketiranja ni imela nobena prodajalna hišne televizije in zaprtega televizijskega opazovanja (circuit television).

5. Izobraženost osebja za uspešnejše zatiranje kriminalitete (kupcev)

V tej raziskavi je nekajkrat načeto vprašanje izobraževanja in strokovnega usposabljanja osebja tudi za obravnavanje kriminalitete v prodajalnah in za zatiranje škodljivosti, ki jo povzročajo kupci.

Za ta namen pa smo še posebej anketirancem postavili vprašanje, "Ali je kdo iz vaše prodajalne že sodeloval pri obravnavanju tatvin in nepoštenosti v samopostrežnih prodajalnah" (slede možni odgovori)?

Tabela 82: Sodelovanje pri strokovnem obravnavanju tatvin

Vrste sodelovanja	Število odgovorov	sestava
Skupaj	419	100
na mednarodnih posvetovanjih	17	4,1
na širših posvetovanjih v Jugoslaviji	30	7,2
posebej, za ta namen organiziranih predavanjih	40	9,5
le na sestankih delovne organizacije	121	28,9
drugje	7	1,7
nikoli nihče	158	37,7
nič ne vem o tem	46	11,0

V nekaterih prodajalnah se kumulira več odgovorov, zato pa je po drugi strani kar 189 prodajaln ali 52 %, v katerih sploh ni bilo nobene oblike kakršnegakoli strokovnega usposabljanja osebja za obravnavanje tatov in zatiranje tatvin, niti priložnosti, da bi delavci organizacije načenjali to problematiko v kolikortoliko organizirani obliki, da bi lahko rekli,da je šlo za neko smotrno usposabljanje.

V tem pogledu pa vendarle prevladuje obravnavanje praktičnih vprašanj zatiranja tatvin doma, kar je zelo pomembno. Tega so se lotevali v več kot tretjini prodajaln, verjetno tudi pod vplivom tistih, ki so sodelovali na tovrstnih mednarodnih srečanjih in na širših posvetovanjih v Jugoslaviji.

Hitremu razraščanju (samopostrežnih) prodajaln v Sloveniji pa kot kaže ni uspelo slediti pripravljanje osebja za zatiranje tatvin in vse drugo, kar je s tem v zvezi.

S strokovnim izobraževanjem in usposabljanjem je povezano tudi kakršnokoli pisano in razpoložljivo gradivo, ki ga imajo (ali nimajo) in ki bi ga (lahko) uporabljali za osveščanje pri obravnavanju kriminalitete, saj ponekod v svetu izhajajo celo specializirane revije za samopostrežno prodajo (npr. Selbstbedienung - Dynamik im Handel" Köln, ali pri nas

- Nova trgovina v Zagrebu itd., kolikor ne omenjamo posebnih publikacij in tujih raziskav, ki so dosegljive tudi našim naročnikom). S tem v zvezi smo ugotavljali, ali imajo v prodajalnah kakršnokoli literaturo ali pisano gradivo, ki kakorkoli obravnava tatvine v (samopostrežnih) prodajalnah in ravnanje s tatovi (zlasti zato, ker je nekoč trgovska zbornica posredovala nekaj gradiva, ki je zadevalo vprašanja kriminalitete v samopostrežnih - izpod peresa Ilije Kaufmana).

Tabela 83: Prodajalne glede na strokovno gradivo o tatvinah

Ali imajo na razpolago kakršnokoli gradivo o obravnavanju tatvin	prodajalne število	sestava
Skupaj	363	100
da, kar zadosti	8	2,2
da, vendar premalo	55	15,2
sploh ne	290	79,9
brez odgovora	10	2,8

Če prištejemo še tiste, ki niso odgovorili, potem nad 80 % prodajalnic nima nobenega pisanega gradiva in ne literature, ki bi kakorkoli zadevala vprašanja, s katerimi se ukvarja ta raziskava. Stanje v tem pogledu tudi ni zadovoljivo glede strokovnega usposabljanja.

Pri obravnavanju razpoložljivosti gradiva in njegove povezanosti in vpliv na dejavnosti, ki naj bi jih izvajali zaradi preprečevanja nepoštenosti na sploh, je najbrž pomembno že dejstvo, da se prenekateri anketirani poslovodja zaveda, da je tega premalo, da bi lahko bili uspešnejši. Vprašanje je, ali si posameznik res ne more pomagati, da bi do njega prišel, ali pa je to dolžnost njegovega združenja oziroma delovne organizacije.

Evidentiranje nepoštenih kupcev in sploh pozornost dokumentiranju dejstev o tatvinah v prodajalni že samo kaže na resnejše lotevanje in obravnavanje preprečevanja. Iz teh okoliščin izhajajo tudi prenekatere druge, s katerimi se ukvarjamo v tej raziskavi. Toda najpomembnejša

ugotovitev, ki zadeva literaturo je ta, da je ne uporabljajo, če jo imajo. In, ker je ne uporabljajo, tudi nič ne koristi.

Tabela 84: Koristnost pričujoče raziskave za prakso

Ali menite, da je raziskava koristna tudi za vas	število	prodajalne sestava
Skupaj	363	100
da	313	86,2
nekoliko že	41	11,3
sploh ne	3	0,8
brez odgovora	6	1,7

Število anketirancev, ki menijo, da jim raziskava ne bi koristila, je minimalno, če tudi k njim prištejemo tiste, ki niso odgovorili na vprašanja. Sicer pa za naš namen in v korist raziskovanja problematike navajamo nekaj izjav (v oklepaju navajamo številke anketnih vprašalnikov):

- "Želel bi, da ta anketa zaživi in pride do rezultatov, katere nam bi posredovali ali vsaj nek priročnik o tatvinah" (24)
- "Pozdravljam, da se je vaš inštitut odločil za to raziskavo, hvala"(49)
- "Želel bi dobiti rezultate te raziskave. Predvsem literaturo oziroma navodila za preprečevanje in ugotavljanje tatvin kupcev" (64)
- "Pričakujem tudi kakršnokoli navodilo za postopanje s tatovi. Vsekakor me zanima rezultat ankete" (181)
- "Hvala vam da ste začeli z raziskovanjem tatvin v trgovinah, kajti glede na individualno odgovornost odgovarja samo poslovodja.." (269)
- "Mislim, da je ta vprašalnik oziroma anketa zelo koristna, zato si želim, da bi nas čimprej obvestili o njenem rezultatu, kakor tudi seznanili z določeno literaturo ali neposredno s predavanjem ..."(270)
- "Rad bi se vam zahvalil, ker se je nekdo znašel, da bo začel z raziskavo tatvin v prodajalnah. Mislim, da bo vaša raziskava dosti pomagala poslovodjem pri delu in pri postopku za odkrivanje tatvin.

Želim, da bi nam rezultate te ankete čimprej posredovali in mogoče tudi navodila ..." (278)

- "Želimo, da nas obvestite o morebitnih odkritjih v zvezi s tatvinami. Želimo sodelovati na predavanjih in seminarjih o tatvinah" (281)
- "Želimo čimprej vaše analize, ugotovitve, predloge v podrobnem gradivu" (347)
- "Želeli bi, da bi se lahko dalo gradivo o tatvinah čimprej nabaviti ... Zanimala nas bi tudi zapažanja o krajih, ki jih boste ugotovili vi s to anketo" (348).

Več anketiranih poslovodij izraža željo po nasvetih, literaturi in napotilih za ravnanje, po seminarjih ali predavanjih, navodilih o postopku z nepoštenimi kupci in sploh potrebo po seznanjenosti z raziskavo, v kateri so sodelovali s posredovanjem podatkov.

S tem v zvezi smo jih še posebej vprašali, če bi hoteli biti na kakršenkoli način seznanjeni z ugotovitvami, do katerih smo prišli z raziskavo tovrstne problematike v (samopostrežnih) prodajalnah? Odločno pritrdilno je odgovorilo 355 anketiranih poslovodij ali 98 %.

Tudi ta odstotek še posebno potrjuje potrebo po strokovnem izobraževanju prodajnega osebja in izhaja iz dejanskih želja po informacijah, ki jih o marsičem lahko izpolni tudi pričujoče gradivo.

VIII. POSKUS UGOTAVLJANJA RAZMERIJ MED VEČ VPRAŠANJI (Cveto Trampuž, Janez Pečar)

Zbrani podatki predstavljajo večinoma kvalitativne značilnosti opazovanih enot, kar pomeni omejitev pri izbiri statističnih metod in ocenjevanju dobljenih rezultatov.

Za osnovni pregled zbranega empiričnega gradiva so bile izračunane frekvenčne porazdelitve možnih odgovorov v okviru vsakega vprašanja, možne zveze med dvema pojavoma, pa so bile preskušane s testom hi^2 v kontingenčnih tabelah.

Za sklepanje o določenih predpostavkah o medsebojni povezanosti več pojavov hkrati, je bila uporabljena faktorska analiza, regresijska analiza ipd. Podatki vedno ne zadoščajo pogojem, ki so potrebni za izbiro določene statistične metode in za oceno parametrov, zato smatramo dobljene rezultate le kot aproksimacijo.

Izračuni so bili opravljeni na računalniku CYBER 172, predvsem po programih v okviru statističnega paketa SPSS.

1. Morebitna povezanost enot milice in prodajaln

Ničelna hipoteza predstavlja, da tam, kjer se postaje in oddelki milice resneje lotevajo obravnavanja tatvin v samopostrežnih prodajalnah, da tam tudi prodajalne z večjo vnetostjo varujejo blago pred morebitnimi nepoštenimi kupci in storilce pogosteje prijavljajo.

Podatki o postajah milice in prodajalnah so bili zbrani ločeno, zato smo se morali zadovoljiti le z grobimi informacijami, ki smo jih dobili tako, da smo primerjali odgovore prodajaln in postaj milice v istih občinah. (Vprašalniki so v prilogi na koncu elaborata). Rezultati so pokazali, da ničelne hipoteze na ta način ne moremo zavrniti. Omenimo naj le naslednje večje razlike v proporcih odgovorov: v tistih občinah, kjer vse ali vsaj velika večina postaj milice sodi, da osebje pro-

dajaln sodeluje z njimi pri obravnavanju tatvin je 59 prodajalen (skupina A), v tistih občinah, kjer vse ali velika večina postaj milice misli, da osebje ne sodeluje pa je prodajaln 120 (skupina B). Na vprašanje 32 (odgovor 4, 8) in vprašanje 33 (odgovor 3) odgovarjajo prodajalne takole: 23,3 % prodajaln iz skupine B meni, da je posredovanje milice odvračanje kupcev, medtem ko je takih prodajaln le 13,6 % iz skupine A. 20,3 % prodajaln iz skupine A je mnenja, da je posredovanje milice izguba na času, medtem ko je takih v skupini B le 6,7 %. Pri odgovoru na vprašanje 33-3 pa sodi 47,5 % prodajaln iz skupine A, da je prijavljanje tatov organom javne varnosti smotrno, medtem ko je takih v skupini B le 28,3 %.

2. Preverjanje razlik med delovnimi organizacijami

Hipotezo, da ne obstajajo razlike med različnimi delovnimi organizacijami pri pojavih, v okviru vprašanj 20, 21, 30, 33, 53 in 55 smo skušali (ne glede na mersko skalo podatkov) preveriti z analizo variance. Rezultati so pokazali, da na ta način hipoteze ne moremo zavrniti, saj bi bilo tveganje pri vseh vprašanjih večje kot 0,12, razen pri vprašanju 20. Vzrok za to pa so prodajalne delovne organizacije Nanos (v vzorcu 363 prodajaln jih je 6), v katerih vedno pišejo zapisnike o primerih odkritih tatvin.

3. Faktorska analiza vprašanj, ki zadevajo obravnavanje tatvin

S pričujočim poskusom preverjamo na podlagi več spremenljivk hkrati tendence v ukrepanju prodajaln zoper tatvine. Za ta namen zlasti prihajajo v poštev naslednja vprašanja: 3, 6, 21, 30, 33, 36, 48, 49, 53, 55, 62, 65, ki jih preverjamo s pomočjo faktorske analize. Odgovore smo dihotomizirali po naslednji shemi:

Vprašanje	Šifra	Frekvenca	Pomen	Način rekodiranja
3	0	(134)	podeželsko območje	(ostalo = 0)
	1	(229)	urbanizirano območje	(1,2 = 1)
6	0	(88)	tatvine so redke	(ostalo = 0)
	1	(275)	tatvine so pogoste	(1,2,3 = 1)
21	0	(165)	ne vodijo evidence	(ostalo = 0)
	1	(198)	vodijo evidenco	(1 = 1)
30	0	(219)	redno ali pretežno občasno kličejo milico	(ostalo = 0)
	1	(144)	sami obravnavajo primere	(1 = 1)
33	0	(180)	prijavljanje je smotrno	(ostalo = 0)
	1	(183)	prijavljanje nepoštenih kupcev ni smotrno	(1,2 = 1)
36	0	(267)	nezaupanje v sodno obravnavanje	(ostalo = 0)
	1	(97)	ostrejši odnos do nepoštenih kupcev	(1 = 1)
48	0	(266)	vsako prilaščanje je tatvine ne glede na vrednost ukradenega blaga	(ostalo = 0)
	1	(100)	tatvina je le od določene vrednosti dalje	(0,5,9 = 1)
49	0	(166)	posebni ukrepi za preprečevanje tatvin niso potrebni	(8,9 = 0)
	1	(198)	izvajajo ukrepe	(ostalo = 1)
53	0	(270)	delavci niso posebej stimulirani za odkrivanje tatvin	(ostalo = 0)
	1	(93)	moralno ali materialno nagrajevanje	(1,2,3 = 1)
55	0	(209)	nimajo posebnih navodil	(ostalo = 0)
	1	(154)	imajo navodila	(1,2,3 = 1)
62	0	(214)	skrivno opazovanje in drugo	(ostalo = 0)
	1	(149)	ogledala	(1,3 = 1)
65	0	(300)	nimajo pisanega gradiva (literature) o tatvinah	(ostalo = 0)
	1	(63)	imajo pisano gradivo o tatvinah	(1,2 = 1)

S pomočjo faktorske analize smo dobili naslednje ugotovitve: Po Guttmann-Kaiser-jevem kriteriju je bilo izločenih 5 faktorjev:

Faktor	% pojasnjene variance
1	14,8
2	10,9
3	10,8
4	9,8
5	8,9
Skupaj	55,1

Po OBLIQUE rotaciji so bile dobljene naslednje pomembnejše faktorske uteži:

Tabela 85: Ukrepanje prodajaln zoper tatvine - faktorska analiza

	F1	F2	F3	F4	F5
V3	0.633				
V6	0.635				
V21	0.436				0.355
V30	-0.684				
V48		0.789			
V49		-0.717			
V55			0.798		
V65			0.749		
V53			0.293	0.407	0.328
V33				-0.595	
V62				-0.749	
V36					0.878

Faktor 1, Razširjenost tatvin glede na obveščanje milice

Na tem faktorju so spremenljivke: območje, pogostnost tatvin, evidenca tatov in obveščanje milice. Najbolj sta uteženi spremenljivki: območje in pogostnost tatvin, manj pa evidenca. Obveščanje milice ima negativni predznak.

Podrobneje to pomeni, da tatove bolj evidentirajo v prodajalnah na mestnih območjih, kjer so tudi tatvine pogostnejše kot v prodajalnah v ostalih krajih in tudi milico obveščajo na urbaniziranih krajih pogosteje kot drugje.

Faktor 2, Omejevanje tatvin, storjenih od osebja

Za ta faktor sta pomembni spremenljivki, ki zadevata domače osebje glede njegove nepoštenosti.

V vsebinskem smislu se kaže, da se pretežno že vsaka vrednost od osebja odnesenega blaga šteje za nepoštenost (čeprav ne vedno in povsod) ter da se v precejšnjem obsegu prav tako izvajajo ukrepi za omejevanje tatvin domačega osebja (čeprav zopet ne povsod in vedno).

Faktor 3, Pripravljanje osebja za zatiranje tatvin kupcev

Tu prihajajo v poštev navodila za obravnavanje s tatovi, literatura o nepoštenosti kupcev oziroma sploh kakršnokoli pismeno gradivo in nagrajevanje osebja za odkrivanje storilcev. Vse tri spremenljivke se večinoma združujejo pri istem številu prodajaln, ki pa so v manjšini.

Faktor 4, Vzpodbujanje osebja za ustrezno ukrepanje

V tem faktorju so spremenljivke: nagrajevanje osebja, mnenje o smotrnosti prijavljanja tatov organom javne varnosti in način opazovanja kupcev v prodajalnah. Razmeroma bolj sta uteženi zadnji dve, ki pa (glede na negativni predznak) pomenita, da v prijavljanje uradnim organom ni posebnega zaupanja in pa da je ogledalo manj uporabljivo sredstvo za nadzorovanje, ki bolj temelji na osebnem in neposrednem opazovanju.

Faktor 5, Smotrnost odkrivanja tatov glede na postopek sodišč

Faktor 5 vsebuje spremenljivke: evidenco o tatovih, nagrajevanje osebja in mnenja anketiranih poslovodij o obravnavanju tatov pred sodiščem.

Prvi dve spremenljivki sta v primerjavi z zadnjo utežene dokaj nizko. Iz ugotovitve izhaja, da se v prodajalnah, kjer se bolj prizadevajo pri ustreznem obravnavanju tatov, kažejo tudi večje zahteve po strogosti sodišč.

S K L E P

Ta del raziskave kaže predvsem na vzdušje okoli problematike razmerij prodajalne - tatovi. Čeprav smo se v glavnem ukvarjali z nepoštenostjo kupcev, kar je bil naš namen, nismo mogli mimo škode, ki nastaja zaradi delovanja samega osebja. Toda to smo načeli brez pretenzij globjega raziskovanja, ker je najbrž pričakovati, da je tak poskus že vnaprej v določeni meri obsojen na neuspeh. Previdnost, ki so jo anketiranci pri tem pokazali, daje misliti tudi na to, da je marsikomu le pretežko razumeti, da raziskovanje vendarle nima enakega namena kot kontrolne dejavnosti in zato so prenekateri ljudje previdni tako pred prvim kot pred drugim. Trgovci pri tem niso bili izjema, marveč narobe. Pogosto niso varovali samo sebe, marveč (kot je očitno) tudi tatove, ki so jih odkrili.

Ne glede na izražene pomisleke, smo ugotovili več posebnosti, ki so koristne za oblikovanje politike zatiranja tatvin, bodisi kot splošna izhodišča, bodisi kot praktična dejavnost.

1. Trgovina kot žrtev

O tem, da način prodaje vsebuje izredne viktimološke sestavine, ni nobenega dvoma. Vprašanje je, ali se jih trgovina zaveda ali ne. Če se jih, potem mora sama v prvi vrsti poskrbeti za zmanjševanje svoje lastne viktimizacije oziroma s smotrnim, psihološko prilagojenim, gospodarsko utemeljenim in družbeno sprejemljivim preprečevanjem mora storiti vse potrebno, da bo čim manjkrat žrtev razmer, ki jih ustvarja z nenadzorovanostjo in razpostavljenostjo vabljivega blaga. Stanje postaja toliko bolj nevzdržno, kolikor več se vzpodbuja tatvin, s katerimi nastaja škoda in kolikor bolj se škoda približuje ravni, ki postavlja sam način prodaje pred dvom o njeni koristnosti. Toda "dobra kupčija" je samo ena plat problema, ki je res za trgovino najbolj pomembna, druga bistvena, moralnopolitična in družbenoetična pa je, doklej trpeti stanje, ki vzpodbuja k nepoštenosti in postavlja mnoge pred hude prizkušnje. In ne samo to. Prenekateri bi ostali čednostni in pošteni, če se ne bi našli pred priložnostmi, ki jih ustvarja prav ta prodaja.

Toda trgovina gre danes v tej svoji viktimološki vlogi celo tako daleč, da so ji tatvine in nepoštenost kupcev, ki jo vzpodbujajo, barometer za njeno učinkovitost. V nasprotju s preprečevalno dejavnostjo se namreč sprašuje, kaj je neustreznega v njeni organizaciji, če tatvin ni ali če padejo pod določeno mejo. Sprašuje se, kaj je narobe z uspešnostjo njenega "displeja"? Zato pohiti s preureditvijo prostora, polic, premestitvijo blaga[45] itd. z namenom, da bi povzročila zopet več zanimanja za nakup in to predvsem impulzivni nakup in s tem seveda tudi impulzivne tatvine ter tako zdramila kupce iz vsakdanjosti.

Tatvine v prodajalnah vzpodbujajo in napeljujejo številne situacije kot npr. vzdušje, ki ga ustvarja izobilje blaga, zanesenost, povzročena z ličnostjo in privlačnostjo embalaže, velike količine majhnih in neznatnih predmetov, ki vzbujajo vtis, da nisi kdo ve kaj posebnega storil, če si jih vzel, obilje priložnosti za prilaščanje, žrtev je neosebna in nepoštenemu kupcu ne povzroča posebnega občutka krivde (ali pa sploh ne) itd. Čeprav je kupec ključni "akter" je s "priložnostjo" postavljen v položaj, ko ji podleže, kar se ne bi zgodilo če "preddeliktualne" situacije ne bi bilo. Način prodaje torej v marsičem nosi ključ problema. V ospredju njenega zanimanja in pozornosti je pritegovanje kupca, toda hkrati s tem se mora tudi zavarovati. V tem pa je konfliktnost njene vloge. Ob reklami za nakup, si s prijavljanjem nepoštenih kupcev ustvarja protireklamo.[46] Zato tudi pri nas, ko ne gre za zasebnega oškodovanca, ki bi bil lastnik ukradenega blaga, toliko pojavov obravnavanja tatov v "lastni pristojnosti" (?) in toliko prikrivanja problematike, ne samo pred milico in organi kazenskega pravosodja, marveč tudi pred zbiranjem podatkov za raziskavo.

V pričujoči raziskavi ugotavljamo, da so viktimološke sestavine lahko zunanje in notranje, zlasti zunanji sta lokacija prodajalne v geografskem prostoru (še posebej spričo prostorskih intenzivnih dejavnosti) in urbanizacija. Bolj ko je prostor, v katerem je prodajalna pod vplivi prostorskega spreminjanja, več prebivalstva ko je na njenem območju, in

---

[45] Geis: Avocational crime, v Handbook of Criminology, s. 290

[46] Sohier, J.: Shoplifting, prav tam, s. 161-166.

bolj ko je kraj tranziten, več tatvin priteguje. Zimski čas pa je že glede načina oblačenja in možnosti skrivanja prevladujoč za tatvine. Odtod tudi odgovor, zakaj je v toplejših letnih časih manj tatvin v prodajalnah.[47]

Med notranjimi viktimološkimi dejavniki gre pozornost predvsem nezavarovanemu razstavljanju blaga, njegovi neevidentiranosti, načinu prodaje, pri katerem blago prevzema funkcijo prodajalca in situacije, ki se ustvarjajo glede na krajevne in časovne okoliščine.

2. Razširjenost nepoštenosti

Ta raziskava se ne ukvarja z razširjenostjo nepoštenosti kupcev v (samopostrežnih) prodajalnah na splošno. To že od vsega začetka ni bil njen namen, hkrati ko je ugotavljanje tega precej iluzorno, saj nastali primanjkljaji ne izvirajo samo iz tatvin kupcev. Pogosto se namreč sploh ne ve, zakaj nastajajo. Odkrivanje nepoštenih kupcev pa je na splošno neučinkovito.

Čeprav se vendarle ukvarjamo s pogostnostjo tatvin (tako tistih, ki jih delajo kupci kot s tistimi, ki jih povzroča osebje) naša razmišljanja temelje le na domnevah anketirancev in izhajajo iz njihovih izkušenj.

Tatvine v prodajalnah povsod po svetu naraščajo. Na vseh kontinentih opozarjajo na izredno povečevanje tatvin. "Razširjanja te epidemije ni uspelo preprečiti prav nič, niti drage aparature za nadzor, ne povečevanje osebja, ki nadzoruje prodajne police, ne uvedba napisov, ki odsvetujejo tatvine, kar kupca celo vznemirja".[48] V posameznih veleblagovnicah velikih mest se cene blaga povečujejo zaradi tatvin celo za 10 % enotne cene izdelka.[49] Razširjenost je tako žgoča, da menijo, da so tatvine v prodajalnah mednarodni problem, ki postavlja osebje trgovine pred težko

---

47 Glej tudi Tegel, H.: Le vol dans les grands magasins, Revue internationale de police criminelle, 1962, 160, s. 228-231

48 Michaux, v Revue internationale de police criminelle, št. 292/75

49 Prav tam

nalogo, policiji in pravosodju pa povzročajo vedno nove skrbi.[50]

Obseg tatvin v prodajalnah je vedno odraz kulture, navad, morale in običajev ljudi, ki vanje zahajajo. Če so v okoljih, kjer zlasti še delujejo primarne in sekundarne kontrole, kot je to na podeželju, navadno ne naraščajo. Število tovrstnega kriminala je torej funkcija okolja, v katerem je prodajalna. Toda kakšna je dejanskost, ne bomo mogli zvedeti nikoli, lahko pa domnevamo, da je "temno polje" nekajkrat tolikšno kot število odkritih nepoštenih kupcev. Nekateri pisci menijo, da je odkritih kvečjemu od 5 do 10 % tatov.

Pričujoča raziskava ugotavlja zlasti naslednje:

- v tretjini naših prodajaln so tatvine pogoste ali zelo pogoste,
- ne glede na pogostnost jih je največ pozimi
- kar zadeva domnevno uspešnost odkrivanja so v prodajalnah različnega mnenja. Na splošno pa odstotki uspešnosti padajo z njihovo višino. Višji ko je odstotek odkritih tatov, od domnevne predstave o količini tatvin, manj je prodajaln, kjer tako mislijo. Pri tem pa ne gre pozabiti, da v 40 % prodajaln o tem nimajo pojma. In kjer ni predstav o nevarnosti, tam tudi ni spopadov z njo,
- največ je prodajaln s 25 do 50 odkritih tatov poprečno letno. Ogroženost torej ni majhna, če pomislimo, da splošno poprečje učinkovitosti obsega le 5 do 10 % od domnevnega obsega tatvin,
- tudi naše razmere na prvi pogled potrjujejo izkušnje drugod po svetu, da je tatvina v prodajalni predvsem ženski delikt,
- število odkritih tatov vabi k budnosti, toda večja ko je budnost, več je odkritih tatov, in več ko je odkritih tatov, bolj silijo razmere k sodelovanju prodajaln z milico in prijavljanje tatov kazenskemu pravosodju je pogostnejše,
- najbolj kradejo sladkarije, živila in alkoholne pijače, torej prehrambene predmete, ki jih poleg ostalega predvsem lahko povezujemo z naraščanjem cen in povečevanjem življenjskih stroškov,

---

[50] Glej npr. Loitz, Kriminalistik, 1968, 9, s. 486-489.

- tatvine, ki jih store kupci so nevarnejše od tistih, ki jih dela osebje, čeprav takega mnenja ne deli kar 17 % prodajaln,
- opazna je različna tolerantnost do nepoštenega vedenja prodajnega osebja ter precejšnja diskrecionarnost v reagiranju in odpustljivosti,
- pri nepoštenem vedenju se prej zaloti mlajše osebje kot starejše. Ali ima izkušenost pomembno vlogo tudi pri tem?
- meje, odkod šteti neko vedenje prodajnega osebja za "nepošteno" so zelo premakljive in neenotne, na splošno pa se ne ujemajo (pokrivajo) z določitvijo v formalnem pravu,
- v skoraj 70 % prodajaln mislijo poslovodje, da pri njih sploh ni pojavov nepoštenega ravnanja prodajnega osebja,
- z naraščanjem števila zaposlenih v prodajalnah se povečujejo tudi potrebe po ukrepih za poštenost osebja, četudi to ne izostaja v malih prodajalnah.

Znano je, da uspela tatvina napeljuje k ponavljanju, zato je pomembno vprašanje: zaustaviti množico nepoštenih, ki to postajajo zaradi vabljivosti blaga. Toda odkriti vse in jih prijaviti pravosodju bi bilo nevzdržno, enako kot pustiti vprašanje popolnoma vnemar. Ker je "tatvina v prodajalni dokaj vsakdanji pojav"[51] pa je smotrno vsaj domnevati obseg pojava.

Tak poskus za izračun je npr. napravil Loitz[52], ki meni, da je število tatvin (x) odvisno od odstotka udeležbe posameznih skupin tatov (od vseh odkritih), odstotka od števila tatvin določene vrste blaga (wa) in od števila tatov, prijetih v enem tednu (wo). Formula pa je naslednja

$$x = \frac{\% \cdot wa \text{ ali } wo}{100} = \text{število tatvin } \begin{matrix}\text{blaga} \\ \text{v tednu}\end{matrix}$$

Domnevanje tatvin oziroma obseg in narava nevarnosti, ogroženost blaga in velikost škode ter število pojavov morajo tudi v prodajalni prispevati ustreznemu vzdušju in prilagojenosti ukrepov za varstvo. Michaux pravi:

---

51 Sohier, J.: prav tam

52 Loitz, R.: Ladendiebstähle, Kriminalistik, 19, 1965, 11, s. 585.

"Veliki pretresi stoletja povzročajo manj opustošenja kot delovanje stotin in tisočev termitov - trgovinskih tatičev"[53].

3. Osebje in tatovi med seboj

Postopek s sumljivimi kupci vsebuje zasledovanje, ugotavljanje nepoštenosti, dokazovanje, sodelovanje z milico, tja do pričevanja pred sodiščem. Četudi "zaloteni tat takoj na mestu plača vrednost blaga, ostanejo dodatni stroški še vedno neporavnani in v breme režije"[54]. Prodajalna ima občutno škodo zaradi izgubljenega časa, morebitnega sestavljanja zapisnika itd., prerekanje s kupcem in prijemanje tatov pa ji sploh ni v dobro reklamo, da ne omenjamo še škode, ki nastaja pri "poskusu tatvine s poškodovanjem embalaže, z neredom na prodajnih policah, z ukradenim a potem odvrženim blagom"[55] itd. Če bi v naših razmerah primerjali škodo, ki jo predstavlja ukradeno blago s posrednimi stroški, ki jih je treba utrpeti z vsemi dejavnostmi obravnavanja tatvin, samo z zornega kota cost/benefit (stroškov in koristi), potem se trgovini najbrž sploh ne izplača odkrivati tatove. Toda to gledišče nikakor ni sprejemljivo. Gre za več:

- kaj bi bilo, če bi prevladovalo prepričanje, ni nihče ne nadzoruje nakupovalnega vedenja,
- ali je mogoče dopustiti neko dejavnost (kot je trgovina), ki bi bila brez nadzorstva,
- kakšna je odgovornost za dejavnosti, ki zaradi svojega obstoja vzpodbujajo kriminogene situacije, pa njeni nosilci puščajo vnemar lastno varnost.

Dvomi, ki nastajajo pri samih trgovcih pri tehtanju škode in koristi, ne samo v materialnem, marveč tudi v moralnem in reklamnem smislu, se kažejo tudi v naši praksi. Prenekateri oklevajo tudi pred težavami, ki nastajajo zanje v socialnem okolju, če bi zoper vse enako ukrepali. Ker

---

53 Michaux, prav tam

54 Kaufman, Ilija: Tatvine po kupcih v trgovini in sredstva preprečevanja, tipkopis 9 s.

55 Prav tam.

pa gre hkrati tudi za diskrecionarno obravnavanje kupcev in za prevzemanje določenih kriminalnopolotičnih ali celo kaznovalnih posegov nasproti nepoštenim, se sploh pojavlja vprašanje, kako daleč je mogoče dopustiti eno ali drugo skrajnost? Kajti ni mogoče dovoliti, nekontroliranega (ali celo nezakonitega) ravnanja s kupci, in svobode v obravnavanju tatov na eni strani in popolne nedejavnosti v preprečevanju škode na drugi. Naša praksa je razpeta med obema skrajnostima, čeprav je vmes veliko pravilnega in smotrnega. Toda problematično je vedno tisto, kar se odklanja, še posebno, če je tega preveč.

Tako pa se v visokih odstotkih prodajaln:

- sploh ne ustvarja nobena dokumentacija o dogodkih (ne evidenca, ne zapisniki itd.) ali pa le izjemoma,
- redkeje seznanja milico s pojavi in storilci,
- intervencija milice se šteje kot "slaba usluga" trgovini,
- tatvine in tatove obravnavajo v "lastni pristojnosti" oziroma pravilneje, vedno pogosteje kar sami odločajo, kakšna bo "usoda" tatu,
- s tatovi se ravna brez posebnega znanja, "kar tako" ali na podlagi lastnih izkušenj,
- s tatovi se ravna neustrezno, nestrokovno, hkrati ko se
- v prodajalnah močno manifestira kaznovalnost in maščevalnost zoper nepoštene kupce in nezaupanje v sodstvo glede učinkovitosti obravnavanja tatov (kar ni brez podlage).

Splošna neučinkovitost obravnavanja problematike tatvin v prodajalnah objektivno sili osebje k odvračanju od pravosodja, k selektivnemu določanju koga prijeti (če sploh) in k zatekanju k dvomljivemu in nedopustnemu zastraševanju ter uporabi sredstev. Toda jasno je, da pretežna nekaznovanost tatvin v "samopostrežnih" prodajalnah zahteva takšno ureditev, ki bi vendarle prispevala k boljši nakupovalni etiki in morali, s prizadevanjem trgovine, organov družbenega nadzorstva in kupcev. Doslej v tem pogledu pri nas nihče ni kdovekaj napravil.

Čeprav bi lahko večino "zadev" ustrezneje rešili, pa vendarle pravijo nekateri "ni potrebno prezirati zastraševalnega učinka policijskih intervencij in procesa, ki mu sledi".[56]

4. Trgovci o "tatovih"

Vse kaže, da tat v prodajalni pripada vsem socialnim slojem in da priložnost zapeljuje mnoge k impulzivnemu reagiranju nanje.

Anketa poslovodij zlasti kaže na naslednje:

- ženske in otroci so najpogostejši tatovi,
- glede na socialni položaj jim v prodajalnah ne bi bilo treba biti nepošten,
- gospodarski, turistični in sploh tranzitni pomen Slovenije pogojuje precejšnje odstotke neslovenskih nepoštenih kupcev,
- ob prijetju se največkrat opravičujejo, kolikor ne tajijo ali zmanjšujejo krivdo.

V samopostrežnih prodajalnah ni "poklicnih" tatov ali pa so zelo redki. V glavnem gre pri nas za začetnike - priložnostne tatove in v manjšem številu za amaterje, ki prihajajo v prodajalne z namenom kraje. S tem v zvezi so tudi njihove tehnike (modus operandi) preproste. Redki pripravljajo pripomočke ali zamisel v naprej.

Če gre pri tatvinah, ki jih obravnava kazensko pravosodje, pretežno za nižje socialne sloje, so pri nepoštenosti v prodajalnah zajeti vsi sloji, čeprav nekateri bolj, nekateri manj.

5. Pregon

Tatvine v prodajalnah so problem za izvajanje ustrezne kriminalne politike, zlasti zaradi potrebnega varstva splošnega družbenega premoženja. Za to varstvo niso vedno nujne zaporne kazni in najbrž tudi ne bi bilo treba vsake malenkosti prijavljati pristojnim pregonskim organom. Toda

---

[56] Tegel, H.: Le vol dans les grands magasins, s. 228

kakšne so splošne ugotovitve za naše razmere?

- Poslovodje se nagibajo k stališčem, da prijavljanje tatov pregonskim organom ni smotrno,
- S tem v zvezi se navajajo razlogi, zakaj naj bi bilo neprijavljanje utemeljeno. Na prvem mestu je odvračanje kupcev, nato izguba časa z obravnavanjem tatov, zmanjšanje ugleda prodajalne, motnje v obratovanju itd.
- Posredovanje milice v prodajalni se na splošno ne sprejema ugodno.
- Izraža se nezaupanje v kazensko pravosodje in malodušje v uspešnost kazenskih ukrepov.
- Izredno nizek odstotek prodajaln nagrajuje osebje (moralno, materialno ali oboje) za uspehe pri zatiranju tatvin, zlasti pri prijemanju tatov in še manjši del stimulira kupce, če prijavijo nepošteno vedenje drugih kupcev.

Vzdušje v trgovini kratkomalo ni naklonjeno sodelovanju s pregonskimi organi, toda sodelovanje je vendarle potrebno, hkrati ko se noben od njegovih glavnih protagonistov ne potrudi, da bi do njega prišlo. Morda bi lahko prav za to raziskavo prišlo v poštev razmišljanje o tem, kaj in kako spremeniti sedanje neustrezno stanje.

Reakcije prodajaln ob odkrivanju tatvin so zelo različne, na splošno pa neenotne. Večina dejanj se spregleda, le redke tatove prijavijo, kar je pogojeno tudi s počasnim in zamudnim reagiranjem kazenskega pravosodja. Osebje v prodajalnah je v svoji vlogi oškodovanec - žrtev pogosto ogorčeno zaradi domnevno milih kazni, obenem pa je zelo "domiselno" v svoji kaznovalnosti, ki pa jo (vsaj ponekod v bližnji preteklosti) uporabljajo tudi pri svojem ukrepanju zoper tatove, ki niso bili vedno mili. Toda vse kaže, da je "humanizacija" prevzela obravnavanje tatov v prodajalnah celo do druge skrajnosti, da se neredko marsikje nič ne ukrepa, kar je prav tako škodljivo in neustrezno kot maščevalnost.

Zato je sodelovanje s pregonskimi organi odvisno od lokalnih posebnosti, posameznih dogodkov in razumevanja (med prodajalno in milico).

"Premije" ali nagrajevanje osebja za prijemanje tatov imajo povsod po svetu, medtem ko pri nas verjetno še najmanj. Čeprav gre vsako dejavnost in uspešnost kakorkoli moralno ali materialno stimulirati, ne bi smela povzročati nasprotnih učinkov od tistih, ki so zaželeni. "Nagrajevanje" bi morali ocenjevati oziroma vrednotiti skupaj s celotnim prizadevanjem prodajaln in družbenih organov nadzorstva za zatiranje kriminalitete. Parcialna analiza bi lahko privedla celo do neustreznih izidov. Vsakakor pa vzpodbujanje za zatiranje tatvin in prijemanja tatov v prodajalnah ne sme postati sebi namen.

6. Zatiranje

Podatki raziskave kažejo na to, da je zatiranje tatvin v prodajalnah le delno uspešno. Zelo zmotno bi bilo odgovornost za odklonsko nakupovalno vedenje zvračati samo na trgovino, čeprav zlasti samopostrežne in samoizbirne prodajalne vsebujejo upoštevanja vredne napeljevalne sestavine. Nakupovalno vedenje gre tretirati kot del splošnega vedenja in kot del kulture, ki se spreminja z razvojem družbe in njene zavesti (pa tudi tehnologije). Res pa je, da ima lahko pri tem trgovina pomembno socialnopedagoško in vzgojno vlogo. V tem pogledu bi namreč morala reklama in vsa ostala sredstva masovnega prepričevanja in vplivanja (tudi "hidden persuaders") vsebovati vzgojne elemente. Ker so v tatvine vpleteni tudi otroci in mladi v velikem številu, jim gre tudi v kriminalnopolitičnem in samozaščitnem pogledu pomemben poudarek že v predšolski dobi in za časa šolanja, podobno kot v prometni vzgoji. Toda organizirali smo provokativen način prodaje, ki vzpodbuja impulzivno nakupovanje in tudi krajo, nismo pa se lotili vzgoje nakupovalnega vedenja kot kulture. Nedvomno pa tudi trgovina z načinom prodaje računa na "atavizem" določene vrste, vse drugo pa ji ni dosti mar, zlasti če gledamo na vprašanje "poštenosti" s kriminološko-viktimološkega zornega kota.

Pri nas v Sloveniji:

- v prodajalnah med vsemi vrstami osebja - blagajniki še najbolj odkrivajo tatove (res pa je, da se pri blagajni šele začne "odgovornost" kupca za morebitno nepoštenost)
- "specializirani" varnostniki, opazovalci, nadzorniki, čuvaji, pazniki itd. so prava redkost

- med opazovalno tehnologijo je "ogledalo" trenutno še edino sredstvo, ki ga pozna naša trgovina v obrambi pred nepoštenimi kupci (raba tehnologije in stroški z njo so seveda vedno v razmerju s škodo, ki bi jo preprečili)
- budnost, opazovanje in "patroliranje" so ključna "sredstva" za varstvo v prodajalnah
- izobraženost in strokovna usposobljenost osebja za omejevanje tatvin je relativno nizka in razpoložljivost ustreznih pripomočkov za boljšo razgledanost skoraj katastrofalna.

Danes v svetu za varovanje pred ogroženostjo zaradi načina prodaje uporabljajo različne preprečevalne ukrepe, med njimi tudi tehnične. Ne gre samo za red v zvezi z nakupovalnimi gondolami, marveč predvsem tudi za posebne konstrukcije ogledal (ne samo navadnih), transparentna stekla, televizijske naprave[57], kabine za opazovanje, dobro razsvetljavo in človeške figure in podobno. Ker pa nobenega kriminala ni mogoče povsem preprečiti ali zatreti, tudi v prodajalnah ni mogoče pričakovati dokončnega iztrebljanja tatvin. Toda človeštvo danes vendarle poskuša vse, da bi bilo čim manj tega "zla", pri nas pa še posebej v zvezi z razvojem družbene samozaščite. Zatorej v nobenem pogledu ne gre opuščati ukrepov tudi za zmanjševanje nepoštenosti v prodajalnah.

Ukrepi za zatiranje pa prinašajo razne neprijetnosti. Ko nam trgovina ponuja, da jemljemo in kupujemo blago, nas seveda hkrati nadzoruje, omejuje, kolikor ne izvaja nad nami celo določenega nasilja.

Prav glede na to bi moral sleherni kupec vedeti, kaj je dopustno in kaj ni v skladu z nakupovalno kulturo. V ta namen so v rabi razna svarila, opozorila, napotila[58] itd. glede

- vedenja v prodajalni
- postopka v zvezi z nepravilnostmi
- odgovornosti za nepoštenost in tudi glede

---

[57] Glej tudi Bethge, s. 63

[58] Glej npr. Händel, s. 309

- morebitne povrnitve stroškov, ki jih ima prodajalna z obravnavanjem sumljivega kupca ter
- "grožnje" o prijavitvi tatvine pristojnim organom.

Poleg tega v svetu priporočajo ali uvajajo (vendar dvomijo v uspešnost in smotrnost) še:

- obvezne garderobe za kupce
- identificiranje, evidentiranje, registriranje in klasificiranje tatov,
- javno objavljanje imen prijetih tatov z njihovimi fotografijami, da bi se zavarovali pred njihovim ponavljanjem,
- in sploh razvijanje "Selbstjustiz" ali določene samozaščite, v kateri zasebni oškodovanec prevzema nekatere naloge varstva in pravnega urejanja problema, upoštevajoč načelo: "Zaupanje je dobro, toda kontrola je boljša"[59].

Končno ne gre pozabiti še na dve pomembni okoliščini pri preprečevalnih prizadevanjih.

- Zasebne nadzorne službe, katere ustanavljanje nedvomno vzdržuje razmerje med škodo in koristjo ter
- ustrezno prilagajanje arhitekture in prostora načinom prodaje, upoštevajoč sodobna spoznanja psihologije ali celo kriminologije "fizičnega" okolja.

Na sploh pa tovrstni "taktiki" ustvarjajo v prodajalnah takšno vzdušje, da je na zavarovalne in preventivne ukrepe komaj še mogoče pomisliti, ker so tako vešče vsebovani in skriti v drugih prizadevanjih, ki imajo predvsem namen vzbuditi željo po nakupu. Varovanje premoženja se torej prikriva, kajti prodaja ne prenaša očitnega odkrivanja nepoštenosti. Zato je v sodobnih samopostrežnih, samoizbirnih in njim podobnih prodajalnah pravilo, da ni namen prijemati tatove, marveč predvsem preprečevati tatvine.

---

59 Ederle, s. 392

Glede na to tudi za naše razmere, zlasti ob samozaščitni naravnanosti in ob pretežni večini malenkostnih pojavov (ki pa so množični in katerih količina je nepoznana, naš srd pa izražamo le nad prijetimi) nastopa vprašanje, v koliki meri gre "nakupovalno vedenje" prepuščati obravnavanju trgovine in države, komu bolj in kdaj manj. Hkrati ko najbrž ne gre opuščati razmišljanja, ali ni mogoče sedanjo pravno ureditev v prihodnje vendarle zastaviti drugače, bolj racionalno, pa vendarle še učinkovito, zlasti ob pomisleku na naraščanje samoupravnih kontrolnih mehanizmov in razsodišč v združenem delu.

DRUGI DEL: STORILCI TATVIN V PRODAJALNAH (dr. Janez Pečar)

Zaradi diskretnosti raziskave ne navajamo naslovov prodajaln, ki so bile izbrane v vzorec, s pomočjo katerega naj bi prišli do imen prijetih nepoštenih kupcev. Za naš namen pa smo si zastavili nalogo, da "kupce" anketiramo sproti, to je čimprej po dogodku (dokler je še svež).

Glede na izbor vzorca (metodologijo izbora prilagamo) so prišle vanj posamezne prodajalne v naslednjih občinah: v Ljubljani - Bežigrad, Center, Šiška in Vič-Rudnik ter Ajdovščina, Celje, Cerknica, Domžale, Ilirska Bistrica, Izola, Jesenice, Kamnik, Kranj, Koper, Lendava, Ljutomer, Maribor, Murska Sobota, Nova Gorica, Piran, Postojna, Ptuj, Radlje ob Dravi, Radovljica, Ravne na Koroškem, Sežana, Slovenske Konjice, Šentjur pri Celju, Škofja Loka, Šmarje pri Jelšah, Velenje, Vrhnika in Zagorje.

Izmed 50 tako izbranih prodajaln

- 3 prodajalne (poslovodje) sploh niso želele sodelovati,
- 7 prodajaln, po izjavah odgovornih oseb, tatovi sploh niso ogrožali (če pa so bili v obmejnih in turističnih krajih ter obmejnem pasu - so bili to predvsem tujci, ki jih nismo anketirali).

Ker smo že v izboru vzorca upoštevali določene "rezerve" števila prodajaln, ki sploh niso sodelovale, nismo nadomestili z drugimi.

Sodelujoče prodajalne so nam javljale podatke za prijete tatove v času od 1. julija 1976 do 31. junija 1977, vendar je bilo pri tem ugotovljeno naslednje:

- poslovodje so sami selekcionirali nepoštene kupce in povedali predvsem za nekatere. Tudi zapisnike sestavljajo le za posamezne primere, ne pa za vse,
- del prodajaln ne vodi nobenih evidenc o "tatovih", če pa, so pogosto netočni in brez podatkov, ki bi koristili za identifikacijo. Podatki o kupcih se zapisujejo brez legitimiranja oziroma pogosto brez ugotovitve resnične istovetnosti,

- nekateri poslovodje niso bili najbolj zadovoljni, da so njihove prodajalne izbrane v vzorec tistih, iz katerih naj bi prišli do nepoštenih kupcev. Na vse načine so se trudili dokazovati, da je v sosednjih prodajalnah več in bolj zanimivih tatvin, kot pri njih,
- po izjavah anketarjev so "gornji sloji" kupcev v prodajalnah kadar se pojavljajo kot nepošteni, precej bolj zaščiteni od poslovodij oziroma od prodajnega osebja, kot drugi, nižji.

Glede na te in še prenekatere okoliščine smo se morali "zadovoljiti" s tistim, kar so nam hoteli povedati poslovodje. To pa seveda ni "dejanskost" o tatovih, je pa znatno več od tistega, kar zve o kriminaliteti v prodajalnah milica in kazensko pravosodje. To nas kolikortoliko ohrabruje, čeprav po drugi strani ni mogoče skriti razočaranj nad nerazumevanjem našega raziskovalnega prizadevanja, ki je bilo namenjeno v koristi prodajalnam in njihovemu osebju in za boljše varstvo pred tovrstnim kriminalom. Toda "vsaka šola nekaj stane". Nekateri trgovci so s tem pokazali svoj odnos do vprašanj, ki jih raziskujemo.

Toda potem, ko smo s težavami prišli do imen nepoštenih kupcev, pa se je zopet zgodilo naslednje:

- določen del "tatov" ni bil dosegljiv zaradi pomanjkljivosti pri ugotavljanju osebne istovetnosti v času dogodka,
- precejšen del možnih anketirancev ni bil več v kraju navedenega prebivališča, ker se je zaradi morebitne bojazni pred "kazenskim postopkom" umaknil izven območja Slovenije (migranti, sezonski delavci iz drugih republik, tujci so sploh nedosegljivi itd.),
- več tatov je ob prijetju navedlo resnična imena drugih ljudi (ki z dejanjem niso imeli nobene zveze),
- več ljudi je dejanje absolutno zanikalo ali podalo o "kraji" svojo

razlago[60], nasprotno od tiste, ki jo je imela prodajalna,

- najmanj tretjina do polovice znanih storilcev pa ni hotela sodelovati pri anketiranju.

Ker smo želeli čimbolj upoštevati moralnoetična vprašanja raziskovalnega dela in ker naše intervjuvanje temelji na popolnem sodelovanju in ker je brez njega naš namen zgrešen, smo na podlagi teh izhodišč zbrali podatke za 321 anketirancev (domnevno nepoštenih kupcev), od tega 189 odraslih in 132 mladoletnikov.

---

60 Npr. Mož osumljenke, pri kateri so 19.11.1976 v prodajalni našli zavitek mesa v vrednosti 38,60 din, je pisal: "Brez dvoma visoko cenim vaša prizadevanja proučevanja vedenja kupcev v samopostrežnih prodajalnah, ki naj bi bilo izključno uporabljeno v znanstveno raziskovalne namene.

Žal vam moram sporočiti, da se moja žena .... tovrstnega anketiranja ne bo udeležila niti pri vas, niti vas ne bomo sprejeli na našem domu za opravljanje tovrstnih razgovorov.

Nimava namena razpravljati o dogodku, ki se je pripetil 19.11.1976 v samopostrežni trgovini Emona, Ljubljana ..., ker sva prepričana v razlago, ki jo je takrat podala moja žena, zato vas prosim, da nam tozadevne pošte več ne pošiljate. "Podpis"

IX. SKUPNE ZNAČILNOSTI ALI RAZLOČKI GLEDE NA ODRASLOST IN MLADOLETNOST STORILCEV

Kljub selekcioniranosti populacije prijete v prodajalnah (in v raziskavi upoštevanih tatov) se nam kažejo prenekatere značilnosti ali razločki v njihovih, ne samo demografskih podatkih, marveč tudi po raznih vprašanjih etiologije pojava, motiviranosti za dejanje, pri preddeliktnem stanju, v postopku osebja s tatovi, posledicah dejanja itd. Res da "prijeti" glede na domneve o prikritosti tatvin v samopostrežbi vzbujajo dvome v svojo reprezentativnost, menimo, da nam "znano" vendarle pomaga pri ustvarjanju predstave o nevarnosti in zapletenosti dejanj, o neprijetnosti doživljanj in posledicah na tej ali drugi strani viktimogenega (kriminogenega) kompleksa. To kar spoznavamo v tem delu raziskave, je druga plat medalje, drugačna od tiste, ki jo predstavljajo trgovci (anketirani za to raziskavo). Oboje pa dopolnjuje podobo, druga druge.

A. DEMOGRAFSKI PODATKI

1. Spol storilcev

Tabela 86: Spol glede na odrasle in mladoletnike

Spol	storilci: število odrasli	storilci: število mlad.	storilci: sestava odrasli	storilci: sestava mlad.
Skupaj	189	132	100	100
moški	60	89	31,7	67,4
ženske	129	43	68,3	32,6

hi^2 = 19,8, pomemben na ravni 0,0001

Ženske v našem vzorcu sicer res prevladujejo s svojim 63,6 % udeležbe, vendar premalo poudarjajo premoč, ki so jo napovedovali poslovodje v svojih izjavah. Tudi to kaže na odbiranje tatov po nekih posebnih zakonitostih, ki smo jih deloma že načeli. Razločki pa so predvsem naslednji.

Med mladoletniki (pri katerih so upoštevani tudi otroci) je podoben odstotek tatov - dečkov, kot je pri odraslih - žensk.

Iz tega bi sklepali, da v mladoletnosti kradejo v samopostrežbah predvsem dečki (ali pa je pozornost prodajalcev ostreje naravnana nanje), medtem ko v odraslosti močno prevladujejo ženske, ki najbrž tudi bolj zahajajo v prodajalne kot moški. Najbolj ustrezna bi bila primerjava oziroma izračun koeficienta tatov med kupci, kar pa seveda ni dosegljivo, zato se moramo zadovoljiti z razpoložljivim.

Glede na bojazen trgovcev, da se ne bi zamerili kupcem (zlasti stalnim) se jim je nedvomno zdelo manj neprijetno bolj zavzeto preganjati otroke in mladoletnike, o katerih so verjetno tudi brezskrbneje posredovali podatke za raziskavo. Ali so morda mladi ljudje v samopostrežbi bolj sumljivi ali bolj prijemljivi? Če ne drugega, v primeru prijavitve, vsaj ne morejo škodovati in se maščevati, kar je pri odraslih in vplivnih ljudeh neredko ključno vprašanje bojazni prodajnega osebja.

V kriminološkem pogledu pa je 41 % udeležba mladih ljudi v kriminaliteti tatvin storjenih v samopostrežnih prodajalnah pomembno spoznanje, ki mu gre resna pozornost, še posebno ob ponavljanju.

Udeležbo "tatic" v odraslosti poudarjajo vse raziskave na tujem, zato tudi pri nas ni bilo pričakovati izjem, čeravno živimo v drugačnih družbeno gospodarskih razmerah kot tam, kjer so bile raziskave opravljene in čeprav je ženska v Sloveniji v višjem odstotku zaposlena in ne samo gospodinja (kot drugje). Toda, ker je najpogosteje obiskovalka in koristnica tovrstnega načina prodaje, je s tem povezana tudi njena deviantnost v trgovini, ne glede na to, da njeno duševno življenje, neredko pogojene z biološkimi funkcijami prav tako povezujejo z nakupovalnim vedenjem v samopostrežnih prodajalnah.

Ženska je zlasti v naših razmerah posebno kot gospodinja, mati, kot izvajalka družinskega proračuna in nakupovalka spričo gmotnega položaja, naraščanja cen, pritiskov razstavljenega in privlačujočega blaga, priložnostnih zapeljivih situacij, pogosteje pred odločitvijo, kako se rav-

nati v prodajalni in koliko in kaj tvegati. To potrjuje tudi dejstvo, da je mladoletnic znatno manj med "taticami".

2. Starost

Storilci tatvin v prodajalnah, zajeti v naš vzorec, so bili ob prijetju naslednje starosti.

Tabela 87: Starost storilcev

Starostna skupina	število	%
Skupaj	321	100
do 14	85	26,4
15 - 16	36	11,2
17 - 18	23	7,2
19 - 21	24	7,5
22 - 30	40	12,5
31 - 40	23	7,2
41 - 50	25	7,8
51 - 60	27	8,4
61 - 70	28	8,7
nad 71	9	2,8
neznano	1	0,3

Otroci so v pričujočem vzorcu najbolj številna skupina, čeravno kradejo resnične malenkosti - vsaj v pretežni večini in pogosto za šport, za "postavljanje" pred drugimi, za tekmovanje in podobno, in pri večini to "zmikanje" res najbrž ni nevarno, čeprav njihovega vedenja nikakor ne gre puščati v nemar. Tudi prenekatere tuje raziskave ugotavljajo[61], da so otroci v samopostrežbi bolj vpadljivi in prej osumljeni kot drugi, še posebno, če so v prodajalne prišli brez razloga.

61 Glej npr. Bethge, s. 49 in drugi

Podobno pomembna skupina so mladoletniki, ki jih je manj kot otrok, toda še vedno skoraj petina, vendar v ožji starostni skupini, kar še toliko bolj kaže na njihovo ekscesivnost v samopostrežbi. Če je pod 30 letom starosti kar 208 storilcev v našem vzorcu, ali 65 %, lahko ta okoliščina pomeni, ali nevarnost mladih ljudi za način prodaje, ali pozornost mladim ljudem pri taki prodaji, kar po drugi strani lahko predstavlja nevarnost, ki se sama vzdržuje in je sumničavost zoper mlade ljudi toliko bolj velika, kolikor več jih odkrijejo med nepoštenimi. Ali je to "trgovski interakcionizem" svoje vrste? Ali pa več mladih ljudi zapada nepoštenosti v samopostrežbi?

Po 50 letu starosti, kot kaže naš vzorec, kriminalna vitalnost v samopostrežbi ne pada, čeprav je po kriminoloških spoznanjih splošen pojav, da se z leti tudi kriminalnost zmanjšuje. Najbrž ni posebnega razloga, da bi bili "stari" bolj pod udarom opazovalcev na splošno. Toda kriminaliteta s starostjo ne pojenja v samopostrežnih prodajalnah. Ali gre iskati razloge za to v osebnih značilnostih starih ljudi, v pomoti, pozabljivosti, razstresenosti itd. ali v reagiranju na tegobe, stiske, težave in drugo, kar ljudem nastaja z leti? Najstarejši "tat" v vzorcu je imel celo 81 let.

3. Kraj storitve v razmerju do prebivališča storilca

Tatvine v prodajalnah so v marsičem podobne drugi kriminaliteti, ki jo je neprijetno ali sploh težko storiti v kraju prebivališča storilca. Istovrstnost kraja prebivališča in storitve je pri marsikom izključena že zaradi prenekaterih zaprek, ki ga odvračajo od odklonskega vedenja tam, kjer ga ljudje poznajo. Marsikatero kaznivo dejanje je na sploh povezano z migracijo ali z oddaljevanjem s kraja prebivališča. Za tatvine, storjene po kupcih velja pravilo, da jih je mnogo laže in prej storiti v okolju, kjer tatove ne zadržujejo neke primarne kontrole, ki so izključno tam, od koder "nepošteni" prihaja. Nepoštenost v prodajalni je neredko vezana s potovanjem, prihajanjem v mesta in na sploh s priložnostmi, ko posameznik ni blizu svojega doma. Impulzivnost tovrstne kraje je še posebej vzpodbujena z odsotnostjo kakršnihkoli razmerij med kupcem in prodajnim osebjem.

Tabela 88: Prebivališče storilcev v primerjavi s krajem storitve

Od kod so prišli na kraj storitve	storilci			
	število		sestava	
	odrasli	mlad.	odrasli	mlad.
Skupaj	189	131	100	100
iz istega naselja	39	49	20,6	37,4
iz istega mestnega območja	68	32	36,0	24,4
iz iste občine	49	23	25,9	17,6
iz iste republike	33	27	17,5	20,6

hi^2 = 14,02, pomemben na ravni 0,01

Kriminaliteta tatvin v prodajalnah je komaj pri dobri četrtini storilcev skladna z istim naseljem, na katerem je bila prodajalna in storilčevo prebivališče. V ostalem pa se kažejo tendence, po katerih so mladoletniki bolj deviantni v bližini doma kot odrasli. Odrasli tatovi znatno bolj migrirajo in zapadajo deviantnosti izven kraja prebivališča, vštevši mestna območja. Le v najširšem, to je v republiškem območju, mladoletniki zopet rahlo prednjačijo. Naš vzorec tatov vzbuja domnevo, da je le manjši del tatvin storjen v "domačih" prodajalnah, in da se tatovi usmerjajo na prodajalne izven prebivališč, kjer jih ne poznajo. To pa zopet daje misliti na naslednje:

- da so poslovodje zamolčali "domače" tatove in jih "skrili" pred anketiranjem,
- da je kriminaliteta kupcev v prodajalnah privilegij "potujočih", kar bi potrjevalo našo hipotezo o popuščanju primarnih kontrol z oddaljenostjo od stalnega prebivališča,
- da so mladi ljudje bolj "prijemljivi" doma, kolikor poslovodje sploh nimajo manj pomislekov glede "kompromitiranja" manj pomembnih kupcev.

Hkrati je lahko vse troje med seboj prepleteno in predstavlja celokupno zamotanost pojava, takšnega, kakršen se nam predstavlja v gornji tabeli. Pravilo, ki ga lahko izluščimo iz vsega skupaj za naš namen pa je: <u>nepoznanim kupcem velja načeloma večja pozornost in budnost pri njihovem</u>

nakupovalnem vedenju, kot pri tistih, ki jih prodajno osebje pozna. Iz doslej znanega je lahko sklepati, da bodo namreč tuji kupci prej nepošteni kot domači, čeprav otroci in mladoletniki pri tem lahko predstavljajo izjemo.

4. Stalnost prebivališča

Nestalnost prebivališča velja v disciplinah, ki se ukvarjajo z deviantnim vedenjem, kot določena negativna okoliščina, zaradi katere se na splošno domneva, da menjavanje prebivališča nosi v sebi dispozicije za odklonskost, kolikor odklonskost sploh ni pogojena z menjavanjem prebivališča in sploh stanovanja. Tudi pri zbiranju podatkov za to raziskavo smo ugotovili, da je precej storilcev tatvin (zlasti začasno prebivajoči, iz drugih republik) zapustilo bodisi kraj, v katerem so stanovali, bodisi Slovenijo sploh. Prav glede na to okoliščino, ker se nam je pokazala kar precejšnja nedosegljivost, je v celokupnem številu anketirancev relativno malo takih, ki ne bi imeli stalnega prebivališča na območju Slovenije. Tudi ustrezni preizkus med odraslimi in mladoletniki ni pokazal nobenih razločkov.

5. Narodnost

Naš vzorec prijetih tatov, lahko rečemo dokaj diskrecionarno odbranih že od poslovodij res ne vsebuje vseh nepoštenih v prodajalnah, hkrati ko moramo prav pri narodnosti še posebej poudariti, da se je precejšnje število drugih jugoslovanskih narodnosti izmaknilo našemu anketiranju.

Tabela 89: Narodnost storilcev

Narodnost	število	%
Skupaj	321	100
slovenska	244	76,0
neslovenska (jugosl. narodnosti)	72	22,4
neznano	5	1,6
hi^2 neznačilen		

Toda ne glede na doslej povedano o tujcih, prijetih v turistični sezoni, v obmejnih krajih itd. je v vzorec prišla skoraj četrtina tatov neslovenske, toda jugoslovanskih narodnosti. V primerjavi s številom domačih in neslovenskih toda jugoslovanskih kupcev in za raziskavo sporočenih imen o slovenskih in drugih jugoslovanskih nepoštenih kupcih je neslovenskih narodnosti v vzorcu nad pričakovanim odstotkom, kljub temu, da jih je precej kratkomalo odšlo po storitvi drugam in jih zaradi tega nismo mogli intervjuvati. Prav glede na to se zopet vzbuja več vprašanj:

- ali je med neslovenskimi toda jugoslovanskimi kupci res toliko nepoštenih (v Sloveniji),
- ali in zakaj so bolj "prijemljivi" kot drugi kupci, in
- ali jih prodajalne niso sporočale kot potencialne intervjuvance za raziskavo z manjšimi pomisleki kot druge, domače in stalne kupce.

Odgovor na to vprašanje naj si dajo prodajalne same.

6. Stan

Tabela 90: Stan storilcev

Stan storilcev	število	%
Skupaj	321	100
samski	183	57,0
poročeni	113	35,2
vdoveli	10	3,2
razvezani	11	3,4
živeli v nezakonski skupnosti	3	0,9
živeli ločeno, niso razvezani	1	0,3

Med mladoletniki je bilo 131 samskih in 1 poročen (zato preizkus s hi^2 ni izračunljiv). Velik delež mladih poudarja pretežnost samskih v našem vzorcu, tako da se dobiva vtis, da je nepoštenost v prodajalnah predvsem delikt mladih ljudi, kar je le deloma res, ne pa v celoti.

Če bi upoštevali vse storilce, ki so samski, vdoveli, razvezani in ki žive ločeno, bi res dobili občutek, da ima zakonska zveza "protektivno" vlogo pri kriminalu kupcev v prodajalnah, kar pa je močno vprašljivo. Iz kasnejših ugotovitev namreč izhaja, da tatvina majhnih reči v prodajalnah v zakonski zvezi nima posebnega odraza. Če že pri zakonskem drugu tovrstni kriminal ne pomeni kaj posebnega, pa so otroci vendarle upoštéven dejavnik, čeprav navadno ne zvedo za "kriminalnost" svojih staršev.

7. Izobrazba

Tabela 91: Šolska izobrazba storilcev

Izobrazba	storilci število odrasli	mlad.	sestava odrasli	mlad.
Skupaj	189	132	100	100
brez	4	3	5,3	18,2
do 3.razr. osnovne šole	6	21		
4. do 7. r. osnovne šole	63	59	33,3	44,7
osemletka	61	27	32,3	20,4
nedokončana srednja izobr.	20	22		
dokončana " -"-	28			
nedokončana višja izobr.	1			
dokončana višja izobr.	2		29,1	16,7
nedokončana visoka izobr.	1			
dokončana visoka izobr.	3			

hi^2 = 23,81, pomemben na ravni 0,001

Mladost oziroma leta starosti določajo v nekem smislu tudi stopnjo izobrazbe. Zaradi tega so vsi mladoletniki v skupinah do nedokončane srednje šole. Med njimi, razumljivo, prevladujejo osnovnošolski otroci.

Čeprav tudi odrasli "tatovi" v samopostrežnih prodajalnah nimajo kdovekakšne šolske izobrazbe, se le ta vendarle od nedokončane srednje šole dviga njim v korist. Med njimi so trije s fakultetno izobrazbo.

8. Poklic

Podobno velja za poklice storilcev, ki so prav tako pri marsikom določeni z mladostjo.

Tabela 92: Poklic storilcev

Poklic	storilci Število odrasli	mlad.	sestava odrasli	mlad.
Skupaj	189	132	100	100
"delavec" - podrobneje neopredeljen	47	1	24,9	0,75
strokovnjaki - delavci	54	-	28,6	
šolarji, dijaki, študentje	11	125	5,8	94,7
gospodinje	29		15,3	
upokojenci	28		14,8	
drugi	13	5	6,9	3,8
neznano, b.o.	7	1	3,7	0,75

hi^2 neizračunljiv

9. Zaposlenost

Tabela 93: Zaposlenost storilcev

Zaposlenost storilcev	storilci Število odrasli	mlad.	sestava odrasli	mlad.
Skupaj	184	130	100	100
zaposlen	125	4	68,0	3,1
sezonsko zaposlen ali nezaposlen	47	4	25,5	3,1
se še šola	12	122	6,5	93,8

hi^2 = 237,41, pomemben na ravni 0,001

Mladost in zaposlenost se tudi v tem primeru kažeta v obratnem sorazmerju spričo obeh populacij. Mladoletni se večinoma ukvarjajo s šolanjem, medtem ko so odrasli pretežno zaposleni. Toda med njimi je skoraj četrtina nestalno zaposlenih ali sploh nezaposlenih. Neredno pridobivanje sredstev za preživljanje v odraslosti pa je upoštevanja vreden kriminogen dejavnik. Ali neredno pridobivanje sredstev za življenje ali sploh izostajanje teh sredstev lahko povezujejo s tatvinami v prodajalnah? Četudi so bili samo tokrat prijeti?

B. MODUS OPERANDI

1. Prihod v prodajalno glede na nastalo posledico

Za trgovino, zlasti s samopostrežnim načinom prodaje je posebno pomembno ugotoviti, ali ljudje prihajajo vanjo že z naprej pripravljenim sklepom, da bodo kaj vzeli, ali pa jih šele ugodna priložnost zapelje h kraji in kakršnikoli nepoštenosti. Ni mogoče v celoti računati s tem, da kupci obvladujejo (vsaj ne vsi in vedno) svoja ravnanja, še posebno zaradi tega, ker je dosti odločitev impulzivnih. Vendar bi bile kakršnekoli ugotovitve v tem smislu pomembne zlasti za osveščanje javnosti in za oblikovanje ustreznejše nakupovalne kulture.

Tabela 94: Namen prihoda

Ali je prišel v prodajalno z nepoštenimi nameni	storilci število		storilci sestava	
	odrasli	mlad.	odrasli	mlad.
Skupaj	189	132	100	100
ni prišel	126	60	66,7	45,4
priložnost ga je zavedla	25	52	13,2	39,4
prišel je s tem namenom	6	15	3,2	11,4
ne ve zagotovo	32	5	16,9	3,8

hi^2 = 45,85, pomemben na ravni 0,001

Med vsemi je prišlo v prodajalno v času dogodka s poštenimi nameni 186 ali 58 % anketirancev, 24 % jih je h kraji zavedla priložnost, 6,5 je

prišlo v prodajalno s tatinskimi nameni, medtem ko 11,5 % ne ve zagotovo kakšni občutki so jih prevladovali in je mogoče domnevati ambivalentnost v njihovih namenih.

Čeprav se je priložnosti, ki so ji popustili, zavedala le četrtina anketirancev, so ji zapadli v širšem smislu vsi, tudi tisti, ki so domnevno prišli s poštenimi nameni v prodajalno. Kaj se je zgodilo z njimi? Ali način prodaje res deluje tako očarujoče, vzpodbujevalno in impulzivno, da se ljudje ne zavedajo mehanizmov, ki uravnavajo njihovo delovanje, ali pa jih nimajo v oblasti? Ali po drugi strani ni težko in sploh neprijetno tudi samemu sebi priznati, potem ko se je že zgodilo, da so nepošteni nameni obstajali že prej, čeprav podzavestno?

Skratka v teh vprašanjih se najbrž skriva jedro razmerij kupec - samopostrežni način prodaje in v psihološki konstelaciji silnic stanja še marsikaj neznanega in nerazvozljanega.

Kolikor zadeva naš vzorec in razločke med odraslimi in mladoletniki pa gre za naslednje: odrasli so v večjem številu prišli v prodajalno s poštenimi nameni ali pa o tem ne vedo povsem zagotovo, mladoletnike pa je pogosto zapeljala priložnost, oziroma so prišli v prodajalno s tatinskimi nameni.

2. Motiviranost

Motiviranost za dejanja je eno ključnih kriminoloških vprašanj, ki zadeva tudi vzročnost. Etiologija kateregakoli odklonskega pojava pa je pomembna za preprečevanje. Ker ni namen trgovine odkrivati tatove, marveč predvsem zatirati tatvine, se ugotavljanje vzročnosti, še posebno na strani osebnosti kupcev, pojavlja kot primarna naloga.

Za to priložnost izpuščamo teoretično razmišljanje o motivu in vzročnosti, ker se vprašanja, zakaj je bil nekdo nepošten v prodajalni, lotevamo predvsem s praktične plati. Hkrati ob tolikih neznankah, kot so: vpliv priložnosti, impulzivnost pri tatvinah, za tatvino disponirana osebnost, duševna motenost ali začasna povzročena duševna motnja itd. sploh porajajo vprašanja ustreznosti obravnavanja motiviranosti, še posebno ob mož-

nostih neosveščenosti resnične vzročnosti. Dosti ljudi namreč nima sposobnosti analizirati niti tuje, kaj šele svoje ravnanje, ker prepogosto reagirajo pod vtisom okoliščin in manj naklepno, kar je verjetno tipično tudi za nepoštenost v prodajalni. Odgovori storilcev so privedli do naslednjih ugotovitev.

Tabela 95: Vzrok dejanja

Zakaj je storil	storilci število odrasli	mlad.	sestava odrasli	mlad.
Skupaj	178	129	100	100
sploh ne ve	18	5	10,1	3,9
pomotoma, nevede	91	30	51,1	23,3
zamikalo ga je, zahotelo	17	55	9,9	42,6
gmotne težave	26	14	14,6	10,8
drugo	26	25	14,6	19,4

hi^2 = 55,28, pomemben na ravni 0,001

Ker 14 "osumljencev" (11 odraslih in 3 mladoletniki) niso "priznali" dejanja, za katerega jih je obtožilo prodajno osebje, so izločeni iz tabele.

Določena neosveščenost ravnanja se kaže domnevno pri tistih, ki sploh ne vedo, zakaj so storili dejanje, kakor tudi pri "kupcih", ki sodijo, da so dejanje storili pomotoma, nevede, brez motiva ali brez namena. Leteh je skupaj kar 147 ali 47 %. Ne glede na morebitno skeptičnost pri odgovorih je delež "neosveščenosti" ravnanja visok in znova potrjuje problematičnost prodaje in njen vpliv na ravnanje, ki ne zmore obseči obstoječih moralnih zavor, etičnih načel ali vrednot, ki jih ima vsak posameznik - četudi deviant (kdajpakdaj).

Z gmotnimi težavami je utemeljevalo dogodke 13 % anketirancev. Res je, da je treba "gmotnost" vedno ocenjevati posamično, toda kraja v samopo-

strežbi verjetno zaradi neznatnejših vrednosti blaga ne more reševati finančnih težav, kolikor se seveda ne ponavlja s tolikšnim obsegom, da že pomeni reševanje življenjskih potreb s tovrstno nepoštenostjo. S tem sicer lahko računamo in najbrž je res precej prikrite kriminalitete v prodajalnah, toda to je že hipoteza, s katero gre računati.

V odločitvi za dejanja je priložnost motivirala 23,5 % (ali skoraj četrtina storilcev). To je znova skupina odgovorov, ki zadeva objektivno, to je zunanjo plat dejanja, ki je na strani trgovine.

Ključni razločki v motiviranosti za nepošteno ravnanje med odraslimi in mladoletniki pa so v tem, da odrasli najpogosteje trdijo, da sploh niso osveščeni dejanja in vzročnosti, zaradi katerega so storili, medtem ko je pri mladoletnikih v ospredju priložnost in vabljivost blaga. Gmotne težave veljajo za obe strani približno enako.

Toda več kot analiza in statistični podatki, povedo posamezne izjave, kot npr.: "V trgovini sem videla, kako je ena nekaj mirno vzela brez težav, pa sem še jaz" (8), "Malo pred dogodkom so meni okradli jabolka ter hčeri dvakrat avtomobil, in nismo dobili ničesar povrnjenega" (27), "Opazila sem, da trgovsko osebje velikokrat oškoduje kupca, zato sem tudi jaz enkrat njih oškodovala" (42), "Dva dni pred dogodkom mi je prodajalna vrnila 50 din premalo, zato sem na ta način hotela dobiti svoje nazaj" (45), "Bila sem osamljena in potrta" (46), "Želela sem vzbuditi zanimanje" (79), "Bil sem lačen, pa nisem imel denarja" (106), "Poskusila sem, ker sem že prej videla druge" (123), "Mož mi ni dal dovolj denarja" (145), "Bila sem v razveznem postopku in duševno zmedena" (135), "Zaradi pomirjeval sem bila zmedena" (154), "V trenutku se mi je porodila želja, da bi vzela" (182) itd.

Pojasnjevanje vzročnosti vsebuje racionalizacije, transparentnost, opravičevanje, odvračanje razlogov na druge itd., kar še toliko bolj povzroča zamotanost motivov. Prodaja torej sprošča človekovo osebnost in inicira pobude zavestno ali nezavestno ter iz ljudi ustvarja tudi deviante, ki to ne bi bili, če ne bi zapadli v priložnost ali če bi občutili "kontrolo".

3. Način storitve

Kriminalistika, zlasti pa njena kriminalna fenomenologija se z morfološkim delom posebej ukvarja z zunanjimi manifestacijami nekega prepovedanega ravnanja zato, da bi tudi z možnim načinom storitve določila previdnostne in še posebej preprečevalne ukrepe. Način storitve hkrati označuje nevarnost in prebrisanost storilca ter omogoča ugotavljanje priložnostnih od vseh drugih vrst storilcev, ne nazadnje tudi v trgovini, ker gre pričakovati amaterske, poklicne in podobne deviante, čeprav pri nas redkeje.

Način storitve, skupaj s storilčevim značajem ali osebnostnimi lastnostmi omogoča diagnozo pojava v vsakem posameznem primeru. To pa ni brez pomena za praktično rabo in za ukrepanje prodajnega osebja, ki mora vedno računati s tem, da bo oškodovano, če ne bo dovolj budno. Načini storitve (vsaj najbolj tipični) pa vedno kažejo, kako se je treba pri tem ravnati in kam, kdaj in zoper koga naravnavati pozornost, če je le mogoče, še pred posledico.

Tabela 96: Način storitve

Storitev	storilci število		sestava	
	odrasli	mlad.	odrasli	mlad.
Skupaj	165	122	100	100
dal v žep	41	59	24,8	48,4
v oblačila	6	18	3,7	14,7
v vrečko, torbo, košaro	105	39	63,6	32,0
drugo	13	6	7,9	4,9
b.o.	24	10		

Ker več kot 10 % anketirancev ni odgovorilo na vprašanje - hi^2 ni izračunan

Kazuistika, zbrana z vzorcem deviantov ne dopušča domnevanja ne kake posebno prebrisane načine delovanja. Toda pri tem gre vsaj za troje vprašanj:

- ali prodajno osebje res ne odkriva tatov, ki bi bili bolj usposobljeni od tistih, ki zmikajo samo, če se jim nudi priložnost,
- ali je mogoče, da noben amaterski ali polpoklicni tat ni prišel v vzorec, da bi nam povedal kaj več, kot je navadno skrivanje,
- ali pri nas kriminaliteta kupcev še ne prekoračuje sposobnosti delovanja priložnostnega tatu.

Nekateri sicer redki znani primeri (ki še ne pomenijo pravila) zagotavljajo, da temu ni tako in da se v samopostrežnih prodajalnah srečujejo tudi z vnaprej premišljenimi načini storitve. Le-ti nedvomno zagotavljajo "diskretnejše" prilaščanje blaga in učinkovitejše skrivanje. Ne glede na to pa bi na splošno lahko rekli, da je način "kraje" v prodajalnah pri nas še vedno dokaj primitiven, ker je pretežno priložnosten, posledica hipne odločitve in ne v naprejšnje premišljenosti. Za "prikrivanje" dejanja uporablja tisto, kar je pri roki in navadno ne pripravlja sredstev za storitev. Pri tem gre upoštevati še tatove v združbah, ki tudi še niso tako razširjene kot drugje, kjer je tudi kriminalnost večji problem kot pri nas. Kriminaliteta v samopostrežbi je odsev razvitosti in nevarnosti kriminalitete (zlasti premoženjske) na sploh. Ker premoženjska kriminaliteta na sploh večinoma ni (kolikor gre za klasične načine) kdo ve kako problematična po "modusu operandi" tudi v samopostrežbi ne gre pričakovati zapletenejših, bolj dovršenih in potuhnjenih storitev.

Glede načina storitve so pri mladoletnikih poudarjeni: dajanje ali prikrivanje stvari v žepu (dečki) ali držanje kar v roki (tudi v ustih), ali skrivanje v oblačila, pri odraslih pa dajanje v tisto, kar ljudje nosijo ob nakupu s seboj, to pa so vrečke, torbe (zlasti ženske), košarice itd.

Nekaj primerov pri odraslih: "Skrila sem pod pelerino" (6), "Predmete sem dala v svojo torbo" (8), "Stvar sem pobasal v vrečko" (14), "Predmet sem dal v torbo, ko ni nihče gledal" (15), "Najprej sem dala kavo v nakupovalno košaro, malo kasneje pa od tam v torbo" (17), "Nekaj stvari sem dala v nakupovalno košaro, nekaj pa v mrežo" (18), "Zavitek sem vtaknil v žep in ob tem čutil zadovoljstvo" (31), "Vzel iz police in zataknil za suknjič" (43), "Na stvari sta bili dve ceni, odstranil sem večjo in

šel plačati" (77), "Pomerjenih hlač nisem slekel, šel sem kar mimo blagajne" (80), "Držala v roki" (92), "Blago sem spustila v dežnik" (177); mladoletniki: "Skril za pas pri kavbojkah" (6) "Bonbone sem držal v roki in šel mimo blagajne" (47), "Na večjo čokolado sem nalepil ceno manjše čokolade" (75), "Skril pod srajco" (129).

4. Posebne okoliščine ob storitvi

Z ugotavljanjem "posebnih" okoliščin ob storitvi kaznivih dejanj, smo želeli doseči predvsem:

- spoznati dodatne sestavine kakih priložnosti, ki jih kupci dojemajo in ki jih še posebej napeljujejo k nepoštenosti. Spoznavanje dodatnih okoliščin je pomembno zlasti zaradi njihovega odstranjevanja,
- razumeti storilčevo ravnanje glede na to, da največkrat šele priložnost ustvarja želje po nepoštenosti in kaj je normalna priložnost nasproti posebno ugodnim okoliščinam, ki so take, da naravnost vabijo na "izkoriščanje" v smislu "prehoda na dejanje",
- in ne nazadnje ali je mogoče v takih trenutkih, ki predstavljajo izjemen položaj, človeku, ki dela nekaj nepoštenega, registrirati še kaj dodatnega od tistega, čemur posveča svojo ključno pozornost, zlasti glede na to, da je večina tatov v samopostrežbi - priložnostnih. Le-ti po svoje dojemajo položaje v katerih so zaradi njihove izjemnosti, dojemajo zagotovo drugače kot vešči ponavljalci, ki delajo trezneje, premišljeno in v naprej pripravljeno. Tovrstne "simultane kapacitete" v neki meri določajo tudi kriminalno sposobnost in ravnodušnost pri dejanju.

Tabela 97: Posebne okoliščine

Okoliščine	število storilci		sestava	
	odrasli	mlad.	odrasli	mlad.
Skupaj	189	132	100	100
jih ni bilo ali jih ni opazil	118	62	62,4	47,7
gneča, veliko ljudi, čakanje v vrsti	26	20	13,8	15,1
malo kupcev, nobenega prodajalca	25	43	13,2	32,6
drugo	20	7	10,6	5,3

$hi^2 = 19,74$, pomemben na ravni 0,001

Morda bi smeli domnevati na podlagi razmerij med spoznanimi in "nespoznanimi" spremljajočimi okoliščinami, da polovica anketirancev ni zaznala nobenih posebnih dogodkov, ki bi se jim zdeli glede njihovega ravnanja v prodajalni posebno pomembni, razen tistega, kar so sami počenjali.

Ne vemo zagotovo, ali sam "prehod na dejanje" v prodajalni tako prevzame velik del "tatov", da ne "vidijo" še česa drugega, kar bi jih zadevalo. Od skupnega števila anketirancev je namreč le 44 % opazila nekaj, kar je v zvezi z delovanjem prodajalne in tako registriralo neke pojave v neposrednem okolju. Pri tem več odraslih (znatno nad polovico) ni opazilo ničesar, medtem ko so mladoletniki pogosteje kot odrasli spoznavali, da ni v bližini prodajalcev ali drugih kupcev. Gnečo so zaznavali oboji približno enako.

Če je to zaznavanje oziroma dojemanje položaja v okolju ena plat medalje, jo lahko obrnemo na drugo in se vprašamo, ali morda posameznim skupinam vendarle ne ustreza prav določeno vzdušje v prodajalni, ki jim obenem omogoča varnejšo izvršitev dejanja z manjšim tveganjem. Kolikor tako zastavimo pojasnjevanje "posebnih okoliščin" ob dejanju, bi lahko rekli, da mladoletniki (to so pretežno dečki) bolj kradejo, če v bližini ni ljudi, obe starostni skupini enako izrabljata gnečo, pretežni del pa krade (odrasli še bolj kot mladoletniki) če se ponudi priložnost ne glede na

to, kaj se okoli njih dogaja, ker niti niso dovolj pozorni na vse okoliščine. To seveda velja za priložnostne impulzivne "tatove", ki jih je večina.

Nekaj primerov. Odrasli: "V trgovini je bila gneča" (14), "Nobenega prodajalca ni bilo" (19), "Pri blagajni je bila vrsta" (32), "V prodajalni ni bilo ljudi, prodajalci so stali v gruči in se pogovarjali" (95), "Bilo je, preden zapro prodajalno" (104), "Na nevidnem mestu sem dala v torbo" (178), "Ko sem se prepričala, da me nihče ne gleda, sem dala v torbo" (181), "V prodajalni ni bilo videti prodajalk" (186); mladoletniki: "Nisem videl prodajalk" (7), "Okoli mene ni bilo nikogar" (9), "Vzel sem, četudi me je blagajničarka opazovala" (56) itd.

K zunanji, to je objektivni plati dejanja, je treba sicer redkeje, upoštevati še subjektivno, to je zlasti psihično razpoloženje kupca - tatu, kot npr.: "Želela sem, da ljudje opazijo krajo" (79), "Zaradi popitega alkohola sem bila korajžna" (52), "Zaradi pomirjeval in alkohola sem bila zmedena, nisem mogla realno misliti" (154) itd. S tem v zvezi ugotavljajo tuje raziskave določen delež prijetih tatov, ki so bili pod vplivom alkohola ali kakih drog, četudi medicinsko predpisanih in užitih iz terapevtičnih razlogov in v normalnih dozah.[62] To pomeni, da so farmakogene tatvine v prodajalnah pojav, pri katerem storilci postajajo sami žrtve svojega stanja. To tudi pomeni, da ni priporočljivo hoditi v samopostrežne prodajalne pod vplivom "drog".

5. Vrednost "ukradenega" blaga

Pod "ukradenim" blagom razumemo ob tej priložnosti, količino reči, ki jih je nepošteni kupec nameraval odnesti, ne da bi želel plačati. Ker pa je bil prijet, škoda ni nastala razen, kolikor ni prišlo do okvar na embalaži, do razsutja ali razlitja kakih stvari, zmede na prodajnih policah itd. Resnično ukradeno je le tisto blago, ki so ga storilci odnesli in katerega škoda se skriva v "kalu" ali primankljaju. Za te sto-

---

62 Todd, J.: Pharmacogenic shoplifting: British Medical Journal, London, Vol. 1, Jan. 1976, s. 150

rilce pa se največkrat sploh ne ve, ker so prikriti oziroma v tako imenovanem "temnem polju".

Glede na naravo prodaje blaga pretežno majhne vrednosti, pri kriminalu v samopostrežnih prodajalnah ne gre za dejanja z veliko škodo, vsaj kolikor gre za posamične primere. Nekaj drugega pa je seveda škoda, ki nastala s tovrstnimi tatvinami zaradi njihove domnevne množičnosti.

Tabela 98: Vrednost blaga

Vrednost	storilci: število		storilci: sestava	
	odrasli	mladol.	odrasli	mladol.
Skupaj	182	129	100	100
do 10 din	24	67	13,2	51,9
nad 10 do 20 din	28	21	15,4	16,3
nad 20 do 40 din	36	13	19,8	10,1
nad 40 do 60 din	28	12	15,4	9,3
nad 60 do 100 din	31	2	17,0	1,5
nad 100 din	35	14	19,2	10,9

hi^2 = 65,81, pomemben na ravni 0,001

Ugotovljena dejanja v našem vzorcu res kažejo na pretežno majhnost škode, ki nastaja v "samopostrežnih" prodajalnah. Toda pri tem so očitni razločki med "krajo" odraslih in mladoletnikov (oziroma otrok). Mladoletniki večinoma kradejo neznatne stvari oziroma reči z majhno vrednostjo. Težišče pri njih je na stvareh, vrednih do 10 dinarjev (toda pri tem niso ključne stvari, marveč poštenost, vzgoja, navdih za ponavljanje itd.), čeprav njihova udeležba začne naraščati pri predmetih nad 100 dinarjev. Pri odraslih pa je ravno narobe. Pri njih se povečujejo deleži z naraščanjem vrednosti blaga. Odrasli se torej ozirajo po predmetih večje vrednosti, ker jih privlačuje blago, ki ga potrebujejo za življenje, medtem ko gre pri mladoletnikih predvsem za bonbone, čokolado, igrače in podobne drobnarije.

6. Delovanje v sostorilstvu

Kriminaliteta v prodajalnah se dela podobno kot vsaka druga, tudi v skupinah. Čeprav na sploh v kriminaliteti prevladuje individualnost, so združbe toliko bolj zanimive, ker terjajo določeno organizacijo, delitev vlog, odgovornost, razdeljevanje plena itd. Obenem ne gre zanemarjati njihovih psiholoških sestavin, kot so razmerja med sostorilci, vzpodbujanje in sploh napeljevanje, zavajanje, nagovarjanje in ne nazadnje tudi občutkov moči in solidarnosti, ki izhajajo iz združevanja za kriminalne, zlasti pa za tatinske namene. Med šolarji, vajenci in deloma tudi pri mladoletnikih, ki so že starejši, pa je kraja v samopostrežbi neredko tudi način pridobivanja "ugleda", možnost za "postavljanje" pred drugimi, preizkušanje sposobnosti itd., pri čemer neposredna materialna korist niti ni v ospredju in glavna motiviranost, kot pri večini odraslih (razen tistih, ki jemljejo zaradi vzbujanja pozornosti, bolezenskih nagnjenj ali trenutne psihične disponiranosti).

Tabela 99: Sostorilstvo

Delovali	storilci			
	število		sestava	
	odrasli	mlad.	odrasli	mlad.
Skupaj	182	130	100	100
sami	159	91	92,8	70,0
v dvoje ali v skupini	13	39	7,2	30,0

hi^2 = 13,45, pomemben na ravni 0,001

Tatvine, storjene od odraslih so v glavnem individualizirane, vsaj kaže se tako, čeprav so poznane združbe odraslih tatov, ki kradejo skupinsko s posebnim načinom delovanja. Domnevati gre tudi večjo premetenost, ki ovira odkrivanje. Toda če je kriminaliteta v prodajalnah predvsem priložnostna - ni pričakovati združb v večjem obsegu.

Pri mladoletnikih pa je precej drugače. Le-ti se pogosteje vnaprej odločajo, da bodo kradli in se zato tudi medsebojno povezujejo, kar ugo-

tavlja naša raziskava. Dejanja mladoletnikov (in otrok) v sostorilstvu so tudi pri nas očitna. Tega se zaveda tudi prodajno osebje, ki otrokom in mladoletnikom v nadzorovanju nakupovalnega vedenja daje ustrezen poudarek (ki lahko poraja večjo prijemljivost).

7. Ugotavljanje dejanj

Podobno vprašanje smo zastavili tudi poslovodjem, ki so nam povedali svoja mnenja o tem, kdo najbolj odkriva nepoštene kupce. "Tatovi" nam potrjujejo ugotovitve iz prejšnjega dela raziskave o tem vprašanju. Nedvomno so najpomembnejši dejavniki prodajalci in blagajniki. Ta ugotovitev je v tej raziskavi tako enotna pri poslovodjih kot pri tatovih, da med odraslimi in mladoletnimi nepoštenimi kupci ni statistično pomembnih razločkov.

Tabela 100: Kdo je ugotovil tatvino (v očeh tatov)

Tatvino odkrili	število	%
Skupaj	321	100
prodajalci	209	65,1
blagajniki	48	15,0
drugi	47	14,6
ne ve	17	5,3

Nekaj "kupcev" sploh ne ve, kako so jih ugotovili pri kraji. Med "drugo" so dajali anketiranci različna pojasnila. Tako so npr. drugi kupci pri tem le redko kdaj prijavitelji, (čeprav so prijavili pet primerov). Poslovodja naj bi bil bolj uspešen pri odkrivanju kot poseben nadzornik, nekateri anketiranci so se pritoževali, da so bili prijeti še pred blagajno, potem ko so pomotoma vtaknili kak predmet v žep ali ga dali v vrečke itd.

Posebnosti tovrstne kazuistike pa so npr. naslednje: "Prodajalec in poslovodja sta me na avtobusni postaji prisilila, da jima pokažem, kaj imam v torbici" (95), "Poslovodja jo je poklical nazaj, ko je šla iz

trgovine" (98), "V torbi sem imela nogavice, ki sem jih kupula drugje. Obdolžili so me, da sem jih ukradla" (133), "Preiskali so ga, pa niso ničesar našli, niso mu verjeli, da je nedolžen" (16), "Dva uslužbenca sta jo videla iz pisarne in nato tudi ulovila" (57), "Verjetno sem se tako obnašal, da sem prodajalca opozoril nase" (69), "Blagajničarka me je videla, ko so mi bonboni gledali iz žepa" (71), "Prodajalka me je videla ko mi je predmet padel po tleh" (128).

8. Mnenja o lastnem ravnanju

"Nepoštenost" v prodajalni je treba "dokazati" zlasti če naj bi prišlo do kazenskega postopka. V tem pogledu smo trgovsko osebje marsikaj vprašali, kako se to dogaja, medtem ko je za anketirane tatove pomembno, ali so sploh "sprejeli", da so bili nepošteni. Prenekatere tegobe prodajnega osebja in njihove vloge pred sodiščem se začno prav v zvezi z "nedokazljivostjo" ravnanja, ki so ga sicer v prodajalni ocenili kot tatinsko ali kriminalno, domnevni nepošteni kupec pa se izmika z najrazličnejšimi izgovori, ki so v logičnem smislu in ob pomanjkanju nasprotnih dejstev, res lahko verjetni. Vse razočaranje prodajnega osebja o vlogi sodišča pa se začne prav pri tem, da sodišče lahko verjame tudi kupcu in ne samo prodajalcu.

Tabela 101: Ali sodi, da je "kradel"

Meni, da je kradel	storilci: število odrasli	število mlad.	sestava odrasli	sestava mlad.
Skupaj	186	129	100	100
da	140	110	75,3	85,3
ne	31	17	16,7	13,2
drugo	15	2	8,0	1,5

$hi^2 = 7,35$, pomemben na ravni 0,05

Mladoletniki raje priznavajo, ko so zaloteni, kot odrasli. Odrasli so bolj vešči v izgovorih in v ustvarjanju položajev, ki v sumljivih okoli-

ščinah govore njim v prid. Pri tem pa ne gre odmisliti prenekaterih nerodnosti, ki jih store prodajalci, ki bi "postopek" ugotavljanja resnice lahko izvedli bolj strokovno in manj konfliktno.

C. DELOVANJE PRODAJALEN

1. Vpliv reklame na tatove

Čeprav je socialno psihološka problematika reklame in njen vpliv na kupca izredno zanimivo področje, se v tem smislu spuščamo v tovrstno problematiko samo toliko, kolikor so anketiranci izjavili, da jih je reklama zavedla k nepoštenosti. Zavedla v toliko, da so se pod vtisom reklame, njenih učinkov, obetov o privlačnosti predmeta in podobno, odločili za tatvino.

Če pri tem pomislimo še na časopisna, radijska in televizijska prizadevanja trgovskih hiš za boljšo prodajo blaga, ki so naravnana k prav določenim družbenim skupinam in se pri tem uporabnost predmeta povezuje še z določenimi drugimi koristmi, ki lahko postajajo celo glavni namen nakupa, (ali kraje), potem je tak vpliv reklame lahko tudi kriminogen. In ker je kriminogen po svojih posledicah (in ne toliko po namenu) je z njim treba računati. Tako se npr. prodaja čokolade, bonbonov ali česa podobnega veže z zbiranjem slik športnikov, letal, ladij itd., kar ima za posledico, da otroci kradejo čokolado ne zaradi čokolade, marveč zaradi vse kaj drugega. Odtod tudi razločki v reklamni privlačnosti med odraslimi in mladoletniki (ali otroci), ki so bolj sugestibilni.

Tabela 102: Reklama

Ali je reklama vplivala na tatvino	storilci število odrasli	mlad.	sestava odrasli	mlad.
Skupaj	189	132	100	100
da	2	12	1,1	9,1
deloma	2	10	1,1	7,6
ne	176	110	93,1	83,3
b.o.	7	-	4,7	-

hi^2 neizračunljiv zaradi majhnih številk ali zaradi tega, ker jih sploh ni

Preglednica kaže na tendence, po katerih je reklama uspešnost bolj učinkovita v negativnem smislu pri mladoletnikih kot pri odraslih.

2. Ravnanje osebja

Deloma ravnanje osebja s tatovi obravnavamo v tistem delu raziskave, ki glede tega vprašanja temelji na izjavah poslovodij. Ker je bilo pričakovati, da bi poslovodje lahko olepševali postopke z domnevnimi tatovi, smo vprašali še nepoštene kupce po njihovih občutkih v tem smislu. Čeprav je ocena lahko docela subjektivna in ni mogoče določiti enotnih meril o tem, kako ravnati z ljudmi, ker ima vsakdo svojo predstavo o sebi, svojo občutljivost do stisk v razmerju z drugimi itd., se kaže položaj vendarle nekoliko manj rožnat. To pomeni, da so oboji, tako poslovodje kot zaloteni nepošteni kupci, nekoliko pretiravali in sicer vsakdo v svojo korist. Verjetno je resnica nekje v sredi.

Tabela 103: Izjave tatov o tem, kako so ravnali z njimi ob prijetju

Ravnanje	storilci: število odrasli	storilci: število mlad.	sestava: odrasli	sestava: mlad.
Skupaj	175	131	100	100
fizično ali verbalno nasilno	79	36	45,1	27,5
korektno	81	82	46,3	62,6
niti vljudno, niti slabo	15	13	8,6	9,9

$hi^2 = 10,10$, pomemben na ravni 0,01

Med tistimi, ki so morali prenašati fizično nasilje prodajnega osebja je bilo 11 anketirancev oklofutanih, zlasanih ali kaj podobnega (od tega je bilo 7 mladoletnikov). Anketiranci pravijo: odrasli: "Prodajalka me je udarila po licu" (5), "Tri prodajalke so vpile name, ena starejša pa me je zlasala" (26), "Sprva so ravnali z menoj res vljudno, kasneje pa me je poslovodja z zavitkom, ki sem ga vzel, udaril po glavi" (31); mladoletniki: "Ena od prodajalk me je udarila po obrazu" (9), "Prodajal-

ka me je udarila po obrazu, ko nisem znal odgovoriti na neko vprašanje" (18), "Prodajalka mi je "prisolila" klofuto" (80), "Prodajalka me je dvakrat udarila" (84), "Odvedli so me v skladišče, ker so hoteli, da bi priznala, da sem že večkrat kradla. Šefinja me je udarila" (85) itd. Včasih je kdo dobil klofuto tudi od miličnika npr. (97).

Iz gornje preglednice je razvidna zanimivost, ki kaže, da prodajno osebje pogosteje ravna nekorektno z odraslimi kot z mladoletniki in narobe; mladoletniki pogosteje mislijo, da je prodajno osebje z njimi ravnalo popolnoma v redu. Zato nastajajo vprašanja:

- ali prodajno osebje res diskriminira odrasle in se jih v svojih obrambi loteva z večjo ogorčenostjo kot mladoletnikov,
- ali mladoletniki bolje prenašajo neustreznost reagiranja, ker imajo večje občutke krivde in večji strah pred avtoriteto, pa jih zato morebitno neustrezno obravnavanje niti toliko ne prizadene,
- ali so odrasli toliko bolj občutljivi, da se zgražajo nad vsakim resnejšim očitkom (četudi je upravičen),
- ali pa ima prodajno osebje glede vedenja odraslih v prodajalni zahtevnejša pričakovanja in je zato "strožje" do njih, ker meni, da je vendarle treba razločevati med odraslimi in mladoletniki.

Najbrž bi bilo normalno pričakovati, da bo osebje bolj energično nasproti mladoletnikom in v tem pogledu tudi bolj agresivno z večkratnim prekoračevanjem dovoljenega. Toda izjave tatov kažejo prav nasprotni položaj. Nekaj ugotovitev - odrasli: "Bili so grobi, ponudili mi niso niti stola, čeprav sem bila noseča" (13), "Bili so grobi v izražanju" (21), "Poslovodja je z menoj zelo slabo ravnal, žalil me je s tatico in mi ni dovolil nobenega pojasnjevanja" (29), "Poslovodkinja me je nahrulila in zahtevala, da plačam dvojno ceno predmeta" (32),"Prodajalka mi je rekla, da v tej trgovini nisem več zaželena" (44), "Bili so neprijazni in surovi, hoteli so me prisiliti naj priznam, da sem pri nih kradel že prej" (46), "Ena izmed prodajalk je bila zelo nesramna, zmerjala naju je z neprimernimi pridevki" (65), "Poslovodja me je nadrl, četudi sem se mu opravičevala" (98), "Zmerjali so me z zaničljivimi izrazi" (116),

"Z menoj so ravnali, kot da bi ukradla cel milijon. Posmehovali so se mi in bili predvsem neprijazni" (159) itd. - mladoletniki: "Nadrli so me in zmerjali" (2), "Kregali so me in grozili z zaporom" (8).

Polovica anketiranih tatov se je izrekla za korektnost v postopku in ni imela pripomb zoper postopek, narobe, nekateri so dajali tudi pohvalne izjave. Teh izjav ne navajamo v podrobnosti, ker je treba popravljati tisto, kar je neustrezno. Razumljivo je, da je delavec v prodajalni prizadet s pojavi, ki ga ogrožajo (in posredno vplivajo tudi na njegov osebni dohodek), toda ne bi smel prekoračevati pravil lepega ravnanja s kupci, čeprav so nepošteni.

Pri 10 mladoletnikih so poklicali tudi starše in jim povedali, kaj se je zgodilo. Tak ukrep je dosti bolj pravilen od tistega, ko kličejo šolo ali kako drugače dajejo otrokovemu ali mladoletnikovemu dejanju širšo publiciteto in ga s tem stigmatizirajo v okolju ter tako povzroče nepopravljivo škodo (zaradi morebitne malenkosti).

3. Ukrepi nasproti "tatovom"

V tej raziskavi se še ukvarjamo s t.i. "sankcijami" zoper tatove, ki jih prodajno osebje izvaja diskrecionarno, samovoljno in nezakonito, predvsem z namenom, da bi nekako nadomestilo škodo, povzročeno s tem, da mora ob "zbiranju" dokaznega gradiva delati nekaj, kar ne prispeva k učinkovitejši prodaji in ustvarjanju prihodka.

S stališča kupca je v materialnem smislu očitno zlasti "nalaganje" dodatnih bremen k tistim, ki izhajajo iz kraje predmeta oziroma njegove vrednosti. S tem v zvezi se pojavljajo: plačilo blaga, ki ga je nepošteni kupec nameraval vzeti ob hkratni vrnitvi (24 anketirancev); vrnitev in večkratno doplačilo (7 anketirancev) oziroma primeri, ko se "tatu" pusti blago, za katero pa mora plačati večkratno ceno (8 anketirancev); pojav sicer ni množičen in v našem vzorcu komaj presega 12 % anketirancev, toda vzbuja razmišljanje o samovoljnosti, ki nastaja iz samoobrambe trgovine pred nepoštenostjo kupcev.

Tabela 104: Oglobitev kupcev

Način	storilci: število odrasli	število mlad.	sestava odrasli	sestava mlad.
Skupaj	189	131	100	100
vrniti blago	91	101	48,1	77,1
vrniti in plačati ali še kaj dodati	23	8	12,2	6,1
vzeti in plačati ali plačati večkratno ceno	75	22	39,7	16,8

hi^2 = 27,09, pomemben na ravni 0,001

Skoraj 60 % kupcev, ki so bili zaloteni pri nepoštenosti, je moralo blago vrniti. Med njimi prevladujejo otroci in mladoletniki, ki največkrat morda res nimajo denarja. Denar je posredi tudi pri skupini, ki mora blago vzeti, ga plačati ali plačati večkratno ceno. Vedno kadar je treba plačati, plačati in še kaj dodati ali plačati večkratno ceno, ne glede na to, ali morajo tatovi blago vrniti ali vzeti, so v večini odrasli. Le-ti kot smo videli, navadno jemljejo blago večje vrednosti kot mladoletniki, zaradi česar je za prodajalne gotovo bolj smotrno, da pri tem tudi nekaj "zaslužijo".

Toda moramo poudariti, da je ta pojav pri nas štet za "samovoljnost", v trgovini zlasti na zahodu pa je morda pri zasebnem lastniku vsakdanja praksa, ki jo javno razglaša v opozorilo možnim nepoštenim kupcem. Hkrati s tem vsakdo ve kaj ga čaka in vsakdo je obvarovan pred vsako drugo samovoljnostjo, ki bi prekoračevala javno obvestilo. Neko "doplačilo", ki doleti tatu, se ne šteje za kazen, marveč nadomestilo za izgubo zaslužka s postopkom ali z zamudo. V takih obvestilih je še posebej poudarjeno, da "doplačilo" ne izključuje prijavitve pristojnim državnim organom.

4. Čakanje na milico

Prodajalne oziroma odgovorne osebe v njih se dokaj selektivno odločajo, kdaj poklicati milico k odkritju tatu in kdaj ne. Kaj vpliva na odlo-

čitve je ugotovljeno v ustreznem delu raziskave. Storilce pa smo vprašali tudi koliko časa so čakali na milico in kje, zato da bi kaj več zvedeli, ne samo o ravnanju s tatovi neposredno, marveč tudi za vzporedne okoliščine, ki prav tako lahko pomenijo neprijetnost za prizadetega.

a) Čas

Tabela 105: Koliko časa so čakali na milico

Čas čakanja	storilci: število odrasli	storilci: število mlad.	storilci: sestava odrasli	storilci: sestava mlad.
Skupaj	187	128	100	100
milica ni prišla	109	98	58,3	76,6
do 10 minut	32	11	17,1	8,6
nad 10 do 20 minut	22	10	11,8	7,8
pol ure in več	24	9	12,8	7,0

hi^2 = 11,52, pomemben na ravni 0,001

Milica največkrat sploh ni poklicana na kraj dejanja, kar so nam izjavili tudi poslovodje. Toda pogosteje se to dogaja pri mladoletnikih, ki pretežno kradejo malenkosti (čeprav je pri njih najbolj problematično ugotavljanje identitete). Kolikor pa je milica sploh prihajala na kraj dejanja, je predvsem zaradi odraslih.

Dolžina čakanja na milico je izven moči prodajalne in hkrati močno subjektivno obarvana, kolikor se dejansko ne meri časovno. Kajti prestrašenost, bojazen, jeza in druga afektivna stanja po prijetju lahko močno določajo dojemanje časovnih razmikov in so zato lahko v marsičem zmotni in nezanesljivi.

Kljub vsemu pa na splošno lahko trdimo, da je milica, kolikor pride na kraj dejanja, relativno hitro pri roki. Ne vemo pa pri koliko primerih bi morala priti, pa ni (tudi zaradi nezanimanja za "bagatelno kriminaliteto" v prodajalnah - glej ustrezno poglavje "Milica in tatvine").

b) Kraj

Kraj čakanja je v primerjavi s časovnimi razsežnostmi dosti bolj določljiv in se ni bati, da bi bili anketirani pod takimi "stresi", da ne bi ustrezno ocenjevali prostorske okoliščine, kamor so jih dali, dokler niso na kraj dejanja prišli uradni pregonski organi.

Tabela 106: Kje so morali čakati na milico

Kraj čakanja	število storilci		sestava	
	odrasli	mlad.	odrasli	mlad.
Skupaj	185	128	100	100
milica ni prišla	109	98	58,9	76,6
v pisarni	56	26	30,3	20,3
drugje	20	4	10,8	3,1

$hi^2 = 12,24$, pomemben na ravni 0,01

Že iz prejšnje preglednice je razvidno, da milica v pretežni večini odkritih tatov ne prihaja na kraj dejanja, ne toliko, ker ne bi hotela, čeprav je tudi iz anketiranja komandirjev splošnih postaj in oddelkov milice očitno, da jih "problem" ne privlači, ampak ker je poslovodje preprosto ne kličejo. Razloge za to so navedli sami in iz njihovega gledišča niso tako neutemeljeni.

Kje imeti tatu za čas, dokler ne pride milica, če so se jo odločili poklicati? Gre za "pridržanje", ki že lahko pomeni omejevanje svobode in s tem neko določeno prisiljevanje. Sam "kraj" pridržanja pa kaže na odnos do kupca in na stopnjo ustreznosti ravnanja z njim.

Ker k odraslim pogosteje kličejo milico, so le-ti večje breme za prodajalne, zato jih tudi pogosteje zadržujejo v pisarnah ali kje drugje. Zdi se, da je pisarna še najbolj ustrezen kraj, kolikor pri tem "pridržanemu" ni treba prenašati še kakih očitkov, groženj, zasmehovanj in podobno.

Ostali kraji, ki jih navajajo anketirani tatovi pa so še: prodajalna, vratarnica, skladišče, veža in podobno.

D. OKOLIŠČINE PO PRIJETJU

1. Neprijetnost spomina na prijetje

Stališča anketirancev do dejanja in razumevanje ravnanja kažejo na njihov odnos do posledice in vsega, kar se jim je zgodilo po nepoštenosti v prodajalni. Ne da bi nam šlo za resocializacijske sestavine v njihovih mnenjih, marveč predvsem zato, da bi kaj več zvedeli o osebnostih storilcev in njihovi vrednosti ureditve, smo jih vprašali tudi o tem, kaj jim je ob spominu na dogodek najbolj neprijetno (če jim je sploh). Za marsikoga sem dogodek ni nič posebnega, pri nekaterih pa smo ugotovili, da so bili izredno prizadeti. Medtem ko so nekateri storilci naravnost iskali priložnost, da bi jih pri kraji videli drugi, in za to tudi vedeli, so drugi želeli obdržati dogodek v največji diskretnosti. Posledice dejanja so torej lahko zelo različne, pestre, z neenako težo in zato tudi spomin različno obremenjujejo.

Tabela 107: Neprijeten spomin

Vrsta spomina	storilci: število odrasli	število mlad.	sestava odrasli	sestava mlad.
Skupaj	189	132	100	100
dogodek sam	38	42	20,1	31,8
posredovanje milice	13	12	6,9	9,1
postopek prodajnega osebja	31	15	16,4	11,4
psihične neprijetnosti	54	36	28,6	27,3
kriva obdolžitev	20	3	10,6	2,2
drugo	7	14	3,7	10,6
ni neprijetnega spomina	26	10	13,7	7,6

$hi^2 = 22,00$, pomemben na ravni 0,01

Kolikor zadeva razločke med odraslimi in mladoletniki gre zlasti poudariti večjo občutljivost mladoletnikov za dogodek sam in reakcijo staršev na dogodek, ki je vsebovan pod odgovorom "drugo", ki za odrasle ne pride v poštev. Pri odraslih pa je očitnejša kriva obdolžitev. Prenekateri odrasli anketiranci so namreč izjavili, da so jih v prodajalni neutemeljeno obdolžili, česar niso (ali niso nameravali) storiti. Ob tej priložnosti gre znova poudariti, da marsikaterega anketiranca sploh nismo intervjuvali, če je vztrajal na "krivi" obdolžitvi, ker so vsa ostala vprašanja naše raziskave zaman, ker temelje na "priznavanju" dejanja. Večina tatvin v (samopostrežnih) prodajalnah pa namreč sploh ni "dokazana" v sodnem postopku. Ker naša raziskava temelji na prostovoljnem sodelovanju "tatov", smo pri tem seveda morali upoštevati tudi njihova mnenja in ne samo ugotovitve prodajnega osebja. Ali smo se s tem postavljali v vlogo razsodnika ali ne, pa je drugo vprašanje.

Zato je prenekaterim v najbolj neprijetnem spominu obtožba, da so kradli, da niso mogli dokazati resnice, da niso mogli pojasniti zadeve, da so jih imeli za tatu in podobno. (Npr. anketiranci pod številkami 1, 2, 4, 8, 35, 40, 70, 80, 110, 153, 176 itd. pri odraslih in pri mladoletnikih 16). Sicer pa še nekaj tovrstnih izjav. Odrasli: "Najbolj me je bilo sram, da je bila ena od prodajalk moja kolegica, ki me je dotlej zelo spoštovala" (17), "Čakanje na postaji milice več kot dve uri" (49), "Nič, imam pomembnejše skrbi, mislim le na to, kar je res važno" (59), "Reagiranje policajev, eden izmed njiju me je nahrulil" (100), "Da so zafrkavali tudi mojega sina" (113), "Zaslišanje milice" (24), "Hudo mi je bilo, ko sem napravil tako neumnost in zakaj sem to sploh naredil" (33), "Da se je ta sploh zgodilo" (38 in 39), "Občutek, da sem tat in da to vedo drugi" (42), "Strah, da bodo o dogodku zvedeli v službi" (52), "Vse, ves dogodek" (59), "Občutek, da sem tatica" (66), "Nerodno mi je, ko srečam prodajalke" (84), "Da so me peljali na milico" (107), "Prihod miličnika" (120), "To, da sem morala na milico" (152), "Kričanje blagajničarke" (156), "Da so me videli ljudje" (172), "Da sem predmete vračala" (188) itd. Pri mladoletnikih: "Da je bila zalotena" (2), "Da jo je mama kregala in tepla" (4), "Ko ga je prišel iskat miličnik in ga odpeljal oziroma trenutek, ko ga je prodajalka odkrila" (10), "Da sem postal tat, kar si nikdar nisem mislil" (39), "Da je bila mama žalostna, tako kot

je velikokrat zaradi očeta, ko se napije" (42), "Neprestano sem se bal, da bodo obvestili šolo" (57), "Neprijetno sem se počutila, ko so me v trgovini vsi gledali" (67), "Klofuta in sram, ko so me dobili" (80), "Klofuta" (90), "Klofuta" (90), "Klofuta, ki sem jo dobil od miličnika" (87), "Misel, da je zaznamovan" (112) itd.

Dva anketiranca sta izjavila, da jima je neprijetnost anketiranje za raziskavo (odrasli:54 in mladoletnik:3).

Odkritje in postopek sta najpomembnejši okoliščini, ki ustvarjata pritiske na storilce, četudi nimata kakih drugih posledic (kot so pregon, sankcije, javna stigmatizacija itd.). Čeravno gre pri tovrstnih deliktih tudi za dejanja, ki naj bi vedno imela za posledico formalno obsodbo, imajo tudi tovrstni občutki določene prevzgojne učinke, kar ne gre pozabljati. Zato se postavlja vprašanje, kako daleč iti samo z odkrivanjem v prodajalni in od kod oziroma zoper koga uvajati formalni sodni postopek? Ali ne bi veliko dosegli že z nekim izvensodnim, vendar urejenim obravnavanjem tatov, s kakimi posebnimi razsodišči in podobnim.

Izreden vtis, ne samo zaradi klofut in drugih nekorektnosti - napravi milica. To ugotavljajo za policijo tudi nekatere tuje raziskave o kriminaliteti v prodajalnah. Morda se prav zaradi "prevzgojnih" učinkov ne bi smeli odrekati intervencijam milice v večini primerov.

Seveda pa gre pri občutkih, ki so posledica dejanja in neprijetnosti, ki so z njim povezane, upoštevati različnosti v osebnosti tatov. Zato tudi pestrosti v ukrepanjih ne gre zanemarjati. Morda smo bili doslej preveč togi tudi zaradi tega, ker ne spoznavamo reakcij storilcev. Prav te plati reagiranja odkrivalcev in tatov pa bi morali še proučevati.

2. Obveščenost v okolju

Prav zaradi želja po diskretnosti dejanja (kajti le javnost dogodka ustvarja posledice stigmatizacije na človeka) smo ugotavljali tudi to plat pojava.

Tabela 108: Kdo ve za dejanje

Kdo ve	storilci: število odrasli	storilci: število mlad.	storilci: sestava odrasli	storilci: sestava mlad.
Skupaj	187	131	100	100
nihče	137	35	73,3	26,7
domači (starši, bratje)	15	79	8,0	60,3
drugi	35	17	18,7	13,0

hi^2 = 103,75, pomemben na ravni 0,001

Pri 29 odraslih je za dejanje vedel zakonec, ki smo ga uvrstili med "nihče", kajti noben anketiranec ni izjavil, da bi se zaradi tega bal zakonca. Hkrati pa je najbrž zajamčena tudi diskretnost dogodka. Skupina "nihče" tudi ni imela posledic v okolju tako kot drugi. Če so prodajalne kolikortoliko diskretne z odraslimi, ki jih manj kompromitirajo v okolju, so o ravnanju mladoletnikov pogosteje obveščeni njihovi starši. Seveda reakcije na dogodek ne izostajajo tudi pri odraslih, saj so prenekateri izjavili, da vedo za njihovo dejanje psihiater, stanovalci, socialni delavec, sosedje, sodelavci v službi itd., kajti nekateri so prišli tudi v kazenski postopek.

3. Ponovitev dejanja

Čeprav v tem pogledu ni bilo računati s sodelovanjem respondentov v takem obsegu, da bi se v celoti odkrito pogovarjali z anketarji, ker je v krajšem času težko ustvariti ustrezno vzdušje zaupanja, ne da bi se anketiranec bal, da bodo podatki, ki jih je kakorkoli sam prostovoljno izjavil, uporabljeni zoper njega, samo vendarle pričakovali razumevanje "storilcev", ker smo jim vedno razložili, zakaj nam gre v raziskavi in da se lahko zanesejo na našo diskretnost.

Eno izmed takih vprašanj je bilo tudi, če so že kdaj prej storili podobno dejanje, kar bi pomenilo, da gre pri njih za ponavljanje oziroma za določeno vztrajnost, ki je že nevarnejša oblika vedenja od tiste, ko nekoga trenutno zapelje ugodna priložnost

Tabela 109: Ponavljanje dejanja

Kolikokrat	storilci			
	število		sestava	
	odrasli	mlad.	odrasli	mlad.
Skupaj	183	130	100	100
samo tokrat	166	112	90,7	86,2
že enkrat prej	6	9	3,3	6,9
že dva in večkrat	11	9	6,0	6,9

$hi^2 = 2,38$, nepomemben

Čeprav ni bistvenih statističnih razločkov med odraslimi in mladoletniki, se vendar kažejo rahle tendence, da so mladoletniki bolj nagnjeni k ponavljanju. Toda pri tem gre za dvoje:

- ali so mladoletniki bolj zaupljivi pri pripovedovanju svojih "podvigov" medtem ko so odrasli bolj zadržani,
- ali pa mlada generacija pogosteje ogroža prodajalne kakor odrasli, ki jim prvo dejanje ustvarja tolikšen šok, da pozneje ne tvegajo ponavljanja.

Od 321 anketiranih tatov je 35 storilcev dejanje že prej ponavljalo. To je skoraj 11 %, kar ni tako malo, če pomislimo, da gre za istovrstnost dejanje in da niso vsi "priznali" svojih ponovitev. S tem v zvezi nas je prav tako zanimalo, ali so bili že kdaj prej prijeti, kar bi pomenilo, da ponavljalce negativna izkušnja ni izučila in da že lahko predstavljajo določeno nevarnost, ki ji velja pozornost.

Od 35 ponavljalcev je 18 povedalo, da so že bili prijeti in sicer od 17 odraslih ponavljalcev je bilo že 12 prijetih, od 18 mladoletnih pa le 6.

To hkrati tudi lahko pomeni, da predvsem prijeti ponavljalci niso imeli posebnih pomislekov razodevati svoje tovrstne kriminalne preteklosti, medtem ko pri drugih moramo računati z ustrezno zadržanostjo. Ta zadrža-

nost se je močno izrazila tudi pri ugotavljanju predkaznovanosti. Seveda pa moramo pomisliti tudi na to, da daljša ko je tovrstna kriminalna kariera, več je mogoče prikazovati ponavljanja in večja je možnost, da bo storilec prijet.

4. Pomembnost izkušnje

Glede na skupne variable za vso "tatinsko" populacijo, nam ostaja še vprašanje, kaj je vsakega posameznika izučila izkušnja, ki jo je doživel z dogodkom ali po njem. Pri vsakem je od dejanja namreč poteklo že toliko časa, da je lahko prišel do nekega sklepa v takšnem ali drugačnem smislu.

Tabela 110: Vrednost izkušnje

Izkušnje	storilci: število odrasli	število mlad.	sestava odrasli	sestava mlad.
Skupaj	189	132	100	100
da ne bo več storil	60	73	31,7	55,3
previdnost	41	5	21,7	3,8
drugačni odgovori	66	46	34,9	34,8
nič takega	22	8	11,7	6,1

hi^2 = 30,40, pomemben na ravni 0,001

Mladoletniki so radodarnejši v obljubah, da ne bodo več storili kaj takega, medtem ko so odrasli bolj pripravljeni na previdnost, ki se jo lahko različno razlaga. Ker so pri vzroku pogosto utemeljevali svoje dejanje s pomoto, vzemimo, da se previdnost nanaša na preprečitev ponovnih pomot in podobno.

Med "drugačnimi" odgovori odraslih je 17 storilcev izjavilo, da ne bodo več obiskovali samopostrežnih prodajaln, ker so zanje prenevarne.

Na skoraj desetino respondentov - dejanje vštevši s prijetjem, ni napravilo nobenega posebnega vtisa. Med njimi so večinoma odrasli.

Kar zadeva izkušenj, navajamo nekaj tovrstnih izjav, ki so zlasti pomembne tudi za trgovino. Odrasli: "Raje bom nakupovala v navadnih prodajalnah" (2), "Ne hodim več v samopostrežne prodajalne" (29), "Raje bom hodil v klasično trgovino" (70), "Imam velik strah, ko pridem v samopostrežbo" (112), "Ne grem več v prodajalno s samopostrežnim načinom prodaje" (19), "V trgovino ne hodim več" (153), "Če se zdravstveno slabo počutim, raje ne grem v trgovino" (164).

"Po tem dogodku se mi je omajala vera vase" (17), "Postala sem pozorna na kupce v trgovini, en primer tatvine sem že prijavila" (26), "Zaradi svojega izgleda sem sumljiv, nekateri že na izgled presojajo, da kradem" (39), "Delala sem dolga leta kot učiteljica, učila otroke kaj je prav in kaj ni, sama pa sem ravnala proti svojemu prepričanju in moralnim načelom ..." (41), "Svoje reakcije moram bolj kontrolirati, ne reagirati tako nepremišljeno" (45), "Pijan ne bom šel več v trgovino" (82), "Me nima kaj naučiti, ker sam ne vem, zakaj se je to zgodilo" (125), "Vedno hranim račune" (153, 3, 4, itd.), "Ta nepoštenost se mi je zgodila iz raztresenosti" (158), "Od takrat naprej vedno vzamem košaro in vse predmete spravljam vanjo" (165), "Tudi druge, ki bi želeli kaj pridobiti, bi opozorila, naj plačajo, da ne bodo zašli v sramoto" (163), "Ni vredno tvegati" (179, 182, 186 itd.), "Opozoriti druge, da se ne splača krasti" (187). Mladoletniki: "Imam zelo močan občutek krivde, katerega se ni mogoče znebiti" (14), "Treba je živeti pošteno" (39), "Izkušnja je bila koristna. Od tedaj dalje tega ne delam več in ne bom tudi v bodoče" (42), "Ne mika me več, da bi kaj vzel, prej pa me je kar zapeljalo včasih" (45), "Nič me ni naučilo, Še enkrat tega tako ali tako ne bi naredil, tudi če bi me ujeli" (46), "Ne bom šel več v trgovsko hišo" (55), "Ne bom se dal več prepričati prijatelju" (57), "Ne bom več poslušal tovarišev, če bi me hoteli še k temu pripraviti" (89), "Sram me je, ker mislim, da sedaj vsi vedo in me gledajo postrani ..." (105), "Bolje je biti pošten, kot živeti v stalnem strahu pred neprijetnostmi" (108), "Ne vem povedati" (122) itd.

Odgovori so zelo pestri zlasti pri tistih, ki ne zatrjujejo samo, da ne bodo več tega poskušali in tistih, ki obetajo previdnost. Nekateri

respondenti so še vedno v duševni stiski in pesti jih občutek krivde. Prenekateri pa je iz izkušenj prišel do ustreznega moralnega nauka ali vsaj pravila glede poštenosti.

S k l e p

Ta del raziskave ugotavlja nekaj razločkov, po skupnih spremenljivkah med odraslimi in mladoletniki. Ti razločki v marsičem obstajajo in so pogojeni z mladostjo, psihično in socialno zrelostjo, socialnim statusom, razmerji prodajnega osebja do obeh skupin in prenekaterimi drugimi okoliščinami, zaradi katerih celotna populacija respondentov nima skupnih potez. Prav zaradi tega, da bi sploh videli, v čem je ta različnost, smo najprej raziskovali to plat, kajti v nadaljevanju bomo obravnavali storilce po drugih izhodiščih. Bistvene različnosti so naslednje:

- pri mladoletnikih v našem vzorcu skoraj v enakem delu prevladujejo dečki med mladoletnostjo kot ženske pri odraslih,
- glede na starostne skupine tatov ugotavljamo gostitve predvsem v mladosti, čeprav tudi v pozni starosti tovrstna persistentnost ne preneha,
- v domačem kraju ali v bližini doma oziroma kar v bližnji prodajalni se bolj pojavljajo otroci in mladoletniki. Odraslim je bolj imanentna "kraja" izven obsega okolja, v katerem navadno žive. To lahko pomeni, da odrasli kradejo predvsem kadar zapuščajo kraj ožjega prebivališča. Tatvine v prodajalnah so torej pogosto povezane z migracijo ali z začasnostjo prebivališča.
- Na to kaže tudi precejšen del (več kot petina) "neslovenskih" tatov v našem vzorcu,
- med storilci so močno v večini ali samski ali osebe, ki kakorkoli žive same. Zakonska zveza se zato kaže kot varovalni dejavnik, čeprav pri marsikom sama sproža motiviranost za "zmikanje" v prodajalnah (opozarjanje nase zaradi čustvene osamljenosti, tatvina kot premagovanje gmotnih stisk itd.),
- ker mladost določa izobrazbo in poklic, je razloček pri teh dveh spremenljivkah iskati predvsem v tem. Podobno velja za zaposlenost spričo tega, da se večina ljudi do 18 let še šola,

- obilje zapeljujočih reči v prodajalnah in priložnost za krajo pogosteje zavaja mladoletnike kot odrasle. Mladoletniki tudi pogosteje prihajajo v prodajalno z že v naprej oblikovanim namenom, da bi kradli,
- motiviranost je ključno vprašanje za ugotavljanje etiologije katerega koli pojava. Toda polovica odraslih in četrtina mladih trdi, da je dejanje storila pomotoma, medtem ko je sicer na prvem mestu "premamitev", ki ji sledijo gmotne težave. (Majhna) tatvina v prodajalni je verjetno ena izmed oblik kriminalitete, pri kateri se marsikdo ne zaveda, zakaj jo je storil. Zgolj zmikanje pa je bistvena okoliščina, ki je tipična za otroke in mladoletnike,
- način storitve je pri anketirani populaciji primitiven in v naprej nepripravljen. Za "prikrivanje" (če sploh) se uporablja tisto, kar je pri roki. Tudi ta okoliščina potrjuje impulzivnost tatvin v prodajalnah in viktimološki pomen razstavljenega blaga,
- gneča v prodajalni ali prazna prodajalna je spremljajoči kriminogen dejavnik, ki ima vzpodbujevalen pomen, kar spoznavajo tudi respondenti. Prazna prodajalna je zlasti zapeljujoča za mladoletnike,
- čeprav je vrednost "ukradenega" blaga v samopostrežnih prodajalnah relativno majhna in zlasti otroci (pa tudi mladoletniki) "kradejo" pretežno majhne reči, se vendarle kažeta naslednji tendenci: naraščanje pojavov z večjo vrednostjo pri odraslih, pri mladoletnikih pa prav narobe - upadanje,
- združevanje z namenom krasti v samopostrežnih prodajalnah je lastnost otrok in deloma mladoletnikov. Za odrasle je predvsem individualen "podvig", čeprav posamezna kazuistika kaže kdaj pa kdaj tudi drugače,
- mladoletniki raje "priznavajo" svoja dejanja kot odrasli,
- reklama bolj motivira za krajo mladoletnike kot odrasle (če jih),
- odrasli imajo pogosteje občutke, da je prodajno osebje z njimi ravnalo nekorektno,
- medtem ko morajo mladoletniki pretežno vračati "ukradeno" blago, ga morajo odrasli pogosteje vzeti ali vrniti, toda plačati in dodati še kaj zraven,
- tudi "intervencija" milice je pogostejša pri odraslih, čeprav so o njeni potrebnosti v trgovini na sploh odklonilna stališča,

- za razloček v neprijetnem spominu na krajo so si mladoletniki najbolj osveščeni samega dogodka, odrasli pa domnevne krive obdolžitve,
- če pri mladoletnikih predvsem vedo za dogodek "domači", pa pri odraslih v glavnem "nihče" ne ve za njihovo nepoštenost, kar je ostalo v diskretnosti prodajalne. Vprašanje je, ali je to prav?
- Izjave respondentov kažejo, da je precej ponavljalcev tatvin znova odkritih. Na kaj to kaže?

X. POSEBNOSTI GLEDE NA SPOL STORILCEV

A. Odrasli in mladoletniki

Spol nepoštenih kupcev je v samopostrežnih prodajalnah pomembna okoliščina, ki ji dajejo ponekod v tujih raziskavah precej pozornosti. Ne da bi se spuščali v podrobnosti glede ustreznosti vzorca in vplivov nanj, o razmerjih spola med kupci v dejanskosti, še manj pa v etiologijo dejanja itd., se tudi pri tej raziskavi močno kažejo tendence po prevladovanju žensk, posebno v odraslosti.

Če je to tako tudi v dejanskosti, je smotrno v zvezi s spolom posebej ugotoviti v čem so bistvene posebnosti, ki v samopostrežni prodajalni glede poštenosti razločujejo en spol od drugega. V ta namen je izbranih nekaj spremenljivk, kot so starost, narodnost, stan, namen prihoda v prodajalno, motiv, način storitve, morebitne spremljajoče okoliščine dejanja, uporabnost ukradenih predmetov za storilca, priznavanje dejanja, ravnanje prodajnega osebja, intervencija milice, neprijetnost spomina in vrednost izkušnje.

V vzorcu je 149 moških in 172 žensk.

1. Temeljne značilnosti

Kar zadeva starostnih razločkov med spoloma, velja globalna ugotovitev, da med mladoletniki prevladujejo dečki, med odraslimi pa ženske. Po starostnih skupinah pa so posebnosti še naslednje:

Tabela 111: Starostne skupine in spol

Starost	storilci: število		storilci: sestava	
	moški	ženske	moški	ženske
Skupaj	149	171	100	100
do 14	57	28	38,3	16,4
15 do 18	36	23	24,2	13,4
19 do 30	19	45	12,7	26,3
31 do 50	14	34	9,4	19,9
51 in več	23	41	15,4	24,0

hi^2 = 35,34, pomemben na ravni 0,001

Po preglednici bi lahko sklepali na to, da je med tatovi tem več dečkov, čim mlajši so in tem več žensk, čimbolj gredo storilci v pozno starost. Če so do 18 leta v večini dečki, se s polnoletnostjo takoj začno spremembe, pri katerih prevladujejo ženske. To prevladovanje žensk, vsaj v statističnem smislu je očitno povsod po svetu. Toda nedvomno je gospodarsko pogojeno z vlogami, ki jih opravljajo ženske, ne glede na to, ali so v razmerjih podrejenosti ali ne.

Nekaj podobnega je z narodnostjo odkritih storilcev na Slovenskem.

Tabela 112: Narodnost in spol

Narodnost	storilci: število		storilci: sestava	
	moški	ženske	moški	ženske
Skupaj	144	172	100	100
slovenska	101	143	70,1	83,1
neslovenska	43	29	29,9	16,9

$hi^2 = 4{,}14$, pomemben na ravni 0,05

Glede na precejšnja migrativna gibanja v Sloveniji ni tako malo ljudi, ki to priložnost izkoristijo za nepoštenost v prodajalnah. Ker pa v našem vzorcu niso tujci iz zamejstva, niti katerikoli storilec iz drugih predelov Jugoslavije, ki ni imel stalnega prebivališča na Slovenskem, je upravičeno domnevati, da so razmerja med slovenskimi in neslovenskimi tatovi znatno bolj neugodna za slednje.

V vzorec je prišlo več Slovenk med ženskami po narodnosti in več neslovencev po spolu med migranti.

Tabela 113: Stan in spol

Stan	storilci: število moški	storilci: število ženske	storilci: sestava moški	storilci: sestava ženske
Skupaj	149	172	100	100
samski	109	74	73,1	43,0
poročeni	36	77	24,2	44,6
vse druge možnosti	4	21	2,7	12,2

hi^2 = 30,74, pomemben na ravni 0,001

Med "druge možnosti" glede stanu so všteti vdoveli, razvezani, živeči v konkubinatu in osebe, ki sicer žive ločeno, pa niso razvenane.

Med samskimi so v večini moški, med poročenimi in v skupini, v kateri so vse druge možnosti pa ženske in to vsaj enkrat v večjem obsegu, če ne večkrat.

Vse kaže, da je udeležba poročenih žensk (to lahko pomeni tudi odraslost) pogojena z njihovim socialnim statusom, vštevši z vlogami kot so mati, žena, gospodinja, izvajalka proračuna in dejavnosti, ki terjajo večje možnosti zahajanja v prodajalno, kjer se soočujejo s provokativnimi priložnostmi.

2. Okoliščine dejanja

Tabela 114: Motiv in spol

Zakaj je storil	storilci: število moški	storilci: število ženske	storilci: sestava moški	storilci: sestava ženske
Skupaj	149	172	100	100
pomotoma	56	88	37,6	51,2
zamikalo ga je	43	29	28,9	16,9
gmotne težave	21	19	14,1	11,0
drugo	24	27	16,1	15,7
ni priznal	5	9	3,3	5,2

hi^2 = 9,64, pomemben na ravni 0,05

Najpomembnejša razločka, ki izhajata iz motiviranosti pri spolu je, da ženske pogosteje zatrjujejo, da je do nepoštenosti prišlo pomotoma, brez namena, nevede in brez posebnega razloga (kar je lahko v zvezi tudi z njihovo naravo reagiranja na konfliktne situacije), medtem ko je moške nekoliko pogosteje kot ženske zamikalo blago ali premamila priložnost, ki se jim je v prodajalni ponudila. Pri vseh ostalih sestavah domnevne motiviranosti, ni posebnosti.

Čeprav je "pomota" pri ženskah lahko zagovor v sili in opravičevanje dejanja, pa se po drugi strani pogosteje zagovarjajo s prenekaterimi spremljajočimi dejavniki vedenja, ki izhajajo iz biopsihične sestave žensk, ki jih zlasti medicinsko in psihiatrično naravnane tuje raziskave ne zanemarjajo. K temu vprašanju se bomo v tej raziskavi še vrnili ob razmišljanjih o etiologiji ravnanja in morebitnih psihičnih pritiskih pred dejanjem. Vsekakor pa je človeško ravnanje in reagiranje v prodajalnah s tovrstnim načinom prodaje zapleten in često nerazumljiv pojav, ki ga ni lahko preprosto interpretirati.

Tabela 115: Način storitve in spol

Način	storilci: število moški	storilci: število ženske	storilci: sestava moški	storilci: sestava ženske
Skupaj	134	153	100	100
dal v žep ali držal v roki	76	27	56,7	15,7
skril v oblačila	17	7	12,7	4,6
dal v vrečko, torbo, košaro	32	112	23,9	73,2
drugo	9	10	6,7	6,5

hi^2 = 74,75, pomemben na ravni 0,001

Če je sploh kaj pomembnega v načinu storitve, je spoznanje, da je pretežno naivno preprost (kar ne velja za posebnosti v posameznih primerih bolj izkušenih tatov, ki se pojavljajo sicer poredkoma tudi pri nas). Toda na splošno je "kraja" v prodajalnah slučajna, v naprej nepripravljena in posledica ugodnega spleta okoliščin, ki vplivajo na hipno odločitev. Vse to ima svoj odraz tudi v načinu storitve. Tako ženske pretežno

dajejo stvari v vrečke, torbe, mreže oziroma kar pač imajo s seboj, ko so prišle v prodajalno, moški pa dajejo v žepe, za pasove, srajce, v oblačila, ker navadno ne nosijo s seboj polivinilastih vrečk, mrež in podobno. Če nič drugega je zlasti pri ženskah način storitve že v naprej sumljiv, ker vzbuja pozornost in je zatorej nedomiseln in nenevaren, če poznamo splošne tendence.

Tabela 116: Posebne okoliščine dejanja in spol

Okoliščine	število storilcev		sestava	
	moški	ženske	moški	ženske
Skupaj	149	172	100	100
jih ni bilo (opaziti)	85	95	57,0	55,2
gneča	15	31	10,1	18,0
nobenega prodajalca, malo kupcev	40	28	26,8	16,3
drugo	9	18	6,1	10,5

$hi^2 = 9,63$, pomemben na ravni 0,05

Kolikor so respondenti sploh opazili kako okoliščino, ki tako ali drugače pogojuje ali ustvarja priložnosti za nepoštenost, gre predvsem za dvoje: za poudarjenost gneče pri ženskah in odsotnost prodajalcev pri moških. Če so spremljajoče okoliščine hkrati tudi sestavina načina storitve, potem je prav tako treba z njimi računati.

Težko pa se je opredeliti, zakaj tolikšen del tatov ni registriral nobenih posebnih okoliščin in to, ne pri ženskah in ne pri moških ni bistvenih razločkov.

3. Ukrepanje zoper nepoštenost kupcev

Kakor prodajno osebje neredko različno ravna s kupcem glede na njegov zunanji izgled, uglajenost nastopa, vzbujanje pozornosti itd. tja do možnega koketiranja se dogaja (vsaj iz vsakdanje kazuistike izhaja), da imajo nepošteni kupci različen "tretman". To so nam izjavljali tudi pre-

nekateri respondenti, toda bolj v negativnem smislu kot v pozitivnem. Verjetno pa nam niso niti prodajalci, niti nepošteni kupci povedali vsega, kar izhaja iz njihovih medosebnih razmerij ob dogodku, zlasti pa ne tistih okoliščin, ki so lahko skrivnost tako za prve kot za druga (predvsem po dogodku).

Čeprav številke ne povedo dosti, pa so v tem pogledu vendarle nekateri razločki v ravnanju s tatovi, še posebno, kolikor gre za moške in ženske posebej.

Tabela 117: Ravnanje osebja in spol kupcev

Ravnanje	storilci število moški	ženske	sestava moški	ženske
Skupaj	141	165	100	100
fizično, nasilno	7	4	5,0	2,4
verbalno nasilno	26	78	18,4	47,3
korektno	108	83	76,6	50,3

hi^2 = 107,02, pomemben na ravni 0,001

V tovrstni "celovitosti" kriminogeno-viktimogenih razmerij med osebjem in nepoštenimi kupci vemo le za spol tatov. Ne glede na to pa najbrž zaradi splošne feminizacije nižjega trgovskega osebja domnevamo, da pri njem prevladujejo ženske. Iz poznavanja dogodkov pa lahko sklepamo, da se v konec kakega dogodka vpletajo še poslovodje, ki so kot vodilno osebje, v večjem številu kot prodajalke - tudi moški. Vendar na splošno so pri prodajnem osebju ženske tiste, ki so v prvi liniji boja zoper kriminal kupcev. V čem je potemtakem razloček v "tretmanu" (načinih obravnavanja) kupcev?

Nepošteni kupci imajo različen "tolerančni prag", to je različno dojemajo ustreznost ravnanja z njimi. Na to deluje podoba o sebi, občutek krivde, nastop prodajalca in upravičenost njegove reakcije na vedenje kupca, konfliktnost medsebojnih razmerij ob dogodku, različni obrambni mehanizmi kupcev, občutek ogroženosti prodajnega osebja, ki je s tatvi-

nami lahko prizadeto tudi na dohodku itd., tja do medsebojne privlačnosti ali odbojnosti ali vsaj razumevanja ali nerazumevanja dogodka. Gre torej za splet okoliščin, ki na obeh straneh (prodajalec: tat) niso preproste in bi bile vredne dodatnega proučevanja tudi zaradi spoznavanja medsebojnih razmerij trgovec : kupec, ne samo z zornega kota obvladovanja konfliktov, marveč zlasti zaradi boljše prodaje. Zagotovo ni nepomembno, kako se ravna v prodajalni s siromašnimi, ostarelimi, preprostimi kupci itd.[63] in kako upoštevati njihovo motivacijo v prodajalni, četudi samopostrežni.

Velik del, skoraj 60 % respondentov presoja, da je prodajno osebje z njimi ravnalo ali korektno ali zoper ravnanje ni imelo pripomb v negativnem smislu. Kolikor pa so pritožbe, pa zadevajo bodisi fizično nasilje (lasanje, suvanje, klofute itd.) ali verbalno agresivno (zmerjanje, zasramovanje, žalitve, grožnje, etiketiranje itd.). Zlasti glede zadnjega je raznovrstnost domiselna do te mere, da vzbuja vprašanje, ali se določenemu delu prodajnega osebja tako obravnavanje nepoštenih kupcev tako prilega zaradi morebitnih napak v njihovi osebnosti, ali pa je občutek ogroženosti tolikšen, da poraja tolikšno agresivnost, kolikor reagiranje sploh ni odraz stopnje kulture (kolikor pri tem sploh opustimo razmišljanje o strokovni usposobljenosti).

Fizično nasilje je pogosteje uperjeno zoper moške. Ker je med njimi dosti otrok in mladoletnikov, je to lahko takoj razumljivo reagiranje prodajnega osebja - tudi žensk, ki se verjetno na tak način ne bi lotevale odraslih. Toda verbalno nasilje je tipična reakcija zoper ženske - tatice. Ker so tudi prodajalke pretežno ženske, gre v prodajalnah pretežno za odnos istega spola med seboj v tem viktimogeno-kriminogenem kompleksu. Le-ta je po eni strani spontano agresiven in manj nadzorovan, na drugi strani pa lahko pretirano občutljiv, nerazumevajoč in prav tako nasilen.

---

[63] O tem glej zlasti: Katona, Psihološka analiza ekonomskog ponašanja

Tabela 118: Posredovanje milice in spola

Čakanje na milico	število storilci		sestava	
	moški	ženske	moški	ženske
Skupaj	144	171	100	100
sploh ni prišla	105	102	72,9	59,7
do 10 minut	19	24	13,2	14,0
11 do 20 minut	12	20	8,3	11,7
več kot 21 minut	8	25	5,6	14,6

$hi^2 = 9,14$, pomemben na ravni 0,01

V čakanju na milico se lahko skriva, to so nam s prizadeto zavzetostjo pripovedovali prenekateri respondenti, marsikatera in dobro preračunana oblika šikaniranja. V formalnem smislu gre za nujno potrebno "pridržanje", dokler ne pride na kraj dejanja uradna oseba pristojnega organa in nato preskrbi za pregon storilca. S klicanjem milice, prodajalna oziroma njen poslovodja odloči, da zadeve ne bo urejal v "lastni hiši", marveč s pravosodjem. S tem se na diskrecionaren način prične odbira nepoštenih kupcev na tiste, ki naj bodo tudi uradno in pravno formalno označeni kot tatovi z razločkom od tistih, ki to ne bodo. Odgovornost trgovine, ki na tak način selekcionira kupce in hkrati posredno zavaja pravosodje (kajti večina prodajaln "odpusti" dejanje) ni majhna. Tega se seveda zaveda in zato prijavlja čim manj tatov in predvsem take, ki ji ali kot trgovini ali kot posameznikom, ne bodo delali težav in neprijetnosti.

S tega zornega kota je na kraj dejanja prišla (ali bolje rečeno bila poklicana) milica očitno manjkrat pri moških kot pri ženskah (ob pomisleku, da so tudi med prodajalci večinoma ženske), po drugi strani pa so pri mladoletnikih pogostejši dečki. Toda dalj ko je bilo treba čakati na milico, višji deleži žensk se pojavljajo. To pa zlasti zato, ker je ženski spol v odraslosti med tatovi v večini in ker odrasli navadno tudi kradejo reči večje vrednosti, za katere se često "splača" uvajati kazenski postopek, posebno če ne gre za "stalne" ali domače kupce.

B. Odrasli

Za odrasle in mladoletnike skupaj smo v zvezi s spolom opravili še nekaj preizkusov s hi^2, posebej glede na variable, ki smo jih obsegli pri anketiranju obeh starostnih skupin.

Kar zadeva odrasle se je izkazalo, da spol v zvezi z popolnostjo ali nepopolnostjo družine v času odraščanja storilca, morebitnimi težavami s telesnim zdravjem, namenom prihoda v prodajalno v času storitve, potrebnostjo predmetov zanj, številom otrok, ki jih ima, menjavanjem stalnega prebivališča, stanovanja in zaposlitve, morebitnimi denarnimi težavami, stalnostjo pri zahajanju v prodajalno, kjer je storil kaznivo dejanje, morebitnim v naprej pripravljenim načinom skrivanja predmetov, počutjem ob čakanju pri blagajni v času tatvine, morebitnim poudarkom, ki ga je storilec želel izraziti s svojim ravnanjem, počutjem ob odkritju, mnenjem, zakaj ljudje kradejo v prodajalnah itd. nima nobenih statistično značilnih razločkov.

Kaj pomeni, da pri tolikih variablih ni nobenih posebnosti med spoloma v odraslosti? Ali je prijeta skupina anketirancev res tako homogena, da spol ne prinaša nobenih razločkov v prenekaterih etioloških, fenomenoloških in posledičnih okoliščinah? Ali je to docela slučajno in ni nobenega posebnega razloga za globlja raziskovalna razmišljanja? Težko je reči karkoli, pomembno pa je, da so pri odraslih v večini ženske kot tatice in da tretjina moških ne prinaša posebnosti v problematiko nepoštenosti odraslih v prodajalnah.

Kaj pa če so bili mehanizmi filtriranja in selekcije v prodajalnah tako enovito naravnani, da odbirajo res samo podobne in nujne primere, ne samo pri prijetju, pri prijavljanju milici, marveč tudi pri sporočilih za anketo? Edini razloček, ki se je v tem pogledu pokazal med obema spoloma v odraslosti, je bil pri številu otrok.

Tabela 119: Število otrok glede na spol odraslih storilcev

Število otrok	storilci število moški	ženske	sestava moški	ženske
Skupaj	60	129	100	100
brez otrok	24	35	40,0	27,1
1	9	29	15,0	22,5
2	9	41	15,0	31,8
3	6	13	10,0	10,1
več kot 3	12	11	20,0	8,5

hi^2 = 12,14, pomemben na ravni 0,05

Prevladovanje ženskega spola med storilci v prodajalnah se izraža tudi na ta način, da imajo več otrok kot moški oziroma da je več žensk z otroci kot med moškimi. Zlasti ima več žensk enega ali dva otroka kot moški, toda pri treh ali z več otroci pa prevzamejo vodstvo moški storilci.

C. Mladoletniki

Podobno kot pri odraslih je bil tudi pri otrocih in mladoletnikih glede na njihov spol opravljen preizkus, ali so med njimi kaki razločki pri posameznih variablah. Posebnosti so ugotovljene le pri: stanovanju v času dejanja, pogostnosti menjavanja prebivališča pred dejanjem, glede zaposlenosti matere in pri razlogih glede zadržanja v prodajalni.

Tabela 120: Stanovanje v času dejanja glede na spol

Stanovanje v času dejanja	storilci število moški	ženske	sestava moški	ženske
Skupaj	89	43	100	100
pri družini	69	40	77,5	93,0
drugod	20	3	22,5	7,0

hi^2 = 2,98, pomemben na ravni 0,10

Med stanovanjem "drugod" je bil najpogosteje internat (13 mladoletnikov), sicer pa v posameznih primerih še sorodniki, vzgojni zavod in podobno.

Tabela kaže na tendence, po katerih so deklice pretežno stanovale doma, dečki pa skoro pri četrtini populacije izven družine. Odsotnost vezi z družino so tu kot dejavnik, ki ga je treba upoštevati, saj kot je sploh znano v kriminologiji, izostajajo njeni preprečevalni vplivi. Dečki pa v teh letih sploh pogosteje zapadajo "miku" samopostrežnih prodajaln.

Tabela 121: Dosedanje menjave okolja glede na spol

Vzrok menjave	storilci: število moški	storilci: število ženske	storilci: sestava moški	storilci: sestava ženske
Skupaj	89	43	100	100
sploh ni menjal	60	25	67,4	58,1
zaradi šolanja	11	3	12,4	7,0
zaradi selitve	18	15	20,2	34,9

hi^2 = 3,66, pomemben na ravni 0,05

Razločki so glede majhnih števil seveda malenkostni, toda vendarle kažejo, da so deklice menjavale okolje pred dejanjem predvsem zaradi selitve, kar je povezano z mobilnostjo njihovih staršev in s tem verjetno znatno manj kriminogeno kot kake druge selitve iz osebnih vzrokov, ki so očitnejše pri dečkih. Le-ti so menjavali okolje pogosteje zaradi šolanja. V celoti pa je bilo njihovo okolje bolj stalno kot pri deklicah

Tabela 122: Zaposlenost matere in spol mladoletnikov

Zaposlenost matere	storilci: število moški	storilci: število ženske	storilci: sestava moški	storilci: sestava ženske
Skupaj	89	43	100	100
zaposlena	50	33	56,2	76,7
gospodinja	39	10	43,8	23,3

hi^2 = 3,08, pomemben na ravni 0,10

Pri deklicah je mati pogosteje zaposlena, medtem ko je bila pri dečkih večkrat gospodinja.

V kriminološki literaturi se pogosto omenja odsotnost matere ali njena zaposlenost kot dejavnik, ki negativno deluje predvsem zaradi pomanjkanja primarnih kontrol, ki izhajajo iz pričujočnosti in zmogljivosti staršev. V naših razmerah ta okoliščina ni dovolj proučena, zlasti ne v sodelovanju z drugimi zaščitnimi dejavniki. Zato ni smotrno domnevati, ali in kako je pogostejša zaposlenost matere pri deklicah bolj ali manj v zvezi z njihovo odklonskostjo, ker imamo za ta namen premalo podatkov.

Hkrati seveda tudi ne vemo, ali imajo matere glede na zaposlenost ali nezaposlenost večji ali manjši vpliv na ta ali oni spol, ker je to nedvomno individualno in tudi čustveno vprašanje. Če je mati - gospodinja boljši protektivni dejavnik glede odklonskosti - potem v našem primeru to ni slučaj pri dečkih. Zato gre iskati še prenekatere druge silnice.

Tabela 123: Zahajanje v prodajalne glede na spol

Ali rad brez razloga zahaja v samopostrežne prodajalne	storilci			
	število		sestava	
	moški	ženske	moške	ženske
Skupaj	89	43	100	100
zelo rad gre sam	8	8	9,0	18,6
včasih gre z drugimi	24	11	27,0	25,6
zelo redko	33	14	37,1	32,5
pred dejanjem še ni bil	17	3	19,1	7,0
drugi odgovori	7	7	7,8	16,3

$hi^2 = 25{,}32$, pomemben na ravni 0,001

Vprašanje smo otrokom in mladoletnikom zastavili zaradi morebitne ocene vabljivosti načina prodaje in privlačnosti razstavljenega blaga za mlade ljudi. Intenzivnost vabljivosti lahko neposredno oblikuje stopnjo nevarnosti zlasti za tiste, katerih osebnost še ni oblikovana. Če je tako, potem gre posebna pozornost vsem, ki se uklanjajo vplivom, ki jih povzročajo

negativna nagnjenja in v njih vzpodbujajo želje po nepoštenosti in kriminal, čeprav z neznatnejšo družbeno nevarnostjo.

Vprašanje je toliko bolj umestno, ker nekatere tuje raziskave ugotavljajo, da se mladi ljudje na sploh radi shajajo v prodajalnah in tja zahajajo iz drugih razlogov, kot so tisti, zaradi katerih se navadno vanje prihaja.

Odgovori anketirancev kažejo očitno razločke med obema spoloma pri mladih ljudeh. Deklice gredo raje same ali kako drugače, medtem ko dečki prednjačijo pred njimi glede redkosti zahajanja, toda hkrati če le zahajajo v prodajalne, gredo raje kot deklice v družbi z drugimi.

Zahajanje v prodajalne v združbah otrok in mladoletnikov pa je najbolj sumljiva oblika "nakupovalnega vedenja", ki največkrat sploh nima tega namena. Tega se zaveda tudi prodajno osebje, ki je bolj budno, če pride v prodajalno mladoletniška združba.

Ker je v vzorcu kar 50 % anketirancev, ki v prodajalno redko zahajajo, ali pred dejanjem (!) sploh še niso bili, se razmišljanje nakazuje v naslednje.

Po eni strani se vzbuja vtis, da določena skupina otrok in mladoletnikov redko ali pa sploh ne zahaja v samopostrežne prodajalne. Če pa zaide, postane zaradi vzdušja in provokativnosti takoj deviantna. Vprašanje je, če je vedno ulovljiva. Primitivizem v načinu storitve in neuspešnosti prikrivanja kažeta na začetništvo in nepripravljenost.

Po drugi strani pa nekateri mladi ljudje hodijo v prodajalne kar za "štos", ampak ne sami, marveč z drugimi, ne zaradi morebitne potrebe po nakupu, ali ker bi jih tja poslali drugi, temveč tudi iz razlogov, ki niso toliko koristoljubne narave, kolikor bolj "športne", "viteške" in zaradi "postavljanja" pred drugimi in podobno.

Pri tem velja to za oba spola, čeprav so vendarle razločki v tem, da dečke nekoliko močneje pritegujejo združbe, deklice pa raje same prihajajo v prodajalne.

Ni mogoče trditi, da odgovorov v vzorec zbranih anketirancev ponazarjajo vsesplošen pojav z enakimi tendencami na Slovenskem, toda prenekateri drugi podatki te raziskave potrjujejo to hipotezo.

S k l e p

Po nekaterih vprašanjih, ki so v zvezi s spolom nepoštenih kupcev in zadevajo npr.: namen prihoda v prodajalno z željami po kraji, uporabnost domnevno ukradenih predmetov za življenje storilca in njegovo okolico, priznavanje ali nepriznavanje dejanja, neprijetnost spomina na dogedek, vrednost izkušnje za storilca itd., ni statistično pomembnih razločkov med moškimi in ženskami.

Posebnosti med spoloma so močneje poudarjeni:

- pri naraščanju števila "tatic" v pozni starosti in upadanju "tatov" v istih starostnih skupinah,
- pri nepoštenih kupcih slovenske narodnosti je več žensk, pri neslovenskih narodnostih (toda jugoslovanskih) pa več moških,
- pri moških je več samskih, pri ženskah pa več poročenih,
- ženske se bolj zagovarjajo, da so "kradle" pomotoma, medtem ko je pri moških dokaj značilen "mik" reči, ki so jih vzeli,
- polaganje blaga v osebno "prtljago" je pomemben način skrivanja žensk, medtem ko je dajanje v žep in oblačila tipično za moške,
- pospeševalna spremljajoča dejavnika nepoštenih kupcev sta gneča ali prazna prodajalna, toda prvo je bolj imanentno ženskam, drugo pa moškim,
- za nekorektno ravnanje ob zalotenju (prijetju) so bolj občutljive ženske. Ker jih pretežno prijemajo ženske, se postavlja vprašanje, ali ne gre iskati razlogov za pojav v razmerju "ženske med seboj"?
- zaradi žensk - storilk pogosteje prihaja na kraj dejanja milica (po obvestilu prodajnega osebja) in če je poklicana, ženske tudi dlje čakajo nanje (pridržanje kot oviranje osebne svobode),
- kljub različnosti spolov so odrasli dokaj enovita skupina, ki se ne razločujejo po številnih spremenljivkah, kar štejemo kot posebnost. Raz-

ličnost se nakazuje le pri številu otrok, ki jih imajo. Toda ne moremo reči, koliko je z njimi povezana tovrstna odklonskost (npr. gmotne težave, kupovanje blaga za otroke in podobno),

- skoraj četrtina mladoletnikov v času dejanja ni živela pri starših. V tem pogledu so dečki v znatno neugodnejšem položaju kot deklice,
- deklice - storilke so pogosteje menjavale svoje okolje, toda predvsem zaradi selitev staršev,
- mati kot pomemben dejavnik "primarne kontrole" je bila pogosteje gospodinja pri dečkih kot pri deklicah, ki so imele svoje matere pretežno zaposlene. Glede na nastale posledice pa se v obeh primerih kaže enaka neučinkovitost,
- zahajanje mladih v prodajalne je sumljivo že samo po sebi, še posebej, pa če gre za družbe. To tudi našim prodajalcem ni neznano.

Ugotovljeni razločki so pomembni za korekcijo stanja pri enakopravnejšem ravnanju do obeh spolov. Tega ne zahteva le lepo vedenje prodajalcev nasproti kupcem, marveč tudi nasproti tatovom. Kulturna prodaja ne sme diskriminirati ljudi, čeprav so ji neprijetni in moteči. Spoznanja so koristna tudi za oblikovanje ustrezne metodike ravnanja z nepoštenimi kupci, upoštevajoč zlasti njihov spol in starost.

XI. SOCIALNE IN DRUGE RAZMERE DEVIANTOV

Pri raziskovanju odklonskega vedenja, zlasti pa mladoletniškega prestopništva se daje znaten poudarek življenjskim in sploh socialnim razmeram deviantov. Le-te se primerja z istovrstnimi podatki nedeviantov in ugotavlja, v čem so razločki ter skuša s tem vsaj domnevno prihajati do nekih sklepov o kriminogenih dejavnikih v socialnem polju, ki se štejejo kot pomembni za etiologijo in preprečevanje.

Anketa za to raziskavo je bila podobno zastavljena samo, da podatkov o prijetih nepoštenih kupcih ne primerjamo s "poštenimi" kupci. To se nam ni zdelo pomembno iz več razlogov:

- zaradi same naravnanosti raziskave,
- zaradi "bagatelnosti" pojava, ki je tudi v očeh trgovcev često tako neznaten, da se mu ne splača posvečati posebnega poudarka, še posebno, če ga vrednotimo individualno (ne pa seveda masovno),
- zaradi dvomljivosti v realnost ugotovitev, če pomislimo, da bi zaradi epizodnosti in enkratnosti nekega neznatnejšega dejanja iskali etiologijo v celokupnosti človekove osebnosti in njegovem socialnem okolju,
- zaradi tega, ker "kriminološke" številke o podatkih v masovni rabi ne povedo dosti o posebnostih posamezne osebnosti (stališča dušeslovcev), in poudarjajo le neke splošne ali poprečne zakonitosti (sociološki vidik),
- zaradi tega, ker je treba močno dvomiti v to, ali primerjava ljudi med seboj samo po tem, ali so bili za malenkostni kriminal prijeti ali ne (ob domnevni masovnosti pojava in glede na to, ker ocenjujejo, da je odkritih le 5 do 10 % tatov v samopostrežnih prodajalnah) sploh morejo pripeljati do tehtnejših ugotovitev v etiološki različnosti, dodatno k tistemu, kar so izjavili anketiranci. Hkrati to pomeni, da bi med "poštenimi" lahko našli prav takšne tatove, ki pa to niso, samo zaradi tega, ker zanje ne vemo, da so storili podobno dejanje, kot tisti, ki so obravnavani v vzorcu storilcev.

Za to zadnjo hibo trpe vse kriminološke primerjalne študije, ki se neupravičeno krčevito oklepajo tipizacije ljudi za te namene v glavnem na dobre in slabe, poštene in nepoštene.

Ne glede na to pa se vendar ukvarjamo z nekaterimi individualnimi značilnostmi in socialnimi razmerami deviantnih kupcev, predvsem zato, da bi jih bolje spoznali (če je to sploh mogoče z eno raziskavo) in da bi o njih ugotovili kake posebnosti. Pri tem gre za dvoje:

- pri odraslih se zanimamo predvsem za sedanjost, ker ni mogoče pričakovati, da bi z obstoječim instrumentarijem več zvedeli o njihovih mladostnih razmerah, ki so pri nekaterih (npr. pri 81-letnemu anketirancu) že dokaj oddaljeni. Pri tem se jih sami ali ne spominjajo, če pa se, pa z današnjimi merili ni mogoče vrednotiti tedanjih razmer, tedanjih meril pa ni. Prav tako ne obstajajo drugi viri,
- pri mladoletnikih pa je to dosti laže, med njimi je tudi veliko otrok. Zanje smo lahko zbrali dosti več podatkov, zlasti o družini, vzgoji, o značilnostih njihove osebnosti, šolanju in podobno.

Na ta način vendarle pridemo do neke globalne anamneze o "tatovih", zbranih v naš vzorec, ki pa je, kot smo že poudarili, nekajkrat selekcioniran in to: po samem prijetju, po sporočilu prodajnega osebja za naš namen, po dosegljivosti in po pripravljenosti sodelovati z nudenjem podatkov za raziskavo.

A. Mladoletniki

1. Mladoletniki v prostem času

Mladoletniki preživljajo prosti čas zelo različno, v glavnem pa neorganizirano in individualno.

Tabela 124: Preživljanje prostega časa

Dejavnost v prostem času	število odgovorov	%
Skupaj	200	100
igra se, glede TV, hodi v kino, posluša glasbo, pleše, bere itd.	96	48,0
aktivno športno udejstvovanje in delo v krožkih	54	27,0
dela doma ali pomaga v gospodinjstvu	35	17,5
pohajkuje, postopa	15	7,5

Izmed 132 mladoletnikov je 129 podalo 200 navedb. Vsakdo je lahko izjavil o več okoliščinah hkrati. Za obdelavo so navedbe grupirali na koristne in manj koristne ali nekoristne dejavnosti. Ocena dejavnosti je v tem pogledu sicer lahko vprašljiva, vendar nam v povezavi z nekaterimi variablami prinaša nekaj rezultatov.

Tabela 125: Prosti čas in socialna sestava staršev

Socialna sestava staršev	uporaba prostega časa: število		sestava	
	koristna	manj koristna	koristna	man koristna
Skupaj	51	81	100	100
delavska	38	54	74,5	65,7
kmečka	2	15	3,9	18,5
drugo	11	12	21,6	14,8

hi^2 = 8,38, pomemben na ravni 0,05

Največ mladoletnih storilcev ima starše, ki sodijo v socialno strukturo delavskega porekla v smislu starega pojmovanja družbenega statusa. Med "drugo" so vodstveni, pedagoški, administrativni in podobni poklici. Značilnost tabele je v tem, da je več deviantov med tistimi, ki manj koristno ali sploh nekoristno uporabljajo svoj prosti čas. Pri otrocih iz družin delavskega porekla in pri "drugih" je relativno več takih, ki čas pretežno koristno izrabljajo, medtem ko se pri mladoletnikih kmečkega porekla kaže močnejša povezanost med nekoristnostjo prostega časa in deviantnostjo.

Tabela 126: Kraja v skupinah in prosti čas

Kaj dela v prostem času	kako je kradel: število		sestava	
	sam	v skupini	sam	v skupini
Skupaj	91	39	100	100
igra se, glede TV, hodi v kino itd.	26	15	28,6	38,5
poleg tega še pomaga doma	9	9	9,9	23,0
pretežno vse drugo - na splošno manj koristno	56	15	61,5	38,5

hi^2 = 6,94, pomemben na ravni 0,05

Mladoletniki iz prve skupine so raje storili dejanja v skupini in prav tako tudi taki, ki poleg zabave še pomagajo doma, zlasti v gospodinjstvu (deklice). Storilci, ki pa preživljajo svoj prosti čas pretežno nekoristno, bodisi absolutno (postopanje, pohajkovanje itd.) bodisi v povezavi s kakimi drugimi navedbami, pa so pogosteje kradli sami.

Za mladoletniško, še posebej pa otroško prestopništvo je značilno združevanje ali delanje kaznivih dejanj v skupinah. Prosti čas pa je na sploh priložnost in posebno ugoden pogoj za delinkventnost. Iz podatkov lahko izhaja, da "družabnejši" oziroma tisti, ki so pogosteje tudi zaradi preživljanja prostega časa v skupinah, tudi kradejo raje v združbah ali vsaj v dvoje, kot tisti, ki pretežno nekoristno preživljajo svojo mladost ali otroškost četudi vsaj deloma v kombinacijah z drugimi navedbami.

Združevanje za odklonskost v prodajalnah in individualna nepoštenost kažeta zato lahko razločke v osebnosti mladih ljudi in njihovo nevarnost. Pri tem je lahko "kraja" v združbah drugače motivirana in z vidika osebnosti mladih manj nevarna, če gre za šport, premagovanje strahu, postavljanje itd., kot pri tistih, ki so kradli iz čiste koristoljubnosti. Teh hipotez naši podatki sicer ne dokazujejo, toda ne bi jih bilo odveč verificirati ob kaki drugi priložnosti.

Tabela 127: Prijatelji in zahajanje v prodajalne

Ali rad hodi v prodajalno	koliko ima prijateljev			
	število		sestava	
	enega ali nobenega	več	enega ali nobenega	več
Skupaj	14	118	100	100
zelo rad gre sam	5	11	35,7	9,3
redkeje ali z drugimi	6	76	42,9	64,4
pred dejanjem še ni bil v tej trgovini	3	31	21,4	26,3

$hi^2 = 8,22$, pomemben na ravni 0,05

Nekatere tuje raziskave ugotavljajo, da je ne samo za gospodinje, marveč tudi za mladoletnike in otroke zahajanje v prodajalne pogosto poraba pro-

stega časa, v katerem iščejo tudi razvedrilo, možnosti srečanja z drugimi, kolikor sploh te skupine ne hodijo v prodajalne z namenom, da bi se kakorkoli zabavali (ali preizkušali svoje sposobnosti).

Preglednica nekoliko z druge plati poudarja že prej ugotovljene posebnosti, ki se kažejo tudi glede na to, ali je anketiranec bolj družaben ali sociabilen ali ne. Komunikativnost posameznika pogojuje združevanje v skupine mladoletnikov, ki se po dva, trije ali več pojavljajo v prodajalnah kot storilci, ne glede na to, da je izmed njih prijet eden sam. Leti se pozneje branijo s tem, da se ne bodo dali več pregovoriti od drugih, da bi kradli. Naklep je torej v združbah podan že v naprej, čeprav ne gre vedno za motiviranost iz koristoljubnosti.

Kdor rad zahaja sam in nima prijateljev ali komaj enega, se razumljivo pojavlja predvsem kot tat - posameznik, čeprav tudi pri njih ne izostaja združevanje. Drugačna pa je podoba v skupini tistih, ki imajo več prijateljev. Le-ti sicer redkeje zahajajo v prodajalno, toda so kot tatovi znatno številnejši od vseh drugih, saj predstavljajo kar 57 % mladoletnih anketirancev.

Prijateljstvo ali številnejši prijatelji so spremljajoči dejavnik kriminalitete mladih v samopostrežni prodajalni.

2. Gmotne razmere mladoletnikov

V naši družbi mladoletnikom ni treba krasti zato, da bi si obdržali fizično eksistenco. Toda potrebe ljudi in tudi mladih so različne in odvisne od vsakega posameznika. Aspiracije ali želje po nečem ali imeti kaj, četudi je vzpodbujeno z reklamo ali s tem, da imajo drugi ali s provokativnim razstavljanjem itd. na ljudi različno delujejo. Tuji raziskovalci ugotavljajo, da je pohlepnost tudi v samopostrežni prodajalni še vedno prevladujoč motiv v odklonskem nakupovalnem vedenju in mladi v tem pogledu najbrž ne morejo biti izjema.

Toda vsklajevanje želja (potreb) z gmotno zmogljivostjo posameznika pa je seveda vprašanje, ki načenja poštenost in s tem v zvezi tudi delinkventnost.

Tabela 128: Gmotno stanje in stanovališče

Kje stanuje	kdo ga vzdržuje število starši	drugi	sestava starši	drugi
Skupaj	96	36	100	100
pri družini	93	16	96,9	44,4
drugod	3	20	3,1	55,6

hi^2 = 23,22, pomemben na ravni 0,001

Pri stanovanju "drugod" so šteti: vzgojni zavod, internat, sorodniki itd. Če pa je vzdrževan od drugih, je to: štipendija, redna ali neredna zaposlitev in podobno.

Če so anketirance vzdrževali starši, je bil v večini primerov mladoletnik tudi doma na stanovanju. Kolikor pa je bil "vzdrževan" kako drugače, je prej stanoval drugod in ne pri družini. S tem v zvezi ne vemo ničesar ali odtujenost od družine pogojuje odklonskost v prodajalni ali ne, toda rahle tendence v tej smeri so vendarle očitne v gornji preglednici. Odsotnost primarnih kontrol, ki jih predstavlja družina, lahko deluje na mladoletnike v smeri odklonskosti, kar ni tipično samo za delinkvente v prodajalnah, marveč za kriminalnost na sploh.

Tabela 129: Socialna sestava staršev in gmotno stanje

Socialna sestava staršev	kdo ga vzdržuje število starši	drugače	sestava starši	drugače
Skupaj	96	36	100	100
delavska	72	20	75,0	55,6
kmečka	5	12	5,2	33,3
drugo	19	4	19,8	11,1

hi^2 = 18,66, pomemben na ravni 0,001

Iz preglednice izhajata glede socialne sestave staršev in vzdrževanje delinkventov predvsem dve ključni ugotovitvi. Delavski otroci so pretežno vzdrževani doma od staršev, podobno velja tudi za socialno skupino pod "drugo", razen kmečke. Otroci kmečkih staršev so pogosteje vzdrževani izven doma in od drugod.

Ali je pri njih popuščanje primarnih kontrol, ko so izven doma, res tolikšno, da pogosteje zapadejo v delinkventnost? Ali se pri tem srečujejo še s "konfliktom kultur", ko jih navade z doma ne varujejo več, novih pa še ne sprejemajo in žive v praznini, ki je zanje anomična? Ali jim morda aspiracije, če so prišli iz podeželja v mesto in se nameravajo urbanizirati, zamegljujejo podobo poštenosti? Na sploh bi morali o povezanosti morebitnih razslojevalnih procesov z odklonskostjo v naši družbi več vedeti kot lahko domnevamo na podlagi delnih podatkov.

Tabela 130: Gmotno stanje in zaposlenost matere

Zaposlenost matere	kdo ga vzdržuje			
	število		sestava	
	starši	drugače	starši	drugače
Skupaj	96	36	100	100
zaposlena	72	14	75,0	38,9
gospodinja (izključno)	24	22	25,0	61,1

hi^2 = 6,76, pomemben na ravni 0,01

V družinah, v katerih je mati zaposlena, so anketirance pogosteje vzdrževali starši. Čigar mati pa je bila gospodinja, pa je bil v več kot polovici primerov vzdrževan drugače.

Zaposlenost matere se očitno kaže kot bistven prispevek k ugodnejši možnosti vzdrževanja anketiranca, ne samo v krogu družine, ampak sploh. Hkrati pa seveda ni mogoče zanikati, da se za naš namen zaposlenost matere po drugi strani lahko pojavlja kot določen kriminogen dejavnik.

Tabela 131: Gmotno stanje in število otrok v družini

Število otrok v družini	kdo ga vzdržuje			
	število		sestava	
	starši	drugače	starši	drugače
Skupaj	96	36	100	100
eden	16	5	16,7	13,9
dva	51	4	53,1	11,1
tri	16	7	16,7	19,4
štiri in več	13	20	13,5	55,6

hi^2 = 29,87, pomemben na ravni 0,001

Dosti anketiranih mladoletnikov (skoraj 42 %) izhaja iz družin, v katerih sta dva otroka (torej poleg anketiranca še eden), sicer pa preglednica potrjuje naslednje ugotovitve:

- manj ko je otrok v družini, večje je število anketirancev, ki jih vzdržujejo starši in narobe,
- več ko je otrok v družini, več je mladoletnih prestopnikov, ki so vzdrževani drugače, in ne od staršev ali vsaj ne izključno od njih.

Otroci pa ob nezaposlenosti matere prinašajo če že ne revščine, pa vsaj stisko in težave z denarjem, pomanjkanje in prikrajševanje, ki porajajo aspiracije po dobrinah, ki so masovno na razpolago v prodajalnah. Starši pa jih ne morejo kupiti, kadar bi jih otroci želeli, če sploh vedo, kaj si otroci žele, ko se primerjajo z drugimi, ki so jim take dobrine bolj in prej dostopne z legitimnimi sredstvi in načini.

Z gmotnim stanjem delinkventnih mladoletnikov je tudi povezana morebitna žepnina, če so jo sploh dobivali in smotrnost njene porabe tudi spričo zaposlenosti ali nezaposlenosti matere.

Tabela 132: Poraba žepnine

Način porabe	število ali dobiva žepnino redno	neredno ali nikoli	sestava redno	neredno ali nikoli
Skupaj	43	89	100	100
je ne dobiva	(1)	33	2,3	37,1
za zabavo in sladkarije	18	25	41,9	28,1
za svoje potrebščine (šola, malica, hrana)	10	7	23,2	7,9
za oboje	8	11	18,6	12,3
vse drugo	8	13	14,0	14,6

hi^2 = 21,37, pomemben na ravni 0,001

Približno 33 % anketirancev sploh ni dobivalo žepnine, 41 % jo je prejemalo neredno in le dobra četrtina je lahko vedno računalo nanjo. Spričo dosedanjih spoznanj o gmotnem položaju družin delinkventnih anketirancev so verjetno dobivali žepnino tisti, ki so izhajali iz ožjega socialnega okolja, ki nima denarnih težav in ki je v tem pogledu na takšni stopnji, da oskrbuje svojega otroka z določenimi denarnimi vsotami, tako da ni razlogov, da ne bi mogli potešiti svojih najnujnejših potreb. S tem pa naj bi bili vsaj domnevno odstranjeni razlogi za nepoštenost pri majhnih stvareh. Ker pa je v človeški naravi, da želi imeti še več, če že nekaj ima, potem lahko malo denarja vzbuja še več želja po dosegljivem.

Preglednica kaže, da tisti, ki redno dobivajo žepnino bolj kot drugi, trošijo denar za zabavo in sladkarije, pa tudi za svoje osebne potrebščine ali za oboje. Pri skupini, ki žepnino dobiva neredno, pa ni tega toliko. Ali je v tem razlog za nepoštenost v samopostrežnih prodajalnah? Skoraj verjetno, če so želje tolikšne, pa jih ni mogoče potešiti z legitimnimi sredstvi. Znano pa je, da tako blagostanje po eni strani, kot revščina in pomanjkanje na drugi, pogojujeta kriminal in če ga, zakaj ga ne bi pri otrocih in mladoletnikih, ki jim življenje v marsičem predestinirajo odrasli.

Tabela 133: Zaposlenost matere in žepnina

Zaposlenost matere	število ali dobiva žepnino redno	neredno ali nikoli	sestava redno	neredno ali nikoli
Skupaj	43	89	100	100
zaposlena	21	65	48,8	73,0
gospodinja	22	24	51,2	27,0

hi^2 = 4,29, pomemben na ravni 0,05

Ker ne vemo, v čem je razlog za zaposlenost matere, tudi ne moremo domnevati, ali je njena zaposlitev posledica slabega gmotnega stanja ali pa potreba zaradi še boljšega doseganja materialnih dobrin in ugodnejšega družbenega statusa z vsem tistim, kar prinaša. Toda pričakovali bi, da bo tam, kjer je zaposlena tudi mati, pogosteje vpeljan "inštitut" žepnine, kar pa ni slučaj. Čeprav z ne posebno statistično značilnostjo, pa vendarle, redno delijo žepnino mladoletnikom v družinah, kjer je mati gospodinja in pogosteje neredno ali nikoli, kjer je mati zaposlena. Ali to pomeni, da tam žive bolj skromno ali varčno? Ali se tam razvija drugačen kulturno-vzgojni vzorec? Ali je v tem pogledu kak razloček, če je mati gospodinja nasproti materi - delavki itd.?

Ker nimamo raziskav prav v tem smislu, moramo počakati nanje. Za naš namen se izražajo določeni razločki, sicer na majhni populaciji delinkventov - storilcev neznatnejših kaznivih dejanj. Kakšna je dejanskost na sploh? To ni važno le za kriminologijo, preprečevanja kriminalitete, socialno skrbstvo itd., marveč je lahko tudi pomembno družbeno politično vprašanje.

3. Zdravje

Šibko telesno zdravje, telesne pomanjkljivosti, invalidnost in podobno se zlasti v mladinski kriminologiji in prenekaterih družboslovnih znanostih obravnavajo z vso pozornostjo kot dejavniki, ki so ovira za razvoj mladih ljudi v normalne osebnosti. Za pričujočo raziskavo smo v tem smislu

zbrali več podatkov, toda primerjave niso pokazale statističnih značilnosti, razen v enem samem primeru.

Tabela 134: Socialna sestava staršev in zdravje anketirancev

Socialna sestava staršev	Ali ima anketiranec težave z zdravjem			
	število		sestava	
	da	ne	da	ne
Skupaj	31	100	100	100
delavska	17	75	54,8	75,0
kmečka	4	13	12,9	13,0
drugo	10	12	32,3	12,0

hi^2 = 7,18, pomemben na ravni 0,05

Okoli 23 % vseh anketirancev ima težave s telesnim zdravjem ali ima kake telesne pomanjkljivosti. Vse kaže, da je največ zdravih pri delavskih starših.

4. Družinske razmere staršev mladoletnih anketirancev

Tabela 135: Socialna sestava staršev mladoletnikov in stanovanje mladoletnika v času storitve

Socialna sestava staršev	kje je stanoval			
	število		sestava	
	pri družini	drugod	pri družini	drugod
Skupaj	109	23	100	100
delavska	81	11	74,3	47,8
kmečka	8	9	7,3	39,1
drugo	20	3	18,4	13,1

hi^2 = 17,11, pomemben na ravni 0,001

Otroci kmečkih staršev se najbolj razseljujejo, kar ni posebnost anketirancev, marveč pojav tega sloja v slovenski in jugoslovanski družbi na sploh. Zato ni čudno, če imajo kmečki otroci tudi več težav s socialnim

prilagajanjem kadar prihajajo v nova okolja. Deviantnost in morebitna nepoštenost v prodajalnah sta samo dve okoliščini izmed mnogih. Vse ostale socialne skupine pogosteje in sploh v večjem številu uspevajo obdržati anketirance v okviru družin.

Tabela 136: Socialna sestava staršev in popolnost mladoletnikove družine

Socialna sestava staršev	število		popolnost družine sestava	
	popolna	nepopolna	popolna	nepopolna
Skupaj	107	25	100	100
delavska	70	22	65,4	88,0
kmečka	15	2	14,0	8,0
drugo	22	1	20,6	4,0

hi^2 = 5,23, pomemben na ravni 0,05

Med nepopolne družine smo šteli: če je eden od mladoletnikovih staršev umrl, če sta se starša razvezala, če je anketiranec nezakonski otrok enega od staršev, če je mladoletnikova družina dopolnjena z očimom ali z mačeho in če je družina, v kateri živi anketiranec posvojiteljska ali rejniška.

Te okoliščine lahko, ni pa nujno, v marsičem kažejo na t.i. družinsko dezorganizacijo. Če je tako, potem je to dokaj očitno pri starših z delavskim poreklom in sicer znatno nad poprečjem nasproti udeležbi anketirancev v posameznih socialnih skupinah.

Tabela 137: Socialna sestava staršev in zaposlenost matere

Socialna sestava staršev	število		zaposlenost matere sestava	
	zaposlena	nezaposlena	zaposlena	nezaposlena
Skupaj	92	40	100	100
delavska	68	18	73,9	45,0
vse drugo	24	22	26,1	55,0

hi^2 = 4,63, pomemben na ravni 0,05

Matere anketirancev so bile pogosteje zaposlene v delavskih družinah, kot pri drugih socialnih sestavah.

5. Stanovanje ali življenje v času dejanja

Življenje v določenem socialnem okolju je pomemben dejavnik, ki lahko določa navade, običaje in sploh vedenje ter načine reagiranja na pritiske ali vzpodbude, ki prihajajo oziroma nastajajo iz razmerij do drugih in v odnosu do stvari in vrednot, s katerimi se posameznik srečuje.

Ob izostajanju morebitne zunanje kontrole, zlasti nad mladoletniki, in različna zmogljivost primarnih in sekundarnih skupin, ki dajejo kakovost socializacijskim procesom in pogojujejo prilagajanje in oblikovanje samokontrole, je življenje v prav določenem okolju lahko ali vzpodbuda za kriminalnost ali zavirajoči dejavnik, ki omogoča delinkvenosti nasprotne in na splošno pozitivne tendence.

Prav v zvezi s tem nam določeno razmišljanje o vlogi ožjega socialnega okolja omogoča primerjavo življenja anketirancev predvsem glede na to, ali so živeli pri družini ali drugod.

Tabela 138: Stanovanje v času dejanja in pogostnost menjave okolja

Kolikokrat je menjal okolje	ali je stanoval: število pri družini	število drugod	sestava pri družini	sestava drugod
Skupaj	109	23	100	100
enkrat	24	13	22,0	56,5
dvakrat in več	7	3	6,4	13,0
nikoli	78	7	71,6	30,5

$hi^2 = 14,21$, pomemben na ravni 0,001

Tisti, ki so v času dejanja živeli pri družini najpogosteje niso menjavali okolja pred storitvijo. Nasprotno pa se najpogosteje kažejo tendence po menjavanju okolja pri tistih, ki v času nepoštenosti niso prebivali pri starših ali družini.

To kaže na spoznanje, da so tisti, ki so izven doma, na sploh pogosteje menjavali prebivališče, kar od njih zahteva večje napore v adaptaciji in vključevanju v neko okolje, ki je glede na prebivanje drugod (npr. v kakem internatu, v zavodu itd.) lahko tudi subkulturno.

Tabela 139: Stanovanje v času dejanja in razlogi za menjavo okolja

Razlogi menjave	Število pri družini	Število drugod	Ali je stanoval sestava pri družini	Ali je stanoval sestava drugod
Skupaj	109	23	100	100
ni menjal	78	7	71,6	43,7
šolanje ali selitve	31	16	28,4	56,3

hi^2 = 6,13, pomemben na ravni 0,01

Anketiranci so bili kljub rani mladosti selitveno dokaj mobilni, saj je menjavalo prebivališče skoraj 36 % in sicer največkrat nekateri z družino, drugi pa sami, povezano s šolanjem. Premalo vemo o slovenski družini iz njene sociologije, da bi lahko rekli, kaj je lahko bolj nevarno in neprijetno za otroke in mladoletnike ali menjavanje starega okolja skupaj z družino, ali individualne selitve v drug kraj, kjer ni opore v družini, čeprav je mogoče kdaj pa kdaj tudi izločitev iz družine - pozitivna.

Toda za naš namen je pogosto menjavanje prebivališča ali okolja močneje poudarjena pri tistih, ki so bili v času storitve dejanja izven družine. To pomeni, da je odsotnost zdoma in še prejšnje selitve ali menjava okolja lahko kriminogen dejavnik v etiologiji mladinske kriminalnosti.

Tabela 140: Stanovanje v času dejanja in zaposlenost matere

Zaposlenost matere	Število pri družini	Število drugod	Ali je stanoval sestava pri družini	Ali je stanoval sestava drugod
Skupaj	109	23	100	100
zaposlena	83	3	76,1	13,0
gospodinja	26	20	23,9	87,0

hi^2 = 15,29, pomemben na ravni 0,001

Vzorec zopet kaže nekoliko nepričakovan izid, kajti zaposlenost matere ni razlog, da anketiranci ne bi živeli pri družini v času dejanja, prej narobe. Med devianti, ki so živeli drugod in ne pri družini, so bile matere pretežno gospodinje. Toda kot kažejo podatki, so ti anketiranci pretežno iz kmečkih družin, ki so zdoma zaradi poklicnih in podobnih razlogov in so hkrati tudi bolj selitveno mobilni in s tem v zvezi bolj izpostavljeni kvarnim vplivom okolja in manj zavarovani pred kriminaliteto vzbujajočimi sestavinami.

Tabela 141: Stanovanje v času storitve in število otrok v mladoletnikovi družini

Število otrok v mladoletnikovi družini	Število		Ali je stanoval sestava	
	pri družini	drugod	pri družini	drugod
Skupaj	109	23	100	100
eden	18	3	16,5	13,0
dva	53	2	48,6	8,7
tri	18	5	16,5	21,7
štiri in več (do osem)	20	13	18,4	56,6

$hi^2 = 18,76$, pomemben na ravni 0,001

Za mladoletnike, ki so živeli v času storitve dejanja drugod oziroma sploh izven družine, je značilno, da narašča njihovo število skladno s povečevanjem števila otrok v družinah, od koder izhajajo. Več ko je otrok v družini njihovih staršev, več je mladoletnikov, ki so bili nepošteni v prodajalni.

Naš vzorec je premajhen, da bi ta pojav posploševali za slovenske razmere in še posebej na družine z velikim številom otrok. Gotovo je, da je v današnjih razmerah veliko število otrok že posebnost in da takih družin ni več toliko kot prej. Ali bi iz tega lahko sklepali, da so otroci iz številčno močnejših družin bolj prikrajšani pri zadovoljevanju majhnih potreb? Kakšen je sploh kulturno vzgojni obrazec družin z dosti otrok? Ali je "številnost" družine dejavnik, ki mu gre v sociologiji kriminali-

tete posebna pozornost? Ali pa so morda družine z več otroki prav zaradi tega bolj "zaznamovane" in otroci iz njih že v naprej vzbujajo pozornost?

Vsega tega še ne poznamo in mladinsko kriminologijo tudi v zvezi z "samopostrežbo" prodajo čakajo prenekatere rešitve vprašanj, ki se pojavljajo pri prestopništvu.

Tabela 142: Stanovanje v času dejanja in posledice

Posledice dejanja	ali je stanoval število		sestava	
	pri družini	drugod	pri družini	drugod
Skupaj	109	23	100	100
jih ni bilo	69	21	63,3	91,3
so bile	40	2	36,7	8,7

$hi^2 = 4,1$, pomemben na ravni 0,05

Med posledicami dejanja, ki so neprijetne, so zlasti: karanje ali očitki mladoletniku, poučitev o nepravilnosti ravnanja, kazen, zlasti telesna in drugo, kar jih je doletelo v njihovem socialnem okolju, predvsem od staršev in deloma od šole.

Večino anketiranih mladoletnikov v njihovem socialnem okolju (vštevši z družino) ni doletela (po njihovih izjavah) nobena negativna posledica, ki bi lahko štela kot kazen. Teh anketirancev je bilo kar 68 %. Čeprav je bilo med njimi nekaj staršev, ki niso ustrezno reagirali zoper nepoštenost svojega otroka, pa je treba poudariti, da veliko staršev sploh ni bilo obveščenih o dejanju otrok, ker proti njim (razen prodajalne ob dogodku) ni nihče ukrepal. Precej mladoletnikov in otrok ostaja "nedotaknjenih" po nepoštenosti in edine ukrepe izvaja trgovina (zlasti, če gre za krajo malenkostnih reči). Čeprav je to tudi "šok" in kot izjavljajo anketiranci prav tako vzgojno, pa je vprašljivo, če je prav, da v visokih odstotkih prijetih otrok in mladoletnikov ostajamo samo pri tem.

Kolikor pa je šlo za neke sankcije, so le-te bile pogostejše pri tistih, ki žive pri starših. Znatneje pa so izostajale pri mladoletnikih, ki so

živeli izven družine. Prav ti pa so najbolj ogroženi in potrebni ustreznega reagiranja in pomoči pri oblikovanju njihovega vedenja.

6. Druge razmere v družini

V družini pogosto nastajajo okoliščine, ki delujejo na mladoletnike destruktivno, ki onemogočajo ustrezno socializacijo in ki neredko pomenijo konflikt s širšim socialnim okoljem in so hkrati tudi morebiti kriminogen dejavnik. V družinah mladoletnikov so bile ugotovljene naslednje okoliščine, ki zlasti zadevajo njihove notranje odnose.

Tabela 143: Odnosi v družinah anketirancev

Odnosi	število odgovorov	%
Skupaj	170	100
urejeni	80	47,1
alkoholizem	14	8,2
prepiri, agresivnost, sovražnost	20	11,8
težje bolezni	12	7,1
pogosta odsotnost staršev	24	14,1
osebna neurejenost staršev	10	5,9
kriminalnost	1	0,6
disocialnost kot tradicija	3	1,9
drugo	1	0,6
b.o.	5	2,9

Urejene odnose v družinah, vsaj po ugotovitvah ankete, (in lahko tudi navidezno) so imeli pri 60 % anketirancev. Pri 52 mladoletnikih pa se pojavlja 85 navedb o negativnih okoliščinah ali več kot 1 na posameznika. Ker so nekatere kot npr. alkoholizem, prepiri, agresivnost, odsotnost itd. izhajajoče druga iz druge in ki položaj in razmerja ob hkratni navzočnosti še povečujejo, imajo lahko močan kriminogen pomen in so lahko mladim ljudem iz teh družin kot vzorec za reagiranje na pritiske okolja.

Ne glede na te okoliščine pa so mladoletni anketiranci iz teh družin prav tako deviantni kot iz tistih, za katere ni bila ugotovljena nobena negativna sestavina v razmerjih med njihovimi člani.

Ob morebitnih neustreznih razmerjih v družinah anketirancev je prav glede na njihovo naravo in intenzivnost zelo pomembno vprašanje, kakšno je vzgojno delovanje staršev. Kajti morebitna neustreznost v razmerjih med člani družine je lahko nevtralizirana s korektnostjo drugih ali pa nasprotno. Neustreznost razmerij se celo povezuje z neustreznostjo vzgojnega obrazca, kolikor katerokoli od njiju ne izhaja iz drugega.

Tabela 144: Vzgojno delovanje staršev

Način	število anketirancev	%
Skupaj	132	100
primerno	60	45,5
popustljivo	22	16,7
pretirano togo	3	2,3
preveč avtoritativno	15	11,4
nedosledno	14	10,6
zavajajoče	1	0,8
nestrpno	5	3,8
dvotirno	8	6,1
skrajno vzgojno zanemarjanje	1	0,8
drugo	3	2,3

Polovica mladoletnikov se je razvijala ob primernem vzgojnem delovanju staršev, pri drugi polovici ali celo nekaj več pa je pri posameznikih prevladoval eden izmed navedenih vzgojnih modelov z negativnim predznakom. Zanje je značilno to, da so najpogostejši popustljivo delovanje ali preveč avtoritativno ali nedosledno.

Primerjava vzgojnega delovanja z nekaterimi drugimi spremenljivkami, ki zadevajo družino in mladoletnike je pokazala statistično značilnost le pri mladoletnikovi menjavi okolja.

Tabela 145: Menjava okolja in vzgojno delovanje staršev

Vzgojno delovanje	ali je menjal okolje število		sestava	
	ni	je	ni	je
Skupaj	85	47	100	100
primerno	38	25	44,7	53,2
popustljivo	13	9	15,3	19,15
preveč avtoritativno	11	4	12,9	8,5
kako drugače neustrezno	23	9	27,1	15,15

hi^2 = 7,37, pomemben na ravni 0,05

Pri mladoletnikih, ki so menjali (ali menjavali) okolje (četudi skupaj s starši) prevladuje primerno vzgojno delovanje, čeprav se pojavlja tudi popustljivost ali kako drugače neustrezno. Pri tistih, ki pa ga niso menjali, le-teh je znatno več, pa je relativno manj primernega delovanja in nekoliko več kriminogenega.

Tabela 146: Zaposlenost matere in število otrok

Število otrok	zaposlenost matere število		sestava	
	zaposlena	gospodinja	zaposlena	gospodinja
Skupaj	83	48	100	100
eden	17	4	20,2	8,3
dva	43	11	52,4	22,9
tri	11	12	13,1	25,0
štiri	7	9	8,3	18,8
pet in več	5	12	6,0	25,0

hi^2 = 22,94, pomemben na ravni 0,001

V družinah, kjer je več otrok je mati pogostejše gospodinja, kar je normalen pojav. Številnost družine je nedvomno ovira za možnost uveljavljanja ženske, ne samo v kakem poklicu, marveč kot vemo tudi na sploh v družbeno

politični aktivnosti. To okoliščino dokaj nazorno potrjuje tudi gornja preglednica, po kateri je skoraj 3/4 zaposlenih mater anketirancev le z enim ali dvema otrokoma, medtem ko je pri gospodinjah skoraj 70 % takih, ki imajo tri in več.

Tabela 147: Šolski uspeh mladoletnih anketirancev

Uspeh	število	%
Skupaj	132	100
odličen	5	3,8
prav dober	23	17,4
dober	65	49,2
zadosten	27	20,6
nezadosten	8	6,0
brez odgovora	4	3,0

Učni izidi anketirancev niti niso tako slabi in gotovo niso slabši od slovenskega poprečja. Res da jih je polovica med dobrimi, toda odklonskost v prodajalni vsekakor ni v korelaciji z učnimi uspehi. To pomeni, da nepoštenosti pri nakupu ne gre iskati med slabimi učenci, ker kradejo vsi drugi bolj kot tisti, ki jim šola dela težave. Če je rezultat šolanja nek najbolj splošen odraz mladoletnikove osebnosti, potem je kraja v prodajalnah prav tako dokaj rezultat nekih okoliščin, bolj na strani prodaje in zlasti pri mladih ljudeh - manj ali vsaj ne toliko na strani njihove osebnosti, vsaj kolikor gre za neznatnejši kriminal. Statističnih razločkov med spoloma glede ocen ni.

Tabela 148: Vrstni red storilca izmed otrok v družini

Vrstni red	število	%
Skupaj	132	100
edinec	20	15,2
prvi	36	27,3
vmesni	37	28,0
zadnji	38	28,8
b.o.	1	0,8

Čeprav verjetno ni dosti otrok mladoletnikov, ki ne bi v samopostrežni prodajalni kdaj kaj vzeli, tako da je ključno vprašanje za naše razmišljanje "biti prijet ali ne", je pri anketirancih v vzorcu zgornji vrstni red izmed otrok v družini, iz katere izhajajo.

Glede na podatke o tem, kakšen je vrstni red mladoletnih tatov, razlike niso posebno občutne, čeprav so "zadnji" (to je najbrž tudi najmlajši) najštevilnejši. Ali so zaradi neizkušenosti bolj in prej prijemljivi?

B. Odrasli

1. Odraščanje

Tabela 149: Življenje v času odraščanja

V kakšnih razmerah so živeli	število	%
Skupaj	189	100
revščina, stiska, težko življenje	35	18,5
nesoglasje med starši, alkoholizem	9	4,8
oboje zgoraj navedeno	6	3,2
brez enega od staršev	18	9,5
druge kombinacije težav	19	10,0
nič od navedenega	102	54,0

Več kot polovica odraslih je po njihovem mnenju živela v normalnih razmerah, ostali pa so imeli v času odraščanja eno ali več okoliščin, ki je lahko moteče vplivala na njihov razvoj.

Tabela 150: Težave v mladosti in število otrok v odraslosti

Število otrok	družinske težave število		sestava	
	niso imeli	imeli	niso imeli	imeli
Skupaj	102	87	100	100
brez	37	22	36,3	25,3
enega	16	22	15,7	25,3
dva	32	18	31,4	20,7
tri	9	10	8,8	11,5
štiri in več	8	15	7,8	17,2

$hi^2 = 9,75$, pomemben na ravni 0,05

Gotovo ne gre iskati povezanosti težav v mladosti s številom otrok v odraslosti. Toda v naših razmerah se je že nekajkrat pokazalo, da imajo določene populacije (npr. alkoholiki), ki so imeli težko mladost, več otrok v odraslosti kot drugi. Zato ni čudno, če se tudi v tem vzorcu kažejo rahle tendence v tej smeri pri tistih, ki so živeli v mladosti v družinah s težavami. Kajti anketiranci, ki so kot kaže, živeli v urejenih razmerah, še nimajo otrok ali pa imajo največ dva.

Tabela 151: Družinske težave v mladosti in denarne težave v odraslosti

Denarne težave v odraslosti	družinske težave v mladosti: število		sestava	
	niso imeli	imeli	niso imeli	imeli
Skupaj	102	87	100	100
stalno	11	22	10,8	25,3
včasih	41	32	40,2	36,8
nikoli	50	33	49,0	37,9

$hi^2 = 7,12$, pomemben na ravni 0,05

Pri tem se kažeta podobni tendenci kot pri prejšnji preglednici, kajti z naraščanjem števila otrok se najbrž o določenem socialnem statusu anketiranca morajo izražati tudi denarne težave in medsebojni vplivi so povezani ter delujejo na obe okoliščini istosmerno.

Anketiranci, ki niso imeli družinskih težav v mladosti, imajo najmanj stalnih denarnih stisk, skoraj pri polovici respondentov pa sploh nikoli. Nasprotna podoba pa je pri tistih, ki so imeli v mladosti neprijetnosti v družini. Pri njih so pogostejše stalne denarne težave in manj je respondentov, ki jih nimajo nikoli.

Drugače povedano, tudi pri tem vzorcu je očitno, da revščina in nesoglasje, stiska in težave v mladosti, rojevajo iste pojave v odraslosti. Vse kaže, da se gmotni, kulturni in sploh socialni vzori prenašajo v odraslost in na potomstvo.

To seveda ni pojasnilo za kriminalnost, ki je kot vemo iz drugih podatkov te raziskave, prav tako imanentna tistemu delu populacije, ki ni živela v stiski, revščini, razprtijah in podobno. Zato gre samopostrežne prodajalne šteti za kraj, kjer močno delujejo njene okoliščine, ne glede na življenjski vzorec in socialni model kupca.

Tabela 152: Starost odraslih storilcev in otroci

Starost	število brez otroci	število z otroci	sestava brez otroci	sestava z otroci
Skupaj	58	130	100	100
do 30 let	41	35	70,7	26,9
31 do 50	5	43	8,6	33,1
51 in več	12	52	20,7	40,0

hi^2 = 38,84, pomemben na ravni 0,001

Normalno je, da s starostjo odraslih anketirancev narašča število njihovih otrok. Posebnost v tem vzorcu je le to, da je 20 % vprašancev starih nad 50 let brez otrok. To morebiti spominja na osamljenost, na povezanost osamljenosti in težav, ki iz nje izhajajo z neznatnejšo odklonskostjo, ki v posameznih primerih očitno kaže na nepoštenost kot opozarjanje nase, kolikor ni povezana z osebnostnimi problemi, kakor so težave, stiske, neurejeno življenje, gmotno pomanjkanje itd.

Tabela 153: Stan in menjava zaposlitve

Število menjav	število živeli v neki zak. skupnosti	število živeli sami	sestava živeli v neki zak. skupnosti	sestava živeli sami
Skupaj	111	70	100	100
ena	31	10	27,9	14,3
dve	19	8	17,1	11,4
tri	10	7	9,1	10,0
štiri	6	8	5,4	11,4
pet	31	19	17,9	27,2
šest	14	18	12,6	25,7

hi^2 = 10,70, pomemben na ravni 0,05

S številom menjav zaposlitve narašča tudi število anketirancev. Med tistimi, ki so pogosteje menjali zaposlitev je največ takih, ki kakorkoli žive v neki zakonski skupnosti. Tovrstna mobilnost kot kaže ni brez povezave z odklonskostjo, ne le v našem vzorcu, marveč je v kriminologiji na sploh znana, da so pogoste selitve, menjava poklicev in zaposlitve lahko posledica osebnostne neurejenosti in nestalnosti, ki se ob drugih ustreznih sestavinah lahko interpretirajo tudi kot kriminogen faktor. Kriminogenost te okoliščine se v našem primeru kaže kot naraščanje ljudi s to lastnostjo.

2. Predkazni odraslih

Predkaznovanost smo ugotavljali v dveh smereh, po izjavah anketirancev in s pregledom v ustreznem razvidu republiškega sekretariata za notranje zadeve (kazenska evidenca). S tem pa so nastali očitni razločki v podatkih.

Predkazni zadevajo le odrasle, torej anketirance, starejše od 18 let, ki jih je bilo 189. Upoštevajoč njihove lastne izjave, je bilo že sodno kaznovanih 10 ali 5,3 % (od tega 9 po enkrat in 1 po trikrat). Pregled po kazenski evidenci je pokazal, da je predkaznovanih 23 respondentov ali 12,2 % (od tega 16 po enkrat, 1 po dvakrat, 3 po trikrat, 1 po štirikrat, 1 po petkrat in 1 po osemkrat), kar je znatno več od navedb, ki so jih povedali sami.

S tem, ne glede na to, iz kakšnih razlogov so nastali razločki, je močno omajano zaupanje v izjave respondentov, ki zadevajo še kaka druga vprašanja, zlasti pa prejšnje tatvine v prodajalnah in njihovo število. Če je tako, potem moramo najbrž "priznano" znatno povečati, da bi prišli do domnevane dejanskosti.

S k l e p

Dosegljivost podatkov za mladoletnike je bolj omogočila vpogled v njihove socialne in druge razmere kot pri odraslih, ki so njim samim, še posebno če se nanašajo na mladost, neredko utonili v pozabo. Kolikor smo jih zanje zbrali, pa smo jih koristneje uporabili v kakem drugem poglavju, za more-

bitno pojasnjevanje povezave med njihovim življenjem in vedenjem v prodajalnah.

Eno izmed pomembnih vprašanj pri mladih ljudeh je njihov prosti čas, še posebno zato, ker se je večina anketirancev še vedno šolala.

- Pokazalo se je, da družbeno gospodarski položaj staršev v določenem obsegu pogojuje izrabo prostega časa, ki smo ga glede na izpovedbe anketirancev razdelili na koristnega in manj koristnega.
- Otroci kmečkih staršev so nekajkrat pogosteje izrabljali prosti čas manj koristno, kolikor pri tem, spričo trdote kmečkega življenja, niso tovrstne izjave bolj kritične od drugih otrok, ki izhajajo od staršev, ki se ne ukvarjajo s fizičnim delom. Primerjave so zato relativne.
- En sam mladoletni delinkvent je bil zaposlen. Vse ostale so preživljali predvsem starši in deloma drugi.
- Mladoletniki, ki so prosti čas preživljali pretežno manj koristno ali nekoristno, so pogosteje kradli sami, vsi drugi pa bolj v skupinah ali pa vsaj v dvoje.
- Ta okoliščina je v tesni zvezi s številom anketirančevih prijateljev. Več ko jih je nekdo imel, večja je bila možnost, da se je vključeval v tatinske skupine.
- Socialno ekonomsko stanje družine je povezano z delinkventovim vzdrževanjem. Bolj ko so anketiranci v času storitve dejanje prebivali izven kroga družine, v večjem številu so bili vzdrževani od drugih, več ko je bilo otrok v družini, pogosteje so morali anketiranci zdoma. In bolj ko je bil anketiranec "drugod" (in ne doma), manj posledic dejanja je občutil. Glede na to pri njih tudi ni mogoče toliko računati na varovalne vplive družinske kohezije, še manj pa na nadzorstvo družine ali staršev ali na avtoriteto staršev.
- Zaposlenost matere se v našem vzorcu kaže kot ugodnost za vzdrževanje anketirancev. Po drugi strani pa je vedno več mladoletnikov vzdrževanih, čim več otrok je v družinah, iz katerih izhajajo. V teh družinah je mati tudi pogosteje gospodinja (zlasti v kmečkih družinah).
- Kolikor anketiranci dobivajo žepnino, jo uporabijo pretežno za zabavo in priboljške. Ni mogoče reči, ali je žepnina protektivni ali provo-

kativni dejavnik, kolikor jo povezujemo s tatvinami v prodajalnah. Lahko zavira, ali pa vzpodbuja želje po kakih predmetih. Zaposlenost matere pa se je pokazala v obratnem razmerju s prejemanjem žepnine.

- Če je bila mati gospodinja in če so bili anketiranci iz kmečkih družin, so v času storitve pogosteje stanovali drugod in pogosteje (najbrž s tem v zvezi) prejemali žepnino.
- Delavske družine anketirancev so bile pogosteje nepopolne in mati iz teh družin tudi zaradi tega pogosteje zaposlena.
- V več kot polovici družin mladoletnih anketirancev so bili odnosi skaljeni, moteči, ali nemogoči zaradi pogostne odsotnosti staršev, prepirov in agresivnosti, alkoholizma, osebne neurejenosti tja do disocialnosti. Toda s tem v zvezi ni mogoče reči, da bi družinska dezorganizacija morala vplivati na deviantnost anketirancev, ker so v samopostrežbi prav tako kradli vsi ostali mladoletniki (47 %), ki so izhajali iz urejenih družin in s primerno vzgojo.
- Učni uspeh mladoletnih tatov na splošno ni bil slab. Toda kradli so odličnjaki kot šolarji z nezadostnim uspehom, edinci kot tisti, ki so prvi ali zadnji po vrstnem redu.
- Podobno kot mladoletniki je tudi več kot polovica (54 %) odraslih v svoji mladosti živela v ugodnih družinskih razmerah, druga polovica pa v neugodnih ali neznosnih. Čeprav sedaj žive na splošno v ugodnih razmerah, pa je očitno, da tisti, ki niso imeli družinskih težav v mladosti, tudi v odraslosti bolje žive, medtem se pri mnogih težave iz mladosti nadaljujejo še pozneje, ko so samostojni in odrasli (posnemanje, vzori istovrstnega reagiranja na pritiske, nezmožnost preseči starše itd.). Le-ti imajo navadno več otrok, kolikor morajo po drugi strani pogosteje živeti sami (osamljeni), češče menjavajo prebivališče in starejši so.

XII. PSIHIČNO IN TELESNO ZDRAVJE

Tuje raziskave ugotavljajo, da se precejšen del tatov v prodajalnah sklicuje na bolezni, na počutja, zaradi katerih so storili dejanje, pa ne morejo razložiti njihove vzročnosti, na razne impulze, ki jih ni mogoče razložiti, na bolezenska stanja in podobno. Tudi zdravniki so posvetili precej naporov, da bi prišli do kakih pomembnejših ugotovitev. Ker pa ne vemo, kakšna so razmerja bolezni ali bolezenskih nagnjenosti pri drugih skupinah prebivalstva, se ni mogoče zanašati na tisto, kar je ugotovljivo samo pri tatovih v samopostrežnih prodajalnah.

Tatvine v prodajalnah se često povezujejo s kleptomanijo. Toda resnična kleptomanija je redka. Danes se meni, da je kleptomanija neplodno zbirateljstvo kakih predmetov, ki izključuje kriminaliteto iz koristoljubnosti.[64] O njej so nekoč mislili, da je to manija tatvine, pri kateri ne gre za uteho pri premagovanju cilja, marveč za uteho, ki jo je iskati v dejanju samem. Po Freudu in njegovih naslednikih pa naj bi zlasti ženska kleptomanija izhajala iz seksualne nezadovoljenosti.[65]

Mednarodni kriminološki kongres v Haagu je leta 1960 posebej obravnaval ta vprašanja in se ukvarjal z nenormalno psihično sestavo tatic, pri čemer so prišla do izraza tudi mnenja o nenormalni duševno obremenjenosti, arteriosklerozi, alkoholizmu, raznih kriminalnih predispozicijah in podobno. V zadnjem času opozarjajo tudi na drogiranost izhajajočo iz normalnega jemanja kakih zdravil. Dosti se piše tudi o motnjah osebnosti in zapletenosti motivacij in sploh razmišlja o psihopatologiji v dinamiki trgovinskih tatov.[66]

Na sploh je glede duševnosti tatov očitna precejšnja različnost v mnenju, kolikor ne celo zmeda, ker vsaka stroka poudarja značilnosti, ki jih sama lahko razlaga. Človekova osebnost pa je preveč celostna in dinamična, da bi jo lahko pojasnjevali iz enega samega zornega kota in z omejenim instrumentarijem. Zato upoštevajo tudi razne psihične situacije, nenadne reakcije, občutke manjvrednosti in napetosti, želje po samokaznovanju, potrebo

---

64 Michaux v Revue internationale de police criminelle, štev. 292/75

65 Tegel, v Revue internationale de police criminelle, št.160/62, s.228-231.

66 Versele, v Revue internationale de police criminelle, št.226/69,s.66-70

po bolečini ali zadajanju bolečine, pa frustracije in maščevanje, mimo oblik opozarjanja nase ali samopotrjevanja in uveljavljanja do biopsiholoških vzrokov (nastalih z raznimi ciklusi pri ženskem spolu).

Množilnost nepoštenosti v prodajalni in pojavljanje oseb, za katere ne bi mogli razložiti zakaj se podajajo na tako pot, ne z moralnega, ne s psihološkega zornega kota, privaja do tega, da se tovrstna in neredko nerazložljiva odklonskost začenja primerjati z normalno krajo.

Tudi anketiranci za to raziskavo so izrazili marsikaj, kar bi lahko prištevali k t.i. "patogeniji" tatvin v trgovini.[67] Glede dejanja smo marsikaj zvedeli, kar zadeva moralno, psihološko in zdravstveno plat vprašanja. Toda teh okoliščin se ne pojavlja toliko (zlasti kolikor zadeva duševnost), da bi v celotnem vzorcu predstavljalo tolikšno težo, da bi pojav lahko razlagali z bolezenskimi nagnjenji, čeprav je morda pri marsikomu iskati razloge za nepoštenost prav v etiopatogenezi ravnanja, o kateri razmišljamo v tem delu.

Tabela 154: Težave s telesnim zdravjem

Težave	starost: število odrasli	število mlad.	sestava odrasli	sestava mlad.
Skupaj	189	131	100	100
da (tudi deloma)	95	31	50,3	23,7
ne	94	100	49,7	76,3

hi^2 = 10,91, pomemben na ravni 0,001

Kar pa zadeva duševno zdravje, se je med odraslimi (laično izraženo in po izjavah anketirancev) 12 zdravilo zaradi živcev ali nevroloških težav, 2 zaradi alkoholizma, 1 zaradi glavobolov, 2 zahajata k psihiatru, po 1 pa sta bila zadnjič pri zdravniku zaradi arterioskleroze in duševne zmedenosti.

67 Sorokin

Razmišljanje o vlogi težav v duševnosti nepoštenih kupcev torej tudi za naše razmere ne bi bilo tako odveč v pojanjevanju njihove vzročnosti.

1. Simptomatičnosti vedenja otrok in mladoletnikov

Ker je otroškost odraslih storilcev tatvin v prodajalnah že dokaj oddaljena, pri nekih bolj, pri drugih manj, smo se lahko zanimali za morebitne simptome neprilagojenosti na sploh le pri tistih, ki trenutno še vedno preživljajo mladost pa so se v njej pokazali deviantni.

Ker je bilo za vsakega anketiranca mogoče podati več odgovorov, se pri nekaterih tudi kumulirajo. Pri 79 anketirancih je bilo ugotovljenih 140 različnih oblik neprilagojenosti, poleg tatvin v prodajalnah; 53 ali 40 % mladoletnikov pa ni imelo nobenih dodatnih navedb glede nesprejemljivega vedenja.

Tabela 155: Oblike neprilagojenosti

Vrsta	število navedb	%
Skupaj	140	100
nevztrajnost	27	19,3
nemotiviranost za delo in učenje	24	17,1
neodpornost do zavajajočih okoliščin	24	17,1
upornost	18	12,9
pohajkovanje	18	12,9
nevodljivost	12	8,6
lagodnost	10	7,1
dajanje pobud za tatvine	3	2,1
sprejemanja disocialnih vzorov	2	1,4
begavstvo	1	0,7

V kriminogenezi tovrstnih tatvin seveda ni mogoče, zlasti pa ne pri neoblikovanih ljudeh sklepati, da so simptomatične okoliščine neprilagojenosti vplivale na nepoštnoost v prodajalnah, ker so kradli prav tako tudi tisti, ki jih nimajo. Prenekateri podatki kažejo, da sta priložnost in vabljivost blaga pomembna vzpodbujevalna dejavnika za "krajo", seveda če

naletita na ugoden odraz v osebnosti posameznika. Zato ju gre prav tako upoštevati pri nastanku dejanja kot tiste, ki so lastnost neke osebnosti, v tem primeru otrok in mladoletnikov.

Mladoletnih anketirancev z negativnimi lastnostmi (nekaterih je več kot drugih, npr. nevztrajnost, nemotiviranost za učenje, neodpornost do zavajajočih okoliščin itd.) pa je močno nad polovico in posamezni simptomi se naravnost skladajo z dejanjem, ki so ga storili v prodajalni (npr. neodpornost do zavajajočih okoliščin, sprejemanje disocialnih vzorov, dajanje pobud za tatvine itd.). Zato gre v etiologiji pojava vendarle dati premoč strukturi osebnosti v njeni negativni oblikovanosti oziroma ustrezni disponiranosti, ki skupaj s priložnostjo "producira" odklonsko ravnanje.

2. Težave s telesnim zdravjem odraslih

Čeprav s samim telesnim zdravjem na splošno v ugotavljanju vzročnosti za odklonskost ne gre iskati globlje povezanosti, pa se v etiopatogenezi nesprejemljivega vedenja pogosto išče povezavo kakega načina ravnanja tudi s telesnimi pomanjkljivostmi, boleznimi, invalidnostjo itd., ne toliko zaradi teh okoliščin neposredno, marveč zaradi njihovega delovanja na duševnost, ker povzročajo stigmatizacijo, prikrajšanost, nesprejemanje ali odklanjanje, nebogljenost, osamljenost itd. Tovrstne psihične stiske pa iščejo poti za razreševanje na razne načine - tudi v neustreznem vedenju.

Odrasli anketiranci so dokaj vneto navajali razne bolezni tako da se zdi, kot da smo z vprašanjem pobudili razmišljanje o povezanosti ravnanja s telesnim stanjem in opravičila za prestopek.

Tabela 156: Telesne bolezni in starost

Starost	ali ima kake telesne bolezni			
	število		sestava	
	da	ne	da	ne
Skupaj	95	93	100	100
do 30 let	17	59	17,9	63,4
31 do 50	27	21	28,4	22,6
51 in več	51	13	53,7	14,0

hi^2 = 46,50, pomemben na ravni 0,001

Ni znano, ali je med slovenskim prebivalstvom bolezensko stanje prav tako porazdeljeno kot pri vzorcu odraslih tatov v samopostrežnih prodajalnah. Toda pri tatovih se kaže presenetljivo stopnjevanje v posameznih starostnih skupinah proti ostarelosti. Čim starejša je generacija tatov, temveč je takih s težavami v telesnem zdravju in narobe, čim mlajši so, tem manj je bolezni. Ali starost (pri tatovih v prodajalnah) pomeni bolezensko stanje?

Pri mladoletnih storilcih ni težav z zdravjem, razen v izjemnih primerih morebiti z vidom ali kakim glavobolom, šibkostjo in neješčnostjo.

3. Duševne motnje anketirancev

Morebitne duševne motnje, morda tudi začasno povzročene z intoksikacijami, je smotrno spravljati v sklad z nepoštenostjo v prodajalnah, kakor tudi z drugimi oblikami nesprejemljivega vedenja. Te plati etiogeneze "kraje" seveda nismo ugotavljali strokovno, marveč laično po zunanjih znakih, kar seveda pomeni, da smo ugotovili manj oseb, ki imajo težave s psihičnim zdravjem, kot bi jih morda ugotovili dušeslovni izvedenci. Kajti tudi prenekateri kazenski ali upravnokazenski postopek ali celo prestajanje kazni pokažejo pomanjkljivosti v kaznovančevi duševnosti, ki prej niso bile znane ali pa jim niso posvečali nobene pozornosti.

Pri mladoletnikih smo za anketo ugotavljali te podatke v okolju, za odrasle pa posredno pri njih samih s tem, da smo jih previdno spraševali, kakšne težave sploh imajo z zdravjem, zakaj se zdravijo ali zakaj zahajajo k zdravniku.

Duševne motnje so bile tako ugotovljene pri 4 mladoletnikih (3 % od 132), medtem ko je imelo težave z duševnim zdravjem 15 odraslih (ali 8 %). Nekateri so se poleg tega zdravili tudi zoper alkoholizem. Nekaj anketirancev je storilo dejanja pod vplivom alkohola, da ne omenjamo nekaterih, ki so se prav tako zagovarjali s posameznimi težavami, ki so lahko povezane z duševnostjo ali s prav določenim stanjem duševnosti, ugodnim za manj kontrolirano ravnanje. Le-to nekatere tuje raziskave, ki so nalašč naravnane na preverjanje stanja duševnosti v času nepoštenosti - močno upoštevajo pri razlogih odklonskega "nakupovalnega vedenja".

S k l e p

Premajhno število anketirancev z duševnimi težavami, ki so že poznani v njihovem okolju, nam ni omogočilo statističnih preskusov zato, da bi ugotavljali kake posebnosti. Telesne motnje pa je težko spravljati v sklad z nepoštenostjo v prodajalnah, če niso povezane s kakimi drugimi osebnimi stiskami, ki porajajo konflikte v okolju in zato bolj posredno motivirajo dejanje kot klic na pomoč, opozorilo nase, samopotrditev in podobno. Leto pa seveda ne prevladuje v vzročnosti ravnanja. Posredi je le koristoljubnost, čeprav se skriva za prenekaterimi drugimi okoliščinami in se v samopostrežbi izraža znatno bolj posredno kot kje drugje, ker ne gre za škodo znatnejšega obsega.

Ker je prodajalna javen kraj, kamor vsi lahko zahajamo, mora trgovina računati tudi z ljudmi s pomanjkljivostmi v zdravju, zlasti duševnem. Prodajalcev se sicer ne tiče osebna, socialna, gmotna itd. zrelost in zmogljivost kupcev, toda z njihovimi insuficientnostmi se neprestano srečujejo, zlasti v trenutkih ekscesivnosti, kar je najbolj neprijetno, še posebno, če simptomi niso znani.

Nepravilne reakcije prodajnega osebja do ljudi take vrste lahko ustvarijo še dodatne pritiske, kar ugotavljajo tudi nekatere že opravljene raziskave. Trgovsko osebje naj bi zato, ker ne moremo kar na pogled razločevati ljudi na zdrave in bolne, ravnalo z vsemi enako korektno.

XIII. PREDDELIKTNO STANJE

V tej raziskavi obravnavamo preddeliktno stanje z dveh zornih kotov in sicer objektivne in subjektivne plati kaznivega dejanja. Objektivno plat predstavlja prodajalna s svojo vabljivostjo in načinom prodaje. To vlogo prodajalne pojasnjujemo zlasti v viktimološkem delu. Prodajalna je objektivna danost,ki išče svoj odraz v osebnosti kupcev, ki se (večinoma) zavestno (čeprav zapeljani) odločajo za pošteno ali nepošteno nakupovalno vedenje. Vmesnega ravnanja ni mnogo in tudi morebitne "pomote" vedno ne izključujejo odgovornosti. Prodajalna oziroma način prodaje je konstanta, ki obstaja in je z njo računati kot s kriminogenim (viktimogenim) dejavnikom.

Za pojasnjevanje nam ostane še preddeliktno stanje na strani storilca - nepoštenega kupca, torej subjektivna stran kaznivega dejanja z vsemi tistimi okoliščinami, ki pri storilcu pomenijo naravnanje v kriminalnost.

1. Stalnost nakupovanja v prodajalni

Domneva se, da na stalnega kupca, ki venomer zahaja v isto prodajalno, delujejo sekundarne kontrole - pretežno preprečevalno. Stalnost nakupovanja pomeni ustvarjanje medosebnih stikov s prodajnim osebjem, srečevanje z znanci in sosedi, navezanost na določen kraj in odsotnost mobilnosti, ki rojeva občutke dekontrolizacije.

Ker je nakupovalno stalnost pričakovati predvsem z odraslostjo, so bili le polnoletni anketiranci izprašani o tem dejstvu. Med njimi je bilo: 68 (36 %) prijetih v prodajalni, kamor pretežno zahajajo na nakupovanje; 89 (47,1 %) je bilo zasačenih v prodajalnah, kamor le občasno prihajajo, 31 (16,4 %) anketirancev pa so odkrili v prodajalnah, kamor so tokrat prišli prvič.

Odrasli torej kradejo v prodajalnah izven ožjega območja stalnega prebivališča oziroma bolje: pretežno so bili nepošteni v prodajalnah, kamor sploh ne zahajajo ali zahajajo neredno in kjer jih prodajno osebje ne pozna.

2. Namen prihoda

Kdor je prišel z namenom nepoštenosti v prodajalno ali ne ve zagotovo, kakšni občutki so ga prevladovali v tem smislu in podobno, je vsekakor potreben določene pozornosti in se že po razmerju med pripravljanjem in posledico razločuje od tistega, ki v prodajalno sploh ni prišel z namenom, da bi kaj vzel, ne da bi plačal.

Tabela 157: Namen in starost

Starost	Ali je prišel z namenom, da bi kradel štev. ni	štev. drugo	sestava ni	sestava drugo
Skupaj	85	135	100	100
do 14 let	34	51	18,4	37,8
15 do 18	31	28	16,7	20,7
19 do 30	41	23	22,2	17,0
31 do 50	27	21	14,6	15,6
51 in več	52	12	28,1	8,9

hi^2 = 27,20, pomemben na ravni 0,001

Mlajši ko so bili anketiranci, pogosteje so prihajali v prodajalne z občutki, ki niso bili istovetni z docela poštenimi nameni. S poštenimi je prišlo okoli 58 % storilcev, čeprav so tudi ti pozneje zapadli vplivom okolja, v katerega so zašli. Čeprav večina z "drugimi možnostmi" ni imela v naprej pripravljenega naklepa, so bili pogosto njihovi občutki ambivalentni, tatinski namen nejasen in poštenost ogrožena ter kriminalnost lahko tudi podzavestna in prepuščena ugodni priložnosti in majhnemu tveganju.

Obe skupini kažeta jasno izraženi, vendar nasprotujoči si tendenci: občuteno oziroma zavestno čedalje večjo kriminalno nagnjenost v mlajših letih in naraščajoče število anketirancev s poštenimi nameni v starejših skupinah. Toda ne vemo, ali gre pri tem za zagovore ali odkritost?

Tabela 158: Namen prihoda in stan odraslih

Stan	ali je prišel z namenom, da bi kradel število		sestava	
	ni	vse drugo	ni	vse drugo
Skupaj	126	63	100	100
samski	25	27	19,8	42,8
poročeni	85	27	67,6	42,8
vsi ostali	16	9	12,6	14,4

hi^2 = 15,75, pomemben na ravni 0,01

Kolikor gre za odrasle storilce, so poročeni pogosteje prihajali v prodajalno s poštenimi nameni, čeprav je položaj njihove namere spremenil. Ne glede na to pa je med tistimi, ki so kakorkoli potem imeli ambivalentno mnenje, ali so sploh prišli z namenom, da bi kradli, enako število samskih in poročenih.

Tabela 159: Namen prihoda in denarne težave odraslih

Ali ima denarne težave	ali je prišel z namenom, da bi kradel število		sestava	
	ni	vse drugo	ni	vse drugo
Skupaj	126	63	100	100
stalno	19	14	15,1	22,2
včasih	43	30	34,1	47,6
nikoli	64	19	50,8	30,2

hi^2 = 7,29, pomemben na ravni 0,05

Morebitno pomanjkanje, slab gmotni položaj in težave z denarjem na eni strani ter neposredno varčevanje in stiskanje pasu pri proračunu so nedvomno okoliščine, ki pogojujejo pomisleke na nepoštenost v okolju izobilja blaga, še posebej, ker se vzbujajo občutki, da ob velikih količinah relativno majhnih predmetov ne bo veliko škode, če posameznik vzame kaj, ne da bi plačal.

Čeprav se odločitev za dejanja pri večini pojavi neposredno ob soočenju z razstavljenim blagom, pa je vendarle računati z nepoštenimi nameni že prej. Nepošten namen in stiska ali težave z denarjem pa so v tesni zvezi in stiska lahko motivira nepoštenost.

Preglednica dejansko kaže tendenco, po katerih tisti, ki imajo stalne ali občasne težave pogosteje prihaja v prodajalno z nameni, ki niso povsem pošteni. Čeprav ni veliko ljudi, ki obiskujejo prodajalne z direktnim naklepom, da bi kradli, je vendarle značilno, da kupce z denarnimi težavami pogosteje oblegajo misli, ki jih privedejo do kraje.

Toda zakaj potemtakem kradejo tudi tisti, ki sploh niso prišli v prodajalno s kakršnimkoli namenom, da bi kradli ali ki sploh nikoli niso v denarnih težavah? Odgovor je treba iskati v prodajalni in njihovi osebnosti, ne pa toliko v njihovem socialnem in gmotnem položaju. Provokativnost načina prodaje in vabljivost blaga ob pohlepu so najpogostejši razlogi za nepoštenost takih, ki jim zaradi denarja ne bi bilo treba krasti. Resnična bolezenska nagnjenja ali začasna duševna motenost posebnosti kupčeve osebnosti in podobno pa redkeje povzročajo odklonskost v prodajalni, čeprav obstajajo.

Tabela 160: Namen prihoda in počutje pred odkritjem

Počutje	ali je prišel z namenom, da bi kradel			
	število		sestava	
	ni	vse drugo	ni	vse drugo
Skupaj	126	63	100	100
normalno	59	10	46,8	15,9
ne povsem normalno	35	41	27,8	65,1
drugo	32	12	25,4	19,0

hi^2 = 26,31, pomemben na ravni 0,001

Med "ne povsem normalno" smo šteli če se je anketiranec prej s kom sprl, bil jezen, alkoholiziran ali drogiran, bil nesrečen ali zalosten, pravkar doživel neuspeh, če je bil zamišljen, raztresen, v stiski, ker ga bližnji

ne sprejemajo, ali če je imel občutek, da ga zanj pomembne osebe nimajo rade itd.

Posebno značilno je, da so se odrasli, ki v prodajalno niso prišli s poštenimi nameni, znatno bolj počutili nenormalno kot tisti, ki prej niso pomišljali na to, da bi kradli. Morda bi iz tega sklepali na to, da so imeli občutke krivde večinoma tisti kupci, ki so se prej pripravljali na dejanje. Zavedanje naklepno pripravljene nepoštenosti ustvarja psihomotorični nemir, ki jih je lahko tudi "izdajal", da so jih prijeli. Storilec lahko sam vabi na prijetje.

K vnaprej pripravljeni zamisli ob prihodu v prodajalno z nepoštenimi nameni gotovo sodi razmišljanje storilca o načinu storitve in s tem v zvezi tudi o prikrivanju predmetov. O morebitni vnaprejšnji pripravi "modusa operandi" so bili vprašani le odrasli.

Velika večina odraslih storilcev ni pripravila skrivanja, kar lahko pomeni, da pri njih tudi naklep ni obstajal pred storitvijo dejanja. Ker s tem v zvezi tudi prenekatere druge okoliščine kažejo na nepripravljenost na dejanje (zlasti pa izostajanje ustrezne motiviranosti), je tudi iz teh podatkov mogoče sklepati na impulzivnost ravnanja in na dozorevanje odločitev v trenutku izzvanosti na kraju samem. Prav glede na to pa se za skrivanje, prikrivanje itd. uporablja tisto in samo tisto, kar je pri roki, to pa sta obleka in prtljaga. S tem pa seveda tudi domiselnost ni kdove kakšna in je kolikortoliko izvežbanemu prodajalcu laže odkrivati nepoštene kupce, če se temu vprašanju daje ustrezni poudarek glede na ogroženost prodajalne.

Tabela 161: Skrivanje in namen prihoda

Ali je prišel z namenom, da bi kradel	Ali je način skrivanja v naprej pripravil			
	število		sestava	
	ne	da	ne	da
Skupaj	170	19	100	100
ni	120	3	70,6	15,8
vse druge možnosti	50	16	29,4	84,2

hi^2 = 10,12, pomemben na ravni 0,01

Način skrivanja ali bolje rečeno način storitve dejanja kot manifestacija volje po doseganju kaznive posledice, je pripravilo še manjše število od tistih, ki so imeli namen vzeti kako blago v prodajalni. Toda jasno se potrjuje, da so tisti, ki so kakorkoli prihajali ali zašli v prodajalno z nameni, ki niso bili povsem pošteni, pogosteje vnaprej pripravili tudi način storitve oziroma skrivanja ali prikrivanje, računajoč na zagotovitev uspeha.

3. Duševno stanje pred storitvijo

V nekaterih raziskavah storilcev v prodajalnah na zahodu se lovevajo tudi duševnosti deviantov zaradi iskanja morebitnih zvez med dejanjem v prodajalni in življenjem devianta pred dogodkom. Pri tem na sploh iščejo vzpodbude, zaradi katerih bi se storilec lotil neustreznega ravnanja zato, da bi zlasti z majhno tatvino zadovoljil kako svojo čustveno potrebo ali drugim prizadejal kake neprijetnosti, samo zaradi tega, ker so mu jo le-ti povzročili. Pri tovrstnih dejanjih koristoljubnost, želje po kakih predmetih itd. sploh niso pomembne, ker gre vzgibe za tatvine iskati v psihičnih razmerjih storilca do njegovega socialnega okolja, zlasti pa do njegovih bližnjih. Tudi nam je npr. neka anketiranka izjavila, da je dejanje storila zato, da bi opozorila nase v svoji osamljenosti. Njeno dejanje je potekalo na način, ki je naravnost vabilo na prijetje. Tatvina je bila torej storjena iz motiviranosti, ki nima ničesar skupnega z normalno vzročnostjo pri tovrstni deviantnosti v nakupovalnem vedenju. Pri tovrstnem domnevno nepoštenem ravnanju se pozornost devianta odvrača od samega predmeta "kraje" in usmerja na zadovoljitev neke čustvene in ne materialne potrebe. Prav tako naj se z dejanjem, če je le mogoče, doseže tudi nek odziv v socialnem okolju devianta.

V tem pogledu so seveda za ugotavljanje dejanskosti potrebne ustrezne duševne eksploracije s primernim instrumentarijem, kar pa v našem primeru ni bilo dosegljivo. Z raziskavo zlasti nismo hoteli ustvarjati še več neprijetnosti med anketiranci, kot so si jih pripravili sami, še posebno, ker je samo neznaten del anketirancev prišel v sodni postopek. Zato so bili le odrasli tatovi vprašani za nekatere okoliščine pred dogodkom o razpoloženju itd., pri čemer je bilo dopustno odgovoriti na več vprašanj hkrati.

Tabela 162: Ali ste se pred dejanjem (odrasli)

Vrsta navedb	število odgovorov (navedb)	%
Skupaj	253	100
s kom sprli	3	1,2
bili jezni	7	2,8
bili alkoholizirani	24	9,5
doživeli neuspeh	4	1,6
bili nesrečni ali žalostni	26	10,3
tisti, ki vam veliko pomenijo vas ne sprejemajo	4	1,6
bili bolni	16	6,3
imeli občutek, da vas bližnji nimajo radi	6	2,4
ste imeli težave	18	7,1
bili zamišljeni, raztreseni	48	19,0
bili v stiski	11	4,3
drugo	1	0,4
nič takega ni bilo	85	33,6

Od 189 odraslih (polnoletnih) anketirancev je podalo naštete navedbe 104 ali 55 %. Le-ti so se izjavili o 168 navedbah ali 1,6 na posameznika.

Zaradi grobih ocen lastnih občutij ter vrednotenja dogodkov, ki imajo lahko tudi prizvok opravičila ali zagovora, ne gre jemati naštetih navedb dosledno kot napeljujoče, olajšujoče, vzpodbujajoče dejavnike in ključni vzgib za dejanje. Vsakdo doživlja tovrstne pritiske, vendar jih marsikdo ne uporablja zato, da bi utemeljeval svoje ravnanje. Morda smo tudi zaradi uporabljenega instrumentarija sami polagali odgovore na usta anketirancev, ker so tako morda mislili, da jim dogodek pomagamo opravičevati pred njimi samimi.

Zato menimo, da gre navedbam dati predvsem orientacijski pomen, ki pa so lahko opozorilo na problem in vabilo na ustreznejše raziskovanje počutja pred ali med nakupom v povezanosti z vabljivostjo načina prodaje. Le-ta

res lahko povzroča ljudem v posebnih okoliščinah, duševnih stiskah, pod vplivom intoksikacij itd. pobude za nekontrolirano ali slabo kontrolirano ravnanje, ki navzven pomeni nepoštenost ali ekscesivnost, ki pa v resnici lahko nista to, kar se kažeta.

Največ navedb zadeva zamišljenost, raztresenost in podobno stanje, s katerim se opravičujejo predvsem ženske ali starejše osebe. Na drugem mestu je občutek žalosti, nesrečnosti, razočaranosti. Alkoholiziranost je na tretjem mestu. Če intoksikacije in sploh drogiranost delujejo na popuščanje moralnih zavor, potem ni odveč iskati pogojenost nepoštenosti v prodajalnah v tem. Alkoholizem pa je na sploh znan kot kriminogen dejavnik, zato tudi pri nakupovalnem vedenju ne more biti izjema. Temu sledijo po številu navedb razne težave, ki so jih imeli anketiranci, nato bolezni (telesne), stiske itd.

Kolikšen vpliv so imele te okoliščine na storitev dejanj, je težko reči. Nedvomno jim ne gre pripisovati prevelikega pomena, ker so lahko poznejša racionalizacija ravnanja. Po drugi strani pa jih zopet ne gre zanemarjati v sklopu drugih sestavin etiološkega pomena, ki vse skupaj rojevajo posledico. Le glede raziskovanja bi se jih morali lotevati z ustreznejšim pristopom.

4. Zahajanje v prodajalne

Mladoletniki in odrasli so bili posebej anketirani o tem, zakaj sploh hodijo v prodajalno, kamor mladi ljudje zahajajo zlasti iz dolgega časa, ker jih to lahko zabava, ker se tam shajajo s svojimi vrstniki, ker je to sploh javen prostor, kjer vsakdo najde nekaj zase itd. Normalno in nič posebnega ni, če se prihaja v prodajalno z nakupovalnimi in drugimi s tem povezanimi nameni. Bolj zamotan pa postane odgovor, če ima zahajanje v prodajalno drug pomen.

Mladoletni anketiranci so na vprašanje, ali radi zahajajo brez posebnega razloga v samopostrežne prodajalne, odgovorili takole.

Tabela 163: Mladoletniki in prihajanje v prodajalno

Ali rad zahaja v prodajalno	število anketirancev	%
Skupaj	132	100
zelo rad gre sam	16	12,1
včasih gre z drugimi	35	26,5
zelo redko gre v prodajalno	47	35,6
pred dejanjem še ni bil	20	15,2
drugo	14	10,6

Seveda veselja do zahajanja v prodajalno v prvih dveh zgornjih odgovorih ne gre takoj povezovati z nepoštenimi nameni obiskovalca. Najbrž pa je verjetnost za nastajanje tovrstne delinkventnosti večja, kot pri tistih, ko jih prodajalna (kot mlade ljudi) ne privlačuje, in to ne posamično in ne skupinsko. Zlasti skupinsko obiskovanje je "sumljiva" okoliščina in znak za trgovsko osebje, da poostri nadzorovanje. Po drugi plati pa v skupinah hitreje dozorevajo tatinski naklepi.

Sodelavec[68] inštituta za kriminologijo v Ljubljani je med ostalim posebej za ta namen intervjuval 167 dečkov in deklic v starosti med 13 in 15 letom iz sedmih in 8 razredov neke osemletke v Ljubljani, ali je kdo izmed njih kaj "... vzel v samopostrežni prodajalni, ne da bi plačal". Anketa je bila opravljena po metodi samonaznanitve ("selfreporting") diskretno in z zagotovilom, da potrebujemo podatke izključno v raziskovalni namen.

- 34,7 % anketirancev je izjavilo, da vedo za tovrstne tatvine, storjene izmed njegovih vrstnikov,
- v 7. razredu je 25 % dečkov že kradlo v samopostrežbi, deklic pa 13 %. V 8. razredu odstotka narasteta na 28 pri dečkih in 16 pri deklicah. Z odraščanjem se torej nekako skladno povečuje, ne samo obseg deviantov, marveč zlasti število ponavljanj,
- tako pride v 7. razredu 2,3 tatvine na storilca, v 8. razredu pa 6,1, pri deklicah pa je to narobe: v 7. razredu 2,4 tatvine (več kot pri dečkih), v 8. razredu pa le 1,6 ali presenetljivo manj,

---

[68] Bojan Dekleva, diplomirani psiholog, strokovni asistent v inštitutu za kriminologijo pri pravni fakulteti v Ljubljani

- anketa je hkrati pokazala, da se otroci pogosteje kot odrasli združujejo, da bi kradli v samopostrežnih prodajalnah.

S k l e p

Kar zadeva preddeliktno stanje, se je raziskava ukvarjala predvsem z odraslimi, za katere smo domnevali, da nam bodo posredovali več ustreznejših podatkov kot mladoletniki.

V središču pozornosti so bili: stalnost nakupovanja v prodajalni, kjer je bilo dejanje storjeno; morebitni vnaprejšnji naklep za tatvino; počutje pred dogodkom in pri mladoletnikih razlog za zahajanje v samopostrežno prodajalno. Te okoliščine omogočajo sklepanje:

- koliko so tatvine v samopostrežbi posledica dozorevajočih kriminalnih hotenj še pred storitvijo in koliko v anketirancu obstajajo morebitne osebne dispozicije že pred dogodkom, in
- v kakšnem obsegu je kriminaliteta, storjena od kupcev v samopostrežnih prodajalnah, posledica njihovih zavajajočih in vzpodbujajočih sestavin, ki kot žrtve vabijo k lastni viktimizaciji.

Upoštevajoč izhodišče, da je samopostrežen način prodaje objektivna danost takšna kakršna je in jo narekuje sodobni čas in čim hitrejši prehod blaga od prodaje k porabniku, v tem delu raziskave ugotavljamo preddispozicije in lastnosti kupcev le v manjšem, toda vendarle nezanemarljivem delu.

Zgoraj omenjene okoliščine so lahko pomembne v etiologiji pojava še pred njegovo posledico, toda nikakor ne gre pozabiti, da so v prodajalnah prav tako devianti in celo v večjem številu tisti, ki niso obremenjeni z okoliščinami, ki domnevno govore v prid nakupovalni nepoštenosti.

Impulzivnost v reagiranju na vabljivost blaga in ustrezna disponiranost kupcev sta torej najbolj ključni vprašanji, pomembni za posledico.

XIV. DEJANJE

1. Motiv

Izjave anketiranih nepoštenih kupcev kažejo na zamotanost in nedoločenost pri ugotavljanju motiviranosti in sklepanju nanjo. Racionalno in zavestno ravnanje pri nakupovanju ovira impulzivnost, pogojena z vzdušjem, ki ga nudi prodajalna. Če je kaj značilno za tatvine v prodajalnah je to, da jih je relativno malo v naprej pripravljenih. To pa pomeni, da večina tatov ni dosti razmišljala, kako se vesti na kraju samem in da med odločitvijo za storitev dejanja in samo storitvijo ni poteklo nič ali vsaj zelo malo časa. Vse je zelo podobno afektivnemu stanju, ker vzpodbuda neposredno povzroči posledico in kjer zunanjemu impulzu takoj sledi dejanje. In če je to navadno pri drugi kriminaliteti, ki zlasti izhaja iz medosebnih razmerij - olajševalna okoliščina, tega ne bi mogli trditi za kazensko pravno teorijo, ki obravnava razmerja ljudi do reči. Le-ta dopušča le olajšave, če afekte povzročamo ljudje, ne pa reči in še najmanj, če so te reči v prodajalni - razstavljene, nezavarovane, pozornost vzbujajoče in tako pripravljene, da jih samo vzameš. Za trgovino je pomembno predvsem samo vzeti, vzeti in seveda plačati, "plačati" pa pri marsikom izostaja, čeprav to marsikdaj ne prizadeva kdovekako njegove lastne poštenosti.

Odtod visoki odstotki "pomot", ugovorov zaradi prezgodnjega ali neupravičenega posredovanja prodajnega osebja itd. pa malo priznanj. Zato se postavlja vprašanje:

- ali pomenijo odgovori o motiviranosti dejanskost ali pa le zagovor, in
- kaj nam pomenijo odgovori anketirancev, če so resnični.

Če so resnični, če večina nepoštenih kupcev ni naklepno pripravljala dejanje, če se je odločila v hipu in brez razmišljanja, potem res ni lahko razlagati nekaj, kar ni bilo občuteno. Toda vprašamo pa se lahko, kakšne so socialne norme takih kupcev, ali je labilnost v tem pogledu rezultanta sestave njihove osebnosti, ali je tako reagiranje njihov normalni vedenjski vzorec itd.? Ali je "zmikanje" imanentno njihovi kulturi? Ali je navajenost v vedenju? itd. Na vsa ta vprašanja ena sama raziskava ne more odgovoriti. Toda trgovino bi najbrž morala zanimati tudi ta plat "prodaje", četudi sta dinamika in deviantnost nakupovalnega vedenja lahko v središču pozornosti drugih družbenih vlog (pravosodja).

Glede na to, da smo ljudje egocentrični, pohlepni, naravnani čedalje bolj na blagostanje, neredko pridobljeno na lahek ali celo nezaslužen način itd., je razloge za nepoštenost iskati ne samo v osebnosti tatov, marveč lahko tudi v širšem socialnem okolju. Neredki anketiranci se sklicujejo tudi na te vzgibe (vštevši nepoštenost trgovine same). Če je to tako, potem je motiviranost za ravnanje (tudi v prodajalnah) zamotano, sestavljeno in včasih težko razumljivo vprašanje. Pri tem gre računati tudi na skrite ali nezavestne motive. Morda gre prav v tem iskati precejšnje število nejasnih ali sploh nedoločenih motivov, ki so nam jih izrazili respondenti, četudi odrasli. Gotovo je, da pri otrokih in mladoletnikih ni toliko računati z razmišljanjem, toda nejasnost v določanju motiviranosti je lastna tudi odraslim.

S tem v zvezi je povezanost nekaterih variabel z motivom še naslednja.

Tabela 164: Motiv in starost storilca

Starost	motiv: število ni nameraval	število drugo	sestava ni nameraval	sestava drugo
Skupaj	158	162	100	100
do 14	23	62	14,6	38,3
15 do 18	22	37	13,9	22,8
19 do 30	34	30	21,5	18,5
31 do 50	33	15	20,9	9,3
51 in več	46	18	29,1	11,1

$hi^2 = 40,90$, pomemben na ravni 0,001

Kar zadeva motiviranost so nenamernost, nemotiviranost, pomota, nevednost v eni skupini; jasneje izražene želje, potrebe, gmotne težave itd. pa v drugi, v kateri je 162 storilcev.

Najbolj pomembno pa je naslednje: otroci in mladoletniki so pogosteje motivirani za krajo kot odrasli, nasprotno pa višje ko so starostne skupine, bolj prihajajo do izraza izgovori, ki po svoji vsebinski plati ne

kažejo naklepa za ravnanje. Čeprav je težko verjeti, da tudi večina odraslih ne bi kradla iz koristoljubnosti in podobnih pridobitniških namenov, pa je vendarle v poznejši človeški dobi, to je v starosti, računati s pogostejšimi često čustvenimi sestavinami v ravnanju in ne samo s sklerozo, menopavzo, krajo zaradi pozornosti, tatvinami kot klicem na pomoč ali vzbujanjem sočutja itd.

Tabela 165: Motiviranost in stan

Zakaj je storil	stan: število		stan: sestava	
	živeči sami	z drugimi	živeči sami	z drugimi
Skupaj	205	116	100	100
pomotoma, brez motiva	71	73	34,6	62,9
zamikalo ga je	57	15	27,8	12,9
gmotne težave	31	9	15,1	7,8
drugo	38	13	18,6	11,2
ni priznal dejanja	8	6	3,9	5,2

hi^2 = 26,50, pomemben na ravni 0,001

Respondenti so za naš namen razvrščeni v skupini, v kateri so samski in tisti, ki žive sami in skupino, ki so ali poročeni ali žive z nekom v podobni skupnosti. Razločki v motiviranosti med njimi so očitni. Samske pogosteje zapeljuje priložnost in domnevne "gmotne" težave, medtem ko je nejasnost in nedefiniranost motiviranosti skoraj imanentna osebam, živeči v neki "zakonski" ali izven zakonski skupnosti. Pri njih gre še za odrasle in v glavnem poročene.

Tabela 166: Motiviranost in poklic

Zakaj je storil	poklic: število se še šolajo	število: vsi ostali	sestava: se še šolajo	sestava: vsi ostali
Skupaj	136	185	100	100
pomotoma, brez motiva	39	105	28,7	56,7
zamikalo ga je	50	22	36,8	12,0
gmotne težave	16	24	11,7	13,0
drugo	28	23	20,6	12,4
ni priznal dejanja	3	11	2,2	5,9

hi^2 = 41,31, pomemben na ravni 0,001

Tretjina ali še več mladih ljudi (ki se še šolajo) zapade priložnostim, ki jih "zamikajo" za krajo, kar je kolikortoliko normalni motiv, če vzamemo v obzir nedorasle, neoblikovane in pretežno mladoletne osebnosti, ki so večinoma tudi kradle manj pomembne ali sploh nepomembne reči. Njihov "mik" je našel ustrezen odraz v osebnosti, da je nastala posledica. Toda, ali je mogoče pojasnjevati tovrstno ravnanje s skritimi ali nezavestnimi motivi pri odraslih, ki so bili po poklicih vse drugo kot "šolarji". Ali so ostali, ki naj bi bili intelektualno, socialno ali še kako drugače zrelejši, res bolj nebogljeni v osveščenosti svojih reakcij v prodajalnah in deficitarni glede zavestnosti ravnanja (zlasti poštenega)? Poleg tega samopostrežni način prodaje ni tako nov v naših razmerah, da bi se ljudje lahko izgovarjali na pomoto.

Tabela 167: Izobrazba in motiv

Zakaj je storil	izobrazba: število manj kot 8-letka	število: več kot 8-letka	sestava: manj kot 8-letka	sestava: več kot 8-letka
Skupaj	159	162	100	100
pomotoma, brez motiva	66	78	41,5	48,1
zamikalo ga je	47	25	29,6	15,4
gmotne težave	19	21	11,9	13,0
drugo	22	29	13,8	17,9
ni priznal dejanja	5	9	3,2	5,6

hi^2 = 9,90, pomemben na ravni 0,05

Preglednica potrjuje nekatera dosedanja spoznanja o vlogi spremenljivk, ki označujejo nižji socialni status anketirancev in hkrati tudi njihovo mladoletnost. Iz tega zornega kota je mik blaga privlačnejši za manj izobražene (in v našem vzorcu hkrati tudi mlajše), medtem ko sta pomota, gmotna težava in nepriznavanje dejanja pogostejši pri tistih, ki imajo boljšo izobrazbo. Ali to kaže, da so bolj "primitivni" manj odporni zoper pritiske okolja in bolj izobraženi sposobnejši izgovarjati se in ne priznavati svojih dejanj?

Tabela 168: Motiviranost in zaposlenost

Zakaj je storil	število		zaposlenost sestava	
	zaposlen	nezaposlen	zaposlen	nezaposlen
Skupaj	131	183	100	100
pomotoma, brez motiva	73	67	55,7	36,6
zamikalo ga je	15	55	11,5	30,0
gmotne težave	14	26	10,7	14,2
drugo	21	30	16,0	16,4
ni priznal dejanja	8	5	6,1	2,8

$hi^2 = 20,97$, pomemben na ravni 0,001

Izidi te preglednice potrjujejo prejšnjo. Zaposleni (ki so odrasli s poklici, poročeni itd.) se pretežno zagovarjajo z nemotiviranostjo, pomoto, nevednostjo in podobno. Nezaposleni ali tisti, ki se še šolajo, pa z "vabljivostjo" blaga ter priložnostjo in nekoliko bolj tudi z gmotnimi težavami.

Tabela 169: Uporabnost predmetov in motiv

Zakaj je storil	Ali je predmete potreboval število		sestava	
	da	ne	da	ne
Skupaj	142	179	100	100
pomotoma, brez motiva	80	64	56,4	35,8
zamikalo ga je	24	48	16,9	26,8
gmotne težave	19	21	13,4	11,7
drugo	12	39	8,4	21,8
ni priznal dejanja	7	7	4,9	3,9

hi^2 = 20,15, pomemben na ravni 0,001

Racionalizacija nepoštenega ravnanja in domnevna podzavestnost in skritost motiviranosti se začenja odvijati in pojasnjevati ob vprašanju, ali je anketiranec "vzeti" predmet potreboval ali ne, bi ga rad podaril in podobno. Če ne drugega "potrebnost" predmeta kaže "namenskost" ravnanja, s tem pa postaja nemotiviranost, nenameravanje, nevednost itd. dokaj zlagana in pripravljena predvsem za opravičilo.

Glede na to je več kot polovica tistih, ki so dejanje storili pomotoma ali brez motiva - predmet potrebovala. Potreba je nedvomno vzpodbuda, ki sproža motiviranost in jo določa. To pomeni, da je motiv ob navzočnosti predmeta obstajal ali se je vsaj vzbudil. Dejanje pa je uresničenje oziroma zadovoljitev potrebe. S tem pa so anketiranci ujeti v konfliktnost logike svojih odgovorov. Kradli so torej bolj iz "potrebe" kot se zavedajo sami oziroma kolikor so bili pripravljeni priznati.

Hkrati pa je res, da predmetov pogosteje niso potrebovali tisti, ki jih je priložnost zapeljala ali ki so imeli na razpolago različne druge odgovore.

2. Storitev

"Modus operandi" nepoštenih kupcev v slovenskih prodajalnah je dokaj preprost in največkrat posledica ugodnega spleta okoliščin na kraju dejanja.

Tabela 170: Način storitve in stan

Kako je storil	stan: število samski in živeči sami	stan: število vsi drugi	stan: sestava samski in živeči sami	stan: sestava vsi drugi
Skupaj	205	116	100	100
ni povedal	22	12	10,7	10,3
dal v žep, držal v roki	74	26	36,1	22,4
dal v oblačilo	21	3	10,2	2,6
dal v vrečko, torbo, košaro	78	66	38,1	56,9
drugo	10	9	4,9	7,8

hi^2 = 17,16, pomemben na ravni 0,01

Način storitve dejanja je v precejšnji meri oblikovan glede na lastnosti respondentov, ki so moški v mlajših letih in ženske v odraslosti. Temu primeren in hkrati značilen je tudi način delovanja na kraju samem. Zatorej samski in druge osebe, ki žive same, prikrivajo ali skrivajo predmete v oblačila, vštevši z dajanjem v žep (pri čemer gre po drugi strani pretežno za moške), poročeni ali živeči v izvenzakonski zvezi pa se nagibajo k polaganju v vrečke, torbe, mreže itd., (kar velja predvsem za ženske).

Obe skupini pa relativno v enakem razmerju nista hoteli povedati kakšen je bil preostali način storitve.

Tabela 171: Način storitve in posebne okoliščine

Kako je storil	okoliščine: število so bile	okoliščine: število jih ni bilo	okoliščine: sestava so bile	okoliščine: sestava jih ni bilo
Skupaj	81	206	100	100
dal v žep, držal v roki	26	74	32,1	35,9
dal v oblačilo	6	18	7,4	8,7
dal v vrečko, torbo, košaro	38	106	46,9	51,5
drugo	11	8	13,6	3,9

hi^2 = 8,89, pomemben na ravni 0,05

Med posebne okoliščine so štete zlasti gneča, prodajalna brez kupcev, odsotnost prodajnega osebja in podobno. Ker je način storitve (vsaj pri anketirancih v našem vzorcu) preprost, ni upati, da bi z njegovo primerjavo ob drugih spremenljivkah zvedeli kaj posebnega. Toda kriminaliteta na splošno vedno sledi razmeram in se vešče prilagaja okolju, ki jo omogoča, če ne celo vzpodbuja. Nepoštenost v prodajalnah v tem pogledu ne more biti izjema. Ker pa je v prodajalnah vendarle pretežno priložnostna in zato v naprej nepripravljena, ostaja glede na storilčevo delovanje enostavna in amaterska, čeprav je računati tudi na izjeme. Če pomislimo, da smo v tem pogledu na ravni, nekateri so bili drugje z razvijanjem samopostrežnega načina prodaje pred desetletji, moramo predvideti tudi večji obseg nepoštenosti v prodajalnah v prihodnje. Kljub politizaciji samozaščite in večje osveščenosti glede varnostne kulture, je treba upoštevati provokativnost prodaje, ki v prihodnje najbrž ne bo popuščala, marveč narobe, njena prizadevanja za privabljanje kupcev bodo čedalje večja, čeprav nismo "potrošniška" družba, kot so druge na zahodu.

V gornji preglednici niso več upoštevani tisti, ki niso hoteli ničesar izjaviti o načinu. Na splošno pa se kaže majhen razloček v tem, da posebne okoliščine v prodajalni bolj vplivajo na nekonvencionalni način storitve, kajti, kjer ni bilo takih okoliščin, so pogosteje uporabljali tipični, preprosti, in v naprej nepripravljeni način. To seveda lahko pomeni, da izjemna stanja terjajo izjemna prilagajanja tudi v nepoštenosti v prodajalnah. Toda tovrstna razmerja so tako majhna, da ne pomenijo pravila, marveč predvsem le opozorilo.

Tabela 172: Način storitve in vrednost predmeta

Kako je storil	število do 40 din	število nad 40 din	vrednost sestava do 40 din	vrednost sestava nad 40 din
Skupaj	179	108	100	100
dal v žep, držal v roki	88	12	49,2	11,1
dal v oblačilo	16	8	8,9	7,4
dal v vrečko, torbo, košaro	66	78	36,9	72,2
drugo	9	10	5,0	9,3

hi^2 = 46,92, pomemben na ravni 0,001

Način storitve in vrednost blaga (glede na to, kaj se prodaja v tovrstnih prodajalnah) so v tesni zvezi. Manj vredni in ceneni, po vsej verjetnosti tudi majhni predmeti se pogosteje dajejo kar v žep ali drže v roki, medtem ko so predmeti vredni nad 40 dinarjev pogosteje skrivajo v stvari, ki jih kupci (zlasti ženske) nosijo s seboj, oziroma v osebno prtljago.

Če vrednost blaga vpliva v neki meri tudi na njegov obseg, težo in splošni izgled in s tem v zvezi tudi na pozornost pri skrivanju in previdnost, potem je seveda oblačilo (zlasti v letnem času) manj primerno kot kaj drugega. Ker pa tudi spol kupca določa osebno prtljago in pripomočke za nošenje, tedaj je dokaj v naprej določeno, kam bo kdo kaj skril.

Skrivanje reči pred prodajalci je seveda samo del "modusa operandi", ki ima za storitev pomembno težo. Ne kaže samo na namen storilca, marveč tudi na njegovo izkušenost, stopnjo nepoštenosti, prebrisanost in iznajdljivost. Najbolj preprosti načini so najbolj zanesljivi, zlasti še, če so tako pripravljeni, da je meja med poštenostjo in nepoštenostjo - pomota in nenaklepno ravnanje, kar je najbolj nedoločljivo. Odtod tudi toliko izgovorov na nevednost, pomoto in podobno. Vsaka nedokazljivost dejanja, ki izhaja tudi iz veščine načina storitve pa ustvarja škodo za sloves prodajalne, ki ga je težko opravičiti, čeprav indici o nepoštenosti kupca govore nasprotno.

3. Spremljajoče kriminogene sestavine

Posebne okoliščine kot so: veliko kupcev v prodajalnah, in gneče na sploh, zlasti pred koncem tedna, po prvem v mesecu ali pred praznični dnevi, čakanje v vrstah ali drenjanje pred policami ali za kak nakup ob popustih, prezaposlenost prodajalcev ali sploh odsotnost prodajalcev itd. so položaji, ki jih je mogoče izkoristiti za nepoštenost. V takih priložnostih je pozornost ljudi navadno obrnjena k njihovim ciljem, še posebno, ker ima vsakdo dovolj opravka s seboj, ne da bi se utegnil ukvarjati še s čim drugim. V takih primerih, ne le da gre za večjo ogroženost blagajn in prodajaln, marveč tudi za možnost kriminala med kupci, zlasti z žepnimi tatvinami, tatvinami denarnic iz nakupovalnih košev ali ročnih torbic, tatvine ročnih torbic itd. Prodajalna mora skrbeti tudi za tovrstno varnost in morebiti opozarjati kupce na njihovo lastno počutje. Toda to ni

predmet razmišljanja te raziskave. Vendar gre ob obravnavanju posebnih priložnosti v prodajalnah misliti tudi na to.

Tabela 173: Ugotovljenost dejanj in okoliščine

Kdo je ugotovil dejanje	posebne okoliščine število jih ni bilo	so bile	sestava jih ni bilo	so bile
Skupaj	97	207	100	100
prodajalci	59	150	60,8	72,5
blagajničarji	23	25	23,7	12,1
drugače	15	32	15,5	15,4

$hi^2 = 6,97$, pomemben na ravni 0,05

Vse kaže, da je prodajno osebje vendarle pozorno na posebne okoliščine, ki se pojavljajo kot alarmno stanje v obratu. Pri tem pa kot kaže premalo upošteva položaj, kadar je malo kupcev in se tudi ne izogiba priložnosti, ki jih nudijo s tem, da osebja ni v prodajalni.

Toda če so "posebne okoliščine", so pri zatiranju tatvin najbolj uspešni prodajalci, ki so v stiku s kupci in opazujejo njihovo nakupovalno vnemo, medtem ko se kaže, da so pri blagajni uspesnejši pri odkrivanju kadar ni očitnih posebnih okoliščin, ugodnih za nepoštenost. Kadar je veliko kupcev, če so gneče ali če ljudje čakajo v vrstah itd., takrat normalno tudi ni časa, niti možnosti za ukvarjanje še s čim, poleg tistega, kar je ključno za njihovo dejavnost.

4. Vrednost blaga in ravnanje prodajnega osebja

Ukradeno blago nedvomno vpliva na prihodek prodajalne in je v tesni zvezi z učinkovitostjo prodaje. Čeprav večina poslovodij ni vedela, niti ne vsaj približno domnevala, kakšna so razmerja tovrstnega kala, pa ta "kalo" nastaja in vpliva na cene. Pri nepoštenem kupcu najdeno blago, ki je nato tudi vrnjeno ali prodano, (včasih celo preplačano) sicer navadno ne ustvar-

ja škode, največ izgub je v tem pogledu s tistim kriminalom, ki ostaja neopažen. Nevarnost pred ogroženostjo in neznanim ter občutki, ki pri tem nastajajo, pa se prepogosto naravnavajo v svoji neustreznosti ali celo agresivnosti, kolikor celo ne z nasiljem zoper tiste, ki so prijeti. To priznavajo tako poslovodje kot prijeti nepošteni kupci.

Tabela 174: Vrednost blaga in ravnanje osebja

Ravnanje	število do 40	število nad 40	vrednost blaga sestava do 40	vrednost blaga sestava nad 40
Skupaj	190	116	100	100
nasilno (fizično ali verbalno)	61	54	32,1	46,5
drugače (pretežno nenasilno)	129	62	67,9	53,5

hi^2 = 3,52, pomemben na ravni 0,05

Spričo kolikortoliko normalnih človeških reakcij na ogroženost, je pričakovati, da bo ravnanje toliko bolj nasilno, kolikor večja je škoda, ki bi jo kupec povzročil, če ne bi bil prijet. Tabela potrjuje to domnevo, saj kaže predvsem dve tendenci. S povečevanjem vrednosti blaga se povečuje število nasilnih reakcij prodajnega osebja, medtem ko je pri nenasilnih in korektnih reakcijah več deviantov, ki so si nameravali prilastiti blago nižje vrednosti.

Anketiranci so si prilastili naslednje predmete.

Tabela 175: Blago - predmet tatvin

Blago	število skupaj	število odrasli	število mlad.	sestava skupaj	sestava odrasli	sestava mlad.
Skupaj	466	298	168	100	100	100
živila	129	114	15	27,7	38,9	8,9
kozmetika	51	32	19	10,9	10,7	11,3
kava	32	32	-	6,9	10,7	-
spodnje perilo	41	32	9	8,8	10,7	4,8
drobni predmeti	37	26	11	7,9	8,6	6,5
alkoholne (žgane) pijače	28	22	6	6,0	7,2	8,5
sladkarije	115	22	93	24,7	7,2	55,4
obleka	26	18	8	5,6	6,0	4,8
igrače	7	-	7	1,5	-	4,2

Vsako blago smo šteli tolikokrat, kolikokrat se je (po izjavah) pojavilo.

Anketiranci so glede na vlogo samopostrežnih prodajaln v prvi vrsti jemali živila in sladkarije oziroma prehrano, torej to, kar je v tovrstnem načinu prodaje najbolj razpoložljivo. Na tretjem mestu je kozmetika, ki je domena ženskega spola. Sledijo po vrstnem redu spodnje perilo, drobni predmeti, kava, alkoholne pijače, obleka in igrače kot tipični predmet otrok in mladoletnikov.

Glede na mladoletnike in odrasle so v strukturi predmetov precejšnji razločki zlasti pri živilih in sladkarijah. Sladkarije pri mladoletnikih obsegajo več kot polovico vseh ukradenih predmetov. Če odrasli niso kradli igrač, pa so se mladoletniki manj zanimali za kavo, katere tatvine naraščajo z njeno podražitvijo. Podobno je z alkoholnimi in sploh žganimi pijačami tujega izvora. Obleko je sicer težje krasti, vendar z njo nastaja večja škoda, medtem ko je spodnje perilo vzbujalo večjo pozornost pri odraslih kakor pri mladoletnikih.

5. Pomembnost predmetov za kupca

Privlačnost blaga je za kupca pomembna sestavina motiviranosti v njegovem nakupovalnem vedenju, kar načenjamo že v viktimološkem delu raziskave. Pri tem ugotavljamo, da je ista motiviranost lahko razlog za nepoštenost tudi pri nakupu. Vse sestavine motiviranosti ostajajo, gre le za odločitev plačati ali ne plačati. V tem se v prodajalni poštenjak razločuje od tatu, seveda povedano na splošno in brez podrobnosti pri posamezniku, ki so lahko različne in osebnostno pogojene.

Tabela 176: Pomembnost blaga in stan storilca

Pomembnost predmeta	število		stan sestava	
	živeči sami	v skupnosti	živeči sami	v skupnosti
Skupaj	203	107	100	100
zelo ga je potreboval	8	13	3,9	12,1
potreboval ga je	57	53	28,1	49,5
bil mu je všeč	74	12	36,5	11,2
želel ga je podariti	12	7	5,9	6,6
ni ga potreboval	43	16	21,2	15,0
drugo	9	6	4,4	5,6

hi^2 = 33,82, pomemben na ravni 0,001

Kolikor gre torej za pomembnost ali privlačnost blaga, ki so ga nameravali vzeti (ne da bi ga hoteli plačati) respondenti v vzorcu, porazdeljeni v dve skupini, so se s potrebnostjo predmeta zagovarjali predvsem tisti, ki kakorkoli žive v neki zakonski ali izvenzakonski skupnosti. Vse kaže, da imajo "zakonci" več potreb od drugih deviantov glede na stan. Sama privlačnost pa je bolj vplivala na samske (posebno na mladoletne) ali vdovele in razvezane (toda manj).

Darežljivost je relativno podobna pri obeh skupinah, prav tako tudi vse druge možnosti.

Predmetov ni potreboval relativno visok odstotek kupcev, toda več samskih (mladoletniki) kot poročenih. Pri njih pa se takoj pojavi vprašanje, v čem je potemtakem razlog za nepoštenost (prestiž, tekmovanje, uveljavljanje, opozorilo nase in podobno).

Tabela 177: Pomembnost predmeta in zaposlenost storilca

Pomembnost predmeta	število zaposlen	število nezaposlen	zaposlenost sestava zaposlen	zaposlenost sestava nezaposlen
Skupaj	131	183	100	100
zelo ga je potreboval	15	6	11,4	3,3
potreboval ga je	58	49	44,3	26,8
bil mu je všeč	16	68	12,2	34,1
želel ga je podariti	9	10	6,9	5,5
ni ga potreboval	19	39	14,5	21,3
drugo	14	11	10,7	6,0

$hi^2 = 36{,}52$, pomemben na ravni 0,001

Med nezaposlenimi so šteti tudi tisti, ki se še šolajo (131).

Zaposleni (odrasli, poročeni itd.) so zopet predmete, ki so jih nameravali ukrasti, pogosteje potrebovali. Potreba po predmetih je sestavina motiviranosti za krajo, pri tem pa bolj kradejo tisti, ki jim iz gmotnih

razlogov največkrat ne bi bilo treba, pa jih le uporabnost in pomembnost predmeta premami k tatinskim odločitvam. Nezaposleni pa kradejo, ker so jim predmeti všeč, pa čeprav jih ne potrebujejo (mladoletniki).

6. Počutje storilca pri čakanju pred blagajno

Počutje storilca (z ukradenim ali prikritim blagom) pri čakanju pred blagajno je pomembno iz več razlogov. Naš namen je bil naravnan v zaznavanje njegovih psihofizičnih manifestacij, ki so velikega pomena za odkrivanje nepoštenih kupcev. To je prvi zorni kot, ki je predvsem kriminalističen, drugi pa je psihološko kriminološki, s katerim bi lahko pojasnjevali počutje tatu in njegovo dojemanje svojega ravnanja. Pri tem so nam anketiranci - odrasli (mladoletnike namreč nismo spraševali za to, ker bi nam zaradi svoje nedoraslosti, vsaj v večini primerov, ne bi mogli dati ustreznih odgovorov) povedati naslednje.

Tabela 178: Počutje pred blagajno

Kako se je počutil	število	%
Skupaj	189	100
normalno	69	36,5
vznemirjeno	76	40,2
drugi odgovori	16	8,5
brez odgovora	28	14,8

Tisti, ki se niso počutili normalno in brez odgovora so opisali svoje stanje z naslednjimi izrazi: neprijetno, zmedeno, plašno, strah me je bilo, razburjeno, neprisebno, nervozno, raztreseno, nestrpno, nemirno, živčno pa tudi "imel sem tremo", "ne morem pojasniti" in podobno.

V kriminalističnem smislu bi ta psihična doživljanja, ki se nedvomno pri večini tovrstnih respondentov morajo tudi fiziološko izražati v psihomotoričnem nemiru, imenovali "osumne znake", ali indice, ki opozarjajo, da z osebo, ki jih kaže, najbrž ni vse v redu. In ker gre za prodajalne, ki vzbujajo nepoštenost - vodi pomislek najprej k tej razlagi. Izurjen ozi-

roma veščč prodajalec ali blagajnik bi si v marsičem lahko pomagal s temi znaki pri presoji, ali dati takemu kupcu več poudarka in kako "spoznano" preizkusiti, ne da bi seveda kršil dobre navade korektne prodaje (o tem glej več v kriminalističnem delu raziskave).

Drugi odgovori se glase: na nič nisem mislila, jezen sem bil nase, bilo mi je vseeno, se ne spominjam, sram me je bilo itd.

Zanimivi so tudi tisti anketiranci, ki so izjavili o normalnem stanju svojega počutja pred blagajno.

Res, da je bilo med njimi nekaj takih, ki so resnično lahko pomotoma "vtaknili" predmet kam drugam, kamor bi ga morali (v nakupovalno košaro ali voziček), vendar še vedno ostane visok odstotek "neobčutljivih" za svoje ravnanje.

Pojav je mogoče razlagati z zavestnostjo in preračunljivostjo ravnanja, z izkušenostjo pridobljeno s ponavljanji (več anketirancev je izjavilo, da so tovrstna dejanja že storili enkrat ali večkrat prej - nekaj je bilo med njimi tudi že prijetih), mladoletnostjo in podobno, če že ne z neobčutljivostjo za poštenost, kar je verjetno še najslabše.

Tabela 179: Počutje pred blagajno in starost odraslih

Starost	Število: Počutje		sestava	
	normalno	vznemirjeno	normalno	vznemirjeno
Skupaj	113	175	100	100
do 30 let	37	39	23,7	52,0
31 do 50	33	15	29,2	20,0
51 in več	43	21	38,1	28,0

hi^2 = 6,96, pomemben na ravni 0,05

Med vznemirjenimi in sploh med tistimi, ki so bili razburjeni, plašni, nervozni, neprisebni itd. je bila skoraj polovica mlajših do 30 let. Čeprav ne bi želeli trditi, da je dozorelost in starost bolj prisebna in

da zna nadzorovati čustva, se vendarle kaže nekoliko več ljudi, v tej skupini, čeprav razločki niso posebno statistično značilni, da bi lahko rekli "mladost je nepokvarjena"!

Tabela 180: Počutje in stan

Počutje	stan: število živeči sami	stan: število v skupnosti	stan: sestava živeči sami	stan: sestava v skupnosti
Skupaj	115	74	100	100
normalno	48	21	41,7	28,4
razburjeno	37	39	32,2	52,7
drugo	30	14	26,1	18,9

$hi^2 = 27,90$, pomemben na ravni 0,05

Tistim, ki žive v zakonski ali izvenzakonski skupnosti povzroča dejanje prav tako odgovornost in pomisleke na morebitne posledice kot pri drugih deviantih, ki jih v tem smislu ne vežejo kaka posebna razmerja. Četudi je med samskimi, vdovelimi, razvezanimi in podobnimi več kot četrtina s podobnimi reakcijami, je med njimi vendarle skoraj polovica takih, ki jim dogodek, po njihovih izjavah, ni pomenil nič posebnega.

7. Povratniki in "kraja"

Ponavljanje nepoštenosti v prodajalnah in sploh povratništvo v kriminalu kažeta na določeno vztrajnost, ki je lahko toliko bolj nevarna, kolikor bolj gre za istovrstno ponavljanje (specialno povratništvo). Le-to je tudi bolj omogočeno, kolikor več je tovrstnih prodajaln, ki naravnost vabijo k mobilnosti tatov in dopuščajo izogibanje prijetju. Izobilje priložnosti in nepoznavanje nepoštenih kupcev so dodatna sestavina, ki pogojuje razraščanje kriminala v prodajalnah. Čeprav ni upati, da bi sploh kdaj zvedeli, kakšna je dejanskost, se nevarnost kaže prav v ponavljanju in prijetje je lahko za marsikoga "šok", ki lahko ustavi nadaljevanje.

Tabela 181: Ponavljanje in namen prihoda v prodajalno

Ali je imel namen krasti	število ponavljanje sestava			
	prijet tokrat	že prej	prijet tokrat	že prej
Skupaj	283	36	100	100
ni imel namena	173	11	61,1	30,5
ne ve za gotovo	70	10	23,7	27,8
priložnost ga je zavedla	15	6	5,3	16,7
prišel je s tem namenom	2	3	0,7	8,3
drugo	23	6	9,2	16,7

hi^2 = 14,25, pomemben na ravni 0,01

Ponavljanje je "priznalo" več kot desetina anketirancev. Čeprav ni razloga, da bi verjeli temu odstotku, ki je lahko še večji, domnevamo, da ponavljalcev vendar ni tako malo, če pomislimo, da je v prodajalnah odkritih komaj 5 do 10 % tatov in da postajajo čedalje bolj usposobljeni in zato manj prijemljivi.

Preglednica kaže na ugotovitev, po kateri je več odraslih ponavljalcev med tistimi, ki so že s kako ustrezno notranjo dispozicijo prišli v prodajalno, čeprav je neprimerno več tatov, ki so po lastni izjavi bili prvič prijeti za dejanje, za katero so bili anketirani. Ali to kaže na njihovo neprevidnost, primitivnost, neizkušenost, ali pa sposobnost prodajnega osebja za njihovo odkrivanje - ni znano. Vsekakor je računati s tem, da so tudi "povratniki" dosegljivi, zlasti še, če jih prodajno osebje pozna in če računa z njihovimi navadami v nakupovalnem vedenju.

Tabela 182: Prejšnja prijemljivost in namen prihoda

Ali je imel namen krasti	prijet že kdaj prej število		sestava	
	že prej	tokrat	že prej	tokrat
Skupaj	18	303	100	100
ni imel namena	8	178	44,5	58,7
ne ve za gotovo	2	78	11,1	25,8
priložnost ga je zavedla	2	19	11,1	6,3
drugo	6	28	33,3	9,3

hi^2 = 10,01, pomemben na ravni 0,05

Med vsemi anketiranci je bilo 18 ali 5,6 % že prej prijetih, to pa je ravno polovica manj od ponavljalcev, ki so za anketo povedali, da so že kdaj prej kradli v prodajalnah (nekateri med njimi tudi po večkrat). Med "drugo" so zlasti tisti, ki so v prodajalno prišli prav s tem namenom. Tudi ta preglednica poudarja večjo prijemljivost že prej zasačenih, če jih za krajo privablja način prodaje in če so prihajali v prodajalno z nepoštenimi nameni.

Ali je mogoče trditi, da prav ti kažejo v svojem vedenju tak psihomotorični nemir, da so bolj in prej "odkriljivi" kot drugi, ki se impulzivno odločajo za tatvine in ki v prodajalno ne prihajajo z nizkotnimi nagibi?

8. Psihične posledice dejanja in reakcije ob prijetju

Psihične posledice dejanja so prav tako in hkrati z "materialnimi dokazi" dopolnilo pri ugotavljanju dejanja in dokazovanja morebitne krivde. Za prodajno osebje so še toliko bolj pomembne, ker na kraju dejanja neposredno po dogodku marsikdaj prepričljiveje kažejo na zvezo med storilcem in njegovim ravnanjem, kot karkoli drugega, še posebno, ker deluje "presenečenje" (tudi pri tistih, ki so bili po krivem "obdolženi" za nepoštenost, česar bi se morali izogibati, saj ponekod velja pravilo: bolje izpustiti sto sumljivih, kot prijeti enega samega nedolžnega).

Tabela 183: Občutki ob prijetju (odkritju odraslih)

Občutili	število	%
Skupaj	198	100
sram, krivdo	57	30,2
prizadetost	77	40,7
drugo	40	21,2
brez odgovora	15	7,9

Odrasli anketiranci so svoje občutke opirali z naslednjimi izrazi za prizadetost: zoprno, neprijetno, nerodno, grozno, presenečeno, ponižanje itd. Za "drugo" pa zlasti: tesnoba, strah, šokiranost, zaskrbljenost, občutek, da je tat, pa tudi ogorčenost, prestrašenost in podobno.

Le nekaj oseb nam ni odgovorilo na vprašanje, morda tudi ne zato, ker prijetje nanje ni delovalo "šokantno", saj so prenekateri med njimi že pri čakanju pred blagajno pokazali hladnokrvnost in neprizadetost.

Nad 90 % anketirancev je pokazalo ob prijetju očitne znake "psihičnih posledic" dejanja, kar se tudi nekako vjema z domnevanim razmerjem priložnostnih impulzivnih tatov v anketiranem vzorcu.

Na psihične posledice dejanja se po storitvi neposredno navezujejo tudi reakcije prijetja. Vprašljivo je seveda, če so anketiranci lahko ustrezno ovrednotili svoje ravnanje v šokantnih okoliščinah.

Tabela 184: Reakcije ob prijetju

Načini reagiranja	število	%
Skupaj	563	100
fizično upiranje	1	0,2
pobeg	2	0,4
ogorčenost, začudenje, presenečenje	42	7,5
skrivanje predmetov	7	1,2
opravičevanje	65	11,5
izmišljanje zagovorov	23	4,1
sklicevanje na pomoto	60	10,7
obžalovanje	93	16,5
zmanjševanje pomena dejanja	8	1,4
prošnja za oprostitev	77	13,7
vdaja v usodo	82	14,6
želje po plačilu blaga	103	18,3

Izmed 321 anketirancev je na to vprašanje odgovorilo 312 ali 97,2 %. Nekateri so povedali tudi po dve ali celo več navedb o tem, kako so reagirali na "zasačenje".

Želja, da bi plačali blago je normalna reakcija, ki se ji tudi ob poštenosti nakupa ni mogoče izogniti. Zato se ob takih priložnostih bolj poraja iz stiske in presenečenja. Prav tako je z obžalovanjem in vdajo v usodo,

ki sledita na drugem in tretjem mestu in morda tudi z opravičevanjem in prošnjami za oprostitev. Tako reagiramo na sploh v medsebojnih stikih, kadar napravimo kakšno napako in zato te okoliščine ne pomenijo nič posebnega v načinu reagiranja, čeprav se seveda ne skladajo z "zavrženostjo" ravnanja. Toda ljudem ob presenečenju in stiski ne ostaja drugega kot da spontano reagirajo, kot so navajeni. Zato so te oblike odzivanja tudi najpogostejše.

Bolj redke, toda tudi drugačne pa so reakcije, ki pomenijo sposobnost speljevanja akcije v drugo smer, reakcije, ki predstavljajo zvijačnost, sposobnost igranja, pretvarjanja itd. tja do morebitnega upiranja ali celo fizičnega zoperstavljanja. Med njimi je najbolj številno sklicevanje na pomoč, izmišljanja izgovorov, ogorčenost, prikrivanje blaga itd.

Nekateri načini reagiranja ob "prijetju" so za prodajno osebje res neprijetni, ker so nepošteni kupci hrupni, se upirajo, reagirajo bodisi v afektu ali stiski, ne oziraje se na izbiro obrambe. Pozornost, ki se jim posveča od drugih kupcev pa ni v korist prodajalne. Zato moramo pri ravnanju s tatovi ob prijetju dati več poudarka tudi izobraževanju prodajnega osebja.

S k l e p

Etiopatogeneza tatvin v samopostrežnih prodajalnah je dokaj nejasna in zamotana, predvsem zaradi pretežne neznatnosti pojavov. Vzročnost je iskati od kleptomanije, fetišizma mimo samokaznovalnih tendenc in prek pomot, neugodnega gmotnega stanja do koristoljubnosti, "športa" in postavljanja pred drugimi do nedefiniranosti motivov, ki se jih zlasti sami storilci najmanj zavedajo. Na zadnje kaže tudi pričujoča raziskava. Tovrstne tatvine vzbujajo izobilje blaga in druge okoliščine na strani samega načina prodaje z njegovimi psihološkimi vplivi. Prav tako so neredke, kot pravi Versele "nenadne reakcije na neko ostro konfliktno situacijo, za katero je značilno točno določena težava, lahko celo začasna"[69], ali pa tatvine

---

[69] Versele, Revue internationale de police criminelle, št. 226/1969, s. 66-70

za šalo pri mnogih mladoletnikih. Ker gre največkrat za "krajo" majhnih predmetov in ker uspevanje pri tatvinah vabi k ponavljanju, postajajo neprijetne ne samo zaradi škode, marveč tudi zaradi števila in onemoglosti organizirane in smotrne reakcije zoper pojave.

Kolikor pojav raziskujemo mimo sodnega postopka deviantov, pa se pridružuje še en problem, in sicer "nepriznavanje" dejanja, ker ima "nepošteni" kupec svojo razlago dogodka, nasprotno od tiste, zaradi katere je bil osumljen.

Za trgovino je pomembno primamljanje kupcev, ki se v svoji negativni posledici izraža tudi v tatvinah iz istega razloga. V tem samopostrežna trgovina tudi pri nas uspeva, saj se je skoraj četrtina anketirancev izjavila, da je storila dejanje, ker jih je zamikalo blago (in neredko) četudi ga ni potrebovala.

Glede na pretežno primitivnost v načinu storitve in v naprejšnjo nepripravljenost na dejanje, oboje pa kaže na impulzivnost ravnanja pretežne večine nepoštenih kupcev, so ugotovljene nekatere posebnosti, ki razločujejo tatove spričo njihovega načina življenja, okoliščin v prodajalni v času dejanja, starosti in spola. Spoznanja so lahko pomembna za oblikovanje taktike boja s kriminalom kupcev in učinkovitejšo samozaščito prodajaln.

To velja zlasti za prodajalce, kajti le-ti so glede na pravno formalna izhodišča raziskave, kdaj se začne nepoštenost kupca, v ospredju dejavnosti zatiranja tatvin in seveda tudi odkrivanja tatov. Prav s tem v zvezi bi morali tudi korigirati svoj odnos do nepoštenih kupcev in opuščati agresijo, (ki se povečuje z naraščanjem vrednosti blaga) zoper nje in z njimi ravnati dosti bolj strokovno.

Kolikor gre za blago, so na splošno, že zaradi predmeta poslovanja, v središču pozornosti predvsem prehrambeni predmeti. Raziskava ugotavlja razločke med odraslimi in mladoletniki, ki so pogojeni z zanimanjem za blago in socialno gospodarskim položajem anketirancev glede na to, ali so gospodinje, matere, učenci in dijaki in podobno, hkrati ko različne vloge, ki jih imamo v življenju in interesi prav tako predistinirajo krajo, vrsto in količine blaga.

Toda hkrati ko so anketiranci kradli, ne da bi blago potrebovali, so ga jemali tudi tisti, ki jim je bilo všeč. Takih je bilo kar 47 %. Tudi to kaže na moč trgovine in njene vplive na vedenje kupcev. Potrebnost ukradenega blaga pa narašča s starostjo.

Pri skoraj polovici anketirancev bi se glede na njihov psihomotorični nemir po dejanju dalo sklepati, da imajo občutek krivde in po zunanjih znakih njihovega vedenja domnevati, da gre lahko za nepoštenost. Toda kako neosveščenemu osebju dopustiti morebitne "posege" samo na podlagi vrednotenja vedenja ali kakih njegovih posebnosti?

Glede na postopek z nepoštenimi kupci in ugotavljanja psihičnih posledic dejanja na storilcu, zlasti zaradi "dokazovanja" ter vrednotenja reakcij ob prijetju, ugotavljamo nekatere posebnosti. Trgovsko osebje mora vedeti, kakšne reakcije naj pričakuje in kako ravnati v tovrstnih konfliktnih položajih, da bo kar najmanj težav in nepričakovanih razpletov tako z ene kot z druge strani. O tem gre varovati koristi prodajalne, hkrati pa ni mogoče še v naprej prenašati vrste nezakonitosti in samovolje, četudi nasproti nepoštenim kupcem.

XV. POSTOPEK OSEBJA IN MILICE

Poslovodje prodajaln s svoje strani opisujejo postopke z nepoštenimi kupci. Čeprav so marsikaj povedali, se ni mogoče znebiti vtisa, da so lahko zamolčali tisto, kar bi metalo slabo luč na trgovino in olepševali, kar v dejanskosti ni tako kot so prikazovali. Ker je marsikdo od njih vendarle želel biti odkrit, nam posameznosti omogočajo sklepanje na celoto, ki pa je glede ravnanja z nepoštenimi kupci znatno boljša kot pred leti, ko je bila samopostrežna prodaja v svoji začetni fazi.

Prijeti storilci seveda pripovedujejo o dogodku in ravnanju z njimi s svoje plati, pogosto prav tako čustveno, prizadeto, če ne celo ogorčeno in sovražno. Vsaka stran, to je prodajno osebje in storilci si stoje na svoji plati razumevanja in pojasnjevanja dogodka in dejstev, ki so z njim v zvezi. Resničnost je verjetno nekje v sredini med njimi. Vsakdo razume le bolj sebe in svoje težave in opravičuje svoja ravnanja, kar je splošna človeška lastnost.

1. Ravnanje z nepoštenimi kupci

Neustrezno ravnanje je posebno očitno pri čakanju na prihod milice.

Tabela 185: Čakanje na milico in ravnanje osebja

Kje je čakal	število: način ravnanja		sestava: način ravnanja	
	nasilno	nenasilno	nasilno	nenasilno
Skupaj	115	185	100	100
milica ni prišla	63	131	54,8	70,8
v pisarni	46	36	40,0	19,5
drugje	6	18	5,2	9,7

$hi^2 = 14{,}28$, pomemben na ravni 0,001

Nasilno (fizično ali verbalno) ravnanje z nepoštenimi kupci se kaže v znatni povezanosti z odločitvijo poklicati milico na kraj dejanja. Čeprav

bi morda pričakovali, da bo milica v enaki meri zaščitnik ogrožene prodajalne kot varuh nepoštenega kupca, pred agresivnostjo in neustreznim ravnanjem prodajnega osebja, pa podatki potrjujejo, da prodajalci ne čutijo milice kot organ, ki bi reagiral na njihove neustrezne postopke nasproti kupcem. Tudi anketiranje milice je pokazalo dokajšnjo neobčutljivost za ukrepanje v smislu preprečevanja nezakonitosti trgovcev nasproti kupcem, čeprav so se morebiti pokazali kot nepošteni.

Kot kaže so zato prodajalci in milica na eni strani (najbrž že zaradi narave stvari), nepošteni kupci pa na drugi, čeprav bi najbrž morala biti milica v sredi med njima, podobno kot je sodišče (čeprav prenekateri poslovodji menijo, da je sodišče prej na strani nepoštenega kupca kot pa na njihovi).

Zato se intervencija milice pri vzorcu anketiranih tatov kaže kot neko nadaljevanje že tako ali drugače izražene agresivnosti prodajalcev zoper storilca in se zdi, kot da je morebitni poznejši sodni postopek izraz že neke od prej določene "sovražnosti" do klienta (kupca).

Milica na kraj dejanja pretežno ni poklicana, če osebje s kupcem ne ravna nasilno, če pa je osebje nasilno, je tudi večja možnost, da se bo odločilo za uradno intervencijo milice.

Kaj poraja "nasilnost" zoper nepoštenega kupca je seveda drugo vprašanje in ga obravnavamo na drugem mestu v tej raziskavi.

Vse skupaj pa kaže, da so razmerja med prodajalci in kupci lahko dokaj zapletena že zaradi neznatnejših stvari in da imajo tovrstne interakcije dosti sestavin, tako da je nekaj, kar je nečemu posledica, lahko drugemu vzrok in narobe.

Tabela 186: Čas čakanja na milico in ravnanje osebja

Čas čakanja	način ravnanja: število nasilno	število nenasilno	sestava nasilno	sestava nenasilno
Skupaj	115	187	100	100
milica ni prišla	63	131	54,8	70,1
čakal do 20 minut	34	41	29,6	21,9
čakal več	18	15	15,6	8,0

hi^2 = 8,05, pomemben na ravni 0,05

Če gre za čas čakanja na milico, kar ni v rokah prodajnega osebja, se podoba stanja ponovi.

Oboje, še posebno pa kraj čakanja lahko izraža odnos do tatu, ki se poudarja še z raznimi spremljajočimi okoliščinami, neprijetnimi za storilca, na podlagi katerih lahko presoja ravnanje prodajnega osebja.

2. Priznanje

Neredko se dogaja, da storilci ne priznavajo dejanja, četudi jim je dokazano. V samopostrežni prodajalni je to morda še najlaže storiti, ker se je mogoče zgovarjati na pomoto, zlasti še, če je možni nepošteni kupec vtaknil predmet v žep ali ga dal v tisto, kar nosi s seboj, kot so pri ženskah zlasti polivinilaste vrečke, nakupovalne torbe, mreže itd. Zagovarjanje in opravičevanje s pomoto je seveda mogoče v vseh primerih, razen v tistih, pri katerih že iz načina storitve oziroma v naprej pripravljenega delovanja ne izhaja, da je storilec ravnal naklepno.

Tabela 187: Priznanje dejanja in namen prihoda pri odraslih

Ali je dejanje priznal	ali je prišel z namenom, da bi kradel: število ni	število vse drugo	sestava ni	sestava vse drugo
Skupaj	126	63	100	100
da	86	54	68,3	85,7
ne	23	8	18,2	12,7
drugo	17	(1)	13,5	1,6

hi^2 = 8,78, pomemben na ravni 0,05

Odrasli storilci, ki v prodajalne niso prihajali povsem s poštenimi nameni, so bili prej pripravljeni priznavati dejanje kot drugi, ki naj bi se po njihovih izjavah odločali za krajo šele ob soočenju z blagom. Pri storilcih z naklepom kot ugotavlja ta raziskava na ustreznem mestu, se tudi pogosteje pojavlja psihomotorični nemir pred dejanjem, ki kot indic lahko dosti pomeni pri korektnem odkrivanju tatov v samopostrežbi.

S k l e p

O postopku tako milice kot prodajnega osebja je v tej raziskavi dosti podatkov, bodisi, da so jih dali komandirji postaj in oddelkov milice in poslovodje prodajaln, bodisi anketirani nepošteni kupci. O razumevanju drug drugega in korektnosti v razmerjih med seboj je tudi precej pritožb. Tudi nepošteni kupci so zelo občutljivi tako za ravnanje milice kot za postopke prodajnega osebja, ki si često jemlje pravico, ki mu ne gre. V tem je tudi jedro problema, kako daleč naj gre osebje, da ne bo prišlo do nezakonitosti v razmerjih s storilci kaznivih dejanj, ki jih odkrivajo. Temu vprašanju daje pričujoča raziskava pomemben poudarek v vseh poglavjih.

Gotovo je, da se v konfliktnih situacijah, zlasti ob prijetju pojavlja tudi nasilje ene strani zoper drugo (bodisi verbalno bodisi fizično), in da razmerja niso preprosta, še posebno, ker imajo v sebi sestavine "pravosodne" dejavnosti, ki jo največkrat opravljajo ne le samo nevešče osebje, marveč tudi nepooblaščeni ljudje. Redkokdaj kličejo tudi milico na kraj dejanja, v glavnem pa le takrat, kadar tudi sicer dokaj nasilno ravnajo s prijetim. Vse kaže, da odreagiranje nasilja pogosto zadovoljuje prodajno osebje, da kupcev ne prijavljajo.

Neustreznost v ravnanju se dogaja ob samem prijetju, v reagiranje na vedenje nepoštenih kupcev, pri obračunavanju "inkriminiranega" blaga, pri čakanju na milico in še kako drugače, zlasti pa ob dokumentiranju dejstev. O vsem tem dajemo v raziskavi tudi določene rešitve oziroma nasvete za ustreznejše ravnanje prodajnega osebja.

XVI. POSLEDICE PO DEJANJU

Vsako dejanje, še posebej pa, če je kaznivo, pušča na storilcu in njegovem okolju določene posledice. Psihične posledice smo že obravnavali kot morebitni indic. Kolikor pa gre za spremembe v okolju, zlasti v kriminologiji to vprašanje obravnavajo v okviru teorije stigmatizacije. Stigmatizacija ali zaznamovanost tudi etiketiranje pomeni proces, v katerem devianti dobivajo določene oznake, zaradi katerih se nato razločujejo od drugih, ki jih tudi obravnavajo kot deviante in so glede na to v socialnih, pa tudi drugih potrebah v marsičem prikrajšani. Prenekateri med njimi prav zaradi te zaznamovanosti, označenosti, prikrajšanosti itd. ostajajo ali postajajo devianti. To pa lahko pomeni odvajanje deviantov v določene marginalne skupine in porajanje deviantnosti zaradi nje same. Pri vsem tem je najbolj pomembno biti odkrit oziroma prijet zaradi kaznivega dejanja, in biti zaradi tega znan v socialnem okolju.

Večinoma neznatna kriminaliteta v samopostrežnih prodajalnah ne rojeva posebnih stigmatizirajočih učinkov. Za večino dejanj, ki ostajajo kar v diskretnosti prodajaln,"javnost" sploh ne ve. Često ne vedo niti domači, še redkeje pa kdo drug. Po drugi strani pa je prav ta okoliščina pri marsikom, ki je bil nepošten v prodajalni, povzročila neprijetnosti v šoli, na delovnem mestu itd.

Glede na to je raziskava delno naravnana še v ta razmišljanja.

"Ogorčenost" zaradi ravnanja se začne že na kraju, še posebno v prodajalni, ker se odkrivanje ali prijemanje nepoštenega kupca najpogosteje dogaja pred drugimi "pričami" bodisi kupci, bodisi prodajalci. Ker so kupci navadno "indolentni" in nezainteresirani za nakupovalno vedenje drugih kupcev, ni bilo pričakovati posebnih odkritij, še posebno, ker se tudi poslovodje niso pohvalno izrazili o sodelovanju kupcev pri morebitnem odkrivanju nepoštenosti drugih kupcev. Prav tako sami "storilci" niso dosti vedeli o reagiranju drugih kupcev ob njihovem lastnem nepoštenem ravnanju. Najpogostejši odgovori v tem smislu so: nič nisem opazil, nikogar ni bilo, nisem bil pozoren na reakcije drugih kupcev itd., toda tudi: dogodka niso opazili, nič nisem videl, ker sem bil šokiran in po-

dobno. Po drugi strani pa je vendar nekaj drugačnih ugotovitev, kot npr. bili so jezni (88), gledali so me (97), rekli so, da ni prav, da me je prodajalec takoj odpeljal k poslovodji (83), niso reagirali (98, 103), opazovali so me, niso me pa poznali (114), zgražali so se (51), nasmihali so se mi (178) itd.

Število odgovorov v takšnem ali drugačnem smislu tudi pri odraslih ni tolikšno, da bi v statističnem pogledu omogočilo primerjavo z drugimi okoliščinami.

Toda ne glede na to pa prav iz teh razmerij izhaja predvsem dvoje:

- nepošteni kupci največkrat ob prijetju sploh niso osveščeni dogajanj okoli sebe in zato tovrstnih informacij zaradi psihičnega stanja sploh niso sposobni sprejemati,
- drugi kupci največkrat (po spoznanjih prijetij storilcev) ne reagirajo na dogodek bodisi zaradi diskretnosti ravnanja prodajnega osebja tega sploh ne opazijo ali pa nočejo reagirati, ker jih to ne zadeva in ker nočejo biti zapleteni v razčiščevanja zadeve med osumljencem in osebjem (glej naša razmišljanja o vlogi tretjih oseb v tej raziskavi).

Kolikor se s tem v zvezi stigmatizirajoči učinek dejanja začne s prijetjem, pa je neznaten ali ga sploh ni, ker navadno nihče, ki naj bi v tem smislu reagiral, storilca ne pozna (kolikor ne gre za "domačo" prodajalno).

1. Zaznamovanost

Drugačno je stanje v okolju storilca pozneje, ko npr. prodajalna obvesti mladoletnikove starše ali ko se začne morebitni postopek, zve po soseski ali kako drugače pridejo informacije do posameznikov iz socialnega okolja storilca.

Tabela 188: Stan storilca in kdo ve za dejanje

Kdo ve za dejanje	število stan		sestava	
	živeči sami	v skupnosti	živeči sami	v skupnosti
Skupaj	202	116	100	100
nihče	75	67	37,6	57,8
zakonski drug	1	28	0,5	24,1
starši, domači, bratje	88	6	43,6	5,2
drugi	37	15	18,3	12,9

hi^2 = 89,75, pomemben na ravni 0,001

Ker so samski večinoma otroci in mladoletniki - poročeni pa odrasli, povezanost stanu z informiranostjo o dejanju hkrati kaže na starostno obdobje storilca. Zato je tudi nujno, da pri poročenih ve za dejanje zakonski drug, za samske pa starši, bratje in sploh domači. Za 45 % storilcev ni vedel nihče drug razen njih samih. Ker negativnih posledic zaznamovanosti in vsega, kar spremlja proces stigmatizacije ni pri "domačih", ker ti navadno odpuščajo in ne porajajo učinkov, znanih zanjo, ostaja le skupina storilcev, o kateri vedo "drugi" le-teh pa je le 52 ali 16 %. Pri teh je mogoče pričakovati vplive, ki izhajajo iz vednosti, da je nekdo "tat". Tovrstna zaznamovanost pa je grožnja za prenekaterega anketiranca, ki je to izrazil tudi v intervjuju.

2. Razumevanje dejanja

Razumevanje dejanja, neprijetnost spomina, občutek krivde, in sploh izkušnja, ki izhaja iz posledice prijetja, je pri storilcu vedno odvisna od tega, kakšna je njegova osebnost, vrednostni sistem in ne nazadnje tudi od tega, ali je prvič storil dejanje, ali pa ga ponavlja, ali mu "zmikanje" v samopostrežbi pomeni šport, prestiž, tekmovanje, ali pa konfliktnost z njegovim okoljem oziroma razklanost v njegovi duševnosti.

Tabela 189: Neprijetnost spomina in izobrazba

Na kaj se najbolj nerad spominja	izobrazba: število		izobrazba: sestava	
	do 7.r. os.šole	osemletka in več	do 7.r. os.šole	osemletka in več
Skupaj	159	162	100	100
ni neprijetnega spomina	24	12	15,1	7,4
na dogodek sam	40	40	25,2	24,7
na intervencijo milice	6	19	3,8	11,7
vse kar izhaja iz ravnanja osebja	22	24	13,8	14,8
na lastne občutke pri tem	46	44	28,9	27,2
kriva obdolžitev	8	15	5,0	9,3
drugo	13	8	8,2	4,9

hi^2 = 14,18, pomemben na ravni 0,05

Razločki med skupinama so sicer malenkostni, vendar kot kaže je na manj izobražene (ali storilce glede na izobrazbo) najbolj deloval dogodek sam (mladoletniki), na tiste z več kot osemletko pa ali reakcije staršev (še vedno mladoletniki) ali neustreznost ravnanja prodajnega osebja.

Podobno stanje nam potrjuje tudi poklic še posebno, če so anketiranci razdeljeni na tiste, ki se še šolajo in na vse ostale.

Tabela 190: Neprijetnost spomina in poklic

Na kaj se najbolj nerad spominja	poklic: število		poklic: sestava	
	šolarji	vse drugo	šolarji	vse drugo
Skupaj	136	185	100	100
ni neprijetnega spomina	9	27	6,6	14,6
na dogodek sam	42	38	30,9	20,5
na intervencijo milice	13	12	9,6	6,5
vse kar izhaja iz ravnanja osebja	17	29	12,5	15,7
na lastne občutke pri tem	38	52	27,9	28,1
kriva obdolžitev	3	20	2,2	10,8
drugo	14	7	10,3	3,8

hi^2 = 22,51, pomemben na ravni 0,001

Šolarjem je ostalo bolj v neprijetnem spominu kot vse drugo zlasti zopet dogodek in intervencija milice. Pri anketirancih s kakršnim drugim poklicem pa predvsem zopet kriva obdolžitev.

Tabela 191: Neprijeten spomin in ravnanje osebja

Na kaj se najbolj nerad spominja	število ravnanje		sestava	
	nasilno	nenasilno	nasilno	nenasilno
Skupaj	115	191	100	100
ni neprijetnega spomina	9	19	7,8	9,9
na dogodek sam	21	57	18,3	29,8
na intervencijo milice	15	10	13,0	5,2
vse kar izhaja iz ravnanja osebja	29	16	25,3	8,4
na lastne občutke pri tem	26	60	22,6	31,4
kriva obdolžitev	12	11	10,4	5,8
drugo	3	18	2,6	9,5

hi^2 = 31,05, pomemben na ravni 0,001

Neprijetnost spomina in sploh dojemanje dejanja, ki se odraža pri posamezniku glede na njegovo osebnost je relativna in se je ne da posploševati, ker občutenje ni uniformno. Neenakost razumevanja ima za posledico različnost v občutkih krivde in odgovornosti za ravnanja. Zato se razteza od agresivnosti zoper resnično ali krivo obdolžitev mimo vdajanja v usodo do sprejemanja krivde, ki je pri kom tudi pretirana in pogojena s posebnostmi posameznikove osebnosti, ki tudi niso vedno docela v okviru "normale" ali pa sam dogodek ni bil storjen v "normalnem" stanju. Nekateri so storili dejanje v stanju alkoholiziranosti, drugi pod vplivom "drog", ki so jih uživali zaradi medicinskih razlogov, pri nekaterih "nepoštenih" kupcih z njihovo duševnostjo ni vse v redu, da ne govorimo o "spoznanjih", ki jih posamezni pisci načenjajo pri ženskah v zvezi z menstruacijo, dojenjem, klimakterijem itd. oziroma z njihovimi psihofiziološkimi spremembami.

Nedvomno pa se z neprijetnostjo spomina najbolj povezuje doživljanje in podoživljanje reakcije na nepoštenost, ki je gotovo tudi v zvezi z ne-

nadnim presenečenjem in z nebogljenostjo posameznika, ko se znajde v stiski zaradi svojega vedenja. Tudi preglednica kaže pomembne razločke v podoživljanju glede na to, ali so s posameznikom ravnali nasilno ali nenasilno oziroma obzirno ali kolikortoliko korektno.

Tisti, zoper katere so ravnali verbalno ali fizično neustrezno, se najbolj spominjajo reagiranja prodajnega osebja, ki jih je prijelo in posredovanja milice, za katero ugotavljamo, da je bila poklicana predvsem v tistih primerih, ko tudi agresivnost osebja prekoračuje meje dovoljenega. Nasprotno, pa tisti, s katerimi so postopali obzirno, najbolj pomnijo neprijetnost, ki izhaja iz samega dogodka in lastnih občutij, ki so jih doživljali ob reakciji na njihovo nepoštenost v prodajalni.

Spričo tega se pojavlja pomembno vprašanje kako ravnati z nepoštenimi kupci, da bi že sam postopek prodajnega osebja imel pri njih rehabilitativni pomen in da ne bi vzbujal agresije kupcev zoper neobzirnost osebja.

Vsek kaže, da obzirnost, razumevanje, korektnost, nenapadalnost in podobne oblike ravnanja in reagiranja prodajnega osebja omogočajo pozitivne procese v poznejših razmišljanjih nepoštenih kupcev in korektivne učinke, medtem ko spominjanje na milico in zmerjanje, zasramovanje ali celo klofutanje, ki jih uporablja prodajno osebje, res lahko povzroče strah, grožnjo pri tatovih in sproščanje pri osebju, toda ne eni ne drugi plati niso v korist. Zato se zdi, da se s permisivnostjo in korektnostjo ravnanja doseže več poboljševalnega vpliva kot z nasprotnimi reakcijami.

Tabela 192: Neprijetnost spomina in posredovanje milice

Na kaj se najbolj nerad spominja	Ali je milica na kraj dejanja število		sestava	
	ni prišla	prišla	ni prišla	prišla
Skupaj	207	108	100	100
ni neprijetnega spomina	31	4	15,0	3,7
na dogodek sam	44	34	21,2	31,5
na intervencijo milice	2	22	0,1	20,4
vse kar izhaja iz ravnanja osebja	30	15	14,5	13,9
na lastne občutke pri tem	73	17	35,3	15,7
kriva obdolžitev	10	13	4,8	12,0
drugo	17	3	8,2	2,8

$hi^2 = 66,33$, pomemben na ravni 0,001

Posredovanje milice je nedvomno v prodajalni najostrejša reakcija zoper nepoštenega kupca, kar si jih je mogoče zamisliti, hkati ko je tudi netolerantnost prodajnega osebja tolikšna, da ne želi dogodka urediti samo. Klicanje milice je podaljšanje ali nadaljevanje nesprejemanja kupčevega vedenja, ki pa se, kot vemo, uporablja selektivno in tudi odvisno "kdo krade" in ne samo "kaj krade".

Če je posredovanje milice neke vrste podaljšanje pritiskov na nepoštenega kupca in dosledneje izpeljana reakcija zoper tatu, ki ima, kot smo ugotovili, svoje kali agresivnosti že poprej, potem je normalno, da je to posredovanje poleg dogodka v središču pozornosti pri vseh storilcih, ki jih je obravnavala tudi milica. Intervencija milice prihaja znatno močneje do izraza tudi pri tistih, ki so v anketi še vedno zatrjevali, da so jih obdolžili po krivem.

Glede na razločke med obema skupinama pa imajo anketiranci, pri katerih milica ni bila na kraju dejanja, kot najbolj neprijetne spomine lastne občutke, povezane z dogodkom, hkrati pa je med njimi tudi največ takih, ki na dogodek nimajo "neprijetnega" spomina.

S k l e p

Posledica dejanja, ki je po svoji naravi malenkostna v primerjavi z drugo kriminaliteto iz koristoljubnosti, načenjamo zaradi razmišljanja o njihovih morebitnih stigmatizirajočih učinkih. Toda domnevna masovnost pojava nima ustreznega odraza v prijemanju nepoštenih kupcev. Kolikor se bolj slučajno povzroča "hrup" v zvezi z zalotenjem, pa se vse ostalo po tem odvija v določeni diskretnosti. "Trgovina" nedvomno nima nobenega interesa, da bi na "veliki zvon" razglašala, kaj se v njej dogaja, ne glede na to, ali gre za "domače" tatove, ali za kupce. Ta "diskretnost" gre često tako daleč, da niti več ne razločuje kaj je še pametno in kaj ni, in neredko ovira celo pristojne državne organe, da ne bi več vedeli o pojavih in s tem v zvezi tudi ustrezneje ukrepali, seveda s sodelovanjem "trgovine" same.

Stigmatizacijski vplivi so možni le z "javnostjo" dogodka. Le-te pa največkrat ni, še najbolj so z njo prizadeti mladoletniki, če zvedo o dejanju njihovi starši, zlasti pa šola.

V zvezi z neprijetnostjo spomina je nekaj razločkov glede na izobrazbo in poklic anketiranca ter ravnanje z njim. Dojemanje dejanja je pomembno predvsem za "resocializacijo" nepoštenega kupca, še posebej pa za odvračanje od ponavljanja. Ustreznost razumevanja poteka dogajanja moti neustreznost postopka s "prijetimi". To okoliščino pa bi moralo upoštevati tako prodajno osebje, ki odkriva nepoštenost kot milica, ki odpira "uradni" postopek zoper tatove.

XVII. MNENJA "TATOV" O (SAMOPOSTREŽNI) PRODAJI

Kupci, četudi nepošteni in še posebej nepošteni, nam lahko marsikaj povedo ne samo o prodaji v samopostrežbi in njeni provokativnosti, marveč tudi o okoliščinah, ki pogojujejo odklonskost v nakupovalnem vedenju. Prodajanje ni samo ekonomika in nepoštenost ni samo kršitev norm. Za njima je vedno človek kot psihosocialno bitje, na katerega delujejo prenekatere silnice, da je prav tak kot je in ne drugačen.

Zato se v tem primeru psihologija prodaje ali ekonomska psihologija povezuje s psihologijo "kraje". Obe namreč izhajata iz istega objekta in se sučeta okoli istega vprašanja - to je blago. Imeti blago, dobiti ga, priti do njega itd. ima iste korene in najbrž največkrat tudi isto, če ne vsaj podobno motiviranost. Če je tako ali če naj bi bilo tako, potem gre predvsem samo še za način pridobitve blaga, to pa je za kriminološka in njim podobno naravnana raziskovanja - pomembno vprašanje.

Raziskava potrjuje, da pri tatvinah v samopostrežnih prodajalnah, kjer gre večinoma za krajo blaga manjše vrednosti, ne gre za zadovoljevanje zgolj samo materialnih potreb, marveč ne tako redko tudi za emocionalne, če ne, kot ugotavljajo psihiatri in zdravniki, kdaj pa kdaj celo za seksualne in erotične. Kupec torej ne išče vedno koristi, čeprav je korist tudi "iz kraje" še vedno osrednje vprašanje in težišče nepoštenega nakupovalnega ravnanja.

Kaj o tem vedo in kaj sploh mislijo - če kaj, smo skušali izvedeti tudi od anketirancev. Ker je malo verjetnosti, da bi otroci in mladoletniki o tem razmišljali ali se sploh ukvarjali z vzgibi, ki so jih privedli do nepoštenosti in se zavedali morebitnega ozadja ali širšega spleta okoliščin, ki pomenijo kaj več kot samo prodajalno in blago v njej, smo intervjuvali le odrasle.

V tem smislu smo jih predvsem vprašali: kaj mislijo o samopostrežnem načinu prodaje in njegovi provokativnosti za poštenost kupcev sploh, kako naj bi prodajalna po njihovem mnenju varovala blago, kaj mislijo o preprečevalni ureditvi v prodajalnah, zakaj ljudje po njihovem mnenju kradejo v prodajalnah, ali vedo za druge, ki kradejo in kaj jih je izkušnja naučila.

1. Pomen samopostrežnih prodajaln za poštenost kupcev

Najbrž ni mogoče izjav tistih, ki so bili prijeti zaradi nepoštenosti, posploševati na vse, ki zahajajo v prodajalne ali na javno mnenje sploh. Toda ker so tudi "nepošteni" del javnosti in to tisti del, ki je bil zaradi načina prodaje najbolj prizadet, lahko računamo na njihova stališča kot dela tistih, ki imajo nekaj več izkušenj kot drugi (vštevši s tistimi, ki so kradli ali še kradejo, pa niso bili nikoli zaloteni, ker so verjetno v tem pogledu bolj sposobni od tistih, ki so se dali prijeti).

Mnenja se kažejo kot pomembna informacija, ne samo za znanosti, ki se ukvarjajo s človeškim vedenjem, zlasti s tistim, ki mu pridajamo negativne predznake, marveč predvsem za trgovino.

Trgovina mora v svoji "psihologiji prodaje" vedno računati na to, kaj ljudje - kupci o njej mislijo, še posebej v taki družbi, kot je naša, v kateri "dobiček" (ali kakorkoli bi ga že imenovali) čeprav je pomemben, ne bi smel opravičevati nekorektnosti.

Mnenja kupcev (četudi nepoštenih) so toliko bolj pomembna še zato, ker je sam način prodaje v povezanosti s škodljivimi posledicami tatvin, kar ugotavljamo zlasti v viktimološkem delu raziskave.

Tabela 193: Stališča o vlogi samopostrežne prodaje na kupce

Samopostrežne prodajalne	število odgovorov	%
Skupaj	133	100
so k tatvinam vzpodbujajoče in napeljujoče	38	28,6
ljudi postavljajo pred preizkušnjo	44	33,1
nestanovitni kupci naj bi se jih izogibali	34	25,6
iz ljudi ustvarjajo tatove	5	3,7
drugo	12	9,0
nima mnenja	93	anketirancev

Nobenega mnenja o vprašanju ni imela skoraj polovica anketirancev, kar glede na to, da gre za odrasle, meče slabo luč na sposobnost njihovega

ocenjevanja in vrednotenja, ne samo skušnjav, marveč tudi izkušenj. Ne imeti nobenega odnosa do tistega, kar je pobudilo dejanje in ne znati oceniti to nasproti posledici, ni ravno navdušujoče tudi za korektivne učinke prijetja.

Ne bi bilo ustrezno trditi, da polovica anketirancev ne razmišlja o posledici ravnanja, toda polovica izostalih stališč je vsekakor simptomatična in pojav ni mogoče pojasnjevati brez dodatnega raziskovanja.

Ostalih 96 odraslih anketirancev pa je dalo 133 odgovorov ali v povprečju 1,4. Med njimi je na prvem mestu mnenje, da tovrstna prodaja postavlja ljudi pred preizkušnjo, na drugem, da so samopostrežne prodajalne k tatvinam napeljujoče in vzpodbujajoče, s čemer se mnenja tatov skladajo s stališči poslovodij. Žrtve in storilci so si torej v precejšnem delu prepričanja enotni o vlogi prodaje glede na poštenost kupcev.

Na tretjem mestu pa je ugotovitev, da naj bi se nestanovitni kupci izogibali samopostrežnih prodajaln.

2. Varstvo pred nepoštenostjo

Prav tako anketiranci niso dosti razmišljali, kako naj bi se trgovina varovala pred njihovo nepoštenostjo. Pričakovali bi namreč, da tisti, ki napada, tudi ve, kako se braniti, ker je njegova dejavnost v nasprotnem razmerju do obrambe.

Vso nezainteresiranost, nevednost in neinventivnost v odgovorih je mogoče razlagati z epizodnostjo dogodka, njegovo enkratnostjo, bežnostjo in nepremišljenostjo. Nerazmišljanje o nasprotni strani pojava in nezmožnost vživljanja v vlogo partnerja v kriminogenem kompleksu najbrž kaže na priložnostno ravnanje, v katerem tudi njegova majhnost, neznatnost in neškodljivost ne poraja, ne krivde (pri marsikom) in drugih psihičnih posledic, kakor tudi ne globjih razmišljanj. Teh procesov v naših razmerah marsikdaj ne poznamo tudi pri drugih storilcih znatno družbeno nevarnejših kaznivih dejanj.

Tabela 194: Varovanje pred kupci

Kako naj bi se varovali	število anketirancev	%
Skupaj	189	100
prodajalne same	69	36,5
drugo	11	5,8
ne ve kako	104	55,0
brez odgovora	5	2,6

Med "nasveti" nepoštenih kupcev, kako naj bi se prodajalne, v katerih so bili zaloteni, varovale pred tatvinami, so zlasti: več osebja (v civilu), več opazovanja, več prodajalcev med kupci, več ogledal in sploh signalno-varnostnih naprav, puščanje prtljage pri vhodu v prodajalno, namestitev kontrolorjev, čuvajev, paznikov in podobnih nadzorovalcev in podobno. Nekateri še menijo, da naj ostane kar tako kot je, drugim pa je bolj zanesljiva "klasična" prodajalna.

Stališča tistih, ki so sploh odgovorili na vprašanje (ki pa se v manjšini skladajo z dejanskimi potrebami, kaj storiti glede obrambe pred nepoštenostjo kupcev) praktično pomenijo odraz dejanskosti in se v ničemer ne razločujejo od stališč anketiranih poslovodij.

3. Varovalna urejenost prodajaln

Današnji kupec v svojih potrebah zlasti ob precejšnji migraciji prebivalstva in zmogljivostjo trgovine ni vezan samo na določeno prodajalno. V tej raziskavi tudi ugotavljamo, da stalni kupci navadno ne kradejo v prodajalnah, kamor redno zahajajo ali v bližini prebivališča, kjer jih poznajo. Izobilje (samopostrežnih) prodajaln hkrati omogoča možnost nakupovanja na drugih krajih, s tem pa je seznanjenost o ureditvi prodajaln in preprečevalnih prizadevanj vsaj domnevno znatno večja, kot bi bila sicer.

S tem v zvezi je bilo odraslim anketirancem zastavljeno vprašanje, kaj mislijo o tem, ali je v drugih prodajalnah bolje urejeno glede preprečevanja nepoštenosti kupcev kot v tisti, kjer so bili zaloteni.

Tabela 195: Preprečevalna ureditev prodajaln

V drugih prodajalnah je urejeno	število anketirancev	%
Skupaj	189	100
bolje	10	5,3
podobno	56	29,6
slabše	6	3,2
ne ve	113	59,8
brez odgovora	4	2,1

Preglednica kaže na podobno nevednost kot pri prejšnjih vprašanjih. Več kot polovica anketirancev se je zopet zatekla k odgovorom, ki označujejo nezainteresiranost za reagiranje prodajaln na nepoštenost kupcev. To lahko pomeni dvoje:

- da poprečni kupec ne razmišlja dosti ali se na drugi strani (to je prodajalna) ukvarjajo poleg prodaje še s čim drugim, kar ga zadeva (zlasti ob morebitni nepoštenosti)
- da "agresivnost" samopostrežne trgovine glede varovalnih ukrepov pred kupci še ni prišla tako do živega (niti tistim, ki so bili v prodajalni nepošteni in bi morali misliti tudi na to),da bi anketiranci upoštevali morebitne omejevalne ukrepe in nanje bolj mislili, če se lotevajo tatvin.

Z gornjimi odgovori se povezujejo tudi trditve zalotenih nepoštenih kupcev v tem, ob kakšnih priložnostih je v samopostrežnih prodajalnah najlaže kaj vzeti, ne da bi plačali.

Tudi tu so se anketiranci pretežno umaknili k odgovoru "ne vem", nekateri pa so potrdili ugotovitve raziskave in spoznanja poslovodij prodajaln, da so to gneče, ob sobotah, pred prazniki, v velikih samopostrežnih prodajalnah itd., redki pa so celo ugotavljali, da se v prodajalnah krade kadarkoli in povsod.

4. Spoznanja "tatov" o tem, zakaj ljudje kradejo

Z ustreznim vprašanjem smo želeli predvsem ugotoviti:

- ali anketiranci (tatovi) sploh razmišljajo, zakaj ljudje kradejo v prodajalnah, kolikor vedo za druge (da to delajo),
- če pa ne vedo, bi se morda zgodilo, da bi intervjuvanec projiciral svoja osebna stališča, ki pogojujejo njegovo nepošteno nakupovalno vedenje na druge in tako posredno pojasnjeval svojo motiviranost.

Pri tem je odgovorilo nekaj več anketirancev.

Tabela 196: Zakaj ljudje kradejo

Razlogi za krajo	število anketirancev	%
Skupaj	189	100
neugodne socialne in gmotne razmere	33	17,5
priložnost, poskusijo	16	8,5
drugi razlogi	44	23,3
o tem še ni razmišljal	89	47,1
brez odgovora	7	3,7

Med "drugo" so podali zlasti naslednja pojasnila: zaradi objestnosti in postavljanja pred drugimi, da se uveljavijo, ker so nepremišljeni in bolni, zaradi notranjih problemov, ker imajo "žilco" ali nagnjenja za to, iz hudobije, alkoholiziranosti, ker je to najlažji način priti do česa in podobno, pa tudi ker je blago nastavljeno (podčrtal pisec).

Pri tem je verjetno marsikdo povedal o svoji dejanskosti več, če je bil vprašan o drugih.

Tabela 197: Namen prihoda v prodajalno in stališča zakaj ljudje kradejo

Zakaj kradejo	Ali je imel namen krasti število		sestava	
	ni	vse drugo	ni	vse drugo
Skupaj	126	63	100	100
zaradi neugodnih socialnih in gmotnih razmer	17	16	13,5	25,4
zaradi priložnosti - poskusijo	4	12	3,2	19,0
drugo	33	11	26,2	17,5
ni še razmišljal in brez odgovora	72	24	57,1	38,1

$hi^2 = 20,30$, pomemben na ravni 0,001

Povezanost anketirančevega namena prihoda v prodajalno takrat, ko je bil prijet z njegovim stališčem o tem, zakaj ljudje kradejo, daje naslednjo podobo. Tisti, ki niso prišli v prodajalno z mislijo, da bi kaj vzeli, tudi pretežno ne razmišljajo o vzročnosti tatvin. Podobno je tudi z odgovori anketirancev, ki so uvrščeni pod "drugo".

Za razloček pa so tisti, ki jih ni bilo mogoče šteti, da niso imeli namena krasti, bolj kot nasprotna skupina utemeljevali vzročnost s šibkimi oziroma neugodnimi socialnimi in gmotnimi težavami in s priložnostjo.

5. Vednost o tatvinah drugih

Ker smo že razpravljali z anketiranci o prenekaterih stališčih v zvezi z nepoštenostjo v prodajalnah in ker so nam razlagali o svojih intimnostih so bili vprašani tudi, ali vedo za druge, ki so kradli (ne da bi bili zaloteni) in za koliko ljudi vedo?

V tem pogledu smo seveda naleteli na večjo odkritost, kot so jo pokazali pri vprašanju, ali so že in kolikokrat sami kradli prej, preden so bili prijeti (in s tem prišli v vzorec za intervjuvanje).

Tabela 198: Ali vedo za druge, da so kradli

Za koliko	odrasli anketiranci	%
Skupaj	189	100
ne vedo za nobenega	139	73,5
za enega	21	11,1
dva	10	5,3
tri	11	5,8
pet	5	2,6
sedem	2	1,1
osem	1	0,5

Nekaj več kot četrtina odraslih anketirancev (ki so prišli v vzorec kot tatovi) je povedala, da vedo še za druge, ki so kradli v samopostrežnih

prodajalnah. Ker nimamo v Jugoslaviji nobenih tovrstnih primerjalnih podatkov, ne vemo, ali je to veliko ali malo glede na kako poprečje.

Če že tega ne vemo, pa je po drugi plati 50 tatov povedalo za 121 drugih, ki niso bili prijeti. To sicer ni nobena podlaga za ugotavljanje prikrite kriminalitete, storjene od kupcev v prodajalnah, vendar pa pove nekaj za razmišljanje v naslednjih smereh:

- Najbrž je računati s tem, da je vsak tat solidaren z vsemi tistimi, ki so enako nepošteni kot on.
- Ni mogoče pričakovati, da bi se prodajalne opirale na prijavljanje drugih, čeprav večine poštenih kupcev, ker ne želijo biti vpleteni v zadeve, ki se jih ne tičejo - neposredno. Opazovalci (tudi nedolžni, še manj pa vpleteni) se najbrž v naših razmerah trenutno še ne morejo pojaviti kot dejavnik za masovno zatiranje morebitnih masovnih tatvin v prodajalnah.
- To še vedno kaže na to, da se morajo prodajalne predvsem opirati na lastne zmogljivosti zatiranja tatvin storjenih od kupcev.
- Ne gre pa prezreti možnosti, ki jo nudijo kupci na sploh v samozaščitni naravnanosti, ko bi bolj osveščeno sodelovali pri zatiranju tatvin. Saj prijavljanje ni edina oblika preprečevanja škodljivstva. Pomembnejše bi bilo preprečevati posledice, neposredno na kraju samem, morda brez posredovanja prodajnega osebja. Tako kupci ne bi imeli občutka, da so ovaduhi, hkrati pa bi prispevali k zatiranju nepoštenosti drugih (glej npr. "honesty patrol" v Združenih državah Amerike).

S k l e p

Odgovori tatov v zvezi z mnenjem o samopostrežni prodaji niso prinesli nekih posebnih odkritij nasproti tistim, ki smo jih že sami domnevali.

Odrasli, na katerih odgovore se opiramo, sicer potrjujejo provokativnost vloge samopostrežnih prodajaln, toda okoli polovice anketirancev ni imelo o posameznih vprašanjih izoblikovanih mnenj.

Odsotnost stališč o posameznih okoliščinah, s katerimi so se anketiranci srečevali pa ne kaže samo na impulzivnost reagiranja kupcev v samopo-

strežnih prodajalnah, marveč tudi na brezbrižnost do življenjskih situacij, ki posamezne kupce obdajajo, ko prihajajo v prodajalno. Vse kaže, da se prenekateri sploh ne zavedajo dejanskosti takšne, kakršna je.

"Prijeti" v precejšnem obsegu izražajo "nezaupanje" v prodajalne glede njihove lastne varnosti. Za prenekaterega izmed njih je način prodaje potencialno nevarnost za podajanje v kriminalnost. Zato so se izrekli sami. Toda kaj je s tistimi, ki o tem nimajo mnenja? Kaj je bolje, biti osveščen nevarnosti samega sebe v ustreznih provokativnih okoliščinah. ali na to biti sploh nepripravljen?

Več kot polovica jih ni vedela, kako naj bi se prodajalne varovale pred škodo, ki jo povzročajo nepošteni kupci in prav tako ne, ali je varovanje v drugih prodajalnah bolje urejeno kot v tisti, v kateri so bili zaradi nepoštenosti prijeti. Če je nevednost ob zadnjem vprašanju še razumljiva, je ob prvem že simptomatična in meče slabo luč na "kulturo" našega kupca, čeprav je način prodaje vpeljan že skoraj dve desetletji. Kdo je odgovoren za ustreznost te kulture? Podobno velja za razmišljanja nepoštenih kupcev, zakaj ljudje kradejo v prodajalnah, čeprav smo pri tem dobili nekaj več uporabnih odgovorov.

Presenetljivo pa je, da je več kot četrtina anketirancev vedela za druge "tatove". Če je podoben položaj pri kupcih na sploh, se lahko pojavljajo kot pomemben preprečevalni dejavnik, ki bi ga bilo vredno organizirati in stimulirati ("potrošniški sveti").

XVIII. STALIŠČA (TRDITVE) ANKETIRANCEV

Anketiranje storilcev je kot nalašč priložnost za ugotavljanje njihovih stališč, ki so jih imeli o nekaterih bolj splošnih vprašanjih, ki pa posredno zadevajo kriminaliteto kupcev v samopostrežnih prodajalnah. Vedenje prijetih respondentov izraža določena stališča nasproti tujemu premoženju brez posebnega varstva, razstavljenega in na voljo kupcem. Če njihovo ravnanje kaže na stopnjo poštenosti, potem je bilo anketiranje hkrati tudi možnost za morebitno preverjanje njihovega mnenja o isti problematiki, ki pa jih ne zadeva tako kot vprašanja, zakaj si storil, kako itd., marveč z drugega zornega kota načenja neke trditve, ki naj pomenijo predstavo respondentov o isti stvari samo drugače. Morebiti tudi tako, da vprašani včasih niti ne čuti, da so trditve dopolnilo k tistemu, kar je sicer povedal drugače in zadeva njega osebno.

V ta namen smo upoštevali Likertovo metodo stališč, ki smo jih sestavili tako, da pojasnjujejo nekatera mnenja respondentov o dejanjih v samopostrežnih prodajalnah (glej obrazec TST2). Skupno smo postavili 14 trditev s petimi možnostmi odgovora. Anketiranci so stališča podčrtovali sami.

Tako imenovane Likertove skale nismo predložili anketirancem, starih izpod 17 let, ker ni bilo pričakovati, da bi jih otroci in mlajši mladoletniki v celoti lahko razumeli, kaj od njih pričakujemo. Na ta način smo zbrali podatke od 185 oseb.

1. Splošni pregled

Glede na število pozitivnih odgovorov (se popolnoma strinjam in se strinjam) so v ospredju naslednje trditve: "Imenitno je, če kaj pridobiš, ne da bi plačal" (144 trditev), "Prijetno je vzeti reči, ki povzročajo zadovoljstvo" (113 trditev), "Tatove v prodajalnah je treba javno objaviti, storilce kaznovati in prepovedati vstop" (100 trditev), "Pri tatvinah v samopostrežnih prodajalnah je važno, da te ne vidijo" (98 trditev), Vsa najštevilnejša pozitivna stališča izražajo tako naravnanost, ki je skladna z ravnanjem, zaradi katerih so bili respondenti prijeti. Stališča ali naravnanost pogojujejo ali celo predistinirajo vedenje večine anketirancev v prodajalnah.

Tovrstno "tolerantnost" pa nekako demantira izredna kaznovalnost dve tretjine respondentov, ki pri ustrezni trditvi niso odgovorili z "ne vem". Le-ti menijo, da je treba s tatovi v samopostrežnih prodajalnah ravnati strožje, kot je današnja praksa. Odkod tak razloček med presenetljivim razumevanjem pojava in naklonjenostjo do nepoštenega nakupovalnega vedenja na eni in skoraj maščevalne reakcije na drugi strani? Pojasnjevati ga je mogoče s tem, da naj to velja za druge, ne pa za vprašanca, ki je tako dejanje tudi že sam storil. Kajti v naših očeh so tatovi pogosto predvsem drugi, ne pa mi sami, za nas velja druga morala, popustljivejša, blažja itd., kar ugotavljajo prenekatere kriminološke raziskave, v katerih so prišli do spoznanj, da gre za dvoje različnih stvari, če dejanje storim jaz oziroma, če si isto storil ti.

Izrazito negativno poudarjenost (se ne strinjam ali se sploh ne strinjam) pa imajo naslednje trditve: "Kdor je zaloten pri tatvini v samopostrežni prodajalni, naj bi bil deležen predvsem vzgoje in poduka" (136 trditev), "Samopostrežni način prodaje je primeren le za poštene kupce" (131 trditev), "V samopostrežni prodajalni človeka prehitro obdolžijo, da je nepošten, če je kaj skril" (109 trditev), "Med tatvinami v samopostrežni prodajalni in drugimi tatvinami ni razločka" (91 trditev) itd. Drugače povedano bi stališča po istem vrstnem redu lahko pomenila naslednje trditve: Vse tatove bi bilo treba zapreti, samopostrežba je tudi za tatove, v samopostrežbi vsem zaupajo in v samopostrežbi ne obdolžijo takoj.

Kolikor stališča zadevajo samopostrežno trgovino, imajo tatovi o njej ugodna mnenja (morda tudi zato, ker jim omogoča odklonsko nakupovalno vedenje). Nepotrebnost vzgoje in poduka v stališčih respondentov pa ponovno napeljuje na retributivnost in represijo v reagiranju na tovrstno deviantnost, ki pa je (tudi na njihovo srečo) ne uravnavajo zaloteni tatovi (za druge).

2. Stališča glede na spol storilcev

V tabeli na s.326 navedene trditve pod zaporednimi številkami 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 in 14 ne kažejo posebno značilnih razločkov med spoloma. Nekoliko bolj očitno je to pri ostalih štirih stališčih.

Tabela 199: Stališča anketirancev

zap. štev.	S t a l i š č a *	število odgovorov: se popolnoma strinjam	se strinjam	ne vem	se ne strinjam	se sploh ne strinjam	skupaj	hi^2 med spoloma
1.	Če kdo vzame v prodajalni kdajpakdaj kako malenkost, še ne pomeni, da je nepošten	19	55	26	55	30	185	.2123
2.	Na splošno se pri tatvinah v prodajalnah premalo upoštevajo razlogi, zakaj do njih pride	6	16	75	55	32	184	.1867
3.	Najbrž ni človeka, ki ne bi ob ugodni priložnosti poskusil v prodajalni kaj vzeti	28	45	52	42	18	185	.1620
4.	V prodajalni prehitro obdolžijo človeka, da ne nepošten, če je kaj skril	7	39	30	59	50	185	.6871
5.	Kdor je v gmotni stiski, ni tako hudo, če v prodajalni vzame kako malenkost, ki jo potrebuje	27	67	25	50	14	183	.9512
6.	Prijetno je vzeti reči, ki povzročajo zadovoljstvo	33	80	48	12	7	180	.2035
7.	Pri tatvinah v prodajalnah je važno predvsem to, da te ne vidijo	35	63	42	31	14	185	.2275
8.	Imenitno je, če si kaj pridobiš, ne da bi zato kaj dal	51	93	23	12	4	183	.8791
9.	Samopostrežen način prodaje je primeren le za poštene kupce	4	24	24	73	58	183	.8062
10.	Kdor je zaloten, da v prodajalni ni kaj plačal, je prav, da o tem zvedo tisti, ki ga imajo radi	31	60	33	41	19	184	.2993
11.	Kdor je zaloten pri tatvini v prodajalni naj bi bil deležen predvsem vzgoje in poduka	-	15	33	93	43	184	.4600
12.	Med tatvino v samopostrežni prodajalni in drugimi tatvinami ni razločka	14	45	34	55	36	184	.7081
13.	Tatvini v prodajalni se ni mogoče upreti, če v človeku nekaj sili, da vzame, kar sploh ne potrebuje	36	61	54	32	2	185	.9017
14.	Tatove v prodajalnah je treba javno objaviti, jih strogo kaznovati ter jim prepovedati vstop	31	69	30	38	17	185	.4088
	Skupaj	322	732	529	648	344	2575	
			1054			992		

* Vsa stališča se nanašajo izključno na samopostrežne prodajalne

Tabela 200: Najbrž ni človeka, ki ne bi ob ugodni priložnosti poskusil v samopostrežni prodajalni kaj vzeti

Stališče	spol: število moški	spol: število ženske	spol: sestava moški	spol: sestava ženske
Skupaj	63	122	100	100
se popolnoma strinjam	8	20	12,7	16,4
se strinjam	22	23	35,0	18,9
ne vem	15	37	23,8	30,3
se ne strinjam	14	28	22,2	22,9
se sploh ne strinjam	4	14	6,3	11,5

$hi^2 = .1620$

Moški se bolj kot ženske strinjajo, da je ugodna priložnost odločilna za nepoštenost v prodajalni za vse na splošno, medtem ko so ženske pogosteje v to neprepričane, hkrati pa je med njimi tudi več takih, ki so se zatekle k odgovoru "ne vem".

Kljub temu,da se nad četrtino respondentov ni odločilo glede trditve, je več odgovorov, ki pritrjujejo.

Ob takem mnenju je nepoštenost posameznika osebni izraz splošnosti, ki torej tatu s tem stališčem identificira z drugimi. Le-to mu daje prepričanost, da deluje normalno, če kaj vzame. Normalnost ravnanja pa izključuje osebno odklonskost, kar je najbolj neprijetno in nesprejemljivo, kajti biti prepričan, da tudi drugi tako delajo (torej kradejo) daje moč in podporo, ki ne sumi v korektnost ravnanja. Taka "zmota" pa je nevarna in je z njo računati v oblikovanju nakupovalnega vedenja.

Tabela 201: Na splošno se pri tatvinah v samopostrežnih prodajalnah premalo upoštevajo razlogi, zakaj do njih pride

Stališče	spol število moški	ženske	sestava moški	ženske
Skupaj	63	121	100	100
se popolnoma strinjam	4	2	6,3	1,7
se strinjam	5	11	8,0	9,1
ne vem	20	55	31,7	45,4
se ne strinjam	20	35	31,7	28,9
se sploh ne strinjam	14	18	22,3	14,9

$hi^2 = .1867$

V stališčih nepoštenih kupcev glede ravnanja prodajnega osebja, ko so bili zaloteni je bilo precej pritožb zaradi nekorektnosti. Spoznanja kažejo na pomanjkljivo strokovnost pri obravnavanju kupcev, kakor tudi čustvenost v reagiranju pri tatvinah. Pričujoča trditev pa vsebuje, ne samo sestavine obravnavanja ob prijetju, marveč tudi razloge, ki vzpodbujajo pri tatvinah. Ker pa se jih težko zavedajo celo trgovci, je pomembno ugotoviti, kaj mislijo storilci.

Zdi se, da so tako eni kot drugi v tem kriminogenem kompleksu neosveščeni silnic, ki privajajo do posledic in predstavljajo objektivno plat nepoštenega nakupovalnega vedenja. Kar nad 40 % respondentov ni moglo odgovoriti z določenim bodisi pozitivnim, bodisi negativnim odgovorom. Da se ne upoštevajo razlogi, zakaj prihaja do tatvin, pa se je strinjalo komaj 13 % vprašancev. Ostali pa menijo, da se razlogi upoštevajo.

Ker nismo spraševali vseh, kje, kdaj in tako dalje, marveč smo želeli vedeti le na splošno, je seveda vprašljivo, če ostalih 47 % res ve, zakaj se ne strinjajo s postavljeno trditvijo, in kdo naj sploh vrednoti provokativne dejavnike pri njihovem ravnanju, če je le neznaten del respondentov prišel pred pravosodne organe.

Tabela 202: Prijetno je vzeti reči, ki povzročajo zadovoljstvo

Stališče	število spol moški	ženske	sestava moški	ženske
Skupaj	62	118	100	100
se popolnoma strinjam	6	27	9,7	22,9
se strinjam	28	52	45,2	44,0
ne vem	19	29	30,6	24,6
se ne strinjam	6	6	9,7	5,1
se sploh ne strinjam	3	4	4,8	3,4
$hi^2 = .2035$				

"Prijetnost" v jemanju stvari je lahko nagnjenje, ki ga včasih vrednotijo tudi kot kleptomanijo ali še kaj drugega. Nekatera tuja raziskovanja odkrivajo ob kraji v samopostrežbi celo seksualno zadovoljenje itd. Ker v naši raziskavi nismo uporabili psiholoških testov in podobnega instrumentarija za ugotavljanje osebnostne strukture storilcev, smo s to skalo skušali priti do stališč, ki bi izražala ali pojasnjevala kako skrito plat respondentove osebnosti. Prav s tem v zvezi smo postavili trditev, da je prijetno (tudi) vzeti reči, (torej ukrasti), ki povzročajo zadovoljstvo. Domnevali smo, da bo redek, kdor se bo s tem strinjal in če se bo, najbrž ni vse v redu z njim. Toda pokazalo se je prav narobe. Da je prijetno vzeti reči, ki povzročajo zadovoljstvo, se je tako ali drugače strinjalo kar 62,7 % respondentov.

Posebnost trditev je tudi v tem, da je malo vprašancev odgovorilo z "ne vem" in da je skoraj najmanj takih, ki se ne bi (ali sploh ne bi) strinjali.

Zato nastaja vprašanje: ali je motiviranost za nepoštenost v prodajalnah iskati v prijetnosti jemanja, če se je že treba odreči pomislekom na osebnostno motenost posameznih anketirancev. Zakaj se zlasti ženske izrekajo za "prijetnost", v čem obstaja ta "prijetnost" in kaj jo pogojuje? Vprašanj s tem v zvezi je seveda še več. Menimo, da bo potrebno opraviti še marsikatero raziskavo, da nam bo marsikaj bolj jasno tudi o neznatni kriminaliteti.

Tabela 203: Če kdo vzame v samopostrežni prodajalni kdajpakdaj kako malenkost, še ne pomeni, da je nepošten

Stališče	število spol moški	ženske	sestava moški	ženske
Skupaj	63	122	100	100
se popolnoma strinjam	2	17	3,2	14,0
se strinjam	20	35	31,7	28,7
ne vem	8	18	12,7	14,7
se ne strinjam	21	34	33,3	27,9
se sploh ne strinjam	12	18	19,1	14,7

$hi^2 = .2123$

Za "ne vem" se je izreklo zelo malo vprašancev. S trditvijo pa se jih strinja 40 %, ne strinja pa 46 %. Porazdelitev strinjajočih in nasprotnih trditev je vsekakor pomembna za razmišljanje, ali so respondenti svojo vlogo projicirali na stališča, ali so stališča postavljali mimo nje in neodvisno od tega, kar počno sami, ko jih je dejanje neodvisno od njih in decela objektivno potisnilo na raven "tatov", ki znajo moralizirati abstraktno in mimo svoje kože.

Če je tako, potem ta trditev znova potrjuje naše spoznanje o razločku v vrednotenju dejanja glede na to, ali ga storim jaz ali kdo drug. Zopet se pokaže, da je podoba o sebi lahko drugačna od predstave o drugih, čeprav so sestavine iste in vedenje podobno.

V tem smislu sta zlasti očitna razločka med spoloma pri obeh skrajnostih v strinjanju ali nestrinjanju, ki načenjata pomembno vprašanje pojmovanja "poštenosti" v samopostrežni prodajalni. Zlasti pa, kje se začne nepoštenost, do kakšnega "zmikanja" je pri kom še stanje poštenosti, ali sploh potemtakem lahko razmišljamo o absolutni poštenosti, ali o kaki drugačni in sploh kakšni, če si vsak sam za sebe kroji (neredko tudi blažja) merila za poštenost (in strožja za druge).

Tabela 204: Pri tatvinah v samopostrežnih prodajalnah je važno predvsem to, da te ne vidijo

Stališče	število spol moški	ženske	sestava moški	ženske
Skupaj	63	122	100	100
se popolnoma strinjam	8	27	12,7	22,1
se strinjam	21	41	33,3	34,4
ne vem	16	26	25,4	21,4
se ne strinjam	10	21	15,9	17,2
se sploh ne strinjam	8	6	12,7	4,9

$hi^2 = .2275$

Več kot polovica (52 %) respondentov se strinja s trditvijo, da je pri tatvinah važno predvsem to, da te ne vidijo. Ali ta trditev, ki jo lahko prevedemo v "govoriti eno, delati pa drugo" ne razvrednoti vsa ostala pozitivna stališča, s katerimi so se vprašanci želeli predstaviti za boljše kot so lahko v resnici.

Če je za "poštenost" merilo, ali te vidijo ali ne, oziroma primejo ali ne, potem je s tako "poštenostjo" nekaj narobe. Kajti le 24 % se ne strinja s trditvijo, da je važno le, da te ne vidijo.

Sicer pa ali taka stališča o važnosti "biti viden" ne pomenijo isto, kot v teoriji družbenega interakcionizma, po čigar izhodišču je važno "biti prijet" ali ne. In "biti prijet" pomeni biti kriminalen in to nisi za javnost, če te ne primejo, čeprav si v resnici storil kaznivo dejanje. Ali smemo od posameznika in še od tatu povrhu zahtevati strožja merila v mnenjih, kot so tista, do katerih spontano prihaja v družbi zaradi zmogljivosti njenega nadzorstva. To nadzorstvo pa v prodajalni opravlja osebje, ki odkriva kupce in jih odbira na poštene in nepoštene, zgolj po tem, če jih vidi, da so kradli ali ne. Kaj je torej z 90 % tatov v samopostrežnih prodajalnah, ki pa niso bili prijeti. Le-ti so ostali pošteni, čeprav dejansko niso. Ali je v resnici med prijetimi (manjšino) in neprijetimi (večino) kak razloček v bistvu stvari? Najbrž ne!

3. Faktorska analiza skupnih spremenljivk (Likertova skala)
(N = 173)

S faktorsko analizo stališč smo želeli ugotoviti ali posamezna mnenja predstavljajo še neko skupno kvaliteto, kot npr. kako anketiranci dojemajo svoje ravnanje.

faktor	% pojasnjene variance
1	22,0
2	12,9
3	9,8
4	7,6
Skupaj	52,4

Tabela 204: Faktorji stališč

Vprašanje	komunaliteta	F1	F2	F3	F4
D1	0,52			0,674	
D2	0,42		0,289	0,565	
D3	0,55	0,676			0,319
D4	0,57			0,763	
D5	0,57	0,678		0,227	
D6	0,65	0,777	0,217		
D7	0,60	0,623	0,420		-0,236
D8	0,47	0,642			
D9	0,45		0,518		0,365
D10	0,65				0,809
D11	0,57		0,741		
D12	0,45	-0,486	0,429		
D13	0,29	0,509			
D14	0,76				0,676

Dobljene faktorje smo poimenovali po prispevkih posameznih spremenljivk k skupni značilnosti in jih pojasnjujemo takole:

Faktor 1, Mnenje o splošni nepoštenosti

Na tem faktorju so visoke uteži pri naslednjih spremenljivkah: prijetno je vzeti reči, ki povzročajo zadovoljstvo; ni tako hudo, če v gmotni stiski kdo kaj vzame; ni ga, ki v samopostrežni prodajalni ne bi kaj vzel; imenitno je, če si kaj pridobiš ne da bi za to kaj dal; važno je, da te ne vidijo; v samopostrežni prodajalni se ni mogoče upreti, če te nekaj sili k tatvini in med tatvino v samopostrežni prodajalni in drugimi je razloček.

Vprašanci štejejo tatvine v samopostrežnih prodajalnah za blažji prestopek, pretežno normalen, ki ga je pripisati vsakomur, še posebno, če povzroča zadovoljstvo in če je storjen v določeni stiski in ker ni treba dati ničesar v zameno.

Faktor 2, Občutek glede tatvine

V faktorju 2 je v visoki vrednosti izražena predvsem spremenljivka, da je za tatove v samopostrežnih prodajalnah najbolj primeren poduk in vzgoja, znatno manj, da so samopostrežne prodajalne le za poštene kupce, vse ostale spremenljivke pa so manj poudarjene.

Pričakuje se torej predvsem milo ravnanje in razumevanje.

Faktor 3, Opravičilo za ravnanje

Ta faktor vsebuje štiri spremenljivke, v katerem imata višjo vrednost zlasti, da si v samopostrežnih prodajalnah prehitro obdolžen in da še nisi nepošten, če v prodajalni kdajpakdaj vzameš kako malenkot, manjšo pa da se v prodajalnah premalo ukvarjajo z razlogi, zakaj do tatvin sploh prihaja.

Zagovor se v tem faktorju zvrača predvsem na druge ter se razlogov za ravnanje ne išče pri sebi.

Faktor 4, Reakcija na nepoštenost

Najvišji vrednosti imata spremenljivki, da naj o tatvini zvedo tisti, ki imajo zalotenega radi in da je s storilci v samopostrežnih prodajalnah treba ravnati strogo.

Poudarjen je kaznovalen odnos do tatov v prodajalnah. Ker pa drugi faktorji kažejo drugačne izide v stališčih, anketiranci najbrž pretežno niso mislili na svoj primer pri odgovoru na te spremenljivke.

S k l e p

Razločevanje stališč po spolu respondentov prinaša posamezne razločke v trditvah. Ponekod med spoloma ni posebnosti. Določena stališča pa so presenetljiva zato, ker v njih ni bilo pričakovati take naravnanosti in pa zato, ker so včasih dokaj enotna.

S ponudenimi stališči niso bili anketiranci neposredno prizadeti, so se morda bolj "sprostili" in se pokazali od druge strani kot je tista, o kateri so bili vprašani glede dejanja njegovih okoliščin in odgovornosti zanj.

Menimo, da iz stališč izhaja naslednje:

- anketiranci so večinoma pozabili, da so bili nepošteni in da so s svojim ravnanjem v nekem smislu postali "tatovi",
- dejanje jih ni kdovekako presunilo in so sami zase, kot kaže še vedno ostali "pošteni" (vsaj večina),
- ker so se tako "opredelili", so se lahko izrekli za strogo kaznovalnost in doslednost, pravičnost in korektnost postopka s tatovi in zlasti za izostajanje vzgoje in poduka ljudi, ki kradejo v prodajalni. Njihov vrednostni sistem še vedno postavlja izredno visoke zahteve,
- to bi lahko pomenilo, da so pri njih moralne norme predvsem za druge, ki "kradejo" in ne zanje,
- toda hkrati so se v 87 % izrekli, da je vendarle "imenitno", če kaj dobiš, ne da bi plačal in v 53 %, da je važno, da te v samopostrežni prodajalni ne vidijo, da kradeš,
- taka stališča tudi peljejo do izhodišča, da vsi po malem krademo, važno je le, da ne ponavljamo pogosto in da te ne dobijo.

Tolerantnost za nepoštenost je torej različna in meje, kje se konča, so dokaj nejasne, vsekakor pa niso identične s tistimi, ki jih določajo kazenskopravne norme. Toda če večina tako misli, kam to pelje?

XIX. STORILCI - POSKUS UGOTAVLJANJA RAZMERIJ MED VEČ VPRAŠANJI

(Cveto Trampuž, Janez Pečar)

A. ODRASLI

1. Faktorska analiza

Poleg doslej opravljene analize odraslih s skromnejšim instrumentarijem je v tem delu storjen poskus priti do kakih ugotovitev z večjim številom spremenljivk.

Zlasti želimo verificirati povezanost osebnih podatkov storilcev s stališči o samopostrežni prodaji in s tistim delom njihovega ravnanja, ki jo zadeva.

Hipoteza, da izkušnje tudi kupcem prinašajo obveščenost, razgledanost in ustreznost v ravnanju, se je pri določenem številu anketirancev vendar pokazala kot realnost.

Možno grupiranje vprašanj 2, 3, 13, 17, 19, 25, 31, 36, 37, 39, 56, 57, 58, 59, 61, 62, smo ugotavljali s faktorsko analizo. Odgovore smo pri večini vprašanj dihotomizirali po naslednji shemi:

Vprašanje	šifra	frekvenca	Pomen vprašanj	pomen odgovorov	način rekodiranja
V2	0	(60)	spol	moški	(1 = 0)
	1	(129)		ženski	(ostalo = 1)
V13	0	(68)	zaposlenost	ni vedno zaposlen	(ostalo = 0)
	1	(121)		zaposlen vedno	(1 = 1)
V25	0	(121)	ali je stalen kupec	ni stalen kupec	(ostalo = 0)
	1	(68)		je stalen kupec	(1 = 1)
V29	0	(64)	ali je prišel z namenom vzeti	prišel z namenom, priložnost, ...	(ostalo = 0)
	1	(125)		ni prišel z namenom vzeti	(1 = 1)
V31	0	(75)	dogodek pred dejanjem	noben poseben dogodek pred dejanjem	(2048 = 0)
	1	(114)		možen posebem dogodek pred dejanjem	(ostalo = 1)
V37	0	(71)	ali je potreboval predmete	ni jih potreboval	(ostalo = 0)
	1	(118)		potreboval	(1,2,5 = 1)
V39	0	(170)	počutje preden so ugotovili	ostalo	(ostalo = 0)
	1	(69)		normalno stanje	(1 = 1)
V56	0	(157)	že kdaj prijet	ni bil	(2 = 0)
	1	(32)		je bil	(ostalo = 1)
V57	0	(95)	mnenje o samopostrežni prodaji	nima mnenja	(ostalo = 0)
	1	(94)		misli, da so vzpodbujajoče k tatvinam	(32,0 = 1)
V58	0	(110)	kako naj samopostrežba varuje blago	ne ve	(9,0 = 0)
	1	(79)		ima mnenje o varovanju blaga	(ostalo = 1)
V59	0	(110)	kako je to urejeno v drugih prodajalnah	ne ve	(4 = 0)
	1	(79)		ima mnenje	(ostalo = 1)
V61	0	(97)	zakaj kradejo ljudje v samopostrežbi	nima mnenja	(0,9 = 0)
	1	(92)		ima mnenje	(ostalo = 1)
V62,63	0	(141)	ali ve za druge ljudi	ne ve za druge ljudi	(0 = 0)
	1	(48)		ve za druge ljudi	(ostalo = 1)

Druga vprašanja so ostala nespremenjena (z naslednjimi izjemami: V17 (5 = 0), V19 (5,6, = 0) ki pa so: starost, menjava zaposlitve, vrednost blaga in menjava stalnega bivališča.

Faktorska analiza odgovorov na 17 naštetih vprašanj je naslednja:

a) Po Kaiser-Guttmanovem kriteriju je 7 faktorjev:

faktor	% pojasnjene variance
1	12,2
2	11,4
3	10,5
4	7,7
5	7,3
6	6,5
7	5,9
Skupaj	61,4

b) Faktorske uteži po oblique rotaciji

Tabela 205: Faktorske uteži

Vprašanje	komunaliteta	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
V58	0,63	-0,762						
V57	0,56	0,706		0,209				
V61	0,53	-0,601				0,203	0,229	
V62,63	0,35	-0,479	-0,237					
V29	0,67		0,818					0,210
V39	0,42		0,574					
V3	0,68		0,500	-0,530			0,343	
V13	0,67			0,780				
V56	0,63	0,286	-0,246	-0,554	-0,341			
V19	0,60			-0,364		0,345		-0,376
V25	0,69				0,825			
V36	0,67	0,210	-0,355		0,551	0,334		0,229
V31	0,59					0,754		
V17	0,61					0,558	-0,485	
V2	0,82		0,220					0,910
V59	0,64	-0,277			-0,524	0,239	0,355	
V37	0,67						0,799	

Faktor 1, Splošno mnenje o samopostrežni prodaji

Na tem faktorju so: stališča o načinu varovanja samopostrežnih prodajaln, mnenja o provokativnosti tovrstne prodaje, zakaj ljudje kradejo, kako je urejeno varovanje v tistih prodajalnah, kamor anketiranec sicer zahaja, pa ni stalni kupec, ali ve še za druge, da kradejo (ter ali je bil že prijet zaradi tatvine in vrednost ukradenega blaga).

Dokaj visoko so uteženi podatki o varovanju, provokativnosti in vzročnosti predvsem zato, ker anketiranci niso imeli izoblikovanih mnenj o vprašanjih, manjše uteži imata spremenljivki: ali ve za druge, da kradejo in kakšna je varovalna urejenost drugod.

Faktor kaže, da tatovi navadno ne razmišljajo o razmerah, ki napeljujejo h kraji in da večinoma niso osveščeni nevarnosti načina prodaje za labilne osebnosti. Zato tudi kradejo, če se ponudi priložnost. Ker gre za samopostrežne prodajalne, vrednost že po naravi blaga ne more biti velika.

Faktor 2, Položaj ob dejanju

Tu sta pomembni počutje pred blagajno v času dejanja, ki je dokaj uteženo, še višjo vrednost pa ima namen prihoda v prodajalno, ki je sicer pretežno pošten, kljub kasnejši posledici nasprotnega ravnanja.

Faktor potrjuje naslednjo ugotovitev. Bolj ko so storilci starejši, bolj naj bi bil pošten njihov namen prihoda v prodajalno, bolj normalno so se počutili v njej (pred blagajno) in nižja je bila vrednost blaga, ki so go vzeli.

Faktor 3, Lastnosti mlajših odraslih storilcev

Faktor vsebuje mnenje o prodajalnah in zaposlenost kot pozitivno uteženi spremenljivki ter starost, menjavo zaposlitve in že prej prijete storilce kot negativno.

Pretežno redno zaposleni mlajši storilci so večinoma še neprijeti in z redkejšimi menjavami zaposlitve. Manjša utež je na neoblikovanem razmerju do prodajaln.

Faktor 4, Stalnost nakupovanja

Uteži na spremenljivkah kažejo, da stalni kupci jemljejo predvsem predmete večje vrednosti in bolj malo vedo, kakšna je preprečevalna ureditev drugod. Pred dogodkom pretežno niso bili prijeti.

Faktor 5, Socialna nestabilnost storilca

V tem faktorju so vse spremenljivke s pozitivnim predznakom in razen: "kakšna je varovalna urejenost drugod" - nizko utežene. To so: menjava zaposlitve in menjava prebivališča na eni in zakaj ljudje kradejo, na drugi strani. Zraven sta še: vrednost blaga in morebitni vznemirljivi dogodki pred dejanjem.

Visoko težo ima spremenljivka: dogodki pred dejanjem. To pomeni, da je precej anketirancev doživelo pred dejanjem določen "stres", ki ga gre redkeje pojasnjevati kot pobudo za nepravilna ravnanja, marveč največkrat kot poznejše opravičilo za posledico. Le-ti so: precej menjavali stalno prebivališče, redkeje zaposlitev, v manjši meri so tudi seznanjeni s problematiko, ki zadeva poštenost kupcev v prodajalnah in njihovo preprečevalno urejenost.

Faktor 6, Potrebnost ukradenih predmetov in obveščenost

Spremenljivka "potrebnost predmeta" ima visoko težo nasproti drugim v tem faktorju, ki so: zakaj ljudje kradejo, kako je varovanje drugje urejeno, starost in menjava prebivališča, ki ima negativni predznak.

Nekoliko starejši storilci, ki so ukradene predmete potrebovali, vedo tudi nekaj o problematiki tatvin, ki jo pojasnjujeta spremenljivki, zakaj drugi kradejo in kako je v ostalih prodajalnah urejeno glede zatiranja tatvin.

Faktor 7, Spol v zvezi z namenom prihoda v prodajalno

Spol ima na tem faktorju izredno poudarjenost. Zato so ostale ugotovitve manj informativne. Lahko bi rekli, da glede namena prihoda kaže, da večina

žensk (ki ne menjavajo zaposlitve) ni bila za tatvino motivirana pred dejanjem. Vrednost blaga, ki so ga vzele, je lahko tudi večja.

2. Regresijska analiza

Odvisna spremenljivka V36 (vrednost blaga)

Tabela 206: Regresijski koeficienti

neodvisne spremenljivke	beta	sig.
V25	0,230	0,001
V3	-0,159	0,039
V58	-0,181	0,011
V31	0,125	0,081
V19	-0,135	0,072
V29	-0,108	0,137

R^2 = 0,18, sig. = 0,000

Z regresijsko analizo smo skušali ugotoviti odvisnost vrednosti vzetega blaga (vprašanje 36) od vprašanj 2, 3, 13, 17, 19, 25, 29, 31, 37, 39, 56, 57, 58, 59, 61, 62-63, ki imajo enake vrednosti odgovorov kot pri faktorski analizi. Rezultati postopne regresijske analize so podani v zgornji tabeli, kjer so v koloni beta regresijski koeficienti standardiziranih spremenljivk; verjetnosti, da koeficienti niso pomembni (če smatramo populacijo za vzorec) so napisani v koloni sig.

Rezultati kažejo, da je vrednost vzetega blaga večja: pri storilcih, ki niso stalni kupci v prodajalni, v kateri so bili prijeti, pri mlajših storilcih, pri tistih, ki nimajo mnenja kako naj bi prodajalna varovala blago in v manjši meri pri takih, ki so imeli pred dejanjem neprijetne doživljaje ali bili v stiski, bolni; niso menjali zaposlitve; so prišli z namenom kaj vzeti itd. Z linearno zvezo z vprašanji 25, 3, 58, 31, 17, 29 je pojasnjeno 18 % variance odvisne spremenljivke.

B MLADOLETNIKI

1. Faktorska analiza

V tem delu skušamo s pričujočo analizo preizkusiti povezanost posameznih vprašanj osebne in socialne narave z nekaterimi vedenjskimi oblikami mladoletnikov.

Temeljna domneva bi bila, da neugodnejše socialne in življenjske razmere lahko vplivajo na nekatere vedenjske navade anketirancev.

Dognanja, izhajajoča iz posameznih faktorjev kažejo v tej smeri.

Možno grupiranje vprašanj 3, 10 17, 34, 31, 18, 19, 21, 2, 42, 14, 33, 11, 16, 26, 43, 15, smo ugotavljali s faktorsko analizo. Odgovore smo večina vprašanj dihotomizirali po naslednji shemi.

vprašanje	šifra	frekvenca	pomen vprašanj	pomen odgovorov	način rekodiranja
14	0	(90)	delo v prostem času	se igra, gleda TV, pohajkuje	(ostalo = 0
	1	(42)		se tudi ukvarja aktivno s športom in krožki	(2,3,6 = 1)
16	0	(79)	kje se srečuje s	drugje (lokali, cesta ...	(ostalo = 0)
	1	(53)	prijatelji	v šoli	(2 = 1)
17	0	(36)	gmotno stanje	ostalo	(ostalo = 0)
	1	(96)		vzdržujejo ga starši	(1 = 1)
19	0	(77)	kako porabi žepnino	nekoristno	(ostalo = 0)
	1	(55)		koristno	(2,4,6,3,5=1)
26	0	(25)	popolnost družine	ni popolna	(ostalo = 0)
	1	(107)		popolna	(0 = 1)
31	0	(49)	zaposlenost matere	ni redno zaposlena	(ostalo = 0)
	1	(83)		zaposlena redno	(1 = 1)
33	0	(72)	vzgoja staršev	pomanjkljivo	(ostalo = 0)
	1	(60)		primerno	(1 = 1)
43	0	(101)	ali je predmete po-	ni	(ostalo = 0)
	1	(31)	treboval	je	(1,2,4 = 1)

Druga vprašanja so ostala nespremenjena razen pri vprašanju 15, ki je bil odgovor 4 spremenjen v 0.

Ta vprašanja so: spol, izobrazba, število otrok v družini, žepnina, vrednost ukradenih predmetov, šolski uspeh in številnost prijateljev.

Faktorska analiza odgovorov na 17 naštetih vprašanj:

a) Po Kaiser - Guttman kriteriju je bilo dobljenih 6 faktorjev:

faktor	% pojasnjene variance
1	19,6
2	11,3
3	9,9
4	8,6
5	8,1
6	7,2
Skupaj	64,8

b) Faktorske uteži po oblique rotaciji

Tabela 207: Faktorske uteži

vprašanje	komunaliteta	F1	F2	F3	F4	F5	F6
V3	0,84	0,909					
V10	0,83	0,884					
V17	0,70	-0,775					
V34	0,73	0,463					-0,530
V31	0,64	-0,466			0,430		
V18	0,69			0,830			
V19	0,63			-0,782			
V42	0,70					0,739	0,256
V14	0,57	0,402				-0,522	
V33	0,46		-0,547			-0,306	
V11	0,66		0,784				
V16	0,40		-0,557				
V26	0,73				-0,853		
V43	0,66						0,767
V15	0,47					-0,558	

Faktor 1, Življenjske razmere, pogojene z večanjem starosti

V tem faktorju so: starost, izobrazba, gmotno stanje, število otrok v družini, zaposlenost matere in prosti čas. Spremenljivke so sicer med seboj smiselno povezane, toda bolj utežene so starost, izobrazba in gmotno stanje, nekako srednje: število otrok v družini, zaposlenost matere in prosti čas.

Prve tri spremenljivke potrjujejo sicer trivialno spoznanje, da je med starejšimi mladoletniki več takih z večjo šolsko izobrazbo in v položaju, ko jih ne vzdržujejo starši. Njihove matere so manj pogosto redno zaposlene, prosti čas pa uporabljajo tudi koristno. Izhajajo iz družin z več otroki.

Faktor 2, Negativnost okolja

V faktorju se povezujejo slab šolski uspeh, manj primerno vzgojno delovanje staršev in shajanje mladoletnikov izven šole.

Faktor 3, Žepnina

Faktor vsebuje dve spremenljivki, ki zadevata žepnino in sicer:ali jo anketiranci dobivajo in za kaj jo porabijo.

Bolj ko mladoletniki dobivajo žepnino pogosto (in redno), bolj koristno jo uporabljajo.

Faktor 4, Nepopolnost družine

Najvišjo utež z negativnim predznakom ima spremenljivka popolnost družine. V faktorju sta še zaposlenost matere in šolski uspeh.

Otroci iz nepopolnih družin imajo matere pogosteje zaposlene. S tema dvema spremenljivkama se v manjši meri veže slabši šolski uspeh.

Faktor 5, Individualiziranost kraje blaga

V faktorju so: vrednost blaga, koliko ima prijateljev, kaj dela v prostem času in vzgojno delovanje staršev.

Ugotovitev kaže na to, da tisti, ki nimajo prijateljev, raje kradejo predmete večje vrednosti in tudi prosti čas uporabljajo manj koristno. To se v določeni meri povezuje še z neprimernejšim vzgojnim delovanjem staršev.

Faktor 6, Število otrok v družini in potrebnost predmeta

Faktor kaže na to, da so storilci, ki izhajajo iz družin z manj otroki pogosteje potrebovali ukradene predmete. V tem primeru so bili predmeti tudi nekoliko večje vrednosti.

2. Regresijska analiza

Odvisna spremenljivka V42 (vrednost ukradenega blaga)

Tabela 208: Regresijski koeficienti

neodvisne spremenljivke	beta	sig.
V2	0,282	0,001
V10	0,288	0,001
V14	-0,204	0,017
V33	-0,155	0,048
V18	0,145	0,065

R^2 = 0,26 sig. = 0,000

Podobno, kot pri odraslih smo tudi pri mladoletnih storilcih skušali ugotoviti, kateri izmed izbranih podatkov so pomembnejši pri ocenjevanju vrednosti vzetega blaga. S pomočjo regresijske analize smo ugotovili, da je vrednost vzetega blaga večja pri storilkah, pri osebah z večjo šolsko izobrazbo (to pomeni že starejši mladoletniki), pri tistih, ki prosti čas porabijo manj koristno, nadalje pri pomankljivi vzgoji starštev, nerednem ali nikakršnem dobivanju žepnine itd. Številke v gornji tabeli imajo enak pomen kot v tabeli 206 pri odraslih storilcih na strani 340.

S k l e p

Pričujoči preizkus je pokazal nekaj posebnosti tako pri odraslih kot pri mladoletnikih, zlasti s tem, da napeljuje na nekatere posamezne bolj homogene skupine znotraj celotne populacije. Le-te imajo svojo značilnosti, povezane s posameznimi spremenljivkami kot so npr.: vrednost blaga, razmišljanje o viktimogenosti prodajaln, stalnost ali nestalnost nakupovanja v prodajalnah, kjer je bil anketiranec zaloten itd.

Določeni razločki nastajajo tudi pri nekaterih starejših tatovih, pri lastnostih mlajših odraslih in socialni nestabilnosti skupine deviantov. Poleg tega prihaja do izraza povezanost posameznih vprašanj, ki izražajo življenjske razmere, negativnost okolja, nepopolnost družine, individualiziranost kraje, vštevši potrebo ukradenih predmetov in žepnino za mladoletnike.

V etiološkem in fenomenološkem pogledu pa obe, tako faktorska kot regresijska analiza potrjujeta že ugotavljena spoznanja,do katerih smo prišli pri posameznih vprašanjih z izkanjem zvez med dvema spremenljivkama.

TRETJI DEL: ODKRIVANJE, "DOKAZOVANJE" IN PREPREČEVANJE NEPOŠTENOSTI
(kriminalistično izhodišče) - Darko Maver

XX. NAČINI DELOVANJA KUPCEV - STORILCEV (MODUS OPERANDI)

Eden izmed pogojev za uspešno odkrivanje in preprečevanje nepoštenosti v prodajalnah je poznavanje načinov delovanja storilcev. Čeprav zavzemajo tehnična sredstva pomembno mesto v sistemu zavarovanja blaga pred tatvinami, potrebuje osebje, ki nadzoruje kupce, predvsem znanje. Znanje o tem kdo krade, kaj krade, kako krade, kam skriva vzete predmeta in kakšno taktiko pri tem uporablja. Brez poznavanja omenjenih vprašanj ni mogoče pričakovati večje uspešnosti pri zatiranju tega pojava in je vsako odkritje nepoštenega kupca lahko zgolj slučajno. V skladu s samozaščitno naravnanostjo bi bilo treba vsakega delavca prodajalne poučiti kako delujejo storilci, koga naj nadzoruje in kako naj ukrepa v posameznih primerih, da bo nepoštenost preprečil, ali storilca pravočasno in pravilno zadržal.

Znane so številne metode tatov v prodajalnah. Mnoge med njimi so že stare in izvirajo še iz prejšnjih stoletij. Pogled v zgodovino tatvin kaže, da je tehnika delovanja storilcev glede na nekatere druge vrste kaznivih dejanj mnogo stanovitnejša in se ni spremenila veliko.[70] Čeprav se porajajo nekatere nove oblike nepoštenosti in se zaradi novih okoliščin spreminja tudi konkretni način skrivanja in odnašanja predmetov, je modus operandi storilcev v bistvu še vedno enak kot so ga uporabljali pred stoletji.[71] Glavni element tatvine je še vedno skrivanje predmetov v oblačila, prtljago in na posebna skrita mesta, ter odvrnitev pozornosti prodajalcev ali nadzornikov, tako da lahko storilec nemoteno krade.

Na spremembo modusa operandi vplivajo različne okoliščine, med drugim tudi način oblačenja, ki včasih olajšuje, včasih pa otežuje nepoštenost. Moda, ki je nekoč narekovala ženskam široke, nagubane obleke, krila in

---

[70] Tegel, H.: Tatvine v blagovnicah, s. 2

[71] Edwards, L.: Shoplifting and Shrinkage Protection for Stores, s. 4

jopice, številne predpasnike, muf in podobno, je prav gotovo omogočala lâhko in preprosto skrivanje ukradenih predmetov, medtem ko ima sodobno dekle v ozkih hlačah ali kratkem krilu mnogo manj možnosti za skrivanje tudi manjših predmetov. Podobno je tudi moška moda včasih olajševala skrivanje predmetov v oblačila.

Sprememba načina prodaje, zlasti uvajanje samopostrežnega, je prav tako vplivalo na tehnike storilcev in na oblike kraje. Samopostrežni sistem prodaje pa ne samo olajšuje dostop do blaga in skrivanja predmetov, marveč omogoča tudi nekatere nove oblike nepoštenosti. Kot novost se pojavljajo zamenjavanje nalepk s ceno, tatvine z zastarelim blagajniškim listkom, zamenjavanje blaga ter nekatere oblike nepoštenosti osebja prodajaln, ki se prej zaradi večje povezanosti med blagom in prodajalcem - trgovcem, niso mogle pojaviti.

Na pogostnost tatvin in na načine delovanja storilcev vpliva tudi letni čas. Izkušnje kažejo, da je jeseni, pozimi in spomladi mnogo več tatvin kot poleti, kar je razumljivo, saj so zaradi hladnega vremena ljudje topleje oblečeni, to pa nudi tudi več možnosti za skrivanje predmetov. Zato je poleti bolj razširjeno skrivanje vzetih stvari v torbice in drugo prtljago, ne pa toliko v oblačila, ker bi bilo to preveč opazno in nevarno za storilce.

Načini izvrševanja tatvin v prodajalnah so prav tako različni, kot so različne sposobnosti in bistroumnost ljudi, ki kradejo, njihov pogum, želja po tveganju in ne nazadnje vzroki, ki jih zapeljejo k tatvini. Nekateri načini so preprosti (pa vendarle učinkoviti), drugi bolj prebrisani in v naprej pripravljeni. Zlasti tisti storilci, ki skrivališče v naprej pripravijo, ali delujejo v skupini, so nevarni, saj kradejo predvsem dražje predmete in skozi daljše obdobje, ter jim kraja pomeni dodatni zaslužek in "poklic".

Izkušnje nadzornikov in prodajnega osebja ter lastne izjave tistih, ki so kradli, kažejo, da je neopazno odnesel ukradeni predmet iz prodajalne. Storilec takšnemu načinu zaupa, prepričan je, da je zanesljiv (saj ga prvič niso odkrili) in zato nerad poskuša nekaj novega, nepreverjenega.

Koristno bi bilo ugotoviti, koliko vpliva različna literatura o tatvinah, ki javno objavlja kako skrivati predmete in kako se varovati pred odkritjem, na modus operandi storilcev. Nekateri romani, dnevno časopisje in strokovne publikacije opisujejo načine delovanja tatov, to pa lahko vpliva na omahljivega kupca, da preizkusi naučeni način kraje v lastni praksi, ali pa pouči že izkušenega tatu, kako se še lažje krade. Kljub temu pa je najverjetneje, da se večina nepoštenih kupcev ravna po lastnih idejah in izkušnjah, ali po nasvetih tistih, ki so že kradli.

Iz kriminalističnih razlogov bomo naredili dvojno klasifikacijo modusov operandi storilcev, in sicer bomo najprej prikazali načine delovanja storilcev, nato pa jih primerjali z razdelitvijo storilcev po spolu, starosti in nekaterih drugih lastnostih. Obe klasifikaciji sta pomembni za taktiko odkrivanja in preprečevanja.

A. DELOVANJE NEPOŠTENIH KUPCEV

Oblike nepoštenosti v prodajalnah oziroma načine delovanja storilcev je mogoče razvrstiti v več skupin, glede na značilnosti posameznih storitev, kar omogoča lažjo preglednost vseh modusov operandi in razumljivejše obravnavanje snovi. Te skupine so: skrivanje predmetov, "vzemi in beži", konzumiranje blaga v prodajalni, zamenjava blaga, zamenjava nalepk s ceno, odnašanje stvari in tatvine s pomočjo zastarelega blagajniškega listka. Hkrati bomo prikazali tudi taktiko storilcev in načine delovanja sostorilcev.

1. Skrivanje predmetov

Najstarejši način kraje je skrivanje in odnašanje predmetov iz prodajalne, ne da bi prodajno osebje to opazilo. To je tudi tisti način kraje, pod katerim si ljudje običajno predstavljajo "tatvino v prodajalni". Vzete predmete je mogoče skriti na različna mesta: v oblačila, torbice in drugo prtljago, na telo ali v posebej za krajo prirejena skrivališča. Skrivališča in načini skrivanja so včasih tako prebrisani, da je težko verjeti, da je storilec res skril predmet prav tja. Domišljija tatov je neizmerna, in če obstaja le majhna možnost za novo obliko kraje, jo bo nekdo prav gotovo odkril in izkoristil. Alexander in Moolmar pravita: "Bodi sam svoj

tat! Razmišljaj kako bi lahko kaj ukradel in čim najdeš kak nov način, vedi, da na tak način tudi nekdo zares krade - pa čeprav se zdi še tako neverjetno".[72]

a. Skrivanje predmetov v oblačila:

Stara, preizkušena in najpreprostejša je praksa storilcev, da vzeti predmet skrijejo v svoje oblačilo. Možnosti za takšno skrivanje so številne, vendar včasih omejene z modo oblačenja oziroma vremenskimi in klimatskimi pogoji. Predmete je mogoče skriti: v hlačne žepe, žepe plašča ali suknjiča (notranje in zunanje), v rokava, kapuco, rokavice, za srajco, pulover, bluzo, suknjič, v čevlje, za nogavice, pod krilo, za pas, v spodnje perilo, pod pokrivalo, skratka, skoraj v vsak del oblačila. Skrivanje v oblačila je omejeno tudi z velikostjo vzetih predmetov. Večje predmete je namreč težko skrivati, saj bi bilo to preveč očitno in bi storilca hitro odkrili.[73] Zato so skrivališča v obleki primerna za takšne predmete, ki po obliki in velikosti sodijo vanje in tako ne vzbujajo suma pri prodajalcih in nadzornikih.

b. Skrivanje predmetov na telesu:

Skrivanje na telesu se sicer pojavlja dokaj redko, vendar je prav, da opozorimo tudi nanj. Zgodi se namreč, da skuša storilec prenesti predmet mimo blagajne kar v roki ali celo (zgodilo se je pri nas) - v ustih.

c. Skrivanje predmetov v prtljago:

Poleg skrivanja v oblačila storilci najpogosteje spravljajo vzete predmete v torbice, vrečke, aktovke, mreže, borše in drugo kar nosijo s seboj. Vsi ti predmeti nudijo izvrstno skrivališče za ukradeno blago ter omogočajo tudi odnašanje. Prav zato so številne prodajalne po svetu in tudi pri nas že uvedle obvezno oddajanje vseh prinešenih predmetov v brezplačno hranjenje pred vstopom v prodajni prostor. Dokler takšna preventivna metoda ni uvedeno, pa je treba paziti na vse osebe, ki nosijo s seboj

---

[72] Alexander & Moolmar: Stealing, s. 45

[73] Kljub temu so znani primeri, ko je storilec na tak način ukradel celo metlo in podobne večje predmete (vtaknil jih je v hlačnico in ustvaril vtis, da je hrom - s šepanjem).

prtljago. Ker so to navadno ženske, nekateri menijo, da imajo ženske več možnosti za krajo kot moški (ki bolj redko nosijo s seboj nakupovalne mreže ali kakšno drugo prtljago) in da se zato pogosteje pojavljajo med storilci. Po drugi strani pa so zato moški z nakupovalno torbo bolj sumljivi kot tisti brez nje, kajti s tem si lahko povečuje možnosti za nepoštenost in je treba nanje usmeriti več pozornosti pri nadzorovanju.[74]

d. Skrivanje predmetov v posebej za to narejena skrivališča:

Čeprav je uporabljanje posebnih skrivališč značilno predvsem za poklicne tatove, postaja v svojih preprostejših oblikah priljubljeno tudi pri priložnostnih tatovih. Potrebno je veliko domišljije in prebrisanosti, da se človek domisli vseh možnih skrivališč in pripomočkov, ki omogočajo neopazno odnašanje iz prodajalne. Prav pri tej vrsti skrivališč vlada največja pestrost, najtežje jih je odkriti, kažejo pa na to, da je storilec pripravljen na daljše izvrševanje tatvin in je zato še toliko bolj pomembno, da se čim preje odkrije. Takšna skrivališča so:

- Že pred stoletji so tatovi v prodajalnah uporabljali posebno prikrojene obleke z vštitimi vrečami, v katere je storilec spravljal vzete predmete. Takšne vrečke so bile pritrjene na notrnjo stran plašča, v hlačnice, ženske obleke in podobno. Tudi danes storilci uporabljajo takšna skrivališča. Včasih si moški tako prikrojijo hlače in jih opremijo z elastikami, da predmet, ki ga spustijo vanje, ne pade spodaj ven. Tak način kraje je navadno povezan s prerezanim žepom v hlačah, skozi katerega spusti storilec predmet v hlačnico.[75]

- Pas s kljukami, na katere storilec obesi vzete predmete, predstavlja idealno skrivališče. Tat lahko nanj obesi razna oblačila, perilo, nogavice, čevlje, klobase, meso in druga živila, ter jih odnese skrite pod suknjičem ali plaščem.

---

[74] Edwards, s. 47

[75] V neki ljubljanski prodajalni je tat kradel salame tako, da jih je skozi razparani žep spravljal v hlačnico, z vrvico pa zadrževal, da niso padle na tla. Odkrit je bil popolnoma slučajno.

- Omembe vreden je tudi način kraje z elastiko v rokavu, čeprav je primeren predvsem za krajo dražjih predmetov. Storilec si v rokavu pritrdi elastiko, njen konec, na katerem je poseben kavelj, pa drži skritega v dlani. Ko si ogleduje izbrani predmet, ga pritrdi na kavelj in pusti, da ga elastika potegne globoko v rokav - na varno.

- Pri nas dokaj pogost način kraje je spravljanje vzetih predmetov v žep, ki je na dnu prerezan, tako da padejo stvari med podlogo in plašč ali suknjič.[76] Pri površnem pregledu storilčeve obleke se takšna mesta prav lahko spregledajo.

- Ženske včasih uporabljajo za skrivanje preveliko spodnje perilo. Ta način skrivanja je dokaj prebrisan, saj se prodajno osebje ali nadzorniki (ali miličniki) iz etičnih in moralnih razlogov branijo opraviti bolj intimno preiskavo osumljenke. Preveliki modrci, široko spodnje perilo (podvezano) nudijo možnost za neopazno odnašanje vzetih predmetov zlasti tam, kjer imajo v prodajalni tudi kabino za preoblačenje.[77]

- Med poklicnimi taticami v ZDA in drugih zahodnih državah je zelo razširjeno odnašanje in skrivanje predmetov med stegni, pod krilom. Za takšno dejavnost se posebej pripravljajo in vadijo, tako da lahko odnesejo gramofonske plošče, večje konzerve z živili, obleke, steklenice in celo pisalne stroje, ne da bi to vzbujalo pozornost nadzornikov.[78]

- Podobno lahko ženske skrivajo vzete predmete v košari na trebuhu in vzbujajo vtis nosečnosti. Prodajalci in nadzorniki na nosečo ženske navadno niso pozorni in zato lahko tatica nemoteno krade.

- Tudi mavčne obloge na roki ali nogi so lahko dobro skrivališče. Takšen "poškodovanec" se osebju prodajalne celo smili in ga ne sumijo kot morebitnega tatu.

---

[76] Tako je delovala storilka, ki je kradla kozmetiko. Osumljenki so pregledali žepe in torbico, vendar niso našli nič. Šele podrobna preiskava plašča je pokazala, da je bil žep razparan, v podlogi pa so našli ukradeno kozmetiko.

[77] Storilka je dolga leta kradla jajca in jih spravljala v prevelik modrc.

[78] npr. Brindy, s. 65, Edwards, s. 36

- Številni predmeti, posebej prirejeni za krajo, se prav tako uporabljajo za skrivanje stvari. Tako na primer storilec iz knjige izreže strani, tako da nastane vdolbina, v katero spravlja ukradene predmete. (Znanih je nekaj takšnih primerov tudi pri nas.) Knjige, zvezke, beležke in podobne predmete je mogoče krasti s pomočjo škatlje v obliki knjige, ki jo tat položi preko izbranega predmeta in odnese iz prodajalne. V ZDA se pogosto uporabljajo tudi t.im. "booster boxes" (tatinske škatlje). To so paketi, zaviti v papir in prevezani z vrvico, ki dajejo vtis, da jih ni mogoče odpreti, vendarle pa obstaja drobna reža, skozi katero spravi storilec ukradene predmete v notranjost paketa. Poklicni tatovi uporabljajo tudi posebne torbe (ki se na dnu odpirajo, če storilec potegne za ročaje) kovčke in torbice z dvojnim dnom, plastične nakupovalne vrečke, ojačane s kartonskim ogrodjem, posebno prirejene otroške vozičke in podobno. Tudi dežnik predstavlja dobro skrivališče, zlasti še, če je ojačan, da drži obliko tudi tedaj, če je vanj vržen težji ali večji predmet.

Še bi lahko naštevali in opisovali skrivališča, ki jih uporabljajo prebrisani tatovi, vendar vseh načinov verjetno ne bomo nikoli spoznali. Čim bolj preprosto je skrivališče, tem težje ga je odkriti. Omenjeni primeri, ki so se zgodili tudi pri nas v Sloveniji, pričajo, da je mogoče skrivati skorajda povsod, zato mora biti prodajno osebje pozorno na vsa možna skrivališča.

2. Taktika storilcev pri skrivanju

Doslej je bilo govora le o tem, kam skrivajo storilci vzeto blago, na pa tudi, kako ga skrivajo. Ker je taktika storilcev posameznikov drugačna od taktike delovanja sostorilcev, ju bomo obravnavali ločeno.

a. posamezniki

Storilci navadno skrijejo vzeti predmet tam, kjer vedo (ali slutijo), da so neopazovani: v raznih mrtvih kotih, med policami, za stebri, v kabinah za preoblačenje, skratka povsod, kjer kakšen predmet onemogoča morebitnemu nadzorovalcu opazovanje vedenja nepoštenega kupca. Na takšnih mestih lahko storilec neposredno vzame predmet s police in ga spravi v torbo, vrečko, žep ali kakšno drugo skrivališče. Včasih pa nepošteni kupec

ravna drugače: izbrani predmet vzame s police, ga položi v nakupovalno košarico ter se odpravi naprej po prodajalni. Ko pride na kraj, kjer meni, da je neopazovan, predmet iz košarice preloži v pripravljeno skrivališče. Ker morebitni nadzornik lahko opazi, da je iz kupčeve nakupovalne košarice nekaj izginilo (ter hkrati ve, da tega kupec ni vrnil na polico) in s tem odkrije storjeno nepoštenost, so storilci ubrali še drugačno taktiko. Kupec si ogleduje izbrani predmet, ga vzame v roke in z njim hodi po prodajalni, dokler ne pride na kraj, kjer je neopazovan. Tam predmet odloži na polico in se brez njega še nekaj časa sprehaja po prodajalni. Ko je prepričan, da ni opazovan in da nihče ni opazil, da vzetega predmeta nima več v rokah (ali v košarici) se vrne na kraj, kjer je pustil vzeti predmet in ga sedaj dokončno skrije v pripravljeno skrivališče. Na ta način se tat bolj prepriča, da dejanja nihče ni opazil.[79]

Skrivanje se včasih opravi tudi v vrsti pred blagajno, ko storilec čaka, da bo plačal kupljene stvari. Blagajničarke so zaposlene s strankami in ne morejo hkrati opazovati vseh kupcev pred blagajno, obenem ko tudi drugi kupci ne posvečajo posebne pozornosti storilcu.

Nekateri storilci(zlasti poklicni storilci in bolj izkušeni tatovi) ravnajo pri kraji zelo hladnokrvno in ne vzbujajo s svojim vedenjem pozornosti prodajnega osebja. S hitrim pogledom naokrog se pripričajo ali so varni, ter nato z enim gibom skrijejo vzeti predmet. Drugi se živčno ozijo naokrog, begajo z očmi in skušajo ugotoviti ali jih kdo opazuje. Prav to beganje z očmi, ko storilec ne opazuje izbrani predmet, marveč le to, ali je morebiti nadzorovan, je eden glavnih indicev, ki kažejo na tatvino. Tretji si zamišljeno ogledujejo blago, vzbujajo vtis, da so zelo raztreseni in zamaknjeno hodijo po prodajalni ter predmet nato kot slučajno spravijo v žep.

Prebrisan je tudi način tatvine s pomočjo prerezanega žepa. Tat ima eno roko v žepu (plašča ali suknjiča), z drugo roko pa si ogleduje kak predmet. Medtem ko je pozornost morebitnega opazovalca usmerjena zlasti na osumljenčevo prosto roko, pa ta skozi prerezani žep seže po kakšnem drugem

---

79 Chicago Police Training Bulletin, okt. 1965, s. 2

predmetu in ga v zavetju plašča vzame s police in skrije. Nadzornik ni opazil nič sumljivega, storilec pa ima predmet že skrit.

Včasih uporabi tat za neopazno skrivanje blaga časopis, robec ali kak drug podoben predmet. Najprej si izbere stvar, ki jo misli ukrasti, ter jo nato položi na prodajni pult, blagajniški pult ipd. ter nanjo položi (kot slučajno) tudi svoj predmet. Nekaj časa si ogleduje še drugo blago, nato pa vzame svoj predmet in hkrati tudi predmet pod njim.

Idealno priložnost za skrivanje nudijo kabine za preoblačenje, ki jih imajo v nekaterih samopostrežnih (zlasti pa v samoizbirnih) prodajalnah. V kabini je storilec skrit pred pogledi prodajnega osebja in lahko nemoteno skrije vzete predmete. Na ta način zlasti veliko kradejo oblačila. Kupec od prodajalca zahteva, naj mu podaja vedno nova oblačila (ali pa jih kar sam vzame v kabino), vse dokler prodajalec ne izgubi pregleda nad številom vzetih predmetov. Pri tem ga motijo drugi kupci ali pa storilčevi pomagači. Nepošteni kupec nato skrije nekatere izmed oblačil, druge pa vrne prodajalcu ali na polico.

Za skrivanje oblačil obstajajo številni načini, najbolj pogosto pa je oblačenje novih oblačil pod starimi. Storilec(ka) obleče nove hlače pod stare, novo jopico pod staro, krilo pod hlače in podobno. Zlasti poleti je veliko tatvin kopalnih oblek, ko ženske odnesejo v kabino večje število kopalnih oblek, nekatere od njih oblečejo pod svojo obleko, druge pa vrnejo na polico. Tak način storitve tatvine je zelo učinkovit, saj je storilca nemogoče nadzorovati medtem, ko je v kabini.[80]

b. Skupine

Krasti v sostorilstvu je mnogo lažje, kot krasti sam. Ne le, da čuti storilec določeno moralno podporo pri dejanju in laže zbere potrebni pogum za krajo, temveč so tudi dami objektivni pogoji za krajo ugodnejši, skri-

---

80 Čeprav nekateri tuji avtorji svetujejo uporabljanje enosmernih in drugih ogledal ali TV kamer za opazovanje kupcev v kabinah za preoblačenje (npr. Curtis), smo mnenja, da je takšno opazovanje iz moralno etičnih razlogov pri nas popolnoma nesprejemljivo in pomeni tudi poseganje v človekovo pravico do zasebnosti.

vanje je lažje, tveganje manjše. Prav zato delovanje v skupini ni tako redko, kot se morda zdi.

Taktika sostorilcev, ki se je tekom stoletij zelo malo spremenila, temelji na treh predpostavkah. Sostorilci naj predvsem zakrijejo tistega, ki krade, pred pogledi prodajnega osebja in nadzornikov. Če nadzornik kraje ne vidi na lastne oči (videti je pa ne more, ker mu to onemogočajo sostorilci), ne more biti popolnoma prepričan, da gre res za tatvino in zato tudi ne sme tvegati in ustaviti sumljive osebe. Znani so primeri, ko je nadzornik sumil skupino ljudi, vendar mu je krajo uspelo videti in dokazati šele pri deseti tatvini in še to s pomočjo drugih nadzornikov in prodajnega osebja ter nekaterih tehničnih pripomočkov.[81] Sostorilci se običajno postavijo okrog tistega, ki krade, ter s svojimi telesi (ali kakšnimi predmeti - npr. plašči) zakrivajo storilca. Pri tem se pogovarjajo o kvaliteti blaga, ceni, morebitnem nakupu ipd., tako da ne vzbujajo posebne pozornosti prodajnega osebja. Včasih nastopajo ločeno in ustvarjajo vtis, da se ne poznajo ter da vsak od njih opravlja svoje nakupe. Tak način sostorilstva je tudi težko dokazati, zlasti še, če storilec noče izdati svojih sodelavcev. Navadno delujejo v trojkah, kar naj bi bilo najidealnejše število za krajo.[82] En član trojke je po navadi ženska. Včasih pa delujejo storilci tudi v parih, kot team mož-žena, fant-dekle, mati-hči ipd.

Druga značilnost delovanja skupine je odvračanje pozornosti prodajnega in nadzornega osebja. Medtem ko dva sostorilca zamotita prodajalko, blagajničarko, poslovodjo ali drugo osebje prodajalne, lahko tat neovirano krade. Metode, ki jih v ta namen uporabljajo so zelo pestre in močno prepričljive. To je lahko dvorjenje in zapeljevanje, nadlegovanje z vprašanji in željami, vzbujanje sumljivega videza (oseba pritegne pozornost nadzornikov in medtem ko vsi opazujejo njega, pravi tat krade), povzročanjem nereda, prepira ali celo pretepa. V manjših prodajalnah, kjer je malo zaposlenih oseb, storilci uporabljajo tudi trik s telefonom. Nekdo telefonira v prodajalno in medtem ko prodajalka hiti na telefon, storilci

---

81 Po pripovedovanju hišnega detektiva samopostrežne prodajalne A & P v State Collegu, Pennsylvania, ZDA

82 Edwards, s. 9, drugače Loitz, ki meni, da je 4 idealno število za krajo (Loitz, s. 4).

kradejo. Nekateri tudi menijo, da je lažje krasti v manjših prodajalnah, kjer je manj zaposlenih in manj kupcev, in je zato lažje zamotiti prodajno osebje pa tudi manj nevarnosti je, da bi drugi kupci opazili storjeno nepoštenost.[83]

Tretja oblika oziroma značilnost delovanja v skupini je verižno podajanje vzetih predmetov. Storilec, ki je predmet vzel s police, ga v primernem trenutku izroči sodelavcu in se tako "očisti" corpusa delicti. Drugi ga izroči tretjemu (po potrebi), ki ga odnese iz prodajalne.

Storilci navadno določijo nekoga za zaščito in varnost, ki naj v primeru odkritja tatvine ščiti umik storilcu in drugim sodelavcem. Značilnost delovanja skupine je tudi ta, da imajo načrt za krajo v naprej pripravljen, so seznanjeni z varnostnim sistemom prodajalne (že pred tem si ogledajo prodajni prostor, izberejo blago, ki ga bodo kradli in odkrijejo nadzornike), so zelo drzni in pripravljeni s silo utreti pot v svobodo, ter kradejo predvsem predmete večje vrednosti.[84]

3. "Vzemi in beži"

Včasih se storilec niti ne trudi skrivati vzetega blaga, temveč stvari vzame s police in v teku zbeži iz prodajalne. Ta način izvršitve tatvine (izvajajo ga predvsem mladoletniki in mlajši moški) temelji na hitrosti in drznosti storilca in na prostorskih in drugih značilnostih prodajalne, ki takšen način tatvine omogoča (ali ovira). Pogosteje ga uporabljajo storilci v večjih mestih, kjer je anonimnost ljudi večja in storilca ni mogoče prepoznati, tudi če še kdaj pride v prodajalno. Nekateri potepuhi, ki se preživljajo s tatvinami po prodajalnah pa hodijo iz kraja v kraj ter tudi v manjših prodajalnah kradejo na ta način. Tatvino "vzemi in beži" je sicer zelo lahko odkriti, pa zato toliko teže preprečiti ali zadržati storilca. Še preden se osebje prodajalne dobro zave, je storilec že na cesti in se pomeša med ljudi.

---

83 Tuschl, s. 7

84 Pri nas je bila najbolj znana tatinska skupina Vidič, Simonovič, Stankovič, Kalinovič, ki je bila prijeta in obsojena leta 1976 zaradi številnih tatvin v prodajalnah. Delovali so tako kot je opisano zgoraj, torej na vse tri naštete načine.

4. Zamenjavanje predmetov

Poseben način tatvine, ki se pojavlja tudi pri nas, je zamenjavanje predmetov. Znani sta dve obliki:

a) storilec pride v prodajalno, si izbere predmete, ki jih namerava vzeti (hlače, jopič, plašč, pulover, krilo, čevlje ipd.), jih obleče (v kabini za preoblačenje ali kar v prodajnem prostoru), svoja oblačila pusti v prodajalni in se v novih odpravi ven[85]. Storilci tudi radi zamenjujejo predmete iz ene embalaže v drugo in sicer tako, da predmet večje vrednosti preložijo v cenejšo embalažo in si tako pridobijo določen "popust". Ali: storilec pride do blagajne in sporoči, da ima s seboj blago (npr. steklenico whiskya), ki ga je kupil v neki drugi prodajalni. Če prodajalka zahteva, ji blago tudi pokaže (vendar so takšne zahteve bolj redke!). Nato v prodajnem prostoru blago zamenja (steklenico, ki je bila prazna ali napolnjena z vodo zamenja za novo steklenico; polkilogramski zavitek kave za kilogramskega ipd.) in ga neovirano odnese mimo blagajne - ker ga je prej prijavil. Nepošteni kupec si lahko pridobi tudi brezplačni dodatek k stvari, ki jo je sicer pravilno kupil: v žepno svetilko vstavi baterijo in žarnico (kar ni vključeno v ceno svetilko), kakšno stvar slabše kvalitete zamenja za boljšo kvaliteto in podobno.

b) postopek ponarejenih povračil: kupec pride do blagajne in pove, da bi rad zamenjal neki predmet, ki ga je kupil zjutraj (ali ga je nekdo drugi kupil zanj) pa mu ne ustreza. (Storilec pride k blagajni iz prodajnega prostora in ne od zunaj). Če blagajničarka zamenjave ne dovoli ter kupec nima več listka s ceno, storilec "razočaran" zapusti prodajalno in odnese predmet (ki ga seveda ni prinesel s seboj, marveč ga je pravkar vzel) s seboj.

5. Zamenjavanje nalepk s ceno

Zamenjavanje nalepk s ceno, ki se je najprej razširilo v ZDA, je dobilo posnemalce tudi pri nas. Nepazljivost prodajnega osebja, ki pogosto pušča

---

85 V neki ljubljanski samopostrežnici je storilec zamenjal svoje hlače za nove, v starih pa je po neprevidnosti pozabil svojo osebno izkaznico.

trak z etiketami s cenami kar v prodajnem prostoru, še znatno olajšuje takšen način kraje, saj storilcu ni treba odstranjati nalepk z drugih predmetov (kar je zamudno, poleg tega pa lahko pride do poškodovanja nalepke), marveč uporabi kar originalne nalepke.

Storilec ravna tako, da odstrani nalepko s predmeta, ki ga misli kupiti, ter nanj prilepi drugo nalepko, z nižjo ceno. Tako sicer ne pride do stvari popolnoma zastanj, pač pa si ustvari določen "popust". Razlika v ceni pa ne sme biti preveč očitna, sicer bi blagajničarka lahko zaslutila, da nekaj ni prav. Taktika storilcev je takšna, da se napotijo k tisti blagajničarki, ki je šele malo časa zaposlena v prodajalni in še ne pozna dobro vseh cen, ki je mlada, neizkušena, ali nevestna, saj je tam verjetneje, da nepoštenost ne bo odkrita.

Zamenjavanje nalepk s ceno je težko dokazati, saj se storilec navadno izgovarja, da tega ni storil on, da gre za pomoto, da je to krivda prodajnega osebja, ki pritrjuje nalepke s ceno ipd.

6. Odnašanje predmetov

Sila preprost, a učinkovit, je način odnašanja predmetov iz prodajalne, ko se storilec sploh ne trudi, da bi predmet skril, temveč ga pred očmi vseh odnese ven. Tat si izbere klobuk, ga povezne na glavo, kupi še kakšen manjši predmet in odide iz prodajalne. V deževnih dneh je mnogo tatvin dežnikov: storilec pride v prodajalno, si vzame dežnik, odstrani nalepko s ceno (da onemogoči identifikacijo) ter v primeru, da ga kdo zaustavi zaradi tatvine, izjavi, da je dežnik že prinesel s seboj. Podobno lahko odnašajo čevlje, perilo, rute, rokavice, torbice, kovčke in vrsto drugih predmetov. V literaturi je znan primer neke ženske, ki je prišla v prodajalno oblečena le v dežni plašč - vse ostalo je oblekla v prodajalni.[86] Zanimiv je tudi primer tatu, ki se je oblačil v delovno obleko osebja prodajalne in nato neovirano odnašal iz prodajalne vse kar si je poželel. Seveda je za takšno dejanje potrebno veliko poguma in hladnokrvnosti in si ga ne more privoščiti vsakdo. Manj nevarna oblika te tatvine je naslednja: mati in otrok prideta v prodajalno; medtem ko mati nakupuje,

---

86 Tatvine v ZDA, s. 2

se otrok igra z igračo, ki jo je vzel s police; ker jo stalno nadleguje, ga mati pošlje ven, naj se igra tam, on pa s seboj seveda vzame tudi igračo. Če otroka kdo zaustavi, se mati sklicuje na njegovo neposlušnost in sebe opere krivde. Prebrisan način je tudi skrivanje storilca v prodajnem prostoru zvečer pred zapiranjem prodajalne. Ponoči nabere predmete, ki jih misli vzeti (navadno hkrati tudi nekaj poje in popije) ter jih pusti pri izhodu. Zjutraj med prvimi strankami odide in vzame spravljene predmete s seboj, ne da bi moral z njimi mimo blagajničarke.

7. Konzumiranje blaga

Zgodi se, da kupec kar v prodajnem prostoru samopostrežnice poje vzeto malico, spije sok ali žgano pijačo, sadje, sladkarije in podobno. Res gre tu za predmete majhne vrednosti, vendar je tudi to nepoštenost, ki jo je treba preprečevati, zlasti še, če predvidevamo, da bo nepošteni kupec, ki mu je nekajkrat uspel takšen način tatvine, s tem opogumljen za nadaljnje izvrševanje ter si bo vsak dan pridobival malico na tak način - morda pa tudi posegel po drugih, težjih oblikah tatvin.

Pogosto tudi razmere v prodajalnah omogočajo takšno ravnanje. Dolge vrste pred blagajnami in pomanljivo nadzorstvo v prodajnem prostoru lahko "navdahne" kupca z mislijo, da je odveč dolgo čakanje v vrsti "za takšno malenkost" in živila preprosto kar takoj poje.

8. Tatvine s pomočjo zastarelega blagajniškega listka

Storilec kupi blago in ga plača na blagajni. Zanj dobi blagajniški listek, ki potrjuje nakup. Blago odnese ven, ter se takoj vrne v prodajalno "da bi še nekaj kupil". Vzame enak predmet z enako ceno in se napoti mimo blagajne. Če ga kdo ustavi in osumi tatvine, pove, da je blago že plačal in kot dokaz ponudi blagajniški listek od prejšnjega nakupa. Kupca se navadno spomni tudi blagajničarka, ki je registrirala njegov prejšnji nakup in potrdi njegovo izjavo.

S tem je končan pregled načinov kraje, ki ga mora stalno dopolnjevati praksa. Zvedeti in zabeležiti je treba vsako novo obliko kraje, saj le

njihovo poznavanje zagotavlja uspešnejše odkrivanje in preprečevanje.[87]

B. TIPOLOGIJA

Poleg poznavanja posameznih oblik tatvin in načinov delovanja storilcev, je iz kriminalističnometodičnih razlogov potrebno tudi določeno znanje o tem, kdo sploh krade in kaj krade. Zastavlja se torej vprašanje klasifikacije storilcev glede na njihov modus operandi oziroma drugače povedano, ali obstajajo kategorije storilcev, ki kradejo predvsem določeno vrsto blaga (katero), na isti način (kakšen) in v enakih okoliščinah. Pozitiven odgovor na takšno vprašanje lahko znatno olajša prizadevanja prodajnega in nadzornega osebja pri odkrivanju in (predvsem) preprečevanju nepoštenega ravnanja kupcev. Čeprav je bilo o tem, kdo krade in kaj krade že govora v ustreznem delu te raziskave, se bomo vprašanja ponovno dotaknili, vendar izključno iz kriminalističnih zornih kotov. Če namreč nadzorno osebje ve, kaj in kako kdo krade, lahko vso pozornost nadzorovanja usmeri prav nanj in prav v tistem trenutku in tistih situacijah, ko je nevarnost, da bo storil tatvino, največja.

Kdo torej krade in kakšen je pravi tat? Ni mogoče podati opisa tatu, ki bi omogočal, da bi nepošteneža že od daleč kar po zunanjem izgledu prepoznali in ločili od poštenega kupca, čeprav obstajajo znaki, ki lahko vzbudijo dvom v njegovo poštenost (o tem bo več govora kasneje v poglavju o indicih). Kot kažejo izkušnje, krade lahko prav vsakdo, ne glede na njegovo izobrazbo, spol, starost, socialni položaj, poklic ali versko prepričanje. Zato se med tatovi pojavljajo stari in mladi, premožni in manj premožni, izobraženi in neizobraženi, ljudje na pomembnih položajih in navadni delavci, vojaki, miličniki in civilisti, ženske in moški. Nekateri od njih le enkrat ali dvakrat vzamejo kak predmet, drugim je to postala vsakdanja navada, tretji pa se preživljajo na ta način. Ali obstajajo med njimi tudi razlike glede na to, kaj kradejo in kako kradejo?

---

[87] Vsi omenjeni načini delovanja storilcev so izbrani iz literature (zlasti: Brindy, Curtis, Edwards, Tuschl, Michaux idr.) ter iz številnih razgovorov s prodajnim osebjem in poslovodji samopostrežnih prodajaln v Sloveniji, ZDA in Veliki Britaniji, ki sem jih imel v letu 1977.

Pisci razvrščajo storilce glede na njihov modus operandi v dve skupini: na poklicne tatove in na priložnostne storilce.[88] Nekateri avtorji temu dodajajo še kategorijo otrok in mladoletnikov, ter žensk.[89] Tudi mi se pridružujemo tej klasifikaciji in delimo storilce na: poklicne storilce in priložnostne storilce, v okviru te klasifikacije pa bomo opravili po potrebi še dodatno, podrobnejšo delitev. Takšno razlikovanje storilcev je pomembno tako s stališča odkrivanja in preprečevanja kot tudi obravnavanja prijetih tatov - zlasti še glede na odkrivanje njihovih prejšnjih prestopkov in morebitnih sostorilcev.

1. Poklicni tatovi

Poklicnih tatov, to je storilcev, ki bi se preživljali s tatvinami po prodajalnah (in bi bila kraja torej njihov poklic) pri nas, po mnenju strokovnjakov ni veliko. Čeprav je bilo sicer odkritih nekaj skupin in posameznikov, ki so se načrtno ukvarjali s tatvinami po prodajalnah, prevladuje mnenje, da so pri nas takšni primeri redki. Tuje raziskave so sprva ugotavljale, da samopostrežne in samoizbirne prodajalne za poklicnega tatu niso posebno privlačne, sa je tveganje, da bo storilec prijet, preveliko glede na relativno majhno vrednost tam vzetega blaga.[90] Hkrati z naraščanjem cen prehrambenih artiklov in vse pogostejšim prodajanjem tudi drugih (neprehrambenih) predmetov, pa postajajo samopostrežnice s svojim odprtim načinom prodaje vse bolj privlačne tudi za poklicne tatove. Korist, ki si jo lahko pridobe z vztrajnim ponavljanjem tatvin po samopostrežnih prodajalnah, je lahko zelo velika!

Ali je torej upravičeno mnenje domačih in tujih strokovnjakov, ki trdijo, da poklicnih tatov v samopostrežnih prodajalnah ni (ali vsaj ne omembe vredno), ali pa tako sklepajo le zato, ker prodajno osebje poklicnih tatov ne odkrije veliko oziroma tudi v primeru odkritja ne posumi, da gre zanje? Poklicni storilci so zelo prebrisani in uporabljajo takšne načine kraje in takšno taktiko, da jih je mnogo teže odkriti kot navadne tatove. Nesposobnost ali nezainteresiranost prodajnega osebja (in miličnikov) pa

---

88 npr. Tuschl, Tegel, Edwards

89 npr. Brindy

90 Tuschl, s. 7

lahko privede do tega, da delavci prodajalne tudi prijetega poklicnega storilca obravnavajo in ocenijo za navadnega tatu, čeprav bi lahko z boljšo preiskavo odkrili da gre pravzaprav za poklicnega tatu. Če v kategorijo poklicnih storilcev vštejemo tudi vse tiste, katerim kraja v prodajalnah ne pomeni edinega sredstva za preživljanje, marveč le dodatni zaslužek za izboljšanje življenjskega standarda, potem je trditev, da pri nas takšnih storilcev ni, lahko vprašljiva.

Znani primeri domače in tuje prakse kažejo, da poklicni storilci kradejo predvsem zato, da jih nato ceneje prodajo naprej in si tako pridobijo premoženjsko korist. Kradejo v glavnem dražje in vrednejše blago, mnogokrat po naročilu kasnejšega kupca. Krajo v naprej dobro pripravijo, proučijo razmere v prodajalni, si ogledajo in izberejo blago, ki ga bodo ukradli in se dogovorijo, kako bodo ravnali, če koga izmed njih odkrijejo. Delujejo navadno v skupinah in uporabljajo tiste načine kraje, ki smo jih že omenili, ko smo govorili o delovanju sostorilcev. Če deluje tat sam si že v naprej pripravi skrivališče. Omenjena je že bila navada tatic v ZDA, da skrivajo vzeto blago pod krilom. Tudi drugi bolj prebrisani načini skrivanja in odnašanja predmetov so lahko značilni za poklicne tatove. Kradejo tako ženske kot moški, so zelo hladnokrvni in ne kažejo tistega strahu in notranjega nemira, ki je značilen za navadnega tatu. Zato jih je tudi zelo težko odkriti. Jemljejo predvsem dražje predmete in sicer: oblačila, tehnične predmete, drage alkoholne pijače, kozmetiko in podobno. Hišna preiskava lahko odkrije prave zaloge in skladišča nakradenega blaga, zato jo je potrebno opraviti vedno kadar obstaja sum, da gre za poklicnega storilca.[91] (Hišno preiskavo seveda lahko opravi le preiskovalni sodnik ali delavci organov za notranje zadeve). Prav tako je treba tudi pregledati storilčevo vozilo in paziti na morebitne sostorilce.

Poklicni tat je lahko zelo nevaren in nasilen, saj si je v primeru odkritja pripravljen tudi s silo utreti pot na svobodo. Ker opravlja tatvine

---

91 Že v opombi 84 omenjena tatinska skupina je bila odkrita popolnoma slučajno zaradi tatvine pralnega praška z nekega kolesa. Šele hišna preiskava je pripeljala do odkritja številnih nakradenih predmetov in do razkritja njihovih tatvin v prodajalnah.

skozi daljše obdobje, lahko povzroči prodajalnam precejšno škodo.[92]

Kljub temu, da pri nas zaenkrat še ni bilo odkritih veliko poklicnih storilcev, to ne pomeni, da jih sploh ni, zato je treba toliko bolj proučevati tiste, ki so znani, in se na njih učiti za boljše in učinkovitejše odkrivanje v prihodnosti.

2. Priložnostni tatovi

V kategorijo priložnostnih storilcev uvrščamo tiste storilce, ki kradejo predvsem za sebe, svojo družino ali prijatelje, in vzetih predmetov ne prodajajo dalje, kot je to značilno za poklicne tatove. Med njimi se pojavljajo tako moški kot ženske, stari in mladi, skupine in posamezniki. Nekateri kradejo bolj naivno in poredkeje, drugi zopet bolj prebrisano in pogosteje. Ta kategorija storilcev je za prodajalne najnevarnejša, saj jih je veliko in zato povzročajo večjo škodo kot poklicni storilci. Ko priložnostnemu storilcu nepošteno dejanje nekajkrat uspe, mu to lahko postane navada in se vedno znova vrača v prodajalno in krade - dokler končno ni prijet. Ker obstajajo razlike glede na to, kaj kdo krade in kako krade, jih bomo razvrstili v več skupin:

a. Otroci

Otroci predstavljajo posebno kategorijo iz več razlogov. Prvič zato, ker se njihov način delovanja precej loči od načina delovanja odraslih storilcev,[93] ker zaradi duševne nerazvitosti še ne morejo prav razumeti pomena svojega dejanja in je zato obravnavanje prijetega otroka bistveno

---

92 V ZDA je neka ženska v svoji 18 letni tatinski karieri nakradla za 2 milijona dolarjev različnih predmetov. Trdi, da je bila uspešna v 99 % vseh kraj, ki jih je izvršila. To prav gotovo kaže na to, kako težko je takšne tatove odkrivati. - H. Husock: The Tale of the $ 2 Million Shoplifter. The Boston Phoenix, 8. februar 1977.

V neki ljubljanski samopostrežnici je storilec nekaj tednov odnašal drage uvožene alkoholne pijače, in sicer vsak dan eno ali dve. Ko so ga končno prijeli in naredili hišno preiskavo, so odkrili pravo zakladnico alkoholnih pijač, katere je storilec prodajal ali podarjal znancem. V neki drugi samopostrežni prodajalni pa je storilka skušala ukrasti drag mešalni kuhinjski aparat. Kljub temu, da je vse kazalo, da gre za poklicno storilko, se miličniku ni zdelo vredno upoštevati nasvetov prodajnega osebja in preveriti storilke.

93 Curtis, Savremeno obezbeđivanje trgovine na malo, knjiga 2, s. 118

drugačno kot obravnavanje drugih tatov, in ne nazadnje tudi zato, ker kradejo predvsem eno vrsto predmetov in to na podoben način.

Otroci prihajajo pogosto v samopostrežno prodajalno, vendar navadno nič ne kupijo. Prihajajo, da si ogledujejo predmete na policah in le včasih kupijo kakšno malenkost zase, ali pa opravijo nakupe za starše. Ker največkrat nimajo denarja, si ne morejo ničesar privoščiti, hkrati ko jih predmeti na policah privabljajo in vzbujajo željo po pridobitvi. Pogosto je skušnjava prevelika in otrok si skuša prilastiti posamezne predmete na nedovoljen način.

Načini kraje so navadno zelo preprosti in naivni, zato jih ni težko odkriti. Otrok meni, da ga nihče ne opazuje, ter spravi predmete direktno s police v žep, torbico, za plašč in podobno. Otroci ne nosijo s seboj vrečk in druge prtljage, zato pri njih prevladuje skrivanje v žep. Kljub temu, da delujejo dokaj naivno, pa jim tatvina marsikdaj uspe. Zato se pogosto dogaja, da so delavci prodajalne ob prijetju kakega otroka izredno presenečeni in pretreseni, ko najdejo pri njem prave zaloge nakradenih predmetov.[94]

Otroci kradejo zlasti igrače (pri tem prevladujejo pištole, avtomobilčki in punčke) in sladkarije (čokolade, bonbone, žvečilne gumije - predvsem zaradi sličic v njih), skratka to, kar jim starši nočejo ali ne morejo kupiti. Kradejo tako fantje kot punčke, posebna značilnost njihove kraje pa je ta, da pogosteje delujejo v skupini. Medtem ko odrasli storilci (razen nekaterih poklicnih tatov) skoraj vedno delujejo sami, je značilnost otrok (pa tudi mladoletnikov) delovanje v skupini. Velja torej posvetiti posebno pozornost skupinam otrok v prodajalni, kajti verjetnost, da bodo skušali kaj zmakniti, je velika.

Ker se otroci odločijo za krajo navadno zaradi nagovarjanja drugih, ki so že kradli, je to okoliščino treba izrabiti pri razgovoru z otrokom in ugotoviti, kdo ga je nagovoril h kraji, kolikokrat je že kradel, kdo je bil z njim ipd. (več o tem bo govora v poglavju o razgovoru s prijetim

---

94 Sam sem bil priča nekaterim primerom, ko je otrok skril tudi po 10 ali več predmetov.

storilcem!). Otroci pogosto hodijo z ene prodajalne v drugo in kradejo, zato najde osebje prodajalne pri prijetju često tudi predmete iz drugih prodajaln. Otroci tudi pogosto konzumirajo vzete predmete (bonbone, čokolade, žvečilne gumije) v prodajalni. Vneti zbiratelji sličic pa včasih samo odprejo zavitek z žvečilnimi gumiji, vzamejo sličice, ostalo pa pustijo na pultu ali skrijejo kam drugam. Včasih kradejo tudi v spremstvu staršev,[95] vendar naše domače izkušnje kažejo prej obraten pojav, to je, da starši kradejo kadar so skupaj z otroci.

Posebno pomembno je obravnavanje prijetega otroka (o čemer bo govora kasneje). Prav je, da opozorimo, da je treba v primeru tatvine prijeti in zadržati tudi tiste otroke, ki so skupaj s storilcem (ker pogosto delujejo skupaj) oziroma od storilca zvedeti, če je sam, ali pa ga zunaj ali v prodajalni čaka še kdo drug.

b. Mladoletniki

Tudi mladoletniki tvorijo posebno skupino tatov. Čeprav bi morda nekatere od njih lahko uvrstili v kategorijo poklicnih tatov (tedaj kradejo pogosto za polnoletne kriminalce - primer za takšne tatinske skupine imamo tudi v literaturi: npr. v romanu Oliver Twist), jih vendarle največ sodi med priložnostne storilce in jih zato tudi obravnavamo v okviru te skupine.

Podobno kot otroci tudi mladoletniki delujejo pogosto v skupinah, vendar je njihov način kraje drugačen, bolj drzen in prebrisan, zato jih je težje odkriti, pa tudi v primeru odkritja si včasih skušajo s silo utreti pot na svobodo ali pa kako drugače zavesti prodajno osebje. Če jih je več, delujejo na podoben način kot ostale skupine, če pa so sami, niso redki primeri, ko uporabljajo posebna skrivališča v obleki ali v kakšnih predmetih, prav tako pa tudi način kraje "vzemi in beži". Krajo smatrajo kot šport in jo pogosto izvršijo na predlog kakšnega izmed njih, ali zato, da bi dokazali, da so hrabri in sodijo "zraven". Kradejo predvsem: fantje alkoholne pijače (daleč najpogosteje), delikatesne izdelke, pa tudi sladkarije; dekleta pa kozmetiko, nogavice, spodnje perilo, bluze ip.

---

95 Curtis, Savremeno obezbeđenje trgovine na malo, knjiga 2, s. 122

Mladoletniki (v glavnem fantje) delujejo včasih povsem organizirano, dogovorijo se kaj bodo ukradli, kaj bodo storili v primeru odkritja, kako se bodo zagovarjali ipd.[96] Ker večina mladoletnikov še nima osebne izkaznice, je identifikacija običajno neuspešna (razen če jo opravijo miličniki), saj storilci često povedo lažna imena in naslove. Tudi žaljenje prodajnega osebja in nasilno obnašanje pri mladoletnikih ni redko.

c. Moški in ženske

Med moškimi in ženskami storilci ni posebne razlike v modusu operandi. Ker moški navadno ne nosijo s seboj nakupovalnih vrečk ali kakšne druge prtljage (razen aktovk, poslovnih kovčkov ipd.), dajejo reči v oblačila, medtem ko ženske skrivajo vzete predmete v glavnem v prtljago. Pri obeh spolih se pojavljajo tudi posebej za krajo pripravljena skrivališča kot smo jih omenili v prvem delu tega poglavja. Kradejo pravzaprav vse, v večjem številu pa zlasti: alkoholne pijače, kozmetiko, drago perilo, prehrambene izdelke (meso, konzerve, salame, ipd.), nekatere tehnične stvari itd.

d. Stare osebe

Vse višji življenski stroški in zlasti naraščanje cen osnovnih prehrambenih izdelkov ter relativno nizki prejemki starih ljudi (večinoma upokojencev) so vzrok za vse pogostejše tatvine, ki jih v samopostrežnih prodajalnah store stari ljudje. Čeprav je vrednost posameznega ukradenega predmeta dokaj majhna, pa vendarle pogostnost takšnih tatvin povzroča izgubo. Takšen tat ne vzame le sem ter tja kakšne malenkosti, marveč krade načrtno, vsak dan nekaj: košček masla, sira, marmelado, salame, meso, skratka v glavnem prehrambene izdelke. Na ta način si znižajo življenske stroške in denar lahko porabijo za druge stvari.

Napačno bi bilo mišljenje, da stari ljudje kradejo bolj preprosto in naivno. Nasprotno, njihova prebrisanost in hladnokrvnost (dokler niso od-

---

96 Tako sta se mladoletnika iz okolice Ljubljane pred odhodom v akcijo točno dogovorila kaj bosta kradla, kako, in kaj bosta povedala, če ju bodo odkrili. Čeprav so zaslišali vsakega posebej sta odgovarjala popolnoma enako (ime, starost, stanovanje, starši ipd.), ker sta se že preje vse dogovorila.

kriti) preseneti marsikaterega nadzornika ali prodajalca,[97] zato ne kaže podcenjevati njihovih spretnosti. Kakšnih drugih posebnosti pri njihovem načinu delovanja ni opaziti.

e. Pijane in drogirane osebe

V naših prodajalnah se skorajda vsak dan znajde tudi kakšna od alkohola omamljena oseba. Teh seveda ni težko prepoznati, saj že njihovo obnašanje, govorjenje in hoja vzbuja pozornost. Ker alkohol sprošča zadržke se oseba, ki je pod njegovim vplivom lažje odloči za tatvino. Poleg tega jo želja po pijači sili da vzame kakšno steklenico z alkoholno pijačo, ki jo morda v treznem stanju ne bi ukradla. Ne gre zanemariti tudi alkoholikov, katerih želja po alkoholu je tako močna, da premaga tudi strah pred odkritjem. Niso redki primeri, ko zakonec alkoholika temu vzame ves denar, tako da si ne more kupiti alkohola, ta pa zato krade v samopostrežnih prodajalnah. Sicer pa je modus operandi takšnih storilcev dokaj preprost, navadno steklenico kar pred očmi vseh spravijo pod obleko in skušajo zapustiti prodajalno, zato jih ni težko odkriti. So pa lahko tudi nasilni, zato je potrebna previdnost pri prijetju.

Podobno je tudi z narkomani in drogiranimi osebami. Edwards piše, da je udeležba narkomanov pri tatvinah v prodajalnah znatno narastla po drugi svetovni vojni.[98] Pri nas jih na srečo ni veliko, vendar se včasih le pojavijo. Tudi za njih velja podobno kot smo povedali že za pijane osebe in alkoholike, s to razliko, da narkomani kradejo nekatere dražje predmete, zato da jih prodajo in si za denar nabavijo mamila.

f. Tujci

Tudi tujci pogosto kradejo v naših samopostrežnih prodajalnah in sicer tako tisti, ki prihajajo iz zahodnih držav kot tisti, ki pridejo iz vzhodnih. Zlasti za slednje so samopostrežne prodajalne zelo mikavne in vabljive, pomanjkanje denarja pa jih lahko zapelje tudi v tatvine. Zato tujcev

---

97 Tako je starejši moški v neki mariborski prodajalni vztrajno kradel meso na tak način, da ga je dal v klobuk in si nato klobuk poveznil na glavo. Odkrili so ga slučajno, ker mu je po nerodnosti padel z glave.

98 Edwards, s. 85

kot storilcev tatvin v prodajalnah nikakor ne gre izključevati, in jih je treba prav tako nadzorovati kot vse druge.[99]

Kljub obširnosti pregleda, le-ta še zdaleč ni popoln, saj si storilci izmišljajo vedno nove načine dajanj in so tako vedno korak pred nadzornim in prodajnim osebjem.

Pri klasifikaciji storilcev, je včasih težko uvrstiti posameznega tatu v to ali ono kategorijo. Namen razvrstitve v skupine je bil predvsem prikazati značilnosti posamezne skupine storilcev, kar lahko olajša nadzorovanje, zlasti pa še obravnavanje prijetega tatu.

---

99 V neko ljubljansko prodajalno je prišlo 70 turistov - otrok, ki so vsi od prvega do zadnjega ukradli kakšno stvar.

XXI. ODKRIVANJE IN "DOKAZOVANJE" NEPOŠTENOSTI

Osrednje vprašanje metodike odkrivanja tatvin v prodajalnah je prav gotovo: kako odkriti storilce in jim dokazati storjeno nepoštenost. Kljub dokaj velikemu številu člankov in druge literature o problematiki tatvin (je) le redko kje najti bolj nadrobno obravnavanje omenjenih vprašanj. Zato bomo v tem poglavju nekoliko bolj obširno opisali načine odkrivanja in dokazovanja, in posvetili posebno pozornost zlasti indicem, ki kažejo na to, da bo neka oseba kradla, ali da je to že storila. Sama taktika nadzorovanja in preprečevanja pa bo obravnavana kasneje.

Na splošno bi lahko ločili pet načinov odkrivanja in dokazovanja:

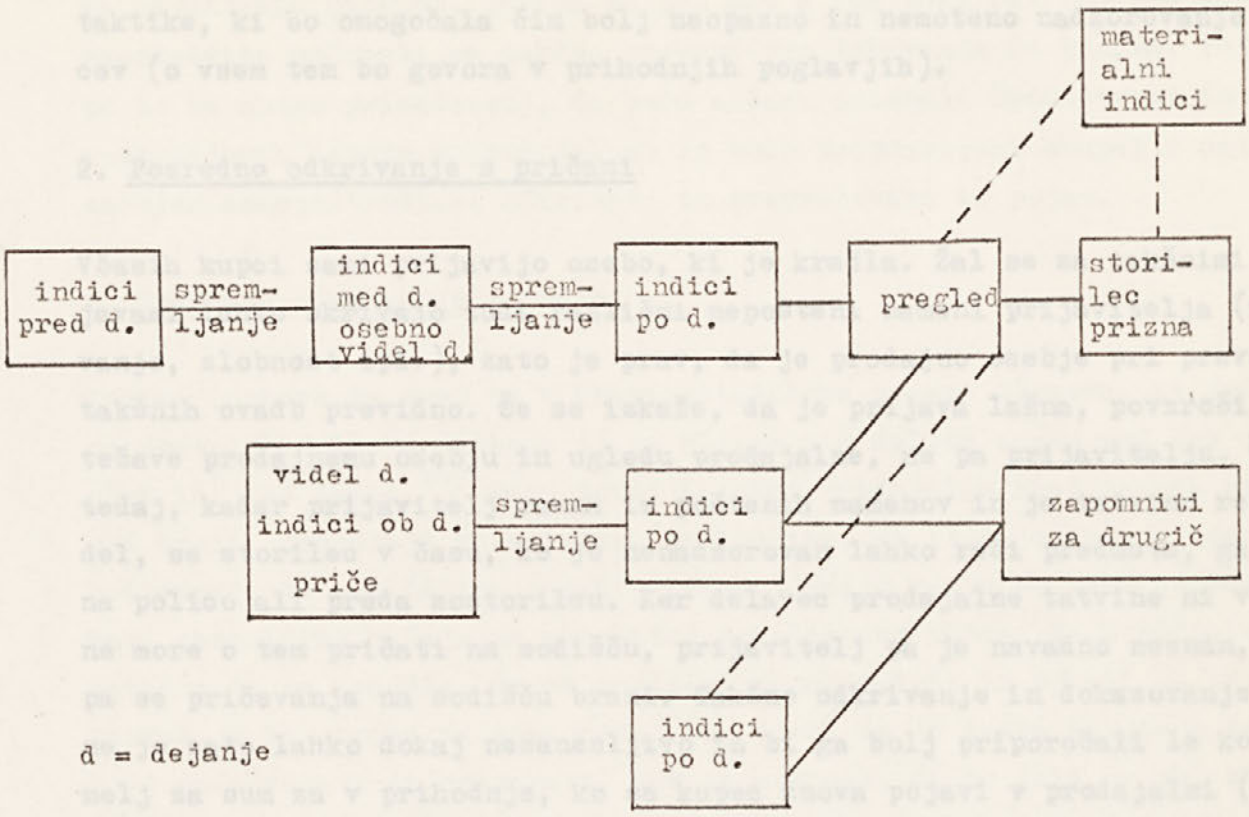
- neposredno s pomočjo nadzornega ali prodajnega osebja
- posredno s pričami, ki so dejanje videle
- posredno z indici, ki zbujajo dvom v poštenost kupca
- s priznanjem osebe, ki je kradla
- z najdbo predmetov, o katerih se sumi, da so ukradeni.

Vseh pet načinov se med seboj prepleta in jih je zato včasih težko ločiti. Tako lahko na primer na podlagi indicev pred dejanjem spremlja osebje prodajalne neko osebo po prodajalni, vidi (ali sluti) da je nekaj vzela in skrila, ob pregledu najde še druge predmete, vse pa se zaključi s priznanjem tatu. Zaradi lažjega razumevanja bomo prikazali vsakega izmed petih načinov posebej, še prej pa grafično podali shemo odkrivanja in dokazovanja.

1. Neposredno odkrivanje

Neposredno odkrivanje tatvin je seveda najzanesljivejši način odkrivanja. Videti osebo, kako je kaj vzela in kam je spravila ukradeni predmet, je skoraj toliko kot dokazati ji krivdo. Prav zato se mnogi prodajalci, blagajničarke in poslovodje odločijo za zaustavljanje in pregled kupcev izključno le tedaj, ko so krajo videli na lastne oči. Tudi nekateri pisci svarijo, da je treba osebno videti tatvino in šele nato ukrepati.[100] Le

[100] Npr. J. Brindy, Curtis, itd.

1. Grafični prikaz ugotavljanja nepoštenosti

tedaj je delavec prodajalne lahko popolnoma prepričan, da je storilec res storil nepošteno dejanje, in je zato tudi njegovo pričanje na sodišču trdno in prepričljivo. Menimo, da je tudi za naše razmere primerno, da nadzornik in drugo osebje prodajalne ukrepa predvsem tedaj, če osebno vidi - tatvino, ali v krajnem primeru tudi tedaj, ko obstajajo zares močni indici, ki kažejo na to, da je kupec res storil tatvino.

V tujini se pogosto dogaja, da nedolžni kupec, ki so ga osumili tatvine, sproži tožbo na sodišču in zahteva odškodnino zaradi neutemeljenega pridržanja, pregleda in osumljenja. Pri nas so sicer takšni primeri redki, prav gotovo pa je neprijetno, če prodajno osebje zadrži in osumi poštenega kupca. Možnosti za takšne pomote so mnogo manjše, če je delavec prodajalne videl tatvino osebno.

Včasih se zgodi, da osebje prodajalne povsem slučajno zaloti nepoštenega kupca pri dejanju, večinoma pa je potrebno daljše opazovanje in zasledovanje sumljive osebe, upoštevanje varnostnega načrta in uporabljanje takšne

taktike, ki bo omogočala čim bolj neopazno in nemoteno nadzorovanje kupcev (o vsem tem bo govora v prihodnjih poglavjih).

2. Posredno odkrivanje s pričami

Včasih kupci sami prijavijo osebo, ki je kradla. Žal se za takšnimi prijavami lahko skrivajo tudi različni nepošteni nameni prijavitelja (maščevanje, zlobnost ipd.), zato je prav, da je prodajno osebje pri preverjanju takšnih ovadb previdno. Če se izkaže, da je prijava lažna, povzroči to težave prodajnemu osebju in ugledu prodajalne, ne pa prijavitelju. Tudi tedaj, kadar prijavitelj ravna iz poštenih namenov in je tatvino res videl, se storilec v času, ko je nenadzorovan lahko reši predmeta, ga vrne na polico ali preda sostorilcu. Ker delavec prodajalne tatvine ni videl, ne more o tem pričati na sodišču, prijavitelj pa je navadno neznan, ali pa se pričevanja na sodišču brani. Takšno odkrivanje in dokazovanje tatvine je zato lahko dokaj nezanesljivo in bi ga bolj priporočali le kot temelj za sum za v prihodnje, ko se kupec znova pojavi v prodajalni (razen v primerih, ko tudi drugi močni indici kažejo, da gre res za tatvino in je zato tveganje minimalno).

Po drugi strani pa kažejo rezultati raziskav doma in po svetu, da zelo majhen odstotek kupcev sploh ne opazi tatvine, še manj pa jih je pripravljenih prijaviti jih prodajnemu osebju. V akciji, ki jo je v neki ljubljanski samopostrežnici opravila revija Jana, je bilo ugotovljeno, da občani niso pripravljeni prijavljati tatvin.[101] To kaže, da ljudje še vedno imajo tatvine v prodajalnah za nepomemben prestopek in se ne zavedajo, da tat krade pravzaprav njim samim. Tudi nekatere tuje raziskave potrjujejo to mnenje.[102]

V ZDA skušajo pridobiti kupce za sodelovanje pri odkrivanju in preprečevanju nepoštenosti s tako imenovano "patrolo poštenja" (Honesty Patrol). Kupci dobijo pri vhodu v prodajalno posebno značko, ki jo nosijo med nakupovanjem in ki pomeni, da je njen nosilec pripadnik "patrole poštenja". Menijo, da se tat v takšnem okolju počuti zelo neprijetno in se raje odpo-

---

101 Zei, L.: Kako smo kradli in izzivali kupce, Jana, 13.10.1976, s. 17

102 npr. Steffensmeier D.J. in dr. An Observational Study of Reaction ...

ve nepoštenim namenom. Seveda so pri nas z vse bolj razvijajočo družbeno samozaščito možnosti za takšno preventivno delovanje še boljše. Potrebno pa bo še mnogo prizadevanj, da bodo občani spoznali škodljivost in nevarnost majhnih tatvin v prodajalnah in bodo pripravljeni skupaj s celotnim osebjem samopostrežnice odkrivati in preprečevati ta pojav.

3. Posredno odkrivanje z indici

Indici (osnove za sum) so v kriminalističnem pomenu dèjstva, ki kažejo na obstoj kaznivega dejanja in na bližjo ali daljšo zvezo med tem dejanjem in neko osebo.[103] Tatu torej delavci prodajalne niso osebno videli pri kraji, obstajajo pa določene okoliščine, ki zbujajo dvom v njegovo poštenost. Te okoliščine (znaki, indici) imajo različno težo in bolj ali manj zanesljivo kažejo na morebitno nepoštenost kupca. Vsak indic zase navadno še ne zadošča, da se sumljivi kupec zadrži in povabi na razgovor, temveč je le osnova za sum, nekaj kar pove, da je treba določeno osebo bolj nadzorovati in opazovati, ker je možnost, da bo (ali da je) storila nepoštenost večja kot pri ostalih kupcih. Čim več indicev je, in čim večjo težo imajo, tem večja je tudi ta verjetnost. Gre torej za okoliščine, ki nekatere kupce do neke mere stigmatizirajo in ti zato pritegnejo večjo pozornost prodajnega in nadzornega osebja. Izkušnje so namreč pokazale, da se nepošteni kupec v nekaterih okoliščinah drugače obnaša kot pošteni, da imajo posamezne osebe, ki pridejo v prodajalno, več možnosti za skrivanje predmetov kot druge (in zato priložnost tudi lažje izkoristijo), ali da obstajajo kakšni drugi znaki, ki jih pri normalnem, poštenem nakupovanju ni najti (ali vsaj ne tako pogosto). Poznavanje teh okoliščin omogoča prodajnemu in nadzornemu osebju, da med množico kupcev izbere tiste, ki so sumljivi ter jih nato opazuje in nadzoruje. Nekateri izkušeni nadzorniki pravijo, da že takoj, ko neka oseba pride v prodajalno, vedo, da bo nekaj vzela na nedopusten način. Vendar pa je takšen sum lahko pogosto tudi neopravičen, saj se včasih tudi pošteni kupci iz različnih vzrokov obnašajo tako, da vzbujajo pozornost in sum delavcev prodajalne. Pri obravnavanju indicev je torej treba upoštevati, da niso vse osebe pri katerih jih zasledimo, zares nepoštene, po drugi strani pa tudi, da se lahko tudi tatovi obnašajo tako, da ne vzbujajo nobenega suma in dvoma.

---

103 Vodinelić, V.: Kriminalistična taktika, s. 43

Indice, ki kažejo na morebitno nepoštenost kupcev delimo glede na to, kdaj (časovno) se pojavljajo, v tri skupine:[104]

- indice pred dejanjem
- indice med dejanjem
- indice po dejanju.

a. Indici pred dejanjem

Tovrstni indici so razne okoliščine, ki v prodajnem osebju zbudijo sum, da je neka oseba prišla z nepoštenimi nameni, še preden sploh pride do dejanja. Od vseh treh vrst indicev je ravno pri tej vrsti največja nevarnost napačnega in prehitrega sklepanja in osumljanja. Še zdaleč namreč ne moremo trditi, da bo vsak "sumljivi" kupec tudi zares kradel. Po drugi strani pa ravno indici pred dejanjem omogočajo nadzornemu osebju, da že od samega začetka, to je od vstopa v prodajalno, spremlja sumljivo osebo in njeno gibanje, in tako lažje odkrije morebitno nepoštenost. Kot že rečeno, pa je potrebna posebna previdnost pri takšnem ocenjevanju kupcev in številne izkušnje, ki si jih je mogoče pridobiti samo z dolgoletnim opazovanjem kupcev in odkrivanjem tatov.

Kaj je torej tisto, kar lahko zbuja sum? Naj naštejemo le nekaj takšnih okoliščin:

- <u>oblačenje, ki ne ustreze vremenu in druge sumljive okoliščine glede oblačenja:</u> sumljiv je, kdor pride pozimi v prodajalno brez suknjiča ali plašča; v dežju brez dežnika ali v lepem vremenu z dežnikom (zato, da vanj kaj skrije); ima v vročih dneh na sebi plašč ali kakšno drugo pretoplo oblačilo (ki omogoča skrivanje); nosi plašč, suknjič, preko ramena ali preko roke; ima nenormalno široko in udobno ali sploh čudno krojeno obleko; se zadržuje pri policah s torbicami, klobuki, aktovkami, pa teh predmetov nima s seboj ob prihodu (npr. ženska brez torbice);
- <u>osebe, ki imajo s seboj veliko prtljage:</u> posebno pozornost je treba posvetiti kupcem z velikimi mrežami, torbami, vrečkami, šolskimi torbicami

---

104 Kakor tudi vse ostale indice v kriminalistiki (glej Vodinelić: Kriminalistična taktika).

in drugimi predmeti v katere je mogoče skriti blago, ter kupcem, ki nimajo s seboj nakupovalne košarice ali vozička. Glede na to, da pri nas nepošteni kupci najpogosteje skrivajo vzete predmete v prtljago, je ta indic zelo pomemben.

- osebe, ki so že prej kradle ali bile sumljive: čeprav mnogi, ki so bili enkrat zaloteni pri tatvini, nikoli več ne zagrešijo nepoštenosti, in se nekateri sploh nikoli več ne vračajo v prodajalno, kjer so jih prijeli, pa vendarle obstajajo tudi povratniki, ki se še nadalje ukvarjajo s tatvinami (zlasti poklicni storilci!). Na takšne osebe je treba torej še posebej paziti, prav tako pa na tiste sumljive osebe, katere nadzornik sumi, da so že kradle, pa jih še ni uspel zalotiti pri sami kraji. Pogosto se namreč zgodi, da nadzorno in prodajno osebje na podlagi indicev sumi, da nekdo krade, pa se vendarle ne odloči za prijetje in pregled sumljive osebe, marveč si jo zapomni za prihodnjič. Znanega tatu pa osebje prodajalne lahko spozna tudi po opisu.[105]

- osebe, ki se dolgo zadržujejo v prodajalni: pri posameznih pultih, se vračajo nazaj, si dolgo ogledujejo predmete, jih jemljejo v roke, pa zopet vračajo na polico, se stalno ogledujejo naokrog, zadržujejo pri predmetih, katere si glede na svoj socialni položaj očitno ne morejo privoščiti (mladoletnice pri dragi kozmetiki, mladoletniki pri dragih uvoženih pijačah..) in podobno.

- skupine mladoletnikov, otrok, pijane osebe (zlasti ob policah s pojačami), večje skupine odraslih oseb (zlasti turistov), osebe, ki povzročajo nemir, se prepirajo, nadlegujejo prodajalke, so pretirano prijazne, ali prezahtevne itd.

- taktika dejanja storilca: včasih skuša tat z raznimi taktičnimi potezami odvrniti pozornost prodajnega osebja od sebe, da bi tako lahko bolj varno kradel. To je lahko posebna prijaznost, poklanjanje drobnih daril, šaljenje, zapeljevanje prodajalk, posebno hvaljenje blaga in osebja, ali po drugi strani, s stalnim nerganjem, nezadovoljstvom s postrežbo in osebjem, vzbujanjem nereda in prepira (pri tem je treba paziti zlasti

---

105 V tujini si prodajalne pogosto izmenjujejo opise in fotografije prijetih tatov, tako da osebje prodajaln znanega tatu takoj prepozna.

na druge osebe v prodajalni, kajti namen prepirljivca je obrniti pozornost nase, tako da pravi tat lahko nemoteno odide) in podobno.

b. Indici med dejanjem

Indice med dejanjem je včasih težko ločiti od tistih pred dejanjem. Gre za okoliščine tik pred dejanjem ali ob samem dejanju, ki so sumljive:

- ogledovanje: oseba, ki krade, navadno ne gleda predmeta, ki ga misli vzeti, marveč se ozira okoli sebe, da se prepriča ali ga nihče ne opazuje. Tat brez premikanja glave opreza levo desno, se na koncu hodnika s pulti hitro ozre na vse strani, glede v ogledalo za nadzorovanje kupcev, opazuje druge kupce (in ne blago), opreza izpod klobuka in podobno. Te znake nam prikazujejo tudi mnogi filmi o tatvinah kot zanesljiv indic za krajo. Treba pa je opozoriti, da poklicni tatovi ravnajo drugače, saj mnogi popolnoma hladnokrvno spravijo predmet v vrečko (ali kam drugam), včasih celo pred očmi prodajnega osebja.

- sklanjanje čez pult in zastiranje pregleda: vsako skrivanje pred pogledi prodajnega osebja je sumljivo. Kupec to stori s plaščem, suknjičem ali kakšnim predmetom, zakrivajo pa ga lahko tudi druge osebe (slučajni kupci ali sostorilci), ali pa s sklanjanjem čez pult, spuščanjem predmeta na tla, zadrževanjem v nenadzorovanih kotih itd. Sumljivo je tudi postavljanje paketov, torbice ali plašča preko blaga, popolno skrivanje predmeta v dlaneh, hoja po prodajalni s predmetom v roki (kljub nakupovalni košarici) in zadrževanje blaga ob odprti vrečki, torbici ali drugi prtljagi.

- uživanje prehrambenih artiklov v prodajnem prostoru: kupec seveda lahko prinese malico s seboj, vendar je konzumiranje blaga v sami prodajalni, vsekakor sumljivo.

- jemanje večjega števila predmetov v garderobo, vstopanje v garderobo v času, ko ni zraven nobene prodajalke, vnašanje razne prtljage, dolgo zadržavanje v njih in pogosto menjanje in pomerjanje oblek (zlasti ob prisotnosti spremljevalcev), jemanje oblek, ki ne ustrezajo velikosti tistega, ki jih pomerja (so očitno prevelike ali premajhne zanj), so očitno predrage zanj itd.

- daljše ukvarjanje s predmetom, zlasti s ceno (zaradi morebitne zamenjave nalepk s ceno), odpiranje in pregledovanje embalaže, jemanje več predmetov iz ovitkov in nato vračanje nazaj, itd.

c. Indici po dejanju

To so tiste sumljive okoliščine na storilcu in v njegovem vedenju, ki nastanejo šele po storjenem dejanju. Ker storilec predmet že ima, ga lahko izdajo različni znaki. Vrednost tega indica je torej očitno večja kot vrednost drugih dosedaj omenjenih indicev, zlasti še v povezavi z njimi, zato včasih zadostujejo za odločitev za kontrolo kupca. Ti indici so zlasti:

- psihične spremembe na storilcu kot posledica notranjega nemira, napetosti in strahu, da bo odkrit: gledanje v stran, v tla, izogibanje srečanja s pogledom prodajalke[106], nemirno gledanje naokrog, tresenje rok, drhtenje ustnic, glave, bledica ali rdečica na obrazu, potenje, neenakomerno dihanje, suha usta, drhteč glas, prestrašen trzljaj, če se pred njim nenadoma pojavi prodajalka, in podobno. Psihične spremembe se pojavljajo predvsem pri priložnostnih tatovih, včasih tudi pri amaterjih, medtem ko so zelo redke pri poklicnih storilcih.
- zadrževanje ob izhodnih vratih prodajalne s predmeti v roki in iskanje priložnosti za hiter pobeg iz prodajalne.
- sumljiva hoja, izbokline na obleki, ki kažejo na skriti predmet, torbica je bolj polna kot tedaj, ko je kupec prišel v prodajalno, pod obleko se vidi še kakšno oblačilo.
- oseba ima oblečeno nekaj drugega kot pred vstopom v prodajalno (neskladnost barv pri ženskih oblekah).
- sumljive okoliščine glede predmeta: poškodovana nalepka s ceno, prelepljena z drugo nalepko; vrednost blaga je očitno večja kot piše na nalepki; predmet je prelahak ali pretežak glede na običajno težo takšnega predmeta; embalaža je odprta ali poškodovana.

---

106 Nekatere prodajalke izjavljajo, da spoznajo tatu izključno po njegovi reakciji, če ga pogledajo v oči in ogovorijo. Storilec je pod takim psihičnim pritiskom, da se s svojim vedenjem izda.

- iz nakupovalne košarice je izginilo nekaj, kar je bilo prej v njej, je pa očitno, da kupec stvari ni vrnil na polico. Glede na taktiko storilcev pri nas je to zelo pomemben indic.

- v nakupovalni košarici je ostal listek s ceno, predmeta pa ni več v njej in kupec ne more razložiti, kje predmet je. (To se zgodi v primerih, ko storilec pojé v delikatesnem oddelku kupljeno hrano, listek s ceno pa pozabi odstraniti iz košarice).

4. Storilec kot vir podatkov

Pri tatvinah v prodajalnah je temno polje zelo veliko. Ker sledov pri tej vrsti kaznivih dejanj ni, drugih dokazov tudi ne, je storilce največkrat mogoče odkriti le neposredno ob dejanju. Vendarle pa obstaja možnost za ugotavljanje prejšnjega nepoštenega ravnanja kupca. Z dobro vodenim razgovorom ob prijetju tatu je namreč mogoče zvedeti tudi za morebitna prejšnja podobna dejanja. Ker je prijeti storilec v veliki psihični napetosti je mogoče s primerno taktiko zvedeti od njega kolikokrat je že kradel v tej prodajalni in kaj, ter ali ima morebitne sodelavce, ki tudi kradejo. Tako lahko osebje prodajalne posredno zve vsaj za del že storjenih tatvin. Za takšno odkrivanje pa je potrebno dobro poznavanje in obvladovanje taktike razgovora (tu ne gre za zasliševanje, ki bi imelo procesno vrednost), imeti je treba bistro mišljenje in številne izkušnje.

5. Materialni indici

Včasih je možno osumiti koga tatvine tudi na podlagi materialnih indicev. Čeprav je takšen način odkrivanja dokaj redek in sodi predvsem v pristojnost organov za notranje zadeve, je vendarle vredno spregovoriti o njem, saj se je tudi pri nas že dogajalo, da so zaradi predmetov, o katerih so sumili, da so ukradeni, odkrili kriminalno združbo.

S preiskavo osumljenčevega stanovanja je mogoče odkriti vrsto predmetov sumljivega izvora, ki lahko služijo kot dokaz za tatvine. Kdaj opraviti preiskavo stanovanja je seveda stvar, ki sodi v pristojnost preiskovalnega sodnika ali delavcev organov za notranje zadeve, zato o tem osebje prodajalne ne more odločati. Lahko pa, in prav je da stori tako, izrazi sum v razgovoru z delavcem milice, ki nato ukrepa.

Dokaj pogosto se tudi zgodi, da se pri storilcu najdejo poleg stvari, ukradenih v neki prodajalni, tudi stvari iz druge prodajalne. Če obstaja sum, da je storilec tudi te predmete ukradel, je potrebno prodajalno o tem obvestiti in v razgovoru z osumljencem zvedeti, ali si je tudi te predmete res nezakonito prilastil.

Včasih lahko tudi storilčeve stvari služijo kot indic pri iskanju storilca in nato tudi dokaz za storjeno tatvino. Znani so namreč primeri, ko je storilec storil tatvino tako, da je svoja oblačila zamenjal za nova, stara pa pustil v prodajalni. V teh primerih, zlasti če gre za večje vrednosti ukradenega blaga, lahko storilčevi predmeti služijo za njegovo odkritje in identifikacijo.

XXII. ORGANIZACIJA ODKRIVANJA, NADZOROVANJA IN PREPREČEVANJA

1. Splošne ugotovitve

Odkrivanje in preprečevanje tatvin v prodajalnah je skorajda popolnoma prepuščeno iniciativnosti in iznajdljivosti osebja. To je delikt, ki ga organi formalnega družbenega nadzorstva (organi za notranje zadeve) praviloma ne odkrivajo, marveč nastopijo šele tedaj (če sploh nastopijo), ko je storilec že odkrit in prijet. Od zavzetosti posamezne prodajalne, njene ogroženosti pred nepoštenostmi, organizacijskih in drugih sposobnosti poslovodje in delavcev, splošne morale prodajnega osebja, njihovega odnosa do družbenega premoženja, upoštevanja načel družbene samozaščite in ne nazadnje od finančnih zmogljivosti je odvisno, kako učinkovito in v kakšni meri bo organizirano in izvajano preprečevanje in odkrivanje tatvin.

Nadzorovanje sumljivih kupcev je le postranska dejavnost osebja prodajalne, zato mora biti organizirana tako, da bo usklajena z osnovnim ciljem prodajalne, to je ustvarjanjem čim večjega prometa. Odkrivanje in preprečevanje predvsem ne sme zmanjšati prodaje in odvračati kupcev od nakupovanja, hkrati ko mora zmanjšati izgube, ki nastajajo zaradi nepoštenosti kupcev pa tudi lastnega osebja. Ker je namen samopostrežnega načina prodaje približati blago kupcem in jim omogočiti prosto in nemoteno ogledovanje in izbiranje blaga, po drugi strani pa jih je potrebno opazovati in nadzorovati, je konfliktnost med obema dejavnostima očitna.

Nekateri poslovodje se tudi pritožujejo, da jim povzroča odkrivanje in obravnavanje nepoštenih kupcev na sodišču mnogo večje stroške, kot pa je vrednost vzetega blaga, zato menijo, da se jim takšna dejavnost finančno ne izplača. Nadzorovanju kupcev zato ne posvečajo posebne pozornosti. Vendar pa problematike tatvin in drugih nepoštenosti ni mogoče gledati le iz zornega kota izgub in škode, ki jo v nekem trenutku trpijo posamezne prodajalne. Čeprav vrednost predmetov, ki jih jemljejo nepošteni kupci, navadno ni posebno velika, je vendarle treba upoštevati, da gre za kaznivo dejanje, ki ga moramo preprečevati in odkrivati tako kot vsako drugo kriminaliteto. Storilec, ki je ostal neznan (in teh je po ocenah strokovnjakov skoraj 90 %), "postane v mnogih primerih samozavestnejši, bolj iz-

kušen, previdnejši in skuša tudi drugič ali tretjič na lažji, toda kriminalen način priti do zadovoljitve svojih potreb".[107] Z odkritjem nepoštenega kupca se prepreči njegovo nadaljnje škodljivo delovanje,saj se marsikdo, ki je bil enkrat prijet in obravnavan zaradi tatvine, tega ne loti nikoli več.

Nadzorovanje kupcev v prodajalnah je torej potrebno, organizirano pa naj bo tako, da bo nevsiljivo, neopazno, nemoteče, diskretno, a hkrati učinkovito in prodajalnam ne bo povzročalo prevelikih stroškov in drugih bremen.

Organizirati nadzorovanje, ki bi ustrezalo omenjenim izhodiščem ni lahka naloga. Organizacija mora biti tesno vpletena in prilagojena organizaciji dela v prodajalni nasploh. Biti mora takšna, da racionalno izkorišča sposobnosti in možnosti vsakega delavca prodajalne za opazovanje in nadzorovanje kupcev ter hkrati ne moti njihovih osnovnih delovnih dolžnosti.

Težišče nadzorovanja mora biti predvsem na preventivi, kajti bolje je dejanje preprečiti še preden je do njega prišlo, kot iskati in obravnavati storilce. To je posledica splošnega prizadevanja v družbenem nadzorstvu, da se težišče delovanja organov formalnega družbenega nadzorstva prenese z represivne na preventivno dejavnost. Medtem ko so klasični detektivi v prodajalnah predvsem skušali odkriti storilce pri dejanju, je danes glavni namen nadzornikov in prodajnega osebja preprečiti, da bi do nepoštenosti sploh prišlo.[108] Šele v primeru, če preprečevanje ni uspešno, je treba seči po represivnih ukrepih. Kaže torej, da si sodobna kriminološka in kriminalistična spoznanja utirajo pot tudi v sistem in organizacijo nadzorovanja kupcev v prodajalnah.

Nesmiselno in iluzorno je pričakovati, da je mogoče z nadzorovanjem kupcev preprečiti prav vse pojave nepoštenosti zlasti še v samopostrežnih prodajalnah. Priložnosti za nepoštenost so tako številne in možnosti za nadzorovanje tako majhne, da je kaj takega nemogoče doseči. Mogoče pa je tatvine zmanjšati oziroma zadržati na takšni ravni, ki je še znosna in sprejemljiva. Namen tega poglavja je prikazati, kako organizirati nadzoro-

---

107 Pečar, J.: Vloga svetov pristojnih za notranje zadeve ... s. 220

108 Curtis, B.: Savremeno obezbeđivanje... knjiga 1, s. 2

vanje kupcev v posameznih prodajalnah, da bi se s čim manjšimi stroški in čim večjo učinkovitostjo približali prej omenjenemu cilju.

V ta namen je potrebno zlasti:

- analizirati sedanje stanje in pripraviti "varnostno" oceno,
- odpravljati preddeliktne situacije, ki napeljujejo na nepoštenost,
- izboljšati stike z javnostjo za preventivno delovanje,
- organizirati ustrezno nadzorovanje in sestaviti varnostni načrt.

2. Varnostna ocena prodajalne

Pred razmišljanjem o tem kakšno nadzorovanje organizirati, je potrebno analizirati sedanje stanje v prodajalni. S proučevanjem in analiziranjem sedanjih razmer je mogoče priti do pomembnih dejstev in sklepov, ter na njihovi podlagi izdelati ustrezne varnostne ukrepe. Odgovoriti je treba na vrsto vprašanj, ki so osnova za planiranje in organiziranje nadzorovanja ter za odstranjevanje obstoječih slabosti. Vsaka prodajalna ima svoje značilnosti, pomankljivosti, težave in organizacijo dela in zato zahteva poseben sistem ukrepov za zatiranje nepoštenosti. Organizacija nadzorovanja, ki je primerna za eno prodajalno, morda ne bo primerna za drugo. Izhajati je torej treba iz konkretne situacije in potreb posamezne prodajalne. Nekatera osnovna vprašanja, ki se zastavljajo so zlasti: Kakšne so izgube? Kako so nastale? Ali je mogoče večji del izgub pripisati nepoštenosti kupcem, osebja, ali obojim skupaj? Kako pogosto se pojavljajo odkrite nepoštenosti? Kolikšen del nepoštenih kupcev je odkrit (glede na izgube)? Kdo najpogosteje odkriva nepoštenost? Zakaj? Ali se celotno osebje trudi odkrivati tatvine in preprečevati nepoštenost ali samo posamezniki? Zakaj? Kakšne so možnosti za krajo glede na prostorske in druge značilnosti prodajalne? Ali je blago smotrno razporejeno po policah? Ali razvrstitev polic olajšuje ali otežuje nepoštenost? Kje v prodajalni je najlaže krasti? Kaj je mogoče storiti, da bi te situacije odstranili? Ali so delovna mesta v prodajalni pravilno razporejena tudi s stališča dobrega nadzorovanja in opazovanja kupcev? Ali so pravilno zasedena? Kako bi jih bilo mogoče bolje razporediti? Ali storilec lahko pride iz prodajalne tudi mimo blagajne? Kakšno je vzdušje med delavci? Ali so pripravljeni varovati blago pred tatovi ali pa kažejo malomaren odnos do družbene lastnine? Katero

blago storilci najpogostje kradejo? Zakaj? Kdaj so tatvine najštevilnejše? ... itd.

To so le nekatera vprašanja na katera mora odgovoriti poslovodja in drugo odgovorno osebje prodajalne pred načrtovanjem ustreznih varnostnih ukrepov. Podatke za omenjeno analizo je marsikdaj težko zbrati, zato mora pri tem sodelovati celotno osebje prodajalne z izkušnjami na svojih delovnih mestih. Mnogo koristnih informacij je mogoče zbrati tudi od dobronamernih kupcev, še posebej pa od prijetih storilcev. Od njih je mogoče zvedeti, katere okoliščine v prodajalni omogočajo nepoštenost, ali je to drugje bolje urejeno, kako so se izognili nadzorovanju ipd. Pri ocenjevanju varnostnega stanja je potrebno upoštevati tudi nepoštenost in možnosti za nepoštenost lastnega osebja, saj se tudi te bolj ali manj pogosto lahko pojavljajo.

Z analiziranjem stanja in pripravo varnostne ocene se lahko ugotovijo situacije, ki omogočajo tatvine in druge nepoštenosti za njihovo odstranjevanje. Čeprav je bilo v prejšnjem delu raziskave omenjenih več viktimoloških okoliščin, bi se sedaj ponovno lotili tega vprašanja, vendar s stališča organizacije odkrivanja in preprečevanja nepoštenosti.

3. Okoliščine, ki omogočajo tatvine

Okoliščine, ki olajšujejo tatvine so subjektivne in objektivne narave. Nekatere je mogoče odpraviti z malo dobre volje, druge z določenimi organizacijskimi prijemi, tretje s finančnimi sredstvi, četrte pa morda sploh ni mogoče odstraniti, ker so tako močno vpletene v samopostrežni način prodaje.

Med subjektivne okoliščine to je okoliščine, na katere ima prodajno osebje določen vpliv sodijo zlasti: malomaren odnos do dela in varovanja premoženja, nepoznavanje problematike in načinov odkrivanja in preprečevanja, nezanimanje za nadzorovanje kupcev, slabo sodelovanje z javnostjo in kupci, neorganiziranje nadzorovanja itd.

Malomaren odnos do dela in varovanja premoženja je prav gotovo ena izmed najpomembnejših ovir za uspešno odkrivanje in preprečevanje nepoštenosti.

Delavec prodajalne, ki mu ni mar za svoje delo ter ga zato opravlja površno in malomarno, se v odnosu do kupcev ne vede kot dober gostitelj ter mu dobro poslovanje in varovanje premoženja prodajalne ne pomenijo veliko, s svojim vedenjem v veliki meri omogoča in dopušča nepoštenosti. Malomarnost do dela kaže svoje posledice v več oblikah. Marsikje pušča prodajno osebje nalepke s ceno kar v prodajnem prosturu, tam kjer so prenehali z delom. To znatno olajšuje delo nepoštenemu kupcu, ki se mu ni treba truditi z zamudnim odstranjevanjem nalepk, marveč preko starih preprosto nalepi nove, ki jih je vzel s police. Malomarnost in neprijazen odnos do kupcev vpliva tudi na njihovo počutje v prodajalni in na odnos do razstavljenega blaga. Ni naključje, da nekateri poslovodje poudarjajo kot enega najpomembnejših preprečevalnih dejavnikov odkrit, prijazen in vljuden odnos osebja prodajalne do kupcev.[109] V prodajalnah, kjer je slabo vzdušje in se kupec počuti neprijetno, bo mnogo lažje prihajalo do nepoštenosti kot tam, kjer je osebje prijazno in ustrežljivo. Osoren odnos delavca prodajalne do stranke vzbudi v njej negodovanje in morda celo željo po maščevanju, prav gotovo pa zmanjša občutek krivde za storjeno nepoštenost. Kaufman zato svetuje:[110]

- vsak delavec prodajalne naj prijazno pozdravi kupca v prodajalni, ne da bi čakal, da ga slednji nagovori ali pozdravi prvi. Dobronamernemu kupcu bo pozdrav pokazal, da ni ostal od gostiteljev nezapažen, morebitnemu nepoštenežu pa, da je viden in opazovan in bo zato morda opustil svoje namene;
- vsak član kolektiva je dolžan pomagati kupcu vselej, kadar ta želi pomoč ali je videti, da jo potrebuje;
- zato mora imeti vedno odprte oči in videti vse kar se v prodajalni dogaja, saj bo le tako lahko ustrezno ukrepal.

Malomarnost se kaže tudi v odnosu do delovnih dolžnosti in s tem tudi do dolžnosti varovanja blaga. Delavec, ki je pri delu nevesten in površen

---

109 V nekaterih prodajalnah v ZDA so poslovodje izjavili, da namenoma ne zadržijo kupcev tudi če so zapazili storjeno nepoštenost, marveč temelji zatiranje nepoštenosti izključno na poudarjanju zaupanja do kupcev in na vzpostavljanju takšnih odnosov med kupci in prodajalci, da se morebitni storilec počuti zelo nelagodno in neprijetno, saj je v bistvu kradel "prijatelju".

110 Kaufman, I., s. 6

bo po vsej verjetnosti takšen tudi pri nadzorovanju kupcev. Dolžnosti in pravice, ki izhajajo iz zakona o družbeni samozaščiti, varnosti in notranjih zadevah ter iz zakona o združenem delu in drugih aktov, opravlja tak delavec malomarno in nevestno, zato tudi njegova učinkovitost pri zatiranju raznih nepoštenosti ni velika. Že prej je bila omenjena potreba po čim večji prisotnosti osebja prodajalne v prodajnem prostoru. Če je osebje nedelavno bo del svojega časa preživelo v skladiščih, pisarnah in podobno, zato bo tudi njihov preventivni učinek manjši.

Pomemben element, ki spodbuja k tatvinam so tudi dolge vrste pred blagajnami. Kupec, ki se mu mudi in se mu zaradi dolge vrste ne ljubi čakati pri blagajni, se odloči za tatvino, ker si tako prihrani čas in nepotrebno prerivanje in prepiranje v vrsti. Meni, da se mu zaradi malenkosti, ki jo je nameraval kupiti, ne izplača čakati v dolgi vrsti. Po drugi strani pa dolge vrste omogočajo lažje skrivanje predmetov in manjšo nevarnost, da bi bil storilec odkrit, kajti pozornost blagajničarke je usmerjena predvsem na kupca, ki plačuje. Na blagajnah naj bo torej vedno toliko blagajničark, kolikor je potrebno, da delo nemoteno teče. V času večjih nakupov in daljših vrst pred blagajnami bi bilo prav, da se nekdo od osebja prodajalne zadržuje ob blagajnah in opazuje in nadzoruje kupce ob njih. (Pri tem lahko pomaga zlagati strankam blago v nakupovalne vrečke, odnaša prazne nakupovalne košarice ipd.).

Včasih nekateri posebni dogodki zmanjšajo pozornost in budnost osebja prodajalne in s tem povečajo možnosti za nepoštenost. Prenosi pomembnih nogometnih, košarkarskih in drugih tekem v katerih igra domače moštvo ali državna reprezentanca, lahko povzročijo, da se osebje raje zadržuje ob tranzistorskih sprejemnikih (ali TV zaslonih) v ozadju prodajalne, kot pa opravlja svoje delovne dolžnosti in nadzoruje kupce. Spreten tat takšno priložnost zlahka izkoristi in odnaša tudi najbolj dragocene predmete brez posebnih težav. Podobna situacija je tudi v času odmorov in malic, ko se večina osebja zadržuje izven prodajnega prostora in v času letnih dopustov, ko so delovna mesta nepopolno zasedena in je zato tudi možnosti za nadzorovanje kupcev znatno manj. Prav tako ne kaže zanemariti drugih dogodkov, ki zmanjšujejo pozornost in delovno učinkovitost osebja prodajalne kot so npr. dnevi pred prazniki (Novo leto, 1. maj, 29. november, ipd.), ko so misli delavcev že usmerjene na praznovanje in oddih, proslav-

ljanje porok ali rojstnih dnevov osebja prodajalne (navadno združeno z uživanjem alkoholnih pijač), čas neposredno po odpiranju prodajalne (jutranja kavica) ali neposredno pred zapiranjem (veliko osebja se že pripravlja na odhod z dela), dobava večje količine blaga (osebje je zaposleno z raztovarjanjem in zlaganjem v skladišče) in podobno. Vse te okoliščine zmanjšajo nadzor nad kupci in povečajo možnosti za uspešno izvršene nepoštenosti.

Nepoznavanje problematike tatvin in načinov odkrivanja in preprečevanja nepoštenosti je prav tako pomemben element, ki olajšuje delovanje storilcev. Nekateri poslovodje so prepričani, da pri njih tatvin ni, zato tudi ne ukrenejo ničesar za njihovo odkrivanje in preprečevanje. Zastavlja pa se vprašanje, kako je mogoče trditi da tatvin ni, če ni storjenega ničesar, da bi to sploh zvedeli? Znano je namreč, da stanje izgub ob inventurah ni vedno zanesljiv pokazatelj za nepoštenost, drugih indicev pa ni ob pomanjkljivemu nadzorstvu. Prav gotovo je v nekaterih prodajalnah več nepoštenosti kot v drugih, vendar to ne pomeni, da bi morala biti pozornost osebja v enih manjša kot v drugih. (Drugače je seveda glede organiziranja posebne nadzorne službe, ki je potrebna samo tam, kjer so tatvine zelo številne.).

Nepoznavanje načinov delovanja storilcev in taktike odkrivanja in preprečevanja se odraža tudi v majhni uspešnosti delavcev pri zatiranju tatvin. Vsi delavci prodajalne bi morali biti seznanjeni z omenjenimi vprašanji, kajti le tako bo nadzorovanje kupcev boljše in učinkovitejše. Zato je treba:

- organizirati predavanja o nepoštenosti po posameznih prodajalnah, s posebnim ozirom na situacijo in stanje v tej prodajalni;
- vsakega novega delavca sproti seznaniti z dolžnostmi pri nadzorovanju kupcev, načinom ukrepanja v primeru odkritja nepoštenosti, postopkom s prijetim storilcem, načini delovanja storilcev;
- organizirati posvetovanja o nepoštenosti v okviru posameznih SOZD, regij, poslovnih združenj, mest;
- stalno vzpodbujati in širiti zanimanje za preprečevanje nepoštenosti med vsemi delavci prodajalne in jih primerno motivirati za to dejavnost;

- pri proučevanju osebja prodajalne uporabljati rezultate raziskav, priročnike in filme o tatvinah in drugo literaturo o tej problematiki (zlasti filmi nudijo možnosti za hitro učenje prepoznavanja storilcev)[111];
- sodelovati in spodbujati sodelovanje med posameznimi prodajalnami, postajami milice, UJV, sodišči in tožilstvi pri obravnavanju problemov, iskanju navodil o postopanju s prijetimi storilci, organiziranju družbene samozaščite itd. (pri tem velja poudariti pomen vodje varnostnega okoliša v katerem je prodajalna.).

Povsod po svetu poudarjajo v zvezi z zatiranjem nepoštenosti v prodajalnah tudi pomen dobrega sodelovanja z javnostjo. Odnosi z javnostjo obsegajo pisanje člankov v dnevnem časopisju, opozarjanje na nepoštenosti preko radia in televizije, pozivanje poštenih kupcev naj sodelujejo pri preprečevanju nepoštenosti, organiziranje predavanj po šolah in drugih vzgojno izobraževalnih ustanovah, izdajanje lepakov in napisov itd. Ugodna reakcija javnosti in njihova pripravljenost za sodelovanje pri preprečevanju nepoštenosti itd. lahko precej zmanjša možnosti zanje, zato je ustvarjanje antikriminalnega mnenja in ustrezne varnostne kulture med prebivalci zelo koristno in potrebno.

Objektivne okoliščine, to je okoliščine, ki niso odvisne od osebja prodajalne, so: embalaža, notranja ureditev prostorov, premalo delavnih mest, finančne težave, lokacija prodajalne, posebni dogodki, vremenske razmere in letni čas.

Že v prvem delu raziskave je bil omenjen pomen embalaže (zlasti barve) za privabljanje kupcev in prodajanje proizvodov. Ni mogoče pričakovati, da bi se trgovina zaradi uspešnejšega zatiranja nepoštenosti odpovedala vabljivi in učinkoviti embalaži, lahko pa se oblika embalaže prilagodi tako, da bo čim bolj onemogočala nepoštenosti, a hkrati ne bo trpel njen promotivni učinek. Russel Cook, direktor "dizajna" pri tvrdki American Can Co. pravi: "Če se je kupec odločil, da krade, ne moremo storiti veliko. Lahko pa storimo krajo težjo za one, ki so na meji, da gredo po tej poti.[112] Ka-

---

[111] Curtis, B.: Savremeno obezbeđivanje..... s. 51, knjiga 1

[112] Embalaža protiv krađa, s. 502

že torej, da si tudi oblikovalci embalaže prizadevajo izdelati takšne proizvode, ki bi pripomogli k večjemu zatiranju tatvin in drugih nepoštenosti v prodajalnah.[113]

Ukrepi v tej smeri so npr. naslednji:

- velika embalaža za manjše proizvode; proizvod se postavi na večji karton in zavije v celofan. S tem se poveča njegova velikost in skrivanje in odnašanje postane težje. Tak način pakiranja je primeren za manjše predmete (kozmetika, britvice, igrače, itd.), ki jih je drugače lahko krasti;
- embalaža, ki omogoča dobro vidnost predmeta; prozorne škatle in druga podobna embalaža omogoča da blagajničarka takoj opazi morebitne zamenjave predmetov, skrivanje drugega blaga v embalažo ipd.;
- embalaža z dobrim zapiranjem; škatle, ki se težko odpirajo onemogočajo zamenjavanje predmetov in druge podobne nepoštenosti;
- boljše etiketiranje; tudi perforirane etikete, ki se uničijo pri poskusu odstranjevanja, znatno otežujejo nepoštenosti(npr. zamenjavanje nalepk s ceno). Etikete s posebno označbo prodajalne, pa olajšujejo dokazovanje tatvine.

Številni avtorji poudarjajo pomembnost notranje ureditve prostorov in razporeditve blaga po policah. Medtem ko je prva od omenjenih okoliščin odvisna predvsem od projektantov, ima pri drugi svojo vlogo tudi samo osebje prodajalne (poleg zakonitosti psihologije prodaje, razstavljanja ipd.). Arhitekti bi morali že pri načrtovanju prodajnega prostora upoštevati tudi možnosti za dobro varovanje blaga. Pri obravnavanju odnosa med prostorom, nepoštenostjo in organizacijo odkrivanja in preprečevanja sta pomembna predvsem dva vidika: velikost prodajnega prostora in oblika prodajalne (hkrati z razporeditvijo polic in prodajnih mest).

Čeprav še ni podrobnih empiričnih podatkov, ki bi potrdili takšno mnenje, strokovnjaki menijo, da se z večanjem prodajnega prostora veča tudi prodaja[114], s tem pa po vsej verjetnosti tudi število tatvin. Večji prodajni

---

113 prav tam, s. 502

114 Kline, s. 5

prostor z večjo količino blaga in sorazmerno malo zaposlenimi delavci nudi številne priložnosti za tatvine, zato ga je treba bolje tehnično zavarovati, določiti več osebja za nadzorovanje ali celo zaposliti posebnega hišnega detektiva. Medtem ko v majhnih prodajalnah ob primerni razporeditvi polic in uporabi ogledal že en sam delavec lahko nadzoruje celotni prodajni prostor, je pri velikih supermarketih ali celo hipermarketih to docela nemogoče. Večje prodajalne pa si po drugi strani zaradi večjega prometa in dohodka lažje privoščijo posebnega nadzornika ali hišnega detektiva.

Drugi pomembni element pri prodajnem prostoru je njegova oblika in razporeditev polic in prodajnih mest. Na splošno bi lahko trdili, da takšna ureditev prostorov, ki ustreza sodobnim spoznanjem s področja psihologije prodaje, zagotavlja tudi dobro in uspešno nadzorovanje kupcev. Prodajni prostor z mnogimi mrtvimi koti, številnimi stebri, nišami, prizidki, navskrižno postavljenimi policami in sploh s takšno razporeditvijo prostorov in polic, ki onemogoča preglednost, je neučinkovit tako z vidika uspešnosti prodaje kot tudi odkrivanja in preprečevanja nepoštenosti.[115] Tudi dolgi in nepretrgani hodniki med policami onemogočajo učinkovito nadzorovanje kupcev, hkrati ko utrujajo kupce in zmanjšujejo njihovo pozornost do razstavljenega blaga. Podobno delujejo tudi previsoke police. V zvezi s tem pa se zlasti v naših manjših prodajalnah pojavlja skorajda nepremostljiv problem: težnja ponuditi kupcu čim večje količine blaga na omejenem prostoru. Mnoge prodajalne skušajo zaradi čim večje prodaje natrpati prodajni prostor do take mere, da je preglednost skrajno omejena in nadzorovanje zelo otežkočeno. Prav tu bi bilo treba iskati nove poti in možnosti za drugačno rešitev problema.

Projektanti bi morali ob načrtovanju prodajalne upoštevati tudi možnosti za morebitno skrivno opazovanje, za razporeditev pisarniških prostorov nad prodajnim prostorom (s pogledom nanj), za primerno razporeditev vhoda in izhoda iz prodajalne (tako, da onemogoča kupcem izhod pri vhodnih vratih), za takšno razporeditev blagajn, ki zagotavlja dober pregled nad kupci v vrsti pred njimi, za smotrno postavitev prodajnih mest, dobro razsvetljavo in podobno. Vse to lahko vpliva na dobro počutje kupca v

---

115 Kaufman, s. 5

prodajalni, na kontinuiranost njegovega gibanja po prostoru, večjo prodajo ter hkrati omogoča dobro nadzorovanje.

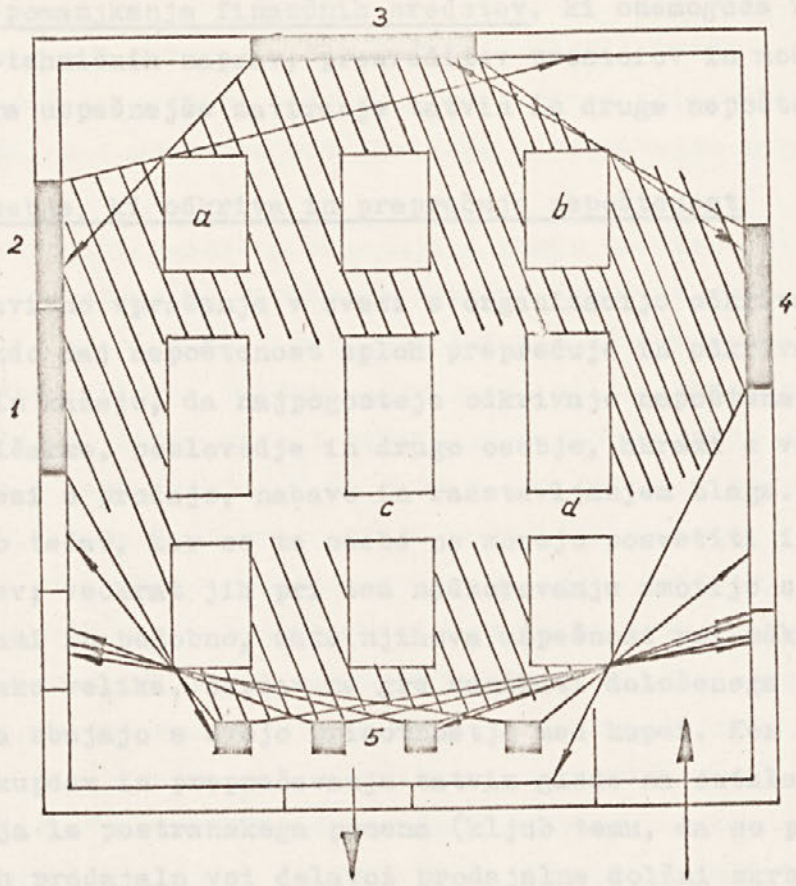
Razporeditev blaga po policah ni odvisna le od volje osebja prodajalne, temveč mora ustrezati predvsem zakonitostim razstavljanja in prodaje. Ob upoštevanju potrebe po pravilni razporeditvi t.im. magnetnega blaga (meso, kruh, zelenjava - ki se običajno prodaja na klasični način s prodajalcem), ki usmerja kupčevo gibanje po prodajalni in podaljšuje njegov obisk, je treba tudi ostalo blago razstaviti tako, da se uspešno prodaja ter da ustreza določenim varnostnim zahtevam. Posebno pozornost velja posvetiti zlasti manjšim in dražjim predmetom ter predmetom, ki jih nepošteni kupci največ kradejo. Takšno blago naj bo razstavljeno na policah, ki so dobro vidne in nadzorovane (blizu prodajnih mest, blagajn, skladišča ipd.), in kjer je tveganje za storilca največje. Blago naj bo postavljeno tako, da se mora kupec, če ga hoče doseči, zaustaviti ali se stegniti (najdražje alkoholne pijače se npr. postavijo na najvišjo polico, tako da je takoj opazno, če jih kdo vzame z nje) in ga ne more na skrivaj in hitro spraviti v pripravljeno skrivališče. Blago, ki je že po svoji velikosti ali drugih lastnostih manj primerno za skrivanje (metle, večji pralni praški, ipd.) pa se lahko postavi na manj varovana mesta. Razstavljene predmete na polici je treba urediti tako, da so manjši predmeti postavljeni skupaj po skupinah in setih, ki se stalno obnavljajo in dopolnjujejo, ter tako prodajno osebje lahko hitro ugotovi ali kakšen predmet manjka.[116] Storilci neradi pokvarijo takšen red na policah ker vedo, da je narejen prav zaradi lažjega odkrivanja nepoštenosti.[117]

Na priloženi skici je na preprost način prikazana razporeditev prodajnih mest, polic z blagom ter blagajn, in nakazano območje, ki je bolje nadzorovano in na katerem naj se nahaja blago večje vrednosti. Takšno skico si lahko naredi vsak poslovodja za svojo prodajalno in temu prilagodi razporeditev blaga.

---

116 Nekatere prodajalke so izjavile, da tako dobro poznajo stanje blaga na policah, da takoj ugotovijo ali je kupec, ki je šel mimo police, z nje kaj vzel ali ne. (Če se ugotovi, da blaga nima v nakupovalni košarici obstaja močan indic, da ga bo skušal ukrasti.)

117 Curtis, B.: Savremeno obezbeđivanje ... knjiga 1, s. 59

1. mesni izdelki
2. delikatese
3. zelenjava, sadje
4. kruh
5. blagajne

2. Nadzorovanost območij prodajalne

Poševno črtano zasenčena mesta predstavljajo dobro varovano območje, saj se nahajajo v neposredni bližini prodajnih mest ali blagajn. Delavci, ki delajo na teh mestih, imajo dober pregled nad blagom na policah in kupci, zato so možnosti za nepoštenost manjše. Iz tega vidika sta mesti a) in b) na skici najbolje zavarovani, mesti c) in d) pa najmanj.

Nezadostno število delovnih mest v prodajalni je okoliščina, ki je tesno povezana s samim samopostrežnim načinom prodaje. Ker blago opravlja funkcijo prodajalca in zaradi čim večje cenenosti prodaje, je težnja prodajaln zaposlovati čim manjše število delavcev, ter s tem povečati promet na zaposlenega. Takšen način dela pa seveda onemogoča dobro nadzorovanje kupcev in preprečevanje ter odkrivanje nepoštenosti. Če k majhnemu številu zaposlenih dodamo še odsotnost z dela zaradi bolezni, dopustov in podobno, potem je stanje še slabše. Zelo pomembno je torej, da so vsi zaposleni delavci razporejeni tako, da sta njihova delovna učinkovitost in nadzorovanje čim večja.

Tudi pomanjkanje finančnih sredstev, ki onemogoča nabavo nekaterih varnostno-tehničnih naprav, preureditev prostorov in moderniziranje poslovanja, zavira uspešnejše zatiranje tatvin in druge nepoštenosti.

4. Osebje, ki odkriva in preprečuje nepoštenost

Poglavitno vprašanje v zvezi z organizacijo odkrivanja in preprečevanja je, kdo naj nepoštenost sploh preprečuje in odkriva. Izkušnje naših prodajaln kažejo, da najpogosteje odkrivajo nepoštene kupce prodajalci, blagajničarke, poslovodje in drugo osebje, hkrati z vsemi delovnimi nalogami v zvezi s prodajo, nabavo in razstavljanjem blaga. To seveda povzroča vrsto težav, ker se te osebe ne morejo posvetiti izključno nadzorovanju kupcev; večkrat jih pri tem nadzorovanju zmotijo stranke z vprašanji, željami in podobno, zato njihova uspešnost pri odkrivanju nepoštenosti ni tako velika, čeprav ne gre zanikati določenega preventivnega učinka, ki ga zbujajo s svojo prisotnostjo med kupci. Ker je odkrivanje nepoštenih kupcev in preprečevanje tatvin glede na ostale dolžnosti prodajnega osebja le postranskega pomena (kljub temu, da so po mnogih notranjih aktih prodajaln vsi delavci prodajalne dolžni skrbeti, da ne pride do odtujevanja blaga) in ker pogosto tudi niso materialno ali moralno stimulirani za odkrivanje, je odkritje posamezne tatvine često le posledica naključja ali pa individualnega prizadevanja tistih, ki imajo veselje do detektivskega dela, da del svojega časa posvetijo tudi nadzorovanju kupcev. Kljub temu, da je v naši samozaščitni naravnanosti vsak delavec in občan dolžan odkrivati nepoštenost in varovati družbeno premoženje (torej tudi blago v prodajalnah), ostane prodajnemu osebju zaradi številnih drugih delovnih nalog le malo možnosti za uspešno preprečevanje in odkrivanje nepoštenosti. Zato je nujno, da v vseh večjih prodajalnah in tam, kjer so tatvine pogostejše, določijo osebo, katere glavna (če že ne edina) naloga je nadzorovanje kupcev in odkrivanje tatov.

V tujini imajo večje samopostrežne ter zlasti samoizbirne prodajalne organizirano posebno varnostno službo ("Security"), ki jo sestavljajo vodja, njegov namestnik in večje število hišnih detektivov. Njihova naloga ni le zatirati nepoštenost kupcev, marveč tudi nadzirati lastno osebje prodajalne, ga vzgajati, preverjati novozaposlene delavce, in sploh

skrbeti za varnost prodajalne.[118] Značilnost njihovega dela je tudi ta, da delujejo skrivno, se v civilni obleki pomešajo med kupce in neopazno nadzorujejo njihovo vedenje. Preventivni učinek hišnih detektivov je zato manjši, saj so usmerjeni predvsem v odkrivanje nepoštenosti.

Strokovnjaki različno ocenjujejo pomen in vlogo hišnih detektivov. Predvsem se zastavlja vprašanje njihove ekonomičnosti. Prenekateri poslovodje menijo, da bi morali biti stroški za hišnega detektiva kriti z vrednostjo odvzetega blaga. Takšen račun pa je očitno napačen, saj bi bilo treba primerjati škodo zaradi tatvin pred nastavitvijo detektiva s škodo po njegovi nastavitvi.[119] Če tudi hišni detektiv ne odkrije veliko nepoštenosti, vendarle s svojo prisotnostjo in občasnimi akcijami vzbuja med kupci vtis nadzorovanosti in na ta način prispeva k zatiranju nepoštenosti. Kolikšen je njegov prispevek pa bi lahko pokazale le podrobne primerjalne študije, ki pa zaenkrat še niso bile opravljene. Hišni detektivi so strokovno mnogo bolj usposobljeni za nadzorovanje kot ostali delavci prodajalne, zato je tudi njihova učinkovitost pri odkrivanju večja, čeprav pogosto na podlagi zapažanj ostalega osebja.[120] Vse pogosteje pa se pojavlja mnenje, da tudi hišni detektivi sami ne morejo učinkovito zatirati nepoštenosti, in da je nujno potrebno sodelovanje celotnega osebja prodajalne.[121] Zato mnogi poudarjajo pomembnost šolanja vseh delavcev prodajalne za uspešno preprečevanje in odkrivanje tatvin.

Kljub dvomu v rentabilnost hišnih detektivov (po švedskih podatkih je 2250 nadzornic v pol leta odkrilo le 4703 tatove)[122], pa njihovo število nenehno raste. Nekatere večje blagovnice zaposlujejo v svojih prodajalnah tudi po 16 hišnih detektivov,[123] koncerni blagovnic Karstadt, Hertis, Kaufnof in Horten pa celo preko 400.[124] Strokovnjaki svetujejo, naj prodajalne zaposlujejo tolikšno število detektivov, da prideta približno

---

118 Več o delu hišnih detektivov glej: J. Brindy, Shoplifting

119 Tuschl, s. 10

120 prav tam. s. 10

121 Edwards, s. 199

122 Tuschl, s. 10 (Op. Kaj pa tradicionalna švedska poštenost?)

123 Curtis, B. Savremeno obezbeđivanje trgovine na malo, knjiga 1, s. 41

124 Potrošači kao svrake, Nova trgovina, 1971, št. 9, s. 391

dva detektiva na tri milione dolarjev letnega bruto dohodka prodajalne.[125]

Tam, kjer nepoštenost ni tako pogostna in izgube ne tako velike, da bi bilo potrebno zaposliti posebnega hišnega detektiva, si pomagajo z občasnim najemanjem uslužbencev privatnih detektivskih agencij, ki jih je zlasti v ZDA zelo veliko. Ti detektivi prihajajo le nekajkrat tedensko ali mesečno, poučujejo osebje prodajalne o varnosti in nadzorovanju, ter odkrivajo nepoštenost. Večje prodajalne včasih tudi posojajo svoje detektive manjšim in jim tako pomagajo v boju zoper nepoštenost.[126]

Tako je v tujini. Pri nas pravih hišnih detektivov, takšnih kot v zahodnih državah, razen nekaterih redkih izjem, ni. Neposredno prenašanje oblik varnostne službe in metod dela hišnih detektivov v naše družbene razmere ni primerno, zato je potrebno izdelati lastni koncept nadzorovanja kupcev, ki bo temeljil predvsem na ideji o družbeni samozaščiti.

Kdo naj torej odkriva tatvine? Prav gotovo je dolžnost vsakega delavca prodajalne (pa tudi vsakega občana), da po svoji sposobnosti in možnosti nadzoruje vedenje kupcev. Vsak naj se na svojem delovnem mestu (na blagajni, prodajnem mestu, v skladišču, v pisarni ipd.) trudi preprečevati nepoštenost, odkrivati storilce in oblikovati in širiti varnostno kulturo. Le tedaj, ko bomo vsi spoznali škodljivost nepoštenega ravnanja (pa čeprav so to le drobne tatvine v prodajalnah) in se zavedli, da je od nas samih v prvi vrsti odvisno, kako bomo varovali družbeno in lastno premoženje, bodo podani pravi pogoji za izkoreninjenje nepoštenosti v prodajalnah. Ni namen nadzorovanja odkrivati in zaznamovati storilce, temveč vzbuditi v vseh občanih občutek za poštenost in čast, ter doseči, da se bo storilec sam sramoval svojega dejanja in ga zato ne bo ponovil.

Nadzorovanje kupcev in obravnavanje prijetih storilcev pa je vendarle dejavnost, ki terja določeno znanje, strokovnost in spososbnost tistih, ki se z njo ukvarjajo. Takšnih lastnosti nima vsak delavec prodajalne (in tudi ne moremo pričakovati, da bi jih imel), zato tudi ni vsakdo enako

---

125 Curtis, B. prav tam, s. 41

126 Več o šolanju, ocenjevanju, razporejanju in najemanju hišnih detektivov glej: Curtis, B.: knjiga 1.

primeren za to dejavnost. Prijetje storilca, razgovor z njim in dokazovanje nedovoljenega jemanja predmetov niso preprosta opravila, pa vendarle jih pogosto opravlja oseba, ki nima potrebnih sposobnosti za to. Marsikdaj osebje prodajalne sploh ne pozna svojih pravic in dolžnosti pri zadržanju nepoštenih kupcev, zato se dogaja, da pride do tožb na sodišču zaradi neupravičenega odvzema prostosti, nezakonite osebne preiskave ipd. Zelo pomembno je torej, kdo naj nadzoruje kupce in vodi postopek s prijetim storilcem. V manjših prodajalnah možnosti za izbiro ni veliko. Glede na izobrazbo in izkušnje opravlja to delo navadno poslovodja, skupaj z delavcem,ki je tatvino opazil. Nadzorovanje kupcev naj torej opravljajo vsi delavci prodajalne, prijetje in obravnavanje storilca pa poslovodja ali kak drug za to primeren delavec prodajalne. V prodajalnah, kjer je malo nepoštenosti, takšen način dela verjetno zadostuje. Potrebno pa je stalno spodbujati delavce (moralno in materialno) k nadzorovanju kupcev in varovanju blaga, tako da bo samozaščita v prodajalni dejansko zaživela in postala tudi učinkovita. Skrb za to nosi predvsem poslovodja in organi družbene samozaščite.

V večjih prodajalnah in tam, kjer so nepoštenosti bolj pogoste pa je skorajda nujno, da so nekateri izmed delavcev posebej izbrani in izurjeni za opazovanje kupcev in obravnavanje prijetih storilcev. Izkušnje kažejo, da so to navadno osebe, ki so že dalj časa zaposlene v prodajalni in dobro poznajo njeno poslovanje, dolžnosti in pravice posameznih delavcev, težave in probleme v odnosih s kupci, ter uživajo zaupanje in spoštovanje poslovodje in ostalih delavcev prodajalne. Hkrati z nadzorovanjem kupcev skrbijo tudi za red, svetujejo kupcem pri nakupu in jim dajejo tudi druga pojasnila, nadomeščajo manjkajoče delavce in nadzorujejo delo ostalih zaposlenih. Opazovanje kupcev torej ni njihova edina delovna naloga, je pa ena pomembnejših. Nekatere večje samopostrežne prodajalne pri nas že imajo takšne opazovalce, druge pa jih šele uvajajo. Njihova uspešnost pri preprečevanju in odkrivanju nepoštenosti je dosti večja kot uspešnost ostalega prodajnega osebja, vendar so pri svojem nadzorovanju še vedno omejeni z drugimi delovnimi nalogami. Zato tam, kjer so tatvine zelo številne in izgube zaradi njih velike, tudi takšen način nadzorovanja ne zadošča. Potreben je pravi nadzornik, to je oseba, katere edina naloga je skrbeti za varnost prodajalne in preprečevati ter odkrivati nepoštenost. Od takšnega nadzornika pričakujemo visoko stopnjo strokovnosti in sposobnosti za zatiranje nepoštenosti, zato so tudi upravičene zahteve

po večji učinkovitosti njegovega dela. (Te pa ne merimo po številu prijetih storilcev marveč po tem, koliko so se v času njegovega delovanja zmanjšale izgube zaradi nepoštenosti).

Nadzornik in prej omenjeni opazovalci morajo tesno sodelovati z organom pristojnim za družbeno samozaščito oziroma z drugim organom izbranim za urejanje varnostnih vprašanj prodajalne. Prav bi bilo, da bi bili tudi sami člani teh organov (hkrati s poslovodjo in drugimi delavci), ki bi se sestajali mesečno in preverjali in izboljševali stanje na področju varnosti.

Glavne naloga teh organov (odborov, komisij ipd.) v prodajalni v zvezi z zatiranjem nepoštenosti bi bile:

- spremljanje in ocenjevanje gibanja nepoštenosti v prodajalni;
- sprejemanje ukrepov za preprečevanje škodljivih pojavov;
- predlaganje varnostnega načrta prodajalne;
- sodelovanje s sodišči, JT in postajami milice pri zatiranju nepoštenosti in pregonu storilcev;
- proučevanje možnosti za uporabo varnostne tehnologije in povezovanje z organizacijami, ki jo proizvajajo;
- sodelovanje s sredstvi javnega obveščanja o problematiki tatvin;
- sodelovanje z drugimi prodajalnami;
- nadziranje dela nadzornikov, opazovalcev in ostalega osebja prodajalne v zvezi z nadzorovanjem kupcev;
- organiziranje predavanj o varnosti za delavce prodajalne;
- sodelovanje na širših posvetovanjih o problematiki tatvin in izmenjavanje izkušenj z drugimi prodajalnami;
- vodenje evidence o prijetih storilcih;
- opravljanje drugih nalog v zvezi z nepoštenostjo v prodajalni.

Naloge osebja prodajalne pa so:

- nadzorovanje kupcev in opazovanje njihovega vedenja in navad;
- preprečevanje in odkrivanje nepoštenosti kupcev in lastnega osebja;

- prijemanje storilcev;
- sestavljanje zapisnika o nepoštenosti in klicanje milice;
- pričanje na sodišču zoper prijete storilce;
- dajanje predlogov za izboljšanje varnosti;
- analiziranje primerov nepoštenosti;
- širjenje varnostne kulture;
- skrb za izpolnjevanje varnostnega načrta, itd.

V zvezi s posebnimi nadzorniki pa se postavlja še vprašanje, kako naj ti delujejo: skrivno ali javno. Drugače povedano, ali naj nosijo nadzorniki službene halje in bodo tako vidni in prepoznani od kupcev kot uslužbenci prodajalne, ali naj bodo v civilnem oblačilu in s tem ločeni od osebja prodajalne. Mnenja o tem, kateri način dela je primernejši so deljena. Civilna obleka prav gotovo omogoča bolj nemoteno opazovanje in nadzorovanje kupcev in lažje odkrivanje storilcev, ker ti ne vedo, da so opazovani. Po drugi strani pa je preventivni učinek njihove prisotnosti v prodajalni prav zaradi teh okoliščin manjši. Odločitev o tem katero obliko nadzorovanja izbrati, je prepuščena mnenju in izkušnjam posameznega poslovodje, ter problematiki v njegovi prodajalni.

Doslej smo kot glavne nosilce nadzorovanja in obravnavanja nepoštenih storilcev omenili poslovodje, opazovalce in nadzornike (poleg prizadevanja celotnega osebja prodajalne). Zlasti za prodajalne, ki si ne morejo privoščiti posebnega delavca za nadzorovanje, pa bi bile primerne še nekatere oblike nadzorovanja. V prvi vrsti se ponuja možnost ustanovitve skupne varnostne službe v okviru posameznih SOZD (glede na to, da imajo lahko tudi skupen odbor za narodno obrambo in družbeno samozaščito), mest regij in podobno. Takšna služba bi skrbela za varnost vseh prodajaln, tako manjših kot večjih, ter vzpodbujala samozaščitno dejavnost v njih. Prav tako bi lahko večje prodajalne, ki imajo svoje nadzornike, posojale te delavce manjšim prodajalnam za občasno nadzorovanje in za organiziranje primerne samozaščite. Kot primerne nadzornike bi prodajalne prav lahko zaposlovale tudi upokojene delavce organov za notranje zadeve, ki so s svojimi izkušnjami prav gotovo primerni za takšno delo.

5. Lastnosti varnostnega osebja

Odkrivanje tatov v prodajalnah ni preprosto. Med množico kupcev, ki so v prodajnem prostoru, je treba izbrati tiste, ki so sumljivi, jih neopazno spremljati po prodajalni, jih v pravem trenutku videti pri skrivanju predmetov, taktično zadržati, jih izprašati in pridržati do morebitnega prihoda miličnika. Vse to pa zahteva mnogo izkušenj, veliko mero potrpežljivosti in samozavesti, skrajno pozornost, dober spomin za obraze in imena, dobro poznavanje ljudi in psihologije prodaje in še celo vrsto drugih lastnosti. Vsemu temu danes pri izbiranju oseb za nadzorovanje kupcev ne pripisujejo posebnega pomena, zato marsikdaj tudi rezultati niso takšni, kot bi jih želeli.

V tujini pogosto poudarjajo, naj se poslovodje in druge odgovorne osebe v prodajalni pred odločitvijo o tem, kdo naj nadzoruje kupce, posvetujejo tudi s policisti in kriminalisti. Takšno sodelovanje je nedvomno koristno in potrebno, saj jim ti s svojimi številnimi izkušnjami laže svetujejo ali je oseba, izbrana za nadzorovanje, res primerna za takšno delo. Pri nas ni posebnega zanimanja za takšno sodelovanje, zato so poslovodje navadno prepuščeni samim sebi pri izbiranju osebja za nadzorovanje in ocenjevanju posameznih kandidatov. Zato bomo v tem poglavju spregovorili tudi o nekaterih temeljnih lastnostih, ki naj jih ima osebje, ki odkriva in preprečuje tatvine. Pri tem je potrebno upoštevati, da gre za opis idealnega nadzornika, za človeka z vsemi tistimi lastnostmi in znanji, ki so potrebna za posebno uspešno odkrivanje, skratka za osebo, kakršno je v praksi le težko najti. Kljub temu pa je pri izbiri kandidatov (pri tem mislimo na tiste delavce prodajalne, ki naj v večji meri kot drugi nadzorujejo kupce, oziroma na posebne nadzornike, ki pa jih pri nas še ni veliko) vendarle treba težiti za tem, da bodo čim bolj ustrezali opisanemu idealu. Čeprav poslovodja navadno nima posebno velike izbire pri določanju osebe za nadzorovanje, naj vsaj v okviru danih možnosti izbere tisto, ki je za takšno delo najprimernejša. Hkrati bomo prikazali tudi nekatere nevarnosti, ki lahko doletijo takšno osebo, če potrebnih lastnosti nima.

Katere so torej te lastnosti? To so zlasti:

- veliko energije in volje do dela: odkrivanje tatov zahteva stalno po-

zornost, samoiniciativnost, veliko gibanja po prostoru, veselje do takšnega dela in podobno. Osebi, ki teh lastnosti nima, se kaj lahko zgodi, da se prične dolgočasiti, poseda po prodajnem prostoru, skritih opazovališčih ali bližnjih bifejih, nezbrano opazuje vrvež okrog sebe in s tem vzbuja negodovanje prodajnega osebja, ki mora med tem delati. Ta pojav je zlasti pogost v primeru, ko je za nadzornika izbran kakšen upokojenec (navadno zaradi finančnih razlogov), ki za to nima pravega veselja.

- samozavest in samokritičnost: osebo, ki odkriva nepoštene kupce se lahko poloti malodušnost in pobitost, če v nekem obdobju ne odkrije toliko tatov kot običajno. Meni, da mora bolj pohiteti ter jih odkriti več (in s tem opravičiti svoj obstoj), je pod stalnim psihičnim pritiskom večje uspešnosti, tedaj pa navadno pride do prenagljenih odločitev in napačnih ravnanj. Kaj se namreč zgodi? Nadzornik si očita neuspešnost, zagrabi ga panika, ve da mu grozijo očitki, vendar čim bolj se trudi, manj vidi.[127] Njegova poglavitna misel je "danes moram koga odkriti!" to pa je tudi začetek njegovega propada, saj vodi k številnim možnostim napačnega ravnanja, zadrževanja nedolžnih kupcev in podobno.[128] Mnogi, ki odkrivajo tatove so soglasni, da ni nič bolj neprijetnega kot osumiti in zadržati nedolžno osebo. Bolje je, pravijo, sto tatov pustiti neovirano oditi iz prodajalne, kot enkrat samkrat zadržati nedolžno osebo. Nadzornik mora biti zato dovolj samozavesten, da ga morebitni neuspeh pri odkrivanju ne zmede in potre, ter hkrati dovolj samokritičen, da ve kdaj popraviti morebitne napake pri delu.

- vljudnost in takt: zmerjanje in fizično obračunavanje, zasmehovanje in poniževanje prijetih kupcev ugledu prodajalne prav nič ne koristi, lahko pa pripelje do pritoževanja kupcev in do tožbe na sodišču zaradi žalitev ali grdega ravnanja. Nadzornik mora nastopiti odločno a vljudno, brez vnašanja čustev in osebnih mnenj o zadržani osebi. Čeprav je včasih težko ostati hladen in zadržan, zlasti še v primerih, ko prihaja do žaljenja, fizičnega upiranja in grožnj s strani prijetega kupca, mora osebje prodajalne delovati mirno in zbrano, ter kljub takšnemu ravnanju stranke ostati do nje korektno in humano. Pri nas se često dogaja nas-

---

127 Brindy, J.: s. 17

128 prav tam

protno in osebje prodajalne izlije svojo jezo in zaničevanje na prijetega storilca, s tem pa pokaže, da v odnosih so sočloveka ni nič boljše kot prijeti storilec. Z vljudnostjo in taktom se je marsikdaj tudi možno izogniti večjim neprijetnostim, saj bo takšen kupec dosti bolj popustljiv, če je prodajno osebje ravnalo z njim vljudno in korektno.

- poštenost: ker je odkrivanje in obravnavanje nepoštenih kupcev skorajda izključno prepuščeno prodajnemu osebju, in torej ni nobenega nadzorstva nad ravnanjem s prijetim storilcem, se lahko dogajajo tudi razne nepoštenosti in zlorabe. Tako obstajajo možnosti za izsiljevanje oseb, ki so bile prijete pri kraji, zlasti še tistih, katerim bi javno širjenje vesti o njihovi nepoštenosti lahko zelo škodovalo (in takšnih oseb med prijetimi tatovi ni malo). Prav tako niso redki primeri, ko prijeti storilci ponujajo prodajnemu osebju večje denarne vsote ali kakšne druge usluge, samo da jih ne bi prijavili postaji milice. Nepošten nadzornik lahko podleže takšnim prošnjam, saj si tako izboljša svoj osebni dohodek, ali pa pridobi kakšno drugo ugodnost. Vsekakor je to vprašanje o katerem še zelo malo vemo, ki pa se vsekakor pojavlja tudi v praksi in ki morda ni tako redko kot si mislimo. Odkrivanje takšnih nepoštenosti je zelo težko (saj je navadno prav žrtev tista, ki si dejanja ne upa prijaviti zaradi strahu, da bo s tem znana tudi njena nepoštenost), pa tudi v primerih, ko se odkrijejo, prodajalne o tem niso pripravljene poročati naprej.

- znanje: bolj izobraženo in strokovno usposobljeno osebje bo tudi bolj uspešno pri odkrivanju tatov, preprečevanju nepoštenosti, obravnavanju in izpraševanju prijetih storilcev in na obravnavi na sodišču. Nujno je tudi poznavanje načinov kraje, psihologije kupcev, metodike odkrivanja tatov, temeljnih določb zakona o kazenskem postopku in kazenskem zakonu (navadno prodajno osebje o tem sploh nič ne ve), možnosti za uporabo sodobne varnostne tehnologije, osnovnih načel taktike razgovora in obravnavanja prijetih osumljencev in podobno. Zelo pomembno za dobrega nadzornika je predvsem poznavanje ljudi in njihovega vedenja v prodajalni. Nekateri nadzorniki izjavljajo, da v trenutku prepoznajo storilca - včasih celo prej predno je sploh izvršil tatvino. Takšno poznavanje ljudi ni neka prirojena lastnost, ki jo ima le redkokdo, marveč temelji na ostrem opazovanju, življenskih izkušnjah in intuiciji (to je vrsto izkustvenega mišljenja, ki temelji na več ali manj zavestni

obdelavi raznih vtisov in opazovanja) posameznika,[129] ki jo lahko pridobi in razvija z lastno aktivnostjo in trudom. Vsak dan se prodajno in nadzorno osebje srečuje s stotinami kupcev, njihovimi navadami in vedenjem in ima tako nešteto možnosti za proučevanje in spoznavanje strank. Le z dobrim poznavanjem navad poštenih strank, pa lahko ostri opazovalec odkrije sumljivo vedenje nepoštenega kupca in ga nato tudi zaloti pri tatvini. Prav tako je pomembno poznavanje ljudi pri obravnavanju prijetega storilca: pri prvem razgovoru z njim, pri zadržanju (ali se bo upiral, povzročal nerede, skušal zbežati), pri odločanju kaj storiti z njim itd.

- psihofizične lastnosti: za uspešno odkrivanje tatvin je potreben dober vid, saj je treba storilca videti pri dejanju, včasih iz večje oddaljenosti ali skozi ogledala. Tudi fizična moč je koristna, kajti prijeti storilci se neredko upirajo in skušajo pobegniti, in tedaj prihaja do ruvanja ali celo pravega pretepa. (V tem oziru je prav gotovo treba omeniti in izreči priznanje mnogim prodajalkam in blagajničarkam pri nas, ki se zelo pogumno zoperstavijo marsikateremu drznemu storilcu in včasih tudi utrpijo telesne poškodbe ali poškodbe obleke in drugih predmetov). Zato so nekateri "hišni detektivi" v tujini oboroženi tudi s strelnim orožjem, čeprav pisci odsvetujejo takšen način zavarovanja.[130] Jasno je, da je pri nas oborožitev nadzornikov in prodajnega osebja nepotrebna, prav pa je, da so pripravljeni in sposobni pravilno in odločno reagirati v kritičnih trenutkih in tako preprečiti storilcu beg iz prodajalne.

Glede na izkušnje pri izbiranju oseb za to delo, so nekateri avtorji mnenja, da ženske bolje opravljajo nadzorovanje in odkrivanje storilcev, so boljše opazovalke in tudi bolj humano ravnajo s prijetimi storilci, zato jih bolj priporočajo za nadzorovanje kupcev kot moške.[131] Naše domače izkušnje nasprotnega stališča niso mogle potrditi, kajti med osebjem, ki odkriva in obravnava tatvine, so večinoma ženske.

---

129 Herren, R.: Kriminalist kao poznavalac ljudi, s. 59

130 npr. Brindy, s. 10,11.

131 Sohier, s. 165, Brindy, s. 69, 70.

6. Varnostni načrt

Zakon o družbeni samozaščiti, varnosti in notranjih zadevah v 2. členu določa, da delavci v temeljnih in drugih organizacijah združenega dela v statutu, pravilnikih in varnostnem načrtu določijo oblike in način uresničevanja družbene samozaščite. V teh aktih, zlasti še v varnostnem načrtu, se v skladu z varnostnimi razmerami in ocenami določijo pravice, dolžnosti in odgovornost delavcev, organov upravljanja in individualnega poslovodnega organa pri varovanju delavcev, družbene lastnine in delovnega procesa. Varnostni načrt je torej tisti akt, v katerem prodajalne lahko določijo način preprečevanja in odkrivanja nepoštenosti, obravnavanja prijetih storilcev in politiko pregona.

Varnostni načrt morajo dobro poznati vsi delavci prodajalne, saj bo le tako lahko prišlo do uresničevanja njegovih določb v praksi. V tem aktu je treba določiti način odkrivanja in preprečevanja nepoštenosti v prodajalni, zapisati konkretne naloge posameznih delavcev, nadzornikov in opazovalcev pri nadzorovanju kupcev (razdelitev območja opazovanja, kaj je treba opazovati itd.), določiti politiko prodajalne glede prijavljanja odkrite nepoštenosti postaji milice (kdaj je dejanje treba prijaviti - kriteriji), točno določiti postopek s prijetimi storilci (pravice in dolžnosti osebja prodajalne pri obravnavanju prijetih kupcev) in druge pravice in dolžnosti osebja prodajalne pri preprečevanju in odkrivanju nepoštenosti. Na ta način bodo odstranjene nejasnosti in neznanje, ki so v mnogih primerih vzrok za nepravilno ukrepanje in neučinkovitost prodajnega osebja, po drugi strani pa bodo podane možnosti za usklajevanje politike posameznih prodajaln glede pregona in obravnavanja storilcev (ki je, kot se je izkazalo, zelo različna v posameznih prodajalnah).

XXIII. TEHNIČNA SREDSTVA

Hiter razvoj znanosti in tehnike je omogočil izdelovanje različnih tehničnih naprav, ki se lahko uporabljajo tudi za odkrivanje in preprečevanje tatvin in drugih nepoštenosti v samopostrežnih prodajalnah. Gre za nekatere optične, elektronske, magnetne, mehanske in druge naprave, ki omogočajo boljše opazovanje in nadzorovanje oseb in predmetov v prostoru. Po drugi strani pa že s samo prisotnostjo te naprave delujejo preventivno in opozarjajo morebitne storilce, da bodo odkriti.

Namen varnostnih naprav v prodajnih prostorih ni zagotoviti neke popolne varnosti pred škodljivimi pojavi (saj bi bilo to mogoče le na račun prodajne uspešnosti), temveč čim bolj zmanjšati možnosti za nepoštenost, ne da bi se kupci zaradi tega počutili v prodajalni neprijetno, ali da bi se zato zmanjšala prodaja. Prodajalne po svetu prav zaradi obzirnosti do kupcev dolgo časa niso hotele uporabljati televizijskih kamer, ogledal in drugih naprav za opazovanje strank, kaže pa, da je zaradi večje ogroženosti pred tatvinami sedaj ta strah premagan.[132] Po drugi strani pa so nekatere raziskave javnega mnenja po svetu pokazale, da kupcev uporaba omenjenih naprav ne moti in da se večinoma strinjajo s takšnim načinom zavarovanja blaga pred tatvinami.[133] Strah trgovcev, da bi s takimi metodami odkrivanja in preprečevanja prepodili kupce, je bil torej odveč. Posledica obeh omenjenih ugotovitev je dejstvo, da danes skoraj vse večje prodajalne v ZDA in Zahodni Evropi uporabljajo poleg stalnih hišnih detektivov tudi različne tehnične pripomočke.

Z večjo ogroženostjo pred nepoštenimi kupci in nemočjo prodajnega in nadzornega osebja, da bi sami zagotovili večjo varnost, se večajo tudi zahteve in želje po učinkoviti varnostni tehnologiji, hkrati ko se širi zmotno mnenje (ki ga podpirajo zlasti proizvajalci varnostne tehnologije), da je mogoče vse probleme odkrivanja in preprečevanja reševati izključno z uporabljanjem novih tehničnih sredstev. Pri tem se zanemarja načelo, "da je vsaka tehnična oprema dobra le toliko, kolikor je dobra oseba, ki to opremo

---

132 Tatvine v prodajalnah v ZDA, s. 3

133 Tuschl, M.: K problematiki tatvin v prodajalnah, s. 11

uporablja".[134] Televizijska kamera ne pomaga dosti pri odkrivanju storilcev, če jo uporablja lena in neodgovorna oseba, prav tako tudi ne ogledala, če vanje nihče ne gleda. Tehnična sredstva so prav gotovo dober pripomoček za odkrivanje nepoštenosti, zahtevajo pa tudi osebje, ki bo znalo z njimi ravnati, jih postaviti na pravo mesto in si pravilno razlagati podatke, ki jih dobi od njih. Pri tem seveda ne smemo pozabiti na preventivni učinek teh sredstev, ki obstaja tudi v primeru, če jih nihče ne uporablja za odkrivanje storilcev. Prav tako je treba upoštevati, da naprave niso nek popolnoma zanesljiv pripomoček, temveč da lahko pride do napak, do osumljenja in zadržanja nedolžne osebe, in da so oči budnega nadzornika večkrat lahko bolj točne kot "oči" televizijske kamere. Pretirana odvisnost od tehnične opreme lahko tudi zmanjša učinkovitost celotnega varnostnega sistema prodajalne,[135] kajti prodajno osebje se lahko tako zanese na tehnične naprave, da se njihova lastna pozornost do sumljivih kupcev zaradi tega zmanjša.

Nekateri prodajalci, zlasti še pri nas, menijo, da je nabava tehničnih sredstev nepotrebna in predraga, da so stroški nakupa večji kot korist, ki jo imajo z napravami. Prav gotovo je razmerje stroški/korist (cost/benefit) bistveno vprašanje, ki določa nabavo takšnega ali drugačnega (ali sploh nobenega) tehničnega sredstva. Drugače povedano nabava novega tehničnega sredstva mora delovni organizacij privarčevati več kot je nabavna cena takšnega sredstva. Odločitev temelji na določenih predpostavkah in pričakovanjih, saj je v naprej brez posebne študije zelo težko zagotoviti za vsak lokal posebej kakšen učinek bodo imela neka tehnična sredstva, koliko se bodo zmanjšale izgube (če se sploh bodo), kako jih bodo sprejeli kupci in podobno. Izkušnje v tujini kažejo, da nereko isti ukrepi učinkujejo povsem različno v dveh različnih prodajalnah.[136] Neposredno prenašanje ugotovitev in izkušenj o uporabi in učinku posameznih tehničnih sredstev iz tujine na naše razmere je tako še toliko bolj vprašljivo. Ker pa doma izkušenj še nimamo, in ker še ni bila opravljena nobena obsežnejša raziskava, se moramo do neke mere zanesti na rezultate raziskav v tujini in na nasvete, ki nam jih lahko nudijo.

---

134 Curtis, B.: Savremeno obezbeđivanje trgovine na malo. Knjiga 2, s.133

135 prav tam, s. 133

136 Kaufman, I., s. 4

V t.im. "Bristolskem eksperimentu", ki so ga izvedli leta 1971 v Angliji, so namestili v 5 izbranih prodajaln različne varnostne naprave z namenom, da po preteku enega leta ugotovijo njihov učinek.[137] V prodajalne so namestili zaprti televizijski sistem, elektronske naprave, vse vrste ogledal, ter različne naprave za zavarovanje predmetov na policah. V eno izmed prodajaln so namestili tudi lažne TV kamere, ter vse to objavili v javnih občilih. Po letu dni so trgovci ugotovili, da so bile izgube manjše od preteklih let, čeprav točna primerjava zaradi pomanljivih podatkov o izgubah iz prejšnjih let, ni bila mogoča. Ocena eksperimenta je bila vsekakor pozitivna, saj so se med drugim trgovci tudi mnogo bolj zavedli nevarnosti zaradi nepoštenosti v prodajalnah in bili pripravljeni učinkoviteje ukrepati zoper storilce. Glede same učinkovitosti tehničnih naprav pa je težko postaviti zanesljive zaključke, kajti k zmanjšanju izgub so lahko prispevali tudi drugi faktorji (objave v časopisih in na TV, večja budnost nadzornega osebja, ipd.) in ne le sama tehnična sredstva. Več o učinkovitosti posameznih naprav bo rečeno kasneje pri obravnavanju vsake od njih.

Res je, da je v posameznih primerih, ko je ogroženost prodajalne majhna in izgube zaradi tatvin niso velike, nabava dražjih tehničnih sredstev nepotrebna. Izbira in nakup različnih naprav se morata vedno ravnati po konkretnih potrebah posamezne prodajalne. Zaželeno bi bilo, da bi že pri samem projektiranju in opremljanju prodajalne sodeloval tudi strokovnjak za varnostno tehnologijo, ki bi svetoval katera tehnična sredstva naj se namestijo v prodajalno in kje naj se razporedijo. Nekatere cenejše naprava se namreč lahko namestijo prav v vse prodajalne (tudi če ni veliko tatvin, lahko delujejo preventivno za v prihodnje), druge dražje pa le v tiste, kjer so (ali kjer je mogoče pričakovati da bodo) tatvine bolj pogoste in izgube večje. Odločitev je torej odvisna predvsem od analize varnostnega stanja in prostorskih in drugih značilnosti prodajalne. Medtem ko so bila tehnična sredstva nekoč zelo draga in zato tudi težje dostopna prodajalnam, postajajo sedaj mnogo bolj cenena, zato si jih lahko privošči tudi manjša prodajalna, če to potrebe zahtevajo. Izgovor prodajalcev, da so takšna sredstva zanje predraga torej največkrat ni utemeljen in je le posledica slabega informiranja ali načelne bojazni, da bi na tak način pregnali kupce v druge prodajalne.

---

137 Shoplifting and thefts by shop staff, s. 38

Tehnična sredstva, ki se lahko uporabijo za zmanjševanje nepoštenosti kupcev in osebja v samopostrežnih prodajalnah so raznovrstna. Že uporaba sodobnih blagajn, navadnih stenskih ogledal za odstranjevanje mrtvih kotov in boljša razsvetljava prodajnih prostorov in skladišč lahko deluje preventivno ali omogoča lažje odkrivanje nepoštenosti. Večje prodajalne, zlasti sodobni nakupovalni centri in prodajalne z večjimi izgubami pa uporabljajo še mnoge druge, dražje, a tudi uspešnejše pripomočke, med njimi zlasti: televizijske kamere z zaprtim krogom, posebna ogledala za nemoteno opazovanje kupcev, konveksna panoramska ogledala za opazovanje večjih površin, posebne magnetne nalepke, ki sprožijo alarm, če skuša kupec odnesti stvar iz prodajalne, ne da bi jo plačal in podobno.

Zaradi svojega že omenjenega preventivnega učinka morajo biti naprave razporejene tako, da so dobro vidne, in tudi z opozorili in obvestili je treba kupce opozarjati nanje.[138]

Zastavlja se tudi vprašanje, ali pomeni nadzorovanje in opazovanje kupcev in lastnega osebja s tehničnimi pripomočki, poseganje v človekovo pravico do zasebnosti? Nekateri avtorji opozarjajo na nevarnosti združevanja znanstvene tehnologije in klasičnih metod nadzorovanja,[139] hkrati ko priznavajo, da je težko potegniti mejo med pravico do zasebnosti in med potrebo, upravičenostjo in pravico do nadzorovanja.[140] Če opredelimo pravico do zasebnosti kot "vsebinsko možnost posameznika, da sam izbre med tem, da neko svoje ravnanje, dogodek, nazor ali čustvo ohrani zase in za najožji krog svojih bližnjih, ali pa dopusti, da se to odigra javno"[141], bi lahko sklepali, da opazovanje vedenja kupcev v samopostrežnih prodajalnah, ki so javno in ne zasebno mesto in kjer ljudje ne morejo pričakovati neke zasebnosti, ter nadzor več ali manj pričakujejo, ni kršenje človekove pravice do zasebnosti. Res pa je, da človek ni rad opazovan, in da bi morebitno skrivno opazovanje lahko negativno vplivalo na kupce in bi se ti raje odločali za nakupovanje v tistih prodajalnah, kjer takšnega opazovanja ni, s tem pa bi se seveda zmanjšala prodaja v

---

138 Tuschl, s. 11

139 na primer: Šelih, A.: Kazenskopravno varstvo pravice do zasebnosti, s. 29

140 prav tam, s. 14

141 prav tam, s. 10

prvih prodajalnah. Izkušnje po svetu sicer kažejo, da so se kupci na takšen nadzor večinoma navadili in jih tu ne moti več. Kakšno je mnenje kupcev pri nas, zaenkrat še ni bilo ugotavljano, zato bi sugestije o vplivu nekaterih tehničnih sredstev na počutje kupcev in na uspešnost prodaje, ne bile na mestu. Šele tedaj, ko bodo opravljene raziskave javnega mnenja in preverjen učinek posameznih naprav na uspešnost prodaje, na zmanjševanje izgub zaradi tatvin in na uspešnost odkrivanja storilcev, bomo lahko z večjo gotovostjo svetovali katera tehnična sredstva naj se uporabijo tudi pri nas, ne da bi se bali morebitnih škodljivih posledic. Seveda se omenjeni dvomi nanašajo zlasti na bolj vprašljiva tehnična sredstva, npr. na uporabljanje televizijskih kamer in ogledal za skrito opazovanje, ne pa toliko na uporabo drugih tehničnih sredstev, ki se že danes uporabljajo tudi pri nas.

1. Ogledala

Med vsemi tehničnimi pripomočki, ki se uporabljajo za nadzorovanje kupcev in preprečevanje tatvin v prodajalnah, so ogledala prav gotovo najstarejši in najbolj razširjeni pripomoček. Njihova cena je dostopka vsaki prodajalni, njihova uporabnost pa je vsestranska. Res pa je, da v večini prodajaln ta ogledala niso namenjena za odkrivanje nepoštenosti, temveč predvsem za okras.

Ogledala se uporabljajo tako za odkrivanje kot tudi za preprečevanje tatvin. Večje število velikih stenskih in manjših konveksnih ogledal opozori morebitnega nepoštenega kupca, da je lahko opazovan in da njegovo nepošteno dejanje ne bo ostalo skrito. Omenjena je že bila praksa storilcev, da blago, ki ga nameravajo ukrasti, preložijo iz nakupovalne košarice v svojo torbo ali vrečko na takih mestih, kjer jih nihče ne more opaziti, to je v raznih mrtvih kotih nenadzorovanih prehodih ipd. S smotrno namestitvijo ogledal se takšni predeli odstranijo, s tem pa se zmanjšajo tudi možnosti za nepoštenost. Kljub takšnemu preventivnemu učinku ogledal pa avtorji menijo, da s tem ne odvračajo poštenih kupcev, ker ti ogledal največkrat niti ne opazijo, ali pa menijo, da so le za okras.[142] Kupec z nepoštenimi nameni pa je nanje takoj pozoren, saj ve, čemu so namenjeni.

---

142 Shoplifting and thefts by shop staff, s. 39

Po drugi strani pa so lahko ogledala dvorezen meč. Poklicni tatovi jih namreč lahko uporabijo tudi sebi v prid, kajti v njih se prepričajo ali jih morda kdo ne opazuje pri kraji.[143]

Ogledala so seveda koristna zlasti za odkrivanje nepoštenosti, saj ravno na tem dejstvu temelji tudi njihov preventivni učinek. Za odkrivanje storilcev in za nemoteno opazovanje kupcev so najbolj pomembna ogledala, ki delno odbijajo svetlobo in tako omogočajo nadzorovalcu, da sam ni viden, medtem ko on lahko opazuje dogajanje v prodajalni. Poleg teh se uporabljajo še navadna stenska in konveksna ogledala.

a. Navadna stenska ogledala

Navadna stenska ogledala (večja ali manjša) se običajno uporabljajo za okras, za optično povečanje števila predmetov na policah, za opozarjanje kupcev na določene predmete, ter za opazovanje in nadzorovanje kupcev. Zlasti v slednjem primeru je važno, kako so postavljena, da res omogočijo najboljši pregled nad prodajnim prostorom.

Pri uporabi ogledal sta pomembna dva cilja: prvič, z njihovo razvrstitvijo je treba zagotoviti pregled nad nenadzorovanimi ali nepreglednimi deli prodajalne; drugič, omogočiti opazovanje sumljivega kupca tudi tam, kjer je sicer dober pregled nad kupci. Stalno zasledovanje sumljive osebe lahko vzbudi njegovo pozornost, s smotrno razporeditvijo ogledal pa je mogoče doseči, da je ta nadzor čim manj opazen.

O tem, kako razvrstiti ogledala v samopostrežnih prodajalnah, skorajda ni ustrezne literature. Vsekakor je razporeditev potrebno prilagoditi prostorskim in drugim lastnostim posamezne prodajalne. Nesmotrno je nenačrtno postavljanje ogledal vse v prek, ne da bi jih na takih mestih sploh potrebovali. Ogledala se lahko namestijo na stene, na stebre sredi prodajnega prostora, na police, pod strop, pri čemer je poglavitni namen zagotoviti nadzor nad tistimi deli prodajalne, ki bi bili drugače nenadzorovani. Za dolge in ozke prodajalne je zelo primerna namestitev večjega ogledala pod stropom, pod kotom 45°, in sicer v tistem delu prodajalne,

---

143 Alexander & Moolmar, s. 93

kjer je blagajna. Blagajničarka lahko na tak način nadzoruje celotno dogajanje v prodajalni, ne da bi zapustila svoje delovno mesto.

Verjetno ni treba posebej poudarjati, da so ogledala zelo pomembna zlasti za takšne prodajalne, kjer ni veliko osebja, ki bi lahko nadzorovalo kupce, in kjer lahko eden ali dva delavca prodajalne nadzorujeta celotno prodajalno. Tudi tam, kjer ni veliko tatvin, razporeditev ogledal ne škoduje in ni odveč, saj lahko delujejo preventivno za v naprej ter preprečijo morebitne nepoštenosti v prihodnosti.[144]

b. Konveksna panoramska ogledala

Še boljša kot navadna ogledala so za nadzorovanje nekorektnih kupcev izbočena, konveksna ogledala. Omogočajo pregled nad večjimi prostori in se navadno namestijo pod strop ali v kote. Konveksna kontrolna ogledala so namenjena izključno le nadzorovanju kupcev in jih ne uporabljajo (v prodajalni) za kakšne druge namene. Njihov preventivni učinek na morebitnega nepoštenega kupca je zato večji kot pri vseh drugih vrstah zrcal.[145]

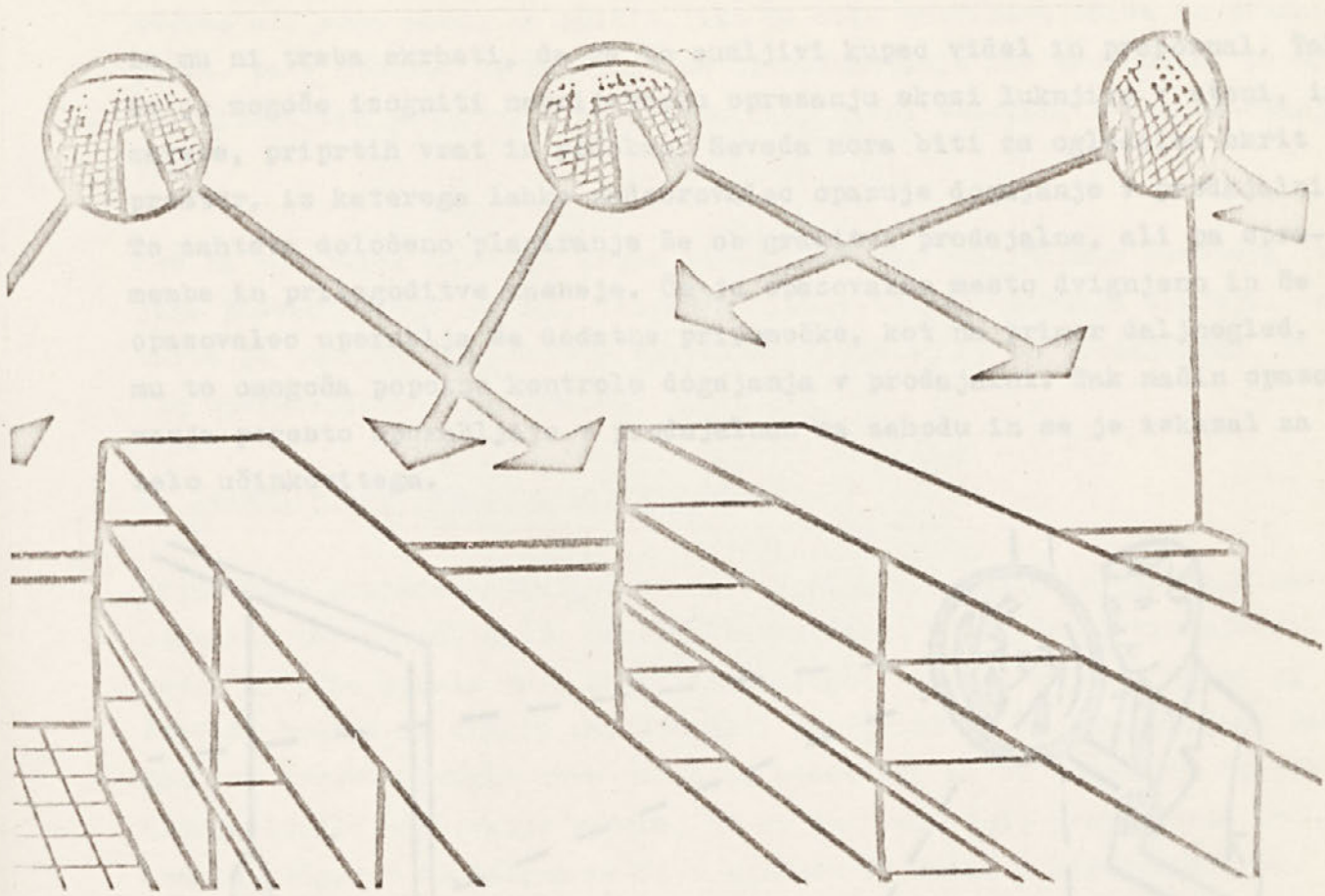
Poleg vseh omenjenih vrst zrcal, ki se pri trdijo na strop v kote, pa ponekod uporabljajo tudi premično konveksno zrcalo, ki še poveča učinkovitost navadnega konveksnega zrcala. Takšno ogledalo omogoča gibanje do 120° in s tem poveča obseg nadzorovanega prostora. Tudi njihov preventivni učinek je večji od navadnega konveksnega zrcala.[146]

---

144 Panoramsko kontrolno ogledalo, 13, Maj, 1976, št. 5, s. 60
Cena takšnih ogledal je od 400 do 500 din za m^2.

145 Britanska družba Woodcock Hill izdeluje konveksna panoramska ogledala in jih priporoča zlasti za nadzorovanje kupcev v veleblagovnicah in samopostrežnih prodajalnah. Ogledalo ima obliko polkrogle, ki jo namestijo pod strop prodajalne. Z največjim ogledalom (premer 100 cm) je mogoče nadzorovati površino 200 m^2, torej lahko iz enega mesta nadzorujemo celotno prodajalno. Seveda pa je potrebno pripomniti, da je slika nekoliko popačena in je zato potrebno, da ima opazovalec izkušnje pri uporabi takšnega zrcala. Tudi pri nas izdeluje Iskra podobna ogledala, ki pa so namenjena cestnemu prometu (za križišča), vendar se prav tako lahko uporabljajo za nadzorovanje kupcev v samopostrežnih prodajalnah. Izdelujejo jih v velikostih 800 x 1200 mm, ter 800x600 mm, in 500 mm. Tako po lastnostih kot po ceni so primerna za naše samopostrežne prodajalne. Okvirna cena teh ogledal pri Iskri je 1500 din.

146 Shoplifting and thefts by shop staff, s. 72
Cena omenjene naprave v Veliki Britaniji je okoli 30 funtov.

5. Okrogla konveksna ogledala omogočajo dober pregled nad prodajnim prostorom

c. Enosmerna ogledala

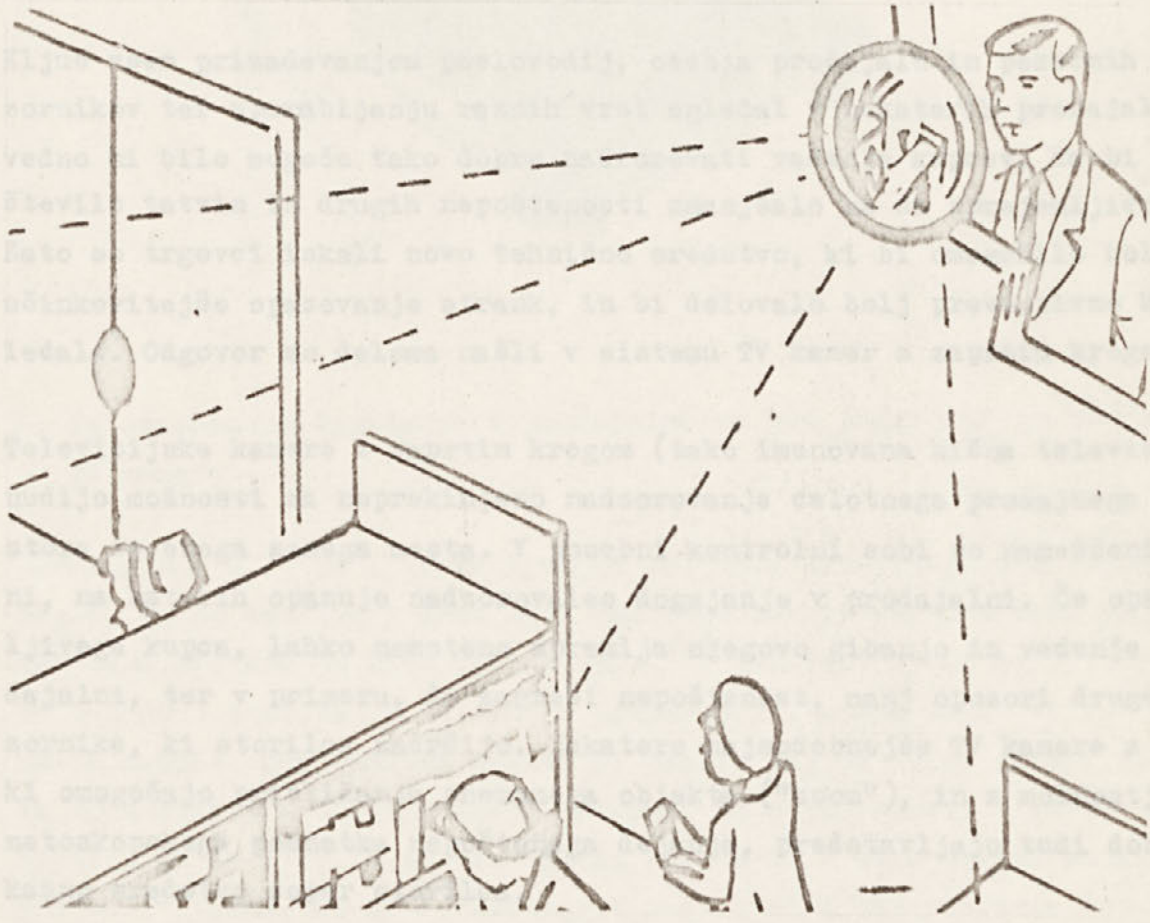
Enosmerna ogledala se uporabljajo za nemoteno opazovanje kupcev v prodajalnah. Njihova značilnost je v tem, da prepuščajo svetlobo le v eni smeri, ter je zato oseba, ki nadzoruje, skrita pred pogledi kupcev. Ogledalo izgleda s strani prodajalne kot navadno stensko ogledalo, s strani za njim skritega opazovalca pa kot prozorno steklo.

Gre za ogledala naparjena s polpropustnim antifleksnim slojem, ki pod določenim kotom z ene strani prepuščajo svetlobo, z druge pa jo odbijajo. Takšna zrcala izdelujejo tudi pri nas (Iskra), in so razmeroma poceni. Ponekod se uporabljajo tudi t.i,. rebrasta žaluzijska ogledala.

Enosmerno ogledalo je s stališča učinkovitosti nadzorovanja kupcev izrednega pomena. Nadzorovalec lahko nemoteno opazuje dogajanje v prodajalni

147 Shoplifting, and thefts by shop staff, s. 72

in mu ni treba skrbeti, da ga bo sumljivi kupec videl in prepoznal. Tako se je mogoče izogniti neprijetnemu oprezanju skozi luknjice v steni, izza zavese, priprtih vrat in podobno. Seveda mora biti za ogledalom skrit prostor, iz katerega lahko nadzorovalec opazuje dogajanje v prodajalni. To zahteva določeno planiranje že ob graditvi prodajalne, ali pa spremembe in prilagoditve kasneje. Če je opazovalno mesto dvignjeno in če opazovalec uporablja še dodatne pripomočke, kot na primer daljnogled, mu to omogoča popolno kontrolo dogajanja v prodajalni. Tak način opazovanja pogosto uporabljajo v prodajalnah na zahodu in se je izkazal za zelo učinkovitega.

4. S pomočjo enosmernega ogledala lahko nadzornik nemoteno opazuje vedenje kupcev v prodajalni

Seveda pa ima ta metoda nadzorovanja tudi slabe strani. Opazovalec je odrezan od prodajalne in potrebuje dalj časa, da pride do sumljivega kupca in ga zadrži. Med tem časom je kupec nenadzorovan in lahko skriti predmet

odvrže ali vrne nazaj na polico, ali pa celo neovirano odide iz prodajalne. Zato ponekod uporabljajo za sporazumevanje med nadzorniki razna komunikacijska sredstva - walkie-talkie, hišni telefon, hišno ozvočenje ipd.

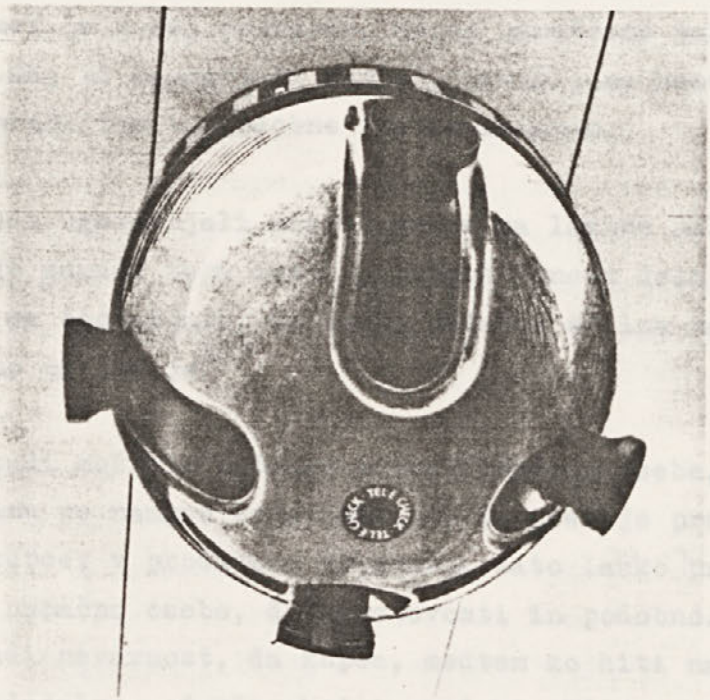
Ker za enosmerna ogledala kupec navadno ne ve, tudi nimajo kakšnega večjega preventivnega učinka, temveč so izrazito represivnega značaja. Vendarle pa poklicni tat takšna ogledala prepozna, in se prodajalnam, ki jih uporabljajo, raje izogne.

2. Televizijske kamere z zaprtim krogom

Kljub vsem prizadevanjem poslovodij, osebja prodajaln in posebnih nadzornikov ter uporabljanju raznih vrst ogledal v nekaterih prodajalnah še vedno ni bilo mogoče tako dobro nadzorovati vedenja kupcev, da bi se število tatvin in drugih nepoštenosti zmanjšalo na še sprejemljivo raven. Zato so trgovci iskali novo tehnično sredstvo, ki bi omogočilo boljše in učinkovitejše opazovanje strank, in bi delovalo bolj preventivno kot ogledala. Odgovor so deloma našli v sistemu TV kamer z zaprtim krogom.

Televizijske kamere z zaprtim krogom (tako imenovana hišna televizija) nudijo možnosti za neprekinjeno nadzorovanje celotnega prodajnega prostora iz enega samega mesta. V posebni kontrolni sobi so nameščeni ekrani, na katerih opazuje nadzorovalec dogajanje v prodajalni. Če opazi sumljivega kupca, lahko nemoteno spremlja njegovo gibanje in vedenje po prodajalni, ter v primeru, da zagreši nepoštenost, nanj opozori druge nadzornike, ki storilca zadržijo. Nekatere najsodobnejše TV kamere z lečami, ki omogočajo približanje snemanega objekta ("zoom"), in z možnostjo magnetoskopskega posnetka nepoštenega dejanja, predstavljajo tudi dobro dokazno sredstvo zoper storilca.

Zaradi vseh omenjenih lastnosti se hišna televizija vse pogosteje uveljavlja v svetu kot učinkovito sredstvo za odkrivanje in preprečevanje tatvin, pa tudi za nadzorovanje lastnega osebja. Mnoge večje samopostrežne in samoizbirne prodajalne, zlasti pa veliki nakupovalni centri na Zahodu, jih uvrščajo med svojo stalno varnostno tehnologijo. Poročajo o velikih uspehih. Woodward and Lothorp, ena največjih blagovnih hiš v

5. Za opazovanje dogajanja v prodajalni se vse pogosteje uporabljajo TV kamere

Washingtonu D.C. je z uporabljanjem zaprtega televizijskega sistema dosegla, da so odkrili v enem letu nad 1000 tatvin več kot leto prej, ko takšnega sistema še niso uporabljali.[148] Nekateri drugi avtorji poročajo celo o 80 % zmanjšanju tatvin po uporabljanju hišne televizije.[149] Zlasti velja omeniti preventivni učinek TV kamer, saj se kupci zaradi strahu, da bodo odkriti, dosti redkeje odločajo za nepoštenost. V Parizu so ugotovili, da je število tatvin upadlo kar za 50 % samo zaradi objavljenih poročil v tisku, da so v veleblagovnicah uvedli nadzorovanje kupcev s TV kamerami.[150] Zaradi tako velikega preventivnega učinka in zato, ker si manjše prodajalne iz finančnih razlogov težje privoščijo drage naprave, so ponekod pričeli uporabljati namišljene TV kamere. Takšni modeli (navadno opremljeni s signalnimi lučkami, ki kupce opozarjajo manje) so bolj

---

148 Tatvine v trgovinah v ZDA, s. 3

149 Tuschl, s. 11

150 Lorencin, R.: Alarmni uređaji i zaštita imovine, s. 33

učinkoviti tam, kjer je fluktuacija kupcev velika, medtem ko v manjših prodajalnah stalne stranke kmalu opazijo, da naprave niso prave, s tem pa odpade tudi njihov preventivni učinek.[151] Za preventivni učinek televizijskih kamer je torej potrebno, da so nameščene tako, da so dobro vidne (kupci naj bi opozarjali nanje), namišljene kamere pa morejo biti čim bolj prepričljive in podobne pravim kameram.

Ponekod so tudi ugotavljali učinek kamer na lastne uslužbence in ugotovili, da se je zaradi tega zvečala produktivnost dela za 10 %,[152] po drugi strani pa opozarjajo, da lahko občutek stalne nadzorovanosti deluje negativno na osebje[153]

Pojavlja se tudi možnost napačne identifikacije osebe, ki je kradla. Slika na TV ekranu je namreč črno bela, to pa otežuje prepoznavo iste osebe med množico kupcev v prodajnem prostoru, zato lahko prihaja do pomot, do zadržanja napačne osebe, do negotovosti in podobno. Po drugi strani pa obstaja tudi nevarnost, da kupec, medtem ko hiti nadzornik iz kontrolne sobe v prodajalno, odvrže skriti predmet ali ga vrne nazaj na polico, in tako ob prijetju nima več pri sebi vzetega predmeta.

In kako delujejo TV kamere na kupce? Izkušnje po svetu kažejo, da se kupci ne vznemirjajo zaradi takšnega načina opazovanja. Večina kupcev, ki so bili anketirani leta 1970 v Švici je bila mnenja, da so TV kamere primerno sredstvo za odkrivanje tatov ter ne pomenijo nezaupanja do strani, niti ne posegajo v njihovo intimnost.[154] Tako menijo Švicarji, kako pa bi naši kupci ocenjevali takšno nadzorovanje, še ni znano. Dokler ne bodo opravljeni poskusi v posameznih prodajalnah in ugotovljena reakcija kupcev, ne moremo svetovati širše uporabe hišne televizije ali namišljenih kamer, ne da bi lahko pričakovali morebitne negativne posledice - zmanjšanje prodaje, pritoževanje kupcev ipd. Seveda pa bi se bilo treba lotiti takšnih poskusov čim prej, da bomo pripravljeni učinkovito ukrepati v primeru naraščanja tatvin in druge nepoštenosti.[155]

---

151 Shoplifting and thefts by shop staff, s. 41

152 Curtis, B.: Savremeno obezbeđivanje trgovine na malo, knjiga 2,s. 150

153 Curtis, B.: Savremeno obezbeđivanje trgovine na malo, knjiga 2, s.151

154 Tuschl, s. 11

155 Pri nas izdeluje TV kamere z zaprtim krogom Iskra, komplet (kamera in monitor) pa prodaja po cca. 58000 din.

3. Skrivno opazovanje

Pod izrazom "skrivno opazovanje" ne mislimo na neopazno zasledovanje sumljivega kupca po prodajalni, skrivanje za prodajnimi pulti, zavesami in podobnim, marveč na posebej za opazovanje napravljene skrite prostore, iz katerih je mogoče opazovati kupce v prodajalni. Ti skriti prostori so navadno opremljeni z enosmernimi ogledali, ali pa z majhnimi režami skozi katere je mogoče opazovati dogajanje v prodajalni, ne da bi stranke za to vedele. Takšna skrita mesta je potrebno planirati že pred pričetkom gradnje prodajalne, lahko pa se dogradijo tudi kasneje, če to potrebe zahtevajo.

V nekaterih prodajalnah imajo pisarniške in upravne prostore nekoliko dvignjene nad prodajnim prostorom ter je v njih kaj lahko prirediti tudi prostor za skrivno opazovanje. Takšna razporeditev prostorov je pomembna tudi iz čisto preventivnih razlogov. Kupci vedo, da so lahko pod stalnim nadzorstvom, vidijo okna, ljudi v pisarnah, luči in vse to predstavlja določeno psihološko prepreko, ki morebitne storilce lahko odvrne od nameravanega dejanja.

Skriti prostori so lahko tudi v raznih votlih stebrih, za stenami prodajalne in za policami. V tujini so takšni prostori obvezno opremljeni z enosmernimi ogledali, v njih pa hišni detektivi z daljnogledi opazujejo kupce, ter se med seboj sporazumevajo s pomočjo walkie-talkijev, hišnega telefona, raznimi znaki, sistemom ozvočenja prodajalne ipd. Detektiv preživi večino časa v teh skrivališčih, ter opazuje sumljive kupce. Trdijo, da je uspešnost odkrivanja nepoštenih kupcev na ta način velika, zlasti še, če deluje v prodajalni več nadzornikov, ki med seboj sodelujejo.

4. Ostali tehnični pripomočki

Najnovejši dosežek na področju varnostnih naprav v prodajalnah pomenijo posebne magnetne ali elektronske nalepke, ki sprožijo alarm, če skuša kupec odnesti predmete, na katere so pritrjene, iz prodajalne, ne da bi jih plačal. Pri normalnem nakupovanju blagajničarka odstrani nalepke in tako aktivira varnostni sistem, medtem ko kupec sam tega ne more storiti

ne da bi znatno poškodoval predmet, največkrat pa za nalepke sploh ne ve. Ko prenese skrito blago skozi magnetno ali električno polje ob izhodu iz prodajalne, se sproži alarm in nepošteni kupec je odkrit. Sistem, ki ga že dalj časa poznajo in uporabljajo v večjih knjižnicah v ZDA, je primeren zlasti za prodajalne z bolj dragocenimi predmeti, saj njegova relativno visoka cena onemogoča, da bi se uporabljal tudi za zaščito drobnih predmetov.[156] Nastajajo pa še drugi problemi pri njegovi uporabi. Včasih je težko ugotoviti kateri izmed kupcev, ki so šli mimo detekcijske naprave, je dejansko sprožil alarm. Vprašanje je tudi, kako zaustaviti kupca, ki je že pri izhodu in ki lahko pobegne na prostost. Če ima prodajalna več izhodov, mora biti prav toliko tudi detekcijskih naprav, kar pa znatno podraži celoten varnostni sistem. Iz vseh teh razlogov ga nekateri priporočajo za prodajalne z enim samim izhodom, kjer prodajajo predmete večje vrednosti in kjer so izgube precejšnje, medtem ko za samopostrežne prodajalne ne prihaja toliko v poštev.[157]

Zoper tatvine oblačil v kabinah za preoblačenje so uvedli poseben sistem z listki različnih barv. Vsaka barva pomeni določeno število predmetov, ki jih kupec vzame v kabino in jih mora vrniti ob prihodu iz nje.[158] To omogoča kontrolo nad številom oblačil, ki jih je stranka vzela v kabino.

---

[156] Cena takšne naprave je bila leta 1973 okoli 200.000 avst. šilingov, vsaka nalepka pa je veljala od 2 do 20 šilingov (po Tuschlu, s. 12)

[157] Shopkifting and thefts by shop staff, s. 43

[158] prav tam, s. 43

XXIV. NEKAJ TAKTIČNIH NAPOTKOV PRI NADZOROVANJU

Nepremišljeno in nenačrtno ravnanje osebja prodajalne je lahko vzrok za številne neprijetnosti pri obravnavanju nepoštenih kupcev. Hkrati vodi takšno ravnanje k neučinkovitosti pri zatiranju tatvin. Pri nadzorovanju kupcev in odkrivanju ter preprečevanju nepoštenosti v prodajalnah je treba upoštevati nekatera splošna taktična načela, ki pa so prilagojena specifičnim razmeram in potrebam. Vsi, ki se ukvarjajo z nadzorovanjem kupcev, bi morali poznati taktiko opazovanja in spremljanja kupcev po prodajalni, zaustavljanja odkritih storilcev in pridržanja do prihoda miličnika, razgovora s prijetim storilcem, pričevanja na sodišču in podobno.

1. Nadzorovanje in odkrivanje

Storilec skuša napraviti nepoštenost tam in tedaj, ko meni, da ni nadzorovan. Prisotnost uniformiranega nadzornika ali drugega osebja prodajalne ga odvrača od nameravanega dejanja, saj je tveganje, da bo odkrit, preveliko. Če storilec zasluti, da ga opazujejo, nepoštenosti ne bo storil, temveč bo z dejanjem počakal na ugodnejši trenutek. Oseba, ki je zadolžena za nadzorovanje sumljivih kupcev in odkrivanje nepoštenosti, mora zato delovati skrivno. Opazovanje in spremljanje kupcev po prodajalni mora biti neopazno in diskretno. Na ta način med poštenimi strankami ne vzbujajo neprijetnega občutka zaslodovanosti in sumničavosti.

Kako skrivno opazovati sumljive kupce? Možnosti za to je več . Nadzornik lahko opazuje vedenje sumljive stranke iz posebnega skrivališča, ki mu omogoča nemoteno opazovanje, hkrati ko sam ni viden. Takšno statično nadzorovanje pa je zelo enolično in utrudljivo, zato nikakor ni primerno kot edina oblika delovanja nadzornika. Gibanje po prodajnem prostoru je torej pomemben element nadzorovanja kupcev. O tem, ali naj ima nadzornik (opazovalec) določeno mesto v prodajalni, s katerega naj opazuje kupce, ali pa naj se prosto giblje po prodajnem prostoru, so mnenja deljena. Verjetno je najsprejemljivejše neko srednje stališče.[159] Nadzornik naj

---

[159] Curtis, Savremeno obezbeđenje trgovine na malo, knjiga 1, s. 55

del svojega časa porabi za statično nadzorovanje kupcev, del pa za obhode po prodajnem prostoru.

Način, kako opazovati stranke, ne da bi vzbujali njihovo pozornost, je odvisen tudi od tega, ali deluje nadzornik v delovni halji ali v civilni obleki. V prvem primeru kupci takšno osebo že na prvi pogled prepoznajo; gre torej le še za to, da storilec ne posumi, da je pozornost obrnjena prav nanj. Kako to storiti? Nadzornik (opazovalec) mora predvsem delati vtis, da ga sumljivi kupec prav nič ne zanima, in da samo opravlja svoje delo v prodajalni. Zato si ogleduje in premika blago na policah, zlaga predmete na police, si zapisuje podatke v blok (popis blaga), se živahno pogovarja s takšnim delavcem prodajalne, ali kako drugače vzbuja vtis velike zaposlenosti.

Pri tem nikoli direktno ne pogleda proti sumljivemu kupcu, temveč ga opazuje naskrivaj, izza bloka papirja, v ogledalu, preko police z blagom, izza pulta in podobno. Zlasti pomembno je, da se nikoli ne spogleda direktno s sumljivim kupcem (to velja tudi za nadzornika v civilni obleki), kajti to je jasen znak, da je oseba nadzorovana.

Namen opazovanja kupcev je odkriti sumljive ljudi, jih videti pri storjeni nepoštenosti, ugotoviti, kam so skrili predmete in za kakšne predmete gre, paziti, da jih skrivaj ne odvržejo, ali izročijo drugim osebam, ugotoviti morebitne sodelavce, ter si v primeru negotovosti dobro zapomniti sumljivo osebo za prihodnjič. Sposobnost dobrega opazovanja je zelo pomembna. Mnoge vaje za dobro opazovanje in urjenje spomina lahko pripomorejo k boljši uspešnosti osebja.[160] Včasih se pojavi dvom: ali je imel kupec prej nekaj v nakupovalno košarici, česar sedaj nima več? Ali je njegova torba ali vrečka bolj polna kot ob vstopu v prodajalno? Ali ima oseba na sebi nekaj, česar prej ni imela? itd. Velja si zapomniti, da je treba videti celotno ravnanje storilca, od tedaj, ko predmet skrije, do tedaj, ko ga ustavijo. Praksa številnih hišnih detektivov v tujini kaže, da je zelo tvegano zaustaviti sumljivega kupca samo na podlagi nekaterih indicev.[161] Dokazati je treba celotno dejanje in nepošteni namen.[162]

---

[160] Brindy, s. 71

[161] Brindy, s. 37, 38; Curtis, Shortage control guide, s. 9

[162] Brindy, s. 38

Če deluje nadzornik v civilni obleki, je njegovo delo lažje. Storilec namreč ni tako pozoren na ostale kupce kot na osebje prodajalne, zato je mogoče bolj neovirano in skrivno opazovati njegovo vedenje. Seveda pa mora tudi takšen nadzornik paziti, da ne bo pritegnil storilčeve pozornosti in mu s tem dal vedeti, da je opazovan. Njegovo obnašanje in oblačenje mora biti čim bolj podobno vedenju in oblačenju drugih kupcev. Če zunaj dežuje ali je zelo hladno, je vsekakor sumljiv nadzornik, ki v prodajalni nima oblečenega plašča ali suknjiča, nima dežnika, pa je popolnoma suh in podobno. Nadzornik naj nosi s seboj nakupovalno košarico, si ogleduje predmete na policah in se nasploh vede kot običajni kupec. Obleka upadljive barve ali kroja pritegne pozornost kupcev in si zato takšno osebo lažje zapomnijo. Tudi drugačno upadljivo vedenje za skrivno nadzorovanje kupcev ni primerno.[163] Nadzornik (opazovalec) naj kroži po prodajalni, si ogleduje prihajajoče kupce že pri vhodu in izbira tiste, ki so sumljivi ter jih neopazno spremlja po prodajalni.

Iz prakse nadzornega osebja je znanih nekaj taktičnih prijemov, ki v primeru negotovosti in dvoma, ali je storilec res storil nepoštenost, pomagajo k odločitvi. Nadzornik, opazovalec, poslovodja ali kakšen drug delavec prodajalne v delovni halji se nenadoma pojavi pred sumljivo osebo. Če je kupec res storil nepoštenost, ga bo nenadna pojava službene halje dokaj prestrašila (indici po dejanju), kajti prepričan bo, da ga je delavec prodajalne videl pri dejanju. Te zunanje znake ni težko prepoznati in odločitev o tem, ali storilca prijeti ali ne, ni več težka. Podobno deluje tudi pogled v oči sumljive osebe. Tudi tedaj se večina storilcev počuti neprijetno, zardi in drugače kaže svoj nemir, včasih pa se v takšnih primerih tudi zgodi, da storilec sam od sebe vrne skriti predmet na polico, saj je prepričan, da je bil odkrit. Te in podobne taktične poteze osebja prodajalne lahko s precejšnjo verjetnostjo pokažejo, ali je nekdo storil nepoštenost ali ne, saj je vedenje poštenega kupca precej drugačno in ga je lahko razlikovati. Koristno je tudi, da blagajničarke pomagajo zlagati blago v kupčevo torbo, saj se tako lahko prepričajo ali ima kupec v njej še kakšno drugo blago.

---

163 V neki ljubljanski prodajalni je deloval nadzornik, ki je v civilni obleki opazoval kupce, pri tem pa se je vedel tako sumljivo, da je vsakdo že na prvi pogled ugotovil, kaj je njegova naloga.

Zastavlja se še vprašanje sodelovanja in povezanosti med osebami izbranimi za nadzorovanje in ostalim osebjem prodajalne. To sodelovanje je zelo pomembno iz več razlogov. Že v prejšnjem poglavju je bilo omenjeno, da nadzorno osebje pogosto odkriva nepoštenost na podlagi zapažanj celotnega osebja prodajalne. Vsi delavci prodajalne morajo po svojih možnostih nadzorovati kupce in obveščati nadzornike na morebitne sumljive osebe. Velja seveda tudi narobe, nadzornik, ki spremlja sumljivega kupca, bo na to opozoril ostalo osebje prodajalne, tako da bo nadzor boljši in verjetnost odkritja večja. Storilca lahko opazujejo z več strani hkrati, ali pa uporabljajo metodo žabjih skokov.[164] Tako je opazovanje neprekinjeno in ni mogoče, da bi se storilec predmeta rešil ne da bi ga videli. Pomembno je tudi sodelovanje prodajnega osebja med seboj, zlasti med tistimi delavci, ki stojijo za pulti in torej dokaj statično opazujejo in nadzorujejo kupce. Tudi oni včasih odkrijejo sumljive stranke, vendar jih zaradi vezanosti na delovno mesto ne morejo spremljati po prodajalni (podobno tudi blagajničarke). Na takšne stranke morajo opozoriti druge delavce ali nadzorno osebje, ki nadaljujejo opazovanje. Že prej je bila omenjena potreba po stalnem nadzorovanju čim večjega dela prodajalne.

Za takšno sodelovanje pa je potrebno tudi dobro razumevanje in obveščanje. V akciji ni časa za dolgovezno razlaganje in pogovarjanje, sporazumevati se je treba z znaki in kretnjami, ali pa z kratkim in jasnim geslom. Načini takšnega komuniciranja morajo biti v naprej dogovorjeni in poznani vsem delavcem prodajalne. Uporabljajo se lahko gibi rok, pogled usmerjen proti sumljivemu kupcu, namig z glavo, določena gesla, obveščanje po hišnem ozvočenju (kjer ga imajo) - seveda z gesli, opd. Vse to je odvisno od domišljije in sposobnosti osebja prodajalne in konkretnih razmer v njej.

2. Prijetje storilca

Prijetje storilca je operativno taktično dejanje, ki pa mora biti opravljeno v skladu z določili zakona o kazenskem postopku. Osebna svoboda sodi med osnovne, z ustavo in zakoni zavarovane pravice občanov, zato je treba

---

164 Metoda "žabjih skokov" je poseben način opazovanja, pri katerem izmenično sodeluje več oseb. Prva spremlja osumljenca od mesta A do B, druga od B do C, tretja od C do D, itd. Na ta način se zmanjša verjetnost, da bo nadzorovanje odkrito.

biti zelo previden pri odločitvi o njenem omejevanju. Osnovni temelj za zakonito prijetje storilca je 191.člen Zakona o kazenskem postopku, ki določa, da sme vsakdo vzeti prostost tistemu, ki je zasačen pri kaznivem dejanju, za katero se storilec preganja po uradni dožnosti. Nepoštenost v prodajalnah so takšno kaznivo dejanje, zato prodajno osebje in občani lahko primejo in zadržijo storilca. Zakon nadalje določa, da se mora storilca takoj izročiti preiskovalnemu sodniku ali organu za notranje zadeve, če pa tega ni mogoče storiti, se mora takoj obvestiti koga od teh organov.

Storilca se torej lahko zadrži tedaj, ko je storil tatvino ali drugo nepoštenost v prodajalni. Po mnenju naših pravnih strokovnjakov je tatvina storjena takoj, ko je storilec predmet spravil v torbico, obleko ali kakšno drugo skrivališče. (Glej pravni del). Vendar pa gledano iz operativno taktičnega vidika ni vedno smotrno storilca prijeti neposredno po skrivanju predmetov. Nekdo, ki vzame predmet in ga skrije ter nadaljuje svoj obisk v prodajalni, bo morda vzel še kaj; s tem se poveča vrednost vzetega blaga in tako okrepi teža dejanja. Sodišče oziroma javni tožilec marsikdaj odstopi od pregona storilca zaradi majhne vrednosti vzetih predmetov. Če je vrednost večja, do tega ne pride.

Morda je včasih prav, da se storilca ne prime takoj ob dejanju, marveč se ga spremlja in opazuje, ter prime šele tedaj, ko pride mimo blagajne. Na ta način se tudi omogoči lažje dokazovanje krivde. Storilec se namreč pogosto izgovarja, da je predmet popolnoma nenamerno spravil v svojo torbo ali vrečko, in da je vse to na blagajni hotel pokazati in plačati. Takšen izgovor je seveda dokaj nesmiseln, če je storilec predmet skril v obleko ali v kakšno posebej za to prirejeno skrivališče, je pa mogoč, če gre za nakupovalno vrečko. Ko pride storilec v takšnem primeru mimo blagajne in predmeta ne pokaže in ne plača, takšen izgovor ni več mogoč. S svojim vedenjem je jasno pokazal, da je predmet hotel ukrasti. Moč dokaza je s tem večja in bolj trdna. Še bolj prihaja to stališče do izraza tedaj, če storilec predmeta sploh ni skril: drži ga na primer v roki, si ga posadi na glavo (klobuk ipd.), ga poje (sendvič), listek s ceno pa še vedno drži pri sebi, itd. Namen storilca, nedovoljeno vzeti predmet s tem ni tako jasno pokazan, zato je mnogo varneje počakati, da pride mimo blagajne.

Nekatere vrste nepoštenosti, kot so zamenjavanje nalepk s ceno, razne goljufije s prodajnimi listki (kar je bilo omenjeno v poglavju o načinih storitve) pa so sploh storjene šele tedaj, ko je storilec šel mimo blagajne. V vseh takšnih primerih storilca ni mogoče prijeti prej, saj dejanja sploh še ni storil (obtožiti ga ni mogoče niti za poskus dejanja, kajti vrednost predmetov navadno ne presega 500 dinarjev, kar je meja od katere dalje je kazniv tudi poskus goljufije).

Storilca pa je bolj prijeti potem, ko je že šel mimo blagajne, tudi iz drugih taktičnih razlogov. Ker je mogoče pričakovati odpor, prerekanje, morda celo spopad, je mnogo bolje, če se to ne zgodi v prodajalni, marveč zunaj nje ali vsaj pri izhodu. S tem se ne privlači pozornost kupcev, po drugi strani pa je tudi storilcu dana možnost, da se ne kompromitira pred vsemi kupci, saj je prijetje tako dosti bolj neopazno in skrito. Seveda se s prijetjem zunaj prodajalne poveča možnost bega storilca, vendar se s pravilnim pristopom tudi to lahko zmanjša.

Še en argument govori za prijetje zunaj prodajalne. Včasih namreč storilec ne deluje sam, temveč ima pomagače ali sostorilce. Te je težko odkriti že v prodajalni, saj navadno vzbujajo vtis, kot da se ne poznajo. Odkriti jih je mogoče šele potem, ko zapustijo prodajalno. Počutijo se varne in ne skrivajo več, da se poznajo. Če delujejo storilci v skupini, pa nadzornik odkrije pri dejanju le enega od njih, lahko ostale odkrije potem, ko se zunaj prodajalne zopet združijo (zlasti otroci in mladoletniki). Storilec ima lahko zunaj tudi svoje vozilo, v katerega spravlja ukradene predmete (to počno seveda predvsem poklicni storilci) in tega seveda ni mogoče odkriti, če se ga ne spremlja iz prodajalne. Tudi v primeru, ko nadzornik sumi, da je nekdo nekaj vzel, pa ni popolnoma prepričan, kam je spravil predmet in ali ga je sploh zares vzel, je pametno počakati, da gre storilec iz prodajalne in tam vzame ukradeni predmet iz skrivališča in ga nato prijeti.

To sicer ne velja za vse primere. Če je storilec predmet ukradel, pa ga je nato vrnil na polico ali dal v svojo nakupovalno košarico, ga je treba ustaviti takoj, ko je to storil in ne čakati, da zapusti prodajalno. (To velja za primer, če je politika prodajalne takšna, da se preganjajo tudi takšni storilci.). Na vsak način je treba takoj ko storilec predmet vzame iz skrivališča, ta predmet odvzeti in ga zavarovati kot dokaz.

Pri prijetju storilca je zelo pomembna tudi taktika ravnanja nadzornika. Taktika mora biti takšna, da čim bolj zmanjša nevarnost pobega, odvrženja vzetih predmetov, fizičnega obračunavanja, prepira ipd. Večina storilcev ne bo povzročala težav, vendar pa si nekateri skušajo tudi s silo in grožnjami utreti pot v svobodo. Na takšne primere mora biti osebje prodajalne primerno pripravljeno.

Verjetno ni treba posebej poudarjati pomen vljudnosti prodajnega osebja pri prijetju in obravnavnju storilca. Prodajno osebje, ogorčeno zaradi nepoštenega ravnanja, storilca zmerja, žali, mu grozi, včasih pa celo fizično obračunava z njim. Ne glede na to, kako se vede storilec(tudi pogosto ravna nepremišljeno in žaljivo), mora osebje prodajalne ravnati hladnokrvno, premišljeno in vljudno ter se ne sme spustiti v prerekanje s storilcem ali se pustiti izzvati. Ravnanje mora biti enako za vse storilce, ne glede na to, kaj so in kakšni so. Izjem ne sme biti. Vedno je mogoče pričakovati odpor, beg in druge neprijetnosti, zato je treba biti vedno pripravljen na ustrezno ukrepanje.

Postopek pri prijetju naj bo naslednji:[165]

1. Hoditi ob strani storilca v enakem ritmu kot on in se izogibati vsakršnega fizičnega stika z njim.
2. Pritegniti njegovo pozornost z besedami: "Oprostite prosim.."
3. Potem ko storilec opazi nadzornika in ko ta pritegne njegovo pozornost z ogovarjanjem, nadzornik počasi in nežno (vendar trdno) prime storilca za roko (komolec ali zgonji del roke) in še vedno hodi v ritmu s storilcem.
4. Nato nadzornik reče: "Ste prvič storili kaj takega?" V večini primerov bo storilec odgovoril pritrdilno in skušal opravičiti svoje dejanje. Čeprav takšno priznanje nima nobene procesne vrednosti, je vendarle koristno za kasnejši razgovor.
5. Sedaj nadzornik precizira vprašanje: "Ali ne veste, da je nedovoljeno jemanje predmetov kaznivo?" Tudi na to vprašanje storilec navadno odgovori pritrdilno. Med tem razgovorom nadzornik počasi vodi storilca v smer proti pisarni prodajalne.

---

[165] Curtis, Shortage Control Guide, s. 11

6. Ko hodita proti pisarni nadzornik reče: "Pojdiva v pisarno in skušajmo urediti zadevo". Na ta način pomiri storilca in prepreči paniko in željo po pobegu. Ves čas mora nadzornik zaposliti storilca z vprašanji, kajti tako ta ne more misliti na to da bi odvrgel skriti predmet ali pobegnil, saj je zaposlen z odgovarjanjem na vprašanja.

Storilca se nato pripelje v pisarno ali kak drug primeren prostor za pridržanje, kjer ostane do prihoda miličnika. Postopek prijetja otrok in mladoletnikov je podoben, zlasti pri slednjih pa je treba upoštevati precejšno nevarnost pobega. Neprijetno je tudi zadržanje storilca, ki ima s seboj ženo (moža) in otroke. V teh primerih je treba paziti tudi na njihov ugled pred družino, zato naj bo prijetje čim bolj neopazno. Storilca je treba po možnosti ločiti od ostalih članov družine, ter mu nuditi možnost, da ohrani ugled v družini s tem, da celoten postopek ni viden članom družine. (Kako bo razložil zakaj je moral v pisarno, pa je njegova stvar. Važno je, da osebje prodajalne storilca ne obtožuje kraje in zmerja pred družino). Seveda je pri tem treba upoštevati tudi možnost, da so člani družine dogovorjeni za izvrševanje nepoštenosti. V takšnem primeru (če indici kažejo na to) obzirnost seveda ni potrebna, prijeti je treba celotno družino. Če je kradel otrok, ki je bil v prodajalni skupaj z materjo ali kom drugim, se v pisarno privedeta oba. Podobno tudi v primeru mož-žena. Na ta način se omogoči spremljevalcu storilca spremljanje postopka in prepreči kasnejše opravljanje in širjenje neresničnih trditev.

3. Postopek

Od dogovora s pristojnim javnim tožilcem ter postajo milice je odvisno, do katere vrednosti vzetih predmetov oziroma v katerih drugih primerih prodajalne ne bodo prijavljale storilcev postajam milice. Pri tem se je treba zavedati, da mora vsak delavec prodajalne prijaviti tatvino na škodo družbenega premoženja pristojnim organom milice ali javnega tožilstva in da je neprijavljanje tatvin predmetov, katerih vrednost je večja kot 500 din, tudi kaznivo. Neprijavljanje takšnih primerov ima torej lahko za posledico kazensko odgovornost delavca prodajalne, ki nepoštenosti ni prijavil.

Če je za zadržanje storilca potrebna sila (ker se upira privedbi v pisarno, skuša pobegniti, odvreči ali kako drugače uničiti vzeti predmet itd.), mora biti ta sila primerna za zadržanje storilca in nikakor ne večja. Zato je jasno, da storilca, čeprav bi skušal pobegniti, ne bo prodajno osebje teplo, lasalo, klofutalo, brcalo ali kako drugače fizično in verbalno napadalo. Storilca je treba prijeti in mu preprečiti beg s tem, da se ga trdno prime za roko, za suknjič ipd. pri čemer naj posredujejo predvsem moški delavci prodajalne.

Takoj po prijetju in zavarovanju dokazov (če jih storilec ne izroči prostovoljno, mora osebje paziti le, da jih skrivoma ne odvrže ali uniči), je treba poklicati postajo milice. Osebje prodajalne je namreč dolžno takoj obvestiti postajo milice in se čim prej rešiti pridržanja storilca. S prihodom miličnika na kraj dejanja se odgovornost osebja prodajalne konča, obravnavanje storilca pa prevzame miličnik.

Ne glede na to ali prodajalna pokliče postajo milice ali pa zaradi majhne družbene nevarnosti tega ne naredi, je treba narediti zapisnik o primeru. V mnogih prodajalnah takšne zapisnike o prilastitvi blaga že delajo in imajo za to tudi posebne obrazce, enake za vse obravnavane primere. Ena kopija zapisnika se izroči miličniku, ostale pa ostanejo prodajalni. Takšen zapisnik mora obsegati podatke o storilcu, njegovem bivališču, zaposlitvi, o predmetih, ki jih je nedovoljeno vzel in njihovi vrednosti, kraju in času prijetja, kraju in času storitve dejanja, podatke o tem, kam in kako je storilec spravil predmete, kakšen je bil postopek s storilcem (ali se je upiral, zmerjal osebje, ali je bila poklicana milica, kaj se je zgodilo z ukradenimi predmeti), kdo je tatvino odkril in kdo je sestavil zapisnik. Storilec ni dolžan podpisati zapisnika, ki ga sestavi osebje prodajalne, in ga zato v to ni mogoče siliti. Če zapisnika storilec noče podpisati, je pač treba počakati na prihod miličnika. Prav tako seveda tudi v primeru, če storilec noče pokazati in izročiti vzetih predmetov. (Predlog takega zapisnika smo pripravili za prilogo te raziskave).

Iz taktičnega vidika je primerno, da si nadzornik, poslovodja ali tisti, ki je nepoštenost odkril, naredi tudi interno zabeležko o vsakem primeru, ki ga je obravnaval. Izkazalo se je namreč, da je obravnavanje storilca

na sodišču lahko časovno zelo oddaljeno, zato se osebje prodajalne, ko pride pričati na sodišče, primera ne spomni več dobro. Pri pričevanju pride zato do nejasnosti, pomot in podobno, kar vse postavlja osebje prodajalne v slabšo luč. Interna zabeležka o storilcu, njegovi zunanjosti, načinu skrivanja predmetov, postopku, prijetju itd. lahko zelo pomaga pri osvežitvi spomina pred obravnavo. Le tisti, ki se je kdaj sam znašel na obravnavi in se zmedel pod vprašanji tožilca, zagovarnika in prič, pozna vrednost takšnih zabeležk. Če je prodajalec popolnoma trden v svojih izjavah, je tudi vrednost takšnega pričevanja večja. Nekaj minut časa, ki ga delavec prodajalne porabi za kratko zabeležko o primeru, je majhna naložba, ki pa mu pri pričevanju lahko zelo koristi.

V nekaterih prodajalnah vodijo poleg zapisnikov o obravnavanih nepoštenostih tudi posebne registre o storilcih. Na ta način lahko takoj ugotovijo, ali je bil storilec že kdaj prijet v tej prodajalni, in če je bil, kaj je vzel in kako je bil obravnavan. Ker za drobne tatvine (majhna družbena nevarnost) storilcev navadno ne prijavljajo postajam milice, se takšni storilci ne znajdejo v uradnih kartotekah storilcev na sodiščih ali postajah milice. Ker pa bi bilo mogoče takšne storilce vendarle tudi sodno preganjati, če dejanje večkrat ponovijo, je koristno, če prodajno osebje vodi seznam vseh storilcev, ki so kradli v njihovi prodajalni. Še primerneje bi bilo, če bi sezname o vseh storilcih vodili na postajah milice, saj bi se tako lahko preverjalo vse prijete storilce na območju postaje milice. (Kazalo bi tudi razmišljati o možnosti zbiranja podatkov o vseh storilcih v Sloveniji prek računalnika RSNZ). Ob prijetju storilca bi prodajalna (če gre za majhno vrednost predmeta) lahko preverila na postaji milice, ali je bil že prijet in v takšnem primeru storilca prijavila miličnikom kljub temu, da gre za neznatno družbeno nevarnost. O politiki vodenja takšnih zapisnikov naj bi se dogovorili na sestankih poslovodij, predstavnikov JT in milice za posamezna območja.

Kaj storiti, če so prijeti storilci mladoletniki ali otroci? Praksa prodajaln je glede tega različna. Medtem ko ponekod načelno ne ločijo med obravnavanjem polnoletnih in mladoletnih storilcev ter v vsakem primeru pokličejo postajo milice, so drugod do mladoletnikov manj strogi in jih ne prijavljajo. V takšnem primeru običajno obvestijo samo mladoletnikove starše. Po drugi strani pa se tudi zgodi, da o dogodku ni obveščen nihče, ker je osebje prodajalne mnenja, da je bil zastraševalni učinek prijetja

tako velik, da se mladoletnik ne bo več podal na kriminalno pot. Treba bi bilo določiti enotno politiko za obravnavanje mladoletnikov in otrok, ki pa nikakor ne sme biti strožja kot je obravnavanje odraslih storilcev. Zlasti pomembno je, da se o dogodku ne obvesti šola, ter da se o tem ne razpravlja javno. Takšna stigmatizacija prijetih otrok lahko zelo kvarno deluje na njihov razvoj, zato se je treba čim bolj izogibati.

4. Razgovor

Osebje prodajalne nima pravice zaslišati prijetega storilca, saj je to tipično preiskovalno dejanje, ki ga lahko opravi le preiskovalni sodnik. Kljub temu pa se pogosto dogaja, da prodajno osebje prijetega storilca vendarle zaslišuje in sili k odgovorom. Brez dvoma je prvi razgovor s storilcem potreben in koristen pa tudi dopusten, če storilec prostovoljno odgovarja na vprašanja. Ne gre torej za kakšno preiskovalno dejanje, ki bi imelo procesno vrednost, marveč za navaden razgovor s prijetim storilcem.

V trenutku prijetja je storilec pod hudim psihičnim pritiskom, zato se navadno ne brani pogovarjati s poslovodjo in drugim osebjem. Skuša opravičiti svoje ravnanje, se izgovarja, prosi naj ga spustijo, grozi prodajnemu osebju, obljublja in roti in podobno. Storilec je torej navadno v takšnem psihičnem stanju, da je dostopen in pripravljen za razgovor o dejanju. To stanje se lahko izkoristi za pridobivanje informacij, ki služijo kot osnova za poizvedovanje in razgovor, ki ga kasneje s storilcem opravi miličnik. V razgovoru je mogoče tudi zvedeti koristne podatke, ki se uporabijo za odstranjevanje pomanjkljivosti v sistemu in organizaciji nadzorovanja in preprečevanja nepoštenosti.

Najprej je treba določiti cilje razgovora z osumljenim kupcem. Ti so zlasti:

- ugotoviti storilčevo identiteto,
- ugotoviti, ali je osumljeni res storil nepoštenost,
- prepričati storilca, da sam pokaže vzeti predmet,
- ugotoviti način storitve (modu operandi),
- ugotoviti morebitna prej storjena dejanja,

- ugotoviti morebitne sostorilce ali napeljevalce,
- dobiti storilčevo "priznanje" in podpis zapisnika.

Vedenje storilcev po prijetju je zelo različno, zato mora biti različen tudi pristop osebja k obravnavanju osumljenega kupca in k razgovoru z njim. Medtem, ko bodo nekateri storilci takoj priznali dejanje, pokazali vzeti predmet, se legitimirali, povedali zakaj in kako je prišlo do dejanja, bodo drugi trmasto vstrajali pri zanikanju krivde, se izgovarjali na pomoto, zavračali vsakršen razgovor, prikrivali svojo identiteto in podobno. Kljub takšnemu različnemu vedenju prijetih kupcev pa mora osebje prodajalne vendarle upoštevati neka temeljna načela, ki veljajo za vsak razgovor s osumljenimi strankami. Predvsem je treba z osumljencem ravnati humano in vljudno. Neustrezno ravnanje vzbuja odpor in onemogoča pogovor s storilcem. Predvsem je treba storilca pripraviti k pogovoru. Vodja razgovora ne sme kazati svojih čustev, prav tako pa tudi ne sme lagati osumljencu, mu obljubljati nekaj, česar ne bo mogel izpolniti, se prerekati z njim ipd.

Razgovor naj poteka ob prisotnosti ene ali dveh prič, vse ostale delavce prodajalne pa je treba odstraniti iz sobe, v kateri poteka razgovor. Praksa nekaterih prodajaln je pokazala (pa tudi splošna kriminalistično taktična načela pri zasliševanju), da prisotnost večjega števila delavcev pri razgovoru z osumljenim kupcem negativno deluje na uspešnost razgovora. Prav tako pa tudi ni primerno, če je pri razgovoru le en delavec prodajalne, saj so možnosti za nepravilnosti na ta način večje.

Naj si je osumljeni kupec pomembna osebnost ali pa brezdelnež, postopek z njim mora biti vedno enak in korekten. Osebje prodajalne ne sme podleči morebitnim grožnjam, obljubam, ali podkupovanju prijetega storilca.

Glede na to, kako se vede storilec po prijetju, in ali je njegova krivda bolj ali manj jasna, se prilagodi tudi taktika razgovora. Če osebje ni popolnoma prepričano v krivdo storilca, mu dejanja ne bo neposredno očitalo, marveč bo najprej skušalo odkriti "ukradeni" predmet. Osumljencu bo razložilo, da gre le za redni pregled kupcev in ga vljudno poprosilo naj odpre svojo prtljago. Nedolžni kupec bo navadno storil to brez ugo-

vorov, medtem ko se bo storilec branil. V slednjem primeru mu je treba pojasniti, da bo tedaj treba počakati na prihod miličnika. Storilec se običajno tega zboji in raje privoli v pregled predmetov, ki jih ima s seboj. Če obstajajo dovolj močni indici, da je osumljeni res storil nepoštenost, mu nadzornik (poslovodja) lahko neposredno predoči storjeno dejanje in ga prosi, da skriti predmet pokaže in izroči. Nadzornik, oziroma priča, ki je dejanje videla, osumljencu točno predoči, kakšen predmet je vzel, kako ga je vzel in kam ga je spravil. Pod težo takšnih dokazov se storilec navadno omehča. Če tega ne stori, je treba počakati prihod miličnika. Po izročitvi skritih predmetov se le-te popiše in ugotovi njihova vrednost, v seznamu prijetih storilcev ugotovi ali je oseba že kdaj storila nepoštenost v tej prodajalni ter zbere druge podatke (po zapisniku). Pri zbiranju vseh omenjenih informacij je treba uporabljati nekatere taktične prijeme s katerimi je mogoče pripraviti storilca, da govori resnico. Takšni taktični prijemi, ki pa niso primerni za vse storilce, temveč se uporabljajo glede na osebnost in vedenje konkretnega osumljenca, so: razumevanje in sočustvovanje s storilcem, apeliranje na njegovo čast in ponos, storilcu logično prikazati njegov položaj in dokaze zoper njega, mu predočiti posledice, če bo še nadaljeval z nepoštenim ravnanjem, vzbuditi vtis, da se o njem več ve, kot si on misli, itd. Hkrati je treba opazovati reakcije storilca in na podlagi fizioloških in psiholoških znakov sklepati o njegovi krivdi oziroma o resničnosti ali neresničnosti odgovorov. Delavec prodajalne naj sedi blizu osumljenca (večji stik z njim), ob razgovoru naj ne kadi, osumljenca naj spoštuje, vendar naj se ga ne boji (v primeru, da gre za pomembnejšo osebo).

Že prej je bilo omenjeno pisanje zabeležk o sumljivih kupcih, ki pa jih osebje prodajalne zaradi nezadostnih dokazov in dvomov ni prijelo. Takšne zabeležke so zelo koristne ob razgovoru s prijetim kupcem. Tedaj se mu lahko taktično predočijo že prej storjena dejanja. Pove se mu, da je bil že dolgo časa opazovan ter da osebje prodajalne pozna njegova nepoštena dejanja. Znani so primeri, ko so na ta način odkrili pri osumljencu doma celo zalogo nakradenih predmetov. Preiskave seveda ne more opraviti osebje prodajalne, vendar lahko svoj sum in zaključke pove delavcem milice.

Včasih odkrijejo v storilčevi prtljagi še druge predmete iz drugih prodajaln, za katere je sumiti, da so bili prav tako ukradeni. S pravilnim taktičnim razgovorom, primerjanjem cen blaga v posameznih prodajalnah z izjavo osumljenca, kje je blago kupil, razgovorom z osebjem drugih prodajaln, odsotnostjo blagajniškega listka za kupljene predmete ipd. se lahko pripravi storilca k priznanju tudi drugje storjenih nepoštenosti. Storilec navadno trdi, da je predmete kupil v drugi prodajalni in ne ukradel, vendar lahko pod težo dokazov in indicev vendarle kloni.[166]

Obravnavanje storilcev zahteva posebno taktiko. Te je treba takoj ločiti in opraviti razgovor ločeno z vsakim od njih, še preden se lahko sporazumejo, kako se bodo zagovarjali.[167] Predvsem je treba ugotoviti njihovo identiteto in vlogo, ki jo je imel vsak od njiju pri izvrševanju nepoštenosti. Morebitni razločki v izjavah so osnova za nadaljni razgovor, oziroma za soočenje storilcev.

Posebej kaže poudariti postopek z otroci in mladoletniki. Praksa kaže, da se pogosto pojavljajo kot storilci raznih nepoštenosti v prodajalnah, njihovo obravnavanje pa je še posebej zahtevno, saj ima lahko pomembne in dalekosežne posledice na otrokov ali mladoletnikov nadaljni razvoj. Dokaj pogost pojav pri mladoletnih storilcih je navajanje lažnih podatkov o imenu in priimku, bivališču, starših, šoli itd., zato je potrebna še posebna previdnost pri sprejemanju teh podatkov za resnične. Izkušnje kažejo, da otroci in mladoletniki pogosto dajejo podatke o svojih sošolcih in prijateljih, zato lahko pride do neljubih zamenjav in pomot pri obveščenju staršev ali skrbstvenih organov. V primeru, da se osebje prodajalne ne odloči za poziv mličnika ali staršev, je pravilnost odgovorov mogoče preveriti z nekaterimi taktičnimi prijemi (npr. potem, ko mladoletnik pove izmišljeno ime in naslov, se mu čez nekaj časa ponudi kos

---

166 Neki mladoletnik je trdil, da je predmete, ki so jih našli pri njem (igrače, sladkarije) kupil v neki drugi prodajalni. Poslovodkinja je ugotovila koliko denarja je imel mladoletnik pred odhodom v šolo (denar mu je dala mati) in koliko ga je porabil (za malico), ter koliko ga je še imel pri sebi. Izkazalo se je, da z denarjem, ki ga je imel, ni mogel kupiti vzetih predmetov. Slednjič je mladoletnik priznal krajo.

167 Znani so primeri, ko so se mladoletniki združili za kraje po prodajalnah ter se točno dogovorili kakšna lažna imena in podatke bodo navajali.

papirja in zahteva, da napiše nanj svoj naslov in se podpiše), s preverjanjem naslova v telefonskem imeniku in podobno. V odnosih prodajnega osebja do prijetega mladoletnega storilca je pomembno zlasti naslednje:[168, 169]

- Nikakor ne biti grob z otrokom, ga strašiti ali mu groziti s hudo kaznijo. Mnogi otroci ter mladoletniki menijo, da je ves svet zoper njih, ter jih agresivno in sovražno vedenje prodajnega osebja še bolj sili v asocialnost in delinkventnost.
- Otroka je treba obravnavati s pozornostjo in spoštovanjem, treba je pokazati zanimanje zanj in njegove težave, ter skušati razumeti vzroke za nepošteno ravnanje (nagovarjanje drugih otrok, postavljanje pred sošolci, želja po ugajanju, pomanjkanje denarja ipd.).
- Z otrokom je treba biti prijazen, vendar hkrati resen! Prikazati mu je treba, da njegovega dejanja ne odobravamo, ter zakaj ga ne odobravamo. Apelirati moramo na njegovo poštenost, razum in občutek za dobro in zlo. Če tudi se vede do osebja žaljivo in neprijazno, mu tega osebje ne sme vračati.

Mladoletniki pogosto izvršujejo nepoštenost v skupini. Ker ob prijetju osebje prodajalne običajno prime le enega ali le nekatere od njih, je treba v razgovoru zvedeti tudi imena ostalih sostorilcev ali napeljevalcev. Marsikateri od teh po dejanju počaka svojega prijetega tovariša pred prodajalno ali kje v bližini, zato se lahko s hitrim posegom prime tudi njega.

Majhno število staršev ve, da njihovi otroci kradejo. Po drugi strani pa njihova reakcija, če za to zvedo, ni tako huda in otroku dejanje hitro odpustijo. Zato je prav, da prodajalne, ki zalotijo otroka pri tatvini, o tem obvestijo njegove starše. Takšno obvestilo, ki pa mora biti podano na primeren način, lahko sproži reakcijo staršev, da odtlej pokažejo več zanimanja in skrbi za vedenje svojega otroka.[170] Če so isti otroci večkrat zaloteni v isti prodajalni, je treba ukrepati strožje in o dejanju obvestiti postajo milice.

---

168 Curtis, Shortage control guide, s. 3, 4

169 Curtis, Savremeno obezbeđenje trgovine na malo, s. 113-132, knjiga 1

170 prav tam, s. 119

XXV. DOKAZOVANJE TATVIN IN POSTOPEK PRED SODIŠČEM

1. Preizkušanje dejstev

V večini primerov storilec potem, ko je bil prijet, pridržan, ter so bili pri njemu najdeni skriti predmeti, ne taji, da je storil nepošteno dejanje. Zaveda se, da je bil prijet pri dejanju, sram ga je, obupan je, boji se, zato dejanja običajno ne zanika, temveč se skuša opravičiti, prosi naj ga spustijo in ne prijavijo postaji milice, ali pa se vda v usodo. Vendar pa se pojavljajo tudi primeri, ko storilec vztrajno taji dejanje, se razburja, dolži osebje prodajalne in podobno.

Izgovori, ki jih uporabljajo takšni storilci, se navadno sučejo v dveh smereh. Storilec trdi, da predmeta ni nameraval vzeti, temveč ga je povsem slučajno spravil v vrečko ali žep, in ne v nakupovalno košarico (eden glavnih elementov kaznivega dejanja tatvine je namen protipravno si prilastiti tujo premično stvar). Že sam način skrivanja in kraj kamor je storilec skril stvari, lahko jasno kažeta, da takšen zagovor ni sprejemljiv (npr. storilec je skril predmet v hlačnico, v notranji žep suknjiča, za hlače, pri skrivanju se je vedel tako, da je [illegible] jasno izhajalo, da je skušal skrivanje prikriti delavcem prodajalne). Vendar pa včasih okoliščine, v katerih je bilo dejanje storjeno, res dopuščajo možnost pomote. Mnogi kupci včasih spravijo vzete predmete v lastno mrežo ali vrečko (zlasti npr. steklenice s pijačo ipd.), zlasti še, če gre za manjše stvari, in če s seboj ne vzamejo nakupovalne košarice. Če v takšnih primerih prodajno osebje zaustavi kupca preden je šel mimo blagajne (tatvina je storjena že ko je storilec skril predmete), je dokazovanje tatvine dokaj oteženo. V takšnih dvoljivih primerih je bolje odstopiti od pregona, kajti verjetnost, da bo oproščen, je dokaj velika. Drug pogosteje uporabljen izgovor storilca pa je ta, da predmeti, ki jih ima v svoji torbici ali vrečki, sploh niso last prodajalne, v kateri so ga prijeli (element kaznivega dejanja, tatvine je tudi odvzem tuje premične stvari). Če bi bilo to res, potem storilca ni mogoče obtožiti za tatvino. V takšnih primerih se torej zastavlja vprašanje, ali je predmet res last prodajalne ali ne. Vsekakor je pričanje delavca prodajalne, ki je videl ves postopek tatvine, zelo pomembno za dokazovanje storilčeve nepoštenosti, vendar pa lahko spreten zagovornik takšno dokazovanje spodbije, če

mu uspe dokazati, da predmet, ki naj bi ga storilec vzel, sploh ne pripada tej prodajalni. Storilec se ob prijetju lahko zagovarja na več načinov, trdi, da je predmet kupil isti dan v neki drugi prodajalni; da je predmet njegova last že dlje časa; da je predmet kupil v isti prodajalni, vendar se je z njim ponovno vrnil vanjo. Vse tri možnosti so lahko resnične, zato je treba vsako od njih posebej preveriti. V prvem primeru, ko se storilec izgovarja, da je predmet kupil drugje, je to mogoče storiti na več načinov. Nalepka s ceno je pri tem zelo pomemben indic. Če je drugačna od nalepk, ki jih uporablja prodajlna v kateri je storilec prijet, je to močan indic, ki govori v prid osumljenca (če izključimo možnost, da je storilec iz taktičnih razlogov odstranil nalepko s predmeta in nanjo nalepil tujo). Če pa je nalepka enaka (mnoge prodajalne imajo enake nalepke), potem je treba poizvedeti v prodajalni, za katero storilec trdi, da je v njej kupil sumljivi predmet, ali predmete takšne vrste sploh prodajajo tam oziroma ali jih imajo na zalogi, ter primerjati ceno predmeta s ceno na nalepki na sumljivem predmetu. Vsakršno neujemanje je povod za nadaljnji sum in poizvedovanje.[171] Osumljenca se vpraša, katera blagajničarka ga je stregla in pri njej se nato preveri, ali je to res (blagajničarke in prodajalke imajo navadno odličen spomin za obraze in se takšnih kupcev kaj lahko spominijo). Kadar storilec trdi, da je najdeni predmet njegova last že dlje časa (npr. dežnik, klobuk, jopica ipd.) in na njem ni nalepke (ker jo je storilec npr. odstranil), je potrebno pregledati, kakšne kvalitete in kako obrabljen je predmet. (Storilec trdi, da je klobuk njegov že nekaj dni ali tednov, je pa popolnoma nov, brez znakov nošenja in obrabljenosti). Ker je storilec v takšnem primeru moral odstraniti nalepko s ceno, jo je včasih mogoče še najti v storilčevem žepu, torbici, v bližini pulta, kjer je bil predmet, na tleh prodajalne ipd. Če je delavec prodajalne videl, kako storilec odstranjuje nalepko in kam jo je odvrgel, naj jo skuša najti in predloži kot dokaz za storjeno dejanje. Tudi v tretjem primeru, ko storilec izjavi, da je predmet kupil prav v tej prodajalni, je to možno preveriti z že dosedaj opisanimi metodami. V primeru, da ima storilec kot dokaz še vedno pri sebi pravilni blagajniški listek za kupljeno blago, pa je

---

171 Tako je v neki naši prodajalni storilec trdil, da kilogramskega zavitka kave, ki so ga našli pri njem, ni ukradel marveč kupil v neki drugi prodajalni. Ko so to preverili so ugotovili, da tam takšnih zavetkov sploh ne prodajajo. Storilec je nato dejanje priznal.

takšno dokazovanje skorajda nemogoče (npr. pri načinu storitve: tatvine s pomočjo zastarelega blagajniškega listka). Le z zelo trdnimi in prepričljivimi izjavami več prič, bi bilo mogoče takšen zagovor storilca ovreči.

Kadar storilec izvrši nepoštenost tako, da zamenja stvari (stara oblačila za nova itd.), je treba predvsem najti storilčeve stare stvari in jih uporabiti kot dokaz. Tudi v primeru neznanega storilca je mogoče s sledovi na teh predmetih včasih odkriti njegovo identiteto. Takšne najdene predmete je treba zavarovati in prepustiti strokovni obdelavi miličnika ali kriminalista.

2. Dokazovanje

Dokazovanje na sodišču obsega vsa dejstva, za katera sodišče misli, da so pomembna za pravilno presojo obravnavanega primera. Ta dejstva se dokazujejo v prvi vrsti z izjavami obtoženca, oškodovanca in prič, lahko pa tudi z nekaterimi drugimi dokaznimi sredstvi. Sodišče je pri ocenjevanju, ali je podano kakšno dejstvo ali ne, popolnoma svobodno in ni vezano na kakšna formalna dokazna pravila. Sodnik torej docela prosto ocenjuje verodostojnost izjav prič in obtoženca in si na njihovi podlagi ustvari sodbo o krivdi ali nekrivdi storilca. Prav iz teh razlogov pa je zelo pomembno, kako delavec prodajalne, ki nastopi kot priča, opiše dogodek oziroma kako se vede pred sodiščem.

Nekateri osnovni pogoji za uspešno pričevanje delavca prodajalne na sodišču so:

- poznavanje podrobnosti posameznega primera (beležka)
- ustrezna priprava na pričanje (osvežitev spomina)
- ustrezno vedenje na sodišču
- ustrezno vsebinsko podajanje dejstev.

Pomembnost dobrega poznavanja vseh podrobnosti obravnavanega primera je bila že večkrat omenjena. Včasih je pri odločitvi o tem, ali je obtoženi res storil dejanje, ki se mu očita, bistvenega pomena dejstvo, kako po-

drobno, živo, plastično in prepričljivo priča opiše storjeno nepoštenost. V dvomljivih primerih je sodnikova odločitev odvisna predvsem od tega, kako vrednoti pričevanje in obtoženca (beseda obtoženca zoper besedo priče), tedaj pa ima tisti, ki je bolj logičen in bolj prepričljiv tudi več možnosti za uspeh. Tedaj, ko se je zgodil dogodek, delavec prodajalne bolj ali manj pozna vse podrobnosti dejanja, toda na glavni obravnavi, ki je pogosto razpisana več mesecev ali celo leto dni po dogodku, pa se težko spomni celo samega storilca, kaj šele drugih podrobnosti o dejanju. Prav zato je zabeležka o dogodku, ki jo delavec prodajalne napravi takoj po prijetju storilca, izredno velikega pomena. Pred nastopom na sodišču, si priča osveži spomin s prebiranjem zabeležke, zato lahko nastopi prepričljivo in zanesljivo v svojih izjavah.

Pomemben je tudi vtis, ki ga napravi delavec prodajalne na sodnika in porotnike s svojo urejenostjo in vedenjem. Pri pričanju se mora izogibati navedbe osebnih imen ter imenovati vse osebe (tako storilca kot svoje poklicne tovariše) z njihovimi priimki. Govori naj jasno in tako da ga zlahka razumejo vsi prisotni, logično povezano in brez vnašanja čustev in lastnih mnenj. Preden odgovori na vprašanje sodnika, tožilca ali zagovornika naj se prepriča, da ga je pravilno razumel in šele tedaj odgovori nanj. Pri pričevanju naj bo sproščen, vendar dostojanstven in vljuden. Pričanje na sodišču ni lahka stvar, in le tisti, ki se je že znašel v takšni vlogi, ve, kakšnim psihičnim napetostim je podvržena priča. Marsikdo postane plašen in nesiguren pred sodnikom, tožilcem, zagovarnikom ko vsi gledajo in poslušajo le njega, zato postane tudi njegovo pričanje medlo in zmedeno. Z dobro pripravo na obravnavo, osvežitvijo spomina o dogodku in s poznavanjem osnovnega poteka glavne obravnave, se vsaj nekoliko lahko odstrani omenjene težave. Priča mora dobro in nazorno obrazložiti dogodek, z vsemi podrobnostmi od trenutka, ko je sumljivega kupca pričela opazovati, ga videla kako je predmet vzel, kam ga je skril, kako se je vedel po dejanju, kje so ga zaustavili, ali se je upiral ob prijetju itd. Zlasti mora poznati celo vzetega predmeta in ga tudi dobro opisati. Na morebitne pripombe obtoženca ali njegovega zagovornika se ne sme zmesti, temveč mora povedati le tisto, kar se je dejansko zgodilo, in kar je priča na lastne oči videla. V primeru, da je ob prijetju storilca prišlo do prerivanja, pretepanja in podobnega, lahko delavec pro-

dajalne na sodišču priglasi tudi odškodninski zahtevek za morebitne poškodbe ali uničenje obleke in drugih stvari. Sodišče lahko o tem odloči med obravnavo ali pa delavca napoti na pot civilne pravde.

Čeprav večina obravnav na sodišču poteka brez posebnosti, je vendarle prav, da je osebje prodajalne dobro pripravljeno na postopek, in se lahko brani, če težave nastopijo. Nihče namreč ne more v naprej zagotoviti, kako bo potekal posamezni postopek zoper prijetega storilca.

XXVI. "DOMAČA" KRIMINALNOST

1. Splošno o osebju prodajalne kot storilcih

Nepoštenosti v prodajalnah ne izvršujejo samo kupci, temveč se kot storilci pojavljajo tudi delavci prodajalne. Problematika notranje nepoštenosti ima nekatere značilnosti, ki se kažejo zlasti v naslednjem:

- poslovodje pogosto zanemarjajo okoliščino, da krade tudi lastno osebje, in zato vso nastalo škodo zmotno pripisujejo izključno nepoštenostim kupcev. Posledica takšnega mišljenja je majhno število odkritih pojavov notranje nepoštenosti in mnenje, da je sploh ni, ali da jih je zelo malo;

- notranja nepoštenost predstavlja za prodajalne zelo občutljivo področje pri katerem ne marajo vmešavanja od zunaj. Storilce obravnavajo v prvi vrsti sami, in le v primerih, ko gre za hujšo nepoštenost in veliko škodo, pokličejo postajo milice ali obvestijo javno tožilstvo. Podatki o notranji nepoštenosti so zato težko dosegljivi in še težje preverljivi;

- osebje prodajalne ima več možnosti za izvrševanje nepoštenosti kot kupci, poleg tega jih je tudi težje odkrivati in nadzorovati;

- storilci si v začetku navadno prisvajajo majhne, nepomembne predmete (svinčniki, bloki, malice ipd.) ter šele nato, ko vidijo, da jim nepoštenost uspeva, kradejo tudi večje in dražje stvari. Poslovodje včasih tolerirajo majhno nepoštenost in jo sploh ne obravnavajo, to pa ustvarja takšno ozračje, ki omogoča tudi večjo nepoštenost;

- načini storitve in taktika storilcev je drugačna kot pri nepoštenostih, ki jih zagrešijo kupci, zato se mora temu prilagoditi tudi metodika odkrivanja in preprečevanja.

Ker glede nepoštenosti osebja prodajaln ne razpolagamo s kakšnim obsežnejšim domačim empiričnim gradivom (anketa, ki smo jo opravili, nudi zelo malo koristnih podatkov), se bomo pri prikazu problematike naslonili še na tuje ugotovitve, ter na izjave, ki so nam jih v ustnih razgovorih podali nekateri poslovodje in delavci prodajaln. Obravnavanje bo obsegalo

le tatvine in podobno manjšo nepoštenost ter ne bo posegalo v področje, ki ga navadno imenujemo gospodarska (poslovna) kriminaliteta. Čeprav brez dvoma nastajajo največji in najpomembnejši primanjkljaji ravno zaradi takšnih kaznivih dejanj, bi njihovo obravnavanje na tem mestu daleč presegalo obseg in namen te raziskave. Kljub temu pa problematike majhne nepoštenosti, ki jo stori osebje prodajalne, ne kaže zanemarjati in podcenjevati, saj so izgube zaradi njih tudi lahko velike, še pomembnejše pa je, da nastane med delavci prodajalne vzdušje nezaupanja in hujša kazniva dejanja.

Strokovnjaki v tujini pogosto opozarjajo na nevarnost, ki jo za prodajalne predstavlja njeno lastno osebje.[172] Čeprav nekatere ugotovitve kažejo, da je število prijetih kupcev mnogo večje kot število prijetih delavcev prodajalne, pa vendarle vrednost blaga daleč presega tisto, kar ukradejo kupci.[173] Statistični podatki so tudi pokazali, da vrednost blaga, ki ga v ZDA ukradejo nepošteni delavci prodajaln, že od leta 1947 dalje narašča za več kot 50 % na leto.[174] Preizkus poštenosti uslužbencev neke velike trgovske hiše v ZDA z detektorjem laži pa je pokazal, da je v šestih mesecih pred preizkusom, skoraj 75 % vseh zaposlenih delavcev vzelo denar ali blago v vrednosti vsaj 100 $.[175] Ti in nekateri drugi podobni podatki nedvomno kažejo na nevarnost, ki jo predstavljajo "domači" storilci. Čeprav ne smemo primerjati stanja v drugih državah z našimi razmerami, nam podatki in izjave nekaterih naših delavcev ter poslovodij vendarle lahko dajejo razloge za večjo angažiranost pri obravnavanju te problematike.

2. Fenomenologija nepoštenosti

Vso pestrost nepoštenosti v prodajalnah (zabeleženih je več kot 450 načinov kraje), ki jih lahko stori prodajno osebje, bomo razdelili v tri sku-

---

172 npr. Alexander & Moolmar, Curtis, Brindy, Micheaux, idr.

173 V neki ameriški prodajalni so v 8 letih odkrili 636 nepoštenih uslužbencev in 6991 nepoštenih kupcev, vendar je bila vrednost blaga, ki so si ga prisvojili prvi 200.000 $, vrednost blaga, ki so si ga prisvojili drugi pa le 65.000 $. - po Norris, W. The Billion Dollar Swindle.

174 Curtis, B.: Savremeno obezbeđivanje... knjiga 1, s. 133

175 prav tam, knjiga 3, s. 33

pine: nepoštenost na blagajni, nepoštenost v prodajnem prostoru in nepoštenost v sodelovanju (s kupci, drugim osebjem prodajalne ipd.).

a. Nepoštenost na blagajni

Delo blagajnika v prodajalni je zahtevno in odgovorno, hkrati ko nudi veliko možnosti za nepoštenost pa tudi za pomote. Ves denar, ki ga kupci pustijo v prodajalni, se steka v blagajni, zato je to mesto zelo privlačno za nepoštene delavce, saj omogoča lahko prisvajanje denarja. Zato nekateri menijo, da bi bilo treba prav delu na blagajnah posvetiti posebno pozornost.[176] Medtem ko si drugi delavci v prodajalni lahko prisvajajo predvsem blago, imajo blagajniki in blagajničarke možnost krasti neposredno denar. Z uvajanjem novih sistemov blagajn ter poostrenim nadzorom nad delom blagajničark, se lahko zmanjšajo možnosti za nepoštenost. Prav priložnost je glavni element, ki pripelje storilce na krivo pot. Storilec začne z malim (morda celo po naključju), vidi, da mu tatvina uspeva, zato krade več in pogosteje, dokler mu nepoštenost ne postane navada in potreba. Načinov, kako si prisvojiti denar, je več. Prikazali bomo samo nekatere najpogosteje uporabljene metode.

Najpreprostejša nepoštenost na blagajni je ta, da storilec vzame denar od kupca, vendar pri tem sploh ne odtipka zneska na blagajni in zato znesek ni zabeležen na blagajniškem listku. Denar, ki ga dobi na ta način, storilec preprosto spravi zase, ter pri tem ne ustvari primanjkljaja na blagajni. Če kupec želi imeti listek s ceno (kar pa se zgodi bolj redko) se blagajničarka opraviči in odtipka željeni znesek. Način je primeren predvsem tedaj, kadar kupec kupi en sam večji, dražji predmet (blagajničarki tedaj ni treba seštevati vrednosti posameznih predmetov, pa tudi kupec navadno že ve za ceno in ga odtipkani znesek na blagajni ne zanima) in blagajničarki izroči točen znesek denarja, tako da ji ni treba odpirati blagajne za vračanje drobiža. Podobno lahko ravna storilec tudi tedaj, kadar ima kupec s seboj več predmetov. Pri tem pravilno odtipka cene večine predmetov, sešteje zneske in predloži kupcu račun, nato pa se "spomni", da je pozabil računati še preostali predmet in znesek enostavno s svinčnikom pripiše na račun. Ker znesek ni zabeležen na obračunskem traku v blagajni, si ga storilec brez težave lahko prilasti.

---

176 Manjkovi i viškovi u trgovini na malo, s. 24

Storilec pa lahko ravna tudi tako, da pri obračunavanju blaga, pri posameznih predmetih zabeleži nižjo ceno, kupcu pa pove pravo vrednost kupljenega blaga.[177] Ker kupci večinoma ne zahtevajo blagajniškega listka ne opazujejo odtipkane cene na blagajniškem okencu, je takšno nepoštenost kaj lahko izvesti. Tudi v primeru, da kupec dejanje opazi, je storilcu težko dokazati nepoštenost, saj bo navadno trdil, da se je zmotil pri računanju (kar je včasih lahko tudi res). Blagajničarke, ki si na ta način prisvajajo denar, izbirajo predvsem takšne kupce, ki so videti razstreseni, se jim mudi, stojijo stran od blagajne in zato ne morejo videti okenca, kjer se pojavi odtipkani znesek, ali pri katerih kako drugače predvidevajo, da ne bodo zahtevali blagajniškega listka. Včasih sicer odtipkajo ceno, vendar zmanjšano za eno decimalko (npr. namesto 50 din, odtipkajo 5 din in zadržijo preostalih 45 din zase).

Podoben način storitve je odtipkanje prave cene predmeta, ob zaračunavanju večje. Storilec si tako prisvoji razliko med registrirano ceno. Vsi ti načini tatvin temeljijo predvsem na nepazljivosti kupcev, ki ne zahtevajo blagajniških listkov, oziroma ne preverijo na njih zneska, ki ga plačajo. Pri tem je pomembno tudi to, da včasih res prihaja do pomot zaradi nepazljivosti blagajničark ali zaradi prevelike obremenitve z delom, zato jim je težko dokazati krivdo. Šele v primeru, če se takšna dejanja pogosteje pojavljajo in če obstajajo še kakšni drugi indici je dokazovanje lažje.

b. Nepoštenost v prodajnem prostoru in skladiščih

Poleg blagajničark krade lahko tudi drugo osebje prodajalne: prodajalci, vajenci, čistilke, šoferji, skladiščniki, pisarniški delavci, poslovodje, skratka vsi tisti, ki imajo možnost po službeni dolžnosti hoditi po prodajalni in skladiščih. Vse te osebe imajo številne možnosti prvič zato, ker dobro poznajo sistem poslovanja v prodajalni in vse šibke točke nad-

---

177 Kupec kupi nekaj predmetov z vrednostjo 25, 40, 30 in 75 din, blagajničarka pa odtipka vrednosti 15, 30, 20 in 65 din. Ker ve, da je na ta način "zaslužila" 40 dinarjev, to vsoto prišteje k znesku, ki je zapisan na blagajniškem listku in to sporoči kupcu. Ker ta ni pozoren na blagajniški listek, ter si navadno že sam sešteje ceno kupljenih predmetov, se mu to ne zdi sumljivo in nepoštenosti ne odkrije.

zorovanja in odkrivanja nepoštenosti, ter drugič, ker so delavci prodajalne in jim zato vsi zaupajo. Belle Vernon, generalni manager tvrdke Fox Grocery Co, meni, da je poglavitni problem pri odkrivanju notranje nepoštenosti, prepričati vodilne delavce prodajaln, da kradejo tudi lastni uslužbenci.[178]

Prodajno osebje, ki je ves čas v stiku z blagom, ima številne možnosti za skrivanje predmetov. Če ima delavec prodajalne v rokah kakšne stvari ni to nič neobičajnega, in zato ne bo nikomur sumljiv. Edini problem (če ga sploh lahko tako imenujemo) je odnašanje predmetov iz prodajalne, ne da bi to kdo videl. Glede na to, da imajo pri nas vratarje le redke prodajalne, in da ni odhajanje iz prodajnega prostora nikakršen problem, storilca dejansko skorajda nihče ne ovira pri odnašanju ukradenih predmetov. Kljub temu je določena previdnost vendarle potrebna, zato storilci odnašajo predmete zlasti v času odmorov, ter tedaj, kadar morajo izven prodajalne opraviti kakšno delovno nalogo. Vzete predmete lahko najprej skrijejo v svojo prtljago, obleko, v stranišče, omaro, pod stopnišče, ali kakšno drugo skrivno mesto ter ga nato ob primerni priložnosti odnesejo iz prodajalne. Tudi snažilke imajo veliko priložnosti za odnašanje predmetov, ne da bi kdo posumil, da gre za tatvino. Znani so tudi primeri, ko so delavci prodajalne redno menjavali svoja oblačila, perilo, in druge osebne predmete, za nove stvari, ki so jih vzeli v prodajalni.

Treba je še opozoriti na dva dokaj pogosta primera nepoštenosti, ki pa običajno niti ne povzročata posebnih reakcij poslovodij ali drugega osebja prodajalne. Gre za odnašanje poškodovanih, raztresenih, razlitih ali razbitih predmetov, katere si osebje prisvaja, ne da bi za to dobili dovoljenje poslovodje, ter za prakso nekaterih delavcev prodajalne (zlasti še samopostrežne prodajalne), da si brez plačila jemljejo za malico delikatese in druga živila, Res je, da vrednost posamezne vzete stvari ni velika, vendar je celotna škoda, ki nastane zaradi vsakodnevnega prisvajanja teh predmetov lahko prav tako omembe vredna. Zatirati in preprečevati je torej treba vsako nepošteno ravnanje osebja prodajalne, pa čeprav gre le za manjše vrednosti vzetih predmetov.

---

[178] Miller, C.I.: Special Report: Security. Progressive grocer, s. 48

Številne možnosti se ponujajo tudi za krajo iz skladiščnih in drugih prostorov. Ti prostori so pogosto popolnoma nenadzorovani in je zato predmete zelo lahko odnašati. Znani so primeri pri nas, ko so delavci nemoteno odnašali blago iz skladišča s pomočjo dvigala ter se s tem izognili vratarju, drugi delavci pa na to sploh niso bili pozorni. Tudi nekatere akcije, ki so jih pri nas opravili novinarji so pokazale, da je mogoče iz prodajaln odnašati skorajda vse, ne da bi kdo posumil, da gre za nepoštenost.

c. Nepoštenost v sodelovanju s kupci

Osebje lahko stori nepošteno dejanje sàmo, vendar pa često išče sodelavce. To so lahko drugi delavci prodajalne, blagajničarke, vratar, ali pa prijatelji, znanci ter sorodniki storilca. Tako izvršene nepoštenosti je zelo težko odkriti in preprečevati. Zlasti blagajničarke imajo za to veliko možnosti. Lahko dajejo posebne "popuste" pri nakupovanju svojim prijateljem ali sorodnikom, ali jih celo brez plačila spustijo mimo blagajne.

Domači in tuji primeri so pokazali, da so prav tatvine v združbah najnevarnejše in povzročajo največ škode.[179] Storilci se med seboj dogovorijo in kradejo načrtno in zelo pogosto. Če v takšni skupini sodeluje tudi vratar, skladiščnik in kdo od vodilnih delavcev prodajalne so možnosti za odkritje zelo majhne. Izkazalo se je, da takšne združbe navadno delujejo leta in leta ter povzročajo veliko materialno škodo.

3. Odkrivanje in preprečevanje

Prvo vprašanje, ki se zastavi v zvezi s preprečevanjem in odkrivanjem notranjih nepoštenosti je: kdo sploh krade? Ali obstajajo kakšni znaki (indici), ki kažejo na morebitno nepoštenost osebja prodajalne? Podobno kot pri odkrivanju nepoštenih kupcev je treba tudi pri odkrivanju nepoštenih delavcev izbrati tiste, ki so sumljivi in nato preverjati njihovo poštenost. Značilno za notranjo nepoštenost je tudi dejstvo, da poslovodje močno zaupajo v poštenost svojih delavcev, zlasti še tistih, ki so že dolgo časa zaposleni v prodajalni. Vendar imajo prav ti delavci, ki že vrsto let delajo v prodajalni, največ možnosti za izvrševanje tatvin in drugih ne-

---

179 Zaradi takšne klike je neka ameriška veleblagovnica v dveh mesecih izgubila 100.000 $. Alexander & Moolmar, s. 61

poštenosti.[180] Ker dobro poznajo celotno poslovanje prodajalne in vedo za vse šibkosti v sistemu nadzorovanja, poleg tega pa jim vsi zaupajo, jim ni težko prisvajati si blago ali denar iz prodajalne. Včasih zmaknejo prvi znesek ali prvi predmet zato, ker so v denarni stiski in ga nameravajo kasneje vrniti. Ko vidijo, da jih ni nihče odkril, nadaljujejo z dejanji, vse dokler niso tako zadolženi, da zneskov ne morejo več vrniti. Seveda obstajajo še številni drugi razlogi za pričetek izvrševanja nepoštenosti.

Pomemben element pri odkrivanju in preprečevanju "domačih" tatvin je dobro poznavanje osebja prodajalne, njihovih osebnosti, težav, nagnjenosti, strasti in podobno. Že pri sprejemanju novega delavca je treba preveriti njegovo preteklost, morebitno kaznovanost, ali je bil že na prejšnjem delovnem mestu nepošten in ali ima potrebne moralne lastnosti. Prav gotovo niso te lastnosti zanesljiv znak za resnično poštenost ali nepoštenost posameznika, vendar pa le nudijo neko osnovo za sum, ki pa jo je treba še preveriti in šele nato diskretno ukrepati. V tujini ponekod preverjajo novozaposleno osebje tudi z detektorjem laži (poligrafom) in celo pri nas so posamezni poslovodje izrazili željo po takšnem preverjanju delavcev.

Pozornost velja naslednjem.[181]

- osebam, ki živijo preko svojih finančnih zmogljivosti; to je pomemben indic za morebitno nepoštenost delavca prodajalne. Oseba, katere izdatki so očitno večji kot dohodki, pa ni znano kje dobiva denar za svoje nakupe oziroma tega ne more razložiti, si kaj lahko te zneske prisvaja na nepošten način v prodajalni (ali pa kje drugje);
- osebam, ki so močno zadolžene; za poravnanje svojih dolgov potrebujejo denar, skušnjava pa jih lahko premami, da si ga pridobijo na nepošten način. Kradejo lahko neposredno denar (blagajničarke) ali pa blago, ki ga nato prodajajo po nižji ceni znancem;
- toksikomanom; ti potrebujejo denar za pijačo ali drugo in ker ga z rednim delom običajno ne dobijo zadosti, lahko kradejo na delovnem mestu ter si ga pridobijo na tak način;

---

180 prav tam, s. 24

181 Curtis, Shortage Control Guide, s. 1-2

- osebam, ki se družijo s sumljivimi ljudmi; izkušnje so pokazale, da delavca prodajalne pogosto nagovori na nepoštenost (posredno ali neposredno) kakšna druga oseba (fant, dekle, prijatelj, ipd.), ki se tudi sama ukvarja z izvrševanjem nepoštenosti. Če poslovodja ve za takšne zveze, mora biti pozoren na vedenje delavca prodajalne;
- delavcem, ki so pretirano vestni pri delu; čeprav se čudno sliši je vendarle res, da včasih prav tisti delavci prodajalne, ki so najbolj vestni, ki prvi prihajajo na delo in zadnji odhajajo z dela, izvršujejo razne nepoštenosti. S svojo delavnostjo odvrnejo sum s sebe, hkrati ko imajo obilo možnosti za nepoštenosti, saj jih nihče ne nadzoruje;
- sumljivi so tudi delavci, ki se stalno pritožujejo nad slabim zaslužkom, neupravičeno kritizirajo predpostavljene, zahtevajo višje dohodke ipd. Takšni delavci lahko kompenzirajo slabši dohodek s tatvinami in drugimi nepoštenostmi v prodajalni.

Poleg že omenjenih indicev obstajajo še nekateri, ki jih je vredno omeniti. Pri nepoštenosti na blagajni se pojavljajo predvsem naslednje okoliščine, ki lahko vzbujajo sum: namerno zakrivanje okenca na blagajni (kjer se pojavi odtipkana vsota) pred pogledi kupcev z raznimi napisi, pregradami, nakopičenim blagom ipd; listki z raznimi številkami, ki jih hrani blagajničarka ob blagajni (nanje si zapisuje koliko denarja si je prisvojila, da ga lahko ob zaključku vzame iz blagajne); presežek denarja ob zaključku blagajne (to je po mnenju tujih strokovnjakov zanesljivejši indic za nepoštenost kot primanjkljaj) blagajničarka pušča odprt predal z denarjem, čeprav bi ga morala po vsakem obračunu zapreti; pri sebi ima torbico ali kakšen drug podoben predmet v katerega lahko skrije vzeti denar; ipd. Pri drugih delavcih prodajalne pa se lahko pojavljajo sledeči indici: pogosto odhajanje iz prodajalne brez pravega razloga; zadrževanje v skritih kotih, pisarnah, straniščih, garderobah ipd. potem, ko so vanje odnesli razno blago; delavec odhaja z dela očitno bolj debel kot je prišel (ker je pod svojo obleko oblekel še ukradeno), ali ima s seboj več prtljage kot ob prihodu, ipd. Nemogoče je našteti vse možnosti in načine za odnašanje skritih predmetov, zato smo omenili le nekatere najpomembnejše.

Podobno kot pri nepoštenostih, ki jih zagrešijo kupci, je tudi pri nepoštenosti osebja prodajalne treba predvsem zmanjšati priložnosti zanje.

Treba je torej odstraniti tiste okoliščine, ki tatvine omogočajo. V tem pogledu je treba zlasti:

- delavcem prepovedati izhod skozi vrata za stranke, če je to mogoče, sicer pa omogočati uporabo samo z dovoljenjem;
- zagotoviti dobro vratarsko službo pri izhodu za osebje prodajalne (ponekod, kjer imajo vratarje, se ti sploh ne menijo za prihajajoče in odhajajoče delavce pa tudi tuje osebe);
- blagajničarke naj ne imajo pri sebi torbic, vrečk ipd. prav tako tudi ne beležk in raznih listkov;
- zahtevati, da gredo vsa izplačila (npr. za kavcije ipd.) iz posebnega predala, blagajna naj denar samo sprejema;
- z napisi opozarjati kupce na pazljivost pri plačevanju;
- strogo zahtevati izdajanje blagajniških listkov pri vsakem nakupu;
- izboljšati nadzor nad osebjem, njihovim gibanjem po prodajalni, odnašanjem smeti, embalaže in drugih predmetov iz prodajalne;
- ne dopuščati drobne nepoštenosti, ki se lahko razbohotijo v večje;
- paziti na morebitno neobičajno vedenje posameznih delavcev prodajalne in se sploh zanimati za njihove težave in probleme;
- pred sprejemom na delo preveriti poštenost kandidatov;
- uvajati red in disciplino in vzdrževati dobre odnose med vsemi delavci (notranja nepoštenost v prodajalnah hodi z roko v roki s slabim poslovanjem, slabo moralo, nedisciplino, nelojalnostjo ipd. Neosebni odnosi med poslovodjo in delavci so lahko napeljevalna okoliščina, zato jih je treba na vsak način izboljšati);
- dobro nadzorovati skladišče, sprejem blaga, pokvarjeno, raztreseno ali drugače poškodovano blago;
- uvajati kontrolne kupce za preverjanje nepoštenosti osebja prodajalne.

Kontrolni kupci so nadzorniki, ki delujejo kot stranke. To so lahko delavci prodajalne, ki delujejo v neki drugi prodajalni, kjer so nepoznani,

ali pa običajni kupci, ki so pripravljeni opravljati to delo.

Kontrolni kupci so zelo pomembni pri odkrivanju in preprečevanju "domačih"nepoštenosti. Medtem ko nadzorno osebje delavci prodajalne več ali manj poznajo in se znajo varovati pred njimi, kontrolnih kupcev ne poznajo in zato ne vedo kdaj so nadzorovani. To je pomemben element, ki omogoča lažje nadzorovanje in odkrivanje nepoštenih dejanj osebja prodajalne. Večje prodajalne imajo lahko svoje lastne kontrolne kupce, manjše pa si jih lahko sposodijo od večjih, ali pa vstanovijo skupno nadzorno službo. Kontrolni kupci imajo tako preventivno kot represivno vlogo. Njihova prisotnost deluje kot psihološka prepreka pred nepoštenostmi za mnoge delavce prodajalne,[182] kajti če ljudje vedo, da so nadzorovani, jih to odvrača od nepoštenosti. Kontrolni kupci tudi opozarjajo delavce prodajalne na nepravilnosti v poslovanju (npr. blagajničarko, da mora v vsakem primeru izdati blagajniški listek), kajti takšno opozorilo lahko zaustavi ljudi, ki so na meji odločitve, da pričnejo s tatvinami. Zelo pomembna pa je seveda tudi represivna vloga takšnih nadzornikov, to je odkrivanje in prijavljanje nepoštenosti, ki jih stori osebje prodajalne. Nekateri menijo, da so kontrolni kupci najboljše sredstvo za odkrivanje notranje nepoštenosti.[183]

Metoda odkrivanja nepoštenosti s pomočjo kontrolnih kupcev temelji predvsem na dejstvu, da mora blagajničarka oziroma prodajalka zabeležiti vsak nakup v točnem znesku in pravilnem vrstnem redu. Načini delovanja kontrolnih kupcev so naslednji:

1. odkriti je treba sumljive delavce prodajalne. Vsi niso sumljivi, zato bi bilo odveč in preveč obsežno, če bi preverjali prav vsakega delavca prodajalne (lahko pa vsako blagajničarko);
2. posamezni nakup: kupec izbere predmet ter na blagajni zanj predloži točno vsoto denarja. Pri tem si zapomni znesek, ki ga je plačal kupec pred njim, in kupec za njim. Če prodajalka ne izda blagajniškega listka, je mogoče kasneje dokazati njeno nepoštenost s pregledom celotnega blabajniškega traku in zneskov na njem ;

---

182 Curtis, Savremeno obezbeđenje, knjiga 1, s. 20

183 prav tam, s. 253

3. kombinirani nakup: je podoben posameznemu nakupu, s to razliko da kontrolni kupec istočasno kupi več predmetov in za cel nakup predloži blagajničarki točno vsoto denarja. Blagajničarka lahko zabeleži vse kar je bilo kupljeno, del tega, ali pa ničesar;

4. dvojni nakup: je zelo dober pokazatelj poštenja blagajničarke. Kontrolni kupec si izbere nekaj predmetov ter jih predloži na blagajni. Plačati želi z večjim bankovcem, tako, da mu blagajničarka mora vrniti preostali del denarja in mora torej odpreti blagajno, ter izdati blagajniki listek. Ko dobi kupec listek in denar, se odloči, da bo kupil še nekaj in za dodatni predmet predloži točni znesek denarja. Blagajničarka včasih za ta dodatni nakup ne do izstavili računa, temveč bo v najboljšem primeru dodatni predmet zapisala s svinčnikom na že izstavljeni blagajniški listek. Vsota torej ne bo zabeležena na blagajniškem traku in blagajničarka si ta denar brez težav lahko prilasti. Če ob zaključku blagajne ne bo prikazala viška, je jasno, da si je omenjeni znesek prisvojila. Pomembno je pri takšnem dvojnem nakupu tudi to, da mora biti neko sorazmerje pri obeh nakupih (npr. če bi kupec v prvem nekupu plačal 5 din, pri drugem pa 100 din, bi bilo to blagajničarki lahko sumljivo in bi vedela, da gre za preverjanje njene poštenosti). Takšni dodatni nakupi se tudi v praksi dokaj pogosto dogajajo, zato je možnosti za nepoštenost veliko.

5. nakup z zamenjavo: pri tej vrsti preverjanja poštenosti blagajničarke, se kupec najprej odloči za nakup cenejšega predmeta, potem pa, ko stvar že plača, se premisli in kupi dražji predmet. Razliko v ceni mora blagajničarka zabeležiti, če pa tega ne stori, je to zopet znak, da si bo denar prilastila (seveda je tudi tu potrebna kontrola ob zaključku blagajne).

Pri kontroliranju blagajničark s pomočjo kontrolnih nakupov je treba predvsem paziti, da se ti nakupi ne bodo ločili od povprečnih nakupov strank v prodajalni. Tudi vedenje kontrolnega kupca mora biti neupadljivo in čim bolj podobno vedenju drugih kupcev, tako da ne vzbuja suma. Omenjeno preverjanje se lahko opravi nekajkrat tedensko ali mesečno, kakor pač terjajo konkretne okoliščine. Posebno pozornost pri preverjanju je treba posvetiti predvsem tistim delavcem, ki tudi z drugim svojim vedenjem vzbujajo dvom v njihovo poštenost.

Vsak kontrolni kupec mora podati poročilo o svojem delu in v njem navesti nepravilnosti ali pomanjkljivosti, ki jih je opazil v prodajalni. Ti nadzorniki seveda ne preverjajo samo poštenost blagajničark, temveč tudi drugih delavcev v prodajalni. Ker ga nihče od osebja prodajalne ne pozna (razen poslovodje), mu ni težko ostati neopažen, zato lahko zelo učinkovito opazuje in preverja delo osebja.

Poleg kontrolnih kupcev sodeluje pri nadzorovanju in odkrivanju tudi lastno nadzorno osebje prodajalne, organi samoupravne delavske kontrole in seveda, v duhu družbene samozaščite, celotno osebje prodajalne. Z ustvarjanjem dobrih medsebojnih odnosov, širjenjem varnostne kulture, organiziranjem vzgojne in propagandne dejavnosti, večanjem delovne discipline in podobnimi ukrepi, bodo odstranjene preddeliktne situacije, ki omogočajo širjenje nepoštenosti med delavci prodajalne in kupci.

4. Ravnanje z "domačimi" storilci

Obravnavanje prijetih domačih storilcev je zelo delikatna zadeva. To potrjuje tudi praksa prodajaln, da storilce zelo redko predajo organom za notranje zadeve in sodiščem (razen v primeru, da gre za večjo škodo), ter zadevo navadno obravnavajo sami. Delavec kolektiva, ki je bil prijet pri nepoštenostih, je vendarle član delovne organizacije in je več čas užival zaupanje in spoštovanje vseh zaposlenih, družil se je z njimi, bil njihov tovariš in prijatelj, skratka zaupanja vredna oseba, zato je težko nenadoma ravnati z njim kot s storilcem. Poslovodja ali druga oseba, ki mora opraviti razgovor in druge formalnosti v zvezi s storjeno nepoštenostjo, se marsikdaj počuti pri tem bolj neprijetno kot obravnavani storilec.[184] Tudi to je razlog, da poslovodje nekaterih manjših nepravilnosti in nepoštenosti raje sploh ne obravnavajo, temveč skušajo zadevo urediti na kak drug način (namigom o nepravilnostih, večanjem delovne discipline, povečanjem nadzora nad sumljivimi delavci, širjenjem varnostne kulture ipd.). Šele v primeru, da se nepoštenost pogosteje ponavlja ali če gre za večje primankljaje, so poslovodje pripravljeni prijavljati storilce.

---

184 Curtis, B.: Shortage Control Gvide, s. 52

Kaj torej storiti, če obstaja sum, da je nekdo nepošten? Predvsem je treba temeljito preveriti ali je sum resnično utemeljen in zbrati dokaze za krivdo. Osumljenje in ovadba delavca, za katerega se kasneje izkaže, da ni kriv, ima lahko zelo neprijetne posledice: poslabšanje odnosov med delavci, odhod nedolžno osumljenega iz delovne organizacije, odpor do vodstvenega kadra, ipd. Pred odločitvijo o prijetju in ovadbi se je treba torej prepričati, da gre resnično za izvrševanje nepoštenosti, zato je treba sumljivega delavca opazovati. Mnogi avtorji menijo, da storilca ni pametno prijeti takoj, ko se odkrije njegova nepoštenost, temveč je iz taktičnih razlogov bolj počakati, in zbirati indice in dokaze. Menimo, da iz moralnih razlogov takšna praksa za naše razmere ni primerna in da je storilca treba prijeti takoj, ko obstaja dovolj dokazov za njegovo krivdo.

Prijeti delavec navadno ni pripravljen spregovoriti o vseh storjenih dejanjih in o škodi, ki jo je povzročil prodajalni, vendar pa ne ve, koliko časa je že opazovan in koliko nepoštenosti je bilo odkritih. Poslovodja (nadzornik, kontrolni kupec) pa po drugi strani tudi ne ve, koliko časa je storilec nepošten in mu zato tega ne more predočiti ob razgovoru. Tveganje na slepo srečo, pa se pri takšnih razgovorih pogosto izkaže za neuspešno. V primeru, da je storilec dalj časa opazovan in obstaja več sumov o njegovi nepoštenosti, se ti podatki lahko uporabijo v razgovoru z njim.

Predvsem je treba zvedeti koliko časa storilec že krade, kako je pričel s tatvinami, kakšen je njegov modus operandi, kaj je storil z vzetimi stvarmi (denarjem), ali mu je kdo pomagal, zakaj je kradel, ali kradejo tudi drugi delavci, in podobno. Glede na osebnost storilca je treba izbrati tudi pristop pri razgovoru z njim: mehki ali trdi. V prvem in v drugem primeru se je treba izogibati direktne obtožbe storilca, temveč pričeti razgovor o drugih stvareh (odnosih v organizaciji, počutju storilca v kolektivu, finančnih težavah, ipd.) ter šele kasneje preiti na samo dejanje. Pri mehkem pristopu (ki se uporablja pri preplašenih, čustvenih in omahljivih storilcih) je poudarek predvsem na razumevanju in sočustvovanju s storilcem, medtem ko je pri trdem pristopu; na strogem in kritičnem obravnavanju storilca. Prav gotovo pa si velja zapomniti pravilo, ki ga omenja Curtis, da v primeru "če obstaja najmanjši dvom o tem, ali je osumljenec

res storil dejanje ali ne, se v nobenem primeru ne lotevati razgovora, dokler ni trdnih dokazov o njegovi krivdi".[185]

Podobno kot pri nepoštenosti kupcev je treba tudi pri domačih tatvinah vse storilce prijaviti organon za notranje zadeve. Če gre za tatvine manjših vrednosti (neznatna družbena nevarnost), se je treba s storilcem temeljito pomeniti in z raznimi vzgojnimu ukrepi vplivati na njegovo poboljšanje (predočiti nevarnost in škodljivost njegovih dejanj, izreči ustni opomin ali ukor, ga opozoriti na posledice, če bo z nepoštenostmi nadaljeval in podobno). Praksa poslovodij, da veliko odkritih tako obravnavajo sami (pa čeprav ne gre za dejanja z majhno družbeno nevarnostjo) je nezakonita in včasih celo kazniva (če gre za škodo večjo od 500 din). Včasih se tudi zgodi, da se odkritemu storilcu nudi možnost, da nekaznovan odide iz delovne organizacije (nekakšen tihi dogovor med poslovodjo in odkritim storilcem), ter se mu na ta način nudi možnost anonimnosti. Takšno ravnanje ni primerno, saj se s tem storilcu omogoči, da nadaljuje s svojim nepoštenim ravnanjem v kakšni drugi prodajalni.

Poslovodje iz različnih razlogov ne prijavljajo storilcev organom pregona: zaradi ugleda prodajalne, ker se jim storilec, ki je že dolgo zaposlen v prodajalni smili, ker želijo storilcu nuditi še eno priložnost, da se poboljša, in podobno. Na pomembnost prijavljanja vseh odkritih primerov notranje nepoštenosti opozarjajo tudi tuji avtorji.[186]

"Domačo" nepoštenost je treba v prvi vrsti preprečevati in sicer predvsem s širjenjem in razvijanjem zdravih, poštenih medčloveških razmerij in utrjevanjem delovne morale, discipline, medsebojnega sodelovanja in pomoči.

---

185 Curtis, B.: Shortage Control Guide, s. 60

186 Alexander & Moolmar, s. 21

ČETRTI DEL: MATERIALNOPRAVNI IN PROCESNOPRAVNI POGLEDI NA TATVINE V SAMOPOSTREŽNIH PRODAJALNAH (dr. Živko Zobec)

XXVII. MATERIALNO PRAVO

1. Uvod

Tatvine storjene od kupcev v samopostrežnih prodajalnah so tako specifične ter se v tolikšni meri ločijo od drugih, lahko bi rekli, na klasičen način izvršenih tatvin, da se nam nehote vzbujajo pomisleki, ali gre pri njih sploh še za prava kazniva dejanja tatvine ali morda za kakšna druga kazniva dejanja.

Kakorkoli že obračamo in vrednotimo elemente kaznivega dejanja tatvine, spoznamo, da gre pri njih prvo mesto odvzemu tuje premične stvari. Čeprav je odvzem stvari le eden od objektivnih elementov tega kaznivega dejanja, ima vendarle to lastnost ali celo prednost pred drugimi, da se praviloma opravi na tak način ali v takšnih okoliščinah, da že sam način oziroma okoliščine, v katerih se izvede, zanesljivo pokažejo tudi na obstoj subjektivnega elementa - na namen protipravno si prilastiti tujo premično stvar. Žepar, ki potegne denarnico iz žepa sopotnika v avtobusu, ne stori tega iz gole radovednosti, ugotoviti kaj ima sopotnik v njej. Že iz načina odvzema denarnice zanesljivo sledi, da je ravnal z namenom protipravno si jo prilastiti. Podobno bo veljalo za tujega človeka, ki se prikrade v stanovanje ter začne jemati kakšne vrednejše predmete. Za zanesljivo sklepanje na tatvino bo spričo danih okoliščin praviloma zadoščalo že jemanje stvari.

V nasprotju s klasičnimi tatvinami pa se pokaže pri tatvinah v samopostrežnih prodajalnah, da odvzem predmetov oziroma blaga, razpostavljenega na prodaj po policah, še zdaleč ne more dovoljevati sklepanja, da ravna kupec z namenom protipravne prilastitve. Značilnost samopostrežnih trgovin je prav v tem, da si kupec sam vzame stvari oziroma mu jih izročijo delavci, zaposleni v tej trgovini, vse v zaupanju in pričakovanju, da jih bo pokazal oziroma predložil v obračun pri blagajni. Odvzem stvari, ta

najpomembnejši element tatvine, ima torej v samopostrežnih trgovinah docela drug pomen in smisel. Je sestavni del procesa nakupovanja ter sam na sebi brez nadaljnjih okoliščin še ne more biti podlaga za sklepanje, da gre za tatvino.

Prosto in neovirano jemanje stvari v samopostrežnih prodajalnah bi lahko zaradi te svoje posebnosti in nadaljnje dolžnosti kupcev, da vzete stvari predložijo v obračun pri blagajni, sprožilo potrebo po posebnem kazenskopravnem varstvu blaga in razpostavljenih artiklov. Le-ti so kupcu laže dosegljivi ter bolj izpostavljeni takšnim ali drugačnim oblikam protipravnega prilaščanja. Vse te posebnosti bi utegnile govoriti za uvedbo povsem novih kaznivih dejanj oziroma vsaj za uveljavitev nekaterih specialnih kaznivih dejanj v razmerju do obstoječih več ali manj klasičnih kaznivih dejanj (za razmerje lex generalis - lex specialis). Ker pa veljavna kazenska zakonodaja ni ubrala te poti, moramo presoditi, katera kazniva dejanja iz Kazenskega zakona SR Slovenije prihajajo v poštev takrat, ko si kupci v samopostrežnih trgovinah protipravno prilaščajo razpostavljene artikle.

Vsekakor se nam na prvem mestu vsiljuje kaznivo dejanje tatvine po 165. členu KZ SRS. V tej zvezi pa velja pretehtati, ali in zakaj trčimo zaradi posebnosti tatvin v samopostrežnih trgovinah še na elemente drugih kaznivih dejanj ter končno, ali niso ti tako prevladujoči, da bi zaradi navideznega idealnega steka s tatvino to slednjo celo izločili.

2. Zatajitev

V določenem smislu konkurirajo s tatvino elementi zatajitve. Organizacija samopostrežne prodajalne namreč zaupa vsakomur, ki pride tja pod videzom kupca, da si vzame katerikoli artikel, ki je naprodaj, ga ima pri sebi, čeprav sicer v predpisani nakupovalni košari ali vozičku, ter ga predloži pri blagajni v obračun. Odvzem stvari sam torej ni samovoljen, je dovoljen in temelji na zaupanju. Sam na sebi tudi še ne kaže na prilastitveni namen ali celo na samo prilastitev. Šele nadaljnje manipuliranje z "odvzetim" artiklom lahko pokaže na prilastitev oziroma na prilastitveni namen. Tako na primer s tem, da storilec vzeti artikel skrije pri sebi. Vtakne

ga v žep, skrije pod suknjič, v dežnik ali v lastno torbo. S takšnim manipuliranjem je dovolj očitno manifestiral svoj namen protipravne prilastitve, vendar šele potem, ko je artikel na dovoljen način vzel s police. Neposredno pred prilastitvijo mu je bila namreč stvar še zaupana. Res je sicer časovni presledek med odvzemom, ko naj bi bil storilec še deležen zaupanja, in prilastitvijo s takšnim ali drugačnim skritjem stvari skrajnje kratek, vendar je kronološko sledila prilastitev odvzemu, ki je gledano izolirano, dovoljen in temelji na zaupanju. Še bliže bi bili videti elementi zatajitve[187] v primeru, ko bi storilec najprej vzel določene stvari s police, jih dal v nakupovalno torbo ali voziček ter jih šele čez daljši čas, ko bi se mu za to ponudila ugodna priložnost, skril pri sebi. Glede na to, da prodajajo v mnogih samopostrežnih prodajalnah meso, delikatesne izdelke, sadje in kruh in vsaj delno na klasičen način ter prodajalci blago, ko ga stehtajo in opremijo s ceno, sami izročijo kupcu, bi šlo tu še najbolj očitno za zaupanje stvari. V tem primeru bi si storilec prilastil blago, denimo s skritjem, šele potem, ko mu ga je bil prodajalec sam izročil. Tu potemtakem ne bi imeli opraviti s protipravno prilastitvijo blaga po njegovem odvzemu, temveč potem, ko ga je bil prodajalec sam izročil storilcu.

Ko smo govorili o treh primerih, v katerih naj bi bila stvar storilcu pred prilastitvijo več ali manj zaupana, smo pojem zaupanja uporabljali le kot splošen ljudski pojem, nikakor pa ne že kot element kaznivega dejanja zatajitve. Z njim smo pravzaprav hoteli le nekoliko bolj poudariti argumente, ki bi govorili v prid zatajitvi pred tatvino. Šele zdaj bomo poskušali odgovoriti na vprašanje, ali pri storilcu, ki si pod videzom kupca v samopostrežni prodajalni prilasti kakšno blago, res moremo govoriti o kaznivem dejanju zatajitve.

Menimo, da zatajitev ne prihaja v poštev kljub temu, da bi bili elementi tega kaznivega dejanja, gledano gramatično, podani. Za to, da bi bodoči oškodovanec zaupal kakšno premično stvar bodočemu storilcu, namreč ne more zadoščati le izročitev stvari oziroma toleriranje, da si jih bodoči storilec pod videzom kupca sam vzame v samopostrežni prodajalni. Zaupanje po

---

187 Prvi odstavek 169. člena KZ SRS: "Kdor si protipravno prilasti tujo premično stvar, ki mu je zaupana."

1. odstavku 169. člena KZ SRS zahteva nekaj več. Zanj je značilno in nujno potrebno, da se je bodoči oškodovanec sam odločil za to, da sploh izroči določeno stvar v hrambo, uporabo itd. osebi, ki si jo pozneje protipravno prilasti. Oškodovancu gre tudi pravica izbirati osebo, ki ji bo začasno izročil oziroma zaupal svojo premično stvar. Prav prostovoljno sklepanje o tem, ali bo stvar komu izročil, ter izbira konkretne osebe po lastnem preudarku, dajeta podlago za posebno razmerje zaupanja med enim in drugim. In če se je bodoči oškodovanec pri tem uštel ter si je tisti, ki mu je bil stvar zaupal, le-to protipravno prilastil, pravimo, da gre za zatajitev, torej za družbeno nekoliko manj nevarno dejanje od tatvine. Nekoliko nižjo stopnjo družbene nevarnosti dejanja pa opiramo prav na zaupanje, o katerem je konec koncev odločal sam oškodovanec.

Docela drugače je pri protipravni prilastitvi odvzetih ali izročenih stvari v samopostrežni prodajalni. Določena oblast na teh stvareh, ki si jo pridobi storilec, je v bistvu omejena na kratek čas, zožena je po vsebini ter naravnana na režim v samopostrežni prodajalni. Predvsem pa velja, da ni prišla na storilca zato, ker se je za tak prenos prodajalec sploh odločil ali si izbral prav določenega kupca. Noben predstavnik oziroma delavec v samopostrežni prodajalni ne odloča o prodaji ali o konkretnih kupcih. Režim v teh trgovinah je tak, da si lahko vsakdo, ki nastopa pod videzom kupca, vzame katerikoli artikel oziroma zahteva izročitev kateregakoli blaga, ki je naprodaj. Zato o nastanku razmerja zaupanja, ki ga lahko pogojuje le pravica bodočega oškodovanca, da o njem sam odloča, ne more biti niti sledu. Ne gre torej za pravo zaupanje, pač pa za poseben režim samopostrežne prodajalne, ki sprejema tveganje, da bo tak režim kdorkoli zlorabil, ne le tisti, ki bi si ga bil prodajalec sam izbral.

Ko moramo potemtakem pri protipravnih prilastitvah v samopostrežnih prodajalnah izključiti kaznivo dejanje zatajitve ter dati prednost tatvini, je vendarle treba odgovoriti tudi na vprašanje, ali ne konkurira s tatvino še kaznivo dejanje goljufije.

3. Goljufija

a. Prilepljanje nalepk z nižjo ceno

Ni nobenega dvoma, da je tudi goljufija eno od kaznivih dejanj, s katerimi si storilci v samopostrežnih trgovinah protipravno prilaščajo blago,

razpostavljeno naprodaj. Niso namreč tako redki primeri, ko vzame kupec nalepko z razmeroma nizko ceno ter jo prilepi na precej dražji artikel. Tega si potem vzame, ga da v nakupovalno košaro in predloži blagajni. Če ga delavec pri blagajni obračuna zaradi prilepljene nalepke po nižji ceni, mu je goljufija uspela. Dosegel je protipravno premoženjsko korist v višini, ki jo predstavlja razlika med pravo prodajno ceno in tisto na prilepljeni nalepki. Gre za čisto goljufijo, manipuliranje z nalepkami pa je le sredstvo za izvršitev goljufije ter pomeni začetek njenega izvrševanja. Glede na to ostane dejanje (goljufija) le pri poskusu, če zalotijo takega storilca že pri manipuliranju z nalepkami. Pri tem se seveda utegne zgoditi, da bi šlo storilcu, ki bi bil zaloten pri poskusu le za to, da pridobi korist do višine petsto dinarjev. In ker določa 5. odstavek 171. člena KZ SRS za takšno goljufijo le denarno kazen ali zapor do enega leta, kaznovanje za poskus odpade. Z drugimi besedami bi mogli reči, da prezgodnje odkritje storilca - že pri manipuliranju z nalepkami in ne šele pri blagajni, lahko izključi kazenski pregon.

Drugače bi seveda bilo, če naj bi korist, ki bi si jo pridobil storilec z goljufijo, presegala petsto dinarjev. V tem primeru bi zadoščalo za kazenski pregon že samo manipuliranje z nalepkami, to je ravnanje, ki bi ga pravno kvalificirali kot poskus. Pri goljufiji z uporabo nalepk se poraja tudi vprašanje, ali ni goljufija, storjena z zamenjavo oziroma prilepljenjem nalepk, v steku še s kakšnim kaznivim dejanjem. Tako na primer praksa vedno sprejema, da je stek med kaznivima dejanjema goljufije in ponarejanja listin možen. Ponarejanje listin je sicer v podobnih primerih le sredstvo za izvršitev goljufije, sama ta okoliščina pa še ne izključuje steka.

No, kljub tej načelni možnosti stek v našem primeru ne prihaja v poštev, saj manipuliranja z nalepkami ne moremo šteti za ponarejanje listin. Nalepka s ceno je sicer listina, služi za dokazovanje pravno relevantnega dejstva, vendar prilepljenja nalepke z nižjo ceno, pridobljene tako ali drugače z drugega artikla, praksa ni štela za ponarejanje listin. Storilec ni namreč niti napravil krive listine niti ni predrugačil prave listine. Ni torej pokazal tiste posebne družbene nevarnosti, ki je značilna za ponarejevalce, da sami obvladajo tehniko izdelave krivih listin oziroma predrugačenja pravih listin. Gre za docela podobno situacijo kot v primerih,

ko voznik ukradenega avtomobila uporabi na tem avtu registrsko tablico s kakšnega drugega avtomobila. Takega voznika je sicer moč kazensko preganjati zaradi tatvine avtomobila ali morda zaradi kaznivega dejanja odvzema motornega vozila (170. člen KZ SRS), ne pa zaradi ponarejanja listin. Storil je le prekršek, ki bi bil le na hitro videti kot kaznivo dejanje. V podobnem položaju bi bila tudi oseba, ki ne bi imela potnega lista, pa bi na mejnem prehodu uporabila potni list koga drugega. Ne bi storila kaznivega dejanja, pač pa le prekršek.

b. Zamolčanje vzetih (skritih) predmetov pri blagajni

Toliko o goljufiji z nalepkami, ki kažejo nižjo ceno. V bistvu gre za enostavno goljufijo, ki ne vzbuja, kar zadeva pravno kvalifikacijo, pomislekov ali sporov. Nastaja pa še drugo, bolj zanimivo vprašanje, namreč, ali niso tako imenovane tatvine v samopostrežnih prodajalnah pravzaprav goljufija, ne pa tatvine.

Storilec si vzame določen artikel, ki je razpostavljen na prodaj, ga skrije v svojo torbo, obleko, dežnik ali kam drugam, delavcu pri blagajni pa predloži v obračun le stvari, ki jih je dal v nakupovalno košaro ali voziček. Ali ni bilo v tem primeru skritje določenih artiklov glede na nakupovalni režim v samopostrežni prodajalni le način, ki naj omogoči storilcu spraviti delavca pri blagajni v zmoto, da prihajajo v poštev za obračun le artikli v nakupovalni košari ali vozičku? In če mu to uspe ter delavec pri blagajni obračuna le predložene artikle, mar ni le-tega spravil v zmoto, da ni obračunal vseh artiklov, ki si jih je storilec vzel?[188]

Posebnost nakupovalnega sistema v samopostrežnih trgovinah je v tem, da mora vsak kupec mimo blagajne ter tam predložiti stvari v nakupovalni košari ali vozičku pristojnemu delavcu, da jih obračuna. Prav ta obvezen način kontaktiranja med kupcem in delavcem pri blagajni očitno narekuje tistemu, ki si je bil kakšno stvar vzel ter si jo tako prilastil, da jo

---

188 Backmann omenja, da da ta storilec pravzaprav molče nekakšno izjavo pri blagajni, da je vzel samo stvari, ki jih je pokazal, ne pa drugih, ter tako povzročil pri blagajničarki opustitev zahteve za plačilo vzetih stvari. Glej dr. Leonhard Backmann, Die Abgrenzung des Betrugs von Diebstahl und Unterschlagung. Köln, Berlin, Bonn, München 1974, s. 85, 86.

je skril pri sebi v torbo itd., da je pri blagajni ne pokaže, ker bi se sicer razkril. Vendar pa vzbuja takšno zadržanje storilca dvoje vprašanj: 1) Ali storilec le nadaljuje s skrivanjem že skritega in prilaščenega blaga zato, da ga ne bi razkrili? in 2) Ali šele s skrivanjem pred delavcem pri blagajni doseže protipravno premoženjsko korist s tem, da tega spravi v zmoto ter mu zaračuna le stvari iz nakupovalne košare, ne pa tudi skritih stvari?

V prid stališču, da storilec le nadaljuje s skrivanjem že skritih in prilaščenih stvari, govori okoliščina, da podobno ravna tudi pri tatvinah v klasičnih, ne - samopostrežnih prodajalnah. V obojih mora namreč delovati previdno in skrivati stvari pred drugimi kupci, predvsem pa pred delavci teh prodajaln. Kadarkoli trči nanje, mora biti še posebej previden, s skrivanjem pa ne sme prenehati ves čas, ko je v lokalu. Še več, nadaljevati mora s skrivanjem nekaj časa celo zunaj lokala. Stik z delavcem pri blagajni bi mogli šteti le kot obliko plačevanja tega, kar si je vzel z namenom, da tudi plača, hkratno skrivanje ukradenih artiklov pa kot način, da tatvine ne odkrijejo. Tatvina naj bi bila že izvršena, vse kar temu sledi, pa je takšno ali drugačno razpolaganje z že ukradeno, torej že prilaščeno stvarjo. Prilastitev naj bi bila dosežena že s prehodom vzete stvari v dejansko oblast, s skritjem (aprehenzija), ne pa šele z nekakšno dokončno odtegnitvijo morebitnemu nadzorstvu v prostoru, uspelo z obračunom pri blagajni.

Za stališče, da bi dosegel storilec šele pri blagajni protipravno premoženjsko korist, ko bi spravil tamkajšnjega delavca v zmoto, da nima drugih stvari, razen tistih v nakupovalni košari, bi se lahko ogreli, če bi bilo za pridobitev protipravne premoženjske koristi oziroma za prilastitev odločilno uspešno pasiranje blagajniške kontrole. Ker pa blagajniška kontrola ne obsega kar tako brez nadaljnjega tudi osebne preiskave, bo očitno treba šteti, da je bila prilastitev stvari dosežena že s samim skritjem, torej precej pred obračunavanjem pri blagajni.

No, priznati moramo, da sam potek obračuna pri blagajni vendarle dovoljuje, če ga gledamo izolirano ter se ne obremenjujemo z vprašanjem, ali je bila tatvina dotlej že končana, sklepanje, da so bili s celotno operacijo pri

blagajni izpolnjeni elementi kaznivega dejanja goljufije po 1. odstavku 171. člena KZ SRS. Storilec namreč dà, kot pravi Backmann, res molče izjavo, da je vzel samo stvari, ki jih je pokazal, ne pa tudi drugih. Na tej podlagi mu potem delavec pri blagajni obračuna le pokazane stvari in ne zahteva plačila še drugih vzetih, a skritih stvari.

Ko skušamo presoditi, kateri argumenti prevladajo, se nam sprva zazdi, da imajo eni in drugi nekaj na sebi. Zato se nam takoj vsiljuje tudi vprašanje, ali ne gre morda za stek med tatvino in goljufijo? Menimo, da gre za stek med tema dvema kaznivima dejanjema, vendar le za navidezen stek, in sicer za navidezen idealni stek. Celotno ravnanje storilca v samopostrežni prodajalni namreč predstavlja en sam sklenjen dogodek, naravnan na protipravno prilastitev določenih artiklov, sestavljata pa ga dve temeljni storilčevi aktivnosti. Prva obstaja v odvzemu in skritju artikla, torej v aprehenziji, druga pa v nadaljevanju te aprehenzije tudi ob obvezni predložitvi vzetih stvari v obračun pri blagajni.

Za dokončano tatvino ni treba, da bi storilec stvar, ki si jo je bil vzel in prilastil, tudi spravil iz prostora, v katerem si jo je bil vzel. Zadošča, da je dobil nad njo dejansko oblast, to pa je dosegel, če imamo v mislih samopostrežno trgovino, s skritjem stvari v žep, obleko, lastno torbo itd. Praksa in teorija pri nas[189], pa tudi drugod[190], sprejemata kot odločilno za dokončano tatvino aprehenzijo - prehod vzete stvari v

---

189 Glej: Zlatarić, B.: Krivični zakonik u praktičnoj primjeni, I. svezak, Zagreb 1956, s. 76, 77;
Zlatarić, B.: Krivični zakonik u praktičnoj primjeni II. svezak, Zagreb 1958, s. 351;
Tahović, J.: Komentar krivičnog zakonika, drugo izdanje, Beograd 1962, s. 391.

190 Pierre Borel, Der Versicherungsfall in der Diebstahl - und Veruntreungsversicherung, sein Verhältnis zum Strafrecht, Winterthur 1962, s. 20.
Zvezno sodišče ZR Nemčije je sprejelo o tatvinah v samopostrežnih trgovinah naslednji pravni stavek: "Brž ko spravi storilec v samopostrežni trgovini z namenom prilastitve blago v svojo obleko ali prinešeno torbo, je njegova hramba nad njim podana in je tatvina dokončana, pa čeprav je personal opazoval potek in bi nadaljnje razpolaganje lahko brez težav preprečil." (Citirano iz Millionenverluste durch Ladendiebstahl, Institut für Selbstbedienung, Köln 1969, s. 9.

storilčevo dejansko oblast (se ut dominum gerere) - ne pa ablacije, ko bi storilec ukradeno stvar tudi uspešno spravil iz prostora, kjer si jo je bil vzel.

Teorija aprehenzije pa ni pomembna le za določitev časa in kraja dokončane tatvine, temveč tudi za sklepanje o tem, kakšno vlogo naj imajo morebitna nadaljnja ravnanja storilca s stvarjo, ki jo je že ukradel. Zakaj bi moral biti storilec kazensko odgovoren še za uničenje že ukradene stvari? Brž ko je stvar ukradel, je ta že prešla v njegovo dejansko oblast, znotraj te oblasti pa predpostavljamo, da bo storilec stvar porabil, prodal, daroval, uničil itd. In če gre za tatvino v samopostrežni prodajalni, predpostavljamo še nekaj več. Namreč, da že ukradene in s skrivanjem pri sebi prilaščene stvari ne bo storilec pri blagajni pokazal ter se s tem razkril. Če takšno zadržanje pri blagajni glede na specifičen način prodaje v samopostrežni prodajalni pomeni, gledano izolirano, tudi izpolnitev elementov goljufije, lahko štejemo takšno goljufijo kot nekaznivo kasnejše kaznivo dejanje zaradi tega, ker je bilo tudi to že kaznivo prej oziroma je bilo že zajeto s tatvino.[191] Skratka, šlo bi za primer, ko bi bila kasnejša goljufija le v navideznem idealnem steku s poprejšnjo tatvino, in sicer zaradi razmerja konsumpcije. Celotna storilčeva dejavnost v samopostrežni trgovini bi predstavljala en sam zaključen dogodek, ki ima za cilj doseči protipravno prilastitev določenega blaga. Če pa se da ta dejavnost subsumirati pod dve kaznivi dejanji - pod tatvino in goljufijo - to še ne pomeni, da gre za pravi idealni stek. Tatvini v samopostrežni prodajalni praviloma redno sledi še operacija pri blagajni, vendar je očitno, da je kriminalna količina, ki jo vsebuje takšna goljufija, zajeta že v tatvini. Tatvina prevede do protipravne prilastitve, operacija pred blagajno z elementi goljufije pa to prilastitev le še vzdrži tudi v tej fazi odhajanja iz prostora.[192]

4. Čas in kraj storitve tatvine

Na vprašanje, kdaj je storjena tatvina v samopostrežni trgovini, smo že odgovorili v zvezi z goljufijo. Mislimo pa, da je teorija aprehenzije za

---

[191] Glej Hermann-Josef Droste, Privatjustiz gegen Ladendiebe, Institut für Selbstbedienung, Köln 1972, s. 8

[192] Glej Zlatarić, B.: Krivični zakonik u praktičnoj primjeni, I. svezak, Zagreb 1956, s. 170, 171.

te vrste tatvine še posebej pomembna. Velika večina se jih namreč nanaša na predmete, katerih vrednost ni posebno velika ter praviloma ne presega petsto dinarjev. Če bi sprejeli teorijo ablacije - po njej bi moral storilec za dokončano tatvino blago tudi odnesti iz trgovine - bi samozaščitno dejavnost delavcev in kupcev v trgovini skrajnje otežili. Po 2. odstavku 165. člena KZ SRS je za takšno kaznivo dejanje predpisana le denarna kazen ali zapor do enega leta, to pa pomeni, da poskus ni kazniv. Če bi torej delavec v trgovini ali kdo drug opazil storilca, ki si daje blago za obleko, v svojo torbo itd., bi bila njegova morebitna intervencija le splošno samozaščitna, saj ravnanja tega storilca spričo vrednosti do 500 din ne bi mogli pravno opredeliti niti kot poskus tatvine.

Teorija aprehenzije, ki se ji ne moremo izogniti, pa ima še druge posledice. Storilec, ki je odvzel kak artikel s police v samopostrežni prodajalni ter si ga prilastil tako, da ga je dal v obleko, v torbo ali podobno, si seveda lahko še premisli. Artikel lahko vrne tja, kjer ga je bil vzel, lahko pa odloži tudi na kakšnem drugem kraju, lahko ga pa enostavno predene v nakupovalno košaro ali v nakupovalni voziček in ga pri blagajni obračuna. Ker je bila tatvina pred tem s skritjem artikla v obleko in podobno že dokončana, ravnanja storilca tudi ni moč pravno oceniti kot poskus. To pa pomeni, da tudi tako imenovani prostovoljen odstop od poskusa odpade. Prvi hip se nam morda zazdi prekruto odrekati storilcu možnost, da bi dosegel s prostovoljnim odstopom od poskusa celo odpustitev kazni. Vendar pa moramo vedeti, da družbeni interes, stimulirati storilca, da nekako vzpostavi prejšnje stanje, zaradi tega ne bo prizadet. Po 3. odstavku 165. člena KZ SRS se sme namreč storilcu odpustiti kazen, če je vrnil ukradeno stvar oškodovancu, preden je zvedel, da je vložena ovadba ali da je uveden kazenski postopek. Tako bo vrnitev stvari lahko pripeljala do enake sankcije kot odstop od poskusa.

XXVIII. PROCESNO PRAVO

1. Prijetje

a. Storilcev

Naša raziskava je pokazala, da takrat, kadar storilca v samopostrežni prodajalni odkrijejo, le-tega tudi često pridržijo do prihoda miličnikov.

V tej zvezi nas zanima, kdo lahko osumljenca "pridrži", kaj z njim počne, ter končno, kaj lahko ukrenejo delavci organov za notranje zadeve.

Prijetje tistega, ki je zasačen "in flagranti", ureja 4. odstavek 191. člena ZKP. Po tej določbi sme tistemu, ki je zasačen pri kaznivem dejanju, za katero se storilec preganja po uradni dolžnosti, vsakdo vzeti prostost. Nato ga mora takoj izročiti preiskovalnemu sodniku ali organu za notranje žadeve, če tega ne more storiti, pa takoj obvestiti koga od teh organov. Organ za notranje zadeve ravna po 195. členu ZKP.

Če apliciramo te določbe na delavce v samopostrežni trgovini in na priložnostne kupce, bomo morali napraviti sklep, da smejo le-ti takoj prijeti osumljenca, ki je vpričo njih oziroma tako, da bi ga oni videli, storil kaznivo dejanje. Še več, tudi če ga pri sami storitvi dejanja niso bili videli, ga smejo prijeti, če ga neposredno po dejanju zalotijo s predmetom, do katerega je prišel s kaznivim dejanjem (corpus delicti). Prijetje pomeni danim okoliščinam ustrezno omejitev svobode gibanja, ki se lahko kaže tudi v uporabi sile, v zaprtju v kak prostor in podobno.

Čeprav je posebnost tatvin v samopostrežnih prodajalnah poleg drugega tudi v tem, da storilec, brž ko je mogoče, skrije vzeti predmet, ni nujno, da se mu ta operacija v celoti posreči. Možno je, da je predmet premalo zakril, da mu štrli kljub temu, da je pod obleko, ali da se mu zatakne pri blagajni. Da ti primeri niso tako redki, kažejo podatki opravljene raziskave, po katerih odkrijejo blagajniki celo nesorazmerno veliko število storilcev. Za zasačenje po storjeni tatvini, torej v času, ko je očitno, da ima osumljenec ukradene stvari pri sebi, je še posebej pomembno, da ga smemo uvrščati med zasačenja po 4. odstavku 191. člena ZKP zato, ker velja teorija aprehenzije. Po njej je namreč tatvina v samopostrežni prodajalni dokončana že, ko storilec vzeto stvar tako ali drugače skrije, in ne šele, ko bi mu uspelo iti mimo blagajne.

Prijetje po 4. odstavku 191. člena ZKP nima podlage v nobenem od štirih razlogov za fakultativno odreditev pripora. Zasačenje pri kaznivem dejanju namreč sploh ni priporni razlog. Je le razlog za prijetje, ki sicer pomeni odvzem prostosti, a sme trajati le prav kratek čas do izročitve osumljenca preiskovalnemu sodniku ali organu za notranje zadeve. Omejitev na skraj-

nje kratek čas je nujna že zato, ker še zdaleč ni treba, da bi bil hkrati podan tudi kateri od pripornih razlogov iz 2. odstavka 191. člena ZKP. V bistvu pomeni prijetje nekakšen samozaščitni preventivni ukrep, ki naj omogoči pripor, če bi se že izkazalo, da obstoje priporni razlogi, poleg tega pa naj praviloma tudi odkritje in zaseg predmetov kaznivega dejanja.

b. Sostorilcev in drugih udeležencev

Sostorilec, napeljevalec in pomagač so kazensko odgovorni v mejah svojega naklepa (1. odstavek 25. člena KZ SFRJ) ter se kaznujejo (vsaj praviloma) s kaznijo, predpisano za storjeno dejanje (22. člen KZ SFRJ). Kdaj gre za katero od teh oblik udeležbe, ni vedno enostavno ugotoviti. Včasih vodi do ustreznega spoznanja le obsežen dokazni postopek. Še posebej rado se pokaže, da je težko ločiti med sostorilcem in pomagačem. Predvsem zato, ker za sostorilca po objektivno subjektivni koncepciji, ki smo jo pri nas sprejeli, niti ni treba, da bi neposredno sodeloval v izvršitvenem dejanju. Zanj že zadošča, da je vsaj nekako v času izvršitvenega dejanja nekaj prispeval k izvršitvi dejanja, hoteč imeti le-to tudi kot svoje. Seveda je razumljivo, da sta za tistega, ki udeleženca zasači pri kaznivem dejanju, enako nevarna sostorilec in pomagač. Zato za delavca v samopostrežni prodajalni ali za priložnostnega kupca, ki hočeta takega udeleženca prijeti, sploh ni pomembno, kaj je le-ta hotel pri kaznivem dejanju s svojim prispevkom doseči - storitev (lastnega) kaznivega dejanja ali le pomoč drugemu pri izvršitvi kaznivega dejanja. Zanju je odločilno, da je hudodelska dejavnost udeleženca dobila takšno manifestacijo, da sta jo zaznala.

Prijetje sostorilca bo najmanj tvegano, če so ga videli, da je sodeloval v izvršitvenem dejanju. Precej drugače bo, če bi sostorilstvo ali pomoč obstajala v oprezanju zaradi opozorila tistega, ki bi opravljal izvršitveno dejanje. Morala bi dobiti že bolj zanesljiv zunanji izraz, vsaj katega, ki ne bi dopuščal nobenega dvoma. Na primer vidno in jasno zaznavno opozarjanje tistega, ki opravlja izvršitveno dejanje. Seveda bi bilo dovolj podlage za prijetje takega sostorilca (ali pomagača), ki bi prispevel svoj delež k dejanju le z oprezanjem, pa čeprav dvomljivim, če bi se skupaj s sostorilcem (ali s storilcem), ki bi si takrat polnil žepe ali druga skrivna mesta, podal v beg. Menimo, da daje beg v takih okoliščinah podlago za prijetje.

Še najteže si je predstavljati prijetje napeljevalca. Ta bo namreč opravil napeljevanje praviloma že prej. Pa tudi, če bi s kakšnimi dovolj vidnimi konkludentnimi dejanji začel napeljevati šele v prodajalni,ga ne bi mogli prijeti kar brez nadaljnjega. Če vrednost predmeta, ki bi naj si ga napeljani prilastil, ne bi presegala petsto dinarjev, bi morala biti tatvina že storjena. Za tatvino stvari, katere vrednost ne presega petsto dinarjev, določa namreč 2. odstavek 165. člena KZ SRS le denarno kazen ali zapor do enega leta. To pa pomeni, da pri napeljevanju k tatvinam predmetov, vrednih do 500 dinarjev glede na določbo 2. odstavka 23. člena KZ SFRJ za prijetje napeljevalca sploh ne zadošča samo napeljevanje. Če tatvina ni bila izvršena ali vsaj poskušana, prijetje napeljevalca kljub vidnemu napeljevanju torej ne pride v poštev, ker te vrste napeljevanje (k tatvini stvari, vrednih do petsto dinarjev) ni kaznivo.

2. Osebna preiskava

Ker temelji prijetje osumljenca na njegovem zasačenju, to pa predstavlja vsaj navzven vidne znake, da si je s skritjem prilastil kakšno blago, se vsiljuje vprašanje, ali lahko delavci samopostrežne trgovine to blago sami odvzamejo osumljencu. Mislimo, da ni nobene ovire za kaj takega takrat, ko blago "samo bode v oči". Nekaj drugega pa je, če bi bilo treba odpreti osumljenčevo torbo ali opraviti osebno preiskavo. Do takih posegov v osebno integriteto osumljenca delavci samopostrežne trgovine niso upravičeni. ZKP namreč nikjer ne določa, da bi smeli v podobnih izjemnih primerih opraviti osebno preiskavo. Brez posebnega zakonskega pooblastila[193], kakršno daje npr. ZKP v 4. odstavku 191. člena za prijetje, pa bi predstavljala osebna preiskava izpolnitev elementov kaznivega dejanja neupravičene osebne preiskave po 1. odstavku 66. člena KZ SRS.

Če torej delavci v samopostrežni trgovini ne smejo opraviti osebne preiskave, moramo odgovoriti še na vprašanje, ali gre takšna pravica pooblaščenim uradnim osebam organov za notranje zadeve. Pritrdilen odgovor se nam pravzaprav vsiljuje sam po sebi. Po 1. odstavku 154. člena KZP smejo namreč

---

193 Po 1. odstavku 353. člena carinskega zakona se opravi pri potniku osebna preiskava, če je utemeljen sum, da ima pri sebi stvari, ki jih ni prijavil. (Uradni list SFRJ, št. 10/76).

organi za notranje zadeve še pred začetkom preiskave zasači predmete po 211. členu ZKP, če bi bilo nevarno odlašati, in ob pogojih iz 210. člena opraviti hišno in osebno preiskavo. Vendar pa kljub logiki, ki se kar sama ponuja, stvar ni tako preprosta. Organi za notranje zadeve smejo sicer zaradi nujnosti in neponovljivosti opraviti pred začetkom preiskave, če upoštevamo še določbo 2. odstavka 154. člena ZKP, ki jih podobno pooblašča tudi za ogled in odreditev potrebnega izvedenskega dela, in ne da bi morali čakati na pobudo javnega tožilca, kar pet pomembnih formalnih procesnih dejanj: zaseg predmetov, hišno preiskavo, osebno preiskavo, ogled in izvedensko delo. Toda pogoji za osebno preiskavo po 4. odstavku 154. člena ZKP so razmeroma strogi, sam tekst te določbe pa se tudi ne oblikuje z največjo jasnostjo.

Osebna preiskava bi se morala praviloma opraviti le na podlagi obrazložene pismene odredbe sodišča (1. odstavek 207. člena ZKP). Pri dobro organizirani dežurni službi preiskovalnih sodnikov bi preiskovalni sodnik - upoštevaje določbo 1. odstavka 156. člena ZKP - lahko brez nepotrebne zamude takšno odredbo tudi izdal. O prijetju osumljenca bi ga namreč delavci v trgovini glede na določbo 4. odstavka 191. člena ZKP itak morali obvestiti. Vendar pa postane takoj očitno, da prijetje v samopostrežni prodajalni narekuje kar se le da hitro akcijo. Odvzem prostosti osumljencu, ki je pač eden izmed kupcev, je treba končati po najkrajši poti. Predvsem pa je nujno, da se delavci v trgovini takoj rešijo pridržanja. Takšno pridržanje bi namreč v določenih primerih utegnilo narekovati zelo neljubo uporabo sile. Poleg tega pa ne gre le za to, da bi se delavci v trgovini rešili neprijetnega pridržanja osumljenca, za odločitev tako organov za notranje zadeve kot preiskovalnega sodnika o tem, ali je treba "in flagranti" prijetega osumljenca izpustiti, morajo pooblaščene uradne osebe organa za notranje zadeve takoj opraviti nekaj operativno tehničnih dejanj. Odkriti in zavarovati morajo določene sledove in predmete, zbrati vrsto obvestil ter sploh skrbeti za kriminalistično obdelavo zadeve. In prav v okviru te njihove dejavnosti bi bilo najbolj naravno in priročno, da brez nepotrebnega angažiranja preiskovalnega sodnika - pri tatvinah v samopostrežnih trgovinah gre največkrat za tatvine po 2. odstavku 165. člena KZ SRS, ko vrednost ukradene stvari ne presega petsto din - pooblaščene uradne osebe organa za notranje zadeve same opravijo osebno preiskavo, torej brez pismene odredbe preiskovalnega sodnika.

Kot smo že omenili, tekst 4. odstavka 210. člena ZKP ni najbolj jasno formuliran v prid razlagi, da bi smele pooblaščene uradne osebe organov za notranje zadeve tudi brez odredbe preiskovalnega sodnika opraviti osebno preiskavo nad prijetim osumljencem v samopostrežni trgovini. Ko pride taka pooblaščena uradna oseba - navadno na telefonski klic - v trgovino k prijetemu osumljencu, praviloma ne bo izvrševala sklepa o privedbi,[194] največkrat pa tudi ne bo pripornih razlogov iz 191. člena ZKP,ki bi ji po 1. odstavku 195. člena ZKP dovoljevali odvzem prostosti. Samó izvrševanje "sklepa" o privedbi in odvzem prostosti jo namreč po 4. odstavku 210. člena ZKP upravičujeta do osebne preiskave, v primeru odvzema prostosti pa mora biti še podan sum, da ima osumljenec orožje za napad ali sum, da bo odvrgel, skril ali uničil predmete, ki mu jih je treba vzeti kot dokazilo v kazenskem postopku.

Zadeva bi bila v bistvu enostavna, če bi se pokazalo v zvezi z vsakim prijetjem v samopostrežni prodajalni po 4. odstavku 191. člena ZKP, da obstoje tudi priporni razlogi iz 2. odstavka 191. člena. Potem bi pooblaščena uradna oseba po 1. odstavku 195. člena ZKP vselej lahko vzela osumljencu prostost, prav sum, da ima ukradene predmete pri sebi, pa bi jo upravičeval tudi do osebne preiskave. Težava pa je v tem, da gre pri tatvinah v samopostrežnih trgovinah največkrat za tako imenovane amaterje, ki veljajo v okolju, v katerem živijo, za več ali manj urejene osebnosti. Pri teh pripornih razlogov iz 2. odstavka 191. člena ZKP tako rekoč ni. Za priporni razlog iz 4. točke cit. določbe bo praviloma manjkal že temeljni pogoj, namreč predpisana sankcija 10 let zapora. Dosedanja nekaznovanost in urejeni način življenja bosta govorila tudi zoper "begosumnost" in "ponovitveno nevarnost". Kar pa zadeva koluzijsko nevarnost, je očitno, da bi ta že po osebni preiskavi izgubila vsako realno podlago. S pripornimi razlogi bo še teže pri dobršnem delu tatvin, ker vrednost ukradenih stvari pogosto ne bo presegala petsto din. Za takšno tatvino predpisuje

---

[194] Naj opozorimo, da "sklep o privedbi", na katerega se sklicuje 4. odstavek 210. člena ZKP, ni v skladu z določbami 184. člena ZKP, ki celovito obravnavajo privedbo kot ukrep za zagotovitev obdolženčeve navzočnosti. Po teh določbah se privedba odredi s pismeno odredbo, ne pa s sklepom.

namreč 2. odstavek 165. člena KZ SRS le denarno kazen ali zapor do enega leta. To pa pomeni, da se glede na določbo 430. člena ZKP za tako kaznivo dejanje uporabljajo določbe o skrajšanem postopku. In prav te odreditev pripora skrajnje omejujejo. Praktično bi prišel v poštev le priporni razlog "begosumnosti" iz 1. točke 1. odstavka 433. člena ZKP, ki pa v primerjavi z onim iz 1. točke 2. odstavka 191. člena ZKP nalaga ostrejše pogoje.

Mislimo, da nam ne preostane nič drugega kot nekoliko širša razlaga precej opisno podanega pojma "ko komu vzamejo prostost". Če pride pooblaščena uradna oseba organa za notranje zadeve, denimo na telefonski klic, v samopostrežno prodajalno, da bi prevzela prijetega osumljenca, bo morala ta prevzem očitno takoj opraviti. Takšna dolžnost izhaja že iz določbe 4. odstavka 191. člena ZKP, po kateri je treba takega osumljenca takoj izročiti preiskovalnemu sodniku ali organu za notranje zadeve. S takšno izročitvijo osumljenca prenehajo biti delavci samopostrežne prodajalne, tisti, ki gledano na osumljenca, vzdržujejo odvzem njegove prostosti. To funkcijo namreč takoj prevzamejo pooblaščene uradne osebe organa za notranje zadeve. Izročitev prijete osebe - osebe, ki ji je vzeta prostost - že sama na sebi pomeni, da bo tisti, kateremu se (ta izročitev) opravi, vsaj začasno tudi omejeval prostost izročene osebe. Z drugimi besedami, pooblaščena uradna oseba ne bo tista, ki bi osumljencu vzela prostost (ga prijela), pač pa bo že opravljeni odvzem prostosti od izročitve naprej vsaj začasno sama vzdrževala. V tem nadvse kratkem času se bo morala odločiti za eno od dveh možnosti: Za takojšen izpust ali za odvzem prostosti (nadaljnji odvzem prostosti), ker bi menila, da je podan kateri od razlogov iz 191. člena ZKP ter bi smiselno ravnala po 1. odstavku 195. člena ZKP. V tem kratko odmerjenem času, ko naj pooblaščena uradna oseba sprejme eno od omenjenih odločitev, bo morala na hitro zbrati podatke, sledove, obvestila ter še posebej predmete, ki bi utegnili kazati, da je osumljenec res storil kaznivo dejanje. Med temi tehnično operativnimi opravili pa bo pogosto najpomembnejša osebna preiskava, saj bo ne tako redko šele ta zagotovila dokaz, da je osumljenec res storil tatvino. Osebna preiskava je sicer preiskovalno dejanje, vendar ima izrazite značilnosti operativnih prijemov ter zahteva tudi določeno kriminalistično izurjenost.

In zdaj po skromno podanem kronološkem poteku dogodkov pridemo zopet do prvotnega vprašanja, ali pooblaščena uradna oseba lahko opravi v času od prevzema prijetega osumljenca do svoje nadaljnje odločitve, sklicujoč se na 4. odstavek 210. člena ZKP, tudi osebno preiskavo, izrazito operativno tehnično opravilo, ki pa vendarle sodi med preiskovalna dejanja. Če priznavamo, da izročitev osumljenca še ne pomeni tudi takojšnje izpustitve, pride pooblaščena uradna oseba v razmerju do nevarnosti, ki bi izhajala iz suma, da bo osumljenec predmete odvrgel, skril ali uničil, v enak položaj, kot da bi osumljencu sama vzela prostost ter ne bi že odvzete prostosti le še nadaljevala. V enem in v drugem primeru je ona tista, ki vzdržuje odvzem prostosti. Končno pa v bistvu niti ni terminoloških razlik, kar zadeva odvzem prostosti, med 4. odstavkom 210. člena in 1. odstavkom 195. člena ZKP, pa vendar nihče ne načenja niti ne more načenjati vprašanja, ali smejo pooblaščene uradne osebe organov za notranje zadeve na podlagi 1. odstavka 195. člena ZKP ne le nekomu vzeti prostost, če je podan katerikoli od razlogov iz 191. člena, temveč tudi nadaljevati z odvzemom prostosti na tej podlagi potem, ko je osumljencu kak občan, izvršujoč samozaščitno dolžnost po 4. odstavku 191. člena ZKP, že odvzel prostost.

Še besedo dve o osebni preiskavi zato, ker pri tatvinah v samopostrežnih prodajalnah storilci ne skrivajo ukradenih stvari le na sebi in v oblekah, temveč tudi v torbah in drugih rekvizitih, prirejenih za prenašanje stvari. Gre torej za vprašanje, ali se osebna preiskava tudi v takih primerih omeji le na klasično osebno preiskavo, ki se nanaša samo na pregled oblačil in telesa? Odgovoriti moramo, da predstavljajo ročne torbice in drugi podobni rekviziti tolikanj osebno sfero osumljenca, da se osebna preiskava razteza tudi nanje. V prid temu stališču govorijo smiselno tudi zakonski znaki kaznivega dejanja neupravičene osebne preiskave po 1. odstavku 66. člena KZ SRS. Po teh je namreč kaznivo dejanje storjeno ne le, če kdo drugega neupravičeno preišče, temveč tudi, če neupravičeno preišče stvari, ki jih ima ta na sebi ali s seboj. Tako pridemo do zanimive ugotovitve, da bodo kovčki, torbe in podobno, če pride do hišne preiskave, zajeti s to preiskavo, pri osebni preiskavi pa bodo zopet predmet osebne preiskave.

3. Naznanitev kaznivega dejanja in storilca

Samopostrežne trgovine oziroma njihovi delavci ne kažejo vedno pripravljenosti naznaniti kazniva dejanja storilcev, ki jih sami odkrijejo. Ne tako redko se raje zatekajo k nekakšni zasebni justici. Menijo, da s takim načinom, na primer z naložitvijo nekakšne globe v enkratni, dvakratni ali večkratni vrednosti prilaščanega blaga, prej, hitreje, brez komplikacij, predvsem pa zelo učinkovito, zlasti specialno-preventivno, rešijo problem. Od naznanitve kaznivih dejanj jih odvrača tudi bojazen, da si bodo nakopali na glavo neprijetno vlogo priče v kazenskem postopku, da bodo večkrat citirani na sodišču, da bo postopek dolgotrajen, v končni konsekvenci - tu mislijo predvsem na izrečeno kazen - pa brez pravega učinka. Slednje naj bi veljalo še posebej takrat, ko gre za mladoletne storilce in ko je vrednost prilaščene stvari nizka.

Problem seveda ni tipično jugoslovanski. Z njim se vbadajo tudi drugod po svetu.[195] Postal je tako pogost, da so ga obravnavali celo na 4. kongresu mednarodnega združenja za kriminologijo v Haagu 1960. leta ter na njem sprejeli približno takle sklep: "Zaželeno je odkrite primere vse pogosteje prijavljati policiji. Šok prvega srečanja s policijo ali s sodiščem je dragocen."[196]

Moramo reči, da niti ne gre toliko za vprašanje, ali je in koliko je šok prvega srečanja z organi za notranje zadeve in sodiščen res dragocen. Poleg drugega je predvsem pomembno, da živimo v pravno urejeni državi, kjer ni moč tolerirati nobene samovolje, zlasti pa ne prilaščanja pravice izrekati kazenske sankcije za kazniva dejanja mimo sodišča in zunaj kazenskega postopka. Problem ima res evropske oziroma še širše razsežnosti, vendar pa imamo pri nas vse realne pogoje, da ga celo z veljavno zakonodajo in organiziranimi družbenimi dejavniki likvidiramo.

Predvsem moramo izhajati s stališča, da je naznanitev kaznivih dejanj, ki se preganjajo po uradni dolžnosti, splošna državljanska dolžnost. Po

---

[195] Glej: Dieter Meurer, Die Bekämpfung des Ladendiebstahls, Berlin, New York 1976, s. 11;
Hermann-Josef Droste, Privatjustiz gegen Ladendiebe, Institut für Selbstbedienung, Köln 1972, s. 28-39

[196] Citirano po prej navedenem delu Drosteja, s. 27

ustavi SFRJ (173. člen) in po ustavi SR Slovenije (228. člen) ima namreč občan pravico in dolžnost sodelovati v družbeni samozaščiti. Prvi odstavek 149. člena ZKP nalaga, da morajo občani za uresničevanje družbene samozaščite naznaniti kazniva dejanja, za katera se storilec preganja po uradni dolžnosti. 148. člen ZKP še posebej nalaga dolžnost naznaniti kazniva dejanja organizacijam združenega dela in delovnim ljudem v teh organizacijah. Hkrati tudi predpisuje organizacijam združenega dela, da morajo z ovadbo navesti dokaze, za katere vedo, in poskrbeti, da se ohranijo sledovi kaznivega dejanja in predmeti, na katerih ali s katerimi je bilo kaznivo dejanje storjeno, ter druga dokazila.

Res so videti te določbe kot nekakšne leges imperfectae brez ustreznih sankcij za tistega, ki ne ravna po njih. Opustitev ovadbe kaznivega dejanja ali storilca namreč ni vselej kaznivo dejanje. No, kljub temu je pomembno, da je novi KZ SRS v 2. odstavku 207. člena - kaznivo dejanje opustitve ovadbe kaznivega dejanja ali storilca - predpisal kazen zapora od 3 mesecev do 3 let za odgovorno osebo, ki vedoma opusti ovadbo kaznivega dejanja, za katero zve pri opravljanju svoje službe, če se sme zanj po zakonu izreči kazen 5 let zapora ali hujša kazen. Za kaznivo dejanje tatvine po 1. odstavku 165. člena KZ SRS je namreč predpisana kazen zapora do 5 let, to pa pomeni, da grozi odgovorni osebi, ki ne bi naznanila tatvine artikla v samopostrežni trgovini, vrednega nad petsto din, kazenski pregon. Večina ukradenih artiklov v samopostrežnih trgovinah očitno ne presega te vrednosti, vendar bi dosleden pregon odgovornih oseb zaradi opustitve ovadbe storilca, torej zaradi kaznivega dejanja po 2. odstavku 207. člena KZ SRS, vsekakor vplival nanje, da bi dosledneje naznanjale tudi tatvine artiklov, katerih vrednost ne bi presegala petsto din.

Da ne bi ostale že citirane ustavne določbe in določbe ZKP samo deklaracija, pa v našem družbenem sistemu skrbijo še drugi dejavniki. Iz uvodnih načel zakona o družbeni samozaščiti, varnosti in notranjih zadevah[197] izhaja, da je družbena samozaščita del samoupravne dejavnosti delovnih ljudi, ki jo le-ti uresničujejo v vseh oblikah njihovega povezovanja in združevanja, med drugim tudi s tem, da razvijajo varnostno kulturo, krepijo odgovornost in v samoupravnih aktih določajo na temelju ustave in zakonov

---

[197] Uradni list SRS št. 23/76

pravila ravnanja in organizirane oblike družbene samozaščite. Po 1. odstavku 2. člena citiranega zakona morajo delavci v temeljnih in drugih organizacijah združenega dela v statutu, pravilnikih in varnostnem načrtu določiti oblike in način uresničevanja družbene samozaščite, pravice, dolžnosti in odgovornosti delavcev, organov upravljanja, individualnega poslovodnega organa in organa, pristojnega za družbeno samozaščito. Za izvajanje nalog s področja družbene samozaščite, ki morajo biti določene v že omenjenih aktih, skrbi poseben odbor za ljudsko obrambo in družbeno samozaščito, ki ga ustanovi delavski svet.

Vsi samoupravni akti o samozaščiti - skrbeti je treba samo,da bodo tudi realizirani - dajejo soliden temelj za pričakovanje, da dolžnost naznaniti kazniva dejanja, ki jo nalaga ZKP, ne bo ostala le mrtva črka na papirju, odvisna samo od strahu odgovorne osebe pred kazenskim pregonom zaradi kaznivega dejanja po 2. odstavku 207. člena KZ SRS. Statuti, pravilniki in varnostni načrti se ne bodo omejevali pri določanju dolžnosti naznaniti kaznivo dejanje le na vrednost ukradenega predmeta nad 500 din, kot smiselno velja po 2. odstavku 207. člena KZ SRS, temveč bodo nalagali odgovornim osebam dolžnost prijaviti vsako kaznivo dejanje, torej tudi tatvino po 2. odstavku 165. člena KZ SRS, ko vrednost ukradene stvari ne presega 500 din.

Seveda pa se bo s tem v zvezi pojavil nov problem. Dobršen del ukradenih stvari namreč ne le, da ne presega vrednosti 500 din, temveč predstavlja prav neznatno vrednost. Denimo žvečilni gumi, ki si ga vzame mladoletnik, kakšna čokolada, škatlica cigaret, obložen kruhek in podobno. Samoupravni akti organizacij združenega dela, ki bodo skrbeli za samozaščito, bodo morali izrecno opozoriti tudi na inštitut neznatne družbene nevarnosti iz 8. člena KZ SFRJ ter napraviti ustrezno artiklom, ki jih v njihovi samopostrežni trgovini prodajajo, preudarno razmejitev med tatvino po 2. odstavku 165. člena KZ SRS in "tatvino", ki zaradi neznatne družbene nevarnosti po 2. odstavku 8. člena KZ SFRJ sploh ne bo kaznivo dejanje ter je zato ne bo treba naznaniti. Kajpak to ne bo pomenilo, da OZD ne bi smela uveljavljati odškodnine od teh oseb za škodo, ki bi jo bile povzročile z zaužitjem artikla ali kako drugače - veliko število "neznatnih" prilastitev utegne biti že občutno za trgovino - vendar zunaj kazenskega postopka, z zahtevo, da artikel takoj plačajo ali takoj povrnejo škodo, če v tem ne uspe, pa s tožbo v pravdi.

Ta del samoupravnih aktov bo zahteven in bo narekoval kar se da tesno sodelovanje s pravosodnimi organi. Hkrati bo nudil priložnost sodiščem, da v skladu z 222. členom ustave SFRJ in 277. členom ustave SR Slovenije dajejo samoupravnim organizacijam predloge, da bi tudi po tej poti prispevali k preprečevanju družbi nevarnih in škodljivih pojavov in za utrjevanje zakonitosti, družbene odgovornosti in socialistične morale.

4. "Zasebna justica"

Dosledne naznanitve kaznivih dejanj v samopostrežnih prodajalnah zagotavljajo predvsem izpolnitev načela zakonitosti v kazenskem postopku, izraženega v 2. členu ZKP, po katerem sme izreči kazensko sankcijo storilcu kaznivega dejanja samo pristojno sodišče v postopku, ki se uvede in izvede po določbah ZKP. S tem pa bi morale odpasti tudi vse oblike samovoljne "zasebne" justice od zasliševanja, ki je tipično preiskovalno dejanje, do zaračunavanja nekajkratne vrednosti ukradenega predmeta, ki pomeni že kazen, ter prepovedi vstopa v prodajalno, ki je nekakšen samovoljen varnostni ukrep.

Določeno omejitev posameznih pravic storilca kaznivega dejanja je moč doseči le z uvedbo kazenskega postopka, vendar mora zakon predpisovati, v čem naj bo ta omejitev (20. člen ZKP). Prepovedi vstopa v prodajalno zaradi storjenega kaznivega dejanja zakon ne predpisuje, odgovorna oseba, ki bi jo izvajala, pa bi celo storila prekršek. Organizacija združenega dela, ki opravlja blagovni promet na drobno, je namreč po 1. točki 12. člena zakona o temeljih poslovanja organizacij združenega dela na področju blagovnega prometa in storitev v blagovnem prometu ter o sistemu ukrepov, s katerimi se preprečuje spodkopovanje enotnosti jugoslovanskega trga na tem področju (Uradni list SFRJ št. 43/76) dolžna prodati na kupčevo zahtevo v skladu z dobrimi običaji v blagovnem prometu blago, ki ga ima naprodaj. Po 1. točki 1. odstavka 43. člena citiranega zakona se organizacija združenega dela ali druga pravna oseba celo kaznuje z denarno kaznijo za prekršek, če na zahtevo kupca ne proda blaga, ki je naprodaj. Po 2. odstavku tega člena se za tak prekršek kaznuje tudi odgovorna oseba organizacije združenega dela ali druge pravne osebe. Potemtakem je prepoved vstopa v prodajalno samovoljen in protipraven ukrep, ki ga je treba odpraviti, nadomesti pa naj ga dosledna naznanitev storilca.

Samoupravni akti bi morali "zasebno justico" najstrože prepovedati, bolj zoper njo pa je treba šteti kot sestavni del družbene samozaščite. Razne oblike samovoljnosti, ki po podatkih opravljene raziskave tudi našim samopostrežnim trgovinam niso tuje, kaj hitro lahko prerastejo v kazniva dejanja. Tako v kaznivo dejanje prisiljenja po 61. členu KZ SRS,[198] v kaznivo dejanje izsiljevanja po 172. členu KZ SRS,[199] v poseben primer izsiljevanja po 173. členu KZ SRS,[200] pa tudi v kaznivo dejanje protipravnega odvzema prostosti po 62. členu KZ SRS[201] in v kaznivo dejanje neupravičene osebne priskave po 66. členu KZ SRS.[202]

Takšna dejanja bi potegnila za seboj ne le kazensko odgovornost delavcev organizacije združenega dela, temveč tudi odškodninsko odgovornost organizacije za nepremoženjsko škodo. Slednja bi prišla v poštev tudi zaradi zmotne obdolžitve, odvisno seveda od njene zunanje manifestacije in z njo združenih posledic, posebej pa še zaradi neupravičenega prijetja.

ZKP v poglavju o postopku za povrnitev škode, rehabilitacijo in uveljavitev drugih pravic oseb, ki so bile neopravičeno obsojene ali jim je bila neutemeljeno vzeta prostost (členi 541 do 549) sicer ne obravnava neupravičenega prijetja po 4. odstavku 191. člena ZKP. To pa še ne pomeni, da ne bi bil osumljenec, ki so ga po krivem obdolžili v samopostrežni prodajalni kaznivega dejanja ter ga v zvezi s tem morda celo prijeli, upravičen do povrnitve negmotne škode. Obdolžitev in prijetje sta namreč lahko potekala vpričo drugih kupcev, več ali manj javno ter na žaljiv način. Sicer pa novi zakon o obligacijskih razmerjih (Uradni list SFRJ, št. 29/78), ki

---

198 "Kdor koga s silo ali z resno grožnjo prisili, da kaj stori ali opusti ali da kaj trpi";

199 "Kdor z namenom, da bi sebi ali komu drugemu pridobil protipravno premoženjsko korist, s silo ali resno grožnjo koga prisili, da kaj stori ali opusti v škodo svojega ali tujega premoženja";

200 "Kdor z namenom, da bi sebi ali komu drugemu pridobil protipravno premoženjsko korist, komu zagrozi, da bo o njem ali o njegovih bližnjih odkril kaj, kar bi škodovalo njihovi časti ali dobremu imenu in ga s tem prisili, da v škodo svojega ali tujega premoženja kaj stori ali opusti";

201 "Kdor koga protipravno zapre, ima zaprtega ali mu kako drugače omeji svobodo gibanja";

202 "Kdor neupravičeno preišče drugega ali stvari, ki jih ima ta na sebi ali s seboj".

bo začel veljati 1. oktobra 1978, posebej določa v 200. členu, da sodišče prisodi, če spozna, da okoliščine primera to opravičujejo, pravično denarno odškodnino med drugim tudi za pretrpljene duševne bolečine zaradi razžalitve dobrega imena in časti ali okrnitve svobode ali pravice osebnosti. Zato morajo biti delavci v prodajalnah še posebej previdni pri obdolžitvah in prijetju.

Neke vrste "zasebna justica" se kaže tudi v dajanju podatkov o zasačenju pri tatvinah v prodajalni vodstvom organizacij združenega dela, pri katerih so zasačeni zaposleni. V takih primerih ne gre namreč za pomotno vlaganje ovadbe nepristojnim naslovnikom zaradi nepoznavanja določb 150. člena ZKP, po katerih se poda ovadba le pristojnemu javnemu tožilcu oziroma (2. odstavek) sodišču ali organu za notranje zadeve. S pošiljanjem podatkov o zasačenju oziroma o tatvini organizacijam združenega dela, kjer so zasačeni zaposleni, poslovodjem in drugim delavcem v trgovini sploh ne gre za uvedbo kazenskega postopka, temveč za izvajanje določenega pritiska na osumljence mimo kazenskega postopka, največkrat pa celo brez hkratne uvedbe kazenskega postopka. S takšnim ravnanjem se poslovodje in drugi delavci poleg drugega izpostavljajo tudi nevarnosti, da jih bodo osumljenci kazensko preganjali zaradi kaznivih dejanj zoper čast in dobro ime.

Nekoliko drugače je takrat, kadar bi storil kaznivo dejanje v samopostrežni prodajalni otrok, torej oseba, ki še ni stara 14 let. Ker so proti otrokom kazenske sankcije izključene (72. člen KZ SFRJ), tudi ovadba ne bi imela pravega smisla. To pa seveda ne pomeni, da se družba ni dolžna boriti tudi zoper hudodelsko dejavnost otrok. Posebno mesto gre pri tem staršem, šoli in skrbstvenemu organu. Kljub temu pa menimo, da bi morali dati pri pošiljanju podatkov o zasačenju in podobnem, prvo mesto staršem in skrbstvenemu organu. Šola bi prišla v poštev le, če ima psihologa ali socialnega delavca. Sicer le prehitro zaidejo podatki o nepomembni tatvini v otrokov matični list ter ga spremljajo ves čas šolanja. Zanje zvedo praviloma tudi drugi učenci ter sošolcu, ki se na primer ni mogel vzdržati sle po igrački ali slaščici, nenehno očitajo dejanje. Ob tatvinah v razredu ali celo ob izginotju kakšnih stvari bo tak otrok pogosto prva tarča napada sošolcev, pa tudi učitelja.

XXIX. SKLEPNA RAZMIŠLJANJA (dr. Janez Pečar)

Glede na to, da smo skoraj pri vsakem poglavju podali nekaj skupnih misli oziroma ugotovitev, nam za konec ostane še nekaj predlogov, ki izhajajo iz spoznanj raziskave.

1. Relativno malo vemo o vplivih trgovine na vedenje človeka, bodisi kupca, bodisi delavca na tem področju. Znani, oziroma vsaj odkriti pojavi in posamezni podatki kažejo, da je ta dejavnost, ne glede na to, ali gre za zunanjo ali notranjo trgovino, za trgovino na veliko ali malo, v samopostrežnih ali klasičnih prodajalnah itd. pogosto vzpodbuda za odklonskost predvsem iz koristoljubnih namenov. Koristoljubje pa se pojavlja tako pri posamezniku kot pri kolektivih znotraj stroke, ki je prav tako ogrožena tudi od zunaj.

   Za uspešnejšo samozaščitno naravnanost bo morala trgovina sama v sebi iskati več moči v boju z ekcesivnostjo in kriminalom raznih vrst. Pri tem ji mora pomagati raziskovalno delo. Pričujoča raziskava je tak poskus, ki pa ne sme ostati osamljen.

2. Iz ideologije samoupravnega varstva nedvomno izhaja, da kdor ponuja možnosti za lastno viktimizacijo, naj tudi sam najprej poskrbi za svojo varnost, šele nato naj pričakuje od drugih, da ga bodo reševali in pomagali, pa čeprav imamo za to še vedno državo in njene represivne organe.

   Trgovina, o kateri je ves čas tekla beseda, je tipično področje, ki bi moralo več vložiti v lastno varnost. Ne samo to. Doslej tudi nerada sodeluje z državo pri varstvu premožanja, ki ga upravlja.

   Če naj kdo skrbi za vzgojo kupcev, tudi na področju varnostne kulture, glede poštenosti itd., potem je v prvi vrsti to trgovina sama.

   K reklami, prilagajanju okusa, prizadevanju za večji dohodek itd. mora dodati še skrb za varnost. Le-ta ne obsega samo skrb za reči, marveč predvsem za ustvarjanje ustreznih razmerij med ljudmi za ravnanje s stvarmi - tudi v trgovini. V to sodi ne nazadnje strokovno izobraže-

vanje prodajnega osebja, kako varovati reči in obravnavati ljudi - čeprav nepoštene kupce.

3. Resda število napadov in stopnja ogroženosti še nista tolikšni, da bi ustvarjali takšno vzdušje, ki narekuje poleg boljše strokovnosti v varstvu tudi uporabo elektronskih, optičnih in drugih naprav, ne samo za preprečevanje tatvin, marveč tudi za učinkovitejše odkrivanje tatov, gre vendar počasi misliti tudi v tej smeri. Še posebno za to, ker je prodajno osebje tisto, ki odkriva nepoštene kupce in varuje blago, pri čemer naj mu pomaga opazovalna tehnologija.

   Raziskava ugotavlja, da ni dobro, če ima kupec vtis, da se zanj nihče ne meni in da je ob obilici blaga prepuščen sam sebi (četudi v gneči). Prav tako ne bi bilo skladno s kulturo (in psihologijo) prodaje, če bi kupec občutil nezaupljivost in splošno sumničavost. Zato je rešitve iskati med tema dvema skrajnostima.

   Kupec naj čuti, da se mu zaupa, da pa ni vseeno kaj dela in kakšen je odnos do tuje lastnine. Odnos do lastnine pa je ključno vprašanje za samopostrežni način prodaje in tega mora oblikovati tudi trgovina sama.

4. V samopostrežnih prodajalnah se kot tatovi v velikem številu pojavljajo otroci in sploh mladi ljudje. Nevarno je, da bi z nepoštenjem nadaljevali v odraslosti, če ne bi bili prej (morda tudi s prijetjem) opozorjeni na neustreznost početja, ki se pogosto dogaja tudi iz nedefiniranih motivov, zaradi zapeljanosti od vabljivosti blaga, popuščanja moralnih zavor itd.

   Ker trgovina tudi v prihodnosti ne bo delovala brez psiholoških vplivov na kupca, je prav, da osveščamo ljudi o nevarnostih modernih oblik prodaje že v šolah kot to delamo na področju prometne varnosti. Korektnost nakupovalnega vedenja bi naj bila prav tako sestavina samozaščitne vzgoje. Čimprej v človeški dobi, tem bolje - zlasti zanj.

5. S tem v zvezi se vprašujemo, kakšna je "kupčeva socializacija" (consumer socialization)[203] s (samopostrežno) prodajo in ali se pri nas sploh kdo

---

[203] Glej npr.: Ward, s. 501, Mayer, s. 610 itd.

zanima za vedenjsko-nakupovalne oblike npr. otrok, mladine, odraslih, starih, posameznih družbenih skupin? In če se, kako se trgovina prilagaja kupcu in koliko vpliva na kupce v smislu socializacije njihovega vedenja tistemu, kar mu trgovina ponuja, "vsiljuje" (bodisi z reklamo, bodisi z agresivnostjo blaga) prodajo itd.? Kako kupec sploh reagira in kakšne so že pričakovane oblike njegovega odzivanja? Z določenimi, to je deviantnimi oblikami, ki pomenijo kršitev pravnih norm, se seveda ukvarja ta raziskava.

Če se ukvarjamo z deviantnostjo prodajnega osebja, se to le bolj mimogrede. V središču naše pozornosti je vendarle kupčevo vedenje in njegove interakcije, vplivi okolja (ekološka psihologija), samozaupanje, prepričljivost prodajaln, kongnitivnost kupca tja do nepoštenosti z razlogi zanjo.

In če gre za socializacijo kupca, je njena nasprotna stran alienacija, ki se v svoji skrajnosti kaže kot kriminal oziroma kakršnakoli nepoštenost kupcev, ki čutijo, da morajo krasti, pa čeprav za povračilo, ker jim je npr. blagajničarka prejšnji dan zaračunala 50 din preveč, pa so to spoznali, ko je že bilo prepozno, pa tja do neprestanega zviševanja cen predmetom vsakdanje rabe (ki jih ni kriva samo trgovina), pri čemer pa kupec na ta pojav nima nobenega vpliva.

V tej alienaciji se pojavlja tudi vsa nemočnost, nepomembnost, breznormnost, osamljenost, samokaznovalnost in drugi procesi v ljudeh, o čemer pišemo tudi v tej raziskavi in še zlasti potrjujemo z Likertovo skalo kupčevih trditev, ki izražajo tudi stanje, zmedo in vrednostni sistem naših "majhnih tatov", v njihovem razmerju do tuje lastnine. Le-to jim ponujajo, da jo vzamejo brez posredovanja druge osebe. Med kupcem in blagom pri tem "vzetju" ni nobenega nadzorstva in ta okoliščina ustvarja pomembno psihološko razmerje, ki dejansko terja določeno "socializacijo". Morebitna alienacija nastaja torej v pestrih možnostih, ne nazadnje tudi v nepoštenosti, in se lahko različno interpretira, tudi psihološko, psihiatrično, socialno psihološko in podobno.

Ker pojavov alienacije kupcev ni tako malo, se splača o njih več razmišljati, zlasti še zato, ker ni nujno, da se ob tatvinah izražajo samo

trenutna razmerja v interakcijah: kupec - blago; ali trgovina - porabnik, marveč lahko tudi stanje človek - družba v širšem kontekstu in vlogi.

Za spoznavanje dejanskosti takšne kakršna je, pa ne zadošča ena sama raziskava. Zato je nujno, da pričujoča več dilem načenja kot pa jih lahko rešuje.

6. Trgovina si ob srečevanju s tatovi očitno prilašča nekatere pravosodne funkcije, ki ji nikakor ne gredo. Raziskava ugotavlja, da docela samovoljno odbira ljudi po svojih zakonitostih na odklonske in s selekcioniranjem (pri prijavah milici) sama izbira tiste, ki prihajajo v postopek od tistih, ki ne bodo.

Raziskava v svojem kazenskopravnem delu daje obvestila kako ravnati, da ne bi prišlo do navzkrižij med pozitivno pravno ureditvijo in različnostjo prakse. Hkrati napotujemo na korektnost ravnanja z nepoštenimi kupci, ki se neredko pritožujejo zaradi nezakonitosti, šikaniranja, nestrokovnega obravnavanja ali celo nad nasiljem in agresivnostjo prodajnega osebja.

Ta stran razmerij z nepoštenimi kupci pelje v razmišljanje v treh smereh:

- kaj bi bilo, če bi vsakega dosledno prijavili milici oziroma kazenskemu pravosodju, pa čeprav za malenkost,
- kaj nastaja, če vsakdo dela po svoje, kakor se mu zdi najbolj prav in kakor mu kaže, odvisno kdo je tisti, ki je "tat" in
- ali ni treba iskati kakih novih poti, ki bi jamčile pravno varnost prodajalnam, enakost ukrepanja zoper nepoštene, ekonomičnost ter smotrnost postopkov ter hkrati enakost ljudi pred zakonom.

Kajti stanje, kakršno je, omogoča nezakonitost in popolno neenakost pred zakonom, če nepooblaščeni ljudje po svojih izhodiščih odločajo zoper koga bo zakon uporabljen in zoper koga ne, v zadevah, ki so uradno pregonljive.

Stanje je toliko bolj neprijetno, ker se tudi pristojni državni organi ne zanimajo dovolj za dejanja z neznatnejšo družbeno nevarnostjo in zaradi nesodelovanja s trgovino sploh nimajo celotnega pregleda nad dogajanjem, kar dokazuje tudi naša raziskava, ki se ukvarja z milico.

7. Naša razmišljanja gredo glede tega predvsem v dveh smereh spričo družbeno-političnih razmer v Jugoslaviji, razvoja demokracije in samoupravljanja tudi na področju pravosodja in prenašanja čedalje večje odgovornosti za varnost na samoupravne subjekte.

Če je stanje, kakršno je trenutno mogoče označiti kot nevzdržno, neurejeno in prepuščeno praksi, v kateri pretežno vsak po svoje ukrepa zoper tatove, in ko kriminalno politiko "vodi" trgovina in ne kazensko pravosodje, potem je treba tako prakso oziroma stanje spremeniti.

Če je ob politično navdihovani družbeno samozaščitni "filozofiji" vsakdo najprej sam dolžan skrbeti za svoje varstvo in zato, da ne povzroča "nevarnega stanja", v katerem je lahko viktimiziran, potem gre razmišljati, ali je sedanja formalno-pravna ureditev za to vprašanje sploh ustrezna?

Formalno-pravna ureditev vedno prihaja pod vprašaj, če ni učinkovita ali če je njeno sprejemanje neustrezno, če povzroča več zmede kot jasnosti, če zaradi nje nastaja več škode kot koristi in sploh, če je nihče ne upošteva ali če se različno interpretira.

Obravnavanje majhnih tatvin v samopostrežnih prodajalnah nedvomno sodi v ta okvir. Raziskava ugotavlja, da država s svojimi represivnimi organi nima dosti vpliva na izvajanje "kriminalne politike" na tem področju, da "kaznovalno politiko" v glavnem izvaja prodajno osebje, za to pristojno kazensko pravosodje je obveščeno le o redkih primerih, "trgovina" pa se počuti nezavarovana pred "napadi" kupcev, ki jo ogrožajo.

In če se nekdo čuti nezavarovan, prepuščen sam sebi in če ne "zaupa" (kot trdijo poslovodje) intervencijam države in njenim ukrepom, potem ni čudno, če si jemlje "pravico" sam v svoje roke, čeprav ve, da mu ne gre.

Zato se postavlja vprašanje, ali prepustiti, da življenje teče po svoji poti ali vplivati nanj? Ali trpeti stanje kakršno je, ali ga spremeniti in kako?

8. Ni nam znano, koliko je tatvin v prodajalnah in nikoli ne bomo tega izvedeli. Kalo in primanjkljaji so neki pokazatelji, toda ne vemo točno, komu jih pripisati.

   Če vsi "krademo" v prodajalnah ali vsaj večina izmed nas, potem se moramo vprašati, kaj je normalno in kaj je že odklonsko? Ali na strani tistih, ki kradejo ali pri tistih, ki tega ne delajo, čeprav zakon zapoveduje, da se ne sme krasti. Toda če se krade, četudi neznatne reči in če jih kradejo otroci, "gospe", profesorji, znanci, "veljaki" itd. ali lahko samovoljno izbiramo, kdo bo prijavljen milici in kdo ne, kdo za 40 din in kdo ne za 41, -, kdo ne zato, ker veliko kupuje v oškodovani prodajalni in kdo bo prijavljen za to, ker se je prvič pojavil v njej. Ali se pri tem sploh ravnati po čustvih, po znanstvu, "ugledu", veljavi, iz strahu pred "močnimi" itd., tja do odpuščanja, usmiljenja, razumevanja itd.

   Neenotnost "obravnavanja" prijetih nepoštenih kupcev ustvarja izrazito neenakost, čeprav je zakon jasen, nedvoumen, isti in do vseh enak. Razničuje pa ga praksa, ki "življenje" interpretira kot ji najbolje kaže. Uporablja ga, kadar ji v skrajnem primeru pride prav, opušča pa njegovo upoštevanje v večini primerov, ker ugotavlja, da je sama pri svojem "obravnavanju", če že mora iskati tatove - hitrejša, učinkovitejša, cenejša, odvisna samo od sebe, ne zbirokratizirana in sformalizirana. Naša raziskava ugotavlja, da ob korektnem ravnanju prodajaln tudi rehabilitativni in resocializacijski učinki pri tatovih ne izostajajo.

9. Ne vemo in težko bi se bilo odločiti, ali naj domnevno veliko število majhnih tatvin pelje k poostritvi kaznovalne politike k pričakovanju, da bi z njeno pomočjo pojave omilili? Ali pa naj "normalnost" nekega neznatnega pojava načne proces njegove "dekriminalizacije" spričo samoupravnega urejanja prenekaterih družbenih vprašanj od samih samoupravnih subjektov in brez državnega poseganja.

Najbrž v temle trenutku še nismo prišli tako daleč, da bi lahko razmišljali v tem smislu, še posebno, ker se ne bi mogli odločiti, ali je "kraja" v pogojih samopostrežne prodaje prej olajševalna okoliščina ali bolj obteževalna.

Toda v procesu odmiranja državnih vlog tudi v oblikovanju in zagotavljanju varnosti, se na obzorju najbrž nakazuje dekriminalizacija majhnih nevarnosti, zlasti še, če naj bi kazensko pravo čedalje bolj uporabljali le za skrajne primere in takrat, kadar drugače ni mogoče zagotavljati poslušnosti. Ker pa način prodaje sam vzbuja lastno nevarnost, naj se tudi sam trudi za svojo varnost. Toda to je še prihodnost, ki je danes najbrž še iluzija.

10. Znatno prej dosegljivo pa je "obravnavanje" majhnih tatvin brez državne intervencije s samoupravnimi sodnimi organi, zlasti pa s poravnalnimi sveti ali kakimi drugimi nalašč v ta namen organiziranimi "sodnimi" institucijami. V le-teh naj bi sodelovala "trgovina" kot javnost - kupci pri odločanju kaj z nepoštenimi, tako da ne bo kot doslej poslovodja uravnaval usodo nepoštenega kupca.

Menimo, da gre naš razvoj resnično v smeri podružbljanja "obravnavanja" neznatnejših kazenskih zadev. Tatvine v samopostrežnih prodajalnah pa so kot nalašč za tovrstni poskus in za preverjanje takega načina obravnavanja.

11. Naslednje pomembno vprašanje, ki ne zadeva kriminalne politike neposredno in obravnavanja nepoštenih kupcev po trgovcih pa je, ali "kraja" pretežno neznatnih reči v samopostrežnih prodajalnah ustvarja tatove večjega formata, ali je tovrstni način menjave blaga - šola kriminalitete, oziroma ali se kriminalna kariera začenja s tatvinami v samopostrežni prodajalni.

Na to vprašanje ni mogoče odgovoriti brez poglobljenega raziskovalnega dela. Nekateri respondenti iz vzorca so bili ponavljalci tatvin v prodajalnah, drugi so bili tudi že sodno predkaznovani zaradi kriminalitete iz koristoljubnosti, nekateri so kradli tu in tam in tako dalje. Pravilno

zastavljeno tovrstno raziskovanje bi moralo opazovati le tiste, ki bi jim samopostrežna prodajalna odprla pot v svet kriminala. Naš namen pa ni šel v to smer.

Zastavljeno vprašanje, ki je zlasti zanimivo za kriminološka razmišljanja o povratnikih in za preizkušanje negativnih vplivov načina prodaje na "ustvarjanje" tatov s kariero v njihovi prihodnosti pa se v naši raziskavi odraža v naslednjem. Priložnost zagotovo ustvarja tatove in način prodaje nudi priložnost in zvablja ljudi k nepoštenosti. Priložnosti zapadajo vsi sloji ter mladi, odrasli in stari, zdravi in z motnjami, toda vse kaže, da so najbolj ogroženi mladi. Večina jih zagotavlja, da jim je bilo prijetje "dobra šola", da jih je negativna izkušnja marsikaj naučila in da ne bodo več kradli. Še več, trditve po Likertovi metodi prinašajo spoznanja, da je celo "tatovom" ostal v zavesti dokaj "ortodoksen" vrednostni sistem glede poštenosti in strogost ravnanja s tatovi, kar ni tako nepomembno. "Tatovi" v samopostrežbi se tudi ne identificirajo s tatovi. Prav tako ni stigmatizacijskih učinkov.

Ali to morda ne kaže, da "zmikanje", priložnostna tatvina, nepoštenost pri nakupu in podobna "bagatelna" kriminaliteta na splošno ni tako škodljiva za osebnostni razvoj, da večina majhnih tatov obstaja še vedno "poštena" in da najbrž ne gre iskati povezave med "kriminalno kariero" in majhno nepoštenostjo v prodajalni. Toda kar smo povedali, so le simptomi iz naše raziskave, ki jih še ne moremo potrditi.

12. Toda po drugi strani je nepoštenost v prodajalni vendarle signal za pozornost ljudem, ki so jo povzročili. Dejanje, ki so ga storili je indic, ki kaže, da morebiti potrebujejo posredovanje v takšnem ali drugačnem smislu. Toda ključno vprašanje je, kdo naj posreduje, s kakšnimi sredstvi, na kakšen način, ali država v večjem obsegu, in če ne, kdo drug namesto nje? Ali naj to počenja še naprej kar trgovina sama, kot oškodovanec - čustveno, impulzivno, nestrokovno, s svojimi "sankcijami"?

Menimo, da bi se v smislu korekcije stanja pri ljudeh - tatovih morali bolj opirati na socialno delo, na državno represijo pa le v skrajnih primerih. Ker "primerom" ne gre dajati "publicitete" naj bi tudi more-

bitno obravnavanje "tatov" pred kakimi samoupravnimi sodnimi organi ali podobnimi mehanizmi potekalo diskretno in ob strokovni pomoči socialnega in temu podobnega dela.

Tatvina v prodajalni je v naših razmerah že lahko problematična, ker se pri storilcu kažejo še druge oblike deviantnega vedenja kot alkoholizem, narkomanija, brezdelništvo, potepuštvo in sploh prestopništvo. Zato gre v takih primerih posamezen pojav pri deviantu obravnavati v širšem kontekstu in ne zgolj represivno.

13. Za premostitev sedanjega neurejenega stanja in samovoljne prakse, nedefiniranosti "kriminalne politike" na tem področju, osveščanja javnosti in oblikovanja "nakupovalne strukture" in sploh za načrtnejše reagiranje zoper deviantnost v prodajalnah bi morali sodelovati vsi "zainteresirani". Z nekoč upeljanim sodelovanjem bi morali začeti znova v organizirani obliki.

Nekoč delujoča komisija za zatiranje tatvin v trgovini je bil lep primer za to.

L I T E R A T U R A

1. ABELE, A., NOWACK, W.: Ladendiebstahl fünfmal pro Tag - Ein Feldexperiment zu Determinanten informeller sozialer Kontrole. Kriminologisches Journal, 8(1976)3, s. 224-232.

2. ALEXANDER, A., MOOLMAR, V.: Stealing. New York 1969, Cornestone, 128 s.

3. AMBALAŽA protiv krađa. Nova trgovina, Beograd 21(1968)10, s. 502.

4. AMELUNXEN, C.: Werkschutz und Betriebskriminalität. Kriminalistik, Hamburg 14(1960)1, s. 1-54.

5. ARBOLEDA-FLIREA, J. idr.: Shoplifting - Is Ordinary Crime? International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology. London 21(1977)3, s. 201-207.

6. BACKMANN, L.: Die Abgrenzung des Betrugs von Diebstahl und Unterschlagung. Köln idr., 1974. 183 s.

7. BADONNEL, M.: Le vol dans les grands magasins. Revue pénitentiaire et de droit pénal, Paris 92(1968)1, s. 103-106.

8. BANER, G.: Moderne Verbrechensbekämpfung. Bd. 1:Warenhausdiebstähle im Diebstähle in Selbstbedienungsläden Lübeck, Verlag für polizeiliches Fachschrifttten 1970, s.

9. BAUR, F.: Betriebsjustiz. Juristenzeitung, Tübingen 20(1965)5-6, s. 163-167.

10. BECKER, W.: Kaufhaus - und Ladendiebstähle. Kriminalistik, Hamburg 26(1972)4, s. 195-198.

11. BERENZON, A.,JASTREBOV, V.: Kriminologičeskie issledovanija formirovanija ličnosti prestupnikov, posjagajuščih na socialističeskoe imuščestvo. Sovetskaja justicija, Moskva, 1970/21, s. 25-26.

12. BERGANT, M., SKALAR, V.: Moj otrok na krivi poti. Ljubljana, Cankarjeva založba 1965, s. 1-70.

13. BETHGE, H.J.: Der Ladendiebstahl unter besonderer Berücksichtigung des Diebstahls in Selbstbedienungsläden. Kiel, jur. Diss. 1966, 190 s.

14. BLOCH, H., GEIS, G.: Man, Crime, and Society, The Forms of Criminal Behavior. New York. Random House 1962, 642 s.

15. BOREL, P.: Der Versicherungsfall in der Diebstahl- und Veruntreuugsversicherung, Sein Verhältnis zum Strafrecht. Winterthur, P.G. Keller 1962, s. 1-59.

16. BRINDY, J.: Shoplifting. A Manual for Store Detectives. Matleson, Cavalier Press 1975, 228 s.

17. CAMERON, M.O.: Encounters and Outcomes: The Case of the Young Shoplifter. Crime and Delinquency. New York 16(1970)3, s. 322-325.

18. COHEN, L.: Discriminatory Labeling and the Five Finger Discount. Journal of Research in Crime and Delinquency, New York 11(1974)1, s. 25-39.

19. CORBUZ, B.: Le vol à l'étalage. Revue internationale de criminologie et de police technique, Génève 29(1976)4, s. 339-342.

20. CORDIER: Diebstahl oder Betrug in Selbstbedienungsläden, Neue Juristische Wochauschrift, München 1961, s. 1340.

21. COSMO, C. J.: Petty Larceny Crimes and their Place in Modern Society. International Criminal Police Review, Paris 28(1973) 266, s.81-82.

22. CRESSEY, D., WARD, D.: Delinquency, Crime and Social Process. New York, (itd.) Harper & Row, 1969, s. 1 - 1151.

23. CURTIS, S.J.: Nargus Shortage Control Guide. National Assoc. of Retail Grocers of the Oak Brook USA, 75 s.

24. DAVIES, F.: Early Warning of Shoplifters, Security Gazette, St. Albans 19(1977)6, s. 184-188.

25. DAVIES, F.R.: Preventing Theft from Retail Stores. Security Gazette, St. Albans 19(1977)2, s. 48, 66.

26. DERTKE, M., PENNER, A., ULRICH, K.: "Observers Reporting of Shoplifting as a Function of Thief's Race and Sex". Journal of Social Psychology, Provincetown 94(1974)2, s. 213-221.

27. DERZ, K.: Kassenbereich - Klaubereich (Massnahmen zur Verhinderung und Aufdeckung von Unterschlagungen an der Kasse. Selbstbedienung, Köln. 1976/4, s. 14-22.

28. DICKENS, B.: Shops, Shoplifting and Law Enforcement. The Criminal Law Review, London (1969)9, s. 464-472.

29. DIEBE zur Kasse bitten. Zur Problematik der Bearbeitungsgebühr bei Ladendiebstahl. Selbsbedienung, Köln 1976/2, s. 11 - 14.

30. DIETRICH, V.: Atalanta-Komplex und Kleptomanie. Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform, Köln 59(1976)2-3, s. 141-148.

31. DOUYON, E.: Aspects cliniques du vol à l'étalage. Revue canadienne de criminologie, Montréal 13(1971)3, s.266-273.

32. DROSTE, H.: Privatjustiz gegen Ladendiebe. Köln, Institut für Selbstbedienung 1972, s. 1-95.

33. DÜRMÜLLER, S.: Der Ladendiebstahl. Kriminalistik, Hamburg 26(1972)6, s. 293-296.

34. EDERLE, K.: Ladendiebstahl verhindern - Aufgabe des Handels. Kriminalistik, Hamburg, 26(1972)8, s. 392-394.

35. EDWARDS, E.L.: Shoplifting and Shrinhage Protection for Stores. Springfield, Thomas 1974, 251 s.

36. EGG, R., SPONSEL, R.: "Bagatelldelinquenz" und Techniken der Neutralisierung. Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform, Köln 61(1978)1, s. 38-50.

37. ENTWURF EINES Gesetzes gegen Ladendiebstahl (AE-GLD). Tübingen, Mohr (Siebeck), 1974, 29 s.

38. FALB: Das Vorgehen gegen den durch Private in Flagranti erwischten Dieb in Selbstbedienungsläden. Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht, 1964/68 ff. Bern 80(1964), s. 68-76.

39. FLORU, L.: Der Begriff des "Pathologischen Stehlens" (Phänomenologische, nosologische und forensische Standpunkte, Bemerkungen am Rande von drei Fällen). Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform, Köln 57(1974)2, s. 72-88.

40. FOURNIER, G. e.a.: Les aspects du vol dans les grands magasins. Enquête réalisée à Rennes sous la direction de R. Ottenhof, 1970. "Annales internationales de criminologie", Paris 3(1970)2, s.455-64.

41. FRANZHEIM, H.: Rechte des Kaufmanns. Köln, Institut für Selbstbedienung, 1971. 75 s.

42. Ge: Ladendiebstahl (Erste Untersuchung in der Bundesrepublik und umfangreichste Erhebung dieser Art). Selbstbedienung, Köln (1969)4, s. 4-6.

43. GEGENFURTNER, M.: Diebstahl in Warenhäusern. Kriminalistik, Hamburg. 15(1961)8, s. 350-352.

44. GERCHOW, J.: Stehlen aus sexuellen Gründen. Archiv für Kriminologie, Lübeck 115-116(1955), s. 115.

45. GIBBENS, T.C.N.: Ladendiebstahl. (Shoplifting.) Kriminalistik, Hamburg 16(1962)6, s. 284-285.

46. GIBBENS, T.C.N. i.dr.: Mental Health Aspects of Shoplifting. Mental Health Digest, Washington, 4(1972)2, s. 47-48.

47. GILLIG, V.K.: Staatsanwaltschaftliche Ermittlungstätigkeit und staatsanwaltschaftliche Sanktionierungskriterien bei geringwertigen Ladendiebstahlsverfahren. Kriminologisches Journal, München 8(1976)3, s. 205-223.

48. HÄNDEL, K.: Bekämpfung des Ladendiebstahls. Kriminalistik, Hamburg 25(1971)6, s. 307-312.

49. HARTMANN, D. idr.: Rates of Bystander. Observation and Reporting of Contrived Shoplifting Incidents. Criminology, Beverly Hills & London. 10(1972)3, s. 247-267.

50. HENTIG, H.: Zur Psychologie der Einzeldelikte, Diebstahl -Einbruch - Raub. Tübingen J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) 1954, s. 1-195.

51. HERREN, R.: Kriminalist kao poznavalac ljudi. Izbor, Zagreb 17(1977)1, s. 59-69.

52. HENDELANG, M.J.: Decisions of Shoplifting Victims to Invoke the Criminal Justice Process. Social Problems, Boston 21(1974)4, s. 580-593.

53. HOPPE, E.: Angleške trgovine v boju proti tatovom. Prevod iz Öffentlishe Sicherheit, Wien 34(1969)4, s. 2.

54. HUSOCK, H.: The Tale of the $2 Million Shoplifter. The Boston Phoenix, Boston, Feb. 8, 1977, s. 6-7, 27, 29, 31, 32.

55. JOSIFOVSKI, I.: Kriminalitet i drugi slični oblici devijantnog ponašanja kao izraz otuđenja čoveka, Disertacija. Skopje 1965, s.1-204.

56. DER "Juristenstreit über das Massendelikt Ladendiebstahl". Kriminalistik, Hamburg 30(1976)11, s. 524/5.

57. KALLEICHER, H.: Mankomacher Kunde. Erfahrungen aus 15 Jahren kriminalistischer Arbeit auf dem Gebiet des Ladendiebstahls. Köln, Institut für Selbstbedienung 1969. 139 s.

58. KATONE, G.: Psihološka analiza ekonomskog ponašanja. Zagreb "Panorama" 1965, 414 s.

59. KAUFMAN, I.: Tatvina po kupcih v trgovini in sredstva preprečevanja. Tipkopis. Ljubljana 1972, 9 s.

60. KLINE, M.: Vpliv marketing variabl na delinkventno vedenje. Tipkopis. Ljubljana 1976, 13 s.

61. KRAUSE, W.F.J.: Ladendiebstahl und Zurechnungsfähigkeit. Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform, Köln 46(1963)2, s. 49-73.

62. KRECH, D. CRUTCHFIELD, R.: Elementi psihologije. Beograd, Naučna knjiga 1969, s. 703-704.

63. KURTIS, B.: Savremeno obezbeđenje trgovine na malo. Beograd ZSNZ 1967. 3 knjiga.

64. L ... (anonym): Diebstähle in Selbstbedienungsläden. Kriminalistik. Hamburg 14(1960)7, s. 330.

65. DER Ladendieb wird existenzbedrohend. Gesetz gegen Ladendiebstahl. Kriminalistik, Hamburg 28(1974)12, s. 373.

66. LAHR, K.: Bandenmässig verübter Warenhausdiebstahl. Kriminalistik, Hamburg 23(1969)8, s. 433-436.

67. LEJOUR, D. RACINE, A.: Petits voleurs de grands magasins. Bruxelles Centre D'étude de la delinquence juvenile 1960, s. 1-133.

68. LOITZ, R.: Der Ladendiebstahl als Gemeinschaftsdelikt. Kriminalistik, Hamburg 22(1968)9, s. 486-489.

69. LOITZ, R.: Ladendiebstahl unter der Lupe. Köln, Institut für Selbstbedienung 1971, 162 s.

70. LOITZ, R.: Ladendiebstähle. Kriminalistik, Hamburg 19(1965)10, s.509--512; 11, s. 583-587.

71. LORENCIN, R.: Alarmni uređaji i zaštita imovine. 13 Maj, Beograd 22(1969)10, s. 28-39.

72. MACE, K.: The "Over-Bluff" Shoplifter: Who Gets Cougt? Journal of Forensic Psychology, Dallas 4(1972)1, s. 26-30.

73. MARBACH, G.: Reazione sociale ad alcuni tipi di condotta deviante. Risultati di una indagine campionaria in due aree differenziate di Roma. Quaderni di Criminologia Clinica, Roma 19(1977)4, s. 467-502.

74. MARC, J.J.: Comment on prend - et se fait prendre - dans les grands magasins parisiens. Revue internationale de police criminalle, Paris 12(1957)111, s. 268-270.

75. MARTIN, J.P.: Offenders as Employees. London, Macmillan and CO. 1962, s. 135-175, 178 s.

76. MATSUMOTO, I. and DOI, T.: "A Psychological Study of Teen-age Shoplifting". Reports of the National Research Institute of Police Science, Tokyo 12(1971)2, s. 152-158.

77. MAY, D.: Juvenile Shoplifters and the Organisation of Store Security: a Core Study in the Social Construction of Delinquency. International Journal of Criminology and Penology, London & New York 6(1978)2, s. 137-160.

78. MAYER, R.N.: Exploring sociological theories by studying comsumers. American Behavioral Scientist, Beverly Hills & London 21(1978)4, s. 600-613.

79. MCKISSACK, I.J.: The Peak Age for Property Crime. British Journal of Criminology, London 7(1967)2, s. 184-94.

80. MCKISSACK, I.J.: The Peak Age for Property Crimes: Further Data. British Journal of Criminology, London 13(1973)3, s. 253-261.

81. MEURER, D.: Die Bekämpfung des Ladendiebstahls. Wirtschaftlich und Daten zur kriminalpolitischen Situation. Berlin & New York, Walter de Gruyter 1976, 130 s.

82. MEY, K. D.: Ladendiebe. Kriminalistik, Hamburg 20(1966)8, s. 308.

83. MEY, K. D.: Die Selbstjustiz bei Ladendiebstählen. Kriminalistik, Hamburg 20(1966)11, s. 570-574.

84. MICHAUX, L.: Theft from Self-Service and Department Stores. International Criminal Police Review, Paris 30(1975)292, s. 248-255.

85. MIDDENDORFF, W.: Gerechtigkeit bleibt auf der Strecke. Wieder einmal: Ladendiebstahl. Kriminalistik, Hamburg 24(1970)2, s. 66-70.

86. MILLER, C.: Special Report: Security. Progressive Grocer, New York (1976)2, s. 45-50.

87. MILLIONENVERLUSTE durch Ladendiebstahl: Ladendiebstahl aus juristischer Sicht. Köln, Institut für Selbstbedienung 1969, 67 s.

88. MIT dem Ladendiebstahl. Kriminalistik, Hamburg 28(1974)12, s. 559.

89. MODIGH, K.W.: Warenhaus - und Ladendiebstahl in schwedischer Sicht. Kriminalistik, Hamburg 25(1971)1, s. 52.

90. MODLY, D.: Otkrivanje ilegalne trgovine drogama u kontroli saobračaja. Priručnik, Zagreb 25(1977)2, s. 139-152.

91. MOYSON, R.: Le vol dans les grands magasins. Bruxelles, Centre National de Criminologie 1967, 144 s.

92. NEUSTATTER, L.W.: The Psychology of Shoplifter. Medico-Legal Journal, Cambridge 22(1954) s. 118.

93. NOCHMAL: Stehlen is normal. Unsere Jugend, München 27(1975)12, s.566-568.

94. NORMANDEAU, A.: Quelques faits sur le vol dans les grands magasins â Montréal. Revue canadienne de criminologie, Montréal 13(1971)3, s. 251-65.

95. NORMANDEAU, A.: Violence and Robbery: A Case Study. Acta criminologica, Montréal 5(1972), s. 11-106.

96. NORRIS, W.: The Billion Dollar Swindle. Food Retailer's Handbook, Chicago, Nargus 1970, s. 126-129.

97. OWEN Cameron, M.: Self-Perception and the Shoplifter. Perception in Criminology. Ed. by Henshel, Ret al. New York & London, Columbia University Press 1975, s. 416-421.

98. PANORAMSKO kontrolno ogledalo. 13. Maj, Beograd 29(1976)5, s. 60.

99. PAŠKVAN, B.: Obrazovanje kadrova za samouslužne prodavaonice. Privreda i znanost - susreti 73, Zagreb (1973)23, s. 1-17.

100. PEČAR, J.: Odkrivanje, raziskovanje in preprečevanje tatvin v samopostrežnih prodajalnah. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Ljubljana 19(1968)1-2, s. 56-65.

101. PEČAR, J.: Vloga svetov pristojnih za notranje zadeve pri prevenciji kriminalitete zoper družbeno in zasebno premoženje v Sloveniji 1960-62. Disertacija, Ljubljana, Inštitut za kriminologijo 1964, s. 349-365.

102. PETZ, B.: Psihologija u ekonomskoj propagandi. Zagreb, Društvo ekonomskih propagandista SRH 1974, s. 31, 49, 73, 123.

103. POTROŠAČI kao svrake. Nova trgovina, Beograd 24(1971), s. 391-392.

104. QUENSEL, S.: Wie macht man Kriminelle? Kritische Justiz, Köln 11(1978)1, s. 20-35.

105. RASCH, W., PETERSEN, U.: Kriminalität innerhalb endogen-phasischer Depressionen. Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform, Köln 48(1965)4, s. 187-197.

106. RJEČNIK sociologije i socijalne psihologije. Ur. Milan Bosanac itd. Zagreb, Informator 1977, s. 331.

107. ROBERT, Ch.N.: Le vol des mineurs dans les grands magasins. Revue de droit pénal et de criminologie, Bruxelles 53(1973)5, s.473-96.

108. ROBIN, G.D. Patterns of Department Store Shoplifting. Crime and Delinquency, New York 9(1963)2, s. 163-172.

109. RUBINGTON, E., WEINBERG, M.: Deviance The Interactionist Perspective. New York, The Macmillan Company 1968, s. 333-336.

110. RUSSELL, D.H.: Emotional Aspects of Shoplifting. Psychiatric Annals, 3(1973)5, s. 77-86.

111. RUSSEL, M.: Groups for Women who Shoplift.Canadian Journal of Criminology, Ottawa 20(1978)1, s. 73-74.

112. RUST, P.: Ladendiebstahl und Selbstjustiz, Zürich, Schulthess Polygraphischer Verlag AG, 1972, s. 1-148.

113. SCHMID, H.: Nochmals: Die Selbstjustiz bei Ladendiebstählen. Kriminalistik, Hamburg 21(1967)3, 134-136.

114. SCHWARZBUCH zum Ladendiebstahl. Baden-Baden, Wesel 1974, 82 s.

115. SHOPLIFTING. Training Bulletin, Chicago 3(1962)49, 2 s.

116. SHOPLIFTING. Training Bulletin, Chicago 6(1965)40, 4 s.

117. SHOPLIFTING, and Thefts by Shop Staf. London, Office 1973, 72 s.

118. SHOPLIFTING Problem - and the Remedy. Security Gazette, St. Albans 19(1977)8, s. 254.

119. SIGURNOSTNI pokret. Nova trgovina, Beograd 26(1973)2, s. 60-62.

120. SOHIER, J.J.: Shoplifting. International Criminal Police Review, Paris 24(1969)229, s. 161-166.

121. STEFENSMEIER, J., TERRY, M.: "Deviance and responsibility: An observational study of reactions to shoplifting". Social Forces, Chapel Hill 51(1973)4, s. 417-426.

122. STEFFENSMEIER, J.: "Levels of Dogmatism and Wilingness to Report "Hippie" and "Straight" Shoplifters: A Field Experiment Accompained by Home Interviews". Sociometry, Washington 38(1975)2, s.282-290.

123. STEFFENSMEIR, D.: Who reports shoplifters? International Journal of Criminology and Penology, London & New York 5(1977)1, s.79-95.

124. STEINER, J.M.: Price Tag Switching. International Journal of Criminology and Penology, London & New York 4(1976)2, s. 129-141.

125. STEINKE, W.: Prämien für das Fangen von Ladendieben. Kriminalistik, Hamburg 27(1973)11, s. 495-496.

126. STEPHANI, R.: Die Wegnahme von Waren in Selbstbedienungschäften durch Kunden. Bern & Stuttgart, Paul Haupt 1968, 72 s.

127. SUTHERLAND, E.: The Professional Thief. Chicago, The University of Chicago Press 1937, s. 48-54.

128. ŠELIH, A.: Kazenskopravno varstvo pravice do zasebnosti. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo 1977, 202 s.

129. TATVINE v trgovinah v ZDA. Prevod iz Offentliche Sicherheit. 40(1975)2, 5 s.

130. TEGEL, H.: Der Ladendiebstahl, Aussergewöhnliche Tätertypen. Kriminalistik, Hamburg 17(1963)5, s. 203 - 206.

131. TEGEL, H.: Der Ladendiebstahl als internationales Problem. Kriminalistik, Hamburg 16(1962)3, s. 124-128.

132. TEGEL, H.: Le vol dans les grands magasins. Revue internationale de police criminelle, Paris 17(1962)160, s. 228-231.

133. THEFT in the Department Stores. 4th International Criminological Congress, 1960, s. 214-237; resolucije s. 565-567.

134. THORSEN, J.E.: The War on Shoplifting, Security World, Los Angeles (1975)10, s. 22-32.

135. TRAVERSO, G.B.: Ricerche criminologiche sul furto nei grandi magazzini a Genova. Rasegna di Criminologia, Genova 6(1975)1-2, s.211-233.

136. TRSTENJAK, A.: Oris sodobne psihologije. 2. del. Maribor, Obzorja 1971, 529 s.

137. TUSCHL, M.: K problematiki tatvin v trgovinah. Prevod iz Öffentliche Sicherheit, Wien 39(1974)11, s. 13.

138. VERSELE, S.-C.: Theft in Department Stores. Study of Female Shoplifters in Department Stores. International Criminal Police Review, Paris 24(1969)226, s. 65-70.

139. VODINELIĆ, V.: Kriminalistična taktika, Beograd, Državni sekretariat za notranje zadeve 1956, 440 s.

140. WARD, S.: Contributions of Socialization Theory to Consumer Behavior Research. American Behavioral Scientist, Beverly Hills & London 21(1978)4, s. 501-514.

141. WETNER-D W.: Stehlen is normal. Unsere Jugend. München 27(1975)9, s. 380-386.

142. WERDEN wir ein Volk von Ladendieben. Kriminalistik, Hamburg 30(1976)7, s. 331.

143. ZEI, L.: Kako smo kradli in izzivali kupce. "Jana", Ljubljana, 13.10. 1976, s. 17.

144. ZIRPINS, W.: Wirtschaftsdelinquenz. Kriminalistik, Hamburg 26(1972)4, s. 186-189.

P R I L O G E

1. Anketni vprašalnik za postaje in oddelke postaj milice glede tatvin o samopostrežnih prodajalnah (TST-M)

2. Določitev vzorca samopostrežnih prodajaln

3. Vprašalnik za trgovske prodajalne s samopostrežnim načinom prodaje blaga (TST-P)

4. Vprašalnik o storilcih v samopostrežnih prodajalnah (TST-S)

5. Vprašalnik za mladoletne storilce tatvin v samopostrežnih prodajalnah, starih od dopolnjenih 6 do 18 let ($TST-S_1$)

6. Vprašalnik - Likertova skala trditev (TST_2)

7. Zapisnik o prilastitvi blaga - primerek

INŠTITUT ZA KRIMINOLOGIJO PRI
PRAVNI FAKULTETI V LJUBLJANI

Obrazec TŠT - M

A N K E T N I V P R A Š A L N I K

za postaje in oddelke postaj milice glede tatvin v samopostrežnih trgovinah

Preden pričnete izpolnjevati anketni vprašalnik, pazljivo preberite pojasnila k nekaterim vprašanjem, ki so napisana na koncu vprašalnika na 3. in 4 strani! Za vprašanja ali za dele vprašanj, na katera odgovarjate z besedilom (t.j. ne z obkroževanjem številk poleg ustreznih, vnaprej pripravljenih odgovorov), uporabite pisalni stroj, da bi bila zagotovljena popolna čitljivost in jasnost!

Uradni naziv postaje oziroma oddelka milice: _____

Kraj (sedež postaje oziroma oddelka milice) _____

Ulica in hišna številka postaje _____ Občina _____

1. Koliko trgovskih poslovalnic s samopostrežnim načinom prodaje je na območju vaše postaje oziroma oddelka milice:

število _____

nobena 0

2. Ali menite, da je v teh samopostrežnih prodajalnah dosti več tatvin, kot je obveščena postaja oziroma oddelek milice:

zelo veliko več 1
veliko več 2
več 3
zvemo za prav toliko, kolikor jih odkrijejo 4
nismo obveščeni o vseh odkritih tatvinah 5
Drugo (opišite!) _____

_____ 6

brez odgovora 0

3. Ali ste se prizadevali, da bi zvedeli za vse odkrite tatvine v samopostrežnih prodajalnah:

prizadevali smo se in poslovalnice nam vedno sporočajo podatke o vseh odkritih tatvinah 1
prizadevali smo se, vendar nam poslovalnice ne sporočajo vseh primerov 2
prizadevali smo se, toda le za tiste primere, ko naj bi pozneje prišlo do pregona 3
odločitev prepuščamo trgovskemu osebju 4
se nismo posebej prizadevali 5
drugo (opišite!) _____

_____ 6

brez odgovora 0

4. Ali osebje samopostrežnih prodajaln na splošno sodeluje s postajo oziroma oddelkom milice pri obravnavanju tatvin:

vedno 1
zelo pogosto 2
pogosto 3
včasih 4
ne sodeluje 5
drugo (opišite!) _____

_____ 6

brez odgovora 0

5. Od česa je predvsem odvisno tako sodelovanje (opišite!):

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

brez odgovora 0

6. Ali ste doslej zvedeli, da je trgovsko osebje (možnih je več odgovorov!):

uporabljalo fizično nasilje proti nepoštenim kupcem 1
jim začasno jemalo osebno prostost 2
jih žalilo 3
zaračunavalo enkratno ali večkratno vrednost vzetega blaga 4
jih zaradi dejanja izsiljevalo 5
jim nalagalo kakšne obveznosti 6
drugo(opišite!) _____

_____ 7

nič takega ne vemo 8

brez odgovora 0

7. Ali ste nepravilnosti o ravnanju z nepoštenimi kupci zvedeli(možnih več odgovorov):
   - od tistih, ki so bili prijeti kot tatovi 01
   - od trgovskega osebja v prizadeti samopostrežni trgovini 02
   - od drugih oseb 04
   - na splošno iz govoric med ljudmi 08
   - pri preiskovanju kaznivih dejanj 16
   - brez odgovora 00

8. Kakšne so težave postaje oziroma oddelka milice pri obravnavanju tatov v samopostrežnih prodajalnah (opišite!):
   _____
   _____
   _____
   _____
   _____
   _____
   brez odgovora 0

9. Ali ste v zadnjih treh letih ugotovili, da je osebje v samopostrežnih prodajalnah (možnih je več odgovorov):
   - storilo kazniva dejanja zoper premoženje na delovnem mestu 1
   - nasploh kazniva dejanja v zasebnem življenju 2
   - kazniva dejanja na delovnem mestu in v zasebnem življenju 4
   - drugo (opišite!)_____
   _____ 8
   - za take primere ne vemo 9
   - brez odgovora 0

10. Če ste v zadnjih treh letih ugotovili, da je osebje v samopostrežnih prodajalnah storilo kazniva dejanja, koliko od tega osebja je storilo:
   - kazniva dejanja zoper premoženje na delovnem mestu ____
   - nasploh kazniva dejanja v zasebnem življenju ____
   - kazniva dejanja na delovnem mestu in v zasebnem življenju ____
   - drugo ____
   - za take primere ne vemo oziroma jih nismo ugotovili 5
   - brez odgovora 0

11. Kateri ukrepi bi bili najuspešnejši pri zatiranju tatvin v samopostrežnih prodajalnah:
   - odprava samopostrežnega načina prodaje 1
   - nastavitev posebnih čuvajev ali paznikov 2
   - uvedba varnostno - opazovalne tehnologije 3
   - boljša poučenost in pazljivost prodajnega osebja 4
   - nagrajevanje za odkrite tatove 5
   - nakljućno pregledovanje kupcev 6
   - opozorilni napisi z navedbo ukrepov po prijetju 7
   - drugo (opišite!)_____
   _____ 8
   - brez odgovora 0

12. Ali zasledujete kaznovalno politiko pri storilcih tatvin v samopostrežnih prodajalnah, prijetih in obravnavanih z vašim sodelovanjem na vašem območju:
   - da, v celoti 1
   - deloma 2
   - sploh ne, ker gre večinoma za neznatnejša dejanja 3
   - drugo (opišite!)_____
   _____ 4
   - brez odgovora 0

13. Kaj menite o ukrepih sodišč, izrečenih tatovom v samopostrežnih prodajalnah:
   - večinoma so preblagi 1
   - včasih so preblagi 2
   - strinjam se s takšno kaznovalno politiko 3
   - včasih so prestrogi 4
   - na splošno so prestrogi 5
   - drugo (opišite!)_____
   _____ 6
   - nimam mnenja 7
   - brez odgovora 0

14. Ali menite,da so stališča vaše službe glede obravnavanja tatvin in tatov v samopostrežnih prodajalnah:
   - jasna in se z njimi strinjam 1
   - jasna,vendar se z njimi na strinjam 2
   - menim, da bi jih morali šele oblikovati 3
   - o tem še nisem razmišljal 4
   - ne vem kakšna so 5
   - drugo (opišite!)_____
   _____ 6
   - brez odgovora 0

15. Ali se delavci vaše postaje oziroma oddelka milice s tatvinami v samopostrežnih trgovinah:
- radi ukvarjajo 1
- na splošno ne vsi 2
- le kak posameznik 3
- nihče ne dela rad na področju teh tatvin 4
- drugo (opišite!) _____ 5
- brez odgovora 0

16. V primeru, da na postaji oziroma na oddelku ni posebnega zanimanja za obravnavanje tatvin v samopostrežnih prodajalnah, ali so razlogi v tem:
- da gre večinoma za dejanja z majhno družbeno nevarnostjo 1
- da gre večinoma za ženske in mlade ljudi 2
- da je storilec znan že z odkritjem dejanja 3
- drugo (opišite!) _____ 4
- sploh ni teh pomislekov 5
- brez odgovora 0

17. Če želite še kaj pojasniti v zvezi s tatvinami v samopostrežnih prodajalnah in z vprašanji njihovega obravnavanja, napišite to:

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

V _____ dne __ maja 1976

Vprašalnik izpolnil:

_____

(komandir postaje oz. oddelka milice)

P O J A S N I L A

za izpolnjevanje anketnega vprašalnika o tatvinah v samopostrežnih prodajalnah za komandirje postaj oziroma oddelkov milice

Pri odgovorih na posamezna vprašanja naj izpolnjevalci upoštevajo podatke in izkušnje o pojavih tatvin v samopostrežnih prodajalnah v zadnjih treh letih, to je 1973 - 1975, le pri vprašanju 1 gre za trenutno stanje v maju 1976.

Vprašanja 5, 8 in 17 zahtevajo odgovore, ki jih mora v celoti oblikovati izpolnjevalec po svoji presoji.

Pri vseh ostalih vprašanjih naj se izpolnjevalec odloči za eno samo najustreznejšo možnost in obkroži številko poleg ustreznega odgovora. Izjema od tega pravila so vprašanja 6, 7 in 9 na katera je možnih več odgovorov in zato obkrožite lahko več številk poleg ustreznih odgovorov.

Odgovor "drugo" oblikuje izpolnjevalec sam, in sicer čim krajše ter razumljivo, vendar le takrat, kadar v vprašalniku našteti odgovori na posamezna vprašanja ne ustrezajo izpolnjevalčevemu mnenju.

Odgovora na vprašanji 10 oziroma 16 sta povezana z odgovoroma 9 oziroma 15 in morata biti v logični odvisnosti.

Če izpolnjevalec anketnega vprašalnika meni, da bi lahko dal še kakšne druge podatke ali mnenja, ki kakorkoli zadevajo probleme kriminala v samopostrežnih prodajalnah na območju postaje ali oddelka milice, prosimo da to napiše v določene vrstice vprašanja 17.
Zbrani podatki bodo uporabljeni izključno za raziskovalne namene. Ker želimo ugotoviti kolikor mo-

goče dejansko stanje na tem področju, vas prosimo za resnične odgovore in za popolno odkritost.

Vprašalnike izpolnjujejo komandirji postaj in oddelkov milice. Zato naj komandirji postaj navajajo le tisto problematiko, ki izhaja iz območja, za katerega neposredno odgovarjajo, komandirji oddelkov pa za svoje območje.

Izpolnjene vprašalnike vrnite najkasneje do konca maja 1976 na naslov: INŠTITUT ZA KRIMINOLOGIJO PRI PRAVNI FAKULTETI, LJUBLJANA, TRG OSVOBODITVE 11, 61000 LJUBLJANA.

Pojasnila za morebitne nejasnosti pri izpolnjevanju vprašalnika daje dr. JANEZ PEČAR, telefon (061) 21 - 391, INŠTITUT ZA KRIMINOLOGIJO, LJUBLJANA.

Za sodelovanje se vam najlepše zahvaljujemo!

Določitev vzorca samopostrežnih prodajaln

1. Samopostrežne prodajalne v Sloveniji so bile razdeljene na 6 kategorij:

a) večja mesta	179	prodajaln	15	14,3
b) podeželska območja	204	"	16	16,3
c) industrijska območja	63	"	7	5,0 (+2)
d) obalni pas	14	"	4	1,1 (+3)
e) turistični kraji	17	"	4	1,4 (+3)
f) obmejni pas	19	"	4	1,5 (+2)
Skupaj	496	prodajaln	50	39,6

(možni) kriteriji za tako porazdelitev:

- sezonske posebnosti
- različna populacija kupcev
- različne možnosti za tatvine
- različne vrste blaga

itd.

2. Predpostavljamo, da je razdelitev enot v vsebinski zvezi s cilji raziskave (če ne bi bili stroški preveliki, bi lahko upoštevali vse prodajalne in se odločili kasneje za vzorec tatov).

Prodajalne so bile izbrane v vzorec proporcionalno glede na velikost kategorij (f je približno 0,08), pri majhnih skupinah pa so bile dodane še 1 do 3 trgovine. Za določitev števila prodajaln v vzorec ni bilo nobenih podatkov.

3. Prodajalne so bile izbrane s pomočjo slučajnih števil:

a) 4, 10, 16, 27, 29, 40, 44, 53, 69, 71, 81, 94, 102, 131, 171
b) 9, 20, 22, 32, 45, 48, 64, 97, 105, 124, 150, 161, 166, 182, 198,199
c) 12, 18, 27, 36, 41, 46, 60
d) 4, 8, 10, 13
e) 3, 7, 10, 13
f) 1, 13, 17, 18

Slučajna števila so vzeta iz knjige: M. Blejec, s.848

INŠTITUT ZA KRIMINOLOGIJO PRI
PRAVNI FAKULTETI V LJUBLJANI

Obrazec TST - P

V P R A Š A L N I K

ZA TRGOVSKE PRODAJALNE S SAMOPOSTREŽNIM NAČINOM PRODAJE BLAGA

Preden pričnete izpolnjevati vprašalnik, pazljivo preberite pojasnila na koncu vprašalnika. Izpolnjujte ga na dva načina, bodisi z obkrožanjem številk pri ustreznih odgovorih, bodisi z besedilom pri odgovorih na vprašanja. Če je le mogoče uporabite pisalni stroj kadar gre za odgovore, ki jih je treba izraziti z besedilom.

1. Ime in naslov prodajalne, ki odgovarja na vprašalnik:

_____

2. POLNA FIRMA ORGANIZACIJE ZDRUŽENEGA DELA OZIROMA TEMELJNE ORGANIZACIJE ZDRUŽENEGA DELA:

_____

3. Sedež organizacije zsruženega dela oziroma temeljne organizacije združenega dela:

Kraj:_____ Ulica in hiš. štev_____ Občina_____

Zapor. številka prodajalne
IZPOLNI INŠTITUT !

I.- SPLOŠNI PODATKI O PRODAJALNI

1 Kdaj je prodajalna začela s poslovanjem:
leto _____ mesec _____

2 Število zaposlenih v samopostrežni prodajalni, po stanju na dan izpolnjevanja vprašalnika:
_____

3 Lokacija prodajalne:
- v visoko urbaniziranem kraju 1
- v urbaniziranem kraju 2
- na podeželskem območju 3

4 Krajevne posebnosti prodajalne glede na povezanost s tatvinami (n.pr.: bližina šole, gradbišča, v novem naselju in podobno)
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

II.- SPLOŠNE UGOTOVITVE

5 Kje so pri vas posebne možnosti za tatvine (možnih je več odgovorov!):
- pri prodaji blaga 01
- pri razstavljanju blaga 02
- v skladišču 04
- v tranzitu 08
- drugje (kje)_____ 16

6 Ali sodite, da so tatvine v vaši prodajalni:
- zelo pogoste 1
- pogoste 2
- ne posebno pogoste 3
- redke 4
- jih sploh ni 5

7 Ali menite, da so tatvine normalna posledica samopostrežnega načina prodaje:
- da, predvsem 1
- da, deloma 2
- ne 3
- drugo (kaj)_____ 4
- ne vem, nisem razmišljal o tem 5

8 Kolikšen je po vaši oceni odstotek odkritih tatvin nasproti vsem tatvinam:
- do 5 % 1
- do 10 % 2
- do 20 % 3
- do 50 % 4
- več kot 50 % 5
- ne vem, ne morem oceniti 6

9 Ali število tatvin v zadnjih letih:
- zelo narašča 1
- narašča 2
- je normalno - na znosni ravni 3
- upada 4
- zelo upada 5

10 Če število tatvin narašča ali upada, navedite zakaj:
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

11 Katere vrste blaga najbolj kradejo (naštejte)

_____
_____
_____
_____

12 Ali je prodaja kakega blaga zaradi tega deficitarna:

da 1
deloma 2
ne 3
ne vem 4

13 Kakšen odstotek predstavljajo tatvine v razmerju do vrednosti celotnega prometa prodajalne:

_____ %
ne vem 9

14 Kakšen odstotek ukradenega blaga v razmerju do vrednosti celotnega prometa prodajalne je po vašem mnenju še dopusten:

_____ %
ne vem 9

15 Ali je vrednost, izgubljena zaradi tatvin vračunana v ceno blaga:

da, v celoti 1
da, deloma 2
sploh ni vračunana 3
drugo (kaj)_____
_____ 4

16 Ali imate v prodajalni evidenco blaga po kosih:

da, v celoti 1
da, deloma 2
ne 3
drugo (kaj) _____
_____ 4

17 Ali ste zavarovani za primanjkljaj, ki nastaja zaradi tatvin:

da, v celoti 1
da, deloma 2
ne 3
drugo (kaj) _____
_____ 4

18 Ali menite, da so tatvine, storjene od kupcev, pomembnejše od tatvin domačega osebja glede na število:

da 1
ne 2
drugo(kaj) _____
_____ 3
sploh ni tatvin 4

19 Ali menite, da so tatvine, storjene od kupcev, pomembnejše od tatvin domačega osebja glede na vrednost blaga:

da 1
ne 2
drugo (kaj)_____
_____ 3
sploh ni tatvin 4

III. VPRAŠANJA O NEPOŠTENIH KUPCIH (TATOVIH)

20 Ali sestavljate zapisnike v primerih odkritih tatvin:

redno, v vsakem primeru 1
le takrat, če gre za predmete v vrednosti nad _____ din(napišite koliko) 2
drugo (kaj)_____
_____ 3

21 Ali vodite evidenco nepoštenih kupcev (tatov):

da 1
ne 2
drugo (kaj) _____
_____ 3

22 Koliko nepoštenih kupcev zalotite poprečno na leto:

do 5 1
do 10 2
do 25 3
do 50 4
do 100 5
več kot 100 6
nobenega 7

23 Kateri kupci se največkrat pojavljajo kot tatovi, glede na spol:

moški 1
ženske 2
sploh ni tatvin 3

24 Kateri kupci se največkrat pojavljajo kot tatovi, glede na starost:
- otroci 1
- mladina 2
- odrasli 3
- starejši ljudje 4
- sploh ni tatvin 5

25 Kateri kupci se največkrat pojavljajo kot tatovi, glede na socialni položaj:
- socialno šibki 1
- socialno primerno situirani 2
- socialno dobro situirani 3
- ne vem, nismo ugotavljali socialnega položaja nepoštenih kupcev 4
- sploh ni tatvin 5

26 Kateri kupci se največkrat pojavljajo kot tatovi, glede na narodnost:
- Slovenci 1
- druge jugoslovanske narodnosti 2
- tuji državljani 3
- nismo ugotavljali narodnosti 4

27 S čim nepošteni kupci najpogosteje opravičujejo svoje ravnanje (možnih je več odgovorov):
- s šalo 01
- s potrebo 02
- da so vzeli blago brez razloga 04
- da so se nenadoma odločili za tatvino 08
- drugo (kaj)_____ 16

28 Kdaj je navadno največ tatvin (možnih je več odgovorov):
- v gnečah 001
- kadar je malo kupcev 002
- takoj ob začetku obratovanja 004
- pred koncem obratovanja 008
- pred prazniki 016
- ob koncu tedna 032
- ob koncu meseca 064
- drugo (kaj)_____ 128

29 V katerem letnem času je največ tatvin:
- spomladi 1
- poleti 2
- jeseni 3
- pozimi 4
- sploh ni tatvin 5

30 Kaj storite, ko zalotite nepoštenega kupca:
- vedno sami obravnavamo zadevo 1
- včasih pokličemo milico 2
- vedno pokličemo milico 3
- drugo (kaj)_____ 4

31 Od česa je odvisna odločitev, da pokličete milico (možnih je več odgovorov):
- če gre za blago večje vrednosti 001
- če se kupec upira 002
- če noče plačati 004
- če nima osebne izkaznice 008
- če je polnoleten 016
- če gre za skupino 032
- drugo (kaj)_____ 064
- vedno sami obravnavamo zadevo 128

32 Ali menite da posredovanje milice pomeni (možnih je več odgovorov) :
- motnjo v obratovanju 01
- zmanjšanje ugleda prodajalne 02
- odvračanje kupcev 04
- izgubo na času 08
- izgubo na zaslužku 16
- drugo (kaj)_____ 32
- brez

33 Ali sodite, da zaradi tega sploh ni smotrno prijavljati tatov organom javne varnosti in pravosodju:
- da 1
- da, deloma 2
- ne 3
- drugo (kaj)_____ 4

34 Kakšne so najpogostejše reakcije nepoštenih kupcev ob odkritju tatvine:
- se opravičujejo 1
- tajijo 2
- zmanjšujejo krivdo 3
- obžalujejo 4
- prosijo za oprostitev 5
- skušajo skriti ali odvreči vzeto blago 6
- skušajo zbežati 7
- se fizično upirajo 8
- drugo (kaj)_____ 9

35 Ali prihaja pri ravnanju z nepoštenimi kupci s strani vašega osebja tudi do (možnih je več odgovorov):

- fizičnega nasilja 01
- do začasnega pridržanja (dokler ne pride milica) 02
- zaračunavanja enkratne ali večkratne vrednosti ukradenega blaga 04
- morebitnega izsiljevanja 08
- nalaganja kakšnih dolžnosti ali obveznosti 16
- drugo (kaj) _____ 32
- nikoli nič takega 64

36 Kaj menite o postopku z nepoštenimi kupci (tatovi) pred sodiščem (opišite):

_____
_____
_____
_____
_____
_____

IV. MNENJA O MOREBITNI NEPOŠTENOSTI PRI VAS ZAPOSLENIH DELAVCEV

37 Koliko delavcev vaše prodajalne je bilo odkritih zaradi tatvin v letih 1973 - 1975:

- nobeden 1
- eden 2
- dva do pet 3
- več kot pet 4
- ne vem 5

38 Če so delavci vaše prodajalne jemali blago ali denar, ali so bili zaradi tega (možnih je več odgovorov):

- izključeni iz delovne skupnosti 01
- disciplinsko razporejeni na drugo delovno mesto 02
- disciplinsko kaznovani, ostali pa so na istem delovnem mestu 04
- sami odpovedali delo 08
- po prestani sodni kazni znova sprejeti na delo 16
- drugo (kaj) _____ 32
- nič takega se jim ni zgodilo 64

39 Kako so vaši delavci najpogosteje oškodovali vašo prodajalno; tako da so:

- jemali blago 1
- jemali denar 2
- jemali blago in denar 3
- ustvarjali primanjkljaj 4
- drugo (kaj) _____ 5
- ni bilo takih primerov 6

40 Ali ste zaradi teh dejanj delavcev vaše prodajalne obvestili:

- milico in pravosodje - redno 1
- milico in pravosodje - le včasih 2
- drugo (kaj) _____ 3
- nikoli nikogar 4

41 Koliko časa so bili taki delavci pretežno v delovnem razmerju pri vas, preden so storili tatvino ali drugo nepoštenost:

- do 6 mesecev 1
- do 1 leta 2
- do 2 let 3
- več kot 2 leti 4
- različno 5

42 Ali delavci v vaši prodajalni lahko kupujejo blago, ki ga prodajate, ceneje od kupcev

- na splošno da 1
- le nekatere predmete 2
- sploh ne 3
- drugo (kaj) _____ 4

43 Kako resnó se vam zdi vprašanje nepoštenosti delavcev vaše prodajalne:

- zelo resno 1
- resno 2
- sploh ni resno 3
- vsi so pošteni 4

44 Kako si delavci vaše prodajalne glede na nadzor in moralno vzdušje prisvajajo blago, ki je predmet prodaje:

- zelo lahko 1
- lahko 2
- težko 3
- zelo težko 4
- do tega sploh ne pride 5

45 Ali si v kakršnikoli obliki prizadevate preprečevati nepoštenost delavcev vaše prodajalne:
- da 1
- deloma 2
- ne 3
- drugo (kaj)_____ 4

46 Kaj storite, če ugotovite nepoštenost pri vaših delavcih(opišite):
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
še nismo imeli takšnih primerov 9

47 Katero blago si delavci vaše prodajalne najpogosteje prilaščajo (naštejte):
_____
_____
_____
_____
_____
doslej se to še ni zgodilo 9

48 Kakšna mora biti vrednost prilaščenega blaga, da to štejete za resno nepoštenost (tavino,kriminal):
- do 250 din 1
- do 500 din 2
- do 1000 din 3
- več kot 1000 din 4
- drugo (koliko) _____ 5

49 Ali ste za preprečevanje nepoštenosti (tatvin itd):
- uvedli preiskovanje delavcev in njihovih osebnih predmetov 1
- nastavili varnostnika (čuvaja) 2
- zmanjšali možnost za nepoštenost 3
- zaostrili ugotavljanje primanjkljaja 4
- dosledneje preverjali delavce pred sprejetjem na delo 5
- zaostrili odgovornost 6
- drugo (kaj)_____ 7
- nobeni ukrepi niso bili potrebni 8

50 Ali v vaši prodajalni oziroma delovni organizaciji deluje samoupravna delavska kontrola:
- deluje in je učinkovita 1
- deluje, toda ni učinkovita 2
- ne deluje, a obstaja 3
- še ni organizirana 4

51 Ali urejajo vaši samoupravni akti vprašanje poštenosti ali nepoštenosti delavcev:
- zelo podrobno 1
- na splošno 2
- pomanjkljivo 3
- sploh ne 4
- drugo (kaj)_____ 5

V. PRIZADEVANJA ZA ZATIRANJE TATVIN

52 Ali je pri vas vpeljana materialna odgovornost za zatiranje tatvin:
- kolektivna 1
- individualna 2
- kolektivna in individualna 3
- sploh ni vpeljana 4
- drugo (kaj)_____ 5

53 Ali so delavci vaše prodajalne oziroma delovne organizacije zainteresirani in nagrajevani za odkrivanje tatvin:
- materialno 1
- moralno 2
- materialno in moralno 3
- so zainteresirani, toda niso posebej nagrajevani 4
- niso zainteresirani 5
- drugo (kaj)_____ 6

54 Če so zainteresirani in nagrajevani, opišite na kakšen način:
_____
_____
_____
_____

55 Po čem se ravnate pri obravnavanju nepoštenih kupcev:
- po navodilih milice 1
- imamo navodila (pismena) 2
- po navodilih s predavanj 3
- po izkušnjah iz preteklosti 4
- kakor kdo ve in zna 5
- drugo (kaj) _____ 6

56 Ali nagrajujete prijavitelje tatvin, ki niso delavci vaše prodajalne:
- da, redno 1
- da, včasih 2
- ne 3
- drugo (kaj) _____ 4

57 Če jih nagrajujete, opišite na kakšen način:
_____
_____
_____
_____
_____
_____,
jih sploh ne nagrajujemo 9

58 Kdo najpogosteje odkriva nepoštene kupce (možnih je več odgovorov):
- prodajno osebje 1
- blagajniki 2
- poseben varnostnik (nadzornik) 3
- vsi delavci prodajalne 4
- imamo še posebej organizirano skrito opazovanje 5
- drugo (kaj) _____ 6
- nihče se ne ukvarja s tem 7

59 Če imate posebnega nadzornika (varnostnika ali paznika), ali ta sodeluje z milico:
- redno 1
- včasih 2
- nikoli 3
- drugo (kaj) _____ 4

60 Ali tatvine, odkar imate posebnega nadzornika:
- zelo upadajo 1
- deloma upadajo 2
- ostajajo na enaki ravni 3
- drugo (kaj) _____ 4

61 Ali je poseben nadzornik (varnostnik ali paznik) uniformiran:
- da 1
- ne 2
- ga nimamo 3

62 Ali za opazovanje kupcev, ugotavljanje nepoštenosti in za vzbujanje vtisa nadzorovanosti uporabljate (možnih je več odgovorov):
- ogledala 1
- skrivno opazovanje 2
- televizijske kamere 3
- drugo tehnologijo(katero)_____ 4

63 Opišite, kako si še drugače prizadevate, da bi zmanjšali število tatvin:
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

64 Ali je kdo iz vaše prodajalne že sodeloval pri obravnavanjih tatvin in nepoštenosti v samopostrežnih prodajalnah (možnih je več odgovorov):
- na mednarodnih posvetovanjih 01
- na širših posvetovanjih in seminarjih v Jugoslaviji 02
- na posebej v ta namen organiziranih predavanjih 04
- le na sestankih delovne organizacije, kadar je šlo za praktična vprašanja 08
- drugje (kje)_____ 16
- nikoli nihče 32
- nič ne vem o tem 64

65 Ali imate kakršnokoli literaturo ali pisano gradivo, ki kakorkoli obravnava tatvine v samopostrežnih prodajalnah in ravnanje s tatovi:
- da, kar zadosti 1
- da, vendar premalo 2
- sploh ne 3

66 Ali menite, da je raziskava o tovrstni problematiki na Slovenskem lahko koristna tudi za vas:
- da 1
- nekoliko že 2
- sploh ne 3

67 Ali bi želeli, da bi bili na kakršenkoli način seznanjeni o ugotovitvah do katerih bomo prišli z raziskovanjem o tatvinah in tatovih v samopostrežnih prodajalnah:
- da 1
- ne 2
- drugo (kaj) _____ 3

68 Ali vam kupci prijavljajo nepošteno ravnanje drugih kupcev v vaši prodajalni:
- pogosto 1
- včasih 2
- nikoli 3

69 Če želite še kaj pojasniti v zvezi s postavljenimi vprašanji in sploh s problematiko tatvin v samopostrežnih prodajalnah, napišite to:

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

V_____dne_____1976 (MP) Podpis vodje prodajalne:

_____

P O J A S N I L A

ZA IZPOLNJEVANJE ANKETNEGA VPRAŠALNIKA O TATVINAH V SAMOPOSTREŽNIH PRODAJALNAH V SLOVENIJI

Nekatera vprašanja, kot na primer 4, 10, 11 in še druga so odprta in jih mora izpolnjevalec oblikovati po svoji presoji čim bolj jedrnato, vendar popolno. Na enak način je treba postopati tudi pri vseh vprašanjih, ki vsebujejo sicer možne odgovore, poleg tega pa še odgovor "drugo".

Večina vprašanj nakazuje možne odgovore. Izpolnjevalec obkroži pri njih tisto številko poleg odgovora, ki ustreza njegovemu mnenju.

Nekaj vprašanj dopušča tudi več odgovorov. To so vprašanja 5, 27,28,31,32,35,38 in 64, pri katerih je to v oklepaju posebej navedeno. Zato prosimo, da izpolnjevalec upošteva pojasnila o številu možnih odgovorov.

Vsa ostala vprašanja zahtevajo en sam odgovor, zato naj izpolnjevalec izbere in obkroži številko poleg tistega, ki mu daje prednost pred vsemi ostalimi.

Skoraj vsako vprašanje daje tudi možnost odgovora "drugo" ali "drugje". To možnost odgovora uporabi izpolnjevalec vedno takrat, kadar meni, da mu predvideni odgovori ne ustrezajo, oziroma nasprotujejo njegovemu prepričanju. Odgovor pod "drugo" oblikuje izpolnjevalec tako, kot smo to navedli v prvem odstavku tega pojasnila.
Nekaj vprašanj dopušča odgovor "ne vem". Kljub morebitni težavi pri izpolnjevanju vas prosimo, da ta odgovor uporabite le takrat, kadar se res ne morete odločiti za drugačen odgovor. Kajti kakršnokoli vaše mnenje nam bo v vsakem primeru zelo koristno.

Če izpolnjevalec vprašalnika meni, da bi lahko dal še kakšne druge podatke ali mnenja, ki kakorkoli zadevajo kriminalnost v samopostrežnih prodajalnah, prosimo da to napišete v določene vrstice vprašanja 69.
Izpolnjene vprašalnike vrnite prosimo čimprej, najkasneje pa do 31. avgusta 1976 na naslov: INŠTITUT ZA KRIMINOLOGIJO PRI PRAVNI FAKULTETI, LJUBLJANA, TRG OSVOBODITVE 11,61000.

Pojasnila za morebitne nejasnosti pri izpolnjevanju vprašalnika daje dr. JANEZ PEČAR, telefon 061 - 21 - 391, Inštitut za kriminologijo v Ljubljani.

Za sodelovanje se vam najlepše zahvaljujemo!

INŠTITUT ZA KRIMINOLOGIJO PRI
PRAVNI FAKULTETI V LJUBLJANI

Obrazec TST - S

ODRASLI

V P R A Š A L N I K O S T O R I L C I H

v samopostrežnih prodajalnah

1. Oškodovanec (firma prodajalne): _____

2. Sedež prodajalne: Kraj _____ Občina _____

3. Čas storitve: Datum _____ Dan v tednu _____ ura _____

4. Ali je bil storilec že kdaj prijet za tatvino v isti prodajalni: da 1 ne 2

Zaporedna številka storilca:

I. PODATKI O STORILCU

1 Priimek in ime :
_____

2 Spol:
moški 1
ženski 2

3 Datum rojstva:
dan ___ mesec _____ leto _____

4 Kraj rojstva:
Kraj _____
Občina _____
Republika _____
Tuja država _____

5 Naslov stanovanja:
_____

6 Prebivališče je:
stalno 1
začasno 2
prehodno 3
brez prebivališča 4

7 Stan:
samski 1
poročen 2
vdovec 3
razvezan 4
živi v konkubinatu 5
živi ločeno in ni razvezan 6

8 Število otrok:
vseh _____
od tega mladoletnih _____

9 Narodnost:
_____

10 Državljanstvo:
SFRJ 1
tuje, a stalno prebiva v SFRJ 2
tuje, a začasno prebiva v SFRJ 3
brez državljanstva in začasno prebiva v SFRJ 4

11 Šolska izobrazba:
brez izobrazbe 1
do 3 razrede osnovne šole 2
4 do 7 razredov osnovne šole 3
popolna osemletka 4
nedokončana srednja izobrazba 5
dokončana srednja izobrazba 6
nedokončana višja izobrazba 7
dokončana višja izobrazba 8
nedokončana visoka izobrazba 9
dokončana visoka izobrazba 0

12 Poklic in položaj v poklicu:
_____

13 Zaposlenost:
zaposlen 1
začasno - sezonsko zaposlen 2
nezaposlen 3
se še šola 4

14 Premoženjske in denarne razmere:
_____
_____

15 Ali je bil po lastni izjavi že sodno kaznovan:
da 1
ne 2

16 Kolikokrat je bil po lastni izjavi že sodno kaznovan :
_____
še ni bil sodno kaznovan 0

17 Kolikokrat ste doslej menjali kraj stalnega prebivališča:
enkrat 1
dvakrat 2
trikrat 3
večkrat 4
nikoli 5
brez odgovora 0

18 Če živite v kraju prebivališča od rojstva, kolikokrat ste menjali stanovanje:
- enkrat 1
- dvakrat 2
- trikrat 3
- večkrat 4
- nikoli 5
- b. o. 0

19 Kolikokrat ste doslej menjali zaposlitev:
- enkrat 1
- dvakrat 2
- trikrat 3
- večkrat 4
- nikoli 5
- še nisem zaposlen 6
- drugo _____ 7
- b. o. 0

20 S kom stanujete skupaj - naštejte:
_____
_____
_____
_____
b. o. 0

21 V katerih organizacijah in društvih ste član - naštejte:
_____
_____
_____
_____
nisem član nobene organizacije 9
b. o. 0

22 Ali je bila vaša družina v času ko ste odraščali:
- popolna 1
- nepopolna 2
- dopolnjena 3
- posvojiteljska 4
- rejniška 5
- drugo _____ 6
- b. o. 0

23 Kakšno je bilo vaše življenje v času odraščanja:
_____
_____
_____
_____
_____
b. o. 0

24 Ali imate denarne težave:
- stalno 1
- včasih 2
- nikoli 3
- drugo _____ 4
- b. o. 0

25 Ali ste stalni kupec v prodajalni, kjer ste bili prijeti:
- da, pretežno hodim v to prodajalno 1
- le včasih prihajam vanjo 2
- samo tokrat, ko so me prijeli, sem prišel 3
- drugo _____ 4
- b. o. 0

26 Ali imate težave s telesnim zdravjem:
- da 1
- deloma 2
- ne 3
- b. o. 0

27 Zaradi česa ste bili nazadnje pri zdravniku - navedite:
_____
_____
b. o. 0

28 Zaradi česa ste največkrat pri zdravniku - navedite:
_____
_____
ne hodim k zdravniku 9
b. o. 0

II. OKOLIŠČINE STORITVE DEJANJA

29 Ali ste prišli v prodajalno z namenom, da bi kaj vzeli:
- sploh nisem prišel s tem namenom 1
- ne vem zagotovo 2
- priložnost me je zavedla 3
- prišel sem prav s tem namenom 4
- drugo _____ 5
- b. o. 0

30 Ali ste način skrivanja vzetih predmetov v naprej pripravili:
- da 1
- ne 2
- ne vem, o tem nisem prepričan 3
- drugo _____ 4
- b. o. 0

31 Ali ste se pred dejanjem v samopostrežni prodajalni (možnih je več odgovorov):
- s kom sprli (s kom) _____ 0001
- bili jezni 0002
- pili alkoholne pijače 0004
- doživeli neuspeh 0008
- ste bili nesrečni ali žalostni 0016
- vas tisti, ki vam veliko pomenijo, ne sprejemajo (kdo) _____ 0032
- bili bolni (kako) _____ 0064
- imeli občutek, da vas bližnji nimajo radi 0128
- ste imeli težave (kakšne) _____ 0256
- bili zamišljeni, raztreseni in pod. 0512
- bili v stiski (kakšni) _____ 1024
- nič takega ni bilo 2048
- drugo _____ 4096
- b. o. 0000

32 Zakaj ste to storili (motiv):

_____

_____

_____

_____

b. o. 0

33 Pojasnite, kako ste to storili (način storitve):

_____

_____

_____

_____

b. o. 0

34 Opišite posebne okoliščine, v katerih ste storili dejanje:

_____

_____

_____

_____

b. o. 0

35 Katere predmete ste vzeli oziroma jih niste nameravali plačati - naštejte podrobno:

_____

_____

_____

_____

b. o. 0

36 Kolikšna je bila skupna vrednost vseh vzetih predmetov:

_____ din

b. o. 0

37 Ali ste predmete, ki ste jih vzeli:

zelo potrebovali 1
potrebovali 2
bili so mi všeč 3
nisem jih potreboval 4
želel sem jih podariti 5
drugo (kaj)_____

_____ 6

b. o. 0

38 Ali ste jemali predmete:

sami 1
v dvoje 2
v skupini 3
drugače (kako) _____

_____ 4

b. o. 0

39 Opišite vaše počutje in sploh vedenje (psihično in fizično), ko ste čakali pred blagajno, preden so ugotovili, da nekaj reči niste nameravali plačati:

_____

_____

_____

_____

b. o. 0

40 Opišite, kako je bilo dejanje ugotovljeno:

_____

_____

_____

_____

b. o. 0

41 Ali ste takoj priznali dejanje:

da 1
ne 2
drugo (kaj) _____ 3

_____

b. o. 0

41a Kaj ste občutili, ko so vas odkrili:

_____

_____

_____

_____

b. o. 0

42 Ali ste (se) ob prijetju (možnih je več odgovorov):

fizično upirali 0001
pobegnili 0002
bili ogorčeni, začudeni, presenečeni in podobno 0004
skušali skriti predmete 0008
jih odvreči 0016
opravičevali svoje ravnanje 0032
si izmišljali zagovore 0064
se sklicevali na pomoto 0128
obžalovali 0256
zmanjševali pomen dejanja 0512
prosili za oprostitev 1024
se vdali v usodo 2048
želeli prikrito blago plačati 4096
drugo (kaj) _____

_____ 9182

b.o. 0000

43 Ali je reklama o kakih predmetih vplivala na to, da ste vzeli prav določeno blago, ne da bi ga plačali:

da 1
deloma 2
ne 3
drugo (kaj) _____ 4

b. o. 0

44 Ali ste se hoteli z dejanjem:

nad kom maščevati 1
ga razjeziti 2
ga razžalostiti 3
ga prizadeti 4
opozoriti nase 5
drugo (kaj) _____ 6
nič nisem hotel 7

b. o. 0

45 Kako so dogodek sprejeli drugi kupci, ki so bili ob vašem prijetju v bližini:

_____
_____
_____
_____

b. o. 0

46 Opišite, kako je z vami ravnalo prodajno osebje:

_____
_____
_____
_____
_____
_____

b. o. 0

47 Ali ste morali prikrite (odvzete predmete):

vrniti 1
vrniti in plačati 2
vrniti, plačati in dati še nekaj poleg 3
vzeti s seboj in plačati 4
vzeti s seboj in plačati še nekajkratno vrednost blaga 5
drugo (kaj)_____
_____ 6
b. o. 0

48 Ali je na kraj dejanja prišla milica:

da 1
ne 2
b. o. 0

49 Koliko časa ste čakali na milico:

_____
b. o. 0

49 Kje ste čakali na prihod milice:

_____
b. o. 0

50 Ali ste bili zaradi dejanja (možnih je več odgovorov):

daktiloskopirani, fotografirani 01
obtoženi 02
obsojeni 04
s kakšnim ukrepom (kakšnim)_____
_____ 08
ničesar takega se ni zgodilo 16
drugo (kaj)_____
_____ 32
b. o. 00

51 Kaj vam je v zvezi z dogodkom ostalo v najbolj neprijetnem spominu:

_____
_____
_____
_____

b. o. 0

52 Kdo poleg oškodovane delovne organizacije in organov pregona ve za vaše dejanje:

_____
_____
_____

nihče ne ve 9
b. o. 0

53 Ali je imelo vaše dejanje kakšne posledice (možnih je več odgovorov):

doma 01
v okolici 02
v šoli 04
drugje (kje)_____
_____ 08
ni imelo posledic 16
b. o. 00

54 Če vedo drugi, ali imate vtis, da se je njihov odnos nasproti vam spremenil in kako:

_____
_____
_____
_____
_____

se ni spremenil 9
b. o. 0

55 Ali ste tak način pridobivanja predmetov v samopostrežni prodajalni uporabili:

samo tokrat 1
že enkrat prej 2
že dvakrat prej 3
že večkrat prej 4
drugo (kaj)_____
_____ 5
b. o. 0

56 Ali ste bili pri tem že kdaj prijeti:

da (kolikokrat)_____ 1
ne 2
b. o. 0

III. MNENJE STORILCA O SAMOPOSTREŽNIH PRODAJALNAH

57 Ali menite, da so samopostrežne prodajalne (možnih je več odgovorov):

- k tatvinam vzpodbujajoče in napeljujoče 01
- postavljajo ljudi pred preizkušnjo 02
- nestanovitni kupci naj bi se jih izogibali 04
- iz ljudi ustvarjajo tatove 08
- drugo (kaj) _____ 16
- nimam mnenja o tem 32
- b. o. 00

58 Kako naj bi po vašem mnenju prodajalna, v kateri so vas zalotili, varovala blago pred obiskovalci, ki ne žele plačati:

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

- ne vem kako 9
- b. o. 0

59 Ali menite, da je to v drugih samopostrežnih prodajalnah urejeno:

- bolje 1
- podobno 2
- slabše 3
- ne vem 4
- b. o. 0

60 V kateri samopostrežni prodajalni, kamor hodite, je po vašem mnenju najlaže kaj vzeti, ne da bi plačali (tudi kateri dan in v katerem času, ob kakšnih priložnostih in zakaj):

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

- b. o. 0

61 Kaj menite, zakaj kradejo ljudje v samopostrežnih prodajalnah:

_____

_____

_____

_____

- o tem še nisem razmišljal 9
- b. o. 0

62 Ali morda veste za druge ljudi, ki so kaj vzeli v samopostrežnih prodajalnah, ne da bi plačali:

- da 1
- ne 2
- b. o. 0

63 Če veste za druge ljudi, ki so kaj vzeli v samopostrežnih prodajalnah, ne da bi plačali, povejte njihovo število:

_____ 1

- b. o. 0

64 Kaj vas je vaša izkušnja naučila:

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

- b. o.

65 Ali bi želeli sami še kaj dodati glede na razgovor:

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

- nič ne bi dodal 9
- b. o. 0

OPOMBE ANKETARJA:

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

V _____ datum: _____

Izpolnil:

_____

INSTITUT ZA KRIMINOLOGIJO PRI
PRAVNI FAKULTETI V LJUBLJANI

Obrazec TST - 81

VPRAŠALNIK ZA MLADOLETNE STORILCE TATVIN
v samopostrežnih prodajalnah, starih od dopolnjenih 6 do 18 let

1. Oškodovanec (firma prodajalne) _____ ☐☐☐

2. Sedež prodajalne: Kraj _____ Občina _____

3. Čas storitve: Datum _____ Dan v tednu _____ Ura _____ ☐☐

4. Ali je bil storilec že kdaj prijet za tatvino v isti prodajalni: ☐
da 1 ne 2

Zaporedna številka storilca: ☐☐☐☐

	I. PODATKI O STORILCU
1	Priimek in ime: _____
2	Spol: moški 1; ženski 2
3	Datum rojstva: dan ____ mesec _____ leto _____
4	Kraj rojstva: Kraj _____ Občina _____ Republika _____ Tuja država _____
5	Naslov stanovanja: _____
6	Prebivališče je: stalno 1; začasno 2; prehodno 3; brez prebivališča 4
7	Narodnost: _____
8	Državljanstvo: SFRJ 1; tuje, stalno prebiva v SFRJ 2; tuje, začasno prebiva v SFRJ 3; brez državljanstva in začasno prebiva v SFRJ 4
9	Stan: samski 1; poročen 2
10	Šolska izobrazba: brez izobrazbe 1; do 3 razrede osnovne šole 2; 4 do 7 razredov osnovne šole 3; popolna osemletka 4; nedokončana srednja izobrazba 5; dokončana srednja izobrazba 6; nedokončana višja izobrazba 7; dokončana višja izobrazba 8; nedokončana visoka izobrazba 9; drugo (navesti) _____ 0
11	Šolski uspeh v zadnjem letu, če obiskuje katerokoli šolo: odličen 1; prav dober 2; dober 3; zadosten 4; nezadosten 5; neocenjen 6
12	Morebitni poklic in položaj v poklicu: _____
13	Zaposlenost: zaposlen 1; začasno - sezonsko zaposlen 2; nezaposlen 3; se še šola 4
14	Kaj dela v prostem času (opisati): _____ _____ _____
15	Koliko ima prijateljev: enega 1; dva do pet 2; več kot pet 3; nima prijateljev 4

16 Kje se najpogosteje srečuje s prijatelji:

- v lokalih 1
- v šoli 2
- na cesti 3
- drugje (kje)_____ 4
- nima prijateljev 5

17 Kakšno je njegovo gmotno stanje (možnih je več odgovorov):

- vzdržujejo ga starši 01
- ima štipendijo 02
- je zaposlen 04
- je neredno zaposlen 08
- drugo (kaj) _____
- _____ 16

18 Ali dobiva od kogarkoli denar za žepnino:

- redno 1
- včasih 2
- nikoli 3

19 Kako porabi denar za žepnino (opisati):

_____

_____

_____

_____

20 Ali je doslej kazal katero od naslednjih oblik vedenja (možnih več odgovorov):

- nevodljivost 0001
- upornost 0002
- nemotiviranost za delo in učenje 0004
- nevztrajnost 0008
- lagodnost 0016
- neodpornost do zavajajočih okoliščin 0032
- sovražnost nasproti okolju 0064
- pohajkovanje 0128
- begavstvo 0256
- sprejemanje disocialnih vzorov 0512
- dajanje vzpodbud za tatvine 1024
- vodenje tatinskih združb 2048

21 Ali ima težave s telesnim zdravjem in telesnimi pomanjkljivostmi:

- da 1
- ne 2

22 Če ima težave s telesnim zdravjem in pomanjkljivostmi, jih opišite:

_____

_____

_____

23 Ali ima težave z duševnimi motnjami:

- da 1
- ne 2

24 Če ima duševne motnje jih naštejte:

_____

_____

II. PODATKI O STORILČEVI DRUŽINI

25 Kje je stanoval v času dejanja:

- v družini(našteti s kom)_____
- _____ 1
- v vzgojnem zavodu 2
- v internatu 3
- pri sorodnikih 4
- sam 5
- drugje (kje)_____
- _____ 6

26 Ali je družina iz katere izhaja:

- popolna 1
- eden od staršev je umrl 2
- starša sta se razvezala 2
- je nezakonski otrok enega od staršev 3
- dopolnjena z očimom 4
- dopolnjena z mačeho 5
- posvojiteljska 6
- rejniška 7

27 Ali je pred dejanjem menjal okolje:

- da 1
- ne 2

28 Če je menjal okolje, kolikokrat ga je menjal:

- enkrat 1
- dvakrat 2
- večkrat 3
- ga ni menjal 4

29 Če je menjal okolje, opišite zakaj ga je menjal:

_____

_____

_____

_____

- ga ni menjal 0

30 Socialna sestava staršev:

- delavska. 1
- kmečka 2
- obrtniška 3
- vodstveni,pedagoški,administrativni in podobni poklici 4
- mešana 5

31 Zaposlenost matere:

- zaposlena 1
- gospodinja 2
- se ukvarja z domačo obrtjo ali s priložnostnimi deli za plačilo 3

32 Odnosi v družini (možnih je več odgovorov):

- urejeni 001
- alkoholizem 002
- prepiri, agresivnost, sovražnost 004
- težje bolezni 008
- pogosta odsotnost staršev 016
- osebnostna neurejenost staršev 032
- kriminalnost 064
- disocialnost je družinska tradicija 128
- drugo (opišite)_____ 256

33 Vzgojno delovanje staršev:

- primerno 1
- popustljivo 2
- pretirano togo 3
- preveč avtoritativno 4
- nedosledno 5
- zavajajoče 6
- nestrpno 7
- dvotirno 8
- skrajno vzgojno zanemarjanje 9
- drugo (kaj)_____ 0

34 Število otrok v družini:

_____

35 Kateri po vrstnem redu je storilec:

- edinec 1
- prvi 2
- vmesni 3
- zadnji 4

III. OKOLIŠČINE STORITVE DEJANJA

36 Ali rad zahaja brez posebnega razloga v samopostrežne prodajalne:

- zelo rad gre sam 1
- včasih gre z drugimi 2
- zelo redko 3
- pred dejanjem še ni bil 4
- drugo (opišite)_____ 5

37 Ali je prišel v prodajalno z namenom, da bi kaj vzel:

- sploh ni prišel s tem namenom 1
- priložnost ga je zavedla 2
- prišel je prav s tem namenom 3
- drugo (opišite)_____ 4

38 Zakaj je to storil (motiv):

_____

39 Kako je to storil (način storitve):

_____

40 Okoliščine, v katerih je bilo dejanje storjeno:

_____

41 Katere predmete je vzel oziroma ni nameraval plačati - našteti podrobno:

_____

42 Skupna vrednost vzetih predmetov:

_____ dinarjev

43 Ali je predmete, ki jih je vzel:

- zelo potreboval 1
- potreboval 2
- bili so mu všeč 3
- želel jih je podariti 4
- ni jih potreboval 5
- drugo (kaj)_____ 6

44 Ali je jemal (vzel) predmete:

- sam 1
- v dvoje 2
- v skupini 3
- včasih sam, včasih v družbi z drugimi 4

45 Kako je bilo dejanje ugotovljeno:

_____

_____

_____

_____

46 Ali je dejanje takoj priznal:

da 1
ne 2
drugo (opišite)_____

_____

47 Ali (se) je ob prijetju (možnih je več odgovorov):

fizično upiral 0001
pobegnil 0002
bil ogorčen,začuden,presenečen 0004
skušal skriti predmete 0008
skušal odvreči predmete 0016
opravičeval svoje ravnanje 0032
si izmišljal zagovore 0064
se skliceval na pomoto 0128
obžaloval dejanje 0256
zmanjševal pomen dejanja 0512
prosil za oprostitev 1024
se vdal v usodo 2048
želel prikrito blago plačati 4096
drugo (kaj) _____

_____

48 Ali je reklama vplivala na to, da je vzel prav določeno blago, ne da bi ga plačal:

da 1
deloma 2
ne 3

49 Kako je z njim ravnalo prodajno osebje (opisati):

_____

_____

_____

_____

50 Ali je moral prikrite (vzete) predmete:

samo vrniti 1
vrniti in plačati 2
vrniti, plačati in dodati še kaj več 3
vzeti s seboj in plačati 4
vzeti s seboj in plačati večkratno vrednost vzetega blaga 5
drugo (kaj)_____

_____ 6

51 Ali je na kraj dejanja prišla milica:

da 1
ne 2

52 Koliko časa je čakal na milico:

_____ ur _____ minut

53 Kje je čakal na prihod milice:

_____

54 Ali je bil zaradi dejanja (možnih je več odgovorov):

fotografiran,daktiloskopiran 01
obtožen 02
izrečen ukrep (kateri)_____

_____ 04
drugo (kaj)_____

_____ 08
nič takega se ni zgodilo 16

55 Kaj mu je v zvezi z dogodkom ostalo v najbolj neprijetnem spominu:

_____

_____

_____

_____

56 Kdo razen oškodovane delovne organizacije in organov pregona ve za dejanje:

_____

_____

_____

nihče ne ve 0

57 Kakšne posledice so nastale za storilca, ker so za dejanje zvedeli tudi drugi (opišite):

_____

_____

_____

_____

jih ni bilo 0

58 Kje so nastale posledice zaradi dejanja (možnih je več odgovorov):

doma 01
v okolici 02
v šoli 04
drugje (kje)_____

_____ 08
nikjer niso nastale 16

59 Če vedo za dejanje tudi drugi, ali ima vtis, da se je njihov odnos nasproti njemu spremenil in kako (opišite):

_____

_____

_____

_____

se ni spremenil 0

60 Ali je tak način pridobivanja predmetov v samopostrežni prodajalni uporabil:

samo tokrat 1
že enkrat prej 2
že dvakrat prej 3
že večkrat prej 4

61 Ali je bil pri tem že kdaj prijet:

da, kolikokrat _____
ne 0

62 V kateri samopostrežni prodajalni, kamor hodi, je po njegovem mnenju najlaže kaj vzeti, ne da bi plačal (tudi kateri dan, v katerem času, ob kakšnih priložnostih in zakaj):

_____

_____

_____

_____

_____

63 Kaj ga je izkušnja naučila:

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

64 Ali bi želel sam še kaj dodati glede na razgovor:

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

nima kaj dodati 0

OPOMBE ANKETARJA:

V _____ datum _____

Podpis anketarja:

_____

Inštitut za kriminologijo pri
pravni fakulteti v Ljubljani

Obrazec - TST2

VPRAŠALNIK

(izpolni anketiranec sam ob razgovoru, če je dopolnil 16 let)

Oznaka .....

Številka vprašalnika | | | |

Predstavljamo Vam nekaj trditev, o katerih ljudje nimajo enakega mnenja, temveč navadno zelo različna. Zanima nas, kako posamezniki sprejemajo navedene trditve. Prosimo Vas, da nam poveste Vaše mnenje o njih. Vsako trditev skrbno preberite in podčrtajte tisto stališče, ki Vam najbolj ustreza. Kolikor je mogoče se pri tem opirajte na Vaše osebne izkušnje. Delajte hitro! Če ste v dvomu, podčrtajte tisto stališče, ki se Vam zdi najbližje Vašemu sedanjemu mnenju o trditvi! Pri tem pa smete podčrtati le eno stališče pri vsaki trditvi.

Za lažje razumevanje tega, kar želimo od Vas, dajemo primere:

Trditev

KDOR DELA NAJ DOBI PLAČILO

se najbrž zdi večini ljudi tako utemeljena, da bodo podčrtali stališče "se popolnoma strinjam" ali "se strinjam".

Pri trditvi

ZARADI PROMETNIH NESREČ JE TREBA PREPOVEDATI VSAK PROMET PO CESTAH

lahko predpostavljamo, da bi se večina odločila za stališče "se ne strinjam" ali "se sploh ne strinjam".

Lahko pa naletimo na trditev kot je

NA DRUGIH PLANETIH V VESOLJU OBSTAJA ŽIVLJENJE

na katero najbrž ne moremo odgovoriti drugače kot s podčrtavanjem stališča "ne vem".

Ko ste prebrali ta navodila začnite takoj podčrtavati stališča, ki pri posameznih trditvah najbolj ustrezajo Vašemu mnenju.

---

1. ČE KDO VZAME V SAMOPOSTREŽNI PRODAJALNI KDAJ PA KDAJ KAKO MALENKOST, ŠE NE POMENI, DA JE NEPOŠTEN.

se popolnoma strinjam	se strinjam	ne vem	se ne strinjam	se sploh ne strinjam

2. NA SPLOŠNO SE PRI TATVINAH V SAMOPOSTREŽNIH PRODAJALNAH PREMALO UPOŠTEVAJO RAZLOGI, ZAKAJ DO NJIH PRIDE:

se popolnoma strinjam	se strinjam	ne vem	se ne strinjam	se sploh ne strinjam

3. NAJBRŽ NI ČLOVEKA, KI NE BI OB UGODNI PRILOŽNOSTI POSKUSIL V SAMOPOSTREŽNI PRODAJALNI KAJ VZETI.

se popolnoma strinjam	se strinjam	ne vem	se ne strinjam	se sploh ne strinjam

4. V SAMOPOSTREŽNI PRODAJALNI PREHITRO OBDOLŽIJO ČLOVEKA, DA JE NEPOŠTEN, ČE JE KAJ SKRIL (KAJ VZEL Z NAMENOM, DA NE BO PLAČAL).

se popolnoma strinjam | se strinjam | ne vem | se ne strinjam | se sploh ne strinjam

5. KDOR JE V GMOTNI STISKI, NI TAKO HUDO, ČE V SAMOPOSTREŽNI PRODAJALNI VZAME KAKO MALENKOST, KI JO POTREBUJE.

se popolnoma strinjam | se strinjam | ne vem | se ne strinjam | se sploh ne strinjam

6. PRIJETNO JE VZETI REČI, KI POVZROČAJO ZADOVOLJSTVO.

se popolnoma strinjam | se strinjam | ne vem | se ne strinjam | se sploh ne strinjam

7. PRI TATVINAH V SAMOPOSTREŽNIH PRODAJALNAH JE VAŽNO PREDVSEM TO, DA TE NE VIDIJO.

se popolnoma strinjam | se strinjam | ne vem | se ne strinjam | se sploh ne strinjam

8. IMENITNO JE, ČE SI KAJ PRIDOBIŠ, NE DA BI ZA TO KAJ DAL.

se popolnoma strinjam | se strinjam | ne vem | se ne strinjam | se sploh ne strinjam

9. SAMOPOSTREŽNI NAČIN PRODAJE JE PRIMEREN LE ZA POŠTENE KUPCE.

se popolnoma strinjam | se strinjam | ne vem | se ne strinjam | se sploh ne strinjam

10. KDOR JE ZALOTEN, DA V SAMOPOSTREŽNI PRODAJALNI NI KAJ PLAČAL, JE PRAV, DA O TEM ZVEDO TISTI, KI GA IMAJO RADI.

se popolnoma strinjam | se strinjam | ne vem | se ne strinjam | se sploh ne strinjam

11. KDOR JE ZALOTEN PRI TATVINI V SAMOPOSTREŽNI PRODAJALNI NAJ BI BIL DELEŽEN PREDVSEM VZGOJE IN PODUKA.

se popolnoma strinjam | se strinjam | ne vem | se ne strinjam | se sploh ne strinjam

12. MED TATVINO V SAMOPOSTREŽNI PRODAJALNI IN DRUGIMI TATVINAMI NI RAZLOČKA

se popolnoma strinjam | se strinjam | ne vem | se ne strinjam | se sploh ne strinjam

13. TATVINI V SAMOPOSTREŽNI PRODAJALNI SE NI MOGOČE UPRETI, ČE V ČLOVEKU NEKAJ SILI, DA VZAME, KAR SPLOH NE POTREBUJE.

se popolnoma strinjam | se strinjam | ne vem | se ne strinjam | se sploh ne strinjam

14. TATOVE V SAMOPOSTREŽNIH PRODAJALNAH JE TREBA JAVNO OBJAVITI, JIH STROGO KAZNOVATI TER JIM PREPOVEDATI VSTOP.

se popolnoma strinjam | se strinjam | ne vem | se ne strinjam | se sploh ne strinjam

Delovna organizacija
Poslovalnica

Ljubljana, dne .....

ZAPISNIK O PRILASTITVI BLAGA št. ...

(primerek)

1. Podatki o storilcu

a) priimek, ime in očetovo ime .....

b) dan, mesec, leto in kraj rojstva .....

c) stalno prebivališče .....

č) začasno prebivališče .....

d) narodnost .....

e) poklic in zaposlitev .....

f) reg. št. osebne izkaznice in kdo jo je izdal .....

g) višina povpr. mesečnega dohodka .....

h) je bil storilec že kdaj zaloten pri nepoštenosti (ukrep) .....

2. Podatki o dejanju

a) opis dejanja (način storitve, kje in kdaj (ura) je bil storilec prijet)

.....

.....

b) točen opis vzetih predmetov in vrednost

.....

.....

.....

.....

.....

c) vedenje storilca po dejanju (se je upiral, priznal, izgovarjal)

.....

č) tatvino je ugotovil .....

d) priče .....

3. Podatki o postopku

a) ali je bila poklicana milica? .....

b) so bili obveščeni mladoletnikovi starši? .....

c) so zadevo zaradi majhne vrednosti obravnavali sami delavci prodajalne .....

č) je bilo blago plačano ..... odvzeto ..... poškodovano ....

d) na račun odškodnine za pokvarjeno (poškodovano) blago dolguje stranka še .....

4. Posebne pripombe (sostorilci, napeljevalci, ipd.)

.....

.....

Podpis prič, ki so sodelovale pri sestavi zapisnika:

.....

.....

Podpis oseb, ki so storilca zalotile pri dejanju:

.....

.....

Podpis storilca:

.....

Poslovodja:

.....

Oddano:
2 izvoda postaji milice
1 izvod direkciji maloprodaje
1 izvod v prodajalni

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

SBK 4787